

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СИДОРЧУК АНАТОЛІЙ АНДРІЙОВИЧ

УДК 336.01

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПРАКТИКА**

Спеціальність 08.00.08. – Гроші, фінанси і кредит

Галузь знань: 08 – економічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Подані до захисту наукові положення є власним напрацюванням автора. Всі використані ідеї, наукові результати, цитати супроводжуються належним посиланням на їх авторів та джерела опублікування.

_____ А. А. Сидорчук

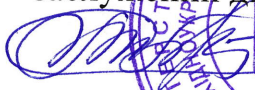
*Зданою рукописом за змістом з ілюстраціями
прийнятою до захисту дисертації; що буде
подано до ради.*

Науковий консультант:

Кириленко Ольга Павлівна

доктор економічних наук, професор,

заслужений діяч науки і техніки України

Вчений секретар *Кириленко О.П.*

Тернопіль – 2024

АНОТАЦІЯ

Сидорчук А. А. Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств: теорія, методологія та практика. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2024.

Дисертація присвячена дослідженню теоретико-методологічних засад та розробці практичних інструментів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Важливість дослідження фінансової стійкості домогосподарств обумовлена постійною зміною зовнішнього та внутрішнього середовища їх функціонування у складі фінансової системи. З економічного погляду така стійкість залежить від вміння домогосподарств формувати й використовувати як власні, так залучені фінансові ресурси. Ключовими аспектами при цьому є правильний вибір фінансових інструментів, розуміння ризиків і можливостей їхнього використання, а також відповідне моделювання фінансової поведінки домогосподарств. Відтак забезпечення фінансової стійкості є серед головних завдань фінансової поведінки домогосподарств та очікуваним результатом управління їхніми фінансовими ресурсами. Зважаючи на це, набувають актуальності питання щодо розроблення нових теоретико-методологічних засад та науковий пошук практичних інструментів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

У дисертації виокремлено сутнісні елементи змісту фінансової стійкості домогосподарств, зокрема за рівнем на якому вона досліджується (мікроекономічний та макроекономічний), суб'єктами її забезпечення (на мікроекономічному рівні – домогосподарство, на макроекономічному рівні – державні фінансові органи, фінансові інституції), об'єктами впливу (склад та структура фінансових ресурсів домогосподарства на мікро- та макроекономічному рівнях), особливостями ендогенного та екзогенного

середовища життєдіяльності та наявністю відповідних чинників впливу на їх фінансову діяльність. На основі цього надано трактування досліджуваного поняття як одну із властивостей (характеристик) фінансового стану домогосподарства. Аргументовано, що в умовах стійкості сформовані фінансові ресурси виконують своє призначення – забезпечують життєдіяльність домогосподарства у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі під впливом ендогенних та екзогенних чинників. У запропонованому підході фінансова стійкість є наслідком (результатом, метою) управління фінансовими ресурсами домогосподарств.

Аналіз наукових положень щодо сутності поняття «забезпечення» в контексті механізму фінансових явищ чи процесів і його позиціювання відносно механізму як неодмінної його складової, підсистеми, методу чи функції дав змогу обґрунтувати підхід, згідно з яким забезпечення фінансової стійкості домогосподарств є засобом (засобами), сукупністю методів для її досягнення; одним із методів фінансового механізму домогосподарств. Це розширило розуміння поняття фінансової стійкості не лише з позитивного підходу як опис однієї із двох можливих оцінок стану фінансових ресурсів, але й нормативного підходу – як досягнення їх бажаного стану упродовж життєвого циклу домогосподарств. Аргументовано, що саме нормативний підхід дослідження економічних явищ і процесів розкриває сутність процесу забезпечення фінансової стійкості домогосподарств як цілеспрямованої діяльності.

Ґрунтуючись на сутнісних елементах поняття фінансової стійкості запропоновано підхід із виокремленням рівнів її забезпечення, який дав можливість досліджувати цей процес у всіх проявах – за змістом, суб'єктами та принципами. Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств розглядається на двох рівнях: макроекономічному (діяльність державних фінансових органів та фінансових інституцій, які, використовуючи заходи соціальної, фіскальної, монетарної політик, визначаючи параметри функціонування фінансового сектору прямо або опосередковано впливають на фінансову діяльність сектору домогосподарств і результативність яких створює умови для забезпечення їх

фінансової стійкості; у межах цього рівня необхідним є проведення заходів щодо підвищення фінансової грамотності домогосподарств); мікроекономічному (комплекс взаємопов'язаних організаційних заходів, які, через відповідний практичний інструментарій, використовуються домогосподарствами для забезпечення власної фінансової стійкості та втілюються у формуванні сукупного капіталу домогосподарств). Акцентовано, що два окремих рівні (мікро- та макрорівень) й суб'єкти (домогосподарства та органи державної влади) створюють дуальне середовище забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Обґрунтовано методологічну основу дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, яка базується на використанні діалектичного, інституціонального та когнітивного методологічних підходів з дотриманням принципів єдності теорії та практики, системності, розвитку, декомпозиції, об'єктивності, абстрагування й застосуванням загальнонаукових (теоретичних та емпіричних) та конкретно-наукових (економічних) методів пізнання.

За допомогою діалектичного методологічного підходу наукового пізнання, процеси забезпечення фінансової стійкості домогосподарств розглянуто у їх взаємозв'язку та у розвитку на основі відповідних законів діалектики: єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні та заперечення заперечення. Завдяки такому підходу наукова діяльність спрямовується на виявлення сутнісних елементів фінансової стійкості (її суб'єктів, об'єктів, рівнів та факторів впливу) та складових її дуального забезпечення; розгляді причинно-наслідкових зв'язків між макроекономічним та мікроекономічним рівнями її забезпечення; причинно-наслідкових зв'язків між окремими складовими фінансової діяльності домогосподарств – доходами, витратами, заощадженнями, інвестиціями та процесами забезпечення фінансової стійкості на рівні окремого домогосподарства.

Застосування когнітивного методологічного підходу дозволило перенести акцент у дослідженні процесів забезпечення фінансової стійкості на власну діяльність домогосподарств, тим самим посилюючи наукове підґрунтя

запропонованих принципів самостійності, альтернативності та самозабезпечення функціонування сфери фінансів домогосподарств. Зроблено висновок про те, що концентруючи увагу на суб'єктності домогосподарства у забезпеченні фінансової стійкості, когнітивний підхід дозволяє зберегти цінність суб'єкт-об'єктного відношення методологічної структури наукового дослідження.

З позиції інституціонального методологічного підходу, забезпечення фінансової стійкості домогосподарств розглянуто через призму взаємодії та зв'язків між суб'єктами фінансових відносин у суспільстві. У такій площині оцінено вплив екзогенних чинників на процеси забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, а саме: фінансової стабільності в суспільстві, інфляції, валютного курсу національної грошової одиниці шляхом побудови відповідних індексів залежності доходів, витрат, заощаджень та інвестицій домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях наукового дослідження. Це дозволило розглянути питання трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи, головним чином, через посередництво фінансового ринку.

У дисертації аргументовано, що скорочення питомої ваги оплати праці у ВВП, питомої ваги власних коштів в доходах зумовило необхідність залучення зовнішніх фінансових ресурсів для забезпечення фінансової стійкості домогосподарства на макроекономічному рівні. З'ясовано, що такими ресурсами стали кредити депозитних корпорацій та соціальні трансферти. Обґрунтовано, що це сприяло зменшенню нерівності у формуванні доходів домогосподарств. Абстрагуючись від даних щодо зміни структури доходів домогосподарств, (зменшення питомої ваги заробітної плати та, відповідно, збільшення залежності домогосподарств у забезпеченні своєї поточної життєдіяльності від зовнішніх джерел фінансування у формі соціальних трансфертів за рахунок бюджету або державних цільових фондів, кредитних ресурсів), встановлено, що обсяг доходів дозволяє забезпечити мінімальні потреби домогосподарств на мікроекономічному рівні у двократному розмірі. Зважаючи на це, наголошено на

необхідності деталізації складу сукупних ресурсів домогосподарств в розрізі власних і залучених фінансових ресурсів, що є наслідком недосконалого методологічного статистичного обстеження життєдіяльності в розрахунку на домогосподарство на місяць.

Встановлено, що на макроекономічному і на мікроекономічному рівнях дослідження споживання товарів і послуг складає понад 90% загальної суми витрат домогосподарств. Це не дає підстав робити висновок про покращення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств. З'ясовано, що як власні кошти, так і отримані соціальні трансферти прямо і сильно впливають на витрати домогосподарств. Визначено, що лише четверта частина варіації витрат домогосподарств пов'язана з варіацією рівня отриманих безготівкових пільг і субсидій. На противагу впливу пільг, 74,9% варіації витрат домогосподарств пояснюється варіацією зміни ставки оподаткування доходів фізичних осіб. У зв'язку з цим обґрунтовано, що дії держави у сфері регулювання рівня оподаткування доходів фізичних осіб мають більший ефект на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, ніж надання їм соціальних трансфертів.

Розглянуто особливості здійснення заощаджень домогосподарствами, що характеризуються неоднозначними тенденціями: за періодом зростання їхніх обсягів у 2001–2010 рр. спостерігалися щорічні «хвилі» як скорочення, так і збільшення надалі. Проведення комплексного аналізу даних про дохідність низько ризикових фінансових інструментів заощаджень домогосподарств (банківських депозитів, облігацій внутрішньої державної позики, недержавних пенсійних фондів, страхування життя) та індексу споживчих цін, дало підстави стверджувати, що страхування життя, завдяки гарантованому рівню інвестиційного доходу, є найбільш прибутковим з них. З'ясовано, що внески до недержавних пенсійних фондів були найменш прибутковим фінансовим інструментом. Наголошено, що дохідність усіх розглянутих нами форм низько ризикових заощаджень дорівнює (або майже дорівнює) показнику інфляції, вираженому через зміну індексу споживчих цін. Зазначено, що робити висновок про їх реальну дохідність у структурі заощаджень вітчизняних домогосподарств

немає підстав. Акцентовано, що забезпечуючи захист грошових коштів домогосподарств від знецінення, такі інструменти слугують для вирішення не економічних цілей домогосподарств (наприклад, матеріального забезпечення до досягнення непрацездатного віку або при несприятливих обставинах життя тощо). Обґрунтовано, що завдання реальної дохідності від використання заощаджень домогосподарств повинні вирішити їх ризикові інвестиції в цінні папери (акції), валюту (готівкову або валютні депозити) та дорогоцінні метали.

Проведений аналіз напрямів реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств, який характеризує використання ризикових фінансових інструментів (акцій, готівкової валюти, валютних депозитів, дорогоцінних металів) у довгостроковій перспективі (понад 20 років) показав можливий дохід від заощаджень, вищий за рівень інфляції. Це свідчить про високу ймовірність того, що такі доходи мають перспективу перейти від стану потенційних до стану реалізованих на практиці. Акцентовано, що такий висновок ґрунтується на основі аналізу двох десятиліть в історії України (2001–2021 рр.), коли відбувались значні соціально-політичні, економічні трансформації та анексія частини території внаслідок воєнної агресії російської федерації. Аргументовано, що в умовах стабільного економічного та політичного середовища фінансові результати від інвестування вільних коштів для домогосподарств будуть вищими.

Обґрунтовано позицію, що ризики погіршення фінансової стійкості домогосподарств за змінних умов зовнішнього середовища (інфляція, зміна валютного курсу і відсоткової ставки, форс-мажорні обставини) передбачає діяльність з їх мінімізації з боку держави (на макрорівні) та внутрішнього (складу домогосподарства, тимчасова чи постійна втрата доходу) відповідно діяльність з їх мінімізації з боку самого домогосподарства (на мікрорівні). Виокремлено страхування (добровільне, обов'язкове), самострахування (формування резервного фонду), запровадження накопичувальної складової державного пенсійного страхування як доцільні інструменти управління ризиком погіршення фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні.

Мінімізувати дію екзогенних чинників можна за допомогою інструментів грошово-кредитної політики (здійснює Національний банк України), фіскальної та соціальної політик (державні фінансові органи).

У дисертації доведено, що фінансова стійкість домогосподарств є похідною від досягнення коротко-, середньо- та довгострокових цілей управління його фінансовими ресурсами. Обґрунтовано, що існування періоду активної трудової активності членів домогосподарства і можливості здійснення заощаджень та інвестицій у формі низько ризикових (формують поточний та резервний капітал) та високо ризикових (формують інвестиційний капітал) фінансових інструментів дозволяють забезпечити їх фінансову стійкість. Приділено увагу моделюванню фінансової поведінки домогосподарств і, залежно від розміру формування їх сукупного капіталу розглянуто консервативну, помірковану та агресивну моделі стратегічного вектора забезпечення їх фінансової стійкості.

Окреслено напрями трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи. Зокрема, доведено, що механізм формування складу та структури доходів, витрат, заощаджень та інвестицій домогосподарств упродовж життєвого циклу для забезпечення їх фінансової стійкості сприяє розвитку й інших сфер фінансової системи (публічних фінансів, фінансів суб'єктів господарювання, фінансового ринку).

Приділено увагу особливостям забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану. Встановлено, що позитивний вплив на домогосподарства мало: запровадження «кредитних та податкових канікул», полегшення умов валютообмінних операцій для біженців, більша доступність у придбанні військових ОВДП. Водночас аргументовано, що негативно вплинули на фінансову стійкість домогосподарств запроваджені обмеження на зняття готівки з рахунків фізичних осіб, заборона видачі готівкових коштів з рахунків в іноземній валюті та погіршення фінансової стійкості внутрішньо переміщених осіб. Через відсутність повноцінного функціонування вітчизняних фондових

бірж в умовах воєнного стану обґрунтовано неможливість забезпечення повноцінної реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання запропонованих у дисертації теоретико-методологічних засад щодо забезпечення фінансової стійкості домогосподарств та розробці практичних інструментів досягнення поставленої мети як в умовах мирного, так і воєнного стану.

Ключові слова: домогосподарство, фінансова стійкість, принципи фінансів домогосподарств, фінансові ресурси, методи, фінансові інструменти забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, сукупний капітал домогосподарств.

ANNOTATION

Sydorchuk A. A. Ensuring financial sustainability of households: theory, methodology and practice. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Economic Sciences in the specialty 08.00.08 – Money, Finance and Credit. – West Ukrainian National University, Ternopil, 2023.

The dissertation is devoted to the study of theoretical and methodological foundations and the development of practical instruments for ensuring household financial sustainability.

The importance of studying the financial sustainability of households is due to the constant change in the external and internal environment of their functioning within the financial system. From an economic point of view, such sustainability depends on the ability of households to generate and use both their own and borrowed financial resources. The key aspects are the right choice of financial instruments, understanding of risks and opportunities for use, and appropriate modelling of household financial behaviour. Thus, ensuring financial sustainability is among the main objectives of households' financial behaviour and the expected result of their financial resource management. Because of this, the issues of developing new theoretical and

methodological foundations and scientific search for practical instruments to ensure the financial sustainability of households are becoming relevant.

The dissertation identifies the essential elements of the content of financial sustainability of households, in particular, by the level at which it is studied (microeconomic and macroeconomic), the subjects of its ensuring (at the microeconomic level – the household, at the macroeconomic level – state financial authorities, financial institutions), objects of influence (composition and structure of financial resources of the household at the micro and macroeconomic levels), features of the endogenous and exogenous environment and the presence of relevant factors of influence. On this basis, the author provides an interpretation of the studied concept as one of the properties (characteristics) of the financial condition of a household. It is argued that in conditions of sustainability, the formed financial resources fulfil their purpose – to ensure the vital activity of the household in the short, medium and long term under the influence of endogenous and exogenous factors. In the proposed approach, financial sustainability is a consequence (result, goal) of managing household financial resources.

The analysis of scientific positions on the essence of the concept of «ensuring» in the context of the mechanism of financial phenomena or processes and its positioning concerning the mechanism as its essential component, subsystem, method or function has made it possible to substantiate the approach according to which ensuring the financial sustainability of households is a means (means), a set of methods for achieving it; one of the methods of the financial mechanism of households. This has expanded the understanding of the concept of financial sustainability not only from the positive approach as a description of one of the two possible assessments of the state of financial resources but also from the normative approach - as the achievement of their desired state during the life cycle of households. It is argued that the normative approach to the study of economic phenomena and processes reveals the essence of the process of ensuring the financial sustainability of households as a purposeful activity.

Based on the essential elements of the concept of financial sustainability, the author proposes an approach to distinguishing the levels of its provision, which makes

it possible to study this process in all its manifestations - in terms of content, subjects and principles. Ensuring the financial sustainability of households is considered at two levels: macroeconomic (activities of public financial authorities and financial institutions, which, using social, fiscal, and monetary policy measures, determine the parameters of the financial sector, directly or indirectly affect the financial activities of the household sector and whose performance creates conditions for ensuring their financial sustainability; within this level, it is necessary to take measures to improve financial literacy) and microeconomic (activities of households and public authorities). It is emphasized that two separate levels (micro and macro) and subjects (households and public authorities) create a dual environment for ensuring the financial sustainability of households.

The methodological basis for studying the financial sustainability of households is substantiated, which is based on the use of dialectical, institutional and cognitive methodological approaches in compliance with the principles of unity of theory and practice, systematicity, development, decomposition, objectivity, abstraction and application of general scientific (theoretical and empirical) and specific scientific (economic) methods of knowledge.

Using the dialectical methodological approach of scientific knowledge, the processes of ensuring the financial sustainability of households are considered in their interconnection and development based on the relevant laws of dialectics: unity and struggle of opposites, transition of quantitative changes to qualitative ones and negation of negation. By this approach, scientific activity is aimed at identifying the essential elements of financial sustainability (its subjects, objects, levels and factors of influence) and components of its dual provision; considering the cause-and-effect relationships between the macroeconomic and microeconomic levels of its provision; cause-and-effect relationships between individual components of household financial activity - income, expenses, savings, investments and processes of ensuring financial sustainability at the level of an individual household.

The application of the cognitive methodological approach allowed to shift the emphasis in the study of the processes of ensuring financial sustainability to the activities of households, thereby strengthening the scientific basis for the proposed

principles of independence, alternative and self-sufficiency of the functioning of the sphere of household finances. It is concluded that by focusing on the subjectivity of the household in ensuring financial sustainability, the cognitive approach allows for preserving the value of the subject-object relationship of the methodological structure of scientific research.

From the standpoint of the institutional methodological approach, ensuring the financial sustainability of households is considered through the prism of interaction and connections between the subjects of financial relations in society. From this perspective, the author assesses the impact of exogenous factors on the processes of ensuring the financial sustainability of households, namely: financial sustainability in society, inflation, and the exchange rate of the national currency by building appropriate indices of dependence on household income, expenses, savings, and investments at the macroeconomic and microeconomic levels of scientific research. This allowed us to consider the transformation of household financial sustainability into the development of the financial system, mainly through the mediation of the financial market.

The dissertation argues that the reduction in the share of wages in GDP and the share of own funds in income has necessitated the attraction of external financial resources to ensure the financial sustainability of the household at the macroeconomic level. It is found that such resources are loans from depository corporations and social transfers. It is substantiated that this contributed to the reduction of inequality in the formation of household income. Abstracting from the data on changes in the structure of household incomes (a decrease in the share of wages and, accordingly, an increase in the dependence of households on external sources of financing in the form of social transfers from the budget or state trust funds, credit resources), it is established that the amount of income allows to meet the minimum needs of households at the microeconomic level in two times. In view of this, the author emphasizes the need to detail the composition of total household resources in terms of own and borrowed financial resources, which is a consequence of the imperfect methodological statistical survey of vital activity per household per month.

The study found that at the macroeconomic and microeconomic levels, consumption of goods and services accounts for more than 90% of total household expenditures. This does not give grounds to conclude that the financial sustainability of domestic households has improved. It is found that both owned funds and received social transfers have a direct and strong impact on household expenditures. It is determined that only a quarter of the variation in household expenditures is associated with the variation in the level of non-cash benefits and subsidies received. In contrast to the impact of privileges, 74,9% of the variation in household expenditures is explained by the variation in the personal income tax rate. In this regard, it is substantiated that the state's actions in the field of regulating the level of personal income taxation have a greater effect on ensuring the financial sustainability of households than the provision of social transfers.

The article considers the peculiarities of household savings, which are characterized by ambiguous trends: the period of growth of their volumes in 2001-2010 was followed by annual «waves» of both reduction and increase in the future. A comprehensive analysis of data on the yields of low-risk financial instruments of household savings (bank deposits, domestic government bonds, non-state pension funds, life insurance) and the consumer price index has given grounds to assert that life insurance, due to the guaranteed level of investment income, is the most profitable of them all. It was found that contributions to non-state pension funds were the least profitable financial instrument. It is emphasized that the yield of all forms of low-risk savings we have considered is equal to (or almost equal to) the inflation rate expressed through changes in the consumer price index. It is noted that there are no grounds to conclude that they have a real return in the structure of savings of domestic households. It is emphasized that by protecting households' funds from depreciation, such instruments serve to address the non-economic goals of households (e.g., material security before reaching retirement age or in adverse life circumstances, etc.) It is substantiated that the task of real return on household savings should be solved by their risky investments in securities (stocks), currency (cash or foreign currency deposits) and precious metals.

The analysis of the areas of realization of households' investment potential, which characterizes the use of risky financial instruments (stocks, cash, foreign currency, foreign currency deposits, and precious metals) in the long term (over 20 years), showed a possible return on savings that is higher than the inflation rate. This indicates a high probability that such income has the potential to move from potential to realized in practice. It is emphasized that this conclusion is based on the analysis of two decades in the history of Ukraine (2001-2021) when significant socio-political and economic transformations took place and part of the territory was annexed as a result of the military aggression of the Russian Federation. It is argued that in a stable economic and political environment, financial results from investing surplus funds for households will be higher.

The author substantiates the position that the risks of deterioration of the financial sustainability of households under changing environmental conditions (inflation, changes in the exchange rate and interest rate, force majeure) involve activities to minimize them on the part of the State (at the macro level) and internal (household composition, temporary or permanent loss of income), respectively, activities to minimize them on the part of the household itself (at the micro level). Insurance (voluntary, compulsory), self-insurance (formation of a reserve fund), and the introduction of a funded component of state pension insurance are highlighted as appropriate instruments for managing the risk of deterioration in the financial sustainability of households at the microeconomic level. The impact of exogenous factors can be minimized with the help of monetary policy instruments (implemented by the National Bank of Ukraine), and fiscal and social policies (state financial authorities).

The dissertation proves that the financial sustainability of households is derived from the achievement of short-, medium- and long-term goals of managing its financial resources. It is substantiated that the existence of a period of active labour activity of household members and the possibility of making savings and investments in the form of low-risk (forming current and reserve capital) and high-risk (forming investment capital) financial instruments allow to ensure their financial sustainability. Attention is

paid to the modelling of the financial behaviour of households and, depending on the size of their aggregate capital formation, conservative, moderate and aggressive models of the strategic vector of ensuring their financial sustainability are considered.

The directions of transformation of household financial sustainability into the development of the financial system are outlined. In particular, it is proved that the mechanism of forming the composition and structure of households' income, expenses, savings and investments throughout the life cycle to ensure their financial sustainability contributes to the development of other areas of the financial system (public finance, finance of business entities, financial market).

Attention is paid to the peculiarities of ensuring the financial sustainability of households under martial law. It is established that households were positively affected by the introduction of «credit and tax holidays», easier conditions for currency exchange operations for refugees, and greater access to military government bonds. At the same time, it is argued that the imposed restrictions on cash withdrawals from individuals' accounts, the ban on cash withdrawals from foreign currency accounts, and the deterioration of the financial sustainability of internally displaced persons have had a negative impact on the financial sustainability of households. Due to the lack of full functioning of domestic stock exchanges under martial law, the impossibility of ensuring the full realization of the investment potential of households has been substantiated.

The practical significance of the results obtained lies in the possibility of using the theoretical and methodological foundations proposed in the thesis to ensure the financial sustainability of households and the development of practical instruments to achieve this goal both in peacetime and martial law.

Keywords: household, financial sustainability, principles of household finances, financial resources, methods, financial instruments for ensuring financial sustainability of households, total household capital.

Список публікацій здобувача

Наукові праці, які відображають основні наукові результати дисертації

1. Сидорчук А. Фінансова стійкість домогосподарств: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. 474 с. (23,4 д.а.).

2. Формування фінансового механізму сталого розвитку України : моногр. / за ред. д-ра екон. наук, проф. О. П. Кириленко та д-ра екон. наук, доц. О. І. Тулай. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 414 с. (особистий внесок здобувача: підрозділ 3.10. Сидорчук А. Управління інвестиційним портфелем домогосподарства в умовах сталого економічного розвитку. С. 364–373 (0,42 д.а.)).

3. Сидорчук А. Напрями підвищення ефективності використання фінансових ресурсів державного пенсійного страхування. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. Серія : Економічні науки. Кіровоград: КНТУ. 2013. Вип. 23. С. 237–244 (0,49 д.а.).

4. Сидорчук А. Суть фінансових ресурсів державного соціального страхування. *Вісник Одеського національного університету*. Серія : Економіка. Одеса. 2014. Т. 19. Вип. 3/4. С. 93–98 (0,66 д.а.).

5. Сидорчук А. Формування системи соціального страхування як важеля подолання бідності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Економіка і менеджмент. Одеса. 2015. Вип. 13. С. 217–220 (0,55 д.а.).

6. Сидорчук А. Необхідність формування інвестиційного портфеля домогосподарств. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Економіка. Ужгород. 2016. Вип. 1 (47). Т. 1. С. 402–404 (0,44 д.а.).

7. Сидорчук А. Фінанси домогосподарств у фінансовій системі країни: сутність, принципи організації. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 16. С. 797–801 (0,44 д.а.).

8. Сидорчук А. Особистий капітал та інструменти його формування. *Економіка та суспільство*. 2017. Вип. 10. С. 651–658 (0,56 д.а.).

9. Sydorчук A. Factor-models of formatting of financial resources of the state social pension insurance. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія : Економіка. 2017. Вип. 14. С. 38–45 (0,46 д.а.).

10. Sydorчук A. Theoretical basis of the state social insurance. *Evropský časopis pro ekonomiku a management*. 2017. Vol. 3. Issue 4. Praha, Česká republika : Berostav družstvo. С. 20–26 (0,78 д.а.).

11. Sydorчук A. A necessity for forming the investment portfolio of households. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2017. Вип. 2 (17). С. 162–170 (0,60 д.а.).

12. Сидорчук А. Інвестиції як складова управління особистими фінансами. *Економічний вісник університету*. 2017. Вип. 35/1. С. 274–280 (0,77 д.а.).

13. Пшик Б., Сидорчук А., Адамик М., Медуник Н., Михалевич Р. Механізми активізації інвестиційного потенціалу домогосподарств в Україні: макроекономічний аспект. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. № (4) 39. С. 349–361 (особистий внесок здобувача: розкрито шляхи стимулювання інвестиційного потенціалу домогосподарств) (0,2 д.а.) (**Web of Science**). DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v4i39.241327>

14. Сидорчук А. Практика та проблематика використання в Україні ризикових та безризикових інструментів заощаджень домогосподарств. *Бізнес-навігатор*. 2021. Вип. 5 (66). С. 53–59 (0,5 д.а.).

15. Sydorчук A. The practice of household expenditure in Ukraine: factor analysis and estimate. *Green, Blue & Digital Economy Journal*. 2022. Vol. 3. No. 1. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». С. 47–53 (0,55 д.а.).

16. Сидорчук А. Теоретичні засади оцінки фінансового стану домогосподарств. *Sworld Journal*. 2022. № 13 (2). Bulgaria: D. A. Tsenov Academy of Economics – Svistov. С. 32–36 (0,34 д.а.).

17. Кириленко О., Сидорчук А., Коваль С., Сидор І. Аналіз витрат як складова оцінки фінансового стану домогосподарств. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2022. № 3 (44). С. 82–91 (особистий внесок здобувача: оцінено фінансовий стан домогосподарств через призму їхніх витрат) (0,21 д.а.) (**Scopus**).

18. Sydorчук А. The financial sustainability during household life-stages. *Інтернаука*. Серія : Економічні науки. 2023. № 7 (75). С. 10-13 (0,44 д.а.).

19. Sydorчук А. Modelling of household financial behaviour. *Modern engineering and innovative technologies*. 2023. Issue 28. Part 1. Germany, Karlsruhe: Sergeiva&Co. С. 98-103 (0,46 д.а.).

20. Кириленко О., Сидорчук А. Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану. *Світ фінансів*. 2023. № 4 (77). С. 68-83 (особистий внесок здобувача: розкрито функціонування окремих сегментів фінансового ринку та їх вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану) (0,56 д.а.).

21. Kyrylenko O., S. Koval S., Sydor I., Sydorчук А. The sufficiency of household incomes: estimation and economic interpretation for their financial stability. *Journal of Governance and Regulation*. 2024. Vol. 13. Issue 2. С. 86-95. (особистий внесок здобувача: оцінено показники достатності доходів домогосподарств) (0,3 д.а.) (**Scopus**)

22. Сидорчук А. Дуальне забезпечення фінансової стійкості домогосподарств: принципи та складові. *Ефективна економіка*. 2024. № 7. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.7.63> (0,70 д.а.).

23. Сидорчук А. Методологічні підходи до дослідження фінансової стійкості домогосподарств. *Економіка. Фінанси. Право*. 2024. № 7. С. 112-116. (0,71 д.а.)

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

24. Сидорчук А. Етапи управління інвестиційним портфелем домогосподарств. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків: зб. тез. доп. Першої Інт.-конф. проф.-викл. складу каф. фін. ТНЕУ. (м. Тернопіль, 14 квіт. 2015 р.)*. Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль: Вектор, 2015. С. 103–105 (0,14 д.а.).

25. Фінанси домогосподарств: навч. посіб. / [Т. О. Кізима, Н. І. Карпишин, І. П. Сидор та ін.]; за ред. Т. О. Кізими. Тернопіль : Вектор, 2015. 260 с. (особистий внесок здобувача: 4.3. Управління інвестиційним портфелем домогосподарства. Агресивна, поміркована та консервативна стратегії інвестування. С. 160–176. (0,57 д.а).

26. Сидорчук А. Необхідність управління фінансами домогосподарств. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків* : зб. тез доп. Другої Всеукр. Інт.-практ. конф. (м. Тернопіль, 11 квіт. 2016 р.), Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль: ТНЕУ, 2016., С. 111–115 (0,24 д.а.).

27. Соціальне страхування : підручник / за ред. О. П. Кириленко та В. С. Толуб'яка. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2016. 516 с. (особистий внесок здобувача: Розділ 3. Пенсійне страхування. С. 121–146 (0,88 д.а)).

28. Sydorchuk A. Developing second level the pension system of Ukraine. *Забезпечення стійкого економічного розвитку країни: можливості та перспективи* : матеріали науково-практичної конференції (Львів, 21-22 жовтня 2016 р.), ГО «Львівська економічна фундація». Львів: ЛЕФ, 2016. С. 124–126 (0,22 д.а.).

29. Сидорчук А. Чинники впливу на формування витрат домогосподарств. *Людина віртуальна: нові горизонти* : зб. наукових праць IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Монреаль, 20-21 березня 2017 р.), СРМ «ASF», 2017. Частина 2. С. 156–159 (0,18 д.а.).

30. Сидорчук А. Структура і динаміка доходів домогосподарств в Україні. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства* : зб. тез доп. Третьої всеукр. Інт-Конф., (м. Тернопіль, 10 квітня 2017 р.). 2017. С. 215–218 (0,18 д.а.).

31. Sydorchuk A. The advantages and disadvantages of bank deposit as a form of savings. *Аналіз сучасних підходів до ефективного використання потенціалу економіки України* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 18-19 серпня 2017 р.). 2017. С. 113–116 (0,16 д.а.).

32. Сидорчук А. Форми заощаджень домогосподарств. *Треті Всеукр. наук. читання пам'яті С. І. Юрія* : зб. наук. праць / за ред. проф. Кириленко О.П. (м. Тернопіль, 28 листопада 2017 р.). 2017. С. 110–113 (0,15 д.а.).

33. Sydorchuk A. The role of households in the financial system. *Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір* : зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 10 вересня 2019 року). Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 127–128 (0,12 д.а.).

34. Сидорчук А. Принципи фінансів домогосподарств. *Міжнародне науково-технічне співробітництво: принципи, механізми, ефективність* : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 14 вересня 2019 р.). К. : ГО «Київський економічний науковий центр», 2019. С. 87–89 (0,13 д.а.).

35. Сидорчук А. Особисті індикатори фінансового стану домогосподарств. *Актуальні питання розвитку сучасної економіки, управління та адміністрування: Матеріали науково-практичної конференції* (м. Київ, 28 грудня 2019 р.). К. : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2019. Ч. 2. С. 90–93 (0,16 д.а.).

36. Sydorchuk A. State pension insurance in Ukraine: practice functioning of. *Теоретичні та практичні аспекти формування економічної системи в умовах нестабільності* : збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 31 жовтня 2020 р.), К.: Аналітичний центр «Нова Економіка», 2020, С. 112–113 (0,12 д.а.).

37. Сидорчук А. Financial instruments for household savings. *Інноваційна парадигма розвитку економіки, фінансів, обліку та права*: зб. тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 15 вересня 2021 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2021. С. 47–48 (0,11 д.а.).

38. Кириленко О., Сидорчук А. Тенденції здійснення заощаджень домогосподарств. *Сьомі Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія* : зб. наукових праць (м. Тернопіль, 16 листопада 2021 р.), Тернопіль : ЗУНУ, 2021. С.

55–59 (особистий внесок здобувача: проаналізовано склад та структуру заощаджень домогосподарств) (0,3 д.а.).

39. Кириленко О., Сидорчук А. Поняття та оцінка інвестиційного потенціалу домогосподарств. *Соціально-економічні відносини в цифровому суспільстві*. 2022. Т. 1 (43). С. 5–11 (особистий внесок здобувача: розкрито розуміння поняття інвестиційного потенціалу домогосподарств та здійснено розрахунок його обсягів за 2001-2020 рр.) (0,35 д.а.).

40. Сидорчук А. Методологія дослідження фінансової стійкості домогосподарств. *Modern problems of science, education and society : the 5th International scientific and practical conference* (Kyiv, 17-19 July 2023), Kyiv : SPC «Sci-conf.com.ua», 2023. С. 606–610 (0,19 д.а.).

41. Сидорчук А. Нормативний підхід до розуміння домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин. *Scientific progress: innovations, achievements and prospects : the 11th International scientific and practical conference* (Munich, 23-25 July 2023), Munich : MDPC Publishing, 2023. С. 181–186 (0,27 д.а.).

42. Sydorhuk A. The financial stability of households: a methodology for assessing. *Progress in Science : proceedings of the 3rd International Scientific Conference* (Brussel, 27-28 July 2023), Brussel : University Brussel, 2023. С. 45–50 (0,38 д.а.).

43. Сидорчук А. Поняття ризику в управлінні фінансовими ресурсами домогосподарств. *Стратегії управління інноваціями в сучасній економіці : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 1 вересня 2023 р). Research Europe, 2023. С. 102–104 (0,18 д.а.).

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ	18
1.1. Концептуальні підходи до розуміння місця та ролі фінансів домогосподарств у фінансовій системі	18
1.2. Теоретичні засади фінансової стійкості домогосподарств	53
1.3. Дуальне забезпечення фінансової стійкості домогосподарств: складові та нормативні передумови реалізації	87
Висновки до розділу 1	117
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ	119
2.1. Методологічні підходи до дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств	119
2.2. Методичні засади оцінювання фінансової стійкості домогосподарств	148
2.3. Методика розрахунку показників фінансової стійкості як елементів її забезпечення	171
Висновки до розділу 2	194
РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ	196
3.1. Аналіз показників достатності доходів домогосподарств	196
3.2. Практика поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств	219
3.3. Тенденції здійснення заощаджень домогосподарств	239
3.4. Формування інвестиційного потенціалу домогосподарств	272
Висновки до розділу 3	300
РОЗДІЛ 4. ІДЕНТИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ ТА ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ	303
4.1. Оцінювання фінансової стійкості домогосподарств: ідентифікація ризиків та потенціал росту	303
4.2. Вплив ендогенних чинників на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств та шляхи їх мінімізації	318
4.3. Екзогенні чинники забезпечення фінансової стійкості домогосподарств: вимірювання та особливості впливу	341
Висновки до розділу 4	364
РОЗДІЛ 5. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ	366
5.1. Напрями реалізації інструментів забезпечення фінансової стійкості упродовж життєвого циклу домогосподарства	366

5.2. Моделювання фінансової поведінки як стратегічний вектор забезпечення фінансової стійкості домогосподарств	381
5.3. Трансформація фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи	402
5.4. Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану	417
Висновки до розділу 5	435
ВИСНОВКИ	438
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	448
ДОДАТКИ	492

ВСТУП

Актуальність теми. Домогосподарство виступає одним із активних суб'єктів фінансових відносин у суспільстві та неодмінною складовою організації його фінансової системи. Одним із напрямів наукових розробок у сфері фінансів домогосподарств є дослідження їх фінансової стійкості в умовах змінного внутрішнього та зовнішнього середовища їхньої життєдіяльності. З економічного погляду фінансова стійкість виражає здатність домогосподарств за допомогою обраних інструментів формування та використання фінансових ресурсів забезпечити розвиток упродовж усіх етапів свого життєвого циклу. Відтак, забезпечення фінансової стійкості є серед ключових завдань фінансової поведінки домогосподарств та очікуваним результатом управління їхніми фінансовими ресурсами.

Посилення уваги науковців до розгляду даної проблеми обумовлено зміною концептуальних підходів до формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств. А саме, сучасний стан розвитку вітчизняної фінансової системи характеризується світовими тенденціями до збільшення обсягів публічних фінансових ресурсів, зміною співвідношення між бюджетними коштами та коштами державних цільових фондів на користь перших у забезпеченні потреб домогосподарств, що постійно зростають. Набуваючи все більшої ваги, у майбутньому ці аспекти визначатимуть характер політики держав у соціальній сфері, змінюючи склад та структуру фінансових ресурсів населення в бік збільшення залежності від зовнішніх джерел формування, впливаючи тим самим на показники їх стійкості. Додатковим фактором впливу є запозичення коштів домогосподарствами для забезпечення своєї поточної життєдіяльності. Це видозмінює сутність та погіршує стійкість фінансових ресурсів домогосподарств. З огляду на це одним з актуальних питань на сучасному етапі є підвищення стійкості фінансових ресурсів домогосподарств, формування яких має базуватись переважно на власних джерелах.

Окремі аспекти теоретико-методологічного обґрунтування фінансової стійкості домогосподарств розглядаються в працях таких закордонних фахівців, як Г. Бекер, Т. Веблен, А. Грицкевіч, Д. Кембел, М. Кремер, Г. Марковіц, Ф. Модільяні, А. Сміт, Р. Шмідт, Т. Шульц та інших. Вагомий вклад у сучасну теорію і практику забезпечення фінансової стійкості домогосподарств зробили вітчизняні науковці Ю. Воробйов, В. Ворошило, З. Галушка, О. Глущенко, Т. Гуржий, О. Драган, М. Дубина, М. Зварич, С. Каламбет, Г. Катаранчук, С. Качула, Я. Кашуба, О. Кириленко, Т. Кізима, Г. Коцюрубенко, О. Мульска, Л. Лисяк, П. Нікіфоров, Б. Пшик, Л. Слобода, Н. Ясинська і багато інших, розкривши окремі питання управління фінансовими ресурсами та їх впливу на розвиток вітчизняних домогосподарств.

Попри підвищену увагу до фінансової стійкості, у фінансовій науці немає єдиного концептуального підходу до розуміння змісту, складових, інструментів її забезпечення в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств та її місця в розробці моделей їхньої фінансової поведінки. Недостатньо дослідженою є методологічна складова забезпечення фінансової стійкості. Відсутність узгодженої методики оцінювання фінансової стійкості домогосподарств залишає відкритим питання результативного прогнозування та планування їхніх доходів, видатків, заощаджень та інвестицій. Стає важливим забезпечення фінансової стійкості на основі цілеспрямованого моделювання фінансової поведінки впродовж етапів життєвого циклу домогосподарств. Потребує дослідження питання впливу ендогенних та екзогенних факторів впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Складність і неоднозначність проблем фінансової стійкості домогосподарств зумовлює потребу в розробці перспективних напрямів її забезпечення в Україні.

Актуальність розв'язання питань забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, важливість дослідження теоретико-методологічних засад розрахунку індикаторів її оцінки, недостатній рівень розробленості зазначених проблем зумовили вибір теми дослідження, його мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконувалась у рамках науково-дослідних робіт: Західноукраїнського національного університету за темою «Формування та реалізація фінансової політики сталого розвитку України» (номер державної реєстрації 0116U002629) в розробці розділу «Формування в використання фінансових ресурсів системи соціального страхування в Україні» та «Фінансова система у забезпеченні стійкого економічного зростання України» (номер державної реєстрації 0121U109150) у розробці розділів «Фіскальний простір реалізації соціальної функції держави» та «Фінанси домогосподарств в умовах глобальних викликів»; Громадської наукової організації «Фінансово-економічна наукова рада» (номер державної реєстрації 0118U000784) за темою «Соціально-демографічні параметри життя в сучасній політиці держави», у якій обґрунтовано концептуальну модель забезпечення фінансової стійкості домогосподарств та визначено вплив ендогенних та екзогенних факторів на її підвищення.

Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних засад та розробка практичних рекомендацій забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, ідентифікуючи ризики та враховуючи вплив ендогенних та екзогенних чинників на їх життєдіяльність.

Важливість досягнення мети роботи зумовила необхідність постановки й вирішення таких основних завдань:

– розглянути концептуальні підходи до побудови фінансової системи для поглиблення розуміння місця та ролі домогосподарства як активного учасника фінансових відносин у суспільстві;

– дослідити теоретичні засади фінансової стійкості домогосподарств з метою вдосконалення понятійно-категоріального апарату сфери фінансів домогосподарств;

– обґрунтувати складові та нормативні передумови реалізації дуального забезпечення фінансової стійкості домогосподарств;

- розкрити методологічні підходи до дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств;
- з'ясувати вихідні методичні засади розрахунку оцінювання фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях наукового пізнання для розробки алгоритму її забезпечення;
- запропонувати методичний інструментарій для оцінювання фінансової стійкості домогосподарств шляхом розробки відповідної системи показників на макроекономічному та мікроекономічному рівнях наукового пізнання;
- здійснити системний аналіз показників достатності доходів для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в сучасних умовах;
- узагальнити показники поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств у контексті забезпечення їх фінансової стійкості;
- охарактеризувати тенденції здійснення заощаджень для виявлення резервів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств;
- оцінити практику реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств як важливу складову забезпечення їх фінансової стійкості;
- ідентифікувати ризики забезпечення фінансової стійкості домогосподарств та визначити потенціал для її росту;
- оцінити вплив ендогенних чинників на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств та запропонувати шляхи їхньої мінімізації;
- означити вплив екзогенних факторів на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств;
- розглянути напрями реалізації інструментів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств упродовж їх життєвого циклу в умовах змінного внутрішнього та зовнішнього середовища;
- змодельовати фінансову поведінку для визначення її впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств;
- визначити вагомість процесів трансформації фінансової стійкості домогосподарств для розвитку фінансової системи;

– виокремити особливості забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використано загальнонаукові та спеціальні (економічні) методи дослідження. При формуванні понятійно-категоріального апарату використовувалися методи теоретичного узагальнення, абстракції, аналогії, синтезу та аналізу.

Історичний метод, методи теоретичного узагальнення, аналізу, синтезу, абстрагування та класифікації застосувалися при вивченні еволюційних аспектів становлення сфери фінансів домогосподарств як складової фінансової системи держави (п. 1.1), удосконаленні категоріального апарату фінансової стійкості домогосподарств (п. 1.2), дослідженні сукупності екзогенних та ендогенних факторів впливу на забезпечення фінансової стійкості (пп. 4.2 – 4.3, 5.4) та при визначенні стратегічних шляхів забезпечення фінансової стійкості в сучасних умовах (розділ 5). Вивчення питання складових та передумов дуального забезпечення фінансової стійкості домогосподарств (п. 1.3) та її трансформації в розвиток фінансової системи (п. 5.3) здійснювалося на основі методів індукції, дедукції, абстракції.

При опрацюванні методологічних засад дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, обґрунтуванні її теоретико-методологічних положень, розрахунку індикаторів оцінки фінансової стійкості домогосподарств (пп. 2.1 – 2.2) та розробці методики визначення показників фінансової стійкості домогосподарств (п. 2.3) використано метод системно-структурного аналізу, а також методи логічного узагальнення та екстраполяції. Методи оцінювання, статистичного аналізу, кількісно-якісного аналізу, аналогії, класифікації, теоретичного узагальнення, факторного аналізу, методу

індикаторів, порівняння використано при оцінці фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях дослідження (розділ 3). При дослідженні кількісного впливу факторів загроз фінансовій стійкості домогосподарств (п. 4.1); при дослідженні життєвого циклу домогосподарства в системі управління стійкістю його фінансових ресурсів (п. 5.1), встановлення взаємозв'язку моделей фінансової поведінки та забезпечення фінансової стійкості домогосподарств (п. 5.2) застосовувались методи математичного моделювання, факторного та альтернативного аналізу.

Інформаційно-фактологічною базою є Конституція України, законодавчі та нормативно-правові акти з питань формування, розподілу та використання фінансових ресурсів домогосподарств; інформаційно-аналітичні матеріали Міністерства фінансів України, Державної податкової служби України, Національного банку України, Державної служби статистики України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Пенсійного фонду України, вітчизняних фондових бірж; статистичні звіти науково-дослідних установ, рекомендації експертів, монографії, наукові статті зарубіжних і вітчизняних вчених, матеріали науково-практичних конференцій, форумів, симпозіумів із проблематики дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів. Найбільш вагомі результати, що характеризують наукову новизну дослідження, полягають у такому:

у перше:

– розроблено методологічні засади забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, які базуються на діалектичному, когнітивному, інституціональному пізнанні фінансових процесів з використанням принципів єдності теорії та практики, системності, розвитку, декомпозиції, об'єктивності, абстрагування. Це дало змогу обґрунтувати концептуальний підхід до розкриття сутності процесу забезпечення фінансової стійкості як єдиного цілого, якому властива взаємодія зовнішнього й внутрішнього середовища, зокрема з позиції підходів: діалектичного – як системи причинно-наслідкових зв'язків між її суб'єктами (державні фінансові органи та фінансові інституції),

об'єктами (доходи, витрати, заощадження, інвестиції домогосподарств), рівнями (макроекономічний, мікроекономічний) та факторами впливу (ендогенні, екзогенні); когнітивного – як алгоритму дій щодо застосування високо та низько ризикових фінансових інструментів для забезпечення фінансової стійкості в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі шляхом формування поточного, резервного й інвестиційного капіталу домогосподарств; інституціонального – як виконання формальних і неформальних норм, що створюють певне середовище фінансової діяльності домогосподарств, що впливають на їх фінансову поведінку та обґрунтовують дуальну систему забезпечення фінансової стійкості домогосподарств;

– обґрунтовано нормативні передумови та визначено складові дуального забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, як об'єкта управлінської системи, котра вибудовується державними фінансовими органами, фінансовими інституціями (на макроекономічному рівні) й домогосподарствами (на мікроекономічному рівні). Це сприяло розробці тактичних та стратегічних засад забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в Україні, зокрема шляхом формування ними поточного, резервного й інвестиційного капіталу (практичний інструментарій забезпечення фінансової стійкості) та реалізації фінансової політики держави (створення умов для забезпечення фінансової стійкості);

– запропоновано алгоритм забезпечення фінансової стійкості домогосподарств з виокремленням у ньому стадій планування (досягнення статичної та динамічної збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств), виконання (визначення цілей управління фінансовими ресурсами, моніторинг стану їх формування та використання), оцінювання (аналіз показників достатності доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень, реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств) та коригування (моделювання фінансової поведінки домогосподарств), які є взаємопов'язаними між собою та доповнюють одна одну. Застосування алгоритму дозволить забезпечити фінансову стійкість на

всіх етапах життєвого циклу домогосподарств під дією ендогенних та екзогенних чинників, подолати недоліки безсистемного використання фінансових інструментів при управлінні фінансовими ресурсами домогосподарств;

удосконалено:

– поняттєво-категоріальний апарат сфери фінансів домогосподарств у частині обґрунтування змісту поняття «фінансова стійкість домогосподарств» під яким запропоновано розуміти одну із властивостей (характеристик) такого стану сформованих фінансових ресурсів, при якому вони виконують своє призначення – забезпечують життєдіяльність домогосподарства в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі під впливом ендогенних та екзогенних факторів. Таке визначення, на відміну від наявних, дозволяє виміряти фінансову стійкість через систему показників, які відображають не лише формування (як у більшості наявних підходів), а також розподіл та використання фінансових ресурсів домогосподарств, реальні та потенційні фінансові можливості для її забезпечення;

– науково-методичні підходи до оцінювання фінансової стійкості домогосподарств за допомогою показників достатності доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень, реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств. На противагу наявним підходам, які зосереджують увагу на мікроекономічному рівні дослідження явища фінансової стійкості, запропонований підхід дає змогу емпірично її оцінити як на мікроекономічному, так і на макроекономічному рівнях та визначити фактори її забезпечення у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі;

– теоретичне обґрунтування сутності фінансового ризику для домогосподарств, що відображає зміну умов зовнішнього й внутрішнього середовищ та конкретизує такі чинники впливу на їх фінансову діяльність: склад домогосподарства, тимчасову або постійну втрату його доходу, інфляцію, валютний курс, відсоткову ставку на фінансових ринках тощо. На відміну від інших підходів, це стало основою для розробки пропозицій щодо моделювання

фінансової поведінки домогосподарств і можливості застосування альтернатив для фінансових інструментів (високоризикових, низькоризикових) на окремих етапах їх життєвого циклу;

набули подальшого розвитку:

– концептуальні засади теоретичного обґрунтування місця й ролі домогосподарств у фінансовій системі на базі інституційного, фондового та суб'єктного концептуальних підходів до її побудови. Це дало змогу визначити передумови функціонування домогосподарств як важливого суб'єкта фінансових відносин у суспільстві, охарактеризувати відносини (розподільні, перерозподільні), запропонувати категорії (сутність, зміст, явище, форма), суб'єкти (домогосподарство, держава, суб'єкти господарювання), об'єкти (доходи, витрати, заощадження, інвестиції домогосподарств) та принципи функціонування (самостійності, варіативності, взаємозалежності, збалансованості, самозабезпечення), взаємозв'язок та взаємоузгодженість структурних елементів сфери фінансів домогосподарств. Застосування антропологічного підходу до розуміння предмета фінансової науки дало підстави стверджувати, що домогосподарства детермінують фінансові відносини в суспільстві та є першоосновою для їх розвитку;

– систематизація принципів функціонування сфери фінансів домогосподарств у складі фінансової системи через виокремлення принципів самостійності, варіативності, взаємозалежності, збалансованості та самозабезпечення. Обґрунтовано, що дотримання запропонованих принципів організації фінансів домогосподарств, головним чином самостійності й варіативності, зумовить різний склад та структуру їх фінансових ресурсів і різну фінансову стійкість до дії ендогенних та екзогенних чинників;

– науково-методичні засади оцінювання фінансової стійкості домогосподарств за допомогою відповідних агрегованих індексів. Це дозволило ідентифікувати ризики негативного впливу на забезпечення фінансової стійкості, запропонувати методи їх мінімізації (формування резервного фонду, добровільне та обов'язкове страхування, недержавне пенсійне забезпечення,

накопичувальне пенсійне страхування, монетарна політика низьких темпів інфляції та ін.), а також з'ясувати оптимальний напрям зміни значень (зростання чи спадання) таких індексів упродовж окремих етапів життєвого циклу домогосподарств;

– тактичні та стратегічні напрями забезпечення фінансової стійкості домогосподарств шляхом системного використання низькоризикових інструментів для досягнення коротко- та середньострокових цілей та високоризикових для досягнення довгострокових цілей домогосподарства. Такий підхід дає змогу подолати недоліки безсистемного використання фінансових інструментів при забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні. Розглянуті концепції зміни вартості грошей у часі, складних відсоткових ставок, дія закону попиту й пропозиції обґрунтовують нормативні передумови для наявності в складі фінансових ресурсів домогосподарств заощаджень та інвестицій, які, у свою чергу, стають інструментами для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні;

– теоретико-організаційні засади трансформації фінансової стійкості домогосподарств через фінансовий ринок у розвиток фінансової системи за такими напрямками: 1) інституціональний (зростання учасників фондового ринку, становлення розгалуженої мережі банківських установ, страхових компаній, компаній зі страхування життя, кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування та ін.; зростання кількості компаній-емітентів цінних паперів, які входять у розрахунок індексів вітчизняних фондових бірж), 2) інструментальний (розширення переліку фінансових послуг і продуктів, що надаються домогосподарствам суб'єктами фінансового ринку; збільшення пропозиції нових інвестиційних інструментів і створення умов для диверсифікації їхніх заощаджень та інвестицій), 3) освітньо-інформаційний (створення умов для підвищення домогосподарствами необхідних фінансових знань загалом та щодо особливостей функціонування фондового ринку зокрема; побудова системи фінансового консультування

домогосподарств). Це дасть змогу активно реалізовувати проєкти сталого розвитку держави (довготривалі, з врахуванням соціальних, економічних та екологічних аспектів їх реалізації), залучати до їх фінансування приватних фінансових ресурсів домогосподарств (наприклад, їх пенсійних накопичень);

– теоретико-прагматичні засади взаємозв'язку між фінансовою поведінкою та забезпеченням фінансової стійкості домогосподарств через виокремлення її видів (дохідна, витратна, кредитна, заощаджувальна, інвестиційна), етапів (планування; формування резервного, страхового, інвестиційного капіталу за допомогою низько та високо ризикових фінансових інструментів; використання при настанні ендогенних чи екзогенних ризиків). Це сприятиме вчасному прийняттю виважених рішень у процесі управління фінансовими ресурсами домогосподарств, що не лише забезпечуватиме їх фінансову стійкість, але й сприятиме розвитку в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі впродовж усіх етапів життєвого циклу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені науково-методичні пропозиції, практичні рекомендації збагачують теорію фінансів домогосподарств й практику забезпечення їх фінансової стійкості та застосовуються в процесі управління фінансовими ресурсами останніх.

Окремі висновки та науково-практичні рекомендації автора щодо необхідності формування резервного, інвестиційного капіталів домогосподарства та розробки моделей фінансової поведінки для забезпечення їх фінансової стійкості використано в діяльності Української асоціації інвестиційного бізнесу (довідка № 107 від 15.08.2023 р.); пропозиції щодо перспектив розвитку другого рівня системи пенсійного забезпечення в Україні – накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – знайшли застосування у законотворчій діяльності Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики (довідка від 20.10.2023 р.); рекомендації щодо використання вкладів до кредитних спілок при формуванні резервного (страхового) фонду

домогосподарств, розробки Дорожньої карти підвищення їх фінансової грамотності отримали втілення в практичній діяльності Об'єднання кредитних спілок «Програма захисту вкладів» (довідка №75 від 30.10.2023 р.); пропозиції щодо формування поточного та резервного капіталів домогосподарств, моделювання їх фінансової поведінки, важливості посилення впливу фінансового консультування на розвиток фінансової системи держави використано в діяльності Всеукраїнської асоціації кредитних спілок (№ 03-30 від 06.12.2023 р.); рекомендації щодо розвитку першого рівня системи пенсійного забезпечення в Україні – солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – знайшли практичне застосування в діяльності Головного управління Пенсійного фонду України в Тернопільській області (№ 672/12-16 від 02.04.2024 р.); пропозиції щодо необхідності розрахунку показників достатності доходів домогосподарства та питомої ваги оплати праці в доходах членів домогосподарства застосовані при проведенні державної соціальної політики у діяльності Управління соціальної політики Тернопільської міської ради (довідка № 266/13-8 від 04.10.2023 р.). Науково-теоретичні результати дисертації використано в навчальному процесі Західноукраїнського національного університету при викладанні таких дисциплін: «Фінанси домогосподарств», «Управління інвестиційним портфелем домогосподарств», «Управління особистими доходами і витратами», «Фінансове консультування в умовах цифровізації», «Поведінкові фінанси»; при підготовці підручника «Соціальне страхування» та навчального посібника «Фінанси домогосподарств» (довідка № 126-32/663 від 13.03.2024 р.).

Особистий вклад здобувача. Наукові положення, висновки та пропозиції, що виносяться на захист, одержано автором особисто та є власним науковим доробком. Обсяг особистого вкладу у працях дисертанта, опублікованих ним у співавторстві, наведено у переліку опублікованих джерел.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і результати дослідження доповідалися та обговорювалися на 17 науково-практичних конференціях, серед яких: «Управління фінансами держави,

регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків» (Тернопіль, 2015 р.); «Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків» (Тернопіль, 2016 р.); «Забезпечення стійкого економічного розвитку країни: можливості та перспективи» (Львів, 2016 р.); «Людина віртуальна: нові горизонти» (Монреаль, 2017 р.); «Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків» (Тернопіль, 2017 р.); «Аналіз сучасних підходів до ефективного використання потенціалу економіки України» (Дніпро, 2017 р.); «Треті всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія» (Тернопіль, 2017 р.); «Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір» (Тернопіль, 2019 р.); «Міжнародне науково-технічне співробітництво: принципи, механізми, ефективність» (Київ, 2019 р.); «Актуальні питання розвитку сучасної економіки, управління та адміністрування» (Київ, 2019 р.); «Теоретичні та практичні аспекти формування економічної системи в умовах нестабільності» (м. Київ, 2020 р.); «Інноваційна парадигма розвитку економіки, фінансів, обліку та права» (Полтава, 2021 р.); «Сьомі всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія» (Тернопіль, 2021 р.); «Modern problems of science, education and society: the 5th International scientific and practical conference» (Київ, 2023 р.); «Scientific progress: innovations, achievements and prospects: the 11th International scientific and practical conference» (Мюнхен, 2023 р.); «Progress in Science: proceedings of the 3rd International Scientific Conference» (Брюссель, 2023 р.); «Стратегії управління інноваціями в сучасній економіці» (Одеса, 2023 р.).

Публікації. Результати дисертаційної роботи опубліковано у 43 наукових працях, зокрема: 1 одноосібній монографії, 1 розділі у колективній монографії, 2 статтях у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базі даних Scopus, 1 статті у науковому періодичному виданні, проіндексованому у базі даних Web of Science, 14 статтях у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, 4 статтях у наукових періодичних виданнях інших держав (Чеська Республіка, Латвійська

Республіка, Республіка Болгарія, Федеративна Республіка Німеччина), 20 наукових публікаціях, які додатково відображають наукові результати дисертації. Загальний обсяг публікацій, який належить авторові, становить 39,57 друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (464 найменування на 44 сторінках), 21 додатку на 83 сторінках, містить 58 таблиць та 103 рисунки. Основний текст розміщено на 447 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 575 сторінок.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1.1. Концептуальні підходи до розуміння місця та ролі фінансів домогосподарств у фінансовій системі

Проблема пошуку оптимальних методів та інструментів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств є актуальною не тільки для України, але й для інших країн. При цьому світова практика не дає універсальних рішень щодо такого забезпечення, оскільки в кожній державі – свої, індивідуальні особливості побудови фінансової системи, що прямо або опосередковано впливають на ресурсний потенціал сфери фінансів домогосподарств: склад та структуру їхніх доходів, витрат, можливостей для здійснення заощаджень, інвестицій тощо. Саме ресурсний потенціал визначатиме перспективи забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Тому розуміння місця і ролі фінансів домогосподарств у фінансовій системі є необхідною передумовою дослідження напрямів забезпечення їх фінансової стійкості.

Залежність фінансової діяльності домогосподарства від фінансової системи є складною та неоднозначною. Така складність та неоднозначність обумовлена взаємним впливом між собою усіх суб'єктів фінансових відносин – держави, суб'єктів господарювання та домогосподарств. Рішення у сферах фінансової системи відмінних від сфери фінансів домогосподарств прямо й опосередковано впливають на фінансову діяльність останніх. Наприклад, рішення у сфері публічних фінансів про запровадження (скасування) податків або соціальних трансфертів, регулювання рівня мінімальної заробітної плати; встановлення споживчих цін, особливості функціонування валютного, фінансового, банківського сектору, звільнення або наймання працівників у сфері фінансів суб'єктів господарювання та ін. І навпаки, рішення у сфері фінансів домогосподарств прямо й опосередковано впливають на інші сфери

фінансової системи. Наприклад, споживчі настрої домогосподарств, здійснення (або не здійснення) ними заощаджень чи інвестицій, вибір між організованими та неорганізованими формами таких заощаджень, інвестицій, рішення про отримання кредитів тощо. Хоча сьогодні домогосподарство і розглядається як невіддільний суб'єкт будь-якої економічної системи держави, все ж не сформовано концептуальні підходи до розуміння його місця у фінансовій системі і не з'ясовано роль в розробці стратегічних засад фіскальної, монетарної, соціальної політик.

Тому дослідження сутності «домогосподарства» як суб'єкта фінансових відносин у суспільстві проведемо крізь призму наявних концепцій побудови фінансової системи.

Дослідження домогосподарства (у значенні населення, особи чи сім'ї) як суб'єкта фінансових відносин займає вагомe місце у вивченні закономірностей економічного розвитку суспільства. Це підтверджує тематика досліджень лауреатів Нобелівської премії з економіки (Т. Шульц (1979), Ф. Модільяні (1985), Г. Марковіц (1990), Г. Бекер (1992), А. Сен (1998), А. Дітон (2015), Р. Тейлер (2017), А. Банерджі, Е. Дюфло, М. Кремер (2019)) [1].

У правових актах Організації Об'єднаних Націй зазначено, що ідея домогосподарства ґрунтується на домовленості осіб між собою (або однієї особи) про самостійне забезпечення продуктами харчування та іншими предметами першої необхідності [2, с. 38]. Тому домогосподарство може складатися як з однієї особи (яка сама забезпечує себе продуктами харчування та іншими необхідними речами для життя) так із групи осіб (з двох або більше, які спільно проживають і забезпечуть себе продуктами харчування та іншими предметами першої потреби). Особи в групі можуть об'єднувати свої ресурси та мати спільний бюджет, вони можуть бути пов'язані родинними стосунками, не пов'язані родинними стосунками або являти собою комбінацію стосунків ¹ [3, с. 2].

¹ Примітка: перекладено автором

Аналогічно до підходу Організації Об'єднаних Націй у чинному вітчизняному законодавстві домогосподарство також розглядається як «сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати в будь-яких з цих стосунків або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи» [4; 5].

Таким чином, враховуючи міжнародне та вітчизняне нормативне трактування поняття, зазначимо, що головними ознаками «домогосподарства» є проживання групи осіб в одному приміщенні (або його частині) та/або спільне витрачання коштів. Тобто воно розглядається як споживча одиниця, а елементи її економічної діяльності враховуються лише тією мірою, якою вони необхідні для задоволення власних потреб у предметах першої потреби. Та особливість, що домогосподарство може складатися з однієї особи та в його межах можна перебувати в будь-яких видах стосунків, робить це поняття нетотожним поняттю «сім'я» [6]. Як результат нормативної (правової) концепції розгляду сутності поняття «домогосподарство» його етимологія в закордонних словниках включає аналогічні один до одного розуміння: «група осіб, часто – сім'я, які живуть разом» ² [7], «соціальна одиниця, яка складається із осіб, які живуть разом» ³ [8], «всі особи, які проживають разом у будинку чи квартирі» ⁴ [9]. Тому факт спільного проживання стає ключовою ознакою розуміння суті терміну «домогосподарство».

У вітчизняній економічній літературі домогосподарство розглядають як поняття, близьке за своїм значенням до законодавчого визначення, коли автори, виділяючи загальні ознаки (кількість членів домогосподарства, ступінь спорідненості їхніх відносин, спільне витрачання коштів, часто, наявність спільного бюджету) детально розкривають лише його окремі аспекти.

² Примітка: перекладено автором

³ Примітка: перекладено автором

⁴ Примітка: перекладено автором

Зокрема, автори «Економічної енциклопедії» розглядають його як «господарство, яке ведуть одна або кілька осіб, ... мають спільне житло, з метою відтворення робочої сили та розвитку особистості» [10, с. 359].

Автор підручника «Політична економія» А. Щетинін дає визначення домогосподарства як незалежної економічної «одиниці, яка включає кілька осіб (.....й одна особа), які пов'язані спільним веденням господарства, забезпечують економіку факторами виробництва і разом користуються заробленими чи отриманим доходом виключно для споживання» [11, с. 234].

Колектив авторів підручника «Політична економія» за редакцією В. Федоренка визначив домогосподарство як «економічний суб'єкт, який складається з одного або більшої кількості індивідів, що спільно здійснюють господарську діяльність і мають спільний бюджет» [12, с. 158].

Зазначаємо, що частина дослідників розширює розуміння поняття домогосподарство від суб'єкта, який споживає ресурси, до суб'єкта, який забезпечує ними економіку. Зокрема, розглядаючи домогосподарство у вузькому і широкому значенні, автори підручника «Основи економічної теорії» за редакцією Л. Шевченко досліджують даний економічний суб'єкт як економічну одиницю, що «складається з однієї чи більше осіб, об'єднаних спільним бюджетом та місцем проживання, яка є власником ресурсів, забезпечує ними економіку і використовує отримані за них гроші для купівлі товарів та послуг» [13, с. 121]. Майже ідентичне до попереднього, дають визначення домогосподарству автори навчального посібника «Основи економічної теорії», а саме, «це економічна одиниця, яка складається з однієї або більше осіб, постачає економіку ресурсами і використовує отримані гроші для купівлі товарів і послуг, які задовольняють матеріальні потреби людини» [14, с. 73].

Колектив авторів підручника «Фінанси» за редакцію С. Юрія, В. Федосова визначає домогосподарство як «специфічний вид соціально-економічної організації людей, які здебільшого перебувають у родинних стосунках, ділять побут, постачають на відповідні ринки різноманітні ресурси

... і спільно приймають економічні рішення стосовно формування власних доходів та здійснення основних витрат» [15, с. 371]. Аналогічного підходу до розкриття сутності поняття домогосподарство дотримується Т. Кізима [16, с. 40].

Поділяючи думку цих учених, С. Іванов виключає одну особу як домогосподарство і розуміє під цим поняттям «господарство невеликої групи людей, як правило, об'єднаної родинними або дружніми зв'язками, котрі проживають в одному помешканні, повністю або частково об'єднують свої доходи і майно, спільно ведуть домашнє господарство (виробництво й споживання певних товарів та послуг)» [17, с. 9].

У табл. 1.1 представлено порівняння трактувань поняття «домогосподарство» як суб'єкта наукових досліджень на основі нормативного (правового) підходу.

Таблиця 1.1

Порівняння трактувань поняття «домогосподарство» як суб'єкта наукових досліджень згідно з нормативним (правовим) підходом *

Автор	Ознаки		
	Склад	Стосунки	Ресурси
ООН [2, с. 38]	одна або кілька осіб	можуть перебувати або не перебувати у родинних стосунках, або бути і в тих, і в інших стосунках	спільне проживання, забезпечення їжею та предметами першої потреби, спільний бюджет
Вітчизняне законодавство [3: 6]	одна або кілька осіб	можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати в будь-яких з цих стосунків або бути і в тих, і в інших стосунках	спільне проживання, ведення господарства, об'єднання та витрачання коштів
Кембриджський, Оксфордський словники [7: 9]	сукупність осіб, часто сім'я	не розкриваються	спільне проживання
Економічна енциклопедія [10, с. 359]	одна або кілька осіб	не розкриваються	спільне житло, з метою відтворення робочої сили та розвитку особистості

продовження табл. 1.1

А. Щетинін [11, с. 234]	одна або кілька осіб	не розкриваються	спільне ведення господарства; використання отриманого доходу на споживання
В. Федоренко [12, с. 158]	одна особа або більше осіб	не розкриваються	спільна господарська діяльність; мають спільний бюджет
О. Тлумакова [13, с. 121]	одна особа або більше осіб	не розкриваються	об'єднані спільним бюджетом та місцем проживання
І. Ревак, Ю. Кіржецький, М. Кіржецька, С. Мельник [14, с. 73]	одна особа або більше осіб	не розкриваються	постачальник ресурсів в економіку
Т. Кізіма [15, с. 371; 16, с. 40]	вид організації людей	перебувають у родинних стосунках	ділять побут, спільно приймають рішення стосовно власних доходів і витрат
	одна особа або більше осіб	можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків або бути й в тих, і в інших стосунках	ділять побут, спільно приймають рішення стосовно власних доходів і витрат
С. Іванов [17, с. 9]	господарство невеликої групи людей	об'єднані родинними або дружніми зв'язками	проживають в одному помешканні, повністю або частково об'єднують свої доходи й майно, спільно ведуть домогосподарство

* Джерело: запропоновано автором

Таким чином, базуючись на закордонних та вітчизняних нормативних актах, дослідники розглядають сутність «домогосподарства» як близьке до законодавчо визначеного або аналогічне до нього, іноді розширюючи розуміння даного поняття від суб'єкта, який споживає ресурси, до суб'єкта, який забезпечує ними економіку (табл. 1.1).

Дослідження фінансової системи загалом, фінансів домогосподарств як її складової, принципів побудови та особливостей їх розвитку займає одне із провідних місць як у міжнародних, так і вітчизняних дослідників теорії

фінансів. Проблема даних досліджень в тому, що не розроблено єдиного підходу до визначення зумовленості між собою понять «фінансова система» та «фінанси домогосподарств».

Розглянемо етимологію поняття «фінансова система», провівши дослідження, чи всім економічним системам вона притаманна. Адже часто науковці стверджують, що «фінансова система» властива лише ринковій економіці із державним регулюванням. Підтвердження взаємозв'язку між ступенем розвитку держави і поняттям «фінанси» знаходимо в таких авторів, як В. Венгер [18, с. 10], В. Коваленко [19, с. 50], А. Глущенко [20, с. 14], П. Юхименко, В. Федосов, Л. Лазебник [21, с. 57].

Зазначаючи про те, що термін «фінанси» походить від латинського «finis», В. Венгер стверджує, що, починаючи із середини XVI ст., ним стали позначати будь-який примусовий платіж на користь держави [18, с. 10]. Продовжує дану тезу В. Коваленко, який зауважує, що «виникнення та подальше становлення держави стало важливою передумовою виникнення фінансів, а організація формування державних доходів і видатків у міру упорядкування розподільчих відносин стала набувати ознак певної системи» [19, с. 50]. «Саме з появою держави і необхідністю виконання нею відповідних функцій ...пов'язане виникнення фінансів», [20, с. 14] – стверджує А. Глущенко. Про те, що в «історичному плані свого становлення і розвитку фінансова система була покликана насамперед забезпечити державу фінансово-грошовими ресурсами, необхідними їй для виконання своїх політичних, економічних і соціальних функцій» відзначають П. Юхименко, В. Федосов, Л. Лазебник [21, 57].

На нашу думку, доцільним є виокремлення шкіл лібералізму, дирижизму та інституціоналізму, представники яких ставлять під сумнів необхідність державного втручання у сферу економічного життя суспільства. Проте існують школи марксизму і неолібералізму, дослідники яких, навпаки, вважають процеси втручання держави в економічну сферу не лише необхідними, а й бажаними. Суттєва різниця між цими школами полягає в тому, що в умовах

реалізації політики марксизму функціонування фінансової системи є більш декларативним, а в умовах побудови соціально орієнтованої держави, навпаки, фінансовій системі відводиться основна роль (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Відмінні положення економічних шкіл у концепції побудови фінансової системи *

Економічна школа (період)	Трактування ролі та функцій держави в ринковій економіці	Особливості побудови фінансової системи
<p align="center">Лібералізм</p> <p>класична політекономія (XVIII – XIX ст.)</p> <p>неокласична економічна теорія, маржиналізм, монетаризм (XIX – XXI ст.)</p>	<p>Роль держави як суб'єкта економічної системи не велика</p> <p>Свобода дій та розвиток приватної ініціативи; визнання необхідності державного втручання в економіку лише в галузях, які продукують суспільні блага (наприклад, правоохоронна діяльність, оборона, безпека, грошовий обіг тощо)</p>	<p>Переважний розвиток сфер і ланок фінансової системи, відмінних від держави</p>
<p align="center">Дирижи́зм</p> <p>кейнсіанство (перша половина XX ст.)</p> <p>неокейнсіанство (друга половина XX ст. – XXI ст.)</p>	<p>Зростання ролі держави як суб'єкта економічної системи</p> <p>Визнання необхідності державного втручання в економіку головним чином у регулюванні процесів зайнятості, стимулювання виробництва, стабільності цін на основі регулювання сукупного попиту</p>	<p>Рівномірний розвиток усіх сфер і ланок фінансової системи</p>
<p align="center">Інституціоналізм</p> <p>(XX ст. – XXI ст.)</p>	<p>Виконання державою інституційних функцій</p> <p>Запровадженням законодавчих норм, охорона традицій, моральних цінностей та ін., створення відповідного інституційного середовища для функціонування ринкової економіки</p>	<p>Рівномірний розвиток усіх сфер і ланок фінансової системи</p>
<p align="center">Марксизм</p> <p>(XX ст. – XXI ст.)</p>	<p>Переважна роль держави як суб'єкта економічної системи</p> <p>Свідомий контроль за діяльністю суб'єктів фінансових відносин, централізований розподіл фінансових ресурсів</p>	<p>Переважний розвиток сфери і ланок публічних фінансів коштом інших сфер та ланок</p>

<p>Неолібералізм (друга половина XX ст. – XXI ст.)</p>	<p>Концепція змішаної держави, держави загального добробуту Існування широкого кола соціальних програм підтримки домогосподарств, і, як результат, необхідність акумулювання державою більших фінансових ресурсів для досягнення поставленої мети</p>	<p>Активний розвиток сфери фінансів домогосподарств, у т.ч. коштом сфери публічних фінансів</p>
--	---	---

* Джерело: систематизовано автором на основі [22, с. 4; 23, с. 18; 24, с. 95; 25, с. 27]

Ідеї лібералізму, започатковані у XVIII–XIX ст. відстоюють економічні школи неокласичного напрямку (маржиналізму, неолібералізму, монетаризму). Засновники класичної політичної економії розглядали ринкову систему господарювання як саморегульовану і вважали втручання держави в процеси її функціонування порушенням й перешкодою для розвитку суспільства. Припускаємо, що побудована на засадах лібералізму фінансова система не передбачала б активний розвиток сфери публічних фінансів.

Прихильники втручання держави в економічні процеси (школи кейнсіанства і некейнсіанства) – дирижизму – виступають з позиції необхідності регулювання економіки за допомогою фінансових інструментів (видатків бюджету, податків) для досягнення макроекономічної рівноваги. До основних функцій держави вони зараховують також забезпечення повної зайнятості, регулювання цін на основі стимулювання процесів сукупного попиту. Д. Кейнс вважав заробітну плату єдиним доходом населення, і якщо й потрібне втручання держави, то не у сферу вирівнювання багатства в суспільстві, а у сферу забезпечення умов для ефективного попиту в економіці. Зокрема, він вказував на вплив рівня заробітної плати на рівень цін і визначав, що держава з цього питання має дотримуватися політики, за якою «...загальний рівень грошової заробітної плати має підтримуватись максимально стійким, принаймні у короткостроковому аспекті. Результатом такої політики буде відносна стійкість цін ... » [26]. Д. Кейнс не ставив під сумнів платоспроможність попиту і, як наслідок, можливість населення оплатити вироблені у країні блага. Припускаємо, що побудована на засадах школи

дирижизму фінансова система, не передбачала б активний розвиток фінансів домогосподарств.

Кінець XIX – початок XX ст. був періодом виникнення економічних криз, зумовлених загостренням відносин між факторами виробництва працею та капіталом [27, с. 196]. Окремі держави почали запроваджувати заходи щодо згладжування суперечностей шляхом запровадження системи державного соціального страхування та регулювання мінімального розміру заробітної плати. Це суттєво змінило склад та структуру фінансових ресурсів домогосподарств і їхню роль у фінансовій системі в бік зростання. Впродовж XX ст. кроки органів державної влади в напрямку захисту праці як фактора виробництва набули нових форм вираження у проведенні політики у сфері повної зайнятості, виплатах допомог малозабезпеченим верствам населення та ін. Це знайшло своє відображення в розробці ідей держави суспільного добробуту та держави із соціально орієнтованою економікою. Припускаємо, що роль сфери фінансів домогосподарств у фінансовій системі держави суспільного добробуту порівняно із фінансовою системою дирижизму зростає і набуває різноманітніших форм та інструментів для забезпечення свого розвитку.

Крайнім проявом держави суспільного добробуту вважаємо марксистську економічну теорію (К. Маркс), яку було реалізовано в плановій економіці соціалізму. Марксистська концепція базується на тому, що добробуту домогосподарств можна досягти шляхом згортання ринкових структур і передачі економічних та соціальних функцій державі. При цьому соціалістична держава зобов'язана не стільки фінансувати суспільні потреби, скільки займатися безпосереднім виробництвом і розподілом благ та послуг [28]. Основна увага при побудові фінансової системи марксистської концепції приділялася державним фінансам, часто усупереч інтересам інших учасників економічних відносин, у т. ч. домогосподарств.

На основі сказаного вище констатуємо, що особливості побудови фінансової системи визначаються тим, яке місце і роль в дослідженнях окремих

шкіл економічної думки відводиться державі. Позиція, що фінансова система притаманна лише ринковій економічній системі, є мало обґрунтованою. Проте роль і значення домогосподарств у фінансовій системі відрізняються. У країнах планової економіки значення сфери домогосподарств є декларативним, що підтверджується тезою Т. Кізими про те, що «в радянській фінансовій науці феномен домогосподарства детально не аналізувався, зважаючи на економічні та ідеологічні причини... відсутність ринкових відносин позбавляла необхідності розглядати домогосподарства як важливих суб'єктів економічної діяльності» [16, с. 32]. У країнах із ринковою економікою роль домогосподарств зростає, а фінансова система набуває більшого розмаїття сфер.

Для розгляду сутності поняття «фінансова система», у першу чергу слід дослідити етимологію слова «система». Тлумачний словник української мови визначає поняття «система» багатогранно. Зокрема, як:

- а) порядок, зумовлений правильним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь;
- б) форма організації, будова чого-небудь;
- в) сукупність елементів (одиниць, частин) об'єднаних за спільною ознакою чи призначенням;
- г) будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та активних частин та ін. [29].

Узагальнивши різні значення терміну «система», ми можемо визначити основні ознаки, які йому притаманні:

- а) це цілісна структура взаємно пов'язаних елементів;
- б) це порядок розташування елементів у певній послідовності для утворення цілого;
- в) це виконання складовими елементами системи свого призначення (функції), як результат, виконання свого призначення (функції) системою;
- г) це організація функціонування елементів, яка видозмінюється залежно від змінних умов зовнішнього (внутрішнього) середовища існування системи.

Виходячи із зазначеного, стає зрозумілим, що поняття «система» означає сукупність однорідних складових елементів, між якими існує взаємозв'язок (взаємодія) і які утворюють єдине ціле; кожен з елементів системи виконує певне призначення (функцію, функції), що дозволяє функціонувати та виконувати призначення (функцію, функції) усій системі в цілому.

У сучасній фінансовій літературі існують різні концептуальні підходи до побудови фінансової системи, найпоширенішими з яких, на нашу думку, є інституційний, фондочий та суб'єктний.

Інституційний підхід до побудови фінансової системи опирається на теоретико-методологічні засади інституційного напрямку економічної думки, основоположником якого став Т. Веблен [30, с. 17]. Увівши поняття інституції як «встановлення, звичай, порядок, прийнятий у суспільстві» та інституту як «закріплення звичаїв і порядків у формі законів або установ», він поставив під сумнів індивідуалістичний світогляд, властивий парадигмі класичної політекономії. Засновник інституціоналізму песимістично оцінював можливості та наслідки стихійної самоорганізації ринку. Як зазначає О. Демидюк, «перебуваючи в інтелектуальній опозиції до неокласиків, вони (інституціоналісти – прим. автора) не тільки визнавали істотну роль держави в регулюванні економіки, але й підкреслювали неминучість її подальшого посилення» [24, с. 96]. Це дозволило представникам інституціонального підходу розглядати сутність поняття «фінансова система» як сукупність інститутів (інституцій) та встановлених норм і нормативів, які забезпечують організацію та здійснення фінансової діяльності в суспільстві (Р. Шмідт, А. Грицкевич [31, с. 4], Д. Білінський [32, с. 58]).

Такий погляд на фінансову систему обмежується описом функцій та призначення інституцій, особливостей їхньої взаємодії; нерідко термін «фінансова система» у представників даного підходу ототожнюється із терміном «фінансовий сектор» [33, с. 162]. Як зазначає колектив авторів навчального посібника «Фінанси в трансформаційній економіці України», у «західній фінансовій науці переважає звужене трактування фінансової системи,

яку розглядають як мережу ринків та інститутів, що є посередниками між заощадниками та позичальниками» [34, с. 56]. Зокрема, Г. Габбард та Р. Глен, досліджуючи фінансові інституції як основу фінансової системи, і фінансові відносини, які виникають між секторами, що мають надлишок фінансових ресурсів і тими, хто має їх дефіцит, роблять висновок про представницьку та трансформаційну функції фінансової системи [35, с. 42]. На їхню думку, лише завдяки фінансовій системі відбувається трансформація розмірів фінансових інституцій, їхніх ризиків і, як наслідок, врегульовується конфлікт інтересів між позичальниками та кредиторами. Очевидно, що процеси вирішення даного «конфлікту» без держави як суспільної інституції не можливі.

Таким чином, перевагами інституційної концепції побудови фінансової системи є розгляд:

- держави як необхідного суб'єкта, що керує та організовує діяльність у суспільстві;
- системи фінансового права як сукупності норм і правил для розвитку фінансових відносин;
- фінансового ринку як необхідної інституції для врегулювання пропозиції та попиту на фінансові ресурси.

Недоліками інституційної концепції побудови фінансової системи є неврахування того, що в країнах із плановою економікою і відсутністю фінансового ринку домогосподарства також позичають кошти чи надають позики, заощаджують, інвестують. Тому фінансова система може функціонувати й без фінансового сектору. Крім того, і в країнах із високорозвинутими фінансовими інституціями фінансові рішення приймається поза фінансовим сектором (самострахування, придбання дорогоцінних металів, нерухомості, валюти та ін.). Тому фінансові відносини домогосподарств не обмежуються лише фінансовим сектором і є ширшими внаслідок існування нефінансового сектору економіки.

Фондова концепція побудови фінансової системи визначає у її складі фонди фінансових ресурсів. Відповідно до складу фінансової системи

включають: бюджет, позабюджетні, кредитні, страхові фонди, фінансові ресурси суб'єктів господарювання, населення. У межах цієї концепції О. Кириленко зазначає, що «фінансова система є сукупністю окремих сфер фінансових відносин, які пов'язані між собою, їм притаманні централізовані або децентралізовані фонди грошових коштів, є відповідний апарат управління та правове забезпечення» [36, с. 17–18]. Прихильниками фондової концепції є О. Василик [37, с. 17], Т. Ганзицька [38, с. 49]. Фондова концепція певною мірою змінює фокус інституційного підходу на фонди фінансових ресурсів як результат функціонування фінансових інституцій, норм і правил.

Спробу поєднання підходу інституційної та фондової концепцій здійснив А. Нестеренко, який зазначає, що «фінансова система характеризується цілісністю складових її сфер та ланок, їх взаємозалежністю та взаємообумовленістю комплексу фінансових інститутів і відповідних їм правовідносин, уповноваженого суб'єкта, процедур здійснення фінансової діяльності, функціонування якого регулюється нормами права, що встановлюють юридичні засоби формування, розподілу та організації використання публічних грошових фондів» [39, с. 74]. Такий підхід також розділяють М. Бурбика, А. Солонар та М. Уткіна [33, с. 163].

Суб'єктна концепція побудови фінансової системи ґрунтується на окресленні в її складі органів (суб'єктів), які вступають у фінансові відносини в суспільстві й здійснюють управління фінансовими ресурсами. Дана концепція, на думку О. Орлюка, передбачає «виділення органів, за якими закріплюється управління відповідною структурною одиницею фінансової системи» [40, с. 32]; доповнює вище вказану тезу М. Миргород-Карпова, яка вважає, що даний орган «володіє речовим правом певного різновиду щодо мобілізованих фінансових ресурсів» [41, с. 72]. Представниками даної концепції є В. Опарін, який визначає фінансову систему як «сукупність фінансових органів та інституцій» і «яка характеризує систему управління фінансами» [42, с. 31]; В. Загорський, О. Вовчак, І. Благун та І. Чуй, які за основу структуризації фінансової системи взяли суб'єктів фінансових відносин – державу, юридичних

і фізичних осіб – і виокремили в її складі загальнодержавні фінанси, фінанси суб'єктів господарювання та фінанси домогосподарств (сімейні фінанси) [43, с. 37]; Т. Латковська, яка розглядає фінансову систему держави «по-перше, як сукупність фінансово-правових інститутів, кожний з яких сприяє утворенню фондів грошових коштів (інституційний аспект); по-друге, як сукупність державних органів та установ, що здійснюють фінансову діяльність (функціональний аспект)» [44, с. 26].

Як бачимо, найсуттєвішими рисами суб'єктної концепції є перехід:

1) системи норм і правил (інституційна концепція) до суб'єктів, які наділяються даними нормами владними повноваженнями щодо формування та використання фінансових ресурсів (фондів коштів) (фондова концепція);

2) системи фінансових відносин до сукупності суб'єктів, між якими вони виникають. Поява суб'єктності має нормативний характер, головним чином у сфері публічних фінансів;

3) сукупності суб'єктів фінансових відносин до результату їх фінансової діяльності – утворення фінансових ресурсів (фондів грошових коштів).

У більшості країн світу при розробці власних концепцій побудови фінансової системи розглянуті три концептуальні підходи поєднуються між собою шляхом вибіркового пристосування окремих рис кожної з них.

Властиві домогосподарству ознаки дозволяють розглядати його в межах інституційної, суб'єктної та фондової концепцій побудови фінансової системи держави, а тому пропонуємо власний, мультикомпонентний, підхід до розуміння місця і ролі домогосподарств у фінансовій системі. Мультикомпонентний підхід дасть можливість виявити:

а) у межах інституційної та суб'єктної концепції: місце домогосподарств у фінансовій системі через горизонтальні та вертикальні причинно-наслідкові зв'язки сфери фінансів домогосподарств з іншими сферами фінансової системи;

б) у межах фондової концепції: роль домогосподарств у фінансовій системі через обсяги, склад та структуру фінансових ресурсів, які є у

розпорядженні домогосподарств та стають результатом фінансових відносин у суспільстві і реалізуються у формі доходів, витрат, заощаджень та інвестицій.

Вважаємо, що мультикомпонентний підхід передбачає дослідження:

- нормативних передумов існування інституції «домогосподарство» у фінансовій системі в межах інституційної концепції її побудови;
- особливостей домогосподарств як суб'єкта фінансових відносин в межах суб'єктної концепції побудови фінансової системи;
- головних рис функціонування сфери фінансів домогосподарств у складі фінансової системи та класифікаційних ознак фінансових відносин, у яких вони перебувають (можуть перебувати) в межах фондової концепції її побудови;
- класифікації фінансових ресурсів домогосподарств у межах суб'єктної та фондової концепцій побудови фінансової системи;
- взаємозв'язку між категоріями сутності, змісту, форми та явища фінансів домогосподарств;
- принципів побудови фінансів домогосподарств у фінансовій системі.

Розгляд нормативних передумов існування інституції «домогосподарство» у межах інституційної концепції побудови фінансової системи в Україні є складним. Адже суб'єктом оподаткування згідно з розділом 5 Податкового кодексу України є «фізична особа» [45], отримувачем соціальних послуг в окремих випадках є фізичні особи [46], діти [47], часто – сім'я [48; 49]. Тобто, враховуючи лише чітко регламентовані положення чинного законодавства, домогосподарство не є «інституцією» в Україні. Можливо, такі міркування дозволили окремим дослідникам теорії фінансів при розгляді складових фінансової системи не розглядати сферу фінансів домогосподарств чи розглядати її альтернативу – особисті фінанси або фінанси населення.

Зокрема, автор підручника «Фінанси» О. Романенко виділила сферами фінансової системи фінансовий ринок, страхування, фінанси суб'єктів господарювання, державні фінанси та міжнародні фінанси [50, с. 22]. В. Опарін визначив сферами фінансової системи лише міжнародні фінанси, державні

фінанси, фінанси суб'єктів господарювання та фінансовий ринок [42, с. 25]. Н. Ясинська, розглядаючи сферу особистих фінансів як частину фінансової системи країни, до її складу включила фінанси найманих працівників, їхніх сімей; фінанси домогосподарств; фінанси приватних інвесторів; фінанси підприємців [51, с. 10]. Аналогічно сферу особистих фінансів у складі фінансової системи держави розглядають П. Нікіфоров та М. Марич [52, с. 59]. Фінанси населення як «невід'ємну складову ринкової економіки та фінансової системи держави» розглядає В. Коваленко [19, с. 277]; І. Борисова, О. Зоря [53, с. 135]; А. Мейш, О. Лисак [54, с. 72]. Ідею рівності між поняттями «особисті фінанси» та «фінанси населення» зустрічаємо в праці Д. Вітенько [55]. Таким чином, саме відсутність чітких нормативних (правових) передумов існування «домогосподарства», як суб'єкта фінансових відносин у нашій державі зумовлює не лише існування розмаїття близьких між собою понять у дослідників теорії фінансів, але й ставить під сумнів розгляд його місця й ролі в межах запропонованих концепцій побудови фінансової системи України.

Водночас розглянуті вище головні ознаки домогосподарства (факт проживання осіб в одному приміщенні (або його частині); спільне витрачання коштів; домогосподарство може складатися з однієї особи; в його межах можна перебувати в будь-яких видах стосунків), дозволяють нам зробити висновок, що попри відсутність чіткої ідентифікації у нормативних актах, воно фактично бере участь у фінансових відносинах. Наприклад, як домогосподарство, що складається з однієї особи – на стадії оподаткування власних доходів, розміщення депозитів у фінансових установах; за фактом спільного проживання та витрачання коштів – на стадії отримання соціальних пільг чи трансфертів, отримання позик тощо. Таким чином, існування домогосподарств як інституції фінансової системи держави ми розглядаємо за фактичними, а не лише нормативними (правовими) передумовами їх участі у фінансових відносинах.

Крім того, зазначимо, що в західній фінансовій науці термін «household finance» («фінанси домогосподарств») використовується і його існування

обумовлено практикою, оскільки саме домогосподарство є тим суб'єктом, який бере участь у процесі розподілу та перерозподілу виробленого в країні продукту. У теоретичній площині фінанси домогосподарств (Household Finance) із моменту свого офіційного формулювання Д. Кембелом [56, с. 1553] і дотепер визначаються як позитивні (які фінансові інструменти домогосподарства використовують для досягнення своїх цілей) та нормативні (які фінансові інструменти домогосподарствам слід використовувати для досягнення своїх цілей). У практичній площині дослідження сфери фінансів домогосподарств є однією із робочих програм NBER (Національного бюро економічних досліджень) США [57], німецького інституту фінансових досліджень Лейбніца [58], шведської школи економічних досліджень [59] та ін.

Враховуючи той факт, що аналогічна теорія та практика повинна бути в Україні, нами використовуватиметься саме термін «фінанси домогосподарств».

Існування домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин у межах суб'єктної концепції побудови фінансової системи характеризується такими особливостями:

- сьогодні безпосередньо беруть участь у процесі суспільного виробництва та розподілу виробленого в країні продукту як його учасники (отримують фінансові ресурси на стадії розподілу);
- брали участь у суспільному виробництві в минулому і сьогодні користуються певними преференціями, що впливають на процес розподілу виробленого продукту (отримують фінансові ресурси на стадії перерозподілу);
- братимуть участь у суспільному виробництві в майбутньому і сьогодні користуються певними преференціями, що впливають на процес розподілу виробленого продукту (отримують фінансові ресурси на стадії перерозподілу).

Саме участь або не участь домогосподарства у відносинах створення, розподілу чи перерозподілу ВВП (в окремих випадках національного багатства) у минулому, сьогодні чи в майбутньому, на нашу думку, і зумовить існування, у межах суб'єктної концепції побудови фінансової системи, такої її сфери, як

фінанси домогосподарств (рис. 1.1). Окрім сфери фінансів домогосподарств виокремлено сферу публічних фінансів та фінансів суб'єктів господарювання. Ці сфери не лише активно взаємодіють як учасники процесу створення, розподілу чи перерозподілу ВВП, але й мають складний та неоднозначний взаємний характер впливу одна на одну. Щобільше, повноцінне функціонування та розвиток кожної з представлених на рис. 1.1 сфер фінансової системи не можливе відокремлено від інших сфер. Відповідно, забезпечення фінансової стійкості домогосподарств не повинно розглядатись без врахування впливу на ці процеси держави або суб'єктів господарювання.

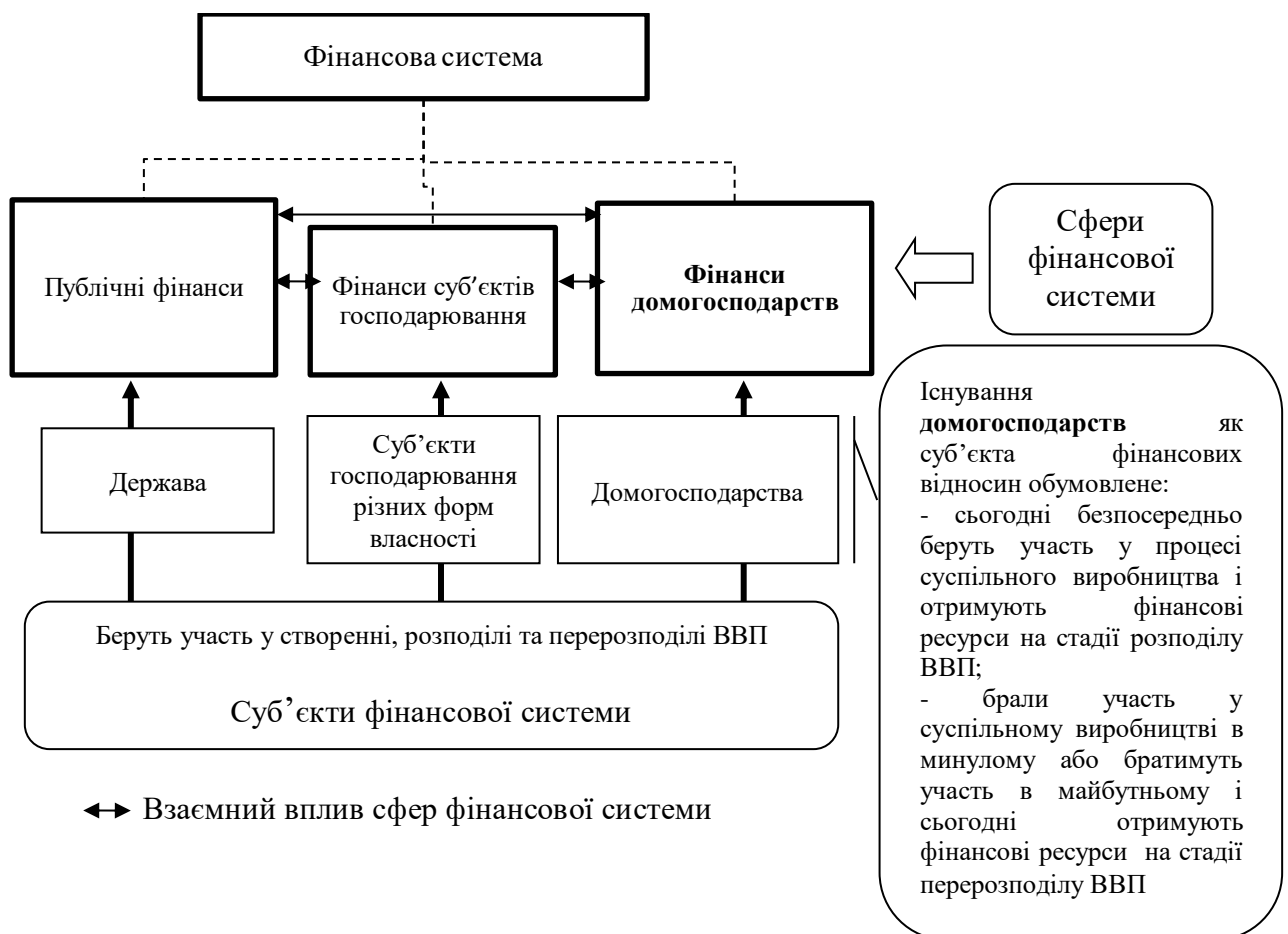

Рис. 1.1. Фінанси домогосподарств у складі фінансової системи відповідно до суб'єктної концепції її побудови *

* Джерело: побудовано автором на основі джерел [9, с. 31; 10, с. 81; 60, с. 24; 61, с. 14]

У межах суб'єктної концепції побудови фінансової системи, функціонування сфери фінансів домогосподарств характеризується рисами:

1) усі сфери фінансової системи розташовані на одному горизонтальному рівні, що становить рівність усіх суб'єктів фінансових відносин у процесі розподілу та перерозподілу ВВП чи національного доходу між собою. Це рівність, з одного боку, правова, з іншого – економічна. Правова, оскільки жоден із суб'єктів (жодна інституція) не може і не повинен бути «над» іншим. Недотримання такої вимоги, як це було в СРСР, коли держава стояла понад іншими суб'єктами, призводить до існування так званої «економіки затратного типу» і, як наслідок, – до неможливості існування такої фінансової системи взагалі (розвал СРСР). Економічна рівність полягає в тому, що домогосподарство бере участь у розподільчих відносинах на правах активного учасника створення ВВП;

2) кожна зі сфер характеризує окремі аспекти побудови фінансової системи країни. Зокрема, базуючись на антропологічному підході до дослідження фінансових явищ та процесів, згідно з яким «визначальним в детермінації соціально-економічної, фінансової діяльності є людина, її потреби та інтереси» [15, с. 17], інтерпретація фінансової діяльності домогосподарства в ролі, наприклад, платника податків, отримувача соціальних послуг, інвестора або позичальника на фінансовому ринку, споживача суспільних благ, найманого працівника або самозайнятої особи та багатьох інших ролях, визначає проблеми й обґрунтовує орієнтири для розвитку та побудови фінансової системи; фінансові ресурси домогосподарств стають першоджерелом формування та розвитку інших сфер та ланок фінансової системи. Тому саме сфера фінансів домогосподарств і характеризує детермінованість (першооснову) фінансових відносин у суспільстві.

У межах фондової концепції побудови фінансової системи, сфері фінансів домогосподарств притаманні такі види фінансових відносин:

а) розподільні – виникають у процесі первинного розподілу ВВП (національного багатства). Матеріальне втілення таких відносин відбувається у формі фонду заробітної плати працівникам, зайнятим у суспільному виробництві;

б) перерозподільні – виникають у процесі вторинного розподілу (перерозподілу) ВВП (національного багатства). Матеріальне втілення таких відносин відбувається у формі соціальних трансфертів (пенсій, допомоги при народженні дитини тощо). Фінансування таких трансфертів може мати в основі участь у процесі суспільного виробництва (пенсії за віком), а може і не мати (пенсії по інвалідності, при народженні дитини тощо).

На рис. 1.2 представлено схему функціонування сфери домогосподарств та матеріального втілення фінансових відносин, у які вони вступають у межах фондової концепції побудови фінансової системи.

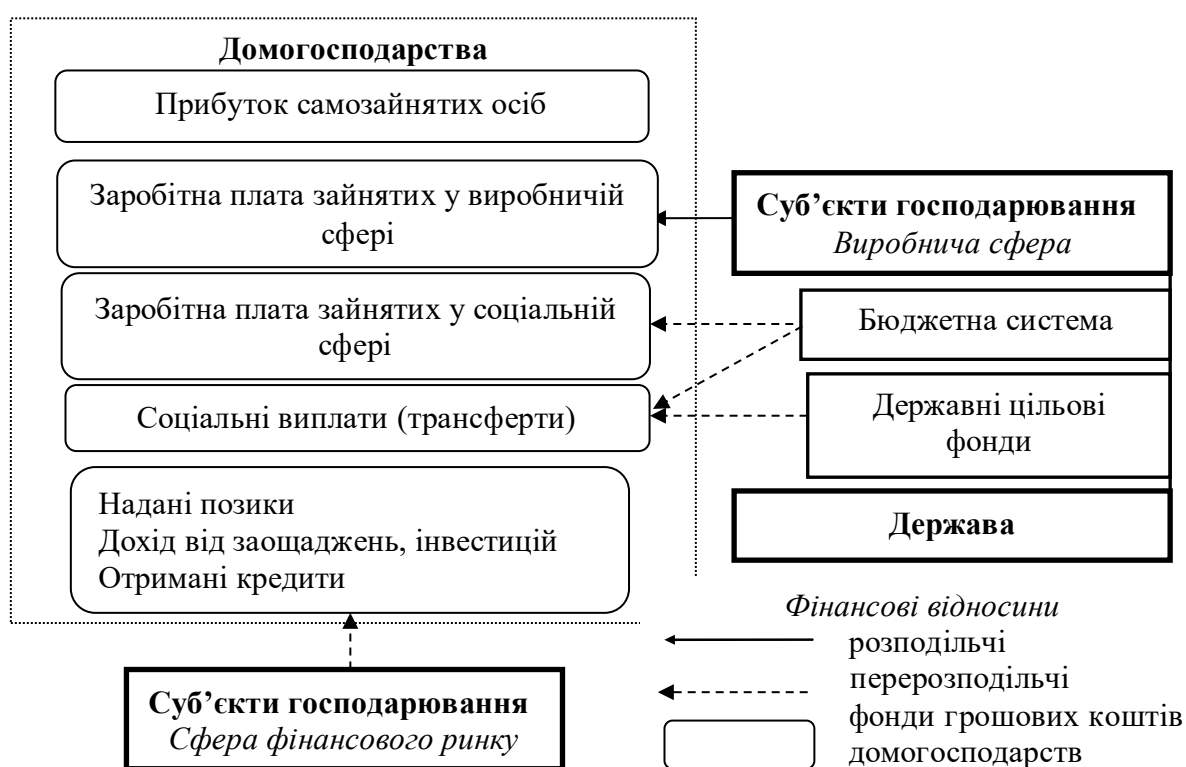

Рис. 1.2. **Формування фінансових ресурсів домогосподарств у межах фондової концепції побудови фінансової системи ***

* Джерело: побудовано автором на основі джерел [42, с. 29; 60, с. 24]

Як бачимо, у процесах розподілу виробленого продукту (ВВП чи національного доходу) домогосподарства беруть участь як безпосередні учасники, отримуючи грошові кошти у формі заробітної плати від суб'єктів господарювання виробничої сфери або прибуток самозайнятих осіб.

Через ресурси бюджетної системи та цільових державних фондів домогосподарства отримують: зайняті у сфері надання суспільних послуг (освіти, охорони здоров'я, безпеки тощо) – заробітну плату; будь-яке домогосподарство, яке відповідає встановленим правовим вимогам – різні види соціальних допомог та виплат (трансфертів). Фонди грошових коштів, які залишаються у розпорядженні домогосподарств після сплати податків та споживання товарів і послуг стають джерелом доходів від заощаджень чи інвестицій від суб'єктів господарювання на фінансовому ринку країни; при нестачі грошових коштів домогосподарства залучають від суб'єктів фінансового ринку кредити (рис. 1.2).

Таким чином, об'єднавши суб'єктну та фондову концепції побудови фінансової системи, фінансові ресурси, що залишаються в розпорядженні домогосподарств після фінансових відносин, у які вони вступають, умовно можна поділити на первинні (утворюються на стадії розподілу) та вторинні (утворюються на стадії перерозподілу ВВП). Водночас певні домогосподарства, які не беруть участь у суспільному виробництві (пенсіонери, студенти, люди з обмеженими можливостями тощо) свої фінансові ресурси отримують на стадії перерозподілу ВВП, хоча за часом виникнення для таких категорій населення вони будуть первинні.

Цікаву думку щодо взаємодії сфер фінансової системи між собою висловлює С. Каламбет: «Основна специфічна відмінність фінансів домогосподарств від державних фінансів та фінансів підприємств полягає у методах формування доходів та фінансових ресурсів, а також у напрямках і структурі їх витрачання та зберігання ... ця специфічна особливість може бути виражена формулою «доходи домогосподарств – це витрати підприємств та держави, а заощадження домогосподарств – це кредити підприємств та держави» [62, с. 35].

На думку Н. Ясинської, фізичні особи є не лише головним суб'єктом фінансової та соціально-економічної систем, але «концепція особистих фінансів полягає у... трактуванні... вивченні принципів організації та розподілу,

передумов прямого та опосередкованого впливу особистих і групових фінансових рішень на процеси розробки державної політики щодо ефективного залучення коштів населення в економічний обіг, удосконалення фінансової політики компаній, що працюють із грошима фізичних осіб і, на цій основі, покращення соціально-економічних індивідуальних і групових показників з метою уникнення критичного стану в економіці й фінансах» [63]. Враховуючи методологічні підходи колективу авторів підручника «Фінанси» за загальною редакцією С. Юрія та В. Федосова [15], припускаємо, що як явище фінанси домогосподарств в умовах відповідного нормативно-правового забезпечення (інституційна концепція) набувають матеріального вираження в русі розподіленої вартості ВВП через грошові потоки суб'єктів фінансових відносин (суб'єктна концепція) у формі конкретних видів фінансових ресурсів (фондова концепція).

За змістом фінанси домогосподарств показують кінцеву мету розподільних відносин – формування і використання фондів грошових коштів, відповідно створених домогосподарством для забезпечення своєї життєдіяльності. Такі грошові фонди створюються в децентралізованому порядку, і їм притаманні такі ознаки:

- законодавче та нормативно-правове забезпечення процесів формування (в частині визначення мінімальної заробітної плати, розміру соціальних виплат, фінансування пільг окремим категоріям населення) та використання (в частині сплати прямих та непрямих податків, адміністративних зборів);
- нецільовий характер коштів фондів домогосподарств;
- участь домогосподарств у формуванні та використанні фінансових ресурсів держави (розподіл та перерозподіл доданої вартості, національного багатства), суб'єктів господарювання (обмін, розподіл та перерозподіл вартості).

Таким чином, цільові грошові фонди є матеріальним змістом фінансів домогосподарств. Протилежною категорією змісту є форма фінансів домогосподарств. У такому випадку формами фінансів виступають доходи,

видатки, заощадження, інвестиції тощо. Тобто, це ті елементи, які характеризують рух у фондах грошових коштів.

Взаємозв'язок між цими категоріями фінансів домогосподарств представлено на рис. 1.3. Як влучно зауважують С. Юрій та В. Федосов, між формою та змістом «простежуються тісний взаємозв'язок та суперечності, визначені особливостями дії закону єдності і боротьби протилежностей. Одночасно зміст і форма фінансів обумовлені їхніми сутністю і явищем» [15, с. 191].

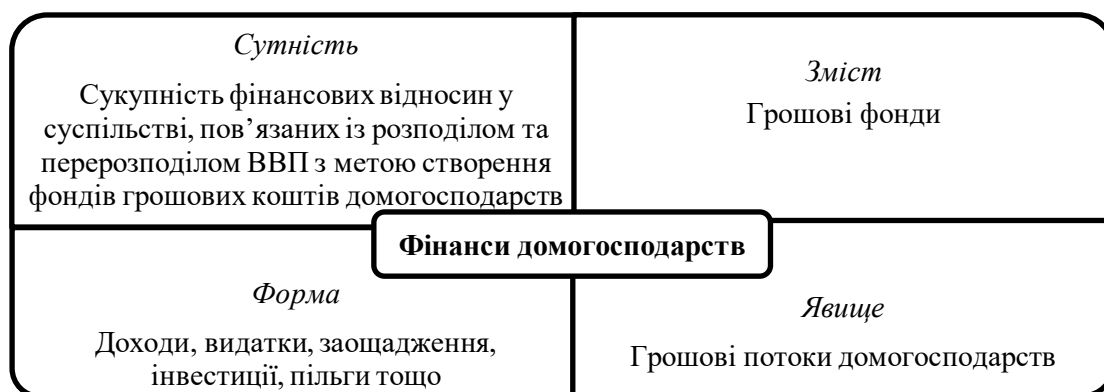

Рис. 1.3. **Взаємозв'язок між категоріями фінансів домогосподарств ***

* Джерело: побудовано автором на основі джерела [15, с. 191; 60]

Місце фінансів домогосподарств у фінансовій системі держави визначає той факт, що домогосподарства є найбільш масовим учасником розподільних та перерозподільних фінансових відносин у суспільстві. Зокрема, в Україні у 2019-2022 рр. налічувалося 1,6 тис. місцевих бюджетів [64], 1,9 млн суб'єктів господарювання [65] та майже 15 млн домогосподарств [66].

Принципи фінансів домогосподарств впливають із розуміння базових факторів економічної теорії (без обмеженості потреб усіх економічних суб'єктів та обмеженості їхніх фінансових ресурсів) та наявності певного внутрішнього й зовнішнього середовища функціонування сфери у складі фінансової системи й, як результат, чинників впливу на неї ендогенного та екзогенного характеру.

Необмеженість потреб домогосподарства властива будь-яким людським потребам – особистим чи колективним, фізіологічним чи соціальним, духовним чи матеріальним. Дана теза дозволила дослідникам суспільного розвитку сформулювати закон зростання потреб, який характеризує не просто зростання, появу все нових і нових потреб, а зміну їхньої структури в якісніший бік:

1) до пріоритетного розвитку духовних потреб, пов'язаних із творчістю, пізнанням, самовдосконаленням;

2) від масового виробництва та споживання до індивідуалізації потреб та засобів їхнього задоволення;

3) від речової структури споживання до переважання у ній послуг [68, с. 44; 69, с. 124].

Реалізація закону потреб, що зростають, і зміна їхньої структури у якісніший бік, дозволила німецькому соціологу Енгелю Е. вивести ряд закономірностей, загальний зміст яких можна звести до наступного: «зі збільшенням родинного бюджету та відмовою від товарів з низькою споживчою якістю відбувається ... підвищення попиту на товари довготривалого користування» [70, с. 44-45]. Обмеженість означає, що наявні в розпорядженні домогосподарства фінансові ресурси мають здатність закінчуватися, що зумовлює існування стану, коли воно не має можливості спожити всі товари й послуги, які бажали б мати його члени [68, с. 20; 71, с. 41].

Домогосподарство, як і суспільство загалом, не здатне забезпечити всіх його членів усім, що вони забажають, чи високим рівнем життя. У таких умовах домогосподарство зіштовхується з необхідністю приймати величезну кількість фінансових рішень: яку величину власних доходів споживати, яку заощаджувати чи інвестувати, у яких високо- чи низькоризикових інструментах здійснювати заощадження або інвестиції, орендувати житло на довгостроковий період чи придбати житло в іпотеку, реалізувати власну справу чи працювати найми та т. п. Крім того, прийняття зазначених рішень відбувається в умовах безперервної дії на домогосподарства чинників ендогенного та екзогенного характеру. Закони потреб домогосподарств, що зростають, якісна зміна їхньої

структури (закономірності Е. Енгеля), обмеженості ресурсів, які є в їхньому розпорядженні, вплив ендо- та екзогенних факторів дозволяють сформулювати принципи для функціонування сфери фінансів домогосподарств. Такі принципи є «основою» [72] при прийнятті фінансових рішень домогосподарствами; їх дотримання визначатиме не лише формування фінансових відносин сфери фінансів домогосподарств, але й, опосередковано, фінансової системи загалом.

Графічне зображення передумов – економічних законів життєдіяльності домогосподарств, чинників впливу на їх фінансові відносини – та перелік принципів функціонування сфери фінансів домогосподарств у складі фінансової системи наведено на рис. 1.4.

Рис. 1.4. Передумови та принципи функціонування сфери фінансів домогосподарств*

* Джерело: запропоновано побудовано автором

Розглянемо принципи функціонування сфери фінансів домогосподарств детальніше, тому що саме вони, на наш погляд, більшою мірою охоплюють розподільні та перерозподільні відносини даного суб'єкта фінансових відносин у суспільстві.

Принцип 1. Принцип самостійності

Принцип самостійності означає, що беручи участь у фінансових відносинах формування, розподілу та перерозподілу ВВП (рис. 1.1) як окремий, повноцінний суб'єкт, домогосподарства повинні мати, у межах визначених системою права, власні джерела формування фінансових ресурсів (рис. 1.2) та вільно ними розпоряджатися. Дотримання принципу важливе при розробці та прийнятті управлінських рішень, які регламентують фінансову діяльність домогосподарства (наприклад, при реалізації права на отримання соціальних трансфертів, укладення кредитних, страхових та інших угод фінансового характеру тощо).

З самостійністю пов'язане й розуміння власної відповідальності домогосподарства за повноту формування та доцільність (раціональність) використання наявних фінансових ресурсів.

Принцип 2. Принцип варіативності

Принцип самостійності окремого домогосподарства пов'язаний з проблемою реалізації його фінансових можливостей. На нашу думку, вони визначаються кількістю альтернатив для повноти формування, доцільного та ефективного використання фінансових ресурсів. Саме це визначає передумови розгляду принципу варіативності при прийнятті фінансових рішень домогосподарств, адже фінансові ресурси повинні використовуватись повністю, щоб забезпечити максимум задоволення їхніх потреб, забезпечення повноцінної життєдіяльності на окремих етапах життєвого циклу чи досягнення поставлених цілей тощо.

Розглянемо реалізацію принципу варіативності фінансових рішень домогосподарства на прикладі використання наявних у нього фінансових ресурсів між альтернативними напрямками «споживання» та «заощадження». На

рис. 1.5 побудована пряма трансформації фінансових можливостей домогосподарства за напрямками «споживання – заощадження» із місячним доходом 6 тис. грн.

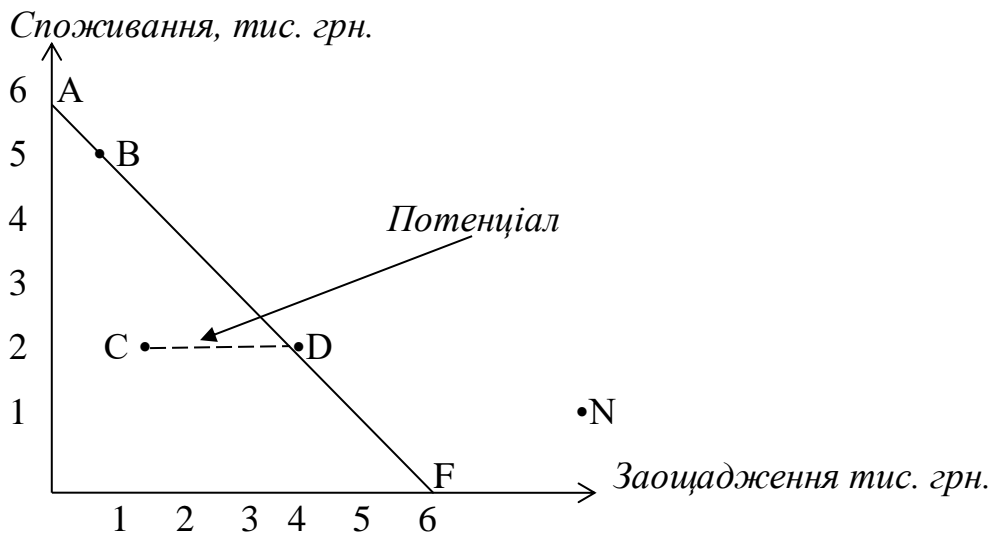

Рис. 1.5. Пряма трансформації фінансових можливостей домогосподарства у дихотомії «споживання – заощадження» *

* Джерело: запропоновано та побудовано автором

Пряма фінансових можливостей домогосподарства відображає різноманітні варіанти вибору домогосподарства, яку обирає між споживанням отриманих доходів (відзначено по вертикальній осі) і заощадженнями (по горизонтальній осі).

Домогосподарство, фінансові можливості якого відображено на рис. 1.5, може або повністю використати наявні фінансові ресурси в розмірі 6 тис. грн на споживання (точка А) або лише на заощадження (точка F). Проте є багато інших проміжних варіантів використання фінансових ресурсів, кожен з яких дозволяє отримати максимально можливий обсяг обох благ. Зокрема, точка В відображає такий вибір домогосподарства, коли воно витратить на споживання 5 тис. грн та 1 тис. на заощадження, точка D показує комбінацію споживання 2 тис. грн та 4 тис. грн заощадження тощо. Пряма трансформації AF утворюється безліччю точок, кожна з яких відображає певний варіант вибору домогосподарства.

Сутність прямої трансформації фінансової можливості домогосподарства полягає в тому, що воно здійснює свій вибір шляхом перерозподілу ресурсів між споживанням та заощадженнями. Графік межі фінансових можливостей ілюструє той факт, що домогосподарство, яке повністю реалізує свій потенціал, не може збільшити споживання, не поступившись заощадженнями. Життєдіяльність домогосподарства на межі фінансових можливостей, яку й описує дана пряма, свідчить про ефективність її фінансової діяльності.

Зважаючи на це, вибір комбінації «споживання – заощадження», що відповідає точці С на графіку, можна вважати невдалим, адже при цьому відбувається неповне або нераціональне (неефективне) використання ресурсів домогосподарства і наявним є нереалізований потенціал для споживання або заощадження. Фінансова діяльність ж на основі вибору точки N взагалі нездійсненна, адже ця точка знаходиться за межами фінансових можливостей даного домогосподарства (за межами прямої трансформації). Така комбінація стане можливою тільки за умов зростання фінансових можливостей (збільшення кількості фінансових ресурсів). Тобто, зі зростанням кількості ресурсів межа фінансових можливостей розширюється, а зі скороченням кількості ресурсів вона звужується.

Принцип 3. Принцип взаємозалежності

Цей принцип означає врахування впливу всіх без винятку суб'єктів фінансових відносин, фінансових інститутів, екзогенних та ендогенних факторів на функціонування сфери фінансів домогосподарств у складі фінансової системи.

Держава, як керівний суб'єкт фінансових відносин у суспільстві, покликана надавати певні суспільні послуги та створювати умови для розвитку себе, суб'єктів господарювання та домогосподарств. В цій ситуації фінансові протиріччя виявлятимуть себе у сфері оподаткування. Якщо суспільство основним пріоритетом визнає інтереси держави (як це було, наприклад, на території України у ХХ ст.), то податкова система буде пригнічувати економічні інтереси домогосподарств, а тому протиріччя між особистими й

державними інтересами вирішуватимуться на користь останніх. І навпаки, якщо перевага надаватиметься антропологічному підходу розвитку суспільства, то держава намагатиметься формувати таку податкову систему, яка б створювала сприятливі умови для реалізації підприємницьких здібностей своїх домогосподарств.

На противагу сплаченим податкам, окремі домогосподарства, якщо вони відповідають встановленим критеріям, можуть отримувати бюджетні кошти у формі соціальних трансфертів і у такий спосіб покращити результати своєї фінансової діяльності. Тобто, податок як форма вилучення доходу в окремих суб'єктів економічної системи на користь держави та соціальні трансферти на користь окремих домогосподарств як форма руху грошових коштів в середині фінансової системи урівноважують фінансові протиріччя між державою та домогосподарствами. Водночас виникають фінансові протиріччя усередині сфери фінансів домогосподарств між тими домогосподарствами, які сплачують податки до бюджету, та тими, які отримують соціальні трансферти із нього. Основне завдання держави при побудові фінансової системи полягає в забезпеченні економічної ефективності в оподаткуванні отриманих доходів домогосподарства на стадії первинного розподілу ВВП та соціальної справедливості, яка полягатиме у відсутності патерналістських настроїв у домогосподарств лише отримувати соціальні допомоги на стадії перерозподілу ВВП.

Вплив держави та суб'єктів господарювання на функціонування сфери фінансів домогосподарств повною мірою проявляється у тому, що формування доходів домогосподарств залежить від обсягу ВВП, а значить і від темпів економічного зростання. Рівень доходів домогосподарства в абсолютних значеннях або у відносних як питома вага доходів домогосподарств у ВВП виступає важливим показником добробуту суспільства. Він визначає рівень платоспроможного попиту (споживання) та інвестиційного потенціалу (заощаджень) домогосподарств. Для задоволення своїх потреб члени домашнього господарства здійснюють певні витрати, тобто використовують

наявний у них дохід за окремими напрямками споживання. Як результат, здатність країни виготовляти товари й послуги (економічне зростання) сприятиме як збільшенню доходів домогосподарств, так і підвищенню рівня забезпечення їхніх різноманітних потреб. Зміна обсягу ВВП (темпи економічного зростання) і темпи інфляції (оцінені через індекс споживчих цін) є найважливішими екзогенними факторами впливу на фінансову стійкість домогосподарств. Дослідження даного впливу зумовлює необхідність розробки відповідних показників, які дозволять проаналізувати рівень достатності доходів домогосподарств для забезпечення їх поточної життєдіяльності та в майбутньому.

Окрім прямого впливу держави, як керівного суб'єкта фінансових відносин, при здійсненні власної фінансової діяльності, домогосподарство піддається впливу ендогенних та екзогенних чинників. Ендогенними чинниками виступають склад домогосподарства, його дохід, умови життєдіяльності (наявність власного житла, транспорту, місце проживання тощо), наявність кредитів, права на отримання соціальних трансфертів та ін. Екзогенними чинниками виступають рівень споживчих цін, рівень відсоткової ставки, рівень мінімальної заробітної плати, ставка оподаткування доходів домогосподарств (у т. ч. заощаджень), особливості реалізації соціальної політики держави (форми та види соціальних допомог, пільг) та ін. Дія даних чинників відбувається на тлі фінансових протиріч [42, с. 12], які виникають між домогосподарством та іншими учасниками фінансових відносин у суспільстві (у першу чергу державою) і всередині домогосподарства між його членами. Фінансові протиріччя всередині домогосподарства зумовлені практично необмеженістю його потреб та обмеженістю ресурсів для їхнього задоволення (перший та другий принципи функціонування сфери фінансів домогосподарств).

Ми поділяємо думку Т. Кізими, яка зазначила, що «на рівні домогосподарства неминучим є протиріччя між споживанням і заощадженням. Адже відомо, що заощадження (інвестиції) сприяють зростанню доходів у

майбутньому, проте не усі члени домогосподарства можуть погоджуватися з поточними обмеженнями споживання заради майбутнього благополуччя» [16, с. 75]. Водночас вибір домогосподарства у дихотомії «споживання – заощадження» виходить за межі власне домогосподарства, оскільки він стосується функціонування інституцій фінансового ринку (вони зацікавлені як в збільшенні заощаджень, так і споживання) чи держави (заощадження стають основним джерелом інвестицій в економіку сприяючи зростанню ВВП).

Держава, на правах керівного та зацікавленого суб'єкта фінансових відносин у суспільстві повинна стимулювати здійснення домогосподарствами заощаджень побудовою відповідної системи нормативно-правового забезпечення (зменшення або скасування податків на доходи від заощаджень), забезпечення невисоких темпів інфляції, збільшення розміру гарантування вкладів фізичних осіб та ін.

4. Принцип збалансованості

У широкому значенні цього слова реалізація цього принципу передбачає узгодження між собою фінансових інтересів усіх суб'єктів фінансової системи та проявляється в економіко-правовому регулюванні характеру та особливостей відносин з приводу формування та використання фінансових ресурсів різних її сфер та ланок. У вузькому значенні, збалансованість означає досягнення рівноваги між доходами та витратами домогосподарств (у межах витрат збалансованість між споживанням, заощадженнями, інвестиціями). Цей принцип є результатом дії принципу варіативності фінансових рішень домогосподарств та необхідності забезпечення життєдіяльності на межі їх фінансових можливостей.

Особлива роль реалізації принципу збалансованості для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств буде розглянута у пп. 1.3 дисертації.

5. Принцип самозабезпечення

Цей принцип означає, що забезпечення фінансової діяльності домогосподарств повинно здійснюватися переважно на основі власних ресурсів та пошуку внутрішніх резервів. Тому фінансове забезпечення життєдіяльності

домогосподарств повинно ґрунтуватися передусім на самофінансуванні як методу фінансової діяльності. Кредитування та бюджетне фінансування розглядається як допоміжне стосовно до самофінансування і повинно поширюватися на окремі категорії домогосподарств (наприклад, іпотечне кредитування для економічно активних та працездатних осіб, соціальні трансферти для непрацездатних осіб тощо). Цей принцип тісно переплітається із дією принципу взаємозалежності та враховує вплив інших суб'єктів фінансових відносин та фінансових інститутів у складі фінансової системи на фінансову діяльність домогосподарств.

На рис. 1.6, що відображає середовище реалізації вказаних вище принципів. Зокрема, принципи самостійності та варіативності формує ендогенне середовище їх функціонування. А інший рівень, який визначає принципи функціонування фінансової системи загалом, на нашу думку, доповнюється принципами взаємозалежності, збалансованості та самозабезпечення сфери фінансів домогосподарств і визначає екзогенне середовище їх застосування.

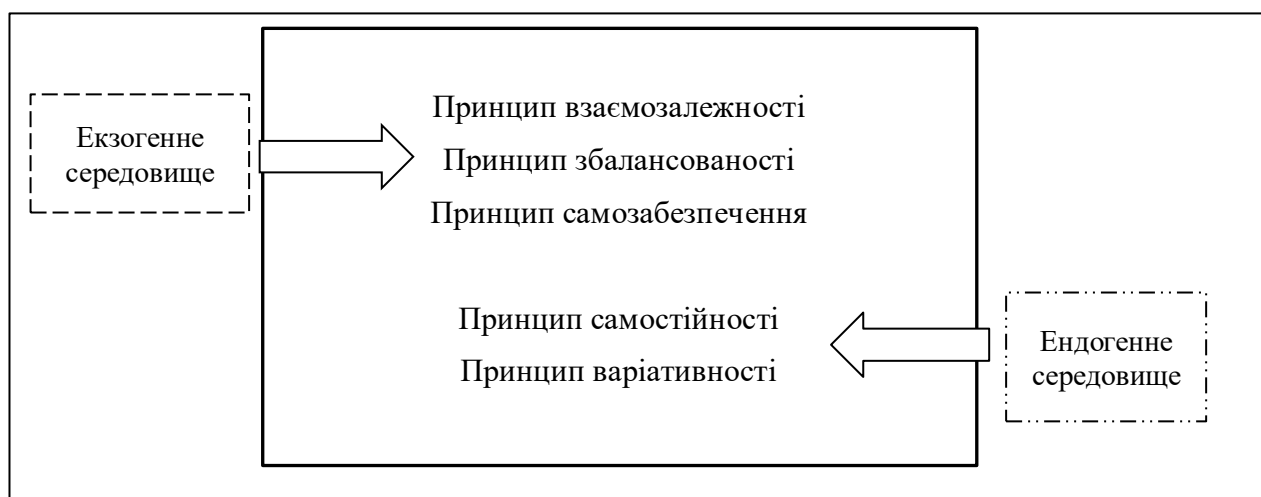

Рис. 1.6. Принципи фінансів домогосподарств в ендогенному та екзогенному середовищах *

* Джерело: запропоновано та побудовано автором

Отже, дослідження теоретичних основ місця і ролі домогосподарств у фінансовій системі держави на базі інституційного, фондового та суб'єктного

концептуальних підходів дало змогу розкрити місце і роль домогосподарств у фінансовій системі, що поглиблює теоретичні основи їх функціонування як суб'єкта фінансових відносин у суспільстві (рис. 1.7).

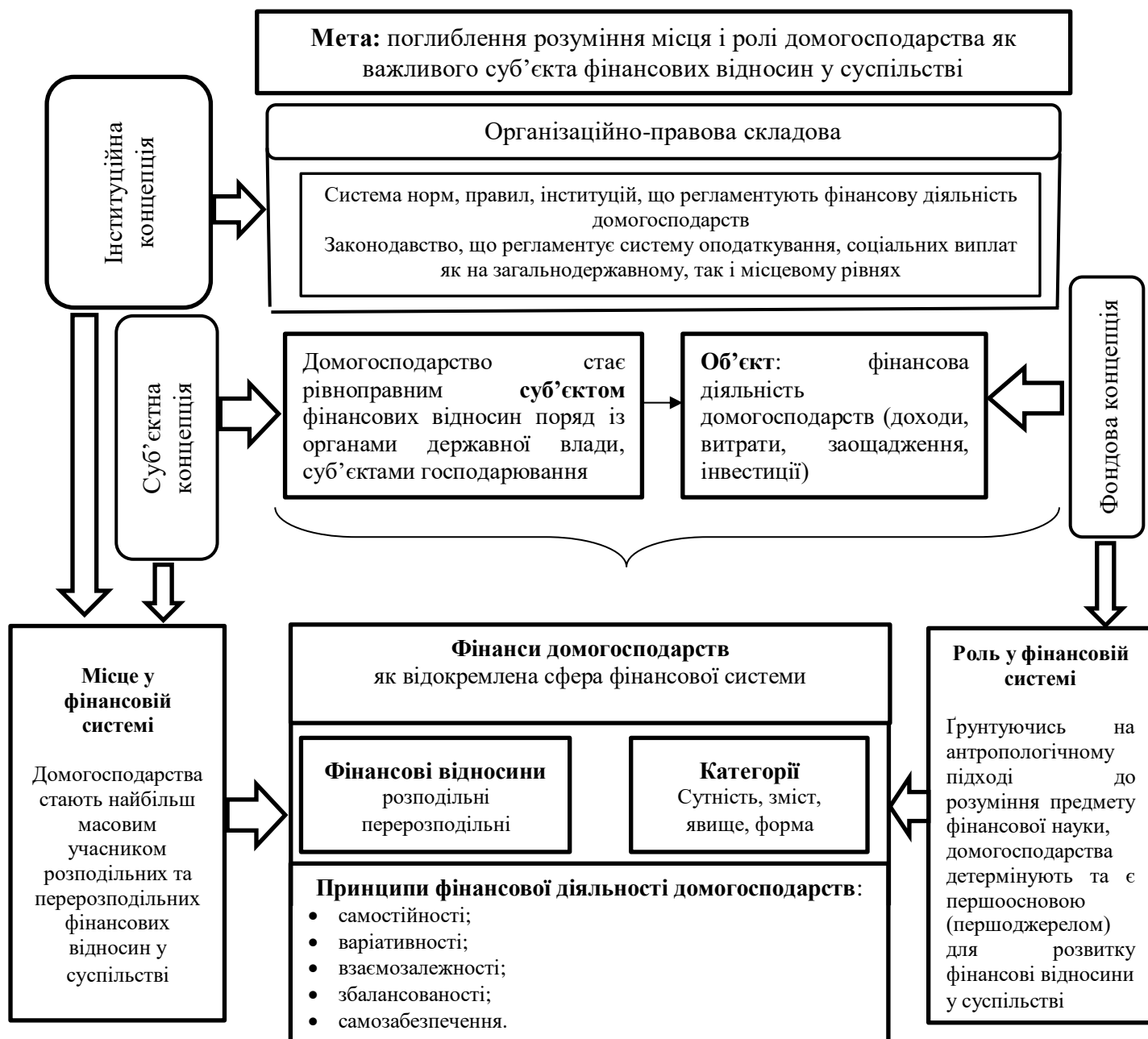

Рис. 1.7. Мультикомпонентний підхід до розуміння місця і ролі фінансів домогосподарств у фінансовій системі *

* Джерело: запропоновано та побудовано автором

Ґрунтуючись на положеннях інституційної концепції, вважаємо, що організаційно-правова складова є основою для поглиблення розуміння місця і ролі домогосподарства як важливого суб'єкта фінансових відносин у суспільстві.

Внесення нормативних змін у Податковий кодекс України, Бюджетний кодекс України, у законодавство, що регулює систему соціальних виплат, стає необхідною передумовою розвитку сфери фінансів домогосподарств в Україні. При дотриманні таких умов поняття «домогосподарство» існуватиме не лише в межах теоретичних концепцій, але й набуде фактичного змісту. Це дозволить розглядати сутність фінансів домогосподарств, їх прояву як явища, за формою та змістом у напрямі досягнення стратегічних засад побудови фінансової системи держави. Первинні й вторинні фінансові ресурси домогосподарств стануть об'єктами, за допомогою яких здійснюватиметься управління даною сферою фінансової системи держави.

Отже, ґрунтуючись на розглянутих теоретичних концепціях побудови фінансової системи держави (інституційна, фондова, суб'єктна), проведене дослідження дало можливість запропонувати власну мультикомпонентну модель розуміння місця і ролі домогосподарства у фінансовій системі. Ця модель відображає фінансові відносини, які виникають у сфері фінансів домогосподарств, їх категорії, суб'єкти, об'єкти та принципи функціонування. Це дозволило визначити: а) місце домогосподарств у фінансовій системі як найбільш масового учасника фінансових відносин у суспільстві; б) роль домогосподарств у фінансовій системі держави як сфери, у якій, ґрунтуючись на антропологічному підході до розуміння предмета фінансової науки, домогосподарства детермінують фінансові відносини у суспільстві та є першоосновою для їх розвитку.

Дотримання запропонованих принципів організації фінансів домогосподарств, головним чином самостійності й варіативності, зумовить різний склад та структуру їх фінансових ресурсів. Своєю чергою відмінності в складі та структурі фінансових ресурсів визначатимуть як різний фінансовий стан домогосподарств між собою, так і їхню різну фінансову стійкість до дії ендогенних та екзогенних чинників. Це спонукає до необхідності дослідження теоретичної сутності фінансової стійкості домогосподарств у сучасних умовах побудови фінансової системи.

1.2. Теоретичні засади фінансової стійкості домогосподарств

Сьогодні поняття стійкість широко використовується у фінансовій науці, в основному у сфері фінансів суб'єктів господарювання. Фінансова стійкість визначається як здатність «системи зберігати свої якості в середовищі, яке динамічно розвивається, повертатися до початкового стану при виникненні певних порушень функціонування, долати можливі негативні впливи. Основою фінансової стійкості суб'єктів ... є їх спроможність існувати та розвиватися в сучасному висококонкурентному середовищі, яке повсякденно змінюється, використовуючи наявні фінансові ресурси у відповідності до власних потреб та потреб ринку» [73]; «суб'єкта ... функціонувати та розвиватися, зберігати рівновагу своїх активів та пасивів в мінливому внутрішньому середовищі, яка гарантує його постійну платоспроможність та інвестиційну привабливість в межах допустимого рівня ризику» [74, с. 135]. Як узагальнювальна «якісна характеристика фінансового стану, фінансова стійкість відображає тенденції зміни фінансових відносин під впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників» [75, с. 47-48].

Попри активне дослідження сутності поняття «стійкість» у фінансовій науці, концептуальні підходи до розуміння стійкості саме у сфері фінансів домогосподарств досі не сформовані. Як і не з'ясовано місце фінансової стійкості в розробці стратегічних або тактичних засад управління фінансовими ресурсами домогосподарств, тобто, їх фінансової діяльності. Фінансова стійкість повинна стати одним із напрямів управлінської діяльності домогосподарств, умовою, що забезпечує синергію окремих складових системи управління їх фінансами. Як мета управління фінансовою діяльністю домогосподарств забезпечення фінансової стійкості покликане пронизувати її окремі складові (доходи, витрати, заощадження, інвестиції), забезпечуючи можливість реалізації та узгодженість у досягненні цілей домогосподарства. У рамках забезпечення фінансової стійкості відбувається процес, у якому беруть участь суб'єкти всіх сфер фінансової системи – держава, суб'єкти

господарювання (страхові компанії, банківські установи, недержавні пенсійні фонди та ін.), учасники фондового ринку тощо.

Тому пропонуємо подальше дослідження фінансової стійкості домогосподарств здійснювати шляхом розв'язання таких завдань:

– дослідити екзогенне середовище здійснення фінансової діяльності домогосподарств, а саме, вплив державного регулювання на формування та використання їхніх фінансових ресурсів крізь призму історичного підходу;

– дослідити ендогенне середовище здійснення фінансової діяльності домогосподарствами, а саме, ґрунтуючись на запропонованих принципах сфери фінансів домогосподарств (пп. 1.1) охарактеризувати етапи його фінансової діяльності;

– розглянути сутність фінансових ресурсів домогосподарств, особливості їхнього формування та використання крізь призму виконання розподільчої функції фінансів;

– довести існування логічного, послідовного взаємозв'язку між поняттями сфери фінансів домогосподарств:

відносини —→ *ресурси* —→ *стан* —→ *стійкість*

– виокремити підходи до розуміння сутності фінансової стійкості домогосподарств та окремих рівнів забезпечення.

Як зазначено у підрозділі 1.1 дисертації, проблема забезпечення фінансової стійкості домогосподарств як активного суб'єкта фінансової системи є актуальною не лише для України, але й для всіх держав світу. Проте світовий досвід не дає універсальних рішень для такого забезпечення, оскільки в кожній державі є особливості побудови фінансової системи, різний ступінь розвитку та стан фінансового ринку, темпи економічного зростання, відмінний один від одного рівень фінансової грамотності населення. Проте нормативний зміст фінансових відносин, у які вступає домогосподарство (у широкому розумінні населення, сім'я, особа), має чітко виражений історичний контекст (табл. 1.2). Саме історичний досвід розвитку поняття «домогосподарство» підтверджує, що держава в усі часи тією чи іншою мірою була змушена

втручатися в процеси формування та використання фінансових ресурсів суб'єктів економічної системи. Але ступінь такого втручання, залежно від обраної концепції побудови фінансової системи, був неоднаковим. Тобто, держава, нормативно регулюючи фінансові відносини при побудові власних фінансових систем, визначає рамки фінансової діяльності її суб'єктів, у тому числі домогосподарств.

Перший опис економічного життя населення, греків, («домобудівництво») знаходимо в роботі середини IV-го століття до н.е. «Ойкономікос» грецького історика і мислителя Ксенофонта Афінського [76, с. 432]. Як зазначає Б. Попельнюк, «домобудівництво стало специфічною системою реалізації господарського життя людини й людства, а домострой – особливим господарським ладом (порядком), що забезпечує практичну реалізацію суспільного відтворення речових і нематеріальних благ та духовно-морального капіталу. Домострой і домобудівництво стають загальними економічними феноменами та категоріями» [77, с. 341]. Обґрунтовуючи природність і правомірність рабства, у своїй праці філософ давав поради щодо якнайкращої організації домашнього господарства й підвищення продуктивності рабської праці; будучи прихильником натурального господарства, вважав сільське господарство найважливішою галуззю економіки й поділ праці – передумовою високого рівня економічного розвитку в містах порівняно із малими містечками. Водночас найважливіше досягнення праці Ксенофонта дослідники історії економічних вчень вбачають у формулюванні питання про подвійну природу властивостей будь-якого товару – його споживну і мінову цінність [78, с. 83]. Таким чином, домогосподарство почало розглядатись як економічно самостійний суб'єкт, який бере участь не лише в споживанні чи виробництві благ, але й у наданні праці як прототипу пропозиції робочої сили. Подальший розвиток товарно-грошових відносин, держави, суб'єктів господарювання як суб'єктів економічних відносин, впливають і на домогосподарство. Воно трансформується, змінюється склад його доходів,

витрат на споживання, заощадження та взаємозв'язок з іншими економічними суб'єктами [79, с. 28].

Проте дослідження економічних шкіл до середини ХХ ст. – класичної політекономії, кейнсіанства, інституціоналізму – не створили цілісної економічної (або фінансової) теорії домогосподарства. Водночас їхні ключові положення, а саме – місце і роль держави в економічній системі суспільства – визначили не лише нормативне забезпечення фінансової діяльності домогосподарств, але й вплинули на склад та структуру його фінансових ресурсів.

Позицію представників класичної політекономії до фінансової діяльності населення можна проілюструвати такими міркуваннями А. Сміта: «...людина повинна мати можливість існувати коштом власної праці; заробітна плата найманої особи при цьому є єдиним її фінансовим ресурсом, який має забезпечити необхідний рівень життя». Він, власне, зазначає, що якщо сім'я не в змозі заробити необхідну суму власною працею, то вона має її здобути «...жебракунням або крадіємством». Разом з тим вчений зауважує: «фонд, призначений на відновлення, або, якщо можна так висловитися, на ремонт раба, звичайно перебуває в розпорядженні недбалого господаря чи неуважного керівника. Фонд, призначений для тієї самої мети стосовно вільної людини, перебуває в її власному розпорядженні» [80, с. 48]. Наведене висловлювання свідчить про те, що А. Сміт підтримував ідею невтручання держави у сферу домогосподарств у сучасному її значенні, і про те, що фінансову діяльність їм необхідно здійснювати власними коштами найманих членів домогосподарства та власників капіталу.

Навіть дії держави та профспілок щодо регулювання рівня оплати праці чи тривалості робочого дня перешкоджають досягненню рівноваги між попитом та пропозицією праці як основного ресурсу, що є в розпорядженні домогосподарства. У цьому контексті варто звернути увагу на думку, яку висловив М. Фрідмен: «Замість або як доповнення до колишніх привілейованих класів виросли нові: бюрократи ... профспілки, які призвичаїлися вправно

вдавати із себе представників найбільш знедолених і безправних робітників, а фактично до них входили найбільш високооплачувані робітники в країні – тобто робітнича аристократія; і, нарешті, нові мільйонери ... люди, які примудрялись обходити закони ... що ринули з парламенту й різних бюрократичних відомств, люди, які знайшли способи ухилятися від сплати прибуткового податку і переводити своє майно за тридев'ять земель – поза межами досягнення податкових інспекторів. Грандіозне перетасування доходів і багатства? Так. Менше несправедливості? Навряд чи» [81, с. 73]. Прихильниками концепції економічного лібералізму були теоретики маржиналізму і засновники неокласичної теорії – Л. Вальрас, А. Маршалл, В. Джевонс, Дж. Б. Кларк та ін. Зокрема, Л. Вальрас стверджував: «...система вільної конкуренції забезпечує досягнення максимуму корисності товарів та послуг для всіх учасників... », а також зазначав: «...економіка є системою, в якій діють винятково приватні інтереси... » [82, с. 49]. Вчення про політичну економію – економічну роль держави – вони не зараховували до економічної теорії, принципово відстоюючи незалежність економіки від державного втручання, в тому числі у сфері домогосподарств [69, с. 56].

Тобто, прихильники концепції економічного лібералізму серед принципів організації фінансів домогосподарств, розглянутих нами у підрозділі 1.1. дисертації, більшою мірою підтримували б самостійність та варіативність.

На початку ХХІ ст., аналізуючи відмінності між «державним» і «приватним» господарством, представник Київської фінансової школи Й. Кулішер показав, що: 1) у приватному господарстві доходи первинні, витрати вторинні; у державному – навпаки; 2) приватне господарство ставить за мету прибуток, держава «не знає добування заради добування, не визначає принципу можливого збільшення доходів ні для негайних витрат їх, ні для нагромадження запасів для збереження на майбутні часи». Розумна політика держави, на його думку, має зводитись до того, щоб свій «запасний фонд» вона зберігала в кишенях населення, де «кожен карбованець народить нові, тоді як у руках казни він рідко має більшу цінність, ніж та, яка на ньому позначена». Тим

самим, на думку авторів монографії «Фінансова думка України», Й. Кулішер декларує свою позицію, що приватне господарство, як правило, ефективніше порівняно із господарством державним [83, с. 271].

Проте через економічні кризи кінця XIX – початку XX ст. концептуальна ідея не регульованого державою ринку (*laissez faire*) не витримала випробування часом. Ідеї економічного лібералізму у XX ст. значно модифікувалися: течії неокласичного напрямку вже не відкидають регульовальну роль держави, дискутуючи лише про сферу її впливу на економіку. Зокрема, монетаристи обмежують роль держави грошовим обігом, а неоліберали визнають за нею лише обов'язки щодо підтримання сприятливих умов для функціонування ринкового механізму. Розглядаючи неолібералізм, звернемо увагу на теорію «мінімальної держави», яку в другій половині XX ст. розробив філософ Р. Ноузік. На його думку, основними завданнями держави є лише забезпечення оборони та правопорядку, скорочення державного сектору, податкових платежів, а отже, і її фінансової відповідальності (у т.ч. за домогосподарства) [84, с. 174]. Така лібералізація розширює можливості вільного ринку, який тепер не обмежений ні податковим інструментарієм, ні тягарем фінансованих з бюджету суспільних благ чи соціальних трансфертів [85, с. 232]. Тобто, наявність соціальних трансфертів у складі фінансових ресурсів домогосподарств не припустима.

На відміну від підходу «мінімальної держави», окремі представники лібералізму (У. Беверідж, Л. Ерхард, В. Ойкен, Д. Ролз,) розробили теорії, що обґрунтовують необхідність втручання держави не лише в оборонну чи правоохоронну, але й у соціальну сферу. Це знайшло своє відображення в розробці ідей держави суспільного добробуту та держави із соціально орієнтованою економікою (або змішаної держави) [86, с. 445; 87, с. 33; 8, с. 116].

Прихильники держави суспільного добробуту (У. Беверідж, Д. Ролз) зазначали, що одним з її завдань стає широке фінансування соціального захисту домогосподарств. Водночас Д. Ролз стверджував, що це найкраща поведінка

для заможної більшості населення, оскільки тоді «...всі стають рівними... в тому значенні, що людині, захищеній всім суспільством, не страшні ніякі біди...» [86, с. 445]. На відміну від підходу Р. Ноузіка, наявність соціальних трансфертів у складі фінансових ресурсів домогосподарств є необхідною і вкрай важливою умовою для забезпечення розвитку суспільства. Нормативно ідею такої держави було реалізовано прийняттям у Великобританії в 1942 р. законів щодо системи соціального забезпечення і рішеннями Міжнародної організації праці у 1944 р. Крайнім виявом держави суспільного добробуту вважаємо теорію соціального забезпечення домогосподарств, яку розробили К. Маркс та Ф. Енгельс та яку декларативно було реалізовано у плановій економіці соціалізму.

Як і у випадку із вільним ринком, теорія держави суспільного добробуту не витримала випробувань часом. Країни, що будували планову економіку, розпалися на окремі незалежні держави або адаптували власну економіку до умов ринкового середовища. У тих країнах, де за основу було взято ідеї У. Беверіджа, зіткнулися з виявами «...породжуваної діяльністю держави економічної неефективності та фінансового марнотратства... Парламенти нерідко вимушені схвалювати соціальні програми, котрі більше відповідають демагогічним гаслам або політичним амбіціям, ніж реальним потребам більшості громадян...» [87, с. 33].

Таким чином, теорія держави суспільного добробуту поступово трансформувалась у теорію змішаної держави або держави із соціально орієнтованою економікою (*welfare state*), основи якої розробила школа німецьких неолібералів (Л. Ерхард, В. Ойкен). Вони вважали, що сутність системи соціального ринкового господарства полягає у свободі дії ринкового економічного механізму і широкій системі соціального (економічного) захисту домогосподарств. Ідеї такої держави набувають підтримки в наукових колах з дискусією про оптимальне співвідношення механізму й захисту [88, с. 116].

На основі сказаного вище можна констатувати, що станом на середину ХХ ст. у дослідженнях розглянутих нами економічних шкіл поняття «фінансова

діяльність» домогосподарств не розглядалося. Предметом наукових досліджень ставали сутність та роль домогосподарства в ринковій або плановій економічних системах.

Проте осмислення в теоретичних постулатах змішаної (неолібералізм) та планової (марксизм) економіки місця і ролі держави в економічній та фінансовій системах суспільства та нормативна реалізація даних ідей на практиці створили певне екзогенне середовище життєдіяльності домогосподарств, більшою або меншою мірою змінивши склад їх фінансових ресурсів. А саме: поява системи соціального страхування та соціального забезпечення спричинила виникнення явища фінансування потреб домогосподарства коштом фондів сфери публічних фінансів (бюджети різних рівнів, державні цільові фонди). Зокрема, якщо реалізується модель «мінімальної держави», то соціальна функція держави виявляється слабо і фінансових ресурсів для її реалізації потрібно менше, а отже, рівень оподаткування в економіці буде невисокий, як і питома вага соціальних трансфертів у складі фінансових ресурсів домогосподарств. Навпаки, якщо суспільство буде соціально орієнтовану (змішану) державу з широко вираженою соціальною функцією, то потреба у фінансових ресурсах для неї зростає, а отже, рівень оподаткування в економіці, як і питома вага соціальних трансфертів у складі фінансових ресурсів домогосподарств, буде вищою. Тобто, фінансова діяльність домогосподарства у ХХ ст. своїми передумовами має не просто економічний, але в основному економіко-правовий характер. За цих умов неможливо ігнорувати роль держави у фінансовій діяльності домогосподарств у цілому та при забезпеченні їх фінансової стійкості зокрема.

У середині ХХ ст., базуючись на положеннях інституційної концепції побудови фінансової системи (розглянуті у підрозділі 1.1 дисертації) та теорію змішаної держави (welfare state) виникли передумови для побудови економічної теорії домогосподарств (населення) та дослідження ендогенного середовища їх фінансової діяльності. Засновниками нового розділу в економічній теорії стали Т. Шульц [89, с. 12] та Г. Бекер [90, с. 7], і їхнім основним досягненням є

розгляд особи (домогосподарства) крізь призму методів економічної теорії.

Проаналізувавши взаємозв'язок між рівнем освіти та здатністю використовувати отриману інформацію для власного економічного зростання, Т. Шульц довів, що покращення добробуту домогосподарств залежить не від матеріальних ресурсів, які є в їхньому розпорядженні (землі, техніки), а від знань, якими вони володіють. Концепція людського капіталу, що від появи й дотепер істотно розширилася. Зокрема, на думку О. Полуяктової, Т. Матюк [91, с. 16], «теорія людського капіталу досліджує, як саме доходи як окремого працівника, так підприємства та держави в цілому залежать від знань, навичок і природних здібностей людей. За теорією людського капіталу, доходи людей є закономірним підсумком раніше прийнятих рішень, а рішення, зі свого боку, базуються на рівні освіченості, професійній підготовці, здоров'ї тощо. Отже, інвестуючи у вищезазначене, можна збільшити й власний людський капітал, і майбутні доходи». Таким чином, простежують закономірність:

Рішення домогосподарств \longrightarrow *Доходи домогосподарств*
(базуються на основі знань, у т.ч. рівня фінансової грамотності)

Концепція людського капіталу доповнює перший принцип організації фінансів домогосподарств (самостійності) необхідністю опанувати певний рівень знань (у нашому випадку необхідний рівень фінансової грамотності). Крім того, вона обґрунтовує взаємозв'язок між прийнятими рішеннями членів домогосподарства та його доходами, а саме, ставлячи останні в пряму залежність від рівня освіти та здатності використовувати отриману інформацію на практиці.

Поглибивши ідею Т. Шульца, Г. Бекер дав визначення людського капіталу як «наявного в кожного запасу знань, навичок, мотивацій і який містить будь-який актив, що може генерувати потік майбутніх доходів» [90, с. 7]. Розвиток здібностей членів домогосподарства вимагає від нього великих витрат ресурсів і вони забезпечуватимуть його власнику вищий дохід. Досягненнями Г. Бекера є те, що він першим серед дослідників:

- почав розглядати домогосподарство як окрему економічну одиницю з виробництва та споживання благ;

- застосував мікроекономічний аналіз до дослідження діяльності домогосподарства. А саме, класифікував витрати на виробництво людського капіталу домогосподарства на «прямі витрати (плату за навчання, витрати на зміну місця проживання); втрачений заробіток (через альтернативність витрат); моральний збиток, оскільки здобуття освіти є важким заняттям, пошук роботи виснажує нервову систему, а міграція до нового місця роботи може призвести до втрати друзів» [62, с. 34]; запропонував кількісні методи оцінки людського капіталу через вартість виробництва і через процедуру капіталізації заробітку; розглядав народження дітей і догляд за ними як форму відтворення людського капіталу в наступному поколінні й т. д.

За допомогою таких підходів, на думку З. Галушки і Т. Катаранчук, [92, с. 38] Г. Бекер «дослідив різні сторони функціонування домогосподарства, які раніше не розглядалися як сфера економічної науки, а саме: 1) особливості розподілу праці між членами домогосподарства; 2) еволюцію інституту сім'ї в довготривалій історичній перспективі; 3) значення альтруїзму для добробуту та розвитку сім'ї; 4) вибір між кількістю дітей та їх «якістю»; 5) шлюбний ринок; 6) динаміку розлучень тощо».

Отже, концепція людського капіталу дозволила розглядати домогосподарство як суб'єкт фінансової системи, який проявляє всі основні види фінансової діяльності: пропонує фактори виробництва, споживає частину отриманого доходу або його заощаджує (переносить процес споживання в часі). Беручи участь у відносинах обміну, розподілу та перерозподілу ВВП (національного доходу), домогосподарство тим самим виступає й активним учасником фінансових відносин. Утворені в результаті фінансових відносин (розподілу та перерозподілу ВВП) ресурси стають не лише основою для забезпечення життєдіяльності домогосподарства, але й розвитку інших суб'єктів фінансових відносин (споживання чи заощадження фінансових ресурсів – для суб'єктів господарювання, сплата податків – для держави). Ці

міркування дозволяють зробити припущення, що розвиток сфери фінансів домогосподарств – це формування і використання коштів даного суб'єкта фінансових відносин, пов'язане з розподілом і перерозподілом вартості в економіці. Якщо побудова фінансової системи є прерогативою держави, чітко нею законодавчо регламентується, є об'єктивним процесом з погляду домогосподарства, то його фінансова діяльність є суб'єктивною. Оскільки участь у процесі створення ВВП (або забезпечення умов для його створення) у кожного домогосподарства різна, очевидно, що й відмінними будуть етапи формування та розподілу фінансових ресурсів для кожного із них. Як наслідок – відмінними будуть обсяги фінансових ресурсів домогосподарства, які забезпечуватимуть його життєдіяльність (споживання, заощадження).

Таким чином, справедливість у розподілі ВВП відповідно до участі кожного із домогосподарств зумовить нерівність у формуванні їх фінансових ресурсів. Коли ухвалюють безліч щоденних рішень щодо напрямів використання отриманих фінансових ресурсів (принцип самостійності, варіативності), нерівність у формуванні фінансових ресурсів для домогосподарства посилюється нерівністю в отриманих результатах такого розподілу. Спільна, дія двох факторів – нерівність у формуванні (перший) та свобода при розподілі (другий) фінансових ресурсів спричинить різний обсяг фінансових ресурсів як результат управління (або не управління) ними.

Процеси формування та розподілу вартості в економіці супроводжуються рухом грошових коштів, які набувають форми фінансових ресурсів. Джерелом їхнього утворення для всіх суб'єктів фінансових відносин (зокрема домогосподарств) є валовий внутрішній продукт. Саме його величина визначає можливості задоволення суспільних потреб, зокрема домогосподарств – на забезпечення своєї життєдіяльності.

З огляду на вище сказане, на наш погляд, фінансова діяльність домогосподарств підпорядковується дії визначених у підрозділі 1.1 дисертації принципів і охоплює стадії:

- 1) існування варіативності вибору рішень домогосподарства;

2) на основі певного рівня фінансової грамотності самостійний вибір домогосподарством джерел формування та напрямів використання власних фінансових ресурсів. На цьому етапі управління фінансовими ресурсами домогосподарств має індивідуальний характер;

3) варіативність вибору рішень зумовлює різний результат управління (або не управління) фінансовими ресурсами домогосподарств, що проявляє себе у відмінностях у їхньому складі, структурі та різних обсягах;

4) рівень життя домогосподарств визначатиметься здатністю країни виробляти товари й послуги (темпами економічного зростання), а нормативні засади побудови фінансової системи (наприклад, держави загального добробуту) впливатимуть на склад фінансових ресурсів домогосподарств (при відповідності встановлених критеріїв – наявністю соціальних трансфертів);

5) відмінність у складі, структурі та різних обсягах фінансових ресурсів дозволяє зробити припущення про різний фінансовий стан домогосподарств (тобто, стан їх фінансових ресурсів) і відкриває можливість дослідження теоретичних основ для його оцінки – фінансової стійкості.

З метою дослідження теоретичних основ формування фінансових ресурсів домогосподарств необхідним є розгляд питання про реалізацію категорією «фінанси» своєї розподільної функції. Сам термін «функція» походить з від латинського слова *functio*, що в перекладі означає «виконання» [93, с. 30]. Якщо «фінанси» як економічна категорія є «абстрактним (теоретичним) вираженням об'єктивно існуючих економічних (фінансових) зв'язків і відносин, їхніх проявів, сторін, рис» [94], то функція фінансів означатиме «зовнішній прояв властивостей будь-якої категорії в досліджуваній системі» [95, с. 83]. Реалізація функцій фінансів на практиці проявляє себе у фінансових відносинах суб'єктів, які в них вступають для формування і використання фінансових ресурсів. Дані відносини, які становлять основу фінансової діяльності, у систематизованому вигляді відображаються в складі фінансової системи держави. Саме в такий спосіб – через існування відносин, ресурсів – функція відобразатиме зовнішній прояв внутрішньої сутності

фінансів у дії. Загальноприйнятним у науковій дискусії дослідників теорії фінансів стало твердження про біфункціональність фінансів, а саме про те, що розподільна та контрольна функції виступають проявом сутності економічної категорії «фінанси» на практиці. Реалізація даних функцій трансформується в аналогічні функції сфер та ланок фінансової системи та фінансової системи держави загалом.

На думку А. Кузнецової, розподільна функція є головною для фінансів і проявляється в процесі розподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) і національного доходу (НД) шляхом утворення фондів грошових коштів і їх використання за цільовим призначенням [96, с. 12]. Такий підхід дає можливість зрозуміти об'єкт фінансових відносин у суспільстві (валовий внутрішній продукт та національний дохід), проте не дає відповідь на питання про суб'єкти такого розподілу та не підкреслює існування процесів перерозподілу об'єктів.

Уточнюючи сутність розподільної функції фінансів, В. Коваленко наголошує, що вона є реальним проявом категорії «фінанси» і полягає «в розподілі та перерозподілі вартості суспільного продукту на окремі доходи й проявляється у формуванні фінансових ресурсів (фондового й не фондового характеру) суб'єктів економіки» [19, с. 59]. З цього приводу викликає цікавість думка автора про те, що «фінанси ... представляють різновид економічних відносин, вступаючи в які, економічні суб'єкти мають на меті формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення виконання притаманних для них функцій і завдань» [19, с. 54]. Попри те, що автор не уточнює, хто саме виступає в ролі «суб'єктів економіки», цінним, на нашу думку, у даному підході є обґрунтування логіки взаємозв'язку й послідовності виникнення понять «функції й завдання» суб'єкта та необхідними для забезпечення їх виконання «фінансовими ресурсами». Фінансові ресурси своєю чергою стають результатом перебування суб'єкта у фінансових відносинах (у минулому, сьогодні чи в майбутньому). На нашу думку, порівняння необхідного обсягу фінансових ресурсів для забезпечення життєдіяльності домогосподарств із їх

фактичним обсягом відкриває перспективи оцінки системної організації побудови фінансових відносин у суспільстві. Це підкреслює місце і роль сфери фінансів домогосподарств у складі фінансової системи держави.

Відповідно до підходу А. Глущенко, фінанси виступають як об'єктивно обумовлений, виражений у грошовій формі інструмент вартісного розподілу й перерозподілу ВВП між різними суб'єктами господарювання і напрямами цільового використання. Вираження сутності фінансів проявляється перш за все за допомогою розподільної функції, яку вони виконують; «саме через цю функцію реалізується суспільне призначення фінансів – забезпечення кожного суб'єкта господарювання необхідними йому фінансовими ресурсами, використовуваними у формі грошових доходів спеціального цільового призначення» [20, с. 12]. Це трактування є недостатньо коректним, оскільки не зрозуміло, чому лише через суб'єкти господарювання здійснюється прояв розподільної функції фінансів. Проте спільним із вище зазначеними підходами є розуміння сутності розподільної функції – вартісного розподілу і перерозподілу ВВП, та призначення – забезпечення суб'єктів розподілу необхідними для його функціонування фінансовими ресурсами.

Проаналізувавши наявні підходи вітчизняних учених до розгляду сутності розподільної функції фінансів, робимо висновок, що всі вони не суперечать між собою, а доповнюють один одного. Це посилює важливість та багатовимірність досліджуваного питання і дозволяє нам екстраполювати розуміння розподільної функції фінансів на сферу фінансів домогосподарств. На наш погляд, розподільна функція фінансів домогосподарств проявляється в тій частині відносин розподілу та перерозподілу ВВП (або національного багатства), що пов'язані з механізмом формування та використання фінансових ресурсів, які використовуються для досягнення цілей і розв'язання завдань життєдіяльності даного суб'єкта фінансових відносин. Механізм дії розподільної функції фінансів домогосподарств охоплює стадії первинного розподілу, перерозподілу та вторинного розподілу ВВП (рис. 1.8).

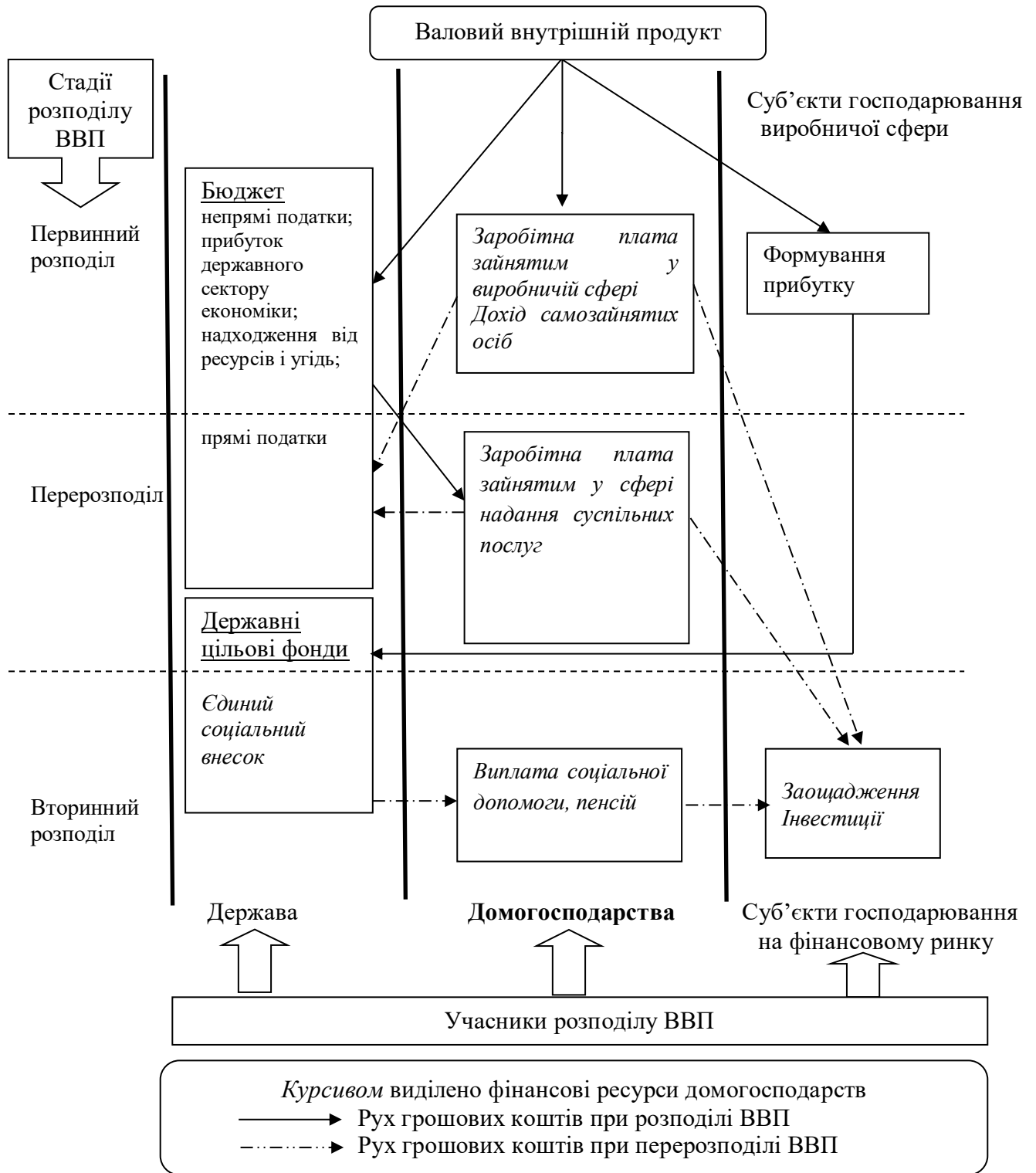

Рис. 1.8. Механізм дії розподільної функції фінансів домогосподарств *

* Джерело: побудовано автором на основі джерел [15, с. 28; 42, с. 20; 97, с. 7].

Як засвідчує рис. 1.8, на стадії первинного розподілу ВВП відбувається розподіл доданої вартості й формування первинних доходів суб'єктів, зайнятих у створенні ВВП: щодо домогосподарств, то такими первинними доходами є

заробітна плата, дохід самозайнятих осіб. На стадії перерозподілу створюються і використовуються державні централізовані фонди [15, с. 28]. Ця стадія охоплює етапи вилучення частини доходів у домогосподарств через податки та збори, й формування централізованих фондів. На другому етапі первинного розподілу ВВП – використання централізованих фондів на визначені цілі – у домогосподарств можуть формуватись як первинні (заробітна плата членів домогосподарства, зайнятих у сфері публічних послуг), так і вторинні доходи (виплати та різного роду соціальні трансферти). Зазначаємо, що не залежно від того на якій зі стадій розподілу ВВП домогосподарства формують доходи, вони можуть використовуватись для здійснення заощаджень або інвестицій та, відповідно, взаємодії із суб'єктами фінансового ринку.

Таким чином, за сутністю фінанси домогосподарств відображають частину загальної сукупності фінансових відносин у суспільстві, пов'язану із перерозподілом ВВП, вони пов'язані також з утворенням чи використанням фондів грошових коштів домогосподарств [97, с. 7]. На рис. 1.8 ця частина фінансових відносин виокремлена курсивом. Процес перерозподілу ВВП як прояв на практиці розподільної функції фінансів домогосподарств супроводжується існуванням відповідного руху грошових коштів, що набуває форми заробітної плати, страхових внесків, пенсійних виплат, соціальних допомог, інструментів заощаджень тощо [42, с. 20].

Розширюючи тезу, що формування та використання фондів грошових коштів є відображенням кінцевої мети фінансів домогосподарств і одночасно змістом фінансових відносин у цій сфері фінансової системи, Кізима Т. зазначає, що «матеріальним змістом фінансів домогосподарств є грошові фонди (у найзагальнішому вигляді – це фонди споживання та заощадження), які члени домогосподарств створюють і використовують у процесі їхньої соціально-економічної діяльності» [16, с. 86-87].

Так вважають О. Стойко та Д. Дема, які дають визначення фінансовим ресурсам домогосподарств як «сукупності коштів у грошовій формі, які надходять за рахунок розподілу і перерозподілу валового внутрішнього

продукту, а також за рахунок інших джерел і використовуються для задоволення потреб домогосподарства, виконання фінансових зобов'язань і формування заощаджень» [61, с. 391].

О. Драган, розглядаючи теоретичні основи формування системи управління фінансами домогосподарств, дає визначення фінансових ресурсів як сукупності «власних та залучених грошових і негрошових коштів, отриманих унаслідок розподілу і перерозподілу доходів та наявних фінансових активів, а також грошового еквівалента вартості натуральних надходжень» [98, с. 842]. Аналогічно, як «акумульовані грошові кошти та інші ресурси, які перебувають у ... власності, розпорядженні та забезпечують матеріальну базу для життєдіяльності, відтворення та реалізації особистісного потенціалу», визначає фінансові ресурси домогосподарств Т. Гуржий [99, с. 60]. Близьку позицію до попередніх підходів займають А. Колєватова та К. Кондрацька, які під фінансовими ресурсами домогосподарства розглядають «загальні доходи, що знаходяться в його розпорядженні та забезпечують матеріальну основу для своєї життєдіяльності, відтворення й реалізації особистого потенціалу всіх членів домогосподарства» [100, с. 56].

Цікавою є позиція О. Глущенко, яка у своєму дослідженні обґрунтовує тезу, що «фінансові ресурси, які знаходяться в розпорядженні домогосподарств, відображають кінцеву стадію руху фінансових ресурсів суспільства, що пройшли від сектору публічних фінансів до приватних та закінчили свій обіг у домогосподарствах» [101, с. 124]. На її думку, фінансові ресурси домогосподарств створюють поле для здійснення індивідуального та колективного вибору в грошовій формі (1); висока питома вага соціальних трансфертів посилює залежність (домогосподарств – прим. автора) від результатів та наслідків колективного вибору домогосподарств (2). Вважаємо, що підхід автора, який містить у собі опис двох окремих із розглянутих нами вище принципів функціонування сфери фінансів домогосподарств обов'язково повинен доповнюватися науковим підходом, який передбачає детальну характеристику їх фінансової діяльності в ході процесу формування та

використання фінансових ресурсів. Цей підхід доповнено М. Тарасюком [102, с. 233]. Він наголошує, що фінансові відносини «є проявом ресурсоутворюючої функції фінансів домогосподарств, проявом якої є формування необхідного для нормального функціонування домашнього господарства обсягу фінансових ресурсів».

Таким чином, проаналізовані теоретичні доробки свідчать про майже однаковість підходів до з'ясування передумов утворення фінансових ресурсів домогосподарств. Вітчизняні вчені здебільшого розглядають їх як фонди грошових коштів, що утворюються в процесі розподілу, перерозподілу й використання ВВП і покликані забезпечити функціонування домогосподарства впродовж його життєвого циклу. Вони також є матеріальним втіленням фінансових відносин у суспільстві й, ураховуючи методологічні підходи С. Юрія та В. Федосова [15], припускаємо, що є тим явищем, у якому проявляється сутність розподільної функції фінансів домогосподарств на практиці.

Оскільки, тлумачний словник української мови визначає поняття «стан» як «обставини, умови, в яких хто-, що-небудь перебуває, існує; ...ситуація, зумовлена певними обставинами, умовами» [103], умови, у яких існує домогосподарство і які зумовлені обставинами формування та використання (розподілу) його фінансових ресурсів (рис. 1.8), будемо вважати «фінансовим станом» домогосподарства. У такому розумінні управління фінансовими ресурсами та фінансовий стан домогосподарства співвідносяться між собою як «процес» та його «наслідок».

При огляді літературних джерел нами відзначено, що переважно більшості науковці вивчають поняття «фінансового стану» суб'єктів господарювання, залишаючи поза увагою дослідження фінансового стану інших учасників фінансових відносин у суспільстві – держави та домогосподарств. Аналогічний висновок стосується і чинного законодавства, яке регламентує лише зміст поняття «фінансовий стан підприємств». Зокрема, відповідно до Наказу Міністерства фінансів України та Фонду державного

майна України, фінансовий стан (підприємства – прим. автора) – це сукупність показників, що відображають наявність, розміщення і використання ресурсів, реальні й потенційні фінансові можливості підприємства [104]; відповідно до позиції Державної податкової служби України, «фінансовий стан є комплексним поняттям і відображає рейтинг підприємства на фінансовому ринку, його кредито- і податкоспроможність і характеризується системою показників, які визначають на конкретну дату» [105]. Тобто, нормативний підхід до розуміння фінансового стану суб'єктів господарювання – це підхід, який визначає його як певну сукупність показників.

У теоретичних дослідженнях є різні погляди на дослідження поняття «фінансовий стан» суб'єктів господарювання (підприємств, організацій). Всупереч розмаїтості позицій авторів, можна виокремити спільні риси які притаманні більшості розглянутих досліджень на сутність фінансового стану:

1) як комплексного поняття, яке є «результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин у цій сфері фінансової системи і характеризується системою показників, що відображають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів» [106, с. 258; 107, с. 52; 108, с. 322];

2) як здатності «забезпечувати власне функціонування і виконувати взяті фінансові зобов'язання» [109, с. 92; 110, с. 378];

3) як оцінку «конкурентоспроможності, потенціалу, надійності та можливості для саморозвитку даного суб'єкта фінансових відносин» [74, с. 475; 111, с. 115; 112, с. 182];

4) як ступінь або міра збалансованості фінансових ресурсів даного суб'єкта фінансових відносин, яка визначає як їх склад, джерела утворення, так і напрями використання [113, с. 521; 114, с. 81-82; 115, с. 178].

Узагальнивши наведені підходи, бачимо, що поняття фінансового стану суб'єкта фінансових відносин є за своєю суттю синонімом поняття стану його фінансових ресурсів, який також можна охарактеризувати системою показників. В основі розробки такої системи показників повинен бути аналіз джерел формування та напрямів використання фінансових ресурсів

досліджуваного суб'єкта фінансових відносин і пошук відповіді на питання про його здатність (спроможність) таким складом та структурою фінансових ресурсів забезпечити власне функціонування.

З огляду на те, що, на наш погляд, сутність фінансових відносин як явища вищого порядку тотожна для усіх суб'єктів, які беруть у них участь (суб'єктів господарювання, держави та домогосподарств), тотожними стають і поняття, які притаманні їх фінансовим ресурсам як явищу нижчого порядку, яке є наслідком участі у фінансових відносинах. У цьому випадку стає можливим розмежування поняття «стан фінансових ресурсів» для держави, підприємств, організацій та домогосподарств як для явища одного порядку. Це дозволяє наявні наукові доробки щодо розуміння сутності поняття «фінансовий стан» для суб'єктів господарювання екстраполювати й на державу, і на домогосподарства. Адже усі дослідження мають спільну основу у вигляді дослідження виконання фінансами розподільної функції.

Проте, оскільки передумови для існування суб'єктів фінансових відносин відрізняються між собою, це логічно зумовлює необхідність окремого дослідження фінансового стану домогосподарств. Конкретні характеристики фінансового стану домогосподарств визначаються характером і особливостями фінансових відносин, які притаманні саме цій сфері фінансової системи, специфікою формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств. Важливо, що фінансовий стан домогосподарства як синонім стану його фінансових ресурсів повинен розкривати й фактори розвитку даного суб'єкта фінансових відносин та дати змогу ідентифікувати резерви для покращення. Очевидно, що такі дослідження повинні базуватися на певній теоретичній концепції. Проаналізувавши наявні підходи до трактування сутності поняття «фінансовий стан домогосподарств», запропоновані вітчизняними вченими, можна зробити висновок про відсутність єдиної теоретичної концепції або наявність кількох теоретичних концепцій, що є складність, багатовимірність та багатоаспектність зазначеного поняття.

З огляду на викладене пропонуємо власне бачення схеми взаємозв'язку між розглянутими поняттями «фінансові відносини», «фінансові ресурси» та «фінансовий стан» як ланцюгового процесу, притаманного дослідженню сфери фінансів домогосподарств (рис. 1.9)

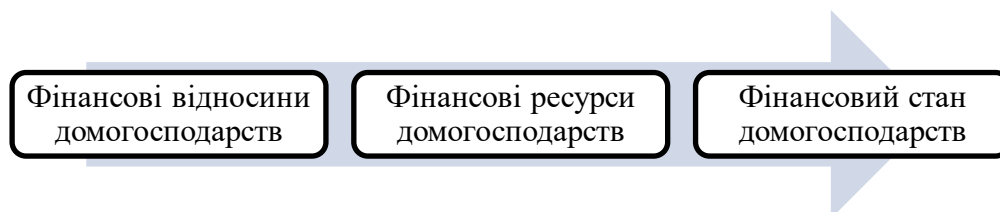

Рис. 1.9. Взаємозв'язок фінансових відносин, фінансових ресурсів та фінансового стану домогосподарств *

* Джерело: запропоновано та побудовано автором

Згідно із рис. 1.9 фінансовий стан домогосподарств обумовлений кількісними характеристиками його фінансових ресурсів (наприклад, їхнім обсягом, складом, структурою, джерелами формування, напрямками використання тощо), які також є матеріальним втіленням (результатом, наслідком) фінансових відносин, у які вступає домогосподарство як активний учасник розподілу та перерозподілу ВВП (в окремих випадках національного багатства). Слід зауважити, що запропонований ланцюговий взаємозв'язок «відносини —> ресурси —> стан» дозволяє, на нашу думку, розглядати стан як потенційну мету управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Тобто, очікуваного фінансового стану домогосподарств можна досягти шляхом науково обґрунтованого та планового управління його фінансовими ресурсами. І навпаки, відсутність плановості в управлінні фінансовими ресурсами з більшою ймовірністю зумовить такий фінансовий стан домогосподарства, який не дозволить забезпечити його повноцінну життєдіяльність.

З цього приводу доцільно навести позицію Г. Коцюрубенко, яка зазначає, що «формування, розподіл та використання фінансових ресурсів, як стадії процесу управління фінансовими ресурсами, обумовлюють фінансовий стан домогосподарства» [116, с. 191]. Позитивним у такому підході є те, що вона розглядає чіткий взаємозв'язок між фінансовими ресурсами (передумова) та

фінансовим станом домогосподарства (наслідок). Але при цьому не зазначено, на якій саме зі стадій управління фінансовими ресурсами і якою мірою планується досягти фінансового стану домогосподарств.

Т. Кізіма визначила, що «маючи інформацію про обсяги та структуру отримуваних домогосподарством доходів, а також обсяги та структуру здійснюваних ним витрат, можна оцінити реальний фінансовий стан домогосподарства» [16, с. 323]. Автором наголошено на можливості впливу кількісних параметрів оцінки доходів та витрат домогосподарств на оцінку його фінансового стану. Саме такий підхід – оцінку фінансового стану домогосподарств крізь призму їхніх доходів та витрат – переважно більшості використовують у своїх працях вітчизняні вчені.

Зокрема М. Швайко здійснила «аналіз статистичних даних (доходів, витрат – прим. автора), які характеризують фінансовий стан домогосподарств України, та відзначила номінальне зростання таких показників, як загальні доходи та витрати домогосподарств, мінімальна та середня заробітна плата, пенсія, соціальна допомога, прожитковий мінімум» [117, с. 46]; П. Шваб, який розглядає «фінансовий стан домогосподарств України в період фінансово-економічної кризи...пропонуються напрямки покращення фінансового стану і збільшення рівня споживання домогосподарств України» [118]; Н. Чечетова, Т. Чечетова-Терашвілі, які «оцінюючи в цілому фінансові результати функціонування домогосподарств (фінансовий стан домогосподарств – прим. автора) в Україні» відзначають «зростання темпів росту доходів та витрат» [119, с. 37]; О. Риковська, яка «оцінила фінансовий стан домогосподарств України ... використавши офіційні дані Державної служби статистики України» щодо рівня їх доходів, витрат [120]. Таким чином, найбільш поширеним підходом з боку вітчизняних учених для оцінки фінансового стану домогосподарств є аналіз обсягів, складу, структури їхніх доходів та витрат.

У науковій літературі термін «фінансовий стан» (Л. Мошківська [121], М. Швайко [117]) вживається разом або поряд з такими поняттями, як «фінансова незалежність» (О. Драган [98, с. 841]), «фінансова безпека» домогосподарства

(О. Драган [98, с. 841], Г. Коцюрубенко, Н. Шикіна [122], Р. Сніщенко [123], Б. Пшик [60, с. 202]), «фінансова стійкість» (О. Драган [98, с. 841], Г. Коцюрубенко [116, с. 192]) та ін.

Так, Л. Мошківська не дає власного визначення поняття «фінансовий стан домогосподарства», проте розкриває його зміст через аналіз рівня заробітної плати та заощаджень членів домогосподарства [121]. Близьку позицію займає М. Швайко, який у на основі дослідження показників мінімальної заробітної плати, доходів та витрат домогосподарств робить висновок про те, що «до основних шляхів розвитку фінансів домогосподарств України можемо віднести: встановлення економічно обґрунтованих та соціально справедливих рівнів соціальних стандартів, що приведе до зростання сукупних доходів домогосподарств та до зростання розміру соціальних допомог і надасть можливість покращити фінансовий стан» [117].

Г. Коцюрубенко та Н. Шикіна пропонують розрахунок агрегованого показника фінансової безпеки домогосподарств як суми значень окремих показників, зокрема «ВВП на одне домогосподарство, доходів пенсійного фонду в розрахунку на домогосподарство, доходів на одне домогосподарство, чисельності економічно активного населення на 1 домогосподарство, рівня зайнятості, рівня безробіття, рівня забезпечення житлом на 1 домогосподарство, рівня забезпечення автомобілями на 1 домогосподарство, індекс людського розвитку ООН, індексу освіти, обсягу депозитів на 1 домогосподарство та розміру заощадження в іноземній валюті на домогосподарство» [122]. Р. Сніщенко також, розвиваючи ідею аналізу окремих складових фінансової діяльності домогосподарств, основою для оцінки рівня їх фінансової безпеки вважає «оптимальний баланс між їхніми доходами і витратами» [123]. Проте власне розуміння сутності поняття «фінансова безпека» домогосподарств вченими не пропонується.

Розв'язує проблему відсутності визначення поняття «фінансова безпека домогосподарства» Б. Пшик, який у монографії «Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізм забезпечення»

визначає її як «безперервного й сталого підтримання такого фінансового стану домогосподарств, який характеризується стійкістю до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек у процесі їхньої життєдіяльності, здатністю домогосподарства реалізовувати власні фінансові інтереси, а також забезпечувати гідний рівень життя» [60, с. 202]. Крім того, вчений запропонував аналіз стану фінансової безпеки домогосподарств проводити з позиції оцінки наявних майнових прав на майно, аналізу сімейного бюджету, можливості до заощаджень та аналізу особистих фінансових цілей та ін.

С. Єгоричева та І. Вертебний розглядаючи питання впливу використання кредитних послуг на фінансову безпеку домогосподарств в Україні визначають зміст такого поняття як «захищеність його фінансових інтересів, що визначаються потребами його членів у гідному житті та всебічному розвитку, від зовнішніх загроз і внутрішніх дестабілізуючих чинників». При цьому автори виокремлюють зовнішні загрози фінансовій безпеці «політичні, соціально-економічні, правові, природні та інші явища й процеси» та внутрішні чинники «зміни у складі домогосподарства (як унаслідок смерті його членів, особливо годувальника, так і внаслідок народження дітей), погіршення здоров'я його членів, зміни їхнього соціального статусу (вихід на пенсію, втрата роботи) та ін. [124, с. 69].

О. Драган пов'язує фінансову незалежність, фінансову стійкість і фінансову безпеку домогосподарств з їх фінансовою політикою, метою якої є «зростання особистого добробуту та якості життя кожного індивіда, члена домашнього господарства, за умови гарантування фінансової безпеки, фінансової незалежності, фінансової стійкості домогосподарства» [98, с. 841]. Вживаючи дані поняття і тим самим виокремлюючи їх між собою, вчений не дає власного визначення жодному із них.

Аналогічно, Національним банком України у періодичних звітах про фінансову стабільність зазначається, що «для оцінки фінансової стабільності ... вимірюють стійкість системи за різних сценаріїв (зокрема шокових), вивчають фінансові зв'язки фінансових установ (з іншими фінансовими установами та

клієнтами» також не дає визначення згадуваних у власному звіті терміну «стабільності» та «стійкості» [125].

Г. Коцюрубенко, досліджуючи поняття «фінансової стійкості» домогосподарств вважає що складовою її формування «є моніторинг фінансового стану домогосподарства, який базується на проведенні його оцінювання. В основу пропонованого підходу покладено дослідження співвідношення між отриманими доходами та здійсненими за їх рахунок витратами й сформованими заощадженнями» [116, с. 192].

У табл. 1.3 представлено підходи до розкриття окремих понять сфери фінансів домогосподарств як складової фінансової системи.

Таблиця 1.3

Підходи до розуміння окремих понять фінансів домогосподарств *

Автор	Поняття, яке досліджується	Підхід до розуміння
Національний банк України [124]	Фінансова стабільність	Немає визначення поняття. Розглядається стійкість системи за різних сценаріїв.
Л. Мошківська [121]	Фінансовий стан	Немає визначення поняття. Оцінюється рівень доходів та заощаджень домогосподарств.
М. Швайко [117]	Фінансовий стан	Немає визначення поняття. Оцінюються рівень доходів, розмір мінімальної заробітної плати, соціальної допомоги та витрат.
Г.Коцюрубенко, Н. Шикіна [122]	Фінансова безпека	Немає визначення поняття. Розраховується значення агрегованого показника фінансової безпеки.
Р. Сніщенко [123]	Фінансова безпека	Немає визначення поняття. Визначено, що основу фінансової безпеки домогосподарств становить оптимальний баланс між їхніми доходами і витратами
С. Єгоричева, І. Вертебний [124, с. 69]	Фінансова безпека	Розкрито зміст поняття як «захищеність його фінансових інтересів, що визначаються потребами його членів у гідному житті та всебічному розвитку, від зовнішніх загроз і внутрішніх дестабілізуювальних чинників». Визначено сутнісні ознаки поняття фінансової безпеки домогосподарств, зовнішні та внутрішні фактори впливу на неї

Б. Пшик [60, с. 202]	Фінансова безпека	Розкрито зміст поняття як «безперервного й сталого підтримання такого фінансового стану домогосподарств, який характеризується стійкістю до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек у процесі їхньої життєдіяльності, здатністю домогосподарства реалізовувати власні фінансові інтереси, а також забезпечувати гідний рівень життя».
О. Драган [98, с. 841]	Фінансова незалежність Фінансова безпека Фінансова стійкість	Немає визначення понять. Пов'язуються з фінансовою політикою домогосподарств.
Г. Коцюрубенко [116, с. 192]	Фінансова стійкість	Немає визначення понять. Визначено, що складовою формування стійкості виступає оцінка фінансового стану. Полягає у дослідженні співвідношення між отриманими доходами та здійсненими за їх рахунок витратами й сформованими заощадженнями.

Таким чином, проблема застосування розглянутих понять фінансів домогосподарств полягає в тому, що досі не розроблено єдиного підходу до визначення їх етимологічного значення і змісту, що дає нам змогу подати власне бачення.

Тлумачний словник української мови визначає поняття «стійкість» як властивість за значенням «стійкий» і розкривається в таких ознаках:

- 1) «який довго зберігає і виявляє свої властивості»
- 2) «здатний витримати зовнішній вплив, протидіяти чомусь»
- 3) «для якого характерні стабільність, постійність; сталий» [103].

Протилежним значенням до властивості «стійкий» є «нестійкий».

Екстраполюючи розуміння «стійкості» на фінансові відносини, під «фінансовою стійкістю» розуміємо одну із властивостей (характеристик) «фінансового стану» домогосподарства. В умовах стійкості сформовані фінансові ресурси виконують своє призначення – забезпечують життєдіяльність домогосподарства у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі під впливом ендогенних та екзогенних факторів. Протилежною властивістю до

стійкості фінансового стану є його нестійкість. У такому розумінні фінансова стійкість розглядається як одна з оцінок фінансового стану домогосподарства, який своєю чергою є наслідком (результатом) управління його фінансовими ресурсами (рис. 1.10).

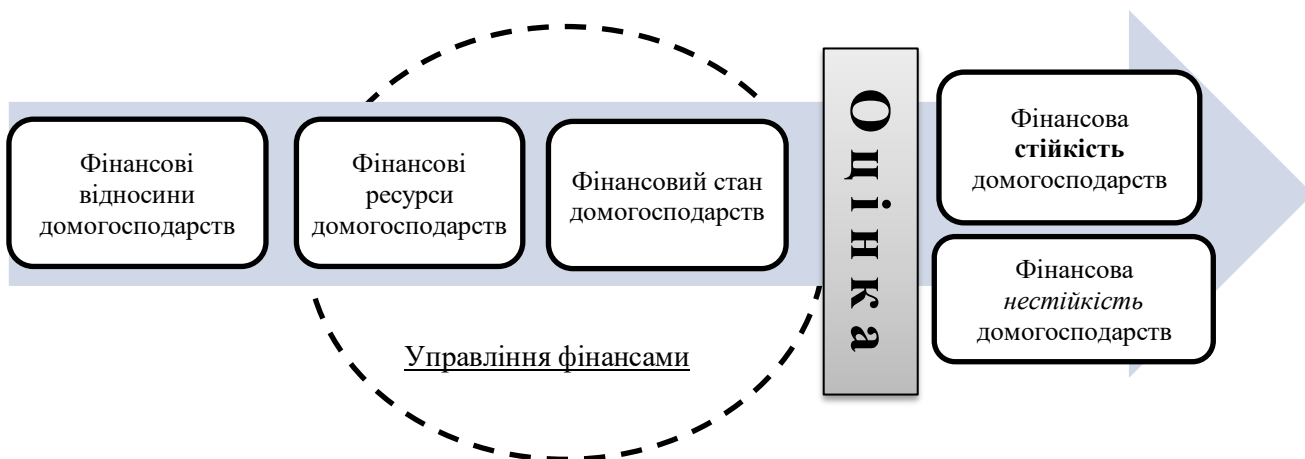

Рис. 1.10. Взаємозв'язок відносин, ресурсів, стану та фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: запропоновано та побудовано автором

Дослідники сутності «стійкості» фінансових ресурсів учасників фінансових відносин у суспільстві акцентують свою увагу на пошуку показників (коефіцієнтів, індикаторів), за допомогою яких можна оцінити стан фінансових ресурсів домогосподарств.

Міжнародний валютний фонд дає визначення показників (індикаторів) фінансової стійкості як «показники поточного фінансового стану та стійкості фінансових установ країни та їх контрагентів із сектору корпорацій та сектору домашніх господарств» [126, с. 1]. Методологія МВФ, на якій базується розрахунок показників фінансової стійкості, передбачає розрахунок загалом 40 індексів, 2 з яких оцінюють сектор домогосподарств:

- відношення боргу домогосподарств до ВВП;
- відношення виплат домогосподарств у рахунок обслуговування боргу і погашення його основної суми до доходу [126, с. 2].

Проте Національний банк України на основі методології, викладеної Міжнародним валютним фондом, щоквартально складає та поширює дані щодо

показників фінансової стійкості лише сектору депозитних корпорацій (банків) за 22 індикаторами [127].

Т. Кізіма пропонує «для оцінки фінансового стану та з метою поточного контролю за його динамікою домогосподарству ... доцільно здійснювати розрахунок двох основних показників: показник заборгованості (відношення сукупних боргів до наявних активів) і показник ліквідності (відношення ліквідних активів до поточних зобов'язань)» [16, с. 323].

Г. Коцюрубенко дає визначення фінансової стійкості як «здатність домогосподарства реагувати на зміни внутрішніх та зовнішніх чинників за умови максимального не погіршення власного фінансового стану» [116, 193]. Крім того, автор розробила систему із 5 показників оцінки фінансового стану домогосподарства, 3 з яких (мінімальна достатність доходів, поточне фінансове забезпечення витрат, абсолютне фінансове забезпечення витрат) визначають забезпечення споживчих витрат і 2 (формування інвестиційного капіталу, використання інвестиційного капіталу) – інвестиційних витрат домогосподарств.

Ю. Воробйов та В. Ворошило у своїй монографії відзначили, що «для проведення оцінки фінансового стану домашнього господарства ... таку систему показників, які можуть бути згруповані в такі групи: група 1 – показники майнового стану домогосподарств; група 2 – показники ліквідності, платоспроможності домогосподарств; група 3 – показники фінансової стійкості і незалежності домашніх господарств від позикових коштів» [79, с. 115].

Неординарний підхід до оцінки спроможності домогосподарств відповідати зовнішнім загрозам демонструє О. Лактіонова, яка у своїй праці не лише розглядає поняття «фінансової гнучкості домогосподарств», але й доповнює показники для її оцінки. Зокрема вона зазначає, що «оцінка фінансової гнучкості домашніх господарств ... здійснюється (авт. примітка) на основі визначення трьох компонентів маневреного потенціалу – доходів, витрат, активів і зобов'язань населення» [128, с. 153].

Аналізуючи сукупні витрати, доходи в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, структуру витрат та доходів, П. Шваб пропонує шляхи покращення фінансового стану домогосподарств України [118]. Аналізуючи накопичення основного капіталу, величину оборотного капіталу домогосподарства та порівнюючи ці значення з обсягом власного та позикового капіталу, А. Рамський будує баланс активів та пасивів домогосподарств як інструмент оцінки фінансового стану даного суб'єкта фінансових відносин [129, с. 82].

Таким чином, якщо розуміння сутності фінансових ресурсів домогосподарств у дослідників-теоретиків фінансової науки не викликає суттєвих розбіжностей, то розглянуті нами позиції вітчизняних учених щодо оцінки фінансового стану таких ресурсів не такі однозначні. Об'єднує наявні підходи те, що показники оцінки фінансового стану домогосподарств здебільшого є відносними. Водночас єдиного підходу щодо розуміння, стосовно якої зі складових фінансових ресурсів домогосподарств – доходів, витрат чи заощаджень – оцінювати їхній фінансовий стан, немає. Як результат, немає єдиного підходу щодо розуміння яким чином оцінити фінансовий стан як стійкий або не стійкий.

У табл. 1.4 проведено групування розглянутих нами підходів до розкриття показників оцінки фінансового стану та стійкості домогосподарств.

Таблиця 1.4

Порівняння показників оцінки фінансового стану та стійкості домогосподарств *

Джерело	Показники
Міжнародний валютний фонд [126, с. 1, 2]	1) відношення боргу домогосподарств до ВВП; 2) відношення виплат домогосподарств у рахунок обслуговування боргу і погашення його основної суми до доходу
Національний банк України [127]	Не визначає
Т. Кізіма [16, с. 323].	1) відношення сукупних боргів до наявних активів 2) відношення ліквідних активів до поточних зобов'язань

Г. Коцюрубенко [116, с. 193]	1) відношення суми отриманих доходів до величини прожиткового мінімуму, збільшеного пропорційно кількості учасників домогосподарства; 2) відношення суми витрат на споживання до суми отриманих доходів; 3) відношення витрат на споживання до величини прожиткового мінімуму; 4) відношення величини сформованого інвестиційного потенціалу до величини доходів; 5) відношення суми інвестованих заощаджень до величини сформованого інвестиційного потенціалу;
Ю. Воробйов, В. Ворошило [79, с. 115]	1) майнового стану домогосподарств; 2) ліквідності, платоспроможності домогосподарств; 3) фінансової стійкості і незалежності домашніх господарств від позикових коштів
О. Лактіонова [128, с. 153]	1) доходів; 2) витрат; 3) активів; 4) зобов'язань;
П. Шваб [118]	1) структура сукупних витрат; 2) структура сукупних доходів; 3) величина сукупних витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство; 4) величина сукупних доходів в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство;
А. Рамський [129, с. 82]	1) основний капітал; 2) оборотний капітал; 3) власний капітал; 4) позиковий капітал;

* Джерело: узагальнено автором

Підсумовуючи вище викладені позиції, можемо зробити припущення, що фінансова стійкість домогосподарств вимірюється сукупністю параметрів, які відображають наявність, розподіл та використання фінансових ресурсів, реальні та потенційні фінансові можливості домогосподарства. Зазначені параметри за своєю суттю є розрахунковим показником (або розрахунковими показниками) і, на нашу думку, повинні відображати усі складові фінансової діяльності домогосподарств – формування, розподіл, перерозподіл фінансових ресурсів та, відповідно, матеріальне втілення цих процесів у формі їхніх доходів, витрат, заощаджень, інвестицій.

Фінансова стійкість домогосподарства прямо залежить від результатів управління його фінансовими ресурсами. Якщо таке управління є ефективним, то утворюються додаткові доходи, які в кінцевому результаті сприяють зміцненню стійкості домогосподарства. І навпаки, неефективне формування, розподіл і використання фінансових ресурсів може виявитися головною причиною несвоєчасності оплати постачальникам споживчих послуг, виникнення заборгованості та погіршення фінансової стійкості домогосподарства. Таким чином, враховуючи позитивний або негативний вплив результатів управління фінансовими ресурсами домогосподарства на власну фінансову стійкість, на нашу думку, розуміння суті поняття «фінансова стійкість» потребує виокремлення чотирьох елементів.

Перша складова пов'язана із рівнем на якому досліджується поняття стійкості. До них віднесемо мікроекономічний (коли фінансова стійкість розглядається на рівні окремого домогосподарства) та макроекономічний (коли розглядається стійкість усього сектору домогосподарств) рівні. Відповідно, суб'єктом забезпечення фінансової стійкості стане домогосподарство (на мікроекономічному рівні), державні фінансові органи, фінансові інституції (на макроекономічному рівні); суб'єкти забезпечення фінансової стійкості є другим елементом розгляду поняття «фінансова стійкість».

Третій елемент досліджуваного поняття стійкості пов'язаний із його об'єктом, а саме із загальним складом та структурою фінансових ресурсів домогосподарства на мікро- та макроекономічному рівнях. Він ґрунтується на визначенні поняття «фінансова стійкість», трактуючи її як стан фінансових ресурсів, їх розподіл та використання, що забезпечує життєдіяльність домогосподарств у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі під впливом ендогенних та екзогенних факторів. У цьому контексті вважаємо, що розвиток домогосподарства відбувається на основі зростання питомої ваги його власних ресурсів при збереженні платоспроможності та кредитоспроможності в умовах допустимого рівня ризику. Тому четвертий елемент поняття стійкості передбачає розуміння ендогенного та екзогенного середовища життєдіяльності

домогосподарств та наявності відповідних чинників впливу на їх фінансову діяльність.

Сутність фінансової стійкості, яку деталізують елементи її рівнів, суб'єктів, об'єктів та мети, зображені на рис. 1.11.

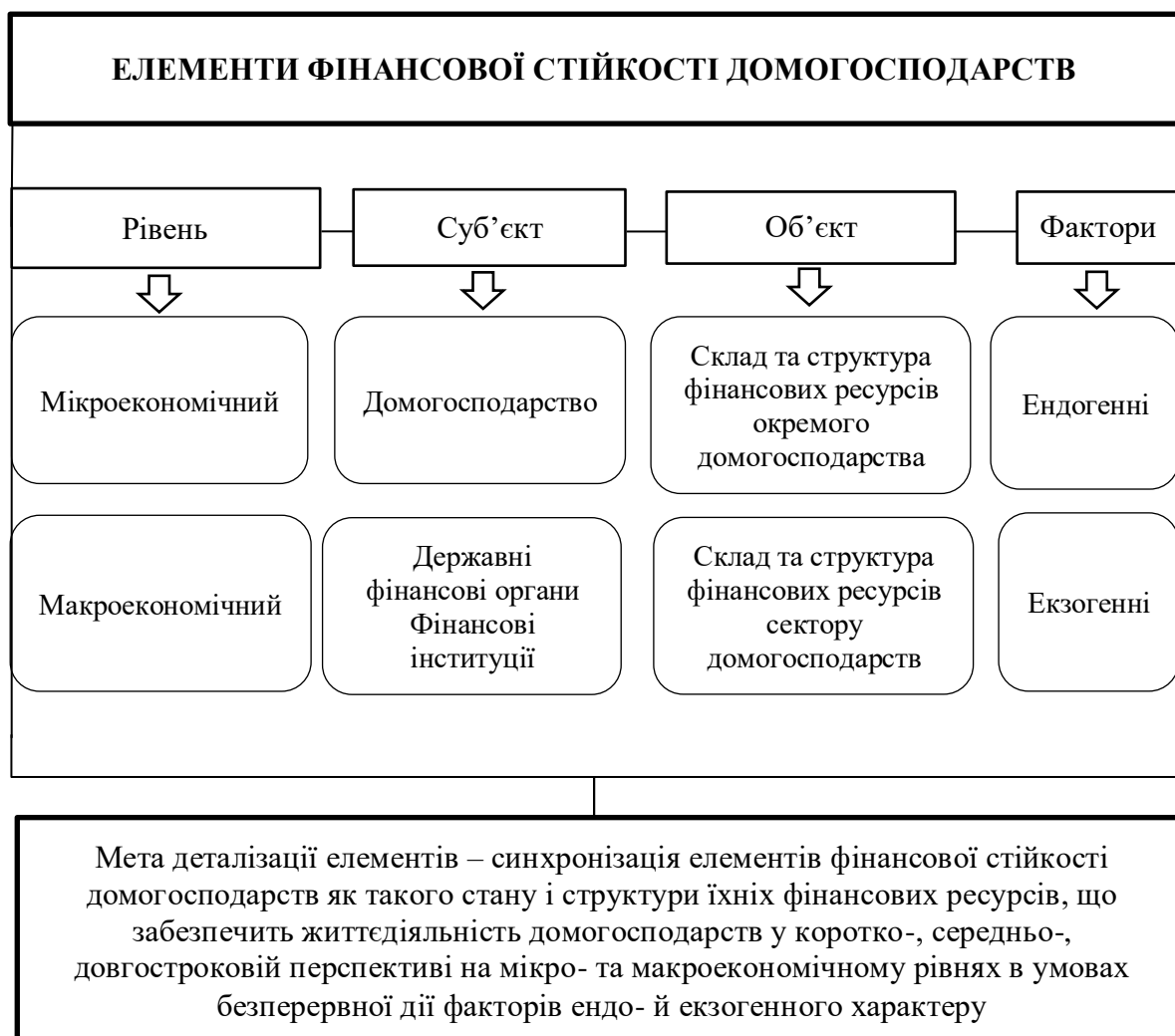

Рис. 1.11. Сутнісні елементи фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: запропоновано та побудовано автором

Розгляд елементів поняття фінансової стійкості домогосподарств дає можливість сформуванню наукові підвалини для розробки аналітичного інструментарію для її оцінювання окремо на мікроекономічному та макроекономічному рівнях з ідентифікацією чинників ендогенного й екзогенного характеру на її забезпечення.

У контексті розгляду питання про фінансові ресурси будь-якого суб'єкта фінансових відносин (у тому числі домогосподарств) доцільно здійснити оцінювання їхньої фінансової стійкості, тобто досягти такого стану розподілу і використання, який забезпечить «незалежність цього суб'єкта від зовнішніх джерел фінансування» [130, с. 82]. Такий стан характеризується (визначається) платоспроможністю, тобто «здатністю своєчасно погашати свої платіжні зобов'язання» [131, с. 150].

Тобто, фінансова стійкість домогосподарств відобразатиме такий стан, коли сформовані фінансові ресурси забезпечують, з одного боку, незалежність від зовнішніх джерел (коштів бюджетної системи, запозичених коштів), а з іншого – власну життєдіяльність. Вирішення поставлених завдань поглиблює теоретичні основи дослідження фінансової стійкості домогосподарств як головної оцінки якості управління їх фінансовими ресурсами. Поділяючи позицію Л. Лисяк та С. Качули, які розглядають фінансову стійкість домогосподарств як «здатність домогосподарств забезпечувати свою життєдіяльність в умовах втрати джерел доходу (поточного) і неможливості їх відновлення впродовж певного періоду часу» [133], вважаємо, що врахування дії зовнішніх та внутрішніх чинників дозволить забезпечити гармонійний розвиток домогосподарств упродовж їхнього життєвого циклу.

На основі теоретичних положень теорії фінансового аналізу [132, с. 470] визначаємо завдання, вирішення яких, на нашу думку, дасть змогу оцінити стійкість фінансових ресурсів домогосподарств:

- дослідити джерела і рівень доходів окремого домогосподарства та всіх домогосподарств загалом;
- простежити залежність домогосподарств від зовнішнього фінансування (позикових коштів);
- визначити питому вагу власних коштів у межах домогосподарства та всіх домогосподарств загалом;
- розглянути напрямки та встановити обсяг витрат у межах домогосподарства та всіх домогосподарств загалом;

- оцінити фінансову стійкість системи фінансів домогосподарств через побудову визначених показників (коефіцієнтів);
- систематизувати основні ризики, вплив ендогенних та екзогенних чинників, що зумовлюють стійкий або нестійкий стан фінансових ресурсів домогосподарств;
- запропонувати шляхи забезпечення фінансової стійкості домогосподарств моделюванням їх фінансової поведінки упродовж усіх етапів життєвого циклу (на мікроекономічному рівні), проведенням відповідної грошово-кредитної, фінансової, соціальної політик тощо (на макроекономічному рівні).

Таким чином, запропонований підхід до дослідження теоретичних основ фінансової стійкості домогосподарств дав можливість розвинути поняттєво-категоріальний апарат сфери фінансів домогосподарств з позицій його впливу на управління їхніми фінансовими ресурсами; обґрунтувати та аргументувати взаємозалежність та взаємозв'язок фінансових ресурсів, фінансового стану та фінансової стійкості; встановити, що фінансова стійкість є бажаним результатом цілеспрямованого управління фінансовими ресурсами домогосподарств, тобто, нормативним поняттям сфери фінансів домогосподарств; довести важливість врахування дії екзогенних та ендогенних факторів впливу на окремі складові фінансової діяльності домогосподарств – доходи, витрати, заощадження; зробити висновки щодо необхідності побудови системи показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств. Це дозволило виокремити види оцінки фінансового стану домогосподарств (стійкий, нестійкий) і запропонувати теоретичні елементи розуміння суті поняття «фінансова стійкість».

Фінансова стійкість домогосподарств аналізується за допомогою системи показників, методика визначення яких буде розглянута в розділі 2 дисертації.

1.3. Дуальне забезпечення фінансової стійкості домогосподарств: складові та нормативні передумови реалізації

Для вирішення теоретичних та практичних засад забезпечення фінансової стійкості домогосподарств необхідно дослідити наявні підходи щодо визначення самого поняття «забезпечення». Поняття «забезпечення» вживається у науковій літературі в контексті механізму фінансових явищ чи процесів і позиціюється відносно нього як неодмінна його складова, підсистема, метод чи функція.

Наприклад, Г. Кірейцев складовими фінансового механізму визначає «фінансове забезпечення; фінансове регулювання; систему фінансових індикаторів і фінансових інструментів, які дають змогу оцінити цей вплив» [134, с. 19]; О. Ковалюк розділяє «усі елементи фінансового механізму в разі їх сукупної дії в господарській практиці ... на дві підсистеми: фінансове забезпечення та фінансове регулювання» [135, с. 197]; О. Василик, фінансове забезпечення розглядає як функцію фінансового механізму [37, с. 102–103]. Проте, найпоширенішим є підхід, коли фінансове забезпечення розглядається авторами як метод фінансового механізму. Таку позицію займає О. Кириленко [136, с. 33]; С. Юрій [15, с. 90]; Я. Буздуган [137]; Ю. Жукова [138]; О. Романенко [50, с. 43].

На нашу думку, цей підхід є найбільш доцільним. Наша позиція ґрунтується на тому, що слово метод має грецьке походження (від μέθοδος) і в широкому розумінні означає «систематизований спосіб досягнення теоретичного або практичного результату розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів» [139, с. 373]. Тому розуміння «забезпечення» як методу фінансового механізму означає, що воно стає засобом для досягнення поставленої мети, вирішення конкретного наукового завдання; сукупністю прийомів практичного та теоретичного пізнання дійсності [140, с. 41]. Таким

чином, забезпечення фінансової стійкості домогосподарств є засобом (засобами), сукупністю прийомів для її досягнення; одним із методів поняття фінансового механізму домогосподарств.

Такий підхід розширює розуміння поняття «фінансової стійкості» не лише з позитивного підходу як опис однієї із можливих оцінок стану фінансових ресурсів (пп. 1.2 дисертації, рис. 1.10), але й нормативного підходу – як досягнення (забезпечення) їх бажаного стану упродовж життєвого циклу домогосподарств. Тобто, забезпечення фінансової стійкості домогосподарств стає метою управління їх фінансовими ресурсами. Саме нормативний підхід дослідження економічних явищ і процесів розкриває сутність процесу забезпечення фінансової стійкості домогосподарств як цілеспрямованої діяльності. Сьогодні в науці відсутні наукові підходи до розгляду процесів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств як складної, але цілісної системи. Ґрунтуючись на сутнісних елементах поняття фінансової стійкості (рис. 1.11), пропонуємо власний підхід із виокремленням рівнів її забезпечення, які дають можливість досліджувати цей процес у всіх проявах – за змістом, суб'єктами та принципами. Вважаємо, що забезпечення фінансової стійкості домогосподарств можна розглядати на двох рівнях:

1) макроекономічному (діяльність державних фінансових органів та фінансових інституцій, які, використовуючи заходи соціальної, фіскальної, монетарної політик, визначаючи параметри функціонування фінансового сектору прямо або опосередковано діють на фінансову діяльність сектору домогосподарств і результативність яких створює умови для забезпечення їх фінансової стійкості); у межах цього рівня необхідним є проведення заходів щодо підвищення фінансової грамотності домогосподарств;

2) мікроекономічному (комплекс взаємопов'язаних організаційних заходів, які, через відповідний практичний інструментарій, використовуються домогосподарствами для забезпечення власної фінансової стійкості).

Два окремих рівні (мікро- та макрорівень) й суб'єкти (домогосподарства та органи державної влади) створюють дуальне середовище забезпечення

фінансової стійкості домогосподарств. Як результат, спільна діяльність державних фінансових органів, фінансових інституцій й домогосподарств дає змогу, з одного боку, створити умови, з іншого – розглянути практичний інструментарій для забезпечення фінансової стійкості. При цьому, з необхідності, постає вимога дотримання принципів функціонування сфери фінансів домогосподарств, які розглянуто у пп. 1.2 дисертації.

Відтак, основні складові дуального забезпечення фінансової стійкості зображені на рис. 1.12.

Рис. 1.12. Складові дуального забезпечення фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: запропоновано та побудовано автором

Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств досягається проведенням відповідної цілеспрямованої політики у сфері формування й використання їх фінансових ресурсів. Згідно з дуальним підходом, створення відповідних умов та використання практичного інструментарію має забезпечити фінансову стійкість під дією ендо- та екзогенних факторів упродовж життєвого циклу домогосподарств (коротко-, середньо- і довгостроковому періодах) як на мікроекономічному, так і макроекономічному рівнях.

Необхідність забезпечити фінансову стійкість визначатиме певний склад, структуру фінансових ресурсів домогосподарств і зумовить закономірності у напрямках їх використання. Це приведе, наприклад, до наявності в напрямках використання коштів домогосподарства не лише споживчих витрат, але й фінансових інструментів заощаджень чи інвестицій (страхових платежів, внесків до недержавних пенсійних фондів, розміщення банківських депозитів, придбання цінних паперів, готівкової валюти тощо). Неспоживчі витрати здійснені у формі заощаджень чи інвестицій стають джерелом формування сукупного капіталу домогосподарств. Формування сукупного капіталу упродовж життєвого циклу домогосподарств має за мету забезпечити їх фінансову стійкість в змінному ендо- та екзогенному середовищі.

Проте фінансова стійкість не повинна стати самоціллю для управління фінансовими ресурсами, або суперечити досягненню основної мети їх формування чи використання – забезпечити повноцінний соціальний, духовний, економічний розвиток домогосподарства упродовж його життєвого циклу. В такому контексті важливою є збалансованість усіх потреб домогосподарства із наявними ресурсами для їх досягнення. Адже у випадку нестачі останніх (незбалансованість зазвичай тлумачать як дефіцит фінансових ресурсів) зменшуються можливості для забезпечення потреб домогосподарства. Тому для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств необхідним є вироблення нормативних передумов, які б враховували баланс його фінансових ресурсів упродовж життєвого циклу. Згідно із запропонованим дуальним підходом, такі

нормативні передумови повинні бути вироблені окремо на макроекономічному та мікроекономічному рівнях.

Тлумачний словник української мови визначає поняття «баланс» як «співвідношення між взаємозв'язаними частинами, сторонами чого-небудь, між тим, що надходить і що витрачається» [141]: Відповідно збалансованість розглядається як стан за співвідношенням між собою даних взаємозв'язаних частин, сторін чого-небудь. Поняття «баланс» у контексті управління фінансовими ресурсами широко використовується дослідниками фінансової науки та вживається у декількох значеннях:

- як план, документ (у випадку держави як суб'єкта фінансових відносин – нормативний акт, який має силу закону);

- як стан, який описує рівновагу фінансових ресурсів на певну дату або упродовж певного періоду часу;

- як принцип управління фінансовими ресурсами, який полягає в забезпеченні відповідності між вхідними (зовнішніми) та вихідними (внутрішніми) грошовими потоками та синхронізацією цих потоків у часі. Особливості збалансованості як принципу фінансів домогосподарств розглянуті у пп. 1.1 дисертації.

Сьогодні поняття збалансованість фінансових ресурсів широко використовується і досліджується у фінансовій науці, переважно у сферах фінансової системи, відмінних від домогосподарств – держави та суб'єктів господарювання. Зокрема щодо публічних фінансів, то збалансування фінансових ресурсів є предметом для дослідження окремих шкіл економічної думки (класичної політекономії, кейнсіанства, дирижизму та ін.). Іноді ці школи мають протилежні погляди щодо позитивного або негативного впливу існування дефіциту (незбалансованості) фінансових ресурсів держави на її економічний та соціальний розвиток. На думку В. Ізюмської, значна частина сучасних теорій про збалансування публічних фінансів «базується на поєднанні вихідних положень фінансової науки XIX та початку XX століть і кейнсіанської економічної концепції» [142, с. 178]. Автор робить висновки, що історично

склалися такі погляди на розуміння сутності та необхідності збалансування фінансових ресурсів:

а) як тимчасового явища, що має негативний аспект (класична політекономія, ХІХ – поч. ХХ ст.);

б) як можливого щорічного явища, проте необхідного в межах економічного циклу (кейнсіанство, неокласична політекономія, ХХ ст.). Це розвинуло теоретичні ідеї середньо- та довгострокового (на строк від 4 до 10 років) планування бюджету із його пристосуванням до етапів економічного циклу;

в) поєднання двох попередніх підходів, коли збалансування фінансових ресурсів не є самоціллю, нехай навіть у межах одного року або економічного циклу, але підпорядковується загальній економічній доктрині держави. Це зумовило до встановлення науково обґрунтованих допустимих норм дефіциту фінансових ресурсів держави упродовж тривалого періоду.

Що стосується сфери фінансів суб'єктів господарювання, то поняття збалансованості є: а) сутністю фінансового планування як етапу управління фінансовими ресурсами. Таку думку, наприклад, формує В. Тищенко, який стверджує, що «фінансове планування – це одна з провідних функцій системи фінансового управління ..., процес збалансування обсягів фінансових ресурсів та їх розподіл» [143, с. 126]; б) одним із головних принципів «збалансованість усіх потреб із наявними ресурсами» управління фінансовими ресурсами економіки, тому що «у випадку нестачі (фінансових ресурсів – прим. автора) зменшують потреби (державні витрати, активи суб'єктів господарювання та домогосподарств), оскільки незбалансованість зазвичай тлумачать як дефіцит фінансових ресурсів» [144, с. 194]; процедуру концепції фінансової рівноваги, яка, на думку О. Білоусової, полягає в «збалансуванні показників плану, врахування ризиків та спроможності до ефективної діяльності та розвитку протягом планового періоду» [145, с. 50]; завдання фінансового планування, оскільки, згідно з позицією В. Бугаса, В. Задорожного, «фінансовий план і за

формою, і за змістом є балансом доходів та видатків, а отже, він не може бути незбалансованим» [146].

Таким чином, поняття «збалансування» фінансових ресурсів як у теоретичних розробках сфери публічних фінансів, так і сфери фінансів суб'єктів господарювання пов'язують із різними науковими підходами, в основі яких лежать різні словосполучення.

Враховуючи наведені трактування, вважаємо, що процес збалансування фінансових ресурсів як нормативну передумову забезпечення фінансової стійкості домогосподарств можна розглядати в трьох аспектах:

1) організаційному (діяльність суб'єктів фінансових відносин, які, використовуючи сукупність принципів, завдань чи методичних заходів, розробляють фінансовий план надходження й використання фінансових ресурсів на певний період, результативність якого впливає на їх розвиток);

2) управлінському (комплекс взаємозв'язаних організаційних, методичних або методологічних заходів, які використовуються суб'єктами фінансових відносин при виконанні управлінських функцій з метою підвищення результативності управління фінансовими ресурсами);

3) фінансовому (сукупність фінансових відносин для формування й використання фінансових ресурсів з метою задоволення потреб суб'єктів фінансових відносин).

З огляду на викладене, мета збалансування фінансових ресурсів домогосподарств полягає в проведенні такої їх фінансової поведінки упродовж життєвого циклу, що сприятиме забезпеченню фінансової стійкості в умовах дії ендо- та екзогенних факторів. Сьогодні єдиного підходу до дослідження головних завдань збалансування фінансових ресурсів домогосподарств немає. Наприклад, поняття «збалансування» в контексті управління фінансовими ресурсами домогосподарств широко використовується дослідниками фінансової науки й вживається в кількох значеннях. Зокрема: як фінансовий план (з переліком доходів, витрат, заощаджень, інвестицій, боргів домогосподарств за певний проміжок часу); стан, який описує рівновагу

фінансових ресурсів на певну дату; принцип управління фінансовими ресурсами, який полягає в забезпеченні відповідності між вхідними (зовнішніми) та вихідними (внутрішніми) грошовими потоками домогосподарств, та синхронізація цих потоків у часі.

В контексті нашого дослідження процес збалансування фінансових ресурсів розглядатимемо у вузькому значенні як інструмент управління ними та у широкому значенні як нормативну передумову забезпечення фінансової стійкості домогосподарств як на мікро-, так і макроекономічному рівні.

На мікроекономічному рівні, фінансовий план домогосподарства є документом (комплексним прогностичним розрахунком), у якому відображається обсяг утворюваних фінансових ресурсів домогосподарств та їх використання за певний період. Він повинен стати основним документом для прийняття управлінських рішень з питань ефективності використання усіх фінансових ресурсів, залучення додаткових джерел (інвестицій, заощаджень), слугувати інформаційною й аналітичною основою для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

На етапі планування здійснюються розрахунки майбутніх вхідних та вихідних грошових потоків домогосподарства, які відображаються у відповідному плановому документі (балансі, бюджеті). Зазначимо, що таких планів (балансів, бюджетів) може бути кілька, залежно від складу домогосподарства, сценарію розвитку подій, етапів його життєвого циклу. Можливість мати одночасно кілька фінансових планів відрізняє домогосподарства, від, наприклад, держави, яка має один фінансовий план, що приймається раз на календарний рік і має силу закону. Плановий документ домогосподарства може мати різну назву («Баланс», «Книга доходів і витрат», «Бюджет», «Платіжний календар» тощо), проте сутність показників, які повинні бути в ньому розглянуті та заплановані, незмінні: «Доходи» та «Витрати». Власне, деталізація доходів і витрат є однією із цілей складання фінансового плану домогосподарства.

Дослідники сфери фінансів домогосподарств класифікують доходи та витрати залежно від функцій, які ті виконують. Зокрема, С. Навроцький, І. Петліна [147, с. 49], Р. Скриньковський [148], колектив авторів підручника «Політична економія» за редакцією В. Федоренко [12, с. 162], у складі доходів домогосподарств виділяють доходи від оплати праці (1), від підприємницької діяльності (2), соціальні трансферти (3), від власності (4) та інші доходи (5). Дана класифікація збігається із методологією Державної служби статистики України (далі – ДССУ) [149, с. 248].

Витрати домогосподарств із їх класифікацією на споживчі та неспоживчі у своїх працях вивчають Р. Скриньковський, Ю. Цибульський [150, с. 40], колектив авторів підручника «Політична економія» за редакцією В. Федоренко [12, с. 166], Т. Кізима [151, с. 65], П. Шваб [118], Г. Македон [152, с. 16], С. Бойда та М. Колосінська [153]. Дана систематизація збігається із методологією ДССУ [149, с. 61].

Оскільки інформаційно-аналітичною базою досліджень у сфері фінансів домогосподарств слугують звітні дані ДССУ, Національного банку України, а також унаслідок узагальнення думок вище згаданих учених, нами розглянуто приклад балансу домогосподарства із деталізацією його доходів та видатків згідно з методологією державних фінансових органів [154; 155]. Загалом, у складі основних доходів домогосподарств виокремлено заробітну плату, дохід від підприємницької діяльності, дохід від самозайнятості та соціальна допомога; у складі фінансових доходів виділено отримані відсотки від здійснених заощаджень та інвестицій; у складі додаткових доходів, які не носять постійного характеру, нами розглянуто дохід від реалізації (або здачі в оренду) власного майна, дохід від власного майна, допомогу інших домогосподарств та інші доходи, які не відображені в попередніх класифікаційних групах. У складі витрат домогосподарств ми розглянули витрати споживчого та неспоживчого характеру (табл. 1.5).

Деталізуючи перелік та обсяги власних доходів і витрат, домогосподарство може зіткнутися з необхідністю розгляду двох різних

сценаріїв своєї фінансової поведінки: коли доходи перевищуватимуть витрати ($D > B$, сценарій 1) та, навпаки, коли витрати перевищуватимуть доходи ($D < B$, сценарій 2). При реалізації першого сценарію позитивна різниця може стати джерелом заощадження та інвестицій домогосподарств і формування їх сукупного капіталу, а при реалізації другого сценарію – негативна різниця покриватиметься залученням кредитів від фінансових установ і організацій.

Таблиця 1.5

Сценарії збалансування фінансових ресурсів домогосподарства *

Формування фінансових ресурсів	Використання фінансових ресурсів
Доходи (Д)	Витрати (В)
Основні (постійні)	Споживчі
Заробітна плата	Купівля продовольчих товарів і послуг
Дохід від підприємницької діяльності	
Дохід від самозайнятості	
Соціальна допомога	Купівля непродовольчих товарів і послуг
Додаткові (непостійні)	Неспоживчі
Дохід від реалізації власного майна	Довідково: Оплата житла, комунальних послуг
Дохід від здачі в оренду власного майна	
Допомога інших домогосподарств	
Інші	
Сценарій 1 Профіцит ($D > B$)	
Фінансові	Неспоживчі
Відсотки на заощадження (низькоризикові інструменти)	Заощадження (низькоризикові інструменти)
Відсотки на інвестиції (високоризикові інструменти)	Інвестиції (високоризикові інструменти)
Сценарій 2 Дефіцит ($D < B$)	
Фінансові	Неспоживчі
Отримана основна сума кредиту	Сплачена основна сума кредиту
	Сплачені відсотки за користування кредитними коштами
Баланс ($D = B$)	

* Джерело: побудовано автором

При реалізації будь-якого із двох сценаріїв доходи та витрати домогосподарства повинні бути приведені у відповідність один до одного, тобто, повинні бути збалансовані. Саме цей термін є найбільш доречним, адже Тлумачний словник української мови визначає поняття «збалансованість» як

«доводити до правильного співвідношення взаємно зв'язані частини, сторони чого-небудь, надходження і витрати чогось» [156].

Як бачимо із табл. 1.5, роль заощаджень, інвестицій (сценарій 1) та боргів (сценарій 2) домогосподарства в збалансуванні його фінансових ресурсів є тотожною. Як тотожною стає і їхня роль у забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств. Таким чином, якісне розмежування джерел забезпечення фінансової стійкості – власні кошти (сценарій 1) чи позичені кошти (сценарій 2) є надзвичайно актуальним. Тому пропонуємо при дослідженні показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств відобразити місце і роль власних та позичених коштів у її забезпеченні. Припускаємо, що повна збалансованість доходів і витрат на рівні окремого домогосподарства є радше теоретичною концепцією, ніж трапляється на практиці. Вона може бути плановою, але з урахуванням реальних обставин, існує дуже низька ймовірність того, що відбудеться оперативна повна збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств упродовж звітного періоду.

Проте повна збалансованість доходів і витрат на макроекономічному рівні спостерігається. Відповідно до Методологічних положень з розрахунку валового внутрішнього продукту обсяги доходів та витрати (у тому числі заощаджень) населення рівні між собою [157].

Державне регулювання створює умови для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, згідно з якими відбувається розвиток цієї сфери фінансової системи в цілому. Якщо розглядати наявність заощаджень та інвестицій у складі доходів та витрат інструментами забезпечення фінансової стійкості домогосподарств (сценарій 1 табл. 1.5), актуальним постає розгляд напрямів впливу на їхні обсяги з боку держави як керуючого суб'єкта фінансових відносин у суспільстві.

Очевидно, що заощадження та інвестиції домогосподарств із профіцитом власних коштів, які будуть розміщені на фінансовому ринку, стануть джерелом фінансування боргів для домогосподарств із дефіцитом власних коштів. Якщо припустити, що в країні є лише один фінансовий ринок, де акумулюються

залишок вільних фінансових ресурсів усіх домогосподарств (пропозиція, S) і на якому усі позичальники можуть отримати їх у кредит (попит, P), наявна єдина ставка відсотка по депозитах та позиках (відсоткова ставка, r), справедливою буде рівність (1.1):

$$\frac{S}{D > B} = \frac{P}{D < B}, \quad (1.1)$$

де S – пропозиція фінансових ресурсів домогосподарствами, для яких справджується нерівність $D > B$;

P – попит на фінансові ресурси домогосподарствами, для яких справджується нерівність $D < B$.

Базуючись на дослідженнях представників класичної політекономії Д. Стюарта [158], А. Маршалла [159], вітчизняних дослідників методу економічної теорії В. Семененко, Д. Коваленко, В. Бугас та О. Семененко [160, с. 12], В. Тарасевича, Ю. Петруні [161, с. 9], В. Ковальчука [162, с. 28], побудуємо факторні моделі взаємодії попиту і пропозиції фінансових ресурсів домогосподарств.

Відсоткова ставка r відображає або плату за користування кредитом, або дохід позикодавця. Оскільки висока відсоткова ставка зумовлює подорожчання позики, це спричинить зниження попиту на фінансовому ринку. Водночас висока відсоткова ставка робить більш привабливими заощадження, що викликає збільшення їхньої пропозиції на кредитному ринку. Тобто, крива попиту P на вільні фінансові ресурси домогосподарств має негативний нахил (зменшується), а крива пропозиції S – позитивний (збільшується). Розрізняють номінальну та реальну відсоткові ставки. Під номінальною відсотковою ставкою розуміється показник рівня дохідності заощаджень або вартості користування позикою [163], а реальна відсоткова ставка рівна номінальній за вирахуванням відсотка інфляції [164]. Оскільки інфляція зумовлює знецінення грошей, реальна відсоткова ставка більш точно відображає дохід від заощаджень, інвестицій, вартість позики, а значить, саме вона й визначає

рівновагу попиту та пропозиції фінансових ресурсів домогосподарств. Надалі під відсотковою ставкою r ми будемо розуміти її реальне значення.

На рис. 1.13 представлена факторна модель (1), яка врівноважує попит і пропозицію на фінансовому ринку за умови розміщення тимчасово вільних коштів домогосподарств у розмірі 110 млрд грн на реальній відсотковій ставці на рівні 5%.

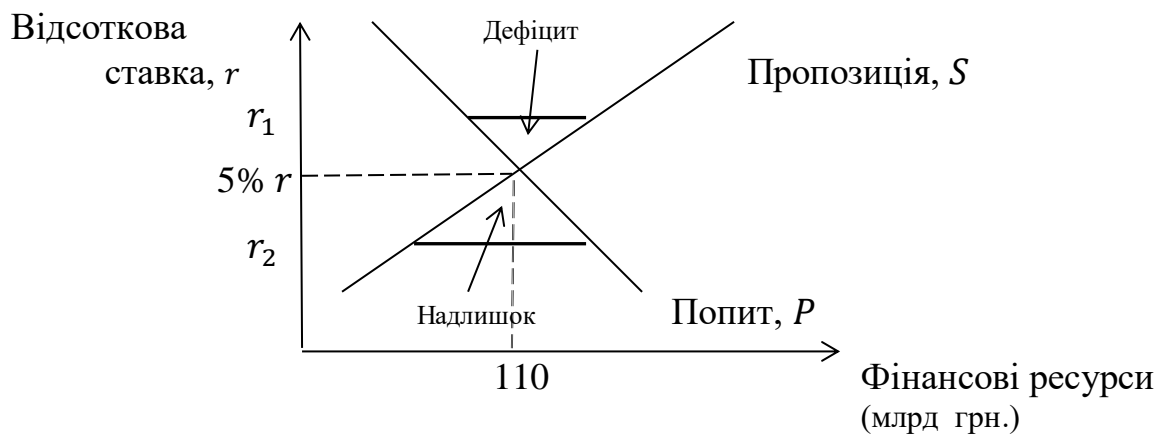

Рис.1.13. Факторна модель (1) рівноваги на фінансовому ринку *

* Джерело: запропоновано автором

У представленій на рис. 1.13 факторній моделі (1) відсоткова ставка r дорівнює 5%, а обсяг фінансових ресурсів складає 110 млрд грн. Якби вона виявилась нижчою рівноважного рівня, обсяг попиту на фінансові ресурси перевищив би величину пропозиції, унаслідок чого для розширення пропозиції необхідним кроком було б збільшення відсоткової ставки r до рівня r_1 , а сама ситуація на ринку оцінювалася б як дефіцит позикових коштів. Навпаки, якби відсоткова ставка r виявилась вищою за рівноважну, обсяг попиту був би меншим від рівня пропозиції, тому для залучення нових позичальників необхідним кроком було б зменшення відсоткової ставки r до рівня r_2 , а ситуація оцінювалася б як надлишок фінансових ресурсів на ринку.

Таким чином, відсоткова ставка r , регулюючи попит (P) і пропозицію (S) на фінансовому ринку, визначає поведінку домогосподарств, які роблять

заощадження або потребують позики для збалансування власних фінансових ресурсів.

Виходячи із принципів побудови сфери фінансів домогосподарств (взаємозалежності (3 принцип) та збалансованості (4 принцип)) розглянемо факторну модель (2) рівноваги на фінансовому ринку за умови, коли уряд країни проводить заходи зі стимулювання заощаджень. Наприклад, отриманий домогосподарствами відсотковий дохід від розміщених у фінансових установах депозитів оподатковується податком на доходи фізичних осіб за ставкою 18% [165]. У факторній моделі (2) дослідимо рівновагу на фінансовому ринку при скасуванні даної норми. Оскільки послаблення податкового тиску безпосередньо впливає на підвищення стимулів населення до заощаджень при кожній можливій відсотковій ставці, воно впливає також на обсяг пропозиції грошей S на фінансовому ринку. Таким чином, відбувається зсув кривої пропозиції фінансових ресурсів. Зміна в оподаткуванні доходів від заощаджень не здійснює безпосереднього впливу на кількість позичальників при будь-якій відсотковій ставці, вона ніяк не відображається на попиті на кредитні ресурси P . При послабленні податків домогосподарства будуть збільшувати питому вагу заощаджень шляхом обмеження поточного споживання, вони направлять більші суми на банківські депозити. Зрештою пропозиція кредитних ресурсів збільшиться, що відображено на рис. 1.14 як зміщення кривої пропозиції із положення S вправо до положення S_1 .

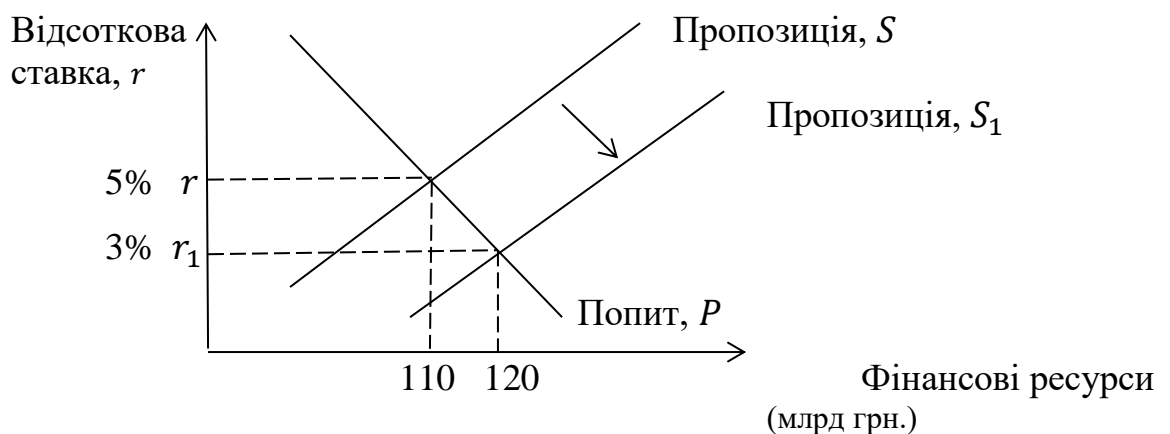

Рис.1.14. Факторна модель (2) рівноваги на фінансовому ринку *

* Джерело: запропоновано автором

Як видно із наведеного рис. 1.14, збільшення пропозиції кредитних ресурсів привело до зниження відсоткової ставки з 5% (r) до 3% r_1 , що, так само зумовило збільшення пропозиції таких ресурсів з 110 млрд грн до 120 млрд грн. Таким чином, зміщення кривої пропозиції викликає зміну точки рівноваги вздовж кривої попиту. Тому, при зниженні вартості позики, домогосподарства мають більше стимулів для здійснення заощаджень.

Тобто, зміна податкового законодавства в бік стимулювання заощаджень приводить до зниження відсоткових ставок на фінансовому ринку. Аналогічний висновок щодо рівноваги на фінансовому ринку можна зробити і при проведенні такої політики, що призводить до наявності у складі доходів домогосподарств соціальних трансфертів. Такі кроки у соціальній політиці, за незмінності інших умов, зміщують криву пропозиції із положення S вправо до положення S_1 , що знижує відсоткову ставку на фінансовому ринку і домогосподарства мають більше стимулів для здійснення заощаджень.

У факторній моделі (3) дослідимо рівновагу на фінансовому ринку при протилежній ситуації, ніж описана у факторній моделі (2) – збільшенні норми оподаткування відсоткового доходу від розміщених домогосподарствами у фінансових установах вільних фінансових ресурсів або скорочення обсягу соціальних трансфертів. Оскільки такі заходи впливають на зниження стимулів населення до заощаджень при кожній можливій відсотковій ставці, воно впливає також на обсяг пропозиції грошей S на фінансовому ринку. Аналогічно відбувається зсув кривої пропозиції фінансових ресурсів домогосподарств. Припускаємо, що при підвищенні розміру оподаткування або скороченні обсягів соціальних трансфертів, домогосподарства будуть зменшувати питому вагу заощаджень шляхом збільшення обсягів поточного споживання.

В результаті пропозиція кредитних ресурсів зменшиться, що відображено на рис. 1.15 як зміщення кривої пропозиції із положення S вліво до положення S_1 . Як результат, зменшення пропозиції фінансових ресурсів домогосподарств привело до зростання відсоткової ставки з 5% (r) до 7% r_1 , що, так само зумовило скорочення пропозиції ресурсів зі 110 млрд грн. до 90 млрд грн.

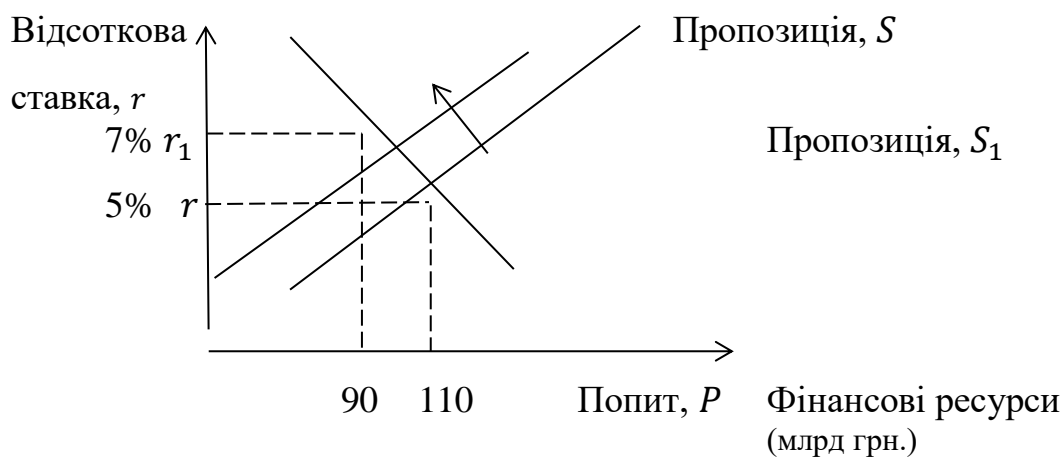

Рис.1.15. **Факторна модель (3) рівноваги на фінансовому ринку ***

* Джерело: запропоновано автором

Таким чином, зміщення кривої пропозиції викликало зміну точки рівноваги вздовж кривої попиту. Тобто, факторна модель (3) дозволяє зробити парадоксальний, на перший погляд, висновок – при зростанні вартості позики домогосподарства мають менше стимулів для здійснення заощаджень і більше стимулів до споживання отриманого доходу. Тобто, зміна у фіскальній чи соціальній політиці в бік стимулювання заощаджень приводить до зниження відсоткових ставок на фінансовому ринку (факторна модель 2) і навпаки – політика підвищення ставок оподаткування доходів від заощаджень чи скороченні обсягів соціальних трансфертів зумовлює скорочення заощаджень на фінансовому ринку і зростання відсоткових ставок (факторна модель 3).

Але чи правомірним буде стверджувати протилежне, що зниження відсоткових ставок на фінансовому ринку повинно зумовити зростання рівня заощаджень домогосподарств. Довести або спростувати дане твердження дозволить розгляд понять «майбутня вартість грошей у часі» та «приведена вартість грошей у часі».

Зміна вартості грошей у часі (time-value of money) є однією із базових концепцій фінансової математики [166, с. 21; 167, с. 33; 168, с. 15], та даний факт може бути наслідком однієї чи кількох причин:

1) знецінення вартості грошей у часі через процес інфляції в економіці;

2) інвестування доступних сьогодні грошей з можливістю досягнення прибутку через певний проміжок часу;

3) існування ризику неотримання грошей у майбутньому від прийняття рішення про їх інвестування сьогодні;

4) надання переваги споживанню сьогодні над споживанням у майбутньому і необхідність існування «додаткової плати» за відкладене споживання.

Проте незалежно від причин зміна вартості грошей у часі описується і обраховується за допомогою математичних розрахунків з використанням відсоткової ставки. Є два способи нарахування відсотків: простий та складний. Найчастіше застосовується механізм складних відсотків.

Базуючись на дослідженнях О. Клесова, І. Голіченко, О. Тимошенко [168, с. 15], К. Березької, В. Неміша [169, с. 45], майбутню вартість грошей (FV) визначають за формулою (1.2):

$$FV = PV(1 + r)^n, \quad (1.2)$$

де, FV – майбутня вартість грошей;

PV – теперішня вартість грошей;

r – відсоткова ставка;

n – період заощадження (інвестування)

Для домогосподарства визначена за формулою (1.2), майбутня вартість (FV) заощадженої (інвестованої) теперішньої 1000 грн (PV) за умови річної 10% ставки r через 3 роки (n) складе 1331 грн. Тобто, відмовившись від споживання 1000 грн сьогодні, у даних економічних умовах домогосподарство через визначений проміжок часу отримає 1331 грн.

Через майбутню вартість грошей у формулі (1.3) визначимо теперішню (приведену) вартість грошей у часі:

$$PV = \frac{FV}{(1+r)^n} \quad (1.3)$$

Поняття приведеної вартості грошей дозволить нам обґрунтувати рішення домогосподарств, якщо вибір відбуватиметься між кількома напрямками

заощадження (інвестування) коштів або в змінних умовах зовнішнього середовища. Наприклад, домогосподарство стоятиме перед вибором витратити на споживання 1000 грн отриманого доходу чи заощадити ці кошти, отримавши через рік 1100 грн. Відповідь на це питання залежить від рівня відсоткових ставок в економіці.

Розглянемо три сценарії прийняття рішення: рівень річної відсоткової ставки на фінансовому ринку r 5% (1 сценарій), 10% (2 сценарій) та 15% (3 сценарій). Результати розрахунків представлені в табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Приведена вартість 1000 грн домогосподарств за змінних умов *

Сценарій	Формула розрахунку	Приведена вартість грошей, грн.	Пояснення
(1) $r = 5\%$	$PV = \frac{1100}{(1 + 0,05)^1}$	1047	Позитивне рішення про заощадження
(2) $r = 10\%$	$PV = \frac{1100}{(1 + 0,10)^1}$	1000	Нейтральне рішення про заощадження
(3) $r = 15\%$	$PV = \frac{1100}{(1 + 0,15)^1}$	956	Негативне рішення про заощадження

* Джерело: запропоновано та розраховано автором

Представлені у табл. 1.6 розрахунки свідчать, що прийняття рішення про споживання чи заощадження 1000 грн залежить від рівня відсоткової ставки на фінансовому ринку. Адже, відмовившись від споживання цієї суми, за умов річної ставки у 5% у теперішніх цінах ми зможемо через рік спожити 1047 грн; за умов 10% річної суми споживання 1000 грн сьогодні рівнозначне споживанню 1100 грн через рік (у теперішніх цінах це ті самі 1000 грн); за умов 15% річної відсоткової ставки заощадження позбавлені будь-якого сенсу, адже 1100 грн через один рік дозволять спожити в теперішніх цінах замість 1000 грн лише 956 грн. Тобто, при незмінності інших умов, чим нижча відсоткова ставка на фінансовому ринку країни, тим більш вигідним для домогосподарств є відмовитись від поточного споживання на користь заощадження коштів.

Необхідність державного регулювання економічних процесів для досягнення повної зайнятості населення та забезпечення низького рівня

відсоткових ставок обґрунтовується у працях видатного економіста початку ХХ століття Д. Кейнса. Досліджуючи причини економічної нестабільності, яку він вважав однією із внутрішніх властивостей ринкової системи господарювання, низький рівень заощаджень в економіці формує недостатність ефективного інвестиційного попиту для забезпечення повної зайнятості. На його думку, саме високий рівень відсоткових ставок породжує спекулятивний мотив для заощаджень у готівковій формі [26, с. 87]. Слід зазначити, що розуміння норми відсотка для Д. Кейнса відрізняється від розуміння представників класичної політекономії як «ціни», що врівноважує попит на інвестиційні ресурси в економіці в одних учасників ринку та готовність відмовитись від поточного споживання в інших. На думку Д. Кейна, норма відсотка це «ціна, яка врівноважує наполегливе бажання тримати багатство у формі готівкових грошей із кількістю грошей в обігу» ⁵ [26, с. 75]. Ми поділяємо думку Васютинської Л., в основу такого висновку Д. Кейнса покладена теза «про обернену залежність між зміною процентної ставки в банківському секторі та зміною інвестиційного попиту» [170, с. 34]. Проте, як слушно зауважує Т. Білоус буде помилкою вважати, що лише ставка відсотка є головною мотивацією для заощаджень чи інвестицій. Крім ставки відсотка, «бажання вкладати гроші у виробництво визначають очікувані прибутки» [171, с. 79]. Проте дослідники кейнсіанської теорії спільні у висновку, що забезпечення постійного економічного зростання можливе шляхом досягнення високого рівня зайнятості населення та низької інфляції.

З огляду на все це, на наш погляд, рівень відсоткової ставки є мотивом для здійснення заощаджень чи інвестицій домогосподарствами. Проте, якщо для Д. Кейнса це буде однією із важливих складових економічного зростання у суспільстві, то для домогосподарств інструментами забезпечення їх фінансової стійкості упродовж окремих етапів їх життєвого циклу. Ці погляди є взаємо доповнені і дозволяють розглядати проблеми трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи (пп. 5.3 дисератції)

⁵ Примітка: перекладено автором

Таким чином, модель попиту і пропозиції на фінансовому ринку (розглянуті нами факторні моделі (1), (2), (3) на рис. 1.10, 1.11 та 1.12 відповідно) та поняття приведеної вартості грошей у часі (сценарії 1–3, табл. 1.5), ідея економічного зростання Д. Кейнса обґрунтовують висновок, що заощадження домогосподарств в економіці країни повинні збільшуватися при зменшенні відсоткової ставки та, навпаки, зменшуватимуться при збільшенні відсоткової ставки.

Отже, висвітлення особливостей збалансування фінансових ресурсів домогосподарств на макроекономічному рівні наукового дослідження дало можливість поглибити теоретичні уявлення щодо його сутнісних характеристик. А саме, визначено, що розглянуті концепції зміни вартості грошей у часі (1); дія законів попиту та пропозиції на фінансовому ринку (2); поняття складних відсоткових ставок (3) забезпечують нормативні передумови для наявності у складі фінансових ресурсів домогосподарств заощаджень та інвестицій, які, своєю чергою, стануть інструментами для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні.

З огляду на це, на наш погляд, під забезпеченням фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні дослідження слід розуміти результат дії економічного закону попиту і пропозиції на фінансовому ринку країни та двох концепцій (зміни вартості грошей у часі і розрахунку складних відсотків). Зі свого боку, це відкриває перспективи забезпечення фінансової стійкості домогосподарств упродовж їх життєвого циклу і дозволяє нам запропонувати наукову основу для розробки стратегічних напрямів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні. Вона полягає у врахуванні збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств у довгостроковій перспективі та реалізується використанням інструментів монетарної [172], фіскальної та соціальної політик держави. Ці інструменти повинні забезпечити: невисокі рівні інфляції в економіці (низькі значення індексу споживчих цін) та розміру облікової відсоткової ставки Національного банку України; зміну ставки оподаткування доходів членів

домогосподарств; регулювати склад та розміри соціальних трансфертів й мати екзогенний характер впливу на фінансову стійкість домогосподарств.

Проте інструменти фіскальної та соціальної політик держави, окрім прямого впливу на склад та структуру фінансових ресурсів домогосподарств у довгостроковій перспективі, непрямо вирішують проблеми соціальної справедливості у суспільстві. У науковій літературі соціальна справедливість розглядається «як міра рівності і нерівності в розподілі матеріальних і духовних благ у суспільстві» [173, с. 105], «вибір між рівністю (*можливостей реалізації у суспільстві – автор. прим.*) та нерівністю (*у доходах, або результатів процесу розподілу та перерозподілу ВВП – автор. прим.*) зазвичай перетворюється у вибір між соціальною справедливістю та економічною ефективністю» [174, с. 12] або як відповідність «між діями громадянина, його трудовим внеском та відповідною реакцією суспільства» [175, с. 55]. Суперечливий характер єдності економічної ефективності та соціальної справедливості дозволяє розглядати її як чинник функціонування економічної системи суспільства [176, с. 11] й основу для проведення соціальної політики.

Саме нерівність у розподілі доходів домогосподарств, не залежно від об'єктивного чи суб'єктивного характеру їх участі у економічних процесах формування ВВП, може зумовити такий стан, коли окремі із них не в змозі забезпечити власну фінансову стійкість в умовах постійної дії ендо- та екзогенних чинників. До таких категорій відносяться ті домогосподарства, які, наприклад, мають у своєму складі непрацездатних членів; отримують доходи на мінімально визначеному законодавством рівні; втратили основне джерело свого доходу внаслідок бойових дій та ін. Перелік таких категорій осіб та особливості їх фінансового забезпечення визначають органи законодавчої та виконавчої влади у відповідності до обраних стратегічних засад проведення соціальної політики. У цьому контексті важливість інструментів соціальної політики полягає у тому, що вони покращують результат дії принципів самостійності та альтернативності сфери фінансів домогосподарств. А саме, змінюючи склад та структуру фінансових ресурсів домогосподарств, які з метою забезпечення

соціальної справедливості і подолання нерівності у суспільному розподілі доходів визначені як отримувачі соціальних трансфертів чи допомог, можна забезпечити їх фінансову стійкість в умовах дії ендо- та екзогенних чинників. Джерелами фінансового забезпечення заходів соціальної політики є бюджети усіх рівнів та державні колективні цільові страхові фонди. Вплив екзогенних чинників на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств буде розглянуто в розділах 3 та 4 дисертації.

Збалансування фінансових ресурсів на мікроекономічному рівні розглянемо через розкриття його як принципу у фінансовій діяльності окремого домогосподарства.

Фінансова діяльність домогосподарств характеризується не складною, на перший погляд, схемою (рис. 1.16).

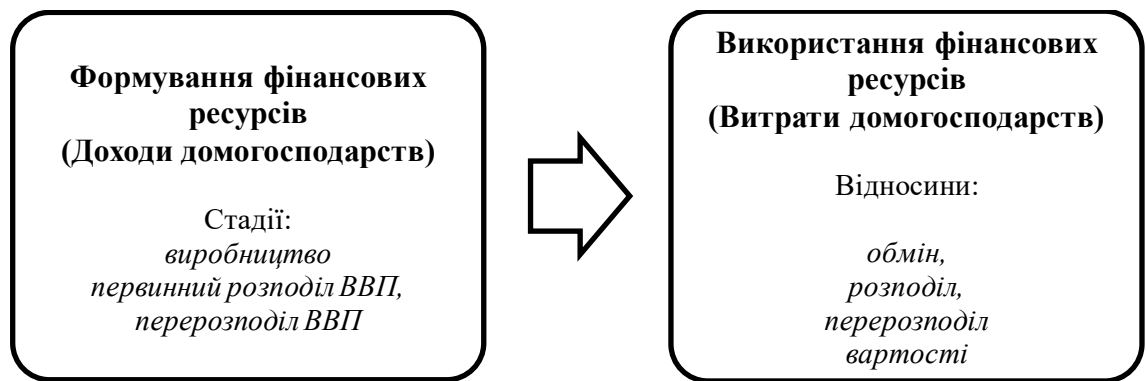

Рис. 1.16. **Схема фінансової діяльності домогосподарств ***

* Джерело: побудовано автором

Як свідчить рис. 1.16, сформовані на стадії первинного розподілу та перерозподілу ВВП (детальніше механізм розподільної функції фінансів домогосподарств схематично зображено на рис. 1.8) доходи домогосподарств стають джерелом здійснення їх видатків.

Оскільки формування фінансових ресурсів домогосподарств відбувається на стадії первинного розподілу та перерозподілу ВВП, саме обсяг останнього й визначатиме масштаби як утворення доходів, так і здійснення видатків домогосподарств. Водночас на цих стадіях відбуваються процеси, на які впливають інші учасники фінансових відносин. Загалом на визначення рівня

доходів домогосподарств на стадії розподілу ВВП істотний вплив має ринок праці, а саме, співвідношення попиту і пропозиції на робочу силу. Своєю чергою формування попиту на робочу силу є прерогативою суб'єктів господарювання та держави. Крім того, що держава впливає на формування доходів домогосподарств як роботодавець, вона щороку законами про державний бюджет визначає і мінімальний рівень заробітної плати в економіці, обсяги соціальних трансфертів [178]. Додатково держава за правом суб'єкта, що керує в суспільстві [42, с. 11], встановлює і законодавчо фіксує систему і порядок формування своїх доходів. Це стосується домогосподарств на стадії здійснення видатків в частині обов'язку сплати непрямих та прямих податків.

З іншого боку, фінансова діяльність суб'єктів господарювання чи держави прямо залежить від результатів фінансової діяльності домогосподарств, адже основою для формування їхніх доходів є здійснення домогосподарствами своїх видатків. При цьому обсяги доходів усіх суб'єктів фінансових відносин – держави, суб'єктів господарювання і домогосподарств – взаємозалежні від двох чинників: обсягу ВВП і фінансового механізму його розподілу та перерозподілу. Це робить усі сфери фінансової системи не лише рівнозначними, але й взаємозалежними.

Безумовно, основним чинником, що забезпечить поступальний розвиток усіх сфер фінансової системи, у т.ч. фінансів домогосподарств, є обсяг виробленого ВВП. Адже якщо він обмежений, то жоден механізм розподілу ВВП, відповідальність за побудову якого несе держава, не забезпечить достатності доходів, необхідних для фінансування витрат держави чи домогосподарств. Нестача повноцінної можливості забезпечити свою життєдіяльність домогосподарствами шляхом споживання товарів і послуг негативно вплине на їхній попит на ринку, що відповідно погіршить результати фінансової діяльності суб'єктів господарювання. Як наслідок, дефіцит стимулів до розвитку зменшить ділову активність підприємств і організацій, зумовить падіння попиту на робочу силу, зайнятість і призведе до падіння виробництва

продукції в економіці. Така взаємозалежність усіх сфер фінансової системи між собою дуже важлива.

Схема фінансової діяльності всіх суб'єктів фінансових відносин з розподілом ВВП є логічною, виправданою і доцільною. При такій схемі жодна зі сфер фінансової системи не може бути в кращому стані, ніж від інших. Темпи зміни (розвитку) кожної зі сфер повинні визначатися тільки темпами зміни ВВП і не можуть їх випереджати. Недотримання такої вимоги шляхом збільшення податків або соціальних видатків державою темпами, що не відповідають змінам в обсягах виробленого ВВП, може необґрунтовано збільшити потенціал публічних фінансів, що зрештою призведе до зубожіння домогосподарств, дефіциту товарів та банкрутства суб'єктів господарювання.

Система фінансів домогосподарств характеризується розгалуженими грошовими потоками, які поділяються на внутрішні – у межах домогосподарства чи між домогосподарствами, та зовнішні – між іншими суб'єктами фінансових відносин, сферами та ланками фінансової системи (рис. 1.17).

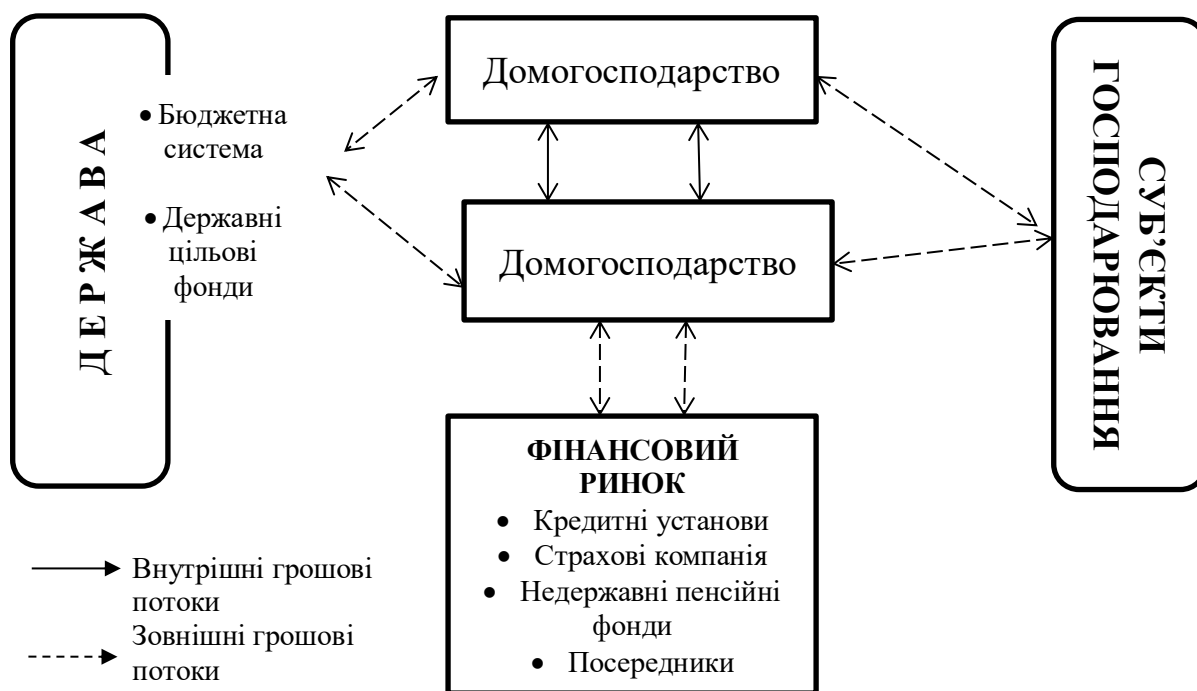

Рис. 1.17. Грошові потоки сфери фінансів домогосподарств *

* Джерело: побудовано автором

Як видно із рис. 1.17 внутрішні фінансові відносини в системі фінансів домогосподарств відображаються в грошових потоках між окремими домогосподарствами. Вони виникають через споживання товарів і послуг. Водночас ці грошові потоки уособлюють матеріальне втілення відносин обміну вартості між домогосподарствами, тобто економічними відносинами й такими, що випадають зі сфери фінансів домогосподарств. Прикладом таких відносин є купівля товарів на ринках або торгівля продукцією власного виробництва в мережі Інтернет.

Систему зовнішніх відносин сфери фінансів домогосподарств складає взаємодія із суб'єктами господарювання, державою та учасниками фінансового ринку (рис. 1.17). У сфері публічних фінансів це вихідні відносини щодо сплати податків (бюджетна система держави), зборів (бюджетна система і державні цільові фонди) і водночас вхідні відносини з фінансування соціальних виплат (допомог). У сфері фінансів суб'єктів господарювання це вхідні відносини щодо отримання заробітної плати та вихідні відносини щодо споживання товарів і послуг. З учасниками фінансового ринку відбуваються вихідні відносини із приводу розміщення тимчасово вільних грошових коштів у формі заощаджень чи інвестицій та отримання фінансових доходів на заощаджені чи інвестовані кошти (вхідні грошові потоки). Характерною ознакою сфери фінансів домогосподарств у цілому, як видно зі схеми її грошових потоків (рис. 1.17), є збалансованість вхідних і вихідних потоків загалом.

Як уже зазначалось вище, у розрізі окремих домогосподарств характерною ознакою є саме незбіг цих потоків як у часі, так і за вартістю, що й відображає розподільний та перерозподільний характер фінансових відносин у цій сфері. В контексті нашого дослідження збалансованість фінансових ресурсів окремого домогосподарства розглядатимемо як статичне (станом на визначену дату) та динамічне поняття (за певний проміжок часу). Таким чином, як статичне поняття збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств – це відповідність між сукупністю грошових засобів, що надійшли в його розпорядження в процесі розподілу й перерозподілу ВВП, і грошовими

засобами, що направляються на різні цілі під час їхнього використання. На думку, О. Бондаренко, статичний підхід «передбачає врахування обсягів фінансових ресурсів, які оцінюються на конкретну дату та відображаються у активах ... чи джерелах їх формування) [179, с. 26]. Основна характеристика статичної збалансованості фінансових ресурсів в економіці – це наявність визначеної дати, на яку вона повинна спостерігатися [180, с. 145]. Як динамічне поняття збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств – це процес структурної перебудови та структурних зрушень упродовж визначеного періоду часу, які відбуваються в домогосподарстві відповідно до потреб різних сфер його розвитку (особистої, людської, фінансової тощо). Основними характеристиками динамічної збалансованості є існування визначеного періоду, упродовж якого вона повинна спостерігатися [181, с. 142; 182, с. 120] та формування сукупного капіталу домогосподарств.

Взаємозв'язок статичної та динамічної збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств наведено в табл. 1.7.

Статична фінансова збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств спостерігається коли одночасно виконуються дві умови: немає дефіциту (профіциту) бюджету домогосподарства в межах звітного періоду; обсяг боргу протягом звітного періоду не змінювався. Наявність профіциту фінансових ресурсів станом на певну дату слугує джерелом здійснення заощаджень (інвестицій) та формування сукупного капіталу домогосподарств, а дефіциту, навпаки, залучення кредитних ресурсів для забезпечення їхньої життєдіяльності.

Якщо повна збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств спостерігається на макроекономічному рівні дослідження, то на рівні окремих домогосподарств вона виступає в основному як теоретична ідея. Проте вона може бути плановою, передбаченою в бюджеті домогосподарства, і для її досягнення необхідним стане налагодження відповідних етапів та методів управління його фінансовими ресурсами.

**Статична та динамічна збалансованість фінансових ресурсів
домогосподарств (умовний розрахунок) ***

Місяць	Січень	Лютий	Березень	Квітень	...	Грудень	Разом
Доходи (Д)							
Основні (постійні)	1000	1000
Додаткові (непостійні)	1000	1000
Фінансові	1000	1000
Всього доходів (Д)	3000	3000	Σ 10000
Витрати (В)							
Споживчі	2000	1500
Неспоживчі	1000	1000
Всього витрат (В)	3000	2500	Σ 10000
Баланс (Д)-(В)	0	500	-500	0
<i>Заощадження (Інвестиції)</i>	-	-500	-				-500
<i>Кредитні кошти</i>	-	-	500				500
Баланс (Д)=(В)		0	0				0
Сукупний капітал		500					500 (капіталізація відсотків)

Статична збалансованість
(станом на звітну дату)

Динамічна збалансованість
(упродовж визначеного періоду)

* Джерело: побудовано автором

Зокрема, представлені в табл. 1.7 умовні розрахунки показують досягнення саме планової повної статичної збалансованості фінансових ресурсів домогосподарства (станом на кінець січня відповідного року). Очевидно, що під впливом дії обставин екзогенного та ендогенного характеру, реальні результати управління фінансовими ресурсами і відповідно стан їхньої збалансованості в кінці місяця можуть суттєво відрізнятись від запланованих значень. Проте як мета управління, планова повна збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств повинна розглядатися та треба аналізувати можливі шляхи її досягнення таким чином у складі фінансових ресурсів з'явилися заощадження (інвестиції).

Динамічна збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств класифікується нами відповідно до етапів її досягнення:

1 етап: попередня, або планова (до початку звітного періоду);

2 етап: поточна, або оперативна (у межах звітного періоду);

3 етап: наступна, або підсумкова (після завершення звітного періоду).

Мета забезпечення динамічної збалансованості фінансових ресурсів полягає в проведенні виваженої політики у сфері їх формування й використання, що сприятиме, з однієї сторони, сукупного капіталу домогосподарств, а з іншої – його розвитку упродовж життєвого циклу (10-30 років). Це дозволяє вирішувати завдання, які можуть бути виконані домогосподарством у майбутньому. Якщо перелік таких завдань для кожного домогосподарства є індивідуальним, то динамічна збалансованість фінансових ресурсів як метод для досягнення поставлених завдань стає універсальним інструментом. Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств при цьому розглядається як одне із можливих завдань у процесі досягнення динамічної збалансованості його фінансових ресурсів.

Досягнути стану збалансованості своїх фінансових ресурсів окреме домогосподарство зможе лише за умови налагодження процесу управління ними. Саме стадії планування, оперативного управління та контролю фінансових ресурсів, на нашу думку, складатимуть основу для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. У загальному значенні слово «управляти» означає «спрямовувати хід якогось процесу, впливати на розвиток, стан чого-небудь» [183]. Здебільшого думки вітчизняних учених про сутність процесу управління фінансами домогосподарств суттєво не відрізняються між собою.

Глосарій авторів підручника «Фінанси» за редакцією С. Юрія, В. Федосова визначає управління фінансами як «систему методів і форм організації фінансових відносин...для ефективного формування, розподілу і використання фінансових ресурсів...з метою досягнення поставлених цілей та запланованих результатів» [15, с. 683]. У контексті даного визначення

збалансованість може виступати як одна із цілей управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Саме таку ідею розвивають у своєму дослідженні В. Баранова та Г. Коцюрубенко, які визначають фінансову стійкість як результат управління фінансами домогосподарств, зазначаючи, що «управління фінансовими ресурсами домогосподарства щодо ефективного їх формування та розподілу проявляється у розробці фінансової стратегії, вдала реалізація якої забезпечує фінансову стійкість домогосподарства, дає змогу підвищити рівень доходів та мінімізувати витрати» [184, с. 20].

Т. Кізима розширює визначення згаданих раніше авторів шляхом внесення до нього держави як суб'єкта фінансових відносин. Зокрема, вона зазначила, що управління фінансовими ресурсами домогосподарств – це «діяльність членів домашнього господарства щодо регулювання його вхідних та вихідних грошових потоків з метою підвищення загального добробуту, а також діяльність органів державної влади й управління, пов'язану з впливом на процеси формування доходів і витрат таких домогосподарств» [16, с. 309].

На противагу підходу Т. Кізими, А. Рамський стверджує, що «фінансові ресурси домогосподарств залишилися поза увагою держави та не розглядаються як повноцінний ресурс для забезпечення розвитку, і, як наслідок, фінансова політика (держави – прим. автора) не містить інструментів для активізації мотиваційної складової інвестування в реальний сектор» [185, с. 62]. Підтримує такий підхід О. Люткевич, яка відзначає, що «в Україні фінансова діяльність домогосподарств досі не стала об'єктом належної уваги з боку державних і місцевих органів влади, тому, як на інституціональний сектор економіки, вона є недостатньо формалізованою» [186, с. 72].

З огляду на викладене, бачимо, що у фінансовій науці управління фінансовими ресурсами домогосподарств пов'язують з різними науковими підходами, в основі яких лежить відмінне уявлення про місце і роль держави в цьому процесі. Вплив збалансованості фінансових ресурсів для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств на макро- та мікроекономічному рівні повинен розкривати взаємозв'язок між її методами, інструментами, важелями

та індикаторами оцінки. Її реалізація на практиці на мікроекономічному рівні здійснюється організацією процесів формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств упродовж їх життєвого циклу; на макроекономічному рівні, відповідно, державною політикою (монетарною, фіскальною, соціальною).

Підсумовуючи відзначимо, що дуальне забезпечення фінансової стійкості домогосподарств дає можливість виокремити суб'єктність та запропонувати нормативні передумови її реалізації. Об'єктами впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств є:

1) на макроекономічному рівні – використання інструментів монетарної (регулюванням рівня інфляції, облікової ставки Національним банком України), фіскальної (регулюванням розмірів прямих податків, які сплачуються домогосподарствами), соціальних (регулюванням розмірів соціальних трансфертів, мінімальної заробітної плати, переліку соціальних пільг) політик державних фінансових органів, фінансових інституцій;

2) на мікроекономічному рівні – складові фінансової діяльності домогосподарств (доходи, витрати, заощадження та інвестиції) упродовж їх життєвого циклу.

Згідно з таким підходом дуальне забезпечення фінансової стійкості є засобом (засобами), сукупністю прийомів, які використовуються державними фінансовими органами, фінансовими інституціями на макроекономічному рівні, домогосподарствами на мікроекономічному рівні у коротко-, середньо- та довгостроковому періодах життєвого циклу домогосподарств під дією чинників ендогенного та екзогенного характеру.

Методологічна складова дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств розглянута у розділі 2 дисертації.

Висновки до розділу 1

У результаті дослідження концептуально-теоретичних засад забезпечення фінансової стійкості домогосподарств можна зробити такі висновки.

Дослідження домогосподарств займають центральне місце у вивченні соціального та економічного розвитку суспільства. Головними ознаками поняття «домогосподарства» є факт проживання осіб в одному приміщенні (або його частині) і (або) спільне витрачання коштів. Та особливість, що домогосподарство може складатися з однієї особи та в його межах можна перебувати у будь-яких видах стосунків (не обов'язково родинного характеру), робить це поняття не тотожним поняттю «сім'я». Розглянуті головні ознаки домогосподарства дозволяють нам зробити висновок, що попри відсутність чіткої ідентифікації у нормативних актах, воно фактично бере участь у фінансових відносинах.

Досліджені закони зростаючих потреб домогосподарств та якісної зміни їх структури з однієї сторони, обмеженості ресурсів, які є у розпорядженні домогосподарства з іншої сторони, дозволяють сформулювати п'ять принципів функціонування сфери фінансів домогосподарств: 1) самостійності, 2) варіативності, 3) взаємозалежності, 4) збалансованості та 5) самозабезпечення.

Екстраполюючи етимологію значення поняття «стійкість» на фінансові відносини, під фінансовою стійкістю розуміємо одну із властивостей (характеристик) фінансового стану домогосподарства. В умовах стійкості, сформовані фінансові ресурси виконують своє призначення – забезпечують життєдіяльність домогосподарства у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі під впливом дії чинників ендо- та екзогенного характеру. У такому розумінні, фінансова стійкість розглядається нами як одна з оцінок фінансового стану домогосподарства, який своєю чергою є наслідком (результатом) управління фінансовими ресурсами.

Розглянуті позиції вітчизняних вчених показали, що найпоширенішим є підхід, коли фінансове забезпечення розглядається як метод фінансового механізму. Таким чином, забезпечення фінансової стійкості домогосподарств є

засобом (засобами), сукупністю прийомів для її досягнення; одним із методів поняття фінансового механізму домогосподарств.

Ґрунтуючись на сутнісних елементах поняття фінансової стійкості, запропоновано власний підхід із виокремленням рівнів її забезпечення, які дають можливість досліджувати цей процес у всіх проявах – за змістом, суб'єктами та принципами. Такими рівнями є:

1) макроекономічний (діяльність державних фінансових органів та фінансових інституцій, які, використовуючи заходи соціальної, фіскальної, монетарної політик, визначаючи параметри функціонування фінансового сектору прямо або опосередковано діють на фінансову діяльність сектору домогосподарств і результативність яких створює умови для забезпечення їх фінансової стійкості);

2) мікроекономічний (комплекс взаємопов'язаних організаційних заходів, які, через відповідний практичний інструментарій, використовуються домогосподарствами для забезпечення власної фінансової стійкості).

У межах кожного із рівнів необхідним є проведення заходів щодо підвищення фінансової грамотності домогосподарств.

Два розглянутих рівні та суб'єкти створюють дуальне середовище забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Як результат, спільна діяльність державних фінансових органів, фінансових інституцій й домогосподарств дає змогу, з одного боку, створити умови, з іншого – розглянути практичний інструментарій для забезпечення фінансової стійкості. При цьому важливою є вимога дотримання запропонованих вище принципів функціонування сфери фінансів домогосподарств у складі фінансової системи.

Основні положення розділу, результати дослідження і висновки опубліковані в наукових працях автора [1; 7; 10; 16; 22; 26; 33; 34; 41]

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ

2.1. Методологічні підходи до дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств

Вчення про фінанси домогосподарств вивчає процеси формування, розподілу та перерозподілу їх фінансових ресурсів в історичних умовах становлення вітчизняної фінансової системи. Розвиток складової вчення про фінанси домогосподарств – фінансову стійкість – обумовлений безперервною дією та зміною екзогенних (рівня споживчих цін; відсоткових ставок доходу на заощадження, кредитних ресурсів; ставок оподаткування доходів фізичних осіб та ін.) і ендогенних (зміною чисельності або складу домогосподарства, кількісних та якісних параметрів потреб членів домогосподарств, тривалістю життєвого циклу та ін.) чинників впливу на фінансову діяльність домогосподарств.

Як встановлено у розділі 1 дисертації, зміст поняття «стійкість» при цьому розглядається як здатність (спроможність, можливість) забезпечити функціонування домогосподарства під впливом дії екзогенних та ендогенних факторів. Тому забезпечення фінансової стійкості є процесом цілеспрямованого управління окремими складовими у фінансовій діяльності домогосподарств (доходами, витратами, заощадженнями та інвестиціями), що дозволяє їм повноцінно функціонувати в умовах змінного внутрішнього та зовнішнього середовища. Тобто, забезпечення фінансової стійкості домогосподарств є засобом (засобами), сукупністю прийомів для її досягнення.

Графічне зображення місця фінансової стійкості у вченні про фінанси домогосподарств представлено на рис. 2.1.

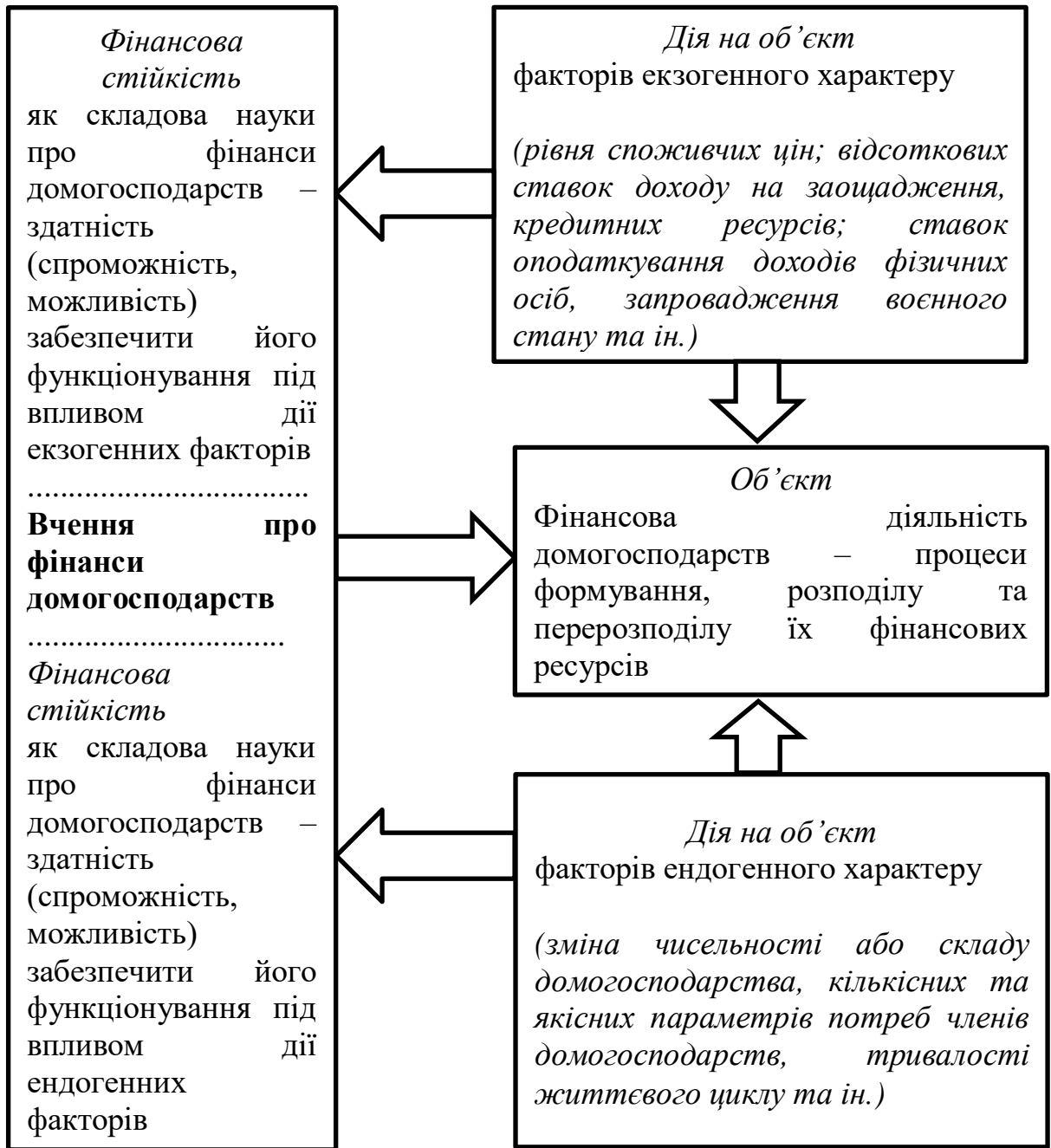

Рис. 2.1. Місце поняття фінансової стійкості у вченні про фінанси домогосподарств *

* Джерело: запропоновано та побудовано автором

Реалізація теоретичних здобутків науковців для процесів управління фінансовими ресурсами (фінансової діяльності) домогосподарств дозволяє розробити методологічні положення дослідження і складової даного вчення – поняття фінансової стійкості та її забезпечення. Попри те, що наукове пізнання

явищ та процесів здійснюється за індивідуальними методами дослідника, виокремлюють загальні підходи до його проведення, які називають методологією.

Загалом, поняття методології наукових досліджень розглядається як:

1) вчення про правила мислення при створенні теорії окремої науки, вчення про науковий метод пізнання світу, його філософська основа, що застосовується в цій науці відповідно до специфіки об'єкта (об'єктів) її дослідження [139, с. 374; 187, с. 26];

2) систематизована сукупність способів, засобів, підходів, методів, процедур, прийомів, форм їх організації та проведення, що використовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення мети наукових досліджень [188, с. 22].

Таким чином, методологія будь-якого наукового пізнання проявляється єдністю принципів, методів, процедур, засобів в процесі дослідницької роботи відповідно до специфіки обраного об'єкта для дослідження.

Огляд літературних джерел показав, що науковці сьогодні, досліджують переважно методологію фінансів домогосподарств або їх матеріального втілення – фінансових ресурсів крізь призму використання окремих методів, не даючи загального визначення поняттю методології.

Так, Т. Кізима зазначає, що з «точки зору методології у складі фінансів домогосподарстввиокремлювати такі ланки ... особисті фінанси, ...сімейні фінанси, ... родинні фінанси» [16, с. 82-83]. Даний поділ автора залежить від кількості осіб у складі домогосподарства та кількості бюджетів, які вони складають. Проте у такому підході не відображено, якими методами, процедурами, принципами чи підходами слід користуватись при дослідженні сфери фінансів домогосподарств. Крім того, кількість бюджетів чи осіб у складі домогосподарства не впливатиме на перелік методів дослідження явища.

З метою дослідження фінансових ресурсів домогосподарств М. Тимоць використовує такі методи наукового пізнання, як абстрактно-логічний метод – для з'ясування економічної природи фінансових ресурсів домогосподарств, їх

теоретичної сутності та особливостей формування; метод порівняльних характеристик і методи аналізу та синтезу – для дослідження структури і динаміки доходів та витрат населення [189, с. 59]. Позитивним у підході автора є використання різних методів при дослідженні сфери фінансів домогосподарств. Разом з тим автор не виокремлює методи для дослідження заощаджень та інвестицій домогосподарств, які є невіддільним об'єктом управління фінансовими ресурсами домогосподарств.

Використання аналізу як методу оцінювання і прогнозування фінансового стану домогосподарств та «основою обґрунтування управлінських рішень із регуляторного впливу на фінансові ресурси сектору домогосподарств на фінансовому ринку» пропонує Р. Сніщенко [123, с. 106]. Такий підхід вважаємо неповним, оскільки в основі методології дослідження фінансів домогосподарств, на нашу думку, повинні використовуватися різні методи.

Такої ж думки дотримуються Ю. Воробйов, В. Ворошило. Вони зауважують, що наукові підходи до оцінки фінансових потоків домогосподарств зводяться до їхньої оцінки всередині сектору домашніх господарств з іншими секторами економіки; структури фінансових потоків домашніх господарств у розрізі окремих секторів економіки; динаміки та структури фінансових активів і фінансових зобов'язань домашніх господарств та якісного боку оцінки фінансових потоків домашніх господарств на основі показників [79, с. 99-100]. Такий підхід також вважаємо неповним, оскільки в основі методології фінансів домогосподарств, на нашу думку, повинні використовуватися різні методи, а не лише метод оцінки або аналізу.

Головною значущою ознакою та відмінністю фінансів домогосподарств від інших економічних понять є особливі методи формування доходів домогосподарств, так вважає М. Хом'як [190, с. 106]. На думку автора, особливість цих методів полягає в тому, що «доходами домогосподарств є витрати підприємств і державного бюджету, а їх заощадження є значною мірою кредитами підприємств і держави». Це трактування є досить суперечливим, не

визначає сутність поняття «методи формування доходів» домогосподарств та не конкретизує останні.

Досліджуючи фінансові ресурси домогосподарств як складову частину фонду національного добробуту України, О. Глущенко пропонує використовувати загальнонаукові методи, зокрема метод аналізу та синтезу. Також за допомогою прикладних економіко-статистичних методів, на думку автора, можна провести обробку інформаційної бази та встановити зв'язок між доходами та видатками домогосподарств [101, с. 124]. Такий підхід глибше показує методологію фінансів домогосподарств, розкриваючи її зміст використанням кількох методів (а не одного).

Такої ж думки дотримуються О. Гончаренко і К. Сіренко [196, с. 69]. Вчені відзначають, що в процесі дослідження фінансового забезпечення домогосподарств, їх ресурсів і заощаджень, особливостей фінансової поведінки, слід застосовувати такі методи емпіричних досліджень, як: статистико-економічні – для дослідження сучасного стану та динаміки фінансового забезпечення домогосподарств; аналізу і синтезу – для деталізації об'єкта дослідження; абстрактно-логічного – для формулювання висновків дослідження, а також методи спостереження, порівняння та емпіричного опису.

Підсумовуючи, варто зазначити, що сьогодні немає єдності думок у трактуванні методології дослідження фінансів домогосподарств. Це впливає на загальний розвиток цієї сфери фінансової системи. Не викликає сумнівів, що в сучасних умовах вкрай необхідна нова філософія ефективного управління [192, с. 130], яка б враховувала такий значущий важіль, як методологія результативного управління фінансовими ресурсами будь-якого суб'єкта фінансових відносин, домогосподарства зокрема. Така результативність повинна бути спрямована на досягнення мети управління фінансовими ресурсами домогосподарств – забезпечення їх фінансової стійкості.

Методологія дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств повинна бути наділена певним апаратом пізнання [15, с. 13], до якого відносимо:

1) понятійну та категоріальну основу методології (наукову гіпотезу, об'єкт, предмет, теоретичну та практичну значущість);

2) принципи організації, методи та способи та проведення.

Ці складові елементи наукового дослідження фінансової стійкості домогосподарств є основою методологічного апарату і інструментарієм цілеспрямованого пізнання процесу її забезпечення. Вмістивши у себе сукупність загальнонаукових та спеціальних методів з визначеною процедурою їх використання, методологія дослідження фінансової стійкості домогосподарств дасть змогу отримати оригінальні та правдиві результати, спрямовані на вдосконалення практики управління їх фінансовими ресурсами.

Проведенню наукового дослідження передують визначення його головної ідеї, яка знаходить своє відображення у науковій гіпотезі. У процесі застосування вказаних принципів, методів, процедур та засобів запропонована гіпотеза буде підтверджена або спростована. З огляду на описану вище відсутність єдності думок у трактуванні методології дослідження фінансів домогосподарств, вважаємо, що місце методології фінансової стійкості домогосподарств у фінансовій науці є надзвичайно важливе і визначається тим, що воно діє як система, поєднуючи функціонування двох складних структур – науки про управління фінансовими ресурсами на мікрорівні та державного регулювання фінансової системи на макрорівні, впливаючи на важливі процеси і явища інших учасників фінансових відносин у суспільстві. Тому теоретичне обґрунтування поняття фінансової стійкості домогосподарств дасть змогу розробити підходи до її забезпечення окремо на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. Це зумовлює розв'язання проблеми забезпечення фінансової стійкості домогосподарств і як результату управління фінансовими ресурсами упродовж етапів життєвого циклу домогосподарства в умовах постійного впливу ендогенних та екзогенних факторів. Представлені вище тези становлять наукову гіпотезу дисертації, яку слід довести у процесі дослідження.

Розроблена методологічна схема дослідження фінансової стійкості домогосподарств дає змогу сформувавши необхідний інструментарій (принципи, методи, процедури та засоби) для наукової роботи у процесі підтвердження висунутої гіпотези (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Методологічна схема дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств*

* Джерело: запропоновано та побудовано автором

Об'єктом наукового дослідження як головною сферою фокусування зусиль є процеси забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. З метою чіткої ідентифікації поняття «стійкість» домогосподарств як окремого суб'єкта фінансових відносин та визначення його функціональної ролі необхідно врахувати, що вона також є структурним елементом стійкості фінансової системи держави загалом, а тому виокремлення саме фінансової складової свідчить про вагомість даного поняття в методологічному сенсі. Стійкості домогосподарств повинні бути притаманні такі риси, як:

- здатність упродовж визначеного періоду зберігати та проявляти свої властивості (характерні ознаки);
- витримувати тиск зовнішніх та внутрішніх факторів;
- протидіяти негативним впливам.

Екстраполюючи риси стійкості на її фінансову доміную, припускаємо, що фінансова стійкість домогосподарства є здатністю протистояти загрозам його життєдіяльності шляхом цілеспрямованого впливу на процеси управління фінансовими ресурсами домогосподарств. На нашу думку, саме вона є основою для результативного управління сферою фінансів домогосподарств – найбільш численною сферою фінансової системи країни. Тому у межах методології фінансової стійкості необхідно розробити алгоритм її забезпечення в системі результативного управління фінансовими ресурсами домогосподарств, якого сьогодні немає. Брак такого алгоритму пов'язаний з невизначеністю показників, критеріїв чи засобів оцінювання результативності фінансової стійкості домогосподарств у системі управління їх фінансовими ресурсами. Проблема полягає також у тому, що важливим суб'єктом управління у сфері фінансів домогосподарств є не тільки домогосподарство, але, як зазначалось вище, й держава, що впливає на об'єкт управління (доходи, рівень інфляції, відсоткової ставки в економіці тощо) та, відповідно, ускладнює прояв результатів дії з управління у сфері фінансів домогосподарств.

Визначення предмета дослідження конкретизує обраний об'єкт з можливістю підтвердження або спростування сформульованої гіпотези.

Предметом дослідження у дисертації є теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій (алгоритм) забезпечення фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств (рис. 2.2).

Процес наукового знання можливий на основі окремого методологічного підходу (або кількох підходів) у межах визначеної методології. Вони стають базисом для проведення наукового дослідження.

Фінансова стійкість домогосподарств як об'єкт наукового пізнання має як загальні характеристики (притаманні об'єктивним фінансовим відносинам незалежно від суб'єкта, який у них вступає), так і специфічні (притаманні лише домогосподарству і розглянуті нами у підрозділі 1.2 дисертації). Тому методологія дослідження фінансової стійкості домогосподарств не може бути унікальною і в практиці її наукового пізнання повинна містити як фундаментальний (філософський), загальнонауковий методологічні підходи, так і такі, що мають конкретно-науковий (фінансовий) характер. Це зумовлює необхідність дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств у таких методологічних підходах як:

1) Діалектичний методологічний підхід до пізнання предмета дослідження.

Діалектичний метод дослідження дозволяє проаналізувати та оцінити процеси забезпечення фінансової стійкості домогосподарств їх у взаємозв'язку (між державою та домогосподарствами на макроекономічному та мікроекономічному рівні; між доходами, витратами, заощадженнями, інвестиціями на мікроекономічному рівні одного домогосподарств) та у розвитку. Відповідно до вимог цього методу процеси забезпечення фінансової стійкості розглядаються не у статиці, а в динаміці, на основі відповідних законів діалектики:

а) єдності та боротьби протилежностей – при моделюванні фінансової поведінки та забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств; виборі між складом, структурою низько- та високоризикових фінансових інструментів при формуванні окремих складових сукупного капіталу домогосподарств; виборі

між обсягами коштів спрямованих на споживання та заощадження чи інвестиції; при використанні або невикористанні позикових коштів для досягнення коротко-, середньо- або довгострокових цілей домогосподарства; при отриманні соціальних трансфертів; прийнятті рішення про участь або не участь у недержавному пенсійному забезпеченні і т. п.;

б) перехід кількісних змін у якісні – при кількісному формуванні поточного, резервного та інвестиційного сукупного капіталу для досягнення якісних коротко-, середньо- та довгострокових цілей домогосподарства; при кількісних заощадженнях чи інвестиціях та якісній трансформації цих процесів у розвиток фінансової системи; при кількісному здійсненні відрахувань до накопичувальної системи державного пенсійного страхування або недержавного пенсійного забезпечення та фінансовій стійкості при досягненні пенсійного віку членом домогосподарства; здійсненні періодичних страхових платежів та якісному фінансовому забезпеченні при настанні страхових випадків (тимчасовій втраті працездатності, постійній втраті працездатності, безробіття); формуванні інвестиційного портфеля домогосподарства та досягнення його довгострокових цілей і т. д.;

в) заперечення заперечення – відображає циклічність процесів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, їх розвиток та спрямованість. Такі процеси мають поступальний, повторюваний характер, проте висхідний тренд. Наприклад, формування резервного капіталу домогосподарств стає можливим лише після формування достатнього обсягу їх поточного капіталу; своєю чергою сформувавши резервний капітал у обсязі 6 місячних доходів і при відсутності необхідності його використання для забезпечення фінансової стійкості, домогосподарство може почати формувати свій інвестиційний капітал – спостерігається поступальний висхідний тренд забезпечення фінансової стійкості домогосподарств; у випадку покриття витрат при настанні непередбачуваних обставин поточним або резервним капіталом вони починають формуватися повторно і ми спостерігаємо повторювальний характер процесів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств і т. п.

В площині застосування діалектичного методу пізнання, забезпечення фінансової стійкості домогосподарств досліджуватиметься через розкриття гранично абстрактних понять, що відображають найбільш загальні та суттєві риси досліджуваного предмета. А саме, при виявленні сутнісних елементів фінансової стійкості (її суб'єктів, об'єктів, рівнів та факторів впливу) та складових її дуального забезпечення; розгляді причинно-наслідкових зв'язків між макроекономічним та мікроекономічним рівнями її забезпечення; причинно-наслідкових зв'язків між окремими складовими фінансової діяльності домогосподарств – доходами, витратами, заощадженнями, інвестиціями та процесами забезпечення фінансової стійкості на рівні окремого домогосподарства; дослідженні забезпечення фінансової стійкості на макроекономічному рівні сектору домогосподарств у цілому та її частини – в середньому на рівні окремого домогосподарства; при авторському теоретичному дослідженні й абстрактному формулюванні змісту поняття «фінансова стійкість домогосподарств» та визначенні конкретних шляхів для її забезпечення в умовах мирного часу та воєнного стану.

Діалектика наукового пізнання сутності фінансової стійкості домогосподарств полягає в тому, щоб, використавши наявні здобутки для постановки наукових завдань і способів їх вирішення, отримати нові концептуальні знання. Проте наявність суперечностей як основи діалектичного закону єдності та боротьби протилежностей [139, с. 161] приведе до появи нових способів (методів) подолання проблемних аспектів у розвитку фінансової стійкості домогосподарств.

2) Когнітивний методологічний підхід до пізнання предмета дослідження.

Когнітивний метод дослідження використовуючи як загальнонаукові, так і конкретно-наукові методи пізнання дозволяє розглядати забезпечення фінансової стійкості як процеси усвідомленого та цілеспрямованого управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Суб'єктами управління є самі домогосподарства і цей підхід характеризує процеси забезпечення фінансової стійкості на мікроекономічному рівні.

Термін «когнітивний» походить від латинського слова «cognitio», що означає «1) пізнання; 2) судочинство; 3) вивчення; 4) уява; 5) поняття, наслідок» [193, с. 36]. Він використовується у різних науках (психології, філософії, неврології, дослідженні штучного інтелекту, лінгвістиці, економіці тощо) в контексті, що, як правило, означає «здатність до розумового сприйняття і переробки зовнішньої інформації» [194]. У такому значенні, для досягнення мети дослідження процесів забезпечення фінансової стійкості, термін «когнітивний» інтерпретований в сенсі цілеспрямованого управління фінансовими ресурсами домогосподарства на основі отриманої інформації, узагальнених знань про ендогенне та екзогенне середовище своєї життєдіяльності. Введення в розгляд фінансової інформації та знань дозволяє виявити зв'язок фінансової науки з когнітивними вміннями членів домогосподарств з управління власними фінансовими ресурсами. Це стає важливим чинником представлення інформації про досліджувані у фінансовій науці процеси забезпечення фінансової стійкості у знання.

Когнітивний методологічний підхід дозволяє перенести акцент у дослідженні процесів забезпечення фінансової стійкості на власну діяльність домогосподарств, тим самим посилюючи наукове підґрунтя запропонованих у розділі 1 дисертації принципів самостійності, альтернативності та самозабезпечення функціонування сфери фінансів домогосподарств. Крім того, концентруючи увагу на суб'єктності домогосподарства у забезпеченні фінансової стійкості, когнітивний підхід дозволяє зберегти цінність суб'єкт-об'єктного відношення методологічної структури даного дослідження (рис. 2.2). Вводячи в розгляд когнітивну активність домогосподарств у сфері реалізації набутих фінансових знань про об'єкт дослідження (процеси забезпечення фінансової стійкості) в їх еволюційному вигляді – упродовж десятиліть життєвого циклу – створюються передумови для його дослідження безперервно, в хронологічній послідовності.

В площині когнітивного підходу фінансова стійкість домогосподарств та процеси її забезпечення пізнаватимуться за допомогою таких загальнонаукових

методів, як: історичний – при дослідженні еволюційних аспектів розвитку понять; системний – при дослідженні взаємозв'язку між процесами забезпечення фінансової стійкості та моделюванням їх фінансової поведінки упродовж життєвого циклу; при конструюванні фінансової стійкості як складної системи зв'язку між доходами, витратами, заощадженнями та інвестиціями домогосподарств; обґрунтування типологічних характеристик фінансової стійкості і виокремлення тих, які є релевантними; емпіричний перевірці запропонованої гіпотези забезпечення фінансової стійкості домогосподарств; при формуванні сукупного капіталу домогосподарств низькоризиковими та високоризиковими фінансовими інструментами тощо.

Таким чином, когнітивний підхід, розкриваючи значення фінансових знань в управлінні фінансовими ресурсами домогосподарств, створює нове методологічне підґрунтя для розробки концепту фінансової науки як переходу від представлення інформації у теоретичних підходах до її реалізації на практиці.

3) Інституціональний методологічний підхід до пізнання предмета дослідження.

Інституціональний методологічний підхід аналізу економічних процесів зародився на початку ХХ ст. у США [195, с. 105]. В основі інституціональної методології розглядають положення про те, що соціально-економічні явища та процеси є відкритою системою, що постійно змінюється і оновлюється під дією екзогенних та ендогенних чинників; тому з необхідності постає є їх координація, що здійснюється інституційно, тобто на основі організаційно-правових правил та процедур [196]. У межах цього методологічного підходу дослідники виокремлюють поняття «інституцій» та «інститутів». Відповідно до суб'єктного підходу в фінансовій сфері виокремлюють інститути – державні органи законодавчої та виконавчої влади, органи державної влади зі спеціальним статусом (Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Пенсійний фонд України та ін.), суб'єкти діяльності на фінансовому ринку (страхові компанії, банківські установи,

недержавні пенсійні фонди та ін.). З погляду об'єктного підходу втіленням інститутів – інституцій – є сукупність нормативно-правових актів, правил, звичаїв, санкцій, стимулів, інструментів, моделей поведінки, цінностей, тощо. Інститути та інституції утворюють складну відкриту систему, що створює екзогенне середовище життєдіяльності домогосподарств, формує умови здійснення ними фінансової діяльності – управління фінансовими ресурсами, а отже, впливає на процеси забезпечення фінансової стійкості.

Таким чином, інституціональний підхід доцільно розглядати як методологію наукового пізнання, яка розглядає взаємодію та зв'язки суб'єктів фінансових відносин у суспільстві. Вказана взаємодія створює певне середовище фінансової діяльності домогосподарств і впливає на їх фінансову поведінку шляхом виконання формальних і неформальних норм. У межах інституціонального методологічного підходу до дослідження процесів обґрунтованим стає розгляд саме дуальної системи забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

В такій площині оцінюватиметься вплив екзогенних чинників на процеси забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, а саме: фінансової стабільності в суспільстві (інструментом самооцінки домогосподарствами власного фінансового становища за даними вибіркового спостережень ДССУ); інфляції (кількісно вимірюваної через показник індексу споживчих цін); валютного курсу національної грошової одиниці (кількісно вимірюваної Національним банком України показником офіційного курсу гривні до долара США). Оцінювання впливу таких чинників здійснюватиметься шляхом побудови запропонованих індексів залежності доходів, витрат, заощаджень та інвестицій домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях наукового дослідження.

В площині інституціонального методологічного підходу розглянуто питання трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи, головним чином, через посередництво фінансового ринку. У цьому контексті обґрунтованим постає розгляд питання про підвищення

рівня фінансової грамотності, та пов'язане з ним питання розвитку вітчизняного інституту фінансового консультування. Побудова системи фінансового консультування повинна відповідати загальносвітовим засадам розвитку сфери фінансів домогосподарств. Інституціональний підхід, розкриваючи значення інститутів та інституцій в управлінні фінансовими ресурсами домогосподарств, створює методологічне підґрунтя запропонованої системи дуального забезпечення їх фінансової стійкості.

В сукупності, розглянуті діалектичний, когнітивний та інституціональний підходи утворюють методологічне підґрунтя для теоретичного та практичного дослідження процесів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Пропоновані підходи дають можливість поглибити зміст поняття фінансової стійкості домогосподарств як єдиного цілого, якому властива взаємодія зовнішнього і внутрішнього. Процес зовнішньої взаємодії відбувається із реальним економічним та фінансовим середовищем, у якому функціонує домогосподарство. Щодо внутрішньої взаємодії, то її сутність проявляється через особливості будови системи стійкості, її складу та взаємозв'язків між окремими структурними елементами фінансової діяльності домогосподарства (доходами, витратами, заощадженнями та інвестиціями). Процес взаємодії фінансової стійкості домогосподарств з економічним та фінансовим середовищем відбувається у двох зустрічних напрямках: вплив середовища на стійкість домогосподарств (перший) та навпаки – вплив фінансової стійкості на середовище (другий). Тому констатуємо факт можливого виникнення зовнішніх чинників (мають екзогенний характер) впливу на фінансову стійкість домогосподарств. До таких факторів відносимо: рівень цін, відсоткових ставок, стан розвитку фінансового ринку, валютного курсу національної грошової одиниці та ін. Водночас зміни, які відбуваються у взаємодії структурних елементів фінансової діяльності домогосподарства (доходів, витрат, заощаджень та інвестицій) та зміни кількісних і якісних параметрів домогосподарства (його склад, місце проживання, праці та т. п.) упродовж життєвого циклу (10-30 років) є причиною можливого виникнення

внутрішніх чинників (мають ендогенний характер) у частині їх впливу на рівень фінансової стійкості домогосподарства. Тому діалектика екзогенного та ендогенного є також неодмінною складовою фінансової стійкості домогосподарств і визначає зміст наукового дослідження даного поняття.

Ще однією характеристикою методології наукового пізнання досліджуваного нами поняття є його детермінованість. Тому фінансова стійкість домогосподарств є не постійним явищем, а може набувати у різні часові періоди різних кількісних значень показників, які її оцінюють. Крім цього, детермінізм проявляється в наявності жорстких залежностей між факторами (окремими складовими фінансової діяльності домогосподарств) та результативним показником (результативними показниками) оцінки фінансової стійкості. Прикладом такої залежності може бути обчислення окремо агрегованих індексів фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях, що відобразатиме взаємозв'язок результативної ознаки (забезпечення фінансової стійкості) та окремих факторів впливу на неї (доходів, витрат, заощаджень та інвестицій).

Наведені вище міркування дозволяють розглянути методологію забезпечення фінансової стійкості, якщо забезпечення є метою управління фінансовими ресурсами домогосподарств та графічно її інтерпретувати (рис. 2.3). Згідно із представленим рис. 2.3 ті зміни, що відбуваються на рівні державного регулювання фінансової системи, у першу чергу впливають на управління фінансовими ресурсами домогосподарств на прикладі нормативно-правового забезпечення рівня мінімальної заробітної плати, ставки податку на доходи фізичних осіб, оподаткування заощаджень, інвестицій, розміру соціальних допомог, наявності пільг тощо. Домогосподарства, адаптуючись до змін у державному регулюванні, коригують вимоги до складу, структури формування власних фінансових ресурсів, їх розподілу та використання. Розроблена графічна інтерпретація місця методології забезпечення фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств дозволяє виділити дві її складові: мета та процес реалізації.

Рис. 2.3. **Методологія забезпечення фінансової стійкості як мети управління фінансовими ресурсами домогосподарств ***

* Джерело: запропоновано та побудовано автором

Зазначені на рис. 2.3 складові не тільки взаємозв'язані та виконуються в певній послідовності, але й впливають одна на одну. Це дозволяє розглядати методологію забезпечення фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств як єдиний цілісний об'єкт дослідження.

Таким чином, під методологією забезпечення фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств ми пропонуємо розуміти як систему, що досліджує взаємозумовленість, взаємозв'язок і взаємозалежність теоретичних знань і практичної діяльності у сфері формування й використання фінансових ресурсів домогосподарств шляхом

застосування сукупності принципів і методів, які мають специфічне цільове призначення, пов'язане з управлінською діяльністю на досягнення певної мети, обумовленої забезпеченням їх фінансової стійкості. Результати наукових досліджень фінансової стійкості домогосподарств виражаються у вигляді системи понять, закономірностей, законів чи теорій.

Сучасна фінансова наука використовує різноманітні прийоми і засоби дослідження свого предмета, які й визначають зміст її методів. Перш ніж перейти до ідентифікації спеціальних методів наукового пізнання фінансової стійкості домогосподарств та її забезпечення, розглянемо загальнонауковий підхід до розкриття поняття «метод». Як зазначалось у пп. 1.3 дисертаціх, слово метод має грецьке походження (від μέθοδος) і в широкому розумінні означає «систематизований спосіб досягнення теоретичного або практичного результату розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів» [139, с. 373].

В теорії наукових досліджень під методом розуміють «спосіб досягнення поставленої мети...який об'єднує суб'єктивні та об'єктивні аспекти пізнання: об'єктивним, оскільки дозволяє відображати дійсність та її взаємозв'язки... є програмою побудови і практичного застосування теорії; суб'єктивним, оскільки є знаряддям думки дослідника та включає в себе його суб'єктивні особливості» (С. Важинський, Т. Щербак [197, с. 37]); «...підхід, засіб або прийом теоретичного та експериментального дослідження або практичного втілення явища чи процесу. Залежно від ступеня складності проблеми дослідження змінюються методи його проведення і види експерименту» (В. Юринець [198, с. 18]); «виступає як сукупність певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Він є системою приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретної задачі, досягненні певного результату у певній сфері діяльності» (А. Конверський [199, с. 25]); «визначена послідовність дій, прийомів, операцій і засобів досягнення поставленої мети, яка може бути

практичною, теоретичною та пізнавальною» (Д. Чернілевський та ін. [200, с. 183]).

Аналіз згаданих вище публікацій дає підстави зробити висновок, що серед дослідників домінує позиція, яка пов'язана з тлумаченням поняття «метод» наукового дослідження», тотожного поняттю «правила, засіб проведення, прийоми, способи, норми пізнання» наукового дослідження». Проте у дослідників теорії наукового пізнання немає єдиного погляду щодо кількості чи класифікації наявних методів досліджень.

Так, В. Юринець вважає, що їх є «велика кількість, зокрема загальнонаукових, теоретичних, експериментальних, конкретних», тому, на його думку, «для підвищення ефективності та результативності наукового дослідження здебільшого використовують не один метод, а певну сукупність методів» [198, с. 21]. О. Братута, аналізуючи засоби проведення наукового дослідження як елементу методологічного забезпечення української економічної науки, зробила висновок, що «в основу класифікації методів наукового дослідження покладено два критерії, а саме рівень наукового дослідження (загальнонауковий та конкретнонауковий) та сфера наукового дослідження (емпірична, теоретична)» [201, с. 9]. На думку укладачів Філософського енциклопедичного словника [139, с. с. 374], методи наукового пізнання поділяють на:

- всезагальні (діалектика, аналітичний підхід, символіко-алегоричний підхід);
- особливі (логіко-дедуктивні, синергетичні, алгебраїчні підходи);
- спеціальні (притаманні конкретній науці, наприклад, парамагнітного резонансу у фізиці, контент-аналізу в соціології, програмно-цільового методу бюджетування у фінансах тощо).

А. Конверський, на противагу попереднім підходам, надає методу наукового дослідження конкретних рис, вказуючи, що саме він «визначає необхідність і місце застосування індукції й дедукції, аналізу і синтезу, абстракції, формалізації, моделювання, порівняння теоретичних та

експериментальних досліджень» [199, с. 25]. Погоджуємося з тим, що це досить цікавий підхід, проте він не відображає того, хто використовує дані методи і з якою метою. Відсутність єдиного підходу в класифікації методів дозволила С. Важинському та Т. Щербаку зробити висновок, що «методи досліджень бувають: загальні, що діють у всіх галузях науки і на всіх етапах дослідження; загальнонаукові, тобто придатні для всіх наук; часткові – для певних наук; спеціальні – для однієї специфічної науки» [197, с. 37-38].

Враховуючи позиції вище згаданих авторів, цілісність наукового дослідження фінансової стійкості домогосподарств і досягнення мети написання даної дисертації намагатимемося забезпечити шляхом системного застосування як загальних, загальнонаукових, так і спеціальних методів пізнання. Крім того, вони повинні охоплювати методи як теоретичного, так і емпіричного рівня наукового пошуку. Реалізація такого синергетичного підходу дозволить отримати та обґрунтувати нові знання в дослідженнях сфери фінансів домогосподарств загалом та забезпеченні фінансової стійкості зокрема.

Враховавши вище викладене, сукупність методів дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств поділимо на групи, як це показано на рис. 2.4. Зокрема, у дослідженні забезпечення фінансової стійкості домогосподарств ми вирізняємо загальнонаукові методи дослідження, які застосовують для різних наук (індукція, дедукція, аналіз, синтез, абстрагування тощо), і спеціальні – при розв'язанні прикладних економічних наукових завдань (моделювання, різні види аналізу (факторний, економіко-математичний, статистичний, оптимізація), синтез тощо).

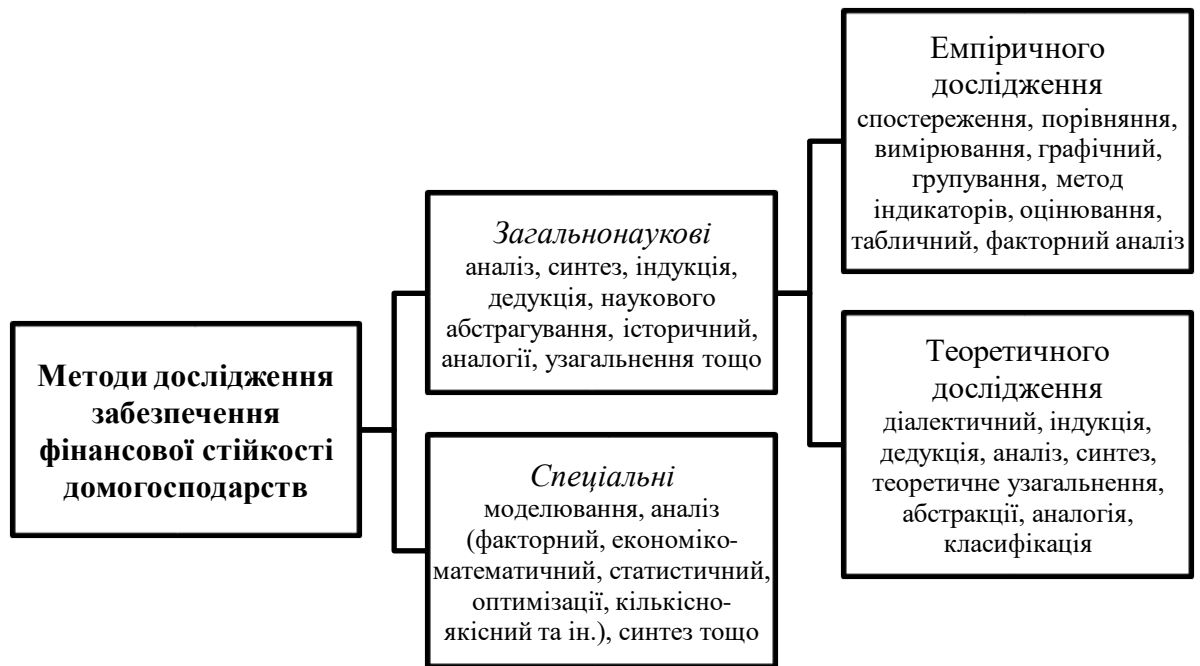

Рис. 2.4. Систематизація методів дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: побудовано автором

Представлена сукупність загальнонаукових та спеціальних економічних методів також дозволить провести дослідження як на теоретичному (методи: діалектичний, індукція, дедукція, аналіз, синтез, теоретичне узагальнення, абстракція, аналогія, класифікація тощо), так і на емпіричному (методи: спостереження, порівняння, вимірювання, графічний, групування, метод індикаторів, оцінювання, табличний, факторний аналіз тощо) рівні наукового дослідження.

Сукупність методів, яку представлено на рис. 2.4, доцільно використовувати для дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств на таких напрямках:

1) історичний, теоретичного узагальнення, аналізу, синтезу, абстрагування та класифікації – при вдосконаленні категоріального апарату фінансової стійкості домогосподарств, дослідженні місця і ролі сфери фінансів домогосподарств у складі фінансової системи держави (пп. 1.1 дисертації), дослідженні сукупності екзогенних та ендогенних факторів впливу на

фінансову стійкість (пп. 4.2 та 4.3 дисертації) та при визначенні стратегічних шляхів її забезпечення в сучасних умовах (розділ 5 дисертації);

2) індукції, дедукції, абстракції – при вивченні теоретичних основ сутності фінансової стійкості домогосподарств (пп. 1.2 дисертації) та її трансформації в розвиток фінансової системи держави (пп. 5.3 дисертації);

3) системно-структурний аналіз – при опрацюванні методологічних засад дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, обґрунтуванні її теоретико-методологічних положень у системі фінансів домогосподарств, розрахунку показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств та розробці методики визначення показників фінансової стійкості домогосподарств (розділ 2 дисертації);

4) оцінювання, статистичного аналізу, кількісно-якісного аналізу, аналогії, класифікації, теоретичного узагальнення, факторного аналізу, методу індикаторів, порівняння – при оцінці фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях дослідження (аналізі показників достатності доходів, практики поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень та формування інвестиційного потенціалу домогосподарств, розділ 3 та пп. 4.1 дисертації);

5) математичного моделювання, факторний аналіз, альтернативний аналіз – при дослідженні кількісного впливу факторів загроз забезпечення фінансовій стійкості домогосподарств (розділ 4 дисертації); встановлення взаємозв'язку моделей фінансової поведінки та забезпечення стійкості домогосподарств (пп. 5.2 дисертації); при розробці механізму трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи держави (пп. 5.3 дисертації);

6) теоретичного узагальнення – при формулюванні висновків та розробці пропозицій з удосконалення методики оцінки фінансової стійкості домогосподарств (розділ 2 дисертації); обґрунтуванні основ управління фінансовими ресурсами упродовж життєвого циклу домогосподарств (пп. 5.1 дисертації); у процесі концептуалізації підходів до розуміння місця і ролі домогосподарств у фінансовій системі держави (пп. 1.1 дисертації);

дослідженні особливостей забезпечення фінансової стійкості в умовах воєнного часу (пп. 5.4 дисертації).

Запропонована сукупність методів та напрями їх використання (1–6) є важливою та необхідною складовою методологічної структури дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств (рис. 2.2).

Окрім представлених на рис. 2.4 методів, пропонуємо виокремити шість принципів дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. До них відносимо принципи єдності теорії та практики, системності, розвитку, декомпозиції, об'єктивності та абстрагування (рис. 2.5).

<i>єдності теорії та практики</i>	<ul style="list-style-type: none"> • практичні рішення домогосподарства в процесі управління фінансовими ресурсами мають бути логічними, базуватись на певних теоретичних моделях фінансової поведінки
<i>системності</i>	<ul style="list-style-type: none"> • забезпечення фінансової стійкості розглядається як єдине ціле оцінюється у взаємозв'язку з іншими явищами сфери фінансів домогосподарств
<i>розвитку</i>	<ul style="list-style-type: none"> • формування наукового знання із відображенням суперечностей, кількісних та якісних змін забезпечення фінансової стійкості
<i>декомпозиції</i>	<ul style="list-style-type: none"> • поділ системи забезпечення фінансової стійкості на частини, виділення окремих комплексів робіт для створення умов ефективного аналізу та проектування досліджуваного явища
<i>об'єктивності</i>	<ul style="list-style-type: none"> • потребує врахування всіх факторів, які характеризують забезпечення фінансової стійкості
<i>абстрагування</i>	<ul style="list-style-type: none"> • полягає у виділення істотних та упуцнення несуттєвих проявів властивостей фінансової стійкості та процесів її забезпечення

Рис. 2.5. Принципи методології забезпечення фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: побудовано автором

У запропонованому дослідженні дотримання принципу єдності теорії та практики означає, що практичне управлінське рішення домогосподарства в процесі визначення джерел формування або напрямів використання власних фінансових ресурсів має ґрунтуватись на певній теоретичній моделі фінансової поведінки, бути логічним та вирішувати завдання – забезпечення фінансової стійкості домогосподарства в умовах змінного середовища під дією ендогенних та екзогенних чинників.

Дотримання принципу системності дозволить розкрити зміст фінансової стійкості, висвітлити особливості її забезпечення під впливом дії ендогенних та екзогенних чинників, визначити функціональні характеристики на відмінних (макроекономічному та мікроекономічному) рівнях дослідження; дати оцінку складовим (достатності доходів, поточному фінансовому забезпеченню витрат, тенденцій здійснення заощаджень та формуванню інвестиційного потенціалу) фінансової стійкості домогосподарств.

Застосування принципу розвитку дасть можливість дослідити зміни, що відбуваються на рівні домогосподарств у часі під впливом змінного внутрішнього чи зовнішнього середовища, що буде відображатися і в змінах при застосуванні фінансових інструментів забезпечення їх фінансової стійкості впродовж життєвого циклу домогосподарств.

Принцип декомпозиції дозволяє структурувати систему забезпечення фінансової стійкості домогосподарств на складові їх фінансової діяльності (доходи, витрати, заощадження та інвестиції) і виділити окремі комплекси управлінських рішень для її поточної оцінки, проєктування досліджуваного явища на перспективу та створення умов для досягнення поставленої мети.

Сутність принципу об'єктивності наукового пізнання фінансової стійкості домогосподарств полягає в тому, що явище стійкості пізнається як частина об'єктивної реальності, враховує всю сукупність її як позитивних, так негативних характеристик незалежно від особистих уподобань дослідників цієї сфери фінансової системи держави.

Дотримання принципу абстрагування як логічного продовження принципу об'єктивності дозволяє виділити істотні характеристики фінансової стійкості – здатність забезпечити життєдіяльність домогосподарства під дією ендогенних та екзогенних факторів та упушення можливих несуттєвих проявів її властивостей.

Дотримання запропонованих принципів – єдності теорії та практики, системності, розвитку, декомпозиції, об'єктивності та абстрагування – наукового пізнання забезпечення фінансової стійкості домогосподарств сприяє формуванню умов підвищення результативності наукової діяльності у сфері фінансів домогосподарств.

Результати наукового дослідження методології забезпечення фінансової стійкості з використанням її методів (рис. 2.3) та принципів (рис. 2.4) сприятимуть одержанню ґрунтовних й перевірених характеристик цього поняття у сфері фінансів домогосподарств.

Сформульований на рис. 2.2 предмет дослідження передбачає практичну реалізацію теоретико-методологічних засад забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Методологічна структура дослідження забезпечення фінансової стійкості (методологічні підходи, принципи, методи) дозволяють побудувати алгоритм забезпечення фінансової стійкості в умовах дії ендогенних та екзогенних факторів на макро-, та мікроекономічному рівнях. Запропонований алгоритм є реалізацією практичного інструментарію визначеного предмета дослідження. Це створює цілісну систему наукового дослідження, яка дозволяє не лише сформулювати та виокремити певні теоретичні завдання, але й визначити шляхи (способи, методи) їх реалізації (вирішення), спрямовані на досягнення визначеної нами мети управління фінансовими ресурсами домогосподарств – забезпечення їх фінансової стійкості.

У запропонованому алгоритмі виокремлено стадії планування, виконання, оцінювання та коригування, які є взаємопов'язаними між собою і доповнюють одна одну.

Відповідно алгоритм методології забезпечення фінансової стійкості домогосподарств характеризуватиметься логічним зв'язком, схематичне зображення якого представлено на рис. 2.6.

Рис. 2.6. Блок-схема алгоритму забезпечення фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: побудовано автором

Як видно із рис. 2.6, на етапі планування відбувається визначення загальної ідеї управління фінансовими ресурсами – досягнення статичної та (або) динамічної збалансованості фінансових ресурсів домогосподарства. На нашу думку, головною особливістю запропонованого алгоритму методології фінансової стійкості домогосподарств у системі управління їх фінансовими ресурсами є саме визначення його головної ідеї. При реалізації запропонованої ідеї виокремлюємо можливі сценарії подій:

а) при звичайному сценарії подій (рис. 2.7):

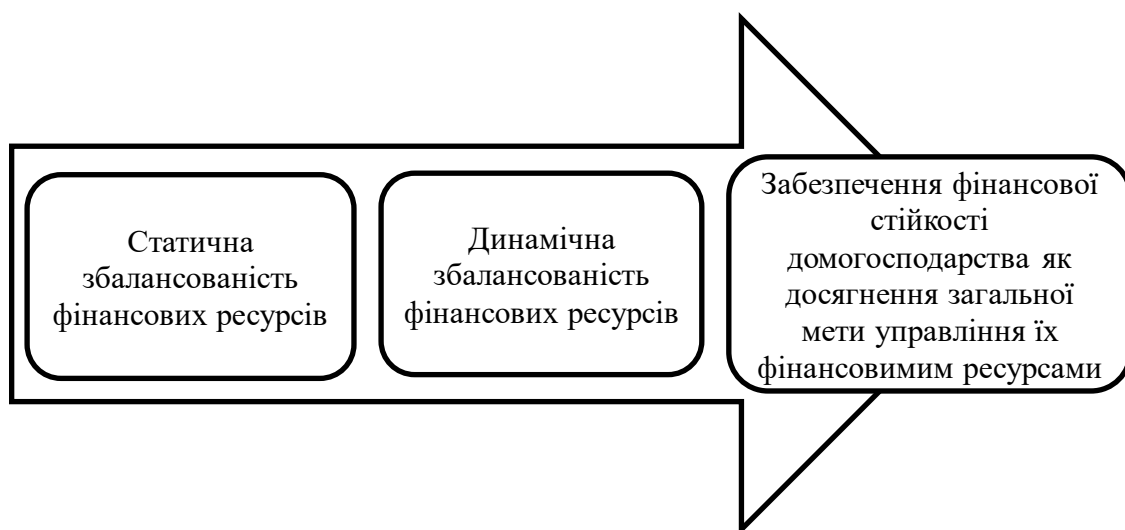

Рис. 2.7. Логіка забезпечення фінансової стійкості при звичайному сценарії управління фінансовими ресурсами домогосподарств *

* Джерело: побудовано автором

Як видно із рис. 2.7, логіка методології забезпечення фінансової стійкості при звичайному сценарії – це послідовне досягнення спочатку її статичних, потім динамічних значень збалансованості фінансових ресурсів і у такий спосіб забезпечення фінансової стійкості домогосподарств як досягнення загальної мети управління їх фінансовими ресурсами;

б) при виникненні непередбачуваних обставин, що унеможливають досягнення статичної або динамічної збалансованості фінансових ресурсів під дією ендогенних (зміна складу домогосподарства, зміна джерел доходів, безробіття членів домогосподарства, вимушена зміна місця проживання, економічна еміграція тощо), екзогенних факторів (зміна індексу споживчих цін,

валютного курсу, розміру відсоткових ставок на заощадженні, інвестовані кошти, отримані кредити тощо), необхідним стає розроблення окремих сценаріїв фінансової поведінки домогосподарств і вибір оптимального з них.

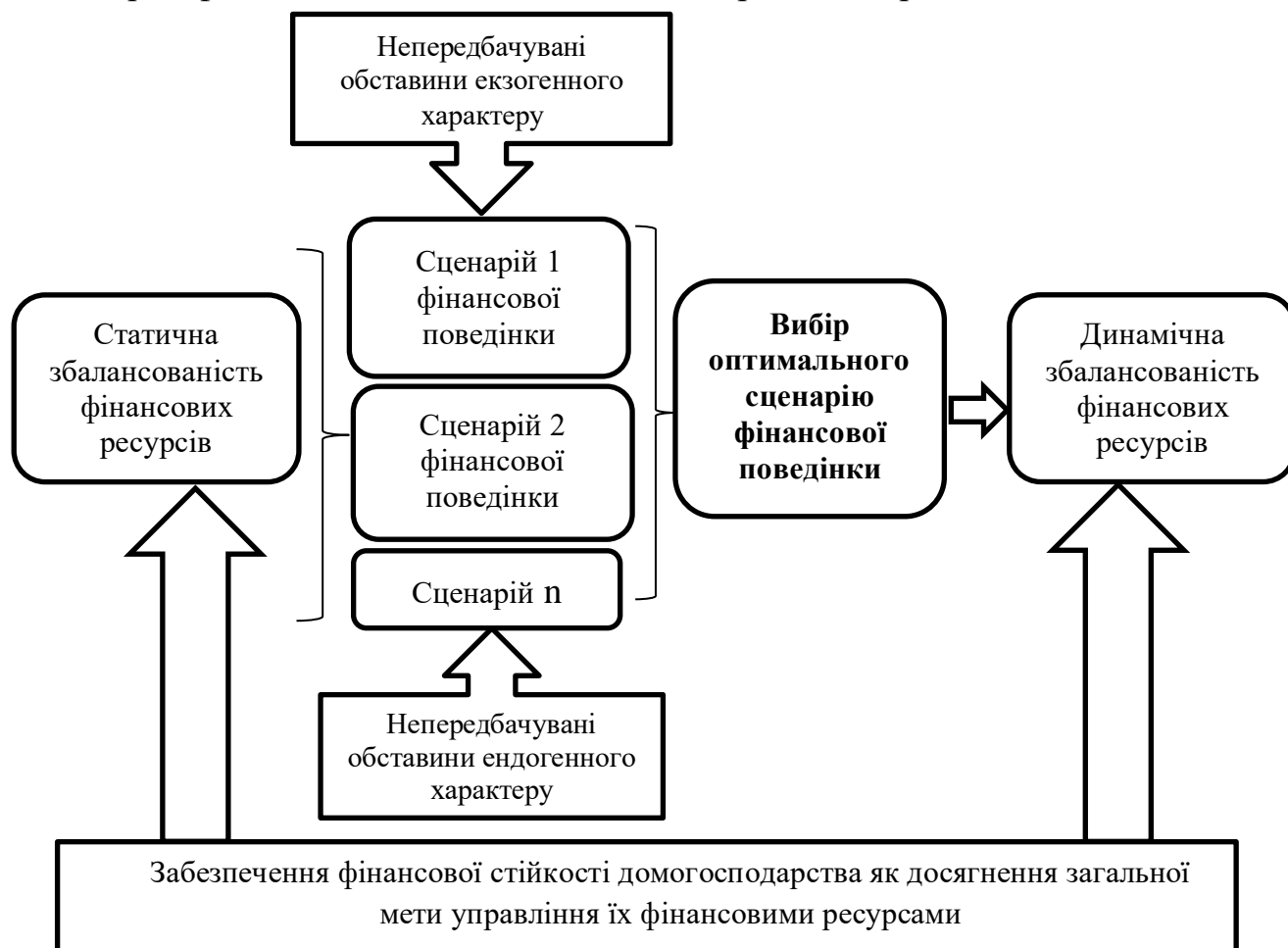

Рис. 2.8. Логіка забезпечення фінансової стійкості при виникненні непередбачуваних обставин в управлінні фінансовими ресурсами домогосподарств *

* Джерело: запропоновано та побудовано автором

Підхід описаний на рис. 2.7 та рис. 2.8, дає можливість забезпечити фінансову стійкість домогосподарств у системі управління їх фінансовими ресурсами при різних сценаріях розвитку фінансового середовища.

На етапі виконання здійснюється формування цілей управління фінансовими ресурсами домогосподарства і проводиться моніторинг фактичного стану формування й використання фінансових ресурсів, за

отриманими результатами здійснюється прогнозування, яке дозволяє визначити оптимальний рівень доходів і витрат домогосподарства.

Етап оцінювання передбачає розрахунок показників достатності доходів домогосподарств, практики поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств, аналіз тенденцій здійснення заощаджень домогосподарств та розрахунок їх інвестиційного потенціалу. Це дає можливість змоделювати фінансову поведінку домогосподарства при звичайному сценарії виконання бюджету домогосподарства, при дії непередбачуваних обставин та досягненні статичної та (або) динамічної фінансової стійкості домогосподарств.

Етап коригування передбачає розробку збалансованого бюджету домогосподарства, який слугуватиме основою для здійснення організаційних заходів у сфері управління фінансовими ресурсами. Важливими стадіями цього процесу є контроль за виконанням прийнятих управлінських рішень. Дотримання поетапності в стадіях дає можливість зробити узагальнення та оцінити досягнутий результат, а також проаналізувати, який зі сценаріїв виявився оптимальним при управлінні фінансовими ресурсами. Це дозволяє забезпечити результативність методології фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами при будь-якому сценарії розвитку подій.

Таким чином, місце методології забезпечення фінансової стійкості домогосподарств полягає в тому, що вона діє, поєднуючи функціонування науки про управління фінансами на мікрорівні та державне регулювання фінансової системи на макрорівні. У такий спосіб досліджувана методологія фінансової стійкості домогосподарств впливає на важливі процеси і явища інших учасників фінансових відносин у суспільстві.

Запропоновано під методологією забезпечення фінансової стійкості розуміти вчення, що досліджує залежність і взаємозв'язок знань та діяльності фінансових інститутів (макрорівень) та домогосподарств (мікрорівень) у сфері формування й використання фінансових ресурсів останніх шляхом застосування сукупності методів та принципів. Такі методи й принципи мають

цільове призначення, пов'язане з управлінською діяльністю домогосподарств для досягнення певної мети – забезпечення фінансової стійкості.

Відповідно до складових методології дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств нами розглянуто:

- понятійну та категоріальну основу наукового дослідження, зокрема сформульовано його наукову гіпотезу, об'єкт, предмет;
- методи проведення наукового дослідження (системного підходу, аналізу, синтезу, аналітичний, моніторингу, прямого рахунку, нормативний, функціональний, балансовий, аналогії);
- принципи організації та проведення наукового дослідження (єдності теорії і практики, системності, розвитку, декомпозиції, об'єктивності та абстрагування).

Це стало основою для побудови алгоритму забезпечення фінансової стійкості, який відображає її багатогранність та важливість у підвищенні результативності управління фінансовими ресурсами.

Неодмінним елементом та основою дії запропонованого алгоритму є показники оцінки фінансової стійкості домогосподарств, які розглянемо в п. 2.2. дисертації.

2.2. Методичні засади оцінювання фінансової стійкості домогосподарств

Проблематика дослідження фінансової стійкості домогосподарств привертає увагу її дослідників у період суттєвих соціальних та економічних трансформацій (наприклад, пандемії, воєнних дій). Це обумовлено тим, що згадані трансформації є чинником (чинниками), який дестабілізує забезпечення стійкого розвитку усіх суб'єктів фінансових відносин загалом та домогосподарств зокрема. В таких умовах важливою складовою забезпечення фінансової стійкості домогосподарств є наявність повної, перевіреної інформації про склад, структуру та стан їх фінансових ресурсів. Для досягнення

вказаної мети необхідним є здійснення безперервного моніторингу за показниками рівня фінансової стійкості домогосподарств. Крім того, система показників повинна бути розроблена відповідно до певних методологічних засад, особливості їх розрахунку повинні бути обґрунтовані із інтерпретацією отриманих результатів та можливістю екстраполювати висновки на фінансову діяльність домогосподарств. Аналіз літературних джерел, де відображені результати розробки методологічних засад оцінювання фінансової стійкості домогосподарств та прийняття рішень у сфері їх фінансової діяльності, засвідчує відсутність згоди між науковцями із досліджуваної проблематики. Загалом виникає ситуація, за якої змішуються засадничі поняття чи категорії фінансової стійкості, а методологія її оцінювання ґрунтується на основних аспектах оцінювання рівня фінансового стану, фінансової безпеки домогосподарств або замінюється останньою.

В сучасних умовах глобалізації, європейської інтеграції України, світових або вітчизняних економічних криз, воєнних дій, які тривають у нашій державі вже десятиліття, домогосподарства змушені здійснювати пошук нових інструментів і методів забезпечення фінансової стійкості перед наявними загрозами. В умовах динамічного економічного середовища проблема досягнення та підтримання необхідного рівня фінансової стійкості є надзвичайно актуальною, оскільки фінансова діяльність домогосподарств через тривалість їх життєвого циклу (до 30 років) тісно пов'язана із великою кількістю ендогенних та екзогенних факторів впливу чи перспектив свого розвитку.

Враховуючи теоретичні основи діалектичного підходу при проведенні наукового дослідження, кожне домогосподарство розглядають як динамічну відкриту систему, що перебуває в постійному обміні всіх видів ресурсів із зовнішнім середовищем [119; 199; 202, с. 75]. Фінансова стійкість домогосподарств є невіддільним елементом фінансової стійкості держави. Вона може бути сформульована, з одного боку, як готовність фінансової діяльності самих домогосподарств забезпечувати свої потреби шляхом найбільш

результативного формування та використання власних і залучених фінансових ресурсів, а з іншого боку, – як готовність або здатність держави через ресурси фінансової системи забезпечувати такий рівень стійкості домогосподарств, який також сприятиме задоволенню їх потреб. Тобто, фінансову стійкість можна представити як здатність фінансової діяльності домогосподарств забезпечувати її необхідний рівень власними зусиллями, а держави – сприяти її забезпеченню через складові фінансової системи (наприклад, бюджетну систему, фінансовий ринок, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди тощо).

Для оцінювання фінансової стійкості домогосподарств постає потреба у формулюванні та систематизації показників, які її характеризують. Сучасні наукові розробки з проблем визначення механізму досягнення певного рівня фінансової стійкості містять чіткий набір показників у межах авторських методичних підходів. Проведене дослідження в розділі 1 дисертації свідчить про необхідність відображення поняття «фінансової стійкості» домогосподарств окремо на макроекономічному та мікроекономічному рівнях наукового пізнання, деталізації її складових, а також побудови різної методики і алгоритму її оцінювання. На нашу думку, підхід до оцінювання фінансової стійкості домогосподарств шляхом виокремлення її двох рівнів є обґрунтованим.

Показники оцінки фінансової стійкості є неодмінною складовою методології її дослідження в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Слід відрізнити поняття «аналіз» від «оцінки» фінансової стійкості домогосподарства.

Дослідження літературних джерел показує, що автори часто ототожнюють ці поняття між собою, вживаючи їх як синоніми: «у процесі аналізу вибирають і оцінюють критерійні показники... для досягнення основної мети аналізу фінансового стану... можуть застосовуватися різні методи аналізу... можна визначити наступні методи оцінки фінансового стану» [203], «метою аналізу є оцінка фінансового стану...оцінка результатів» [115, с. 5],

«значення, завдання та інформаційне забезпечення аналізу фінансового стану (назва розділу – власна прим.)...здійснюється шляхом ... системної оцінки фінансового стану» [204, с. 81-82], «аналіз фінансової стійкості, платоспроможності стану (назва розділу – власна прим.)... розуміння сутності поняття «фінансова стійкість» дуже важливе, бо визначає підхід до його оцінки, вимірювання й управління» [130, с. 467].

На наш погляд, між цими поняттями є відмінність. Оцінювання містить не тільки визначення та розрахунок показників досліджуваного явища – фінансової стійкості, а й порівняння його з нормативом, певним критерієм. Тобто, оцінювання фінансової стійкості як один із важливих елементів методу аналізу передбачає розрахунок не лише показників, але і їхніх нормативів. Такими нормативами стануть мінімальні (допустимі) межі значень конкретних показників або напрям (позитивний, негативний) їхньої зміни.

Методика дослідження фінансової стійкості домогосподарства містить використання конкретних методів і має структуру, яка складається із таких компонентів:

1) теоретико-методологічна частина, на основі якої будують методіку дослідження (розділ 2 дисертації);

2) історико-теоретична частина, що передбачає дослідження фінансової стійкості з урахуванням зв'язків та взаємозалежностей між доходами, витратами, заощадженнями та інвестиціями домогосподарства за досліджуваній мирний період 2001-2021 рр. (розділ 3 дисертації) та в умовах воєнного стану (підрозділ 5.4 дисертації), вплив екзогенних та ендогенних чинників на досліджуване явище (розділ 4 дисертації);

3) практична частина, у яку входить узагальнення результатів дослідження забезпечення фінансової стійкості як логічного завершення наукового пошуку, їх аргументація (розділ 5 дисертації).

Єдиного підходу до методів дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств немає. Як уже зазначалось, переважно дослідники концентрують увагу на оцінці рівня фінансової стійкості (фінансового стану,

фінансової безпеки) інших суб'єктів фінансових відносин – суб'єктів господарювання або держави. Що стосується домогосподарств, то науковці застосовують результати опитувань ДССУ як базу для аналізу стану фінансової стабільності населення. Сьогодні в Україні немає обґрунтованих методичних підходів до оцінки стану фінансової стійкості домогосподарств, ustalenoї системи показників даної оцінки. Це обумовлює загальну тематику дослідження, його актуальність і представлення авторського підходу до розв'язання поставлених завдань.

Кожен науковець зосереджує увагу саме на тих методах, які дають йому «можливість» вивчити досліджувану сферу – доходи, витрати, заощадження, інвестиції, фінансовий стан або фінансову безпеку домогосподарств – якнайдетальніше. Зазначимо, що оцінці фінансової безпеки домогосподарств приділяється більша увага. Єдина спільна риса, що об'єднує всі ці підходи, – це одержання даних, які розраховуються на методах кількісного та якісного оброблення даних.

Ю. Воробйов та В. Ворошило оцінку функціонування фінансів домогосподарств здійснюють, концентруючи свою увагу на їх доходах «через оцінку формування і використання доходів, оцінку фінансових потоків, оцінку стану фінансів домашніх господарств. Для цього необхідно розглянути динаміку кількості та складу домогосподарств України, які виступають базою для відповідних досліджень» [79, с. 67].

М. Швайко пропонує для детального аналізу фінансового стану домогосподарства «звернути увагу на такі поняття, як доходи та витрати домогосподарства» [117].

Можемо погодитися із позиціями вище згаданих науковців у тому, що показник «грошового потоку» доходів і витрат домогосподарств за певний період є релевантним щодо оцінки їх фінансового стану; такий підхід є нескладним у розрахунках. Дана позиція ґрунтується на тому, що він показує рух фінансових ресурсів, що генеруються фінансовою діяльністю

домогосподарств, і на його основі можна зробити висновки про якість управління фінансовими ресурсами домогосподарств.

Водночас застосування підходу «грошового потоку» до оцінки фінансової стійкості не дозволяє врахувати весь спектр чинників, які на нього впливають, наприклад, інструментів фондового, валютного ринків чи обсягу залучених кредитних ресурсів. Переваги та недоліки методики оцінки фінансової стійкості домогосподарств з використанням показника (або декількох показників) грошового потоку (грошових потоків) описано на рис. 2.9.

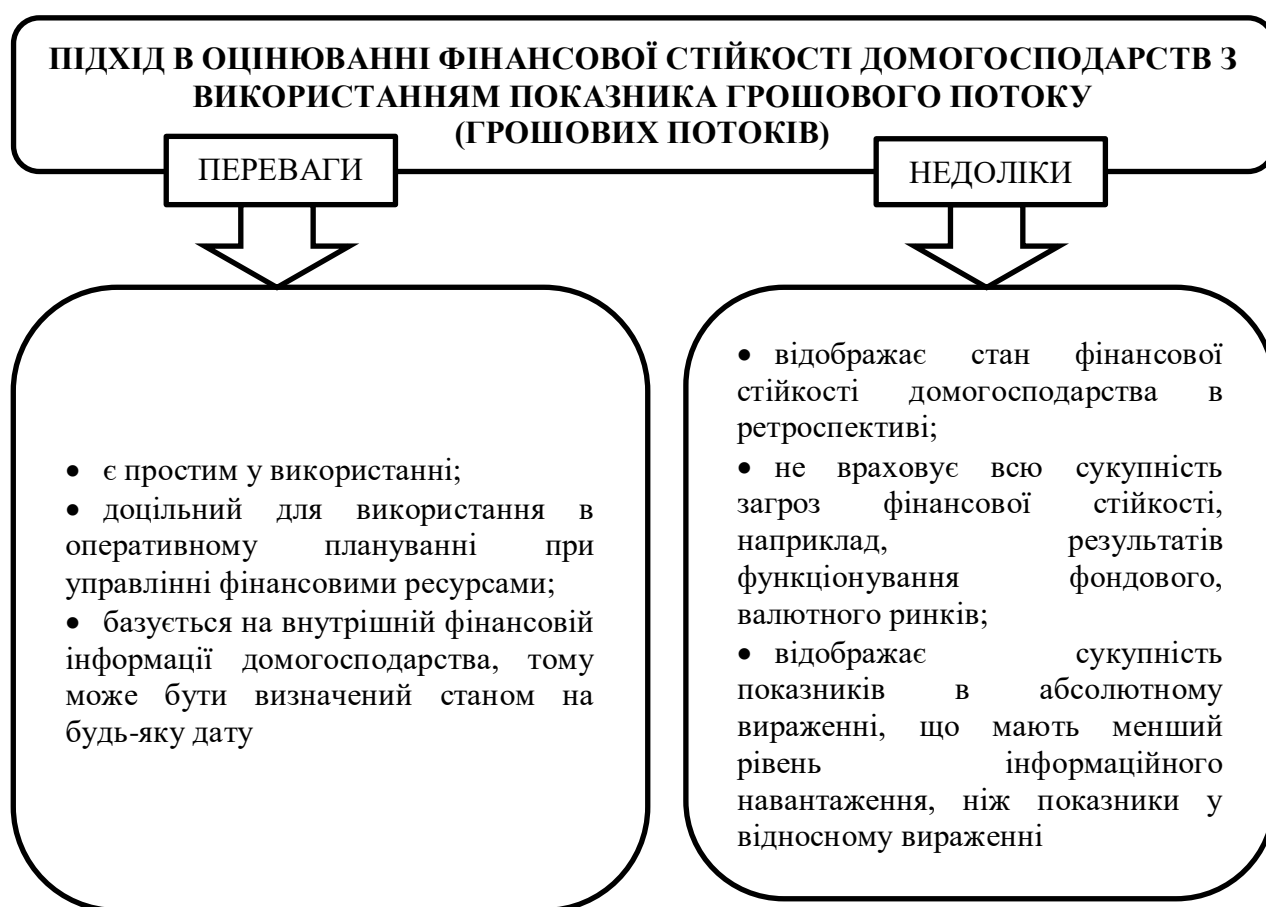

Рис. 2.9. Переваги та недоліки застосування методу в оцінюванні фінансової стійкості домогосподарств з використанням показника грошового потоку (грошових потоків) *

* Джерело: побудовано автором

На нашу думку, навіть позитивне значення грошового потоку в абсолютному вираженні не стає винятковим індикатором його фінансової

стійкості. Тому разом із кількісною оцінкою фінансової стійкості за допомогою показників грошових потоків, виражених в абсолютних значеннях, необхідним постає розрахунок і якісного показника (або якісних показників). Ними можуть бути співвідношення абсолютних показників між собою або показники, розроблені на основі самооцінювання домогосподарствами власної фінансової стійкості та ін.

Недолік оцінки фінансової стійкості домогосподарств лише з погляду грошового потоку виправляє М. Швайко [117], який у своєму науковому дослідженні порівнює рівень доходів домогосподарств із рівнем мінімальної заробітної плати. Безумовно, цим автор суттєво посилює аналітичну складову оцінки стійкості. Водночас він у ніякий спосіб не оцінює витрат і не піддає аналізу заощадження та інвестиції домогосподарств. Аналогічно С. Потьомкін та І. Козлова аналізують структуру доходів і витрат домогосподарств «для визначення оптимального рівня доходу для покриття необхідних витрат» [205, с. 172]. На відміну від підходу М. Швайко, автори порівнюють рівень доходів домогосподарств не із рівнем мінімальної заробітної плати, а із рівнем їхнього прожиткового мінімуму, визначаючи в такий спосіб оптимальний рівень доходів.

Н. Василюга оцінює ситуацію у сфері розвитку домогосподарств в Україні через призму їхніх доходів, витрат та обстеження умов життєдіяльності і зазначає, що «на державному рівні для всебічної характеристики стану домогосподарств, аналізу структури їх доходів Держстатом України до системи показників рівня життя домогосподарств віднесено: 1) грошові доходи; 2) негрошові доходи; 3) загальні доходи; 4) сукупні ресурси» [206, с. 122]. Доходи домогосподарств порівнюються зі структурою витрат і оцінюються через призму виконання «закону Енгеля».

Колектив авторів за загальною редакцією Т. Єфименко та М. Єрмошенка проводить оцінку фінансів домогосподарств у фінансовій системі країни шляхом аналізу складу та структури доходів, витрат, заощаджень і кредитів домогосподарств. Тобто вони розширюють об'єкти оцінювання

домогосподарств, водночас не порівнюючи їх із жодним мінімальним або пороговим значенням. Цікавим є підхід авторів щодо виокремлення понять фінансових «потоків» і «запасів» домогосподарства, які повинні реєструватися в балансі активів і пасивів та пов'язаних з ним таблицях, а потоки – у всіх інших рахунках і таблицях системи національних рахунків. Проте, як справедливо відзначають самі автори, «на жаль, в Україні ще не будують баланс активів і пасивів та пов'язаних з ним таблиць для сектору домашніх господарств» [207, с. 142].

Н. Чечетова та Т. Чечетова-Терашвілі пропонують оцінювати фінансовий стан домогосподарств на двох рівнях: макрорівні, де «можуть розглядатися в сукупності доходи домогосподарств, структура та обсяги споживання, фінансові взаємини щодо податків, пенсійного забезпечення, соціальної підтримки», та мікрорівні, де «формується інформація щодо рівня доходів домогосподарств, яка необхідна для формування та розподілу соціальних субвенцій, а також соціальних видатків місцевих бюджетів» [119, с. 35-36]. Позитивним, на нашу думку, є виокремлення авторами двох рівнів оцінки фінансового стану домогосподарств, проте представлена динаміка доходів, витрат та заощаджень домогосподарств не є, на нашу думку, оцінкою фінансового стану, а описує тенденції сфери фінансів домогосподарств у ретроспективі.

Основним недоліком у запропонованому підході до оцінювання фінансової стійкості домогосподарства через окремі складові його фінансової діяльності – доходи, витрати чи заощадження – який ми вважатимемо «функціональним», є неврахування принципу системності у проведенні дослідження; він не відображає граничних, оптимальних або бажаних значень показників, які можуть бути притаманні кожній із функціональних складових фінансової діяльності домогосподарств; спостерігаються певні суперечності щодо змістовного наповнення кожної зі сфер тими чи іншими індикаторами.

Переваги та недоліки функціональної методики оцінки фінансової стійкості домогосподарств наведено на рис. 2.10.

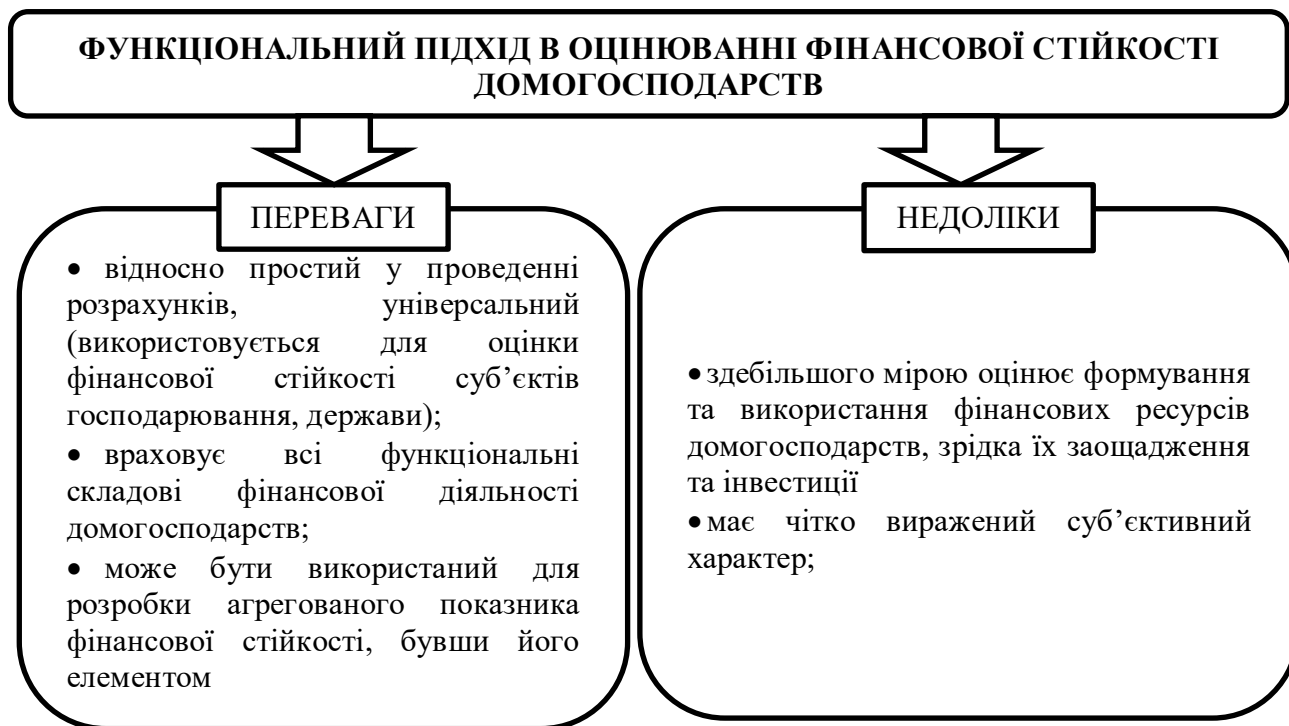

Рис. 2.10. Переваги та недоліки застосування функціонального підходу в оцінюванні фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: побудовано автором

Функціональний підхід водночас не враховує особливості та можливості їх формування чи використання у зв'язку із широким спектром фінансових інструментів заощадження чи інвестування. Водночас методика функціонального підходу до оцінки фінансової стійкості домогосподарств не забезпечує вирішення зв'язку його спроможності протистояти внутрішнім чи зовнішнім загрозам, а також не має обґрунтованих порогових показників стійкості з кожною із її складових.

Ґрунтуючись на системному діалектичному підході у наукових дослідженнях, вважаємо, що фінансова стійкість домогосподарств як об'єкт дослідження повинна:

- 1) розглядатися як єдине явище, одне ціле;
- 2) виходити з того, що на неї впливають екзогенні та ендогенні фактори, які мають різне походження, і це визначає необхідність розгляду фінансової

стійкості у кількох площинах (мінімум двох, макроекономічній та мікроекономічній);

3) розглядатися в тісній взаємодії з іншими явищами фінансової діяльності домогосподарства, в основному його безпекою, доповнюючи методологічну складову її дослідження.

Як єдине ціле оцінка фінансової стійкості домогосподарств потребує «єдиного» показника, синонімом якого можуть бути слова «інтегральний», «агрегований» тощо.

Сьогодні в науковій літературі головним напрямом у дослідженні фінансової стійкості домогосподарств є оцінка їх фінансової безпеки. Переважно така оцінка проводиться методом кількісної та якісної обробки даних із використанням ряду показників (показників) або інтегрального (агрегованого) показника.

Сніщенко Р. розвиває ідею аналізу окремих складових фінансової діяльності домогосподарств для оцінки рівня їх фінансової безпеки: «основу фінансової безпеки домогосподарств становить оптимальний баланс між їхніми доходами і витратами, томускористаємося Методичними вказівками щодо розрахунку доходів та витрат населення України, затвердженими Наказом Держкомстату» [123, с. 107]. Водночас проведений аналіз складу, обсягу та структури доходів і витрат домогосподарств згідно з даними ДССУ ніяким чином не визначає оптимальність співвідношення доходів і витрат домогосподарств і з методологічного погляду є аналізом стану домогосподарств, а не оцінкою даного стану. Розв'язуючи проблему даного підходу, Г. Коцюрубенко та Н. Шикіна пропонують використовувати агрегований показник оцінки фінансової безпеки домогосподарств, який міститиме значення 13 окремих показників, серед яких 3 стосуватимуться доходів домогосподарств, 2 – їхніх заощаджень, жоден – поточних витрат, 2 – забезпеченості товарами довготривалого користування, 1 – чисельності економічно активного населення, решта – макроекономічні показники (ВВП на 1 домогосподарство, рівень безробіття тощо) [122]. Відсутність у підході

авторів порогових значень розглянутих показників робить оцінку фінансової безпеки домогосподарств радше аналізом досліджуваного явища. Ідея додавання в одному агрегованому показнику значень, які за своєю суттю є мікроекономічними (доходи, витрати домогосподарств) та макроекономічними (рівень ВВП, який припадає на одне домогосподарство), робить підхід авторів дискусійним.

Підтримують ідею розгляду аналізу стану фінансової безпеки домогосподарств з позиції як держави, так і домогосподарства колектив авторів монографії «Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізм забезпечення» під редакцією Б. Пшика. Зокрема, ними запропоновано аналіз стану фінансової безпеки домогосподарств:

- з позиції держави здійснювати оцінкою: обсяг ВВП на одну особу, рівень безробіття, рівень бідності, працездатності домогосподарств та ін. (усього 13 показників);

- з позиції домогосподарств оцінкою: наявні майнові права на майно, аналіз сімейного бюджету, можливості до заощаджень, аналіз особистих фінансових цілей та ін. (усього 6 показників) [60, с. 68]. Позитивною рисою даного підходу є те, що до частини розглянутих у методиці показників авторами надані та проаналізовані їхні порогові значення, що дозволило запропонувати 3 рівні фінансової безпеки домогосподарств – високий, помірний та низький.

Проводить аналіз стану фінансової безпеки домогосподарств М. Зварич, яка у своїй дисертації також розділяє систему показників мікрорівня (обсяг доходів та витрат, заощаджень домогосподарств та ін., всього 3 показники) та макrorівня (рівень безробіття, бідності та ін., всього 4 показники) [208, с. 8]. Як і в попередніх підходах, автор не розглядає порогові значення показників, що робить аналіз фінансового стану обмеженим та не дозволяє зробити висновки про його високий (або низький) рівень в Україні.

Систематизацію переваг та недоліків агрегованого підходу до оцінки фінансової стійкості домогосподарств описано на рис. 2.11.

Рис. 2.11. Переваги та недоліки застосування агрегованого підходу в оцінюванні фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: побудовано автором

Не применшуючи важливості запропонованих визначень і проведених розрахунків аналізу та оцінки фінансової стійкості крізь призму окремих складових фінансової діяльності домогосподарства – доходів, витрат, заощаджень чи безпеки, пропонуємо власний підхід у трактуванні досліджуваного об'єкта. На нашу думку, оцінка фінансової стійкості – це діяльність, яка на основі проведеного аналізу, обґрунтованих суджень і прогнозних розрахунків, використовуючи сукупність відповідних способів і методів, робить припущення щодо зміни тенденцій у формуванні та використанні фінансових ресурсів у формі доходів, витрат, заощаджень, інвестицій на мікрорівні (домогосподарства) або та макрорівні (держава).

За результатами опрацювання вище вказаних літературних джерел ми дійшли висновку, що сьогодні немає єдності підходів до переліку показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств. Це в першу чергу пояснюється тим, що наявні погляди науковців на оцінку фінансової стійкості є ідентичними

або майже ідентичними із поглядами на оцінку фінансового стану, фінансової безпеки домогосподарств. Ідею оцінки фінансового стану групою показників розвивають Г. Сидоренко-Мельник та М. Лупир, які пропонують 4 групи показників, а саме:

1) показники потенціалу забезпечення фінансової безпеки (ВВП на душу населення на місяць, рівень безробіття, рівень інфляції та ін.; всього 12 показників);

2) показники платоспроможності (середньомісячна номінальна заробітна плата, середньомісячна реальна заробітна плата та ін.; всього 4 показники);

3) показники фінансової стійкості (співвідношення доходу на одну особу населення до прожиткового мінімуму та ін.; всього 3 показники);

4) показники витрат та інвестиційного потенціалу (витрати на споживання на душу населення; показник інвестиційного потенціалу та ін.; всього 4 показники) [209, с. 242].

На думку авторів, післяаналіз запропонованих 4 груп показників дасть можливість вивести інтегральний показник оцінки стану фінансової безпеки домогосподарства [209, с. 242].

На думку Ціщика Р., стан та динаміка розвитку домогосподарства – це визначення показників структури сукупних грошових доходів і витрат домогосподарства, споживання домогосподарствами харчових продуктів, характеристика та облаштування житла, рівень освіти населення та оцінка доступності для домогосподарств медичної допомоги [210]. На відміну від попереднього підходу, автор не розглядає інтегрального показника оцінки фінансового стану, що, безумовно, поглибило б його позицію.

Критичний аналіз індикативного підходу до оцінювання фінансової стійкості домогосподарств виявляє, на нашу думку, що він має окремі переваги та недоліки. Вважаємо, що застосування цього методу є можливим за умови врахування всіх аспектів (складових) фінансової діяльності домогосподарств – доходів, витрат, заощаджень та інвестицій, визначення їх порогових (нормативних) значень. Крім того, наукова обґрунтованість відібраних для

оцінки показників посиляться, якщо вони відповідатимуть таким вимогам, як: доступність до трактування та обчислення; можливість їх ранжування на діапазони за станом фінансової стійкості; використання для обчислення фактичної статистичної інформації ДССУ, Національного банку України; системність у відборі показників; можливість моніторингу тенденцій стану фінансової стійкості в часі; придатність для використання бази показників задля прогнозування майбутнього стану фінансової стійкості домогосподарств.

Проте основними недоліками індикативного методу в оцінюванні фінансової стійкості домогосподарств ми вбачаємо здійснення відповідних розрахунків на основі використання ретроспективної інформації, що, зрештою характеризуватиметься всіма перевагами та недоліками методу екстраполяції в плануванні фінансової діяльності домогосподарств. Крім того, для повної та правильної інтерпретації отриманих показників оцінки фінансової стійкості, необхідністю для домогосподарства стає володіння мінімальним рівнем фінансової грамотності або залучення послуг фінансових посередників, що, безумовно, підвищує витрати на управління фінансовими ресурсами. Переваги та недоліки застосування індикативного методу в оцінюванні фінансової стійкості домогосподарств згруповано на рис. 2.12.

Переваги та недоліки застосування окремих методів при оцінюванні фінансової стійкості домогосподарств (грошових потоків (рис. 2.9), функціонального (рис. 2.10), агрегованого (рис. 2.11), індикативного (рис. 2.12)) засвідчили, що загальна методика перебуває на стадії зародження та вимагає подальших наукових розробок. Це пояснюється тим, що стійкість уособлює безліч аспектів фінансової діяльності домогосподарств, таких, як: оцінка стану їх фінансових ресурсів, показників фінансової безпеки, реалізація інвестиційного потенціалу, здійснення заощаджень тощо також піддається впливу дії ендогенних та екзогенних чинників.

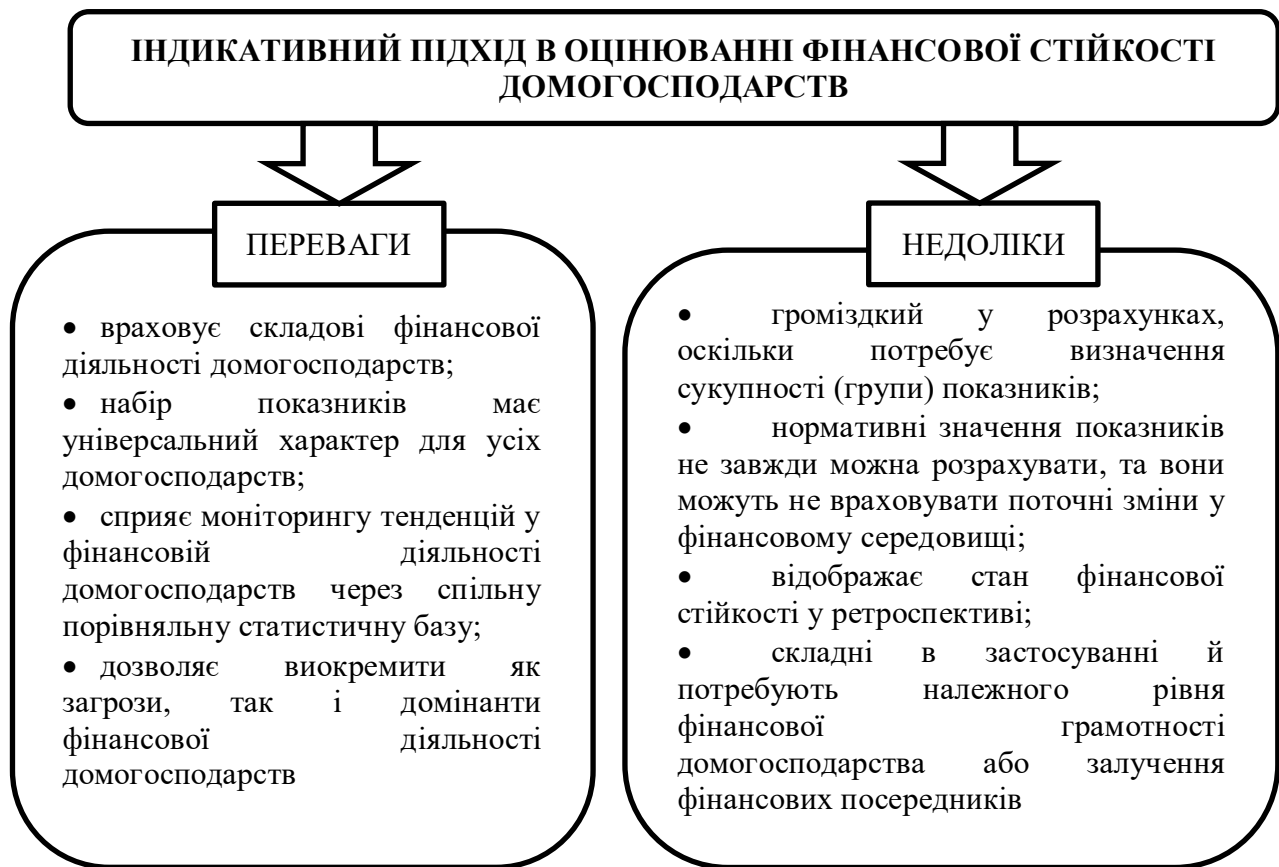

Рис. 2.12. Переваги та недоліки застосування індикативного підходу в оцінюванні фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: побудовано автором

Проведене дослідження методологічних засад розрахунку показників оцінювання фінансової стійкості домогосподарств показує:

1) у вітчизняній науці та практиці немає єдиної методики оцінювання фінансової стійкості. Це обумовлено багатоаспектністю в аналізі фінансової діяльності домогосподарств;

2) методика оцінювання фінансової стійкості домогосподарств повинна враховувати правила: а) можливість її використання для характеристики фінансової стійкості домогосподарств; б) формування оптимальних значень показників фінансової діяльності; в) відбір релевантних показників оцінювання усіх складових фінансової діяльності для забезпечення точності розрахунків і уникнення дисбалансів в процесі управління фінансовими ресурсами; г) орієнтація окремо на макро- та мікроекономічний рівень дослідження, що

обумовлено відмінними факторами впливу на фінансову стійкість на кожному із них; збалансованістю фінансових ресурсів домогосподарств на макроекономічному та її відсутністю на мікроекономічному рівні;

3) вважаємо, що в нашому подальшому дослідженні доцільним є синтез методів грошових потоків та індикативного при оцінюванні фінансової стійкості домогосподарств. На основі використання цих методів запропонуємо інтегральний (агрегований) показник (або показники). Саме таке поєднання, на нашу думку, забезпечить максимально точні результати дослідження фінансової стійкості домогосподарств.

На рис. 2.13 подано авторське бачення структури методики розрахунку показників оцінювання фінансової стійкості домогосподарств, що включає принципи, етапи та методи її реалізації (далі – Методика). Під Методикою розрахунку фінансової стійкості домогосподарства потрібно розуміти сукупність способів і методів, які використовуються органами державної влади (на макрорівні) та домогосподарствами (на мікрорівні) у відповідній послідовності для оцінки показників доходів, витрат, заощаджень та інвестицій задля забезпечення фінансової стійкості домогосподарства. У Методиці оцінювання фінансової стійкості домогосподарства виокремлено 4 групи показників, аналіз яких наведено в розділі 3 дисертації.

Методика визначає методологічну основу процесу управління фінансовими ресурсами упродовж життєвого циклу домогосподарств. Метою її розробки є забезпечення фінансової стійкості домогосподарств у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. Визначена мета досягається на основі узгодженості рішень щодо прогностичних обсягів доходів, витрат, заощаджень, інвестицій на всіх етапах життєвого циклу домогосподарств. Це дає можливість прогнозувати формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств у їхньому складі, динаміці та структурі в умовах постійного впливу екзо- та ендогенних факторів.

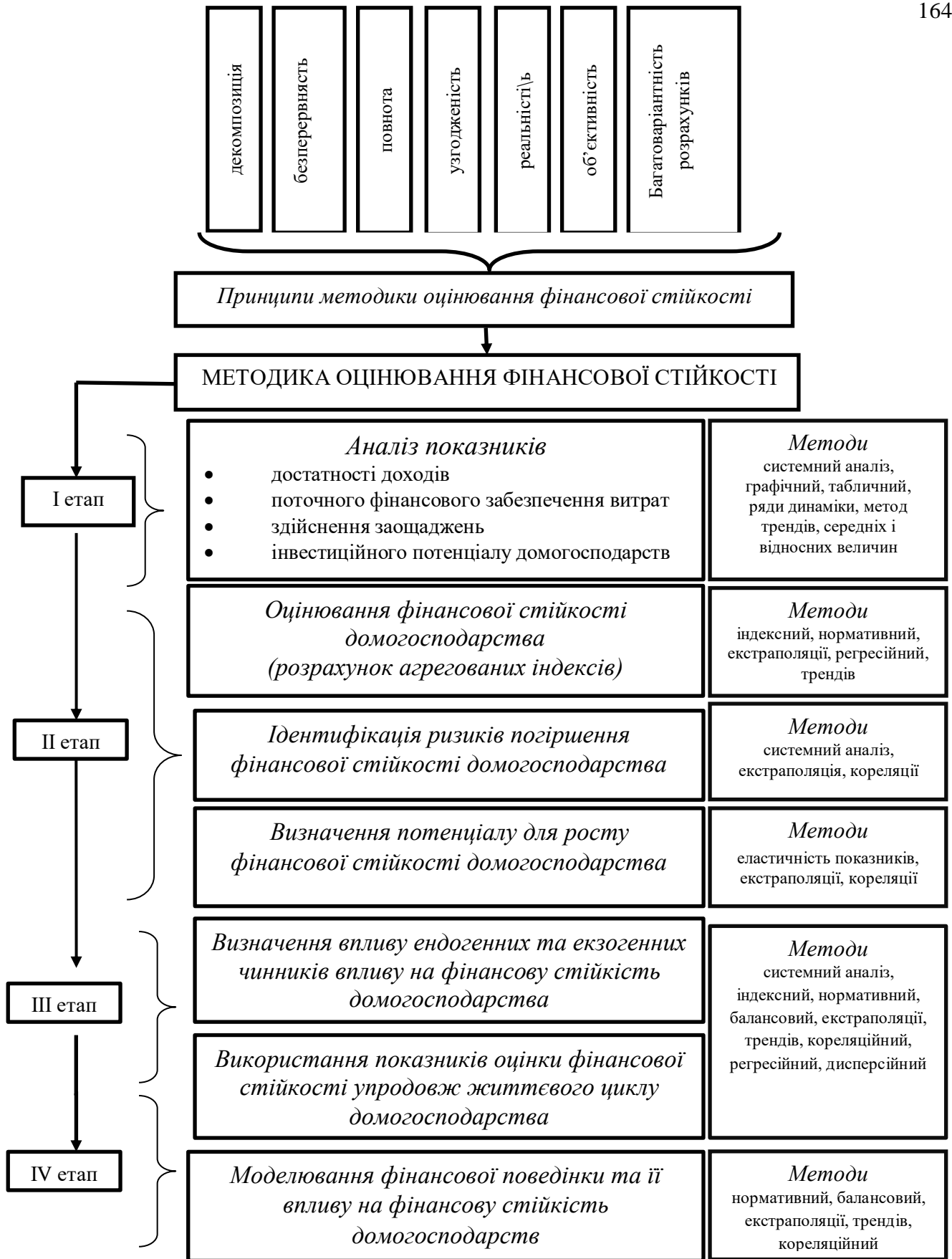

Рис. 2.13. Структура методики оцінювання фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: побудовано автором

Інформаційне забезпечення Методики здійснюється за допомогою теоретичних та емпіричних методів наукового пізнання. Зокрема використовуються такі теоретичні методи наукового дослідження, як:

1) абстрагування при ідентифікації ендогенних та екзогенних чинників впливу на фінансову стійкість домогосподарства, ризиків її погіршення (виокремлюємо макроекономічний рівень наукового дослідження – за джерелами ДССУ, Національного банку України та мікроекономічний рівень – за даними окремого домогосподарства);

2) аналіз при виділенні окремих складових фінансової стійкості домогосподарств: рівня достатності їхніх доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень та формування інвестиційного потенціалу. Оцінку даних показників проводимо на макроекономічному рівні наукового дослідження – за джерелами ДССУ, Національного банку України та мікроекономічному рівні – за даними окремого домогосподарства;

3) моделювання фінансової поведінки домогосподарства для забезпечення його фінансової стійкості у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. Даний метод може поєднуватись з емпіричними методами експертних думок при умові довірчого управління фінансовими ресурсами домогосподарств, рейтингування при диференціації життєвого рівня населення (на макроекономічному рівні наукового дослідження), визначення інструментів заощадження, інвестицій домогосподарства, вибору фінансових установ тощо (на мікроекономічному рівні наукового дослідження).

Доповнюючи теоретичні, емпіричні методи наукового дослідження (спостереження, самооцінка та аналіз) ґрунтуючись на звітних даних ДССУ, Національного банку України, аналізують інформацію про сукупні ресурси домогосподарств, їх соціально-економічне становище, диференціацію життєвого рівня, доступності окремих товарів і послуг, рівень доходів, умови життя, ефективність програм соціальної підтримки тощо.

Джерелами інформації, необхідної для застосування Методики, є:

- звітні дані ДССУ;

- звітні дані Національного банку України;
- звітні дані функціонування фінансового ринку України;
- звітні дані діяльності учасників фінансового ринку України: страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, кредитних спілок, страхових компаній, банківських установ, довірчих управителів активами домогосподарств та ін.

Оцінка фінансової стійкості домогосподарства за запропонованою Методикою повинна здійснюватися за такими принципами:

1) принцип декомпозиції, який ґрунтується на поділі системи оцінки фінансової стійкості на окремі частини, а саме: виділення показників аналізу достатності доходів, поточного фінансового забезпечення, заощадження та інвестиційного потенціалу домогосподарства – для створення умов ефективного дослідження фінансової стійкості домогосподарства в цілому;

2) безперервності (передбачає безперервність оцінки фінансової стійкості для забезпечення зв'язку планових доходів, витрат, заощаджень та інвестицій з їх прогнозними даними й врахування можливих змін зовнішнього і внутрішнього середовища життєдіяльності домогосподарства);

3) повноти (передбачає оцінку в повному обсязі доходів і витрат домогосподарства відповідно до складеного бюджету);

4) узгодженості (передбачає узгодження показників доходів, витрат, заощаджень та інвестицій між собою згідно з логічно-послідовною схемою фінансової діяльності домогосподарства, розглянутою в розділі 1 дисертації);

5) реальності (передбачає обґрунтованість значень показників доходів, витрат, заощаджень та інвестицій домогосподарства на основі надійної та правдивої інформації);

6) об'єктивності (передбачає врахування всіх факторів, які впливають на оцінку фінансового стану домогосподарства);

7) багатоваріантності розрахунків (передбачає розробку декількох сценаріїв фінансової діяльності домогосподарства, а також декількох варіантів

оцінки його фінансового стану (песимістичного, оптимістичного) для отримання адекватної оцінки фінансової стійкості домогосподарства).

При визначенні показників оцінки фінансової стійкості домогосподарства розрахунок здійснюється по кожному об'єкту дослідження – доходам, витратам, заощадженням, інвестиціям – окремо, і на двох рівнях – макроекономічному та мікроекономічному. Методика передбачає застосування таких методів дослідження:

- метод системного аналізу – для дослідження обраного об'єкта як єдиної системи, проведення її структуризації (доходи, витрати, заощадження, інвестиції домогосподарств) та подальшого аналізу;

- графічний метод – для швидкого знаходження значення функції за відповідним значенням аргументу, наочного зображення кореляційних залежностей;

- табличний метод – для накопичення, опрацювання і зберігання цифрової інформації, проведення проміжних або підсумкових розрахунків, визначення відхилень в абсолютних або відносних значеннях;

- метод порівняння – для порівняння фактичних величин з плановими, нормативними показниками попередніх періодів або перспективними, показниками інших країн тощо;

- ряди динаміки – для характеристики зміни досліджуваних явищ у часі, виявлення особливостей, тенденцій, закономірностей їх розвитку, деградації, прогнозування майбутніх значень та вираження у цифровій або графічній формах;

- метод оцінки еластичності показників – для оцінки та виявлення взаємозалежності фінансових показників домогосподарства і макроекономічних показників;

- балансовий метод – для порівняння доходів і витрат домогосподарства, дозволяє пов'язати напрями використання коштів залежно від величини надходжень. Виступає інструментом вимірювання пропорцій у натуральній і

вартісній формах. Широко розповсюджений на етапі планування в процесі управління фінансовими ресурсами;

- середніх і відносних величин – для порівняння показників двох і більше об'єктів; при вивченні взаємозв'язків між явищами та їх ознаками; для характеристики зміни рівнів явищ у часі; для проведення факторного аналізу явищ, з метою виявлення невикористаних резервів. Відносні величини застосовуються при визначенні ступеня виконання плану, зміни показників (показників) у динаміці, для визначення питомої ваги частини в цілому, для співвідношення частин цілого між собою, для характеристики ступеня поширення, розвитку чи деградації явищ, для співвідношення ефекту із затраченими ресурсами або витратами для його досягнення.

- метод трендів – для опису тенденції у процесі формування й використання фінансових ресурсів домогосподарств. Результат – фінансова стійкість домогосподарства – пов'язується винятково з плином часу, оскільки через фактор часу можна виразити вплив усіх основних факторів;

- індексний метод – для визначення ступеня впливу окремих факторів на загальний результат шляхом використання відносної величини, яка виникає в результаті порівняння складних економічних явищ, утворених з різних елементів, які не підлягають безпосередньому підсумовуванню; для співвідношення між собою величин поточного і базисного періодів;

- нормативний метод – для застосування норм і нормативів, необхідних для розрахунку показників, що вимірюють явища, процеси і їхнє порівняння із оптимальними значеннями;

- кореляційний метод – для виявлення ступеня залежності (суттєва чи несуттєва) результативної величини від однієї або кількох змінних величин;

- регресійний метод – для встановлення залежності одного або кількох результативних показників від одного або кількох факторів. Кількісно такий взаємозв'язок відображається при побудові рівняння регресії (або регресійної функції);

- дисперсійний метод – для встановлення, наскільки вибіркові показники зв'язку результативної і факторних ознак достатні для поширення одержаних за вибіркою даних на генеральну сукупність;

- метод екстраполяції – для визначення значень досліджуваних показників на основі динаміки їх розвитку. Прогнозні показники розраховуються на основі коригування рівня показників, досягнутого в базовому періоді, на відносно сталий темп їх зміни;

- метод моделювання – для дослідження об'єкта пізнання на основі абстрактно-логічного мислення за принципами наочності та об'єктивності. Реалізується при побудові різних моделей фінансової поведінки для визначення їхнього впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Зазначені методи застосовуються відповідно до етапів здійснення розрахунків за Методикою оцінки фінансової стійкості домогосподарства. Кожен з етапів здійснення розрахунків характеризується своїми параметрами, які вимагають застосування того чи іншого методу, або декількох методів одночасно.

Етапами здійснення розрахунків Методики є:

I) аналіз показників достатності доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень, інвестиційного потенціалу домогосподарств (методи: системного аналізу, графічний, табличний, ряди динаміки, метод трендів, середніх і відносних величин).

II) оцінювання фінансової стійкості домогосподарства (методи: індексний, нормативний, екстраполяції, регресійний, трендів), ідентифікація ризиків його погіршення (методи: системного аналізу, екстраполяції, кореляційний) та потенціал для росту об'єкта дослідження (методи: еластичності показників, екстраполяції, кореляційний, регресійний, дисперсійний).

III) визначення впливу ендогенних та екзогенних чинників на фінансову стійкість домогосподарства (методи: системного аналізу, індексний,

нормативний, балансовий, екстраполяції, трендів, кореляційний, регресійний, дисперсійний).

IV) моделювання фінансової поведінки та її впливу на фінансову стійкість домогосподарств (методи: системного аналізу, моделювання, екстраполяції, кореляційний, регресійний, дисперсійний).

Особливості розрахунку показників оцінки фінансової стійкості розглянуто в розділі 3 дисертації. Ці показники розподілено на 4 групи, що дають можливість оцінити фінансову стійкість як на рівні окремого домогосподарства, так і на рівні держави.

Таким чином, проведене дослідження дало змогу на основі системного аналізу розробити методичний інструментарій оцінки фінансової стійкості домогосподарства згідно із запропонованими принципами методики: декомпозиції, безперервності, повноти, узгодженості, реальності, об'єктивності, багатоваріантності розрахунків. Показано, що при реалізації методики необхідно застосовувати такі методи: системний аналіз, графічний, табличний, порівняння, ряди динаміки, еластичність показників, балансовий, середніх і відносних величин, трендів, індексний, нормативний, кореляційний, регресійний, дисперсійний, екстраполяції, моделювання.

Запропоновані методи розподіляються згідно з етапами здійснення розрахунків:

1) аналіз показників достатності доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень та інвестиційного потенціалу домогосподарств;

2) оцінювання фінансової стійкості домогосподарства, ідентифікація ризиків його погіршення та потенціал для росту об'єкта дослідження;

3) визначення впливу ендогенних та екзогенних чинників впливу на фінансову стійкість домогосподарства;

4) моделювання фінансової поведінки та її впливу на фінансову стійкість домогосподарств.

Кожен із розглянутих етапів характеризується своїми параметрами (особливостями), які вимагають застосування того чи іншого методу, або декількох методів одночасно. Саме таке поєднання, на нашу думку, забезпечить максимально точні результати дослідження фінансової стійкості домогосподарств. На основі використання цих методів запропонуємо інтегральний (агрегований) показник (або показники) фінансової стійкості домогосподарств.

На нашу думку, запропонований алгоритм Методики оцінювання фінансової стійкості домогосподарств сприятиме формуванню умов для її забезпечення як на мікроекономічному, так і на макроекономічному рівнях. Методика розрахунку окремих показників фінансової стійкості домогосподарств розглянута в пп. 2.3. дисертації.

2.3. Методика розрахунку показників оцінювання фінансової стійкості домогосподарств як елементів її забезпечення

Проблематика вибору того чи іншого методу оцінювання фінансової стійкості домогосподарств свідчить про багатоаспектність об'єкта дослідження. Зокрема, у п. 2.2 дисертації нами розглянуто переваги та недоліки застосування методу грошових потоків (рис. 2.9), функціонального (рис. 2.10), агрегованого (рис. 2.11), індикативного (рис. 2.12) та розроблена авторська методика оцінки фінансової стійкості домогосподарства, у якій запропоновано виокремити 4 групи показників на двох рівнях наукового дослідження.

В основу дослідження методики визначення показників фінансової стійкості домогосподарств пропонуємо покласти аналіз як теоретичний метод наукового дослідження, за логікою якого пізнання цілого (фінансової стійкості домогосподарства) розкладемо на дослідження окремих його частин (оцінки доходів, витрат, заощаджень та інвестицій домогосподарства), проведене на макрорівні (відповідальними органами державної влади) та мікрорівні (самими

домогосподарствами або компаніями, які надають професійні послуги з управління коштами домогосподарств).

Інформаційну базу для цих розрахунків становлять дані ДССУ, Національного банку України щодо доходів та витрат домогосподарств. Важливим виступає не лише абсолютне чи відносне значення досліджуваних показників, але і їх динаміка (зміна, Δ), яка дозволить посилити об'єктивність інформації про тенденції розвитку сфери фінансів домогосподарств. Також актуальними є математичні методи дослідження зв'язків між величинами (індексний, кореляційний, регресійний, дисперсійний аналіз), використання яких дає змогу виявити вплив основних чинників на результативну ознаку – фінансову стійкість домогосподарств.

Розглянутий нами в розділі 1 дисертації механізм дії розподільної функції фінансів домогосподарств (рис. 1.8) доводить, що, оскільки формування доходів відбувається на стадії первинного розподілу та перерозподілу ВВП, саме його обсяг визначає масштаби утворення доходів та здійснення видатків домогосподарств. Крім того, гіпотеза незбалансованості фінансових ресурсів на мікрорівні, яка розглянута нами в розділі 1 дисертації, передбачає запозичення коштів для забезпечення життєдіяльності домогосподарств.

Під впливом цих факторів оцінка достатності доходів домогосподарств на макроекономічному рівні вимірюється такими показниками (табл. 2.1):

- 1) питомою вагою оплати праці у ВВП ($P_{оп}$);
- 2) питомою вагою власних коштів (заробітної плати; прибутку та змішаного доходу; доходу від власності) у доходах домогосподарств ($P_{вк}$)
- 3) відношення запозичених коштів домогосподарств до величини їхніх доходів ($P_{зк}$).

**Показники оцінки достатності доходів домогосподарств на
макроекономічному рівні ***

Показник	Формула розрахунку	Економічна інтерпретація
Питома вага оплати праці у ВВП (П _{оп})	$P_{оп} = ОП/ВВП$, де ОП – оплата праці найманих працівників, млрд грн; ВВП – валовий внутрішній продукт, млрд грн.	Характеризує рівень власних коштів (оплати праці найманих працівників; прибутку та змішаного доходу самозайнятих осіб; доходу від власності) для забезпечення поточної життєдіяльності домогосподарств.
Питома вага власних коштів в доходах домогосподарств (П _{вк})	$P_{вк} = ВК/ДД$, де ВК – власні кошти домогосподарств, млрд грн; ДД – доходи домогосподарств, млрд грн.	Чим вищий показник, тим вищий рівень фінансової стійкості домогосподарства і тим більше в нього можливостей для проведення власної фінансової політики.
Співвідношення запозичених коштів домогосподарств до їх доходів (П _{зк})	$P_{зк} = ЗК/ДД$, де ЗК – запозичені кошти домогосподарств, млрд грн; ДД – доходи домогосподарств, млрд грн.	Характеризує обсяг запозичених коштів, які домогосподарства залучають на кожен гривню власних доходів. Зниження показника свідчить про зміцнення фінансової стійкості домогосподарства. Чим нижчі його значення, тим вищий рівень фінансової стійкості домогосподарства і тим більше у нього можливостей щодо проведення власної фінансової політики.

* Джерело: запропоновано автором

Чим більше значення показників П_{оп} та П_{вк} і менше значення показника П_{зк}, представлених у табл. 2.1, тим більше можливостей для задоволення споживчих та неспоживчих витрат (у тому числі заощаджень, інвестицій) домогосподарств держави і тим більше фінансово стійкими вони є.

ВВП, як інтегрований показник економічного розвитку країни, характеризує результат виробничої діяльності резидентів і розраховується трьома методами: виробничим, за категоріями доходу та кінцевого використання [211]. Розрахунок ВВП за категоріями доходу дозволяє визначити ступінь участі домогосподарства в процесі його створення, оскільки методологія такого розрахунку передбачає виокремлення таких складових первинних доходів, як:

- оплата праці найманих працівників;

- податки за виключенням інших субсидій, пов'язаних з виробництвом;
- валовий прибуток та змішаний дохід.

Відповідно до методологічних положень розрахунку валового внутрішнього продукту, затверджених Державною службою статистики України, оплата праці найманих працівників є винагородою в грошовій або натуральній формі, сплаченою роботодавцем працівнику за роботу, виконану протягом звітного періоду. Вона складається із заробітної плати, фактичних внесків наймачів на соціальне страхування та умовно обчислених внесків наймачів на соціальне страхування [157].

Показником, який, на нашу думку, визначає ступінь участі домогосподарств у створенні ВВП і одночасно характеризує рівень їхніх доходів є показник питомої ваги оплати праці найманих працівників у ВВП (P_{OP}). Взявши за основу вихідні положення аналізу фінансової стійкості суб'єктів фінансових відносин [40, с. 138; 130, с. 23; 132, с. 472] і розроблені методики її оцінювання, показник P_{OP} можна визначити за такою формулою:

$$P_{OP} = \frac{OP}{VVP}, \quad (2.1)$$

де ОП – оплата праці найманих працівників, млрд грн;

ВВП – валовий внутрішній продукт, млрд грн.

Теоретично обґрунтувати оптимальне значення показника P_{OP} важко. Припускаємо, що чим він вищий, тим вищий рівень фінансової стійкості домогосподарств, тим більше у нього можливостей щодо проведення власної фінансової політики. Розрахований темп зміни показника P_{OP} упродовж певного періоду часу дозволить визначити позитивні або негативні тенденції у формуванні доходів домогосподарств, а проаналізовані за цей же період темпи зміни оплати праці найманих працівників (ОП) та обсягу ВВП дадуть змогу провести факторний аналіз впливу на результативний показник P_{OP} .

Наступним показником, який характеризує достатність доходів домогосподарств на макроекономічному рівні, є питома вага власних коштів у загальній величині доходів домогосподарств P_{BK} .

$$P_{BK} = BK/ДД, \quad (2.2)$$

де BK – власні кошти домогосподарств, млрд грн;

$ДД$ – доходи домогосподарств, млрд грн.

Необхідність у розрахунку показника P_{BK} обумовлена фактом утворення доходів домогосподарств як на стадії первинного розподілу ВВП (оплата праці найманих працівників, валовий прибуток та змішаний дохід, дохід від власності), так і на стадії вторинного розподілу ВВП (у формі соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів). Методичні положення державного статистичного спостереження «Квартальні національні рахунки» визначають оплату праці найманих працівників за рахунками «Первинного розподілу доходу» та соціальні допомоги й поточні трансферти за рахунками «Вторинного розподілу доходів» (додаток 2 зазначених положень) [212, с. 22-23].

Зниження показника P_{BK} свідчить про залежність доходів домогосподарств від зовнішніх джерел фінансування (коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, державних фондів соціального страхування тощо) і погіршення рівня власної фінансової стійкості. Причинами втрати фінансової стійкості та необхідності у фінансуванні потреб домогосподарств у формі соціальних трансфертів можуть бути:

- зниження платоспроможності (скорочення доходів) домогосподарств через загальний спад економіки країни;
- високі темпи інфляції в економіці країни;
- неефективна політика управління коштами з боку домогосподарств (підвищення витрат при незмінності доходів; скорочення доходів при незмінності витрат та ін.);
- невиконання плану доходів і здійснення витрат домогосподарств.

Як і для Поп, оптимальне значення показника P_{BK} теоретично обґрунтувати важко. Припускаємо, що чим він вищий, тим вищий рівень забезпечення поточної життєдіяльності домогосподарств власними коштами й тим більше у них можливостей для проведення власної фінансової політики, а отже, вони є більш фінансово стійкими.

Дослідження достатності доходів домогосподарств супроводжується існуванням проблеми нерівності в їхньому розподілі у межах суспільства. На думку В. Опалька «у найзагальнішому вигляді нерівність означає існування людей в умовах нерівного доступу до ресурсів матеріального і духовного споживання» [213, с. 25]. М. Наумова обґрунтовує тезу, що причинами такого явища стають «поява різних форм власності, ринкові реформи, глибокі перетворення в економіці привели до диференціації доходів громадян України, що впливає на структуру споживання та його обсяг, формування зайнятості, економічну та політичну стабільність» [214, с. 131]. Розглядаючи наслідки нерівності доходів населення В. Булавинець та О. Заклекта зазначають, що «незначна диференціація доходів стимулює економічний розвиток, а високий її рівень негативно впливає на його темпи, оскільки підриває стимули до праці та знижує її ефективність». Деталізуючи власну позицію, автори вважають, що «надмірна диференціація доходів погіршує становище найбільш вразливих верств населення, призводить до скорочення середньої тривалості життя, погіршення фізичного здоров'я, а також обумовлює зростання обсягів бюджетних видатків та створює загрозу соціальних конфліктів» [215].

Таким чином, нерівність у розподілі доходів на рівні суспільства суттєвим чином видозмінює економічну інтерпретацію запропонованих нами показників для оцінки достатності доходів сектору домогосподарств – питомої ваги оплати праці у ВВП (P_{OP}) та питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарств ($P_{ЗК}$). Це зумовлює упереджені висновки щодо достатності рівня доходів базуючись лише на абсолютних значеннях зміни рівнів оплати праці у ВВП чи власних коштів у доходах домогосподарств. Наша позиція обумовлена тим, що зміна значень таких показників як у позитивний, так і

негативний бік потребує деталізації щодо рівномірності по складу та структурі. Відсутність рівномірності у зміні доходів не лише може зумовлювати несприятливі економічні, соціальні чи політичні наслідки у суспільстві, але й не дозволяє зробити реальні висновки щодо зміни фінансової стійкості домогосподарств. Врахування факту нерівності доходів домогосподарств унормовує значення запропонованих нами показників P_{OP} та $P_{ЗК}$.

Науковці використовують різні методологічні підходи щодо кількісного вимірювання нерівності доходів домогосподарств, найбільш поширеними серед яких є: графічне відображення такого явища за допомогою «кривої Лоренца» [216, с. 1037], похідні від «кривої Лоренца» коефіцієнти (індекси) Джині [217, с. 56; 218] та Гувера [219, с. 99]; індекс Пальма [220]; індекс Кейтца [221, с. 30] та ін.

Головним чином в основі розрахунку зазначених індексів є диференціація доходів домогосподарств, відхилення їхніх фактичних значень від мінімальних або усереднених тощо. Проте індекси мають різну економічну інтерпретацію: зростання значення окремих з них свідчить про збільшення нерівності (Джині, Пальма), а інших, навпаки, про її зменшення (Кейтца, Гувера). Різна спрямованість та відмінні між собою параметри при розрахунку згаданих індексів зумовлюють необхідність пошуку альтернативних показників для вимірювання нерівності доходів домогосподарств. На нашу думку, нормативний підхід ДССУ дає можливість вирішити згадані розбіжності.

Відповідно до методологічних положень державного статистичного спостереження «Обстеження умов життя домогосподарств», затверджених Державною службою статистики України, нерівність доходів домогосподарств вимірюється за допомогою показників:

- 1) децильного коефіцієнта диференціації доходів населення;
- 2) квінтільного коефіцієнта фондів [222, с. 8].

Децильний коефіцієнт диференціації доходів населення (D_K) характеризує відношення мінімального рівня доходів серед 10% найбільш забезпеченого

населення до максимального рівня вищезазначених доходів серед 10% найменш забезпеченого населення.

Квінтильний коефіцієнт фондів (K_{ϕ}) характеризує співвідношення доходів 20% найбільш та найменш забезпеченого населення (відношення сумарних доходів населення (грошових, загальних) у першому та останньому квінтилях).

Значення обидвох із запропонованих коефіцієнтів вимірювання нерівності доходів домогосподарств – D_k та K_{ϕ} – мають однакову економічну інтерпретацію. А саме, зростання їхніх значень прямо свідчить про збільшення нерівності доходів домогосподарств та, опосередковано, про зменшення фінансової стійкості як агрегованого сектору макроекономіки. І навпаки – скорочення значень D_k та K_{ϕ} прямо свідчить про зменшення нерівності доходів домогосподарств та, опосередковано, про збільшення їх фінансової стійкості.

Нерівність у формуванні та свобода при розподілі спричиняє різний обсяг доходів для окремого домогосподарства. Це зумовлює існування як домогосподарств-донорів (акумулюють кошти понад свої потреби) так і домогосподарств-реципієнтів (акумулюють кошти не достатні, щоб забезпечити свої потреби) та породжує необхідність розрахунку ще одного, третього показника – Пзк. За його допомогою можна оцінити фінансову стійкість домогосподарств на макrorівні. Даний показник визначається шляхом ділення обсягу запозичених коштів домогосподарств на загальний обсяг доходів домогосподарства (Пзк):

$$\text{Пзк} = \frac{\text{ЗК}}{\text{ДД}}, \quad (2.3)$$

де ЗК – запозичені кошти домогосподарств, млрд грн;

ДД – доходи домогосподарств, млрд грн.

Показник Пзк характеризує обсяг запозичених коштів, які домогосподарства залучають на кожну гривню власних доходів. Зниження

показника свідчить про зміцнення фінансової стійкості домогосподарств, на відміну від інших показників Поп та Попд, котрі характеризують її ріст своїм збільшенням. Оптимальне значення показника Пзк визначити складно. Очевидним є те, що чим він вищий, тим вищий ступінь фінансової залежності домогосподарства від зовнішніх джерел забезпечення своєї життєдіяльності. Факт запозичення коштів домогосподарств не має негативної або позитивної спрямованості, а лише свідчить про тенденції у функціонуванні фінансової системи країни. Чим менше значення показника Пзк, тим більше є домогосподарств-донорів в економіці, тим фінансово стійкішою є сфера фінансів домогосподарств. Мету, при якій значення Пзк на макrorівні буде все меншим і меншим, вважаємо однією із цілей побудови фінансової системи держави, а також одним із тих показників, яким можна виміряти ефективність її побудови. А саме, чим менше значення показника Пзк, тим ефективніша фінансова система держави і навпаки.

Водночас фактором, який впливає на рішення щодо запозичення коштів домогосподарствами, є рівень відсоткової ставки за їхнім обслуговуванням. Тому аналіз запропонованого показника Пзк і тенденції, які він описує можливі за умов незмінності відсоткових ставок в економіці. Важливою також є структура запозичених коштів домогосподарств, а саме: питома вага споживчого та неспоживчого кредитування, іпотечних кредитів. Запозичення коштів, що має на меті споживання товарів і послуг, може свідчити про неспроможність домогосподарства забезпечити свою поточну життєдіяльність. На противагу цьому, запозичення на будівництво чи реконструкцію житла дозволяє зробити висновки про розвиток домогосподарств країни в довгостроковій перспективі.

Таким чином, дослідження показника відношення обсягу запозичених ресурсів домогосподарств до загального обсягу доходів домогосподарства (Пзк) доповнюється оцінкою динаміки рівня відсоткової ставки на кредитному ринку та аналізом структури отриманих позикових коштів.

Академічний словник української мови дає визначення «достатність» як поняття, що «задовольняє що-небудь або відповідає яким-небудь потребам» [223]. Таким чином, поняття «достатність доходів» визначається ступенем відповідності потребам домогосподарств. Чинне законодавство визначає «вартісну величину достатню для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору харчових продуктів, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості» як прожитковий мінімум [224]. Він розраховується нормативним методом на місяць на одну особу, а також окремо для дітей віком до 6 років; дітей віком від 6 до 18 років; працездатних осіб та осіб, які втратили працездатність.

В основу дослідження достатності доходів нами покладені показники середньомісячних значень грошових доходів та прожиткового мінімуму на одне домогосподарство. Дані показники визначатимуться за даними Державної служби статистики на мікроекономічному рівні дослідження фінансової стійкості в розрахунку на одне домогосподарство (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Показники оцінки достатності доходів домогосподарств на
мікроекономічному рівні ***

Показник	Формула розрахунку	Економічна інтерпретація
Мікроекономічний рівень		
Достатність доходів (P _д)	$P_d = DD/PM,$ де DD – величина доходів у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн. PM – величина прожиткового мінімуму в розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн.	Характеризує рівень достатності доходів для забезпечення мінімальних потреб домогосподарства. Чим вищий показник, тим вищий є рівень фінансової стійкості домогосподарства і тим більше в нього можливостей для проведення власної фінансової політики.

* Джерело: запропоновано автором

Показник достатності доходів P_d визначається методом ділення обсягу доходів домогосподарств на величину прожиткового мінімуму в розрахунку на одне домогосподарство на місяць (P_d):

$$P_d = \frac{DD}{PM}, \quad (2.4)$$

де DD – величина доходів домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн;

PM – величина прожиткового мінімуму в розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн.

Показник P_d характеризує рівень достатності доходів для забезпечення мінімальних потреб домогосподарства. Чим вищий показник, тим краща фінансова стійкість домогосподарства і тим більше у нього можливостей для проведення власної фінансової політики. Зниження показника свідчить про зниження фінансової стійкості домогосподарств. Теоретично обґрунтувати оптимальне значення показника P_d складно. Очевидним є те, що чим він вищий, тим вищий ступінь фінансової стійкості домогосподарства.

Величина прожиткового мінімуму в розрахунку на одне домогосподарство визначається залежно від його розміру. Розмір домогосподарства – кількість осіб, що входять до його складу – щороку обчислюється Державною службою статистики України. З нашого погляду, доцільно розраховувати показник достатності доходів для двох типів домогосподарств:

- 1) середнього за розміром;
- 2) більшого за розміром від середньостатистичного.

Такий підхід дозволить у процесі аналізу деталізувати переважну більшість домогосподарств країни, що посилює теоретичну обґрунтованість використання запропонованого показника достатності доходів на мікроекономічному рівні для визначення рівня їхньої фінансової стійкості.

Проаналізувавши наявні підходи вітчизняних учених, методологію дослідження умов життя в домогосподарствах ДССУ, робимо висновок про одностайність у трактуванні сутності поняття «витрати домогосподарств». Як «грошові кошти або інші матеріальні активи (наприклад, продукцію особистого підсобного господарства), які вже використані домашнім господарством з метою задоволення власних чи колективних потреб», розглядає витрати домогосподарств Т. Кізіма [151, с. 62]; «сумарну суму усіх грошових коштів і благ матеріального стану, котрі витрачені в ході виконання домогосподарствами своїх економічних функцій» дає визначення витратам домогосподарств С. Мочерний [225, с. 242]; «складаються з грошових витрат... вартості спожитих домогосподарством і подарованих ним родичам та іншим особам продовольчих товарів...суми пільг та субсидій» досліджують витрати домогосподарств О. Замора та Л. Ярема [226, с. 51]; близьку до позицій згаданих раніше авторів займають Л. Юрчишена [227, с. 158], колектив авторів підручника «Теорія фінансів» під редакцією П. Юхименка, В. Федосова та Л. Лазебника [21, с. 359] та ін.

Ці та інші дослідження витрат домогосподарств базуються на визначенні сукупних витрат домогосподарств ДССУ, яка визначає, що «сукупні витрати домогосподарств складаються з суми споживчих та неспоживчих сукупних витрат...включають фактично сплачені грошові витрати домогосподарства, вартість натуральних надходжень, суми пільг та безготівкових субсидій» [228; 229]. Поділяючи позицію органу державної виконавчої влади щодо сутності та класифікації витрат домогосподарств, автори мають можливість проаналізувати їхній склад та структуру та оцінити динаміку зміни в певному проміжку часу.

Проаналізувавши дані підходи, під витратами домогосподарств розглядаємо грошові кошти, які використані ними для задоволення власних матеріальних і духовних потреб. Фактично це є сукупність платежів, які здійснює домогосподарство з метою забезпечення своєї життєдіяльності.

Виходячи із методології Державної служби статистики, у складі витрат домогосподарств, виділяють:

а) споживчі витрати: на купівлю харчових продуктів та безалкогольних напоїв; алкогольні напої, тютюнові вироби; непродовольчі товари й послуги (одяг і взуття, житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива, поточне утримання житла, охорона здоров'я, транспорт, зв'язок, відпочинок і культура, освіта, ресторани, готелі, різні товари й послуги);

б) неспоживчі витрати: пов'язані із веденням особистого підсобного господарства, грошова допомога родичам та іншим особам, витрати на купівлю нерухомості, на будівництво, капітальний ремонт житла та господарських будівель, на придбання акцій, сертифікатів, валюти, приріст вкладів до банківських установ, аліменти, податки (крім податку на доходи фізичних осіб, збори, внески тощо), суми безготівкових пільг та субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива, суми безготівкових пільг на оплату телефону, проїзду в транспорті, на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо [230].

В основу дослідження оцінки витрат домогосподарств нами покладені показники їхнього складу та структури, а саме, питомої ваги витрат, що мають споживчий та неспоживчий характер. Ці показники визначатимуться за даними Державної служби статистики для дослідження фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні в розрахунку на одне домогосподарство на місяць.

Такими показниками, наведеними в табл. 2.3, на нашу думку, є:

1) показник витрат на харчування P_v – питома вага платежів на харчові продукти та безалкогольні напої в загальній величині витрат домогосподарств;

2) показник Енгеля P_e – питома вага платежів на харчові продукти та безалкогольні напої в загальній величині доходів домогосподарств.

Показники оцінки витрат домогосподарств на харчування на мікроекономічному рівні *

Показник	Формула розрахунку	Економічна інтерпретація
Мікроекономічний рівень		
Показник витрат на харчування (П _в)	$P_v = V_x / VD,$ де V _x – величина витрат на харчування та безалкогольні напої в розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн. VD – величина витрат домогосподарств в розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн.	Характеризує рівень витрат на харчування в загальній сумі витрат домогосподарства. Чим вищий показник, тим нижча фінансова стійкість домогосподарства і тим менше в нього можливостей для проведення власної фінансової політики.
Показник Енгеля (П _е)	$P_e = V_x / DD,$ де V _x – величина витрат на харчування та безалкогольні напої в розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн. DD – величина доходів в розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн.	Характеризує рівень витрат на харчування в загальній сумі доходів домогосподарства. Чим вищий показник, тим нижча фінансова стійкість домогосподарства і тим менше в нього можливостей для проведення власної фінансової політики.

* Джерело: запропоновано автором

Показник витрат на харчування П_в визначається методом ділення величини витрат на харчування та безалкогольні напої на загальну величину витрат домогосподарства в розрахунку на одне домогосподарство на місяць (П_в):

$$P_v = \frac{V_x}{VD}, \quad (2.5)$$

де V_x – величина витрат на харчування та безалкогольні напої домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн;

VD – загальна величина витрат домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн.

Показник витрат домогосподарств на харчування P_v на мікроекономічному рівні дослідження характеризує їх питому вагу в загальній сумі витрат домогосподарства. Чим вищий показник, тим нижча фінансова стійкість домогосподарства і тим менше у нього можливостей для проведення власної фінансової політики. Зниження показника свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств. Теоретично можливе значення показника P_v визначити складно. Очевидним є те, що чим він нижчий, тим вищий ступінь фінансової стійкості домогосподарства.

Вперше зміни складу та структури витрат населення залежно від обсягу доходу теоретично дослідив німецький статист Ернст Енгель. Вивчаючи бюджети 153 бельгійських сімей [231], учений дійшов висновку, що чим менший дохід домогосподарства, тим більша його частина у відносному вираженні використовується на харчові продукти [232, с. 225]. Ця закономірність працює й у протилежному напрямку – чим більший дохід домогосподарства, тим менша його частка використовується на споживання товарів і послуг [233, с. 112].

Показник Енгеля P_e визначається методом ділення величини витрат на харчування та безалкогольні напої на загальну величину витрат домогосподарства в розрахунку на одне домогосподарство на місяць (K_v):

$$P_v = \frac{V_x}{D_d}, \quad (2.6)$$

де V_x – величина витрат на харчування та безалкогольні напої домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн;

D_d – загальна величина доходів домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн.

Динаміка показника Енгеля є одним із показників, який, на нашу думку, характеризує практику поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств крізь призму оцінки його фінансової стійкості – чим менша

частина доходу домогосподарства використовується на витрати на харчування, тим більш фінансово стійким є таке домогосподарство.

У наукових дослідженнях як вітчизняних, так і закордонних авторів є спільне бачення, що заощадження домогосподарств є частиною їхнього доходу за вирахуванням суми споживчих витрат на придбання товарів і послуг та сплачених податків на доходи і майно [16, с. 243-244; 71, с. 545; 234, с. 19].
Методологічно обсяг заощаджень домогосподарств розраховується:

а) на мікроекономічному рівні – як частина неспоживчих сукупних витрат у розрахунку на одне домогосподарство на місяць [235];

б) на макроекономічному рівні – як приріст (чиста вартість) фінансових активів. У їхньому складі виокремлюють приріст (чисту вартість) готівкових грошей та депозитів (код показника національного рахунку F.2), боргових цінних паперів (код показника національного рахунку F.3), отриманих позик, за винятком погашених (код показника національного рахунку F.4) та акціонерного капіталу та акцій або паїв інвестиційних фондів (код показника національного рахунку F.5) [236, с. 87].

В основу дослідження оцінки заощаджень домогосподарств нами покладені показники їхнього складу та структури, а саме: дослідження питомої ваги у витратах домогосподарств, темпів зміни (базисних, ланцюгових), граничної схильності до здійснення та фактичної норми, визначеної для вітчизняних домогосподарств. Шляхом порівняння будуть побудовані та проаналізовані ряди динаміки показників, визначені фактори впливу на їхнє формування.

Показники оцінки заощаджень домогосподарств визначаються за даними ДССУ, Національного банку України для дослідження фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні в розрахунку на одне домогосподарство на місяць та на макроекономічному рівні в розрахунку на усі домогосподарства країни.

Показниками оцінки заощаджень домогосподарств, на нашу думку, є:

а) на мікроекономічному рівні: показник неспоживчих витрат домогосподарств ($P_{нв}$);

б) на макроекономічному рівні: норма заощаджень домогосподарств (H_3) (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Показники оцінки заощаджень домогосподарств *

Показник	Формула розрахунку	Економічна інтерпретація
Мікроекономічний рівень		
Показник неспоживчих витрат домогосподарств ($P_{нв}$)	$P_{нв} = V_n / V_d$, де V_n – величина неспоживчих витрат у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн. V_d – величина витрат домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн.	Характеризує рівень неспоживчих витрат у загальній сумі витрат домогосподарства. Чим вищий показник, тим вищий фінансовий потенціал домогосподарства і тим більше у нього можливостей для проведення власної фінансової політики.
Макроекономічний рівень		
Норма заощаджень домогосподарств (H_3)	$H_3 = ZD / DD$, де ZD – величина заощаджень домогосподарств у формі приросту фінансових активів, грн. DD – величина доходів домогосподарств, грн.	Характеризує рівень заощаджень домогосподарств у формі приросту фінансових активів у загальній сумі доходів домогосподарства. Чим вищий показник, тим вищий фінансовий потенціал домогосподарства і тим більше у нього можливостей для проведення власної фінансової політики. Дозволяє порівняти рівень заощаджень у різних країнах

* Джерело: запропоновано автором

Показник неспоживчих витрат $P_{нв}$ визначається методом ділення величини неспоживчих витрат на загальну величину витрат домогосподарства в розрахунку на одне домогосподарство на місяць ($K_{нв}$):

$$P_{нв} = \frac{V_n}{V_d} \quad (2.7)$$

де V_n – величина неспоживчих витрат домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн;

ВД – загальна величина витрат домогосподарств у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, грн.

У вітчизняній мікроекономічній статистиці поняття «заощадження» в складі неспоживчих витрат окремо не виділяють. Тому в межах нашого дослідження на мікроекономічному рівні емпіричні розрахунки фінансової стійкості домогосподарств ґрунтуватимуться на даних щодо загальної величини неспоживчих витрат. Побудувавши ряди динаміки загального явища – неспоживчих витрат і використавши аналіз як метод наукового дослідження, отримані висновки для єдиного цілого можемо поширити й на його складову – заощадження домогосподарств. Чим вищий показник $P_{нв}$, тим більшим є потенціал для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Норма заощаджень H_3 визначається методом ділення величини заощаджень домогосподарств (приріст фінансових активів, згідно з методикою ДССУ) на загальну величину їхніх доходів:

$$H_3 = \frac{ЗД}{ДД}, \quad (2.8)$$

де ЗД – величина заощаджень домогосподарств у формі приросту фінансових активів, грн;

ДД – загальна величина доходів домогосподарств, грн.

Інтерпретація норми заощаджень домогосподарств H_3 на макроекономічному рівні та показника неспоживчих витрат домогосподарств $P_{нв}$ на мікроекономічному рівні аналогічна. Тобто, чим вище значення показників, тим більшим є потенціал для покращення фінансової стійкості домогосподарств і тим більше в нього можливостей для проведення власної фінансової політики.

Показник норми заощаджень домогосподарств розраховується Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСД) для 37 країн світу, більшість з яких є державами з високим рівнем економічного та людського розвитку [237]. Порівняння усередненої норми заощаджень

вітчизняних домогосподарств з аналогічним показником в країнах OECD дозволить виявити закономірності, розрахувати мінімальні (порогові) значення.

Аналіз структури фінансових активів домогосподарств (готівкових грошей та депозитів; боргових цінних паперів; отриманих позик, за винятком погашених; акціонерного капіталу та акцій або паїв інвестиційних фондів) дозволить визначити вплив окремих факторів на зміну величини заощаджень. Інструменти регресійного аналізу (середні величини, еластичність, дисперсія) дозволять виміряти вплив факторної ознаки (доходу домогосподарств) на результативну ознаку (їхні заощадження), оцінити тісноту і силу взаємозв'язку між показниками, визначити шляхи збільшення норми заощадження вітчизняних домогосподарств в умовах змінного економічного середовища – відсоткової ставки на фінансовому ринку, індексу споживчих цін.

Заощадження домогосподарств здійснюються у різних формах, дохідність за якими може бути заздалегідь відома. Якщо розглядати поняття ризику як імовірність не отримати запланований рівень доходу на заощаджені кошти (і навпаки, гарантованість отримання доходу як низькоризиковість заощаджень), то депозит як фінансовий інструмент є низькоризиковим. Аналогічно інструментами із відомою (або гарантованою) дохідністю є державні облігації [238], страхування життя (за умови договору із гарантованим інвестиційним доходом) [239], внески до недержавних пенсійних фондів [240]. Найпоширенішим інструментом заощаджень із гарантованою та наперед відомою дохідністю є депозити у фінансових установах.

Розгляд складу, структури низькоризикових інструментів заощаджень домогосподарств, визначення факторів впливу на їх динаміку (у першу чергу доходів) через елементи лінійно-регресійного аналізу; порівняння середнього розміру дохідності за інструментами та рівнем інфляції, представленим показником індексу споживчих цін дозволить посилити науково-методичну базу оцінки низькоризикових заощаджень домогосподарств, визначивши при цьому переваги та недоліки останніх.

Традиційним у науковій літературі дослідників сфери фінансів домогосподарств є поділ заощаджень, які знаходяться в розпорядженні домогосподарств на організовані (спрямовані на приріст їх фінансових активів) та неорганізовані (пасивні, у готівковій формі) (Т. Кізима [16, с. 243], А. Вдовиченко [241, с. 94], В. Булавинець [242], Є. Носова [243, с. 74]. Такий підхід дозволяє сформулювати тезу про інвестиційний потенціал домогосподарств як перехід від неорганізованої форми заощаджень до організованої (рис. 2.14).

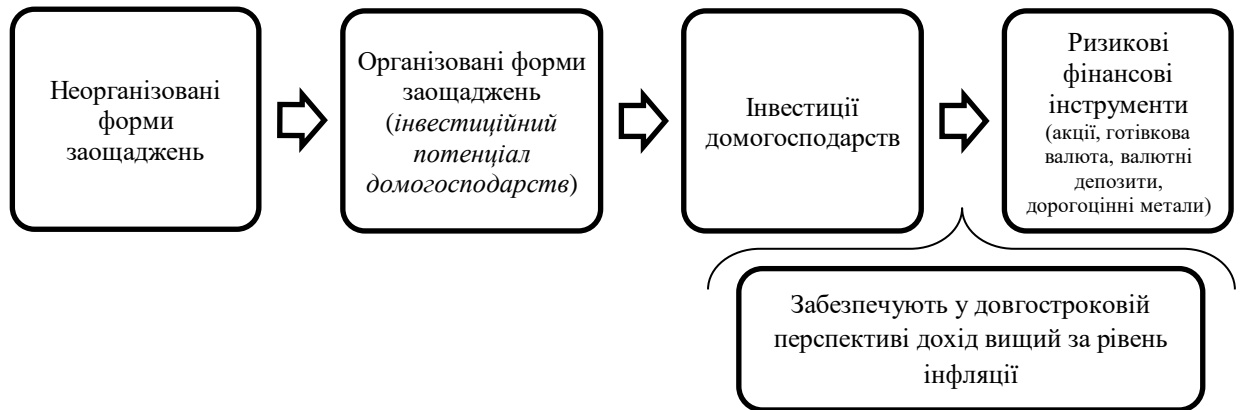

Рис. 2.14. Трансформація заощаджень домогосподарств у інвестиційний потенціал *

* Джерело: побудовано автором

Ідею кількісного виміру інвестиційного потенціалу населення через аналіз грошового агрегату M0 – готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями [244] у своїх працях пропонують А. Вдовиченко [241, с. 95], автори монографії за редакцією Т. Єфименко, М. Єрмошенка [207, с. 461], А. Скірко [245, с. 168], М. Дмитренко [246, с. 17] та ін. Ми поділяємо думку цих авторів, адже дана позиція ґрунтується на тому, що решта грошових коштів економічних суб'єктів (у тому числі домогосподарств) уже перетворилась на заощадження чи інвестиції в тій, чи іншій формі: на депозити в національній валюті (грошовий агрегат M1), в іноземній валюті й інші депозити (грошовий агрегат M2) та в цінних паперах, крім акцій (грошовий агрегат M3). Макроекономічний аналіз динаміки показників доходів домогосподарств (за даними ДССУ), грошового агрегату M0 (за даними Національного банку

України), їх співвідношення між собою дає можливість оцінити інвестиційний потенціал домогосподарств в абсолютних та відносних одиницях виміру. Показником оцінки інвестицій домогосподарств на макроекономічному рівні, на нашу думку, є показник інвестиційного потенціалу домогосподарств (P_{ip}) (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Показники оцінки інвестицій домогосподарств *

Показник	Формула розрахунку	Економічна інтерпретація
Макроекономічний рівень		
Показник інвестиційного потенціалу домогосподарств (P_{ip})	$P_{ip} = M0 / ДД,$ де М0 – обсяг грошового агрегату, готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями, грн. ДД – величина доходів домогосподарств, грн.	Характеризує рівень готівкових коштів поза депозитними корпораціями (грошовий агрегат М0) в загальній сумі доходів домогосподарства. Чим вищий показник, тим вищий інвестиційний потенціал домогосподарства і тим більше в нього можливостей для проведення власної фінансової політики

* Джерело: запропоновано автором

Показник інвестиційного потенціалу P_{ip} визначається методом ділення обсягу грошового агрегату М0, який вимірює готівкові кошти поза межами депозитних корпорацій на загальну величину доходів домогосподарства:

$$P_{ip} = \frac{M0}{ДД}, \quad (2.9)$$

де М0 – обсяг грошового агрегату, який виражає готівкові кошти поза межами депозитних корпорацій, грн;

ДД – загальна величина доходів домогосподарств на макроекономічному рівні, грн.

Теоретично можливе оптимальне значення показника інвестиційного потенціалу домогосподарств важко визначити, однак ми можемо стверджувати, що чим він вищий, тим більшим є інвестиційний потенціал домогосподарства і тим більше в нього можливостей для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств у довгостроковій перспективі.

На нашу думку, оцінку показників фінансової стійкості домогосподарств доцільно доповнити факторним аналізом, а саме, елементами теорії кореляційно-регресійного аналізу (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Елементи теорії кореляційно-регресійного аналізу для оцінки показників фінансової стійкості домогосподарств *

Елемент	Формула розрахунку	Економічна інтерпретація для оцінки показників фінансової стійкості домогосподарств
Рівняння парної регресії (y_x)	$y_x = f(x)$ у випадку однієї змінної	Функціональний тип залежності встановлює вплив окремих внутрішніх і зовнішніх факторів x на результативну ознаку y . Показники впливу на фінансову стійкість домогосподарств, які ми визначаємо як результативні ознаки y це дохід, витрати, заощадження та інвестиції домогосподарства; факторними ознаками x виступатимуть обсяг ВВП, розмір відсоткової ставки за депозитами, кредитами та ін.
Рівняння множинної регресії (y_x)	$y_x = f(x_1, x_2 \dots x_n)$ у випадку кількох змінних	Показує, на скільки відсотків зміниться результативна ознака y при зміні факторних ознак x на 1%
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	Показує щільність та напрям зв'язку між результативними ознаками y при зміні факторних ознак x . Якщо немає будь-якого зв'язку, його значення наближається до 0; при високому функціональному зв'язку – до 1; коли зв'язок прямий – r величина додатна, а коли зворотний – від'ємна.
Показник кореляції Пірсона (r_x) для лінійних залежностей	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	Показник детермінації (Rx^2) та індекс кореляції (Rx) показують, яка частка варіації результативної ознаки y залежить від варіації факторних ознак x .
Показник детермінації (Rx^2) Індекс кореляції (Rx) для нелінійних залежностей	$Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}$ $Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}}$	

* Джерело: запропоновано автором [247, с. 33; 248, с. 73; 249, с. 24; 250, с. 107; 251, с. 347; 252, с. 215].

У додатку А представлено пояснювальну записку до розрахунку формул табл. 2.6. Розрахунок показників лінійного або нелінійного впливу факторних ознак x на результативну ознаку y ; визначення ступеня щільності та напрямку

зв'язку між величинами шляхом обчислення показника еластичності (ε_x), показника кореляції для лінійних залежностей (r_x) та нелінійних залежностей (Rx) та показника детермінації (Rx^2) дозволяє: а) посилити методичну складову оцінки фінансової стійкості домогосподарств; б) визначити резерви зростання фінансової стійкості домогосподарств шляхом оцінки факторів (наприклад, обсягу ВВП, індекс споживчих цін, відсоткової ставки на депозити, кредити тощо), які здійснюють прямий та найбільш стійкий вплив на неї.

Таким чином, при побудові методики дослідження фінансової стійкості домогосподарств пізнання цілого (фінансової стійкості домогосподарства) розкладено на аналіз окремих його частин (оцінки доходів домогосподарств, їхніх витрат, заощаджень та інвестицій), який може бути застосований на макроекономічному рівні дослідження (відповідальними органами державної влади) та мікроекономічному рівні дослідження (самими домогосподарствами або компаніями, які надають послуги з управління коштами домогосподарств).

До макроекономічних показників оцінки фінансової стійкості домогосподарства віднесено серед: доходів домогосподарств – визначення питомої ваги оплати праці у ВВП (P_{OP}); питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарств (P_{BK}) та відношення запозичених коштів домогосподарств до величини їхніх доходів ($P_{ЗК}$); заощаджень – норма заощаджень домогосподарств (H_3); інвестиційного потенціалу – показник інвестиційного потенціалу домогосподарств (P_{IP}). До мікроекономічних показників оцінки фінансової стійкості домогосподарства віднесено серед: доходів домогосподарств – показник достатності доходів P_d ; поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств – показник витрат на харчування P_B та показник Енгеля P_e ; заощаджень – показник неспоживчих витрат домогосподарств (P_{NB}).

Оцінку фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівні дослідження за допомогою запропонованих у п. 2.3 дисертації показників здійснено в розділі 3.

Висновки до розділу 2

За результатами дослідження методологічних основ забезпечення фінансової стійкості домогосподарств можна зробити такі висновки.

Обґрунтовано, що дослідження складової вчення про фінанси домогосподарств – фінансову стійкість – обумовлене безперервною дією та зміною екзогенних (рівня споживчих цін; відсоткових ставок доходу на заощадження, кредитних ресурсів; ставок оподаткування доходів фізичних осіб та ін.) і ендогенних (зміною чисельності або складу домогосподарства, кількісних та якісних параметрів потреб членів домогосподарств, тривалістю життєвого циклу та ін.) чинників впливу на фінансову діяльність домогосподарств.

Запропоновано під методологією забезпечення фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств розуміти систему, що досліджує взаємообумовленість, взаємозв'язок і взаємозалежність знань і діяльності держави (макрорівень) та домогосподарств (мікрорівень) у сфері формування й використання фінансових ресурсів останніх шляхом застосування сукупності принципів і методів, які мають специфічне цільове призначення; пов'язану з управлінською діяльністю з досягнення певної мети, обумовлену особливостями фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств.

До методологічної структури дослідження забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, яка наділена певним апаратом дослідження, віднесено: діалектичний, когнітивний, інституціональний методологічні підходи, принципи; методи; понятійно-категоріальну основу наукового дослідження (наукову гіпотезу, об'єкт, предмет); алгоритм забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Сформульовано власний підхід у трактуванні оцінювання фінансової стійкості як діяльності, яка, на основі проведеного аналізу, обґрунтованих суджень і прогнозних розрахунків, використовуючи сукупність відповідних способів і методів, робить припущення щодо зміни тенденцій у формуванні та

використанні фінансових ресурсів у формі доходів, витрат, заощаджень, інвестицій на мікрорівні (домогосподарства) або та макрорівні (держави).

Розроблено Методику і виокремлено 4 групи показників оцінки фінансової стійкості домогосподарства. Обґрунтовано принципи Методики та застосовування її методів згідно із чотирма етапами здійснення розрахунків. Крім того, оцінювання фінансової стійкості домогосподарства передбачає розрахунок відповідних агрегованих індексів, ідентифікацію ризиків її погіршення та потенціал для забезпечення; визначення впливу ендогенних та екзогенних чинників впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, використання показників оцінки фінансової стійкості упродовж життєвого циклу домогосподарства та моделювання фінансової поведінки останніх.

До макроекономічних показників оцінки доходів домогосподарств віднесено визначення питомої ваги оплати праці у ВВП (P_{OP}); питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарств (P_{BK}) та відношення залучених коштів домогосподарств до величини їхніх доходів ($P_{ЗК}$); заощаджень – норма заощаджень домогосподарств (H_3); інвестиційний потенціал – (P_{IP}). До мікроекономічних показників оцінки: доходів домогосподарств віднесено показник достатності доходів K_D ; поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств – показник витрат на харчування K_B та коефіцієнт Енгеля K_e ; заощаджень – показник неспоживчих витрат домогосподарств (P_{NB}).

Обґрунтовано, що оцінку показників фінансової стійкості домогосподарств доцільно доповнити факторним аналізом, а саме, елементами теорії кореляційно-регресійного аналізу. Це дозволить посилити методичну складову оцінки фінансової стійкості домогосподарств та визначити резерви її забезпечення шляхом аналізу напрямку (прямого, оберненого) та сили (щільність зв'язку, ступінь залежності тощо) факторів, які здійснюють вплив на неї.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [1; 23; 35; 39; 40; 42].

РОЗДІЛ 3

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

3.1. Аналіз показників достатності доходів домогосподарств

Інформаційною базою для аналізу показників достатності доходів домогосподарств за період 2001–2021 рр. є офіційні дані ДССУ та Національного банку України. Макроекономічний рівень дослідження дозволяє виокремити тенденції у формуванні доходів домогосподарств, вивчити вплив факторів зміни обсягу валового внутрішнього продукту на досліджуване явище фінансової стійкості та визначити автономність кризь призму ступеня залучення кредитних ресурсів у забезпеченні власних потреб. Мікроекономічний рівень дослідження (в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство) дозволить визначити достатність доходів для задоволення як поточних потреб домогосподарств, так і їхніх потреб у майбутньому.

У табл. 3.1 представлено характеристику домогосподарств України за 2001–2021 рр. Починаючи із 2014 р., дані наведено без урахування окупованих територій Автономної Республіки Крим, частини Луганської та Донецької областей.

Наведені дані підтверджують, що станом на кінець 2021 р. відбулися такі зміни в кількості та складі домогосподарств України:

- домогосподарство в середньому складається із 2,58 особи (95% показника 2001 р.);
- порівняно з 2001 р. 62,2% із загальної кількості домогосподарств без дітей (показник зріс на 8%);
- 37,8% домогосподарств мають дітей до 18 років (89% від рівня 2001 р.);
- У складі домогосподарств із дітьми на третину скоротилась чисельність тих, які мають чотири дитини й більше;

- понад 60% від загальної чисельності домогосподарств складають ті, що у своєму складі мають дві або три особи.

Таблиця 3.1

Характеристика домогосподарств України за 2001–2021 рр.¹*

Рік	Середній розмір домогосподарства, осіб	Розподіл домогосподарств за кількістю осіб у їх складі (%)				Частка домогосподарств із дітьми до 18 років (%)	Частка домогосподарств без дітей (%)
		одна особа	дві особи	три особи	чотири особи і більше		
2001	2,73	21	28,1	22,1	28,8	42,5	57,5
2002	2,71	20,9	29,2	22,6	27,3	41,3	58,7
2003	2,62	22,4	29,6	23,5	24,5	38,9	61,1
2004	2,62	22,4	30,2	23,3	24,1	37,2	62,8
2005	2,61	22,2	29,3	24,5	24	37,5	62,5
2006	2,6	24,6	27,2	23,4	24,8	37,7	62,3
2007	2,6	24	27,1	25	23,9	37,7	62,3
2008	2,6	23,7	27	25,7	23,6	37,8	62,2
2009	2,6	23,2	28,6	25,2	23	37,8	62,2
2010	2,59	23,4	28,3	25,5	22,8	37,9	62,1
2011	2,59	23,6	27,9	25,8	22,7	38	62
2012	2,58	22,4	30	25	22,6	38	62
2013	2,58	22,6	29,1	26,9	21,4	38	62
2014	2,58	22,8	29,6	25,3	22,3	38	62
2015	2,59	20,3	32,5	25,9	21,3	38,2	61,8
2016	2,58	19,7	32,3	26,9	21,1	38,2	61,8
2017	2,58	19,9	32	27,3	20,8	38,2	61,8
2018	2,58	19,7	32,8	26,5	21	37,8	62,2
2019	2,58	19,5	33,4	26,7	20,4	37,9	62,1
2020	2,58	19	34,5	26,5	20	37,7	62,3
2021	2,58	18,2	35,4	26,6	19,8	37,8	62,2
Темп зміни 2021/2001	-5%	-13%	+26%	+20%	-31%	-11%	+8%

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [253]

На нашу думку, за досліджуваний період фактор зміни кількості осіб у складі домогосподарств – скорочення від 2,73 у 2001 р. до 2,58 у 2021 р. – суттєво не вплинув на їхню фінансову стійкість. Наша позиція базується на незначному щорічному темпі зміни кількості осіб у складі домогосподарств (0,24%).

Доходи домогосподарств на макроекономічному рівні, з одного боку, є результатом розподілу та перерозподілу ВВП, а з іншого – об'єктом подальшого розподілу та трансформації в його споживчі та неспоживчі витрати. Тому, рівень доходів домогосподарства виражений в абсолютних величинах, безумовно, є показником його добробуту. Питома вага доходів домогосподарства у ВВП характеризує результат його виробничої діяльності як учасника суспільного процесу і вимірюється «сукупною вартістю товарів та послуг, виготовлених та наданих ним для кінцевого використання» [248]. Аналіз зміни показників ВВП, оплати праці, питомої ваги оплати праці у ВВП та темпів зміни зазначених показників дозволить оцінити рівень достатності доходів для забезпечення їх життєдіяльності.

На рис. 3.1 представлено динаміку показників оплати праці найманих працівників (ОП), ВВП України та запропонованого нами показника питомої ваги оплати праці у ВВП (Поп) за період 2001–2021 рр.

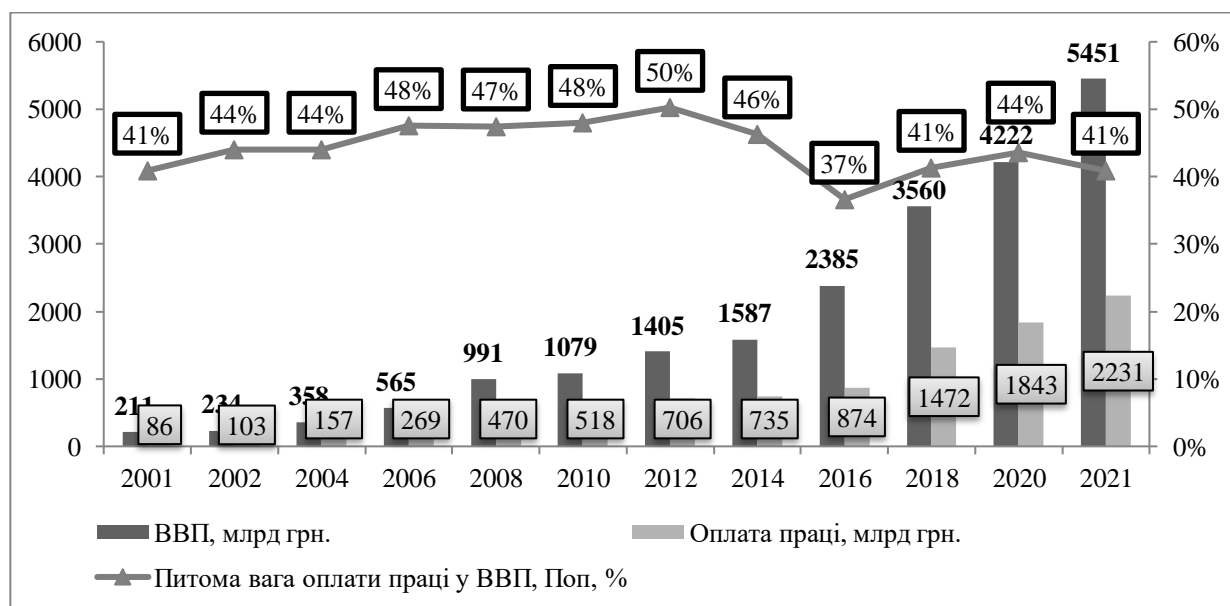

Рис. 3.1. Динаміка оплати праці, ВВП та питомої ваги оплати праці у ВВП України за 2001–2021 рр. ¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [254; 255].

Дані рис. 3.1 свідчать про зростання показників оплати праці та ВВП за аналізований період. Якщо рівень оплати праці у 2001 р. був 86 млрд грн, то у

2021 р. – 2,23 трлн грн; ВВП зріс від 211 млрд грн до 5,4 трлн грн. Водночас темпи зростання оплати праці майже аналогічні темпам зростання ВВП, оскільки розрахований нами показник Поп, залишився без змін – питома вага оплати праці у ВВП як у 2001 р., так і у 2021 р. складала 41%. Рівночасно значення показника Поп було нерівномірним – спостерігався період його зростання (до 2012 р., досягнувши максимального показника 50%), суттєвого скорочення (2012–2016 рр., коли він досягнув свого мінімального значення 37%) та поступового зростання (починаючи із 2016 р.). Очевидно, що на зменшення досліджуваного показника суттєво вплинула анексія Автономної Республіки Крим (2014 р.) та бойові дії на Сході України, які почались у 2014 р. і тривають донині. Додатковим фактором скорочення питомої ваги оплати праці у ВВП стало зростання інфляції за досліджуваний період.

На рис. 3.2 представлено динаміку ланцюгових та базисних (до показника 2001 р.) показників оплати праці, ВВП та питомої ваги оплати праці у ВВП України за 2002–2021 рр. Розраховані базисні (до показника 2001 р.) та ланцюгові темпи зміни досліджуваних показників показують, що незмінність питомої ваги оплати праці найманих працівників у ВВП у 2021 р. порівняно із 2001 р. відбулось через те, що темпи зростання ВВП (у 2021 р. порівняно із 2001 р. у 25,8 раза) були аналогічні від темпів зростання оплати праці (у 2021 р. порівняно із 2010 р. у 25,8 раза).

Водночас розраховані нами ланцюгові темпи зміни (рік до року) свідчать про майже синхронність зміни показників оплати праці та ВВП за аналізований період 2001–2021 рр. (рис. 3.2)

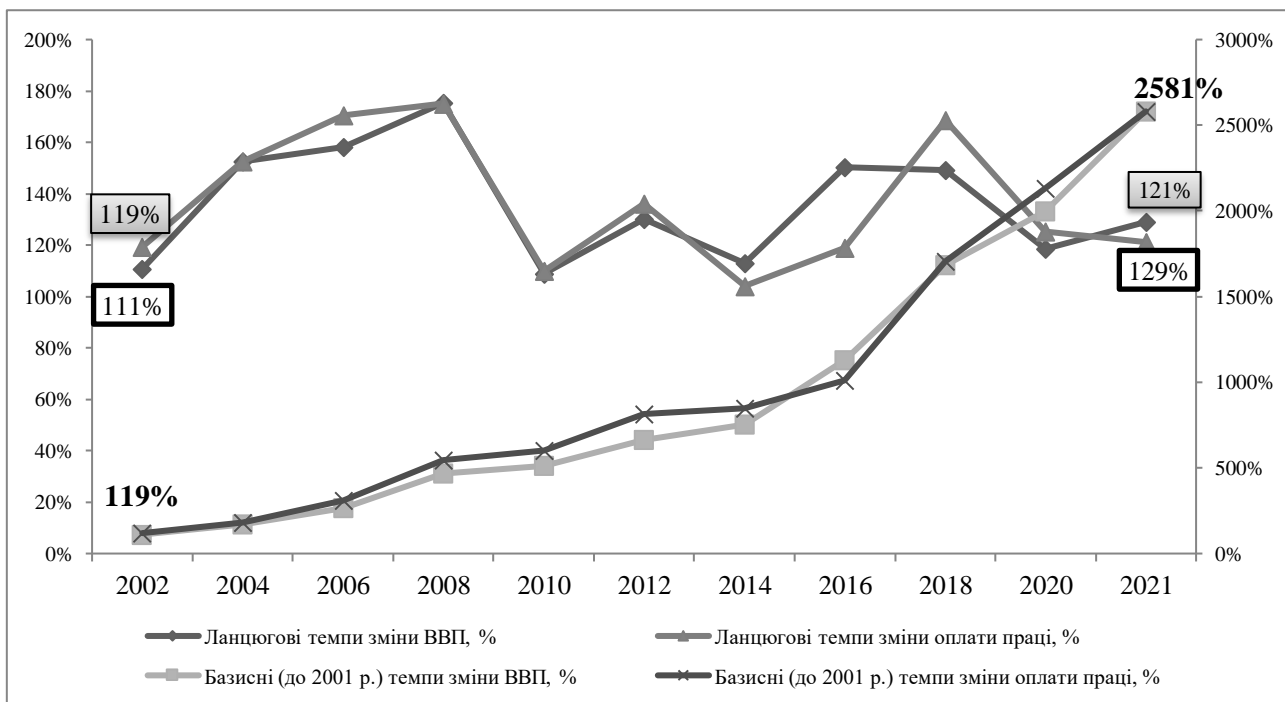

Рис. 3.2. Динаміка ланцюгових та базисних (до показника 2001 р.) показників оплати праці та ВВП України за 2002–2021 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [254; 255]

Таким чином, оцінка достатності доходів домогосподарства для забезпечення їхньої життєдіяльності, розрахована шляхом використання базисних темпів зміни показників оплати праці та ВВП, свідчить про те, що відносний показник питомої ваги оплати праці найманих працівників у ВВП засвідчує про незмінність фінансової стійкості домогосподарств. Наш висновок ґрунтується на тому факті, що у 2021 р., як і у 2001 р., оплата праці могла забезпечити споживання 41% виробленої за рік доданої вартості в економіці України. Тобто, рівень доходів домогосподарств, виражений через показник Поп, показує, що кількість матеріальних та нематеріальних благ та послуг, які можна придбати за номінальний дохід протягом періоду 2001–2021 рр. не змінився і склав у 2021 р. 41% виробленого в країні ВВП.

На рис. 3.3 представлено динаміку показників власних коштів (ВК), доходів домогосподарств (ДД) та запропонованого нами в розділі 2 дисертації показника питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарств (Пвк) за період 2002–2021 рр. Аналіз показників із 2002 р. обумовлений тим фактом, що

саме із цього року у складі доходів домогосподарств ДССУ виокремлено одержані ними доходи від власності.

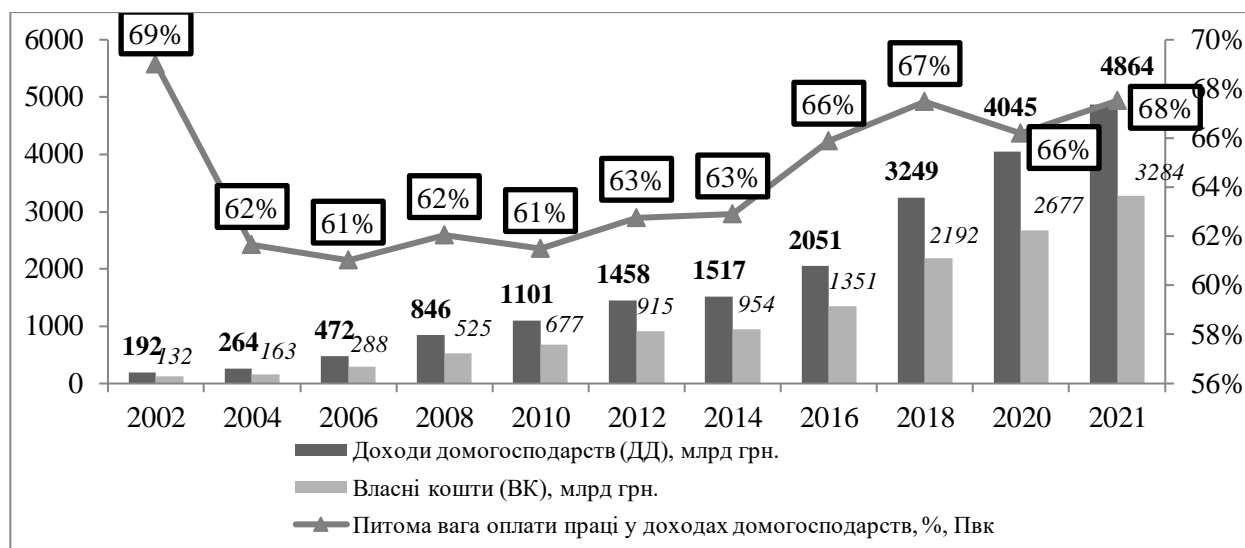

Рис. 3.3. Динаміка власних коштів, доходів домогосподарств та питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарств за 2002–2021 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [256; 257]

Дані свідчать про безумовне зростання показників власних коштів та загальних доходів домогосподарств за досліджуваний період. Зокрема, якщо рівень власні кошти у 2002 р. склали 132 млрд грн, то у 2021 р. – уже 3,3 трлн грн. Доходи домогосподарств за аналогічний період зросли від показника 192 млрд грн до 4,8 трлн грн. Водночас розрахований нами показник Пвк свідчить про негативну тенденцію скорочення питомої ваги власних коштів в загальних доходах домогосподарств з 69% у 2002 р. до 67,5% у 2021 р.

Зниження показника Пвк упродовж 2002-2021 рр. відбувалось нерівномірно – спостерігався період його стрімкого падіння (2002-2004 рр.), незмінності (2004-2014 рр.), далі поступового зростання (починаючи із 2016 р.). Водночас його значення у 2021 р. не досягає рівня 2002 р. Очевидно, що на скорочення досліджуваних показників достатності доходів Попд та Поп суттєво вплинула анексія Автономної Республіки Крим (2014 р.) та бойові дії на Сході України (починаючи із 2014 р.). Розраховані базисні (до показника 2002 р.) та ланцюгові темпи зміни досліджуваних показників показують, що зменшення

питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарств у 2021 р. порівняно із 2002 р. відбулось через те, що темпи зростання доходів (у 2021 р. порівняно із 2001 р. у 25,3 раза) перевищили темпи зростання власних коштів (у 2021 р. порівняно із 2001 р. у 24,8 раза) (рис. 3.4).

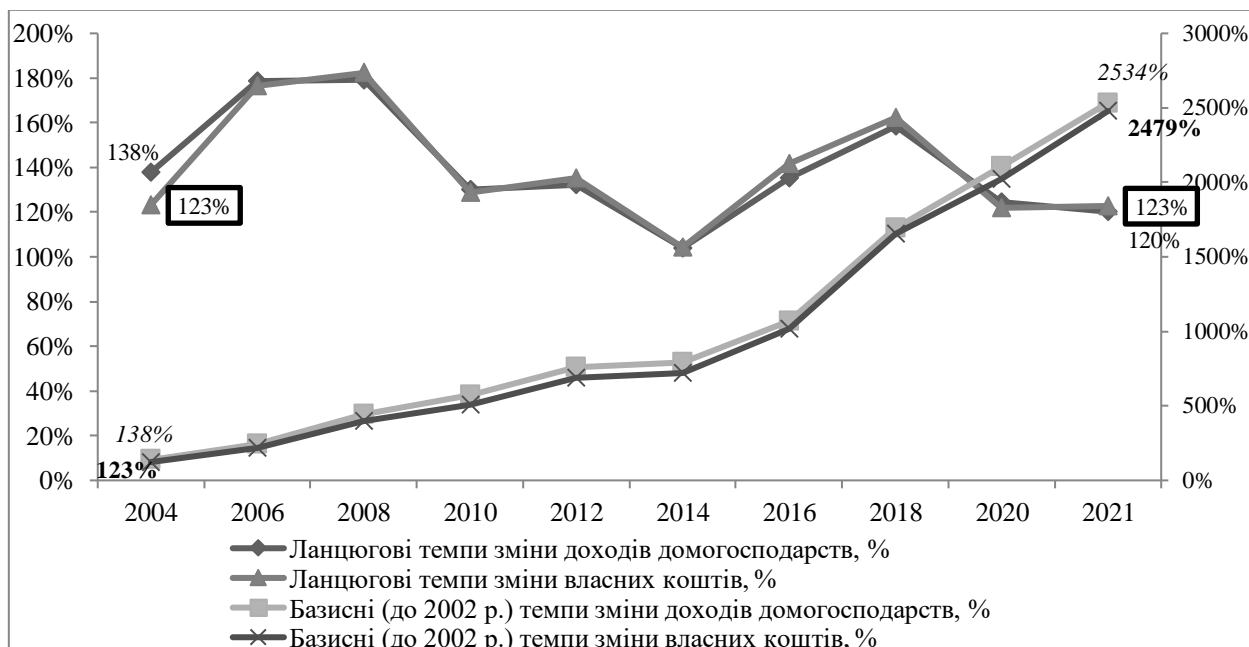

Рис. 3.4. Динаміка ланцюгових та базисних (до показника 2002 р.) показників власних коштів, доходів домогосподарств та питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарств України за 2002–2021 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [256; 257]

Оцінка достатності доходів домогосподарств для забезпечення їхньої поточної життєдіяльності, розрахована шляхом використання базисних темпів зміни показників власних коштів та доходів домогосподарств, свідчить про те, що, попри зростання значення останніх в абсолютних величинах, відносний показник питомої ваги власних коштів у загальних доходах домогосподарств показує негативний вплив на їх фінансову стійкість. Так, якщо у 2002 р. власні кошти склали 69% в загальній величині доходів домогосподарств, то у 2021 р. – 67,5%. Тобто, виражений через показник Пвк рівень доходів домогосподарств, сформований на стадії первинного розподілу ВВП у формі оплати праці найманих працівників, прибутку та змішаного доходу, одержаних

доходів від власності, показує, що залежність від зовнішніх фінансових джерел забезпечення поточної життєдіяльності у 2021 р. порівняно із 2002 р. зростає. Аналіз достатності доходів домогосподарств на макроекономічному рівні потребує деталізації шляхом дослідження зміни значень коефіцієнтів вимірювання нерівності доходів домогосподарств – D_k та K_ϕ .

У табл. 3.2 представлені значення децильного коефіцієнта диференціації доходів та квінтільного коефіцієнта фондів домогосподарств України за період 2001–2021 рр.

Таблиця 3.2

Значення децильного коефіцієнта диференціації доходів та квінтільного коефіцієнта фондів домогосподарств України за 2001–2021 рр.^{1*}

Показник	Децильний коефіцієнт диференціації доходів домогосподарств, D_k , разів	Квінтільний коефіцієнт фондів, K_ϕ , разів
2001	2,4	4,2
2002	2,4	4,0
2003	2,3	3,7
2004	2,2	3,7
2005	2,1	3,5
2006	2,2	3,5
2007	2,0	3,6
2008	2,0	3,7
2009	2,0	3,6
2010	1,9	3,5
2011	1,9	3,4
2012	1,9	3,2
2013	1,9	3,3
2014	1,9	3,1
2015	1,9	3,2
2016	1,9	3,0
2017	1,9	3,3
2018	2,0	3,3
2019	2,1	3,5
2020	2,0	3,5
2021	2,1	3,5
Темп зміни за 2001-2021 рр.	87,5%	83,3%

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [258; 259]

Дані таблиці 3.2 свідчать про дві тенденції: скорочення значень децильного коефіцієнта диференціації доходів та квінтільного коефіцієнта фондів домогосподарств України у 2001-2016, 2017 рр. та поступове зростання їхніх значень надалі. Зокрема, якщо відношення мінімального рівня доходів серед 10% найбільш забезпеченого населення до максимального рівня вищезазначених доходів серед 10% найменш забезпеченого населення у 2001 р. складало 2,4 раза (децильного коефіцієнта диференціації доходів, D_k), то у 2021 р. – 2,1 раза; співвідношення доходів 20% найбільш та найменш забезпеченого населення у 2001 році становили 4,2 раза (квінтільний коефіцієнт фондів (K_ϕ)) то у 2021 р. уже 3,5 раза. Таким чином значення децильного коефіцієнта диференціації доходів (D_k) у 2021 році склало 87,5% показника 2001 р. (середньорічні темпи скорочення показника склали 0,6%); відповідно значення квінтільний коефіцієнт фондів (K_ϕ) – 83,3% (середньорічні темпи скорочення показника склали 0,8%). Представлені тенденції свідчать, що нерівність у формуванні доходів вітчизняних домогосподарств за досліджуваний період 2001-2021 рр. дещо скоротилась.

На рис. 3.5 представлено значення показників оцінки достатності доходів домогосподарств питомої ваги оплати праці у ВВП та питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарств й показників оцінки диференціації доходів домогосподарств – децильного коефіцієнта диференціації доходів та квінтільний коефіцієнт фондів за 2002-2021 рр.⁶

Згідно з рис. 3.5, значення усіх показників у 2021 р. порівняно із 2002 р. показують динаміку незначного скорочення – децильного коефіцієнта диференціації доходів домогосподарств та квінтільного коефіцієнта фондів на (12,5%), питомої ваги оплати праці у ВВП (на 7%), питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарств (на 2,2%).

⁶ Значення показників за 2001 рік не розглядаються через відмінні методологічні підходи у їхньому розрахунку. У подальших періодах такі методологічні підходи були усунуті Державною службою статистики України.

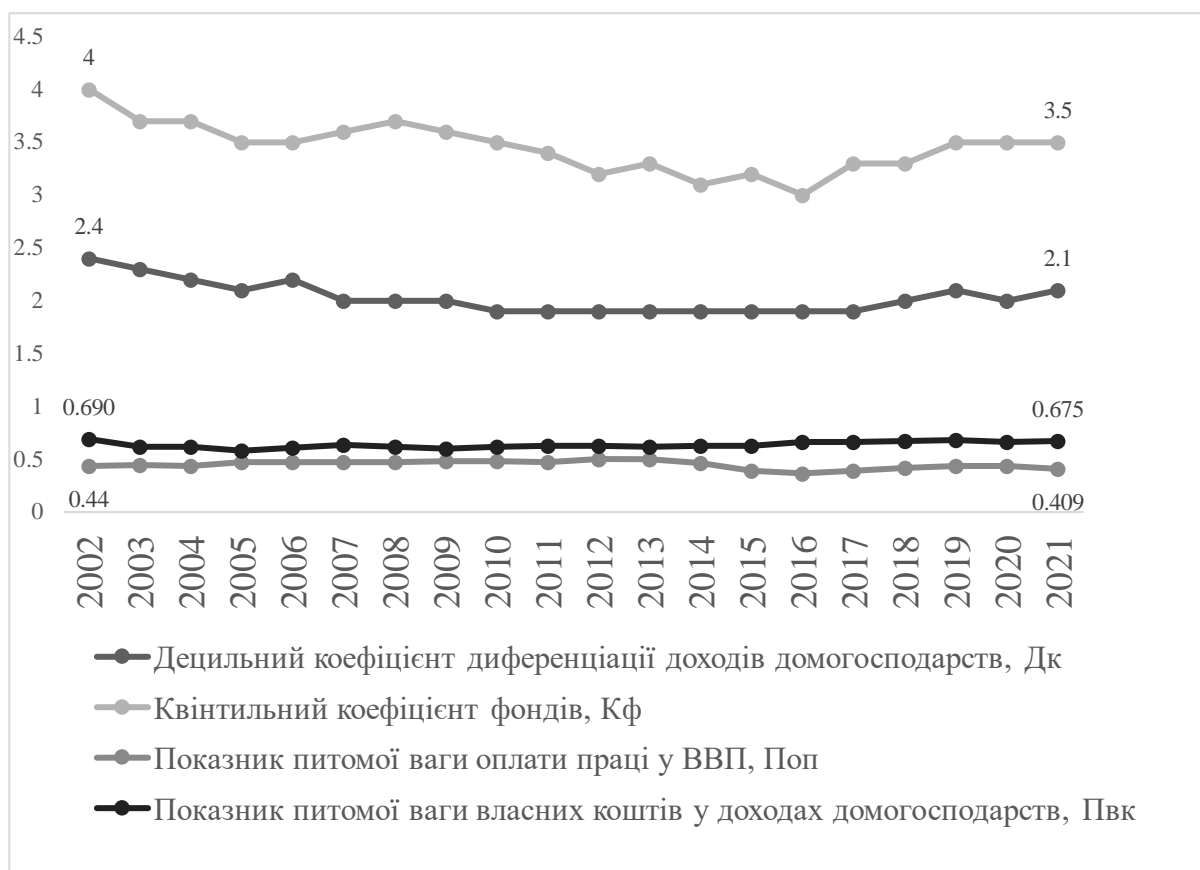

Рис. 3.5. Динаміка значень децильного коефіцієнта диференціації доходів домогосподарств, квінтільного коефіцієнта фондів, питомої ваги оплати праці у ВВП, питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарств за 2002–2021 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [256: 259]

Доцільно зазначити, що економічна інтерпретація спадної тенденції показників для оцінки фінансової стійкості домогосподарств представлених на рис. 3.5 не однакова.

Зміна таких показників, як питома вага оплати праці у ВВП (Поп) та питома вага власних коштів у доходах домогосподарств (Пвк) свідчить про негативні тенденції у забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств, а саме:

а) скорочення кількості матеріальних та нематеріальних благ та послуг, які можна придбати за номінальний дохід протягом періоду 2002–2021 рр., з 44% у 2002 р. до 40,9% виробленого в країні ВВП;

б) збільшення залежності домогосподарств у забезпеченні своєї поточної життєдіяльності від зовнішніх джерел фінансування. Наш висновок ґрунтується на тому, що при незмінності складу витрат домогосподарств власні кошти в доходах домогосподарств скоротилась з 69% у 2002 р. до 67,5% у 2021 р.

На противагу тенденціям описаним вище, зміна показників, які оцінюють рівень диференціації доходів домогосподарств – децильного коефіцієнта диференціації та квінтільного коефіцієнта фондів – свідчать про скорочення нерівності у їхньому формуванні у 2021 р. порівняно із 2001 р. та, опосередковано, про більшу фінансову стійкість домогосподарств як агрегованого сектору макроекономіки. З наведених даних можна зрозуміти, що протягом 2001–2021 рр., зменшення диференціації життєвого рівня населення, на тлі скорочення питомої ваги оплати праці у ВВП та питомої ваги власних коштів в загальних доходах домогосподарств, має у своїй основі зовнішні джерела фінансування потреб домогосподарств – у формі соціальних трансфертів коштами бюджетної системи або державних цільових фондів; у формі кредитних ресурсів, наданих домогосподарствам депозитними корпораціями вітчизняного фінансового ринку тощо. Ми спостерігаємо реалізацію на практиці одного із принципів функціонування сфери фінансів домогосподарств, а саме, взаємозалежності.

Таким чином, оцінка достатності доходів домогосподарств шляхом використання як показників макроекономічної статистики (питомої ваги оплати праці у ВВП та питомої ваги власних коштів в загальних доходах домогосподарств), так і показників диференціації їх життєвого рівня (децильного коефіцієнта диференціації та квінтільного коефіцієнта фондів) посилює методологічну складову дослідження забезпечення фінансової стійкості такого суб'єкта фінансових відносин.

Розглянута нами в розділі 1 принцип збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств передбачає залучення ними певного обсягу зовнішніх фінансових ресурсів для задоволення власних поточних потреб за період 2001–2021 рр. Як зазначено раніше, такими ресурсами є кредитні ресурси, отримані

від фінансових установ, та соціальна допомога (трансферти), отримана від органів виконавчої влади у межах реалізації соціальної політики держави. Перевіримо правильність цієї тези із практичного боку.

На рис. 3.6 наведено динаміку показників обсягу залучених зовнішніх фінансових ресурсів домогосподарствами та запропонованого нами в розділі 2 показника співвідношення запозичених коштів до їхніх доходів (Пзк) за період 2002-2021 рр.

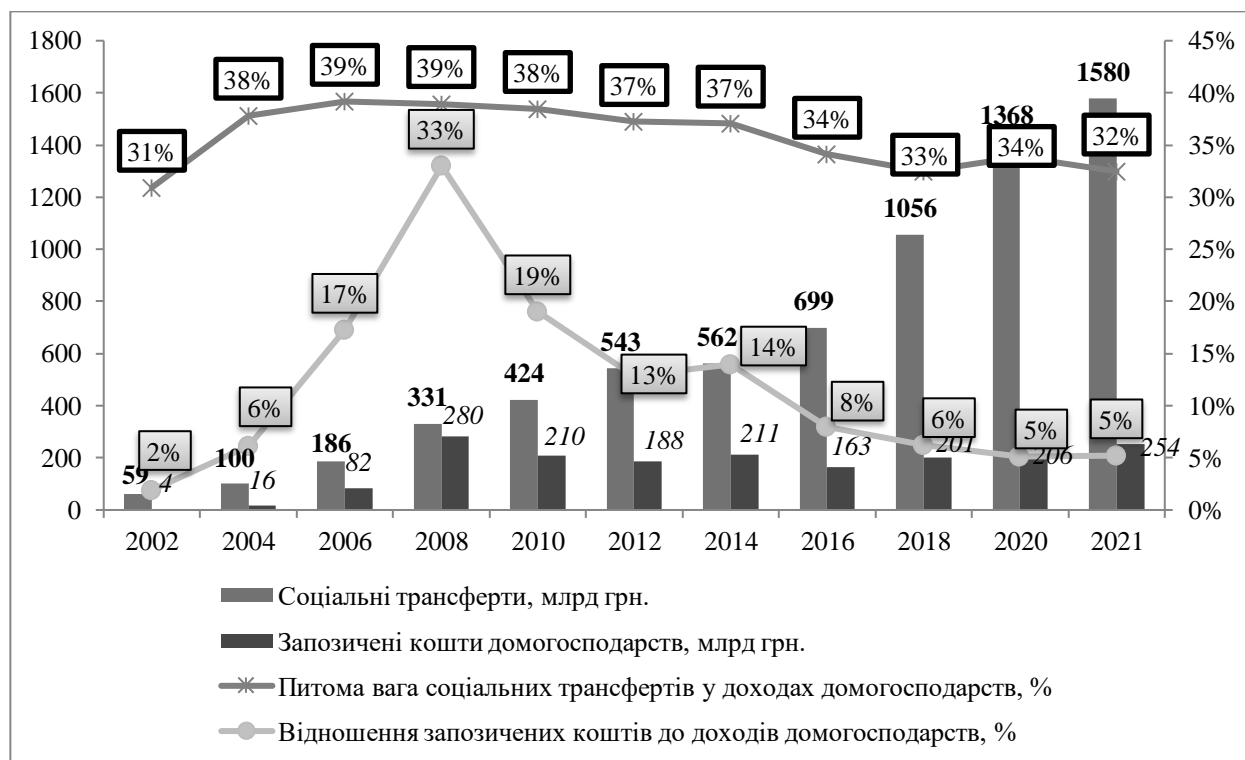

Рис. 3.6. Динаміка соціальних трансфертів, запозичених коштів, показника відношення запозичених коштів до доходів домогосподарств (Пзк) України за 2002–2021 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [257; 260; 261]

Представлені на рис. 3.6 дані свідчать, що висунута нами вище теза про зміну питомої ваги соціальних трансфертів у структурі доходів домогосподарств повністю підтвердилася. А саме, на тлі скорочення питомої ваги власних коштів в доходах домогосподарств від 69% у 2002 р. до 68% у 2021 р., питома вага соціальних трансфертів зростає – відповідно від 31% у 2002 р. до 32% у 2021 р., досягнувши свого максимуму (39%) у 2006-2008 рр.

Аналогічні тенденції характерні й для іншого виду зовнішніх фінансових ресурсів домогосподарств – коштів, які надані кредитними корпораціями домогосподарствам України. Їх обсяг зріс від 4 млрд грн у 2002 р. до понад 250 млрд грн у 2021 р., досягнувши свого максимуму (280 млрд грн) у 2008 р. За досліджуваній період показник відношення запозичених коштів до доходів домогосподарств Пзк зріс у 2,5 раза – від значення 2% у 2002 р. до 5% у 2021 р. Зазначаємо, що у динаміці значень показника Пзк спостерігались два чітко виражені періоди – зростання від 2% до 33% у 2008 р. та подальше скорочення до значення 5%. Це свідчить про те, що фінансова політика домогосподарств у питанні залучення кредитних ресурсів для забезпечення власних потреб за 2002–2021 рр. також зазнала суттєвих змін.

Таким чином, зростання питомої ваги зовнішніх фінансових ресурсів – соціальних трансфертів (від 31% до 32%), кредитних ресурсів (від 2% до 5%) – у загальному обсязі фінансових ресурсів домогосподарств свідчить про формування ними доходів після первинного розподілу ВВП на рівні, недостатньому для забезпечення власних потреб. Ми оцінюємо дану тенденцію як таку, що негативно впливає на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Причини появи в складі доходів домогосподарств зовнішніх ресурсів різняться. Якщо форма та обсяг соціальних трансфертів (допомоги, пільги) визначаються органами влади відповідно до оголошених принципів та стандартів державної соціальної політики і для їх отримання достатньо відповідати визначеним критеріям (малозабезпечена сім'я, сім'я з дітьми, досягнення пенсійного віку чи настання ризику тощо), то залучення кредитних ресурсів є усвідомленим вибором самого домогосподарства. Тобто, наявність кредиту як джерела забезпечення життєдіяльності домогосподарства є реалізацією на практиці першого принципу управління його фінансовими ресурсами самотійності (розділ 1 дисертації). Аналогічний висновок стосовно соціальних трансфертів у складі фінансових ресурсів домогосподарств ми

зробити не можемо, адже їх наявність обумовлена заходами соціальної політики.

З метою визначення впливу фактору зміни відсоткової ставки на рішення про залучення кредитних ресурсів домогосподарствами, на рис. 3.7 наведено динаміку значень показника Пзк та розміру відсоткових ставок за новими кредитами, виданими домогосподарствам, за період 2002–2021 рр. станом на кінець відповідного року.

Рис. 3.7. Динаміка показника відношення кредитів до доходів домогосподарств та розміру відсоткової ставки за наданими домогосподарствам новими кредитами за 2002–2021 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [261; 262]

Дані рис. 3.7 показують чітку взаємозалежність – тенденція до зростання показника Пзк у 2002-2008 рр. зумовлена скороченням розміру відсоткової ставки за наданими домогосподарствам новими кредитами від 21% у 2001 р. до 19% у 2008 р. і, навпаки, скорочення показника Пзк у 2008-2021 рр. зумовлене зростанням розміру відсоткової ставки за наданими домогосподарствам новими кредитами від 19% у 2008 р. до 29% у 2021 р. Водночас темпи скорочення показника відношення запозичених коштів до доходів домогосподарств (у 7 разів за період 2008-2021 рр.) значно перевищують темпи збільшення відсоткової ставки за кредитами (у 1,5 раза за період 2008-2021 рр.), що,

безумовно, є позитивною тенденцією і може свідчити про збільшення кількості домогосподарств-донорів у фінансовій системі країні, зростання обсягів депозитів домогосподарств і покращення їх фінансової стійкості. Підтвердження або спростування даного припущення через аналіз різних форм заощаджень домогосподарств, зокрема депозитів, буде зроблено в пп. 3.3 дисертації.

Запозичені кошти збільшують фінансові ресурси домогосподарств і можуть бути спрямовані для забезпечення як їхньої поточної життєдіяльності, так і на перспективу. У першому випадку це свідчитиме про покращення поточної фінансової стійкості домогосподарства, у другому – у перспективі. Починаючи із 2006 р., Національний банк України публікує статистику щодо отримання домогосподарствами кредитів за цільовим спрямуванням. Відповідно актуальним постає дослідження динаміки обсягів споживчих кредитів (забезпечують поточну життєдіяльність домогосподарств, впливають на поточну фінансову стійкість) та іпотечних кредитів (забезпечують життєдіяльність домогосподарств у перспективі, впливають на стратегічну фінансову стійкість) домогосподарств.

На рис. 3.8 наведено динаміку питомої ваги споживчих кредитів у загальному обсязі запозичених коштів домогосподарств за 2006–2021 рр.

Представлені дані рис. 3.8 показують чітку тенденцію до зростання питомої ваги споживчих кредитів у загальному обсязі запозичених коштів домогосподарств від 71% у 2006 р. до 84% у 2021 р. Таким чином, залучені ресурси переважно спрямовують на забезпечення власної поточної життєдіяльності домогосподарств, тим самим впливаючи на їхню поточну фінансову стійкість. Ця тенденція описується в економічній літературі неоднозначно – більшість авторів поділяють думку про «негативний» характер впливу зростання споживчого кредитування на розвиток фінансів домогосподарств.

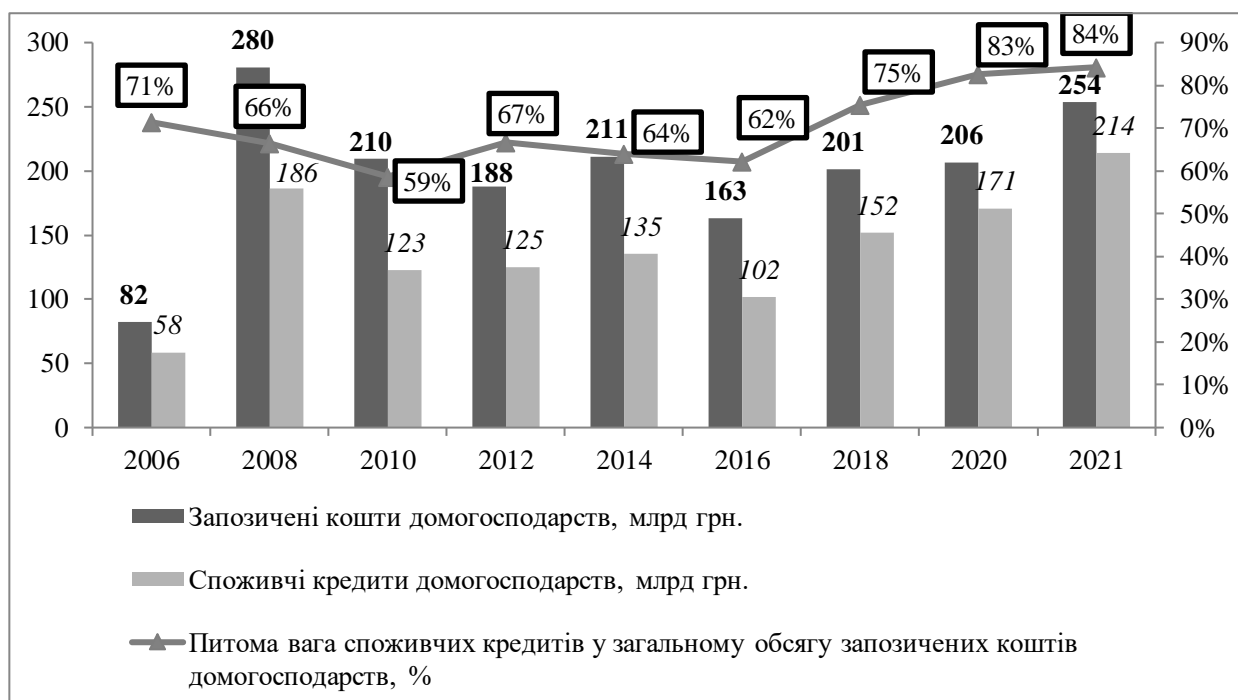

Рис. 3.8. Динаміка питомої ваги споживчих кредитів до загальної величини запозичених коштів домогосподарствами за 2006–2021 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [261]

Зокрема, проведено дослідження А. Чайбока, П. Дадашової, П. Шикіна та Б. Воннака показує, що це найвищий показник серед країн Східної Європи та, на думку авторів, «породжує низку потенційних ризиків, якими необхідно управляти, щоб уникнути загроз для фінансової стабільності в середньостроковій і довгостроковій перспективах» [263, с. 12]. Аналогічною до попередньої є оцінка А. Прилуцького та Л. Пахалюк, які відзначають, що «розвиток споживчого кредитування створює низку потенційних ризиків. Їх необхідно контролювати, щоб уникнути загроз для фінансової стабільності в майбутньому» [264]; Н. Задерей зазначає, що «у зв'язку зі ... зростанням споживчого кредитування виникають ризики, пов'язані зі зростанням боргового навантаження окремих груп населення, послабленням стандартів кредитування, поглибленням дефіциту поточного рахунку платіжного балансу. В сукупності це створює системний ризик тривалої дії» [265].

На противагу такому підходу зростання обсягів споживчого кредитування домогосподарств пояснюють крізь призму «зростання впевненості населення у

своїх можливостях як споживачів та зміцнення довіри до фінансових компаній і банків» (С. Гандзюк та Ю. Вишнякова) [266, с. 52]; підтримує ідею подальшого розвитку споживчого кредитування В. Сліпковська [267, с. 31]. На нашу думку, підхід, наведений авторами, які позитивно оцінюють вплив розвитку споживчого кредитування, є невдалим, оскільки не відображає реального змісту і специфічних особливостей процесу використання фінансових ресурсів домогосподарств. Якраз, поточне споживання товарів і послуг кредитними коштами є платним (станом на кінець 2021 р. середня відсоткова ставка за споживчими кредитами склала 30,5% річних [262]), що за умови відсутності планування власних доходів і витрат може привести до росту боргів домогосподарства перед кредитними установами.

На рис. 3.9 наведено динаміку питомої ваги іпотечних кредитів у загальному обсязі запозичених домогосподарствами коштів за 2006–2021 рр.

Рис. 3.9. Динаміка питомої ваги іпотечних кредитів до загальної величини запозичених коштів домогосподарств за 2006–2021 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [261]

Дані рис. 3.9 свідчать про тенденцію до скорочення питомої ваги іпотечних кредитів у загальному обсязі запозичених коштів домогосподарств – якщо у 2006 р. такі кредити склали 25% виданих домогосподарствам

кредитів, то у 2021 р. у 2 рази менше – 11%. Це свідчить, що в довгостроковій перспективі домогосподарства оцінюють свій фінансовий стан як такий, що не дозволить їх обслуговувати. Цю думку розділяють С. Коваль та Л. Грицишина, для яких така тенденція «свідчить про відсутність фінансових можливостей громадян тривалий період сплачувати за користування дорогими довгостроковими кредитними ресурсами» [268]. Таким чином, проведений аналіз достатності доходів домогосподарств на макроекономічному рівні засвідчив про зменшення у їхній структурі питомої ваги оплати праці та зростання питомої ваги зовнішніх фінансових ресурсів (соціальних трансфертів та кредитних ресурсів). Оцінка динаміки складу та структури запозичених коштів показала переважання споживчих кредитів. Такі зміни суттєво впливають на поточну фінансову стійкість домогосподарств у бік зменшення її автономності. За даними ДССУ щодо складу та структури сукупних ресурсів у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство проведемо оцінку достатності їхніх доходів на мікроекономічному рівні. На основі положень чинного законодавства у 2001–2021 рр. щодо рівня прожиткового мінімуму для працездатних осіб на відповідний рік, даних ДССУ щодо середнього розміру та структури сукупних ресурсів домогосподарств [269] розраховано значення показників достатності доходів для забезпечення їхньої життєдіяльності за період 2001–2021 рр.

Динаміку запропонованого нами для оцінки фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні показника достатності доходів Пд за період 2001–2021 рр. представлено на рис. 3.10.

Рис. 3.10. Динаміка показників прожиткового мінімуму, доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні та показнику достатності доходів (Пд) за 2001–2021 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [253; 270: 291]

Представлені на рис. 3.10 дані показують, що у 2001 р. своїми доходами домогосподарства забезпечували власного 0,6 місячного прожиткового мінімуму; у 2021 р. показник достатності доходів зріс до рівня 2,4. Це свідчить про номінальне покращення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств на мікроекономічному рівні; обсяг сформованих ними доходів достатній для забезпечення мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб у двократному розмірі. Зміна показника достатності доходів домогосподарств упродовж досліджуваного періоду відбувалась нерівномірно: поступове зростання значень у 2001–2008 рр. (від 0,59 до 1,67); деяке скорочення у 2009–2016 рр. (від 1,67 до 1,53); суттєве зростання у 2016–2021 рр. до рівня 2,45.

Аналіз даних табл. 3.1 щодо розподілу домогосподарств залежно від кількості осіб у їхньому складі показує, що майже половина домогосподарств України (51% у 2001 р. та 47% у 2020 р. від загальної кількості) мають у своєму складі трьох, чотирьох і більше осіб.

На рис. 3.11 наведено динаміку показника достатності доходів за період 2001–2020 рр. для домогосподарства із середньою кількістю осіб у складі (табл. 3.1), домогосподарства, яке складається із 3 осіб та домогосподарств, які у своєму складі мають чотирьох та більше осіб.

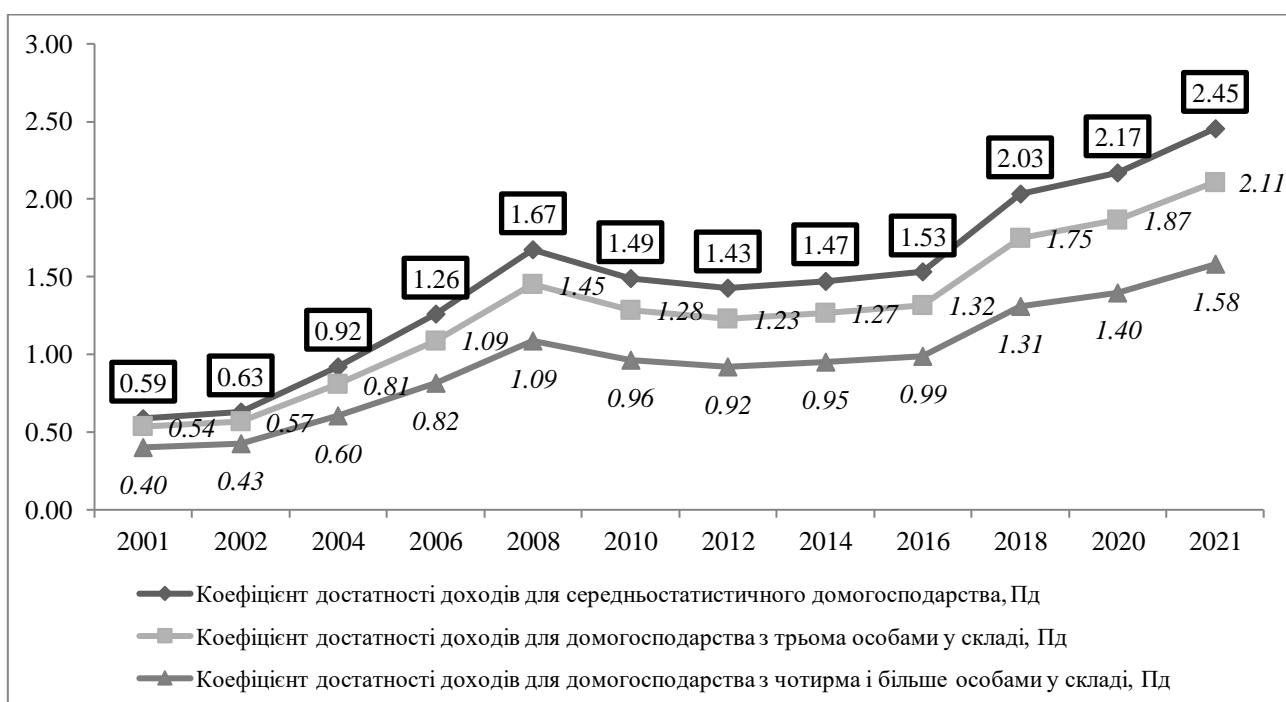

Рис. 3.11. Динаміка показника достатності доходів для середньостатистичного за розміром домогосподарства та домогосподарств у складі трьох та більше осіб за 2001–2020 рр.¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [253; 270: 291]

Дані рис. 3.11 свідчать, що для майже половини домогосподарств України, які мають у своєму складі трьох та більше осіб, показник достатності доходів у 2021 р. збільшився порівняно із 2001 р., проте він менший від середньостатистичного значення. Спостерігаємо синхронність зміни показника достатності доходів Пд для середньостатистичного домогосподарства та домогосподарств із трьома і більшою кількістю осіб у своєму складі –

зростання у 2001–2008 рр.; деяке скорочення у 2009–2016 рр., суттєве зростання у 2016–2021 рр.

Показник достатності доходів Пд для трьох груп досліджуваних домогосподарств за аналізований період збільшився на майже аналогічну величину – у 4 рази. Це свідчить про те, що зміна складу домогосподарств України у 2001-2021 рр. суттєво не вплинула на достатність їхніх доходів для забезпечення життєдіяльності. Тому впливом фактору зміни складу домогосподарств на їхню фінансову стійкість можна знехтувати. Розрахований нами показник достатності доходів для середнього за розміром домогосподарства можна екстраполювати й на всі домогосподарства загалом.

Абстрагуючись від даних про зміну структури доходів домогосподарств, а саме – зменшення питомої ваги заробітної плати (рис. 3.3) і, відповідно, збільшення залежності домогосподарств у забезпеченні своєї поточної життєдіяльності від зовнішніх джерел фінансування у формі соціальних трансфертів коштом бюджетної системи або державних цільових фондів; проведеного аналізу достатності доходів на основі номінальних значень показників прожиткового мінімуму та сукупних ресурсів домогосподарств, зазначимо, що їхня фінансова стійкість на мікроекономічному рівні у 2021 р. підвищилась порівняно із 2001 р. Обсяг власних доходів дозволяє забезпечити мінімальні потреби домогосподарств у двократному розмірі (для 47% – у півтора кратного розміру).

Джерелом формування доходів домогосподарств є ВВП на стадії як первинного, так і вторинного його розподілу (розділ 1 дисертації). Тому актуальним є встановлення ступеня залежності між обсягом ВВП в економіці країни та розміром доходів домогосподарств. Залежність впливу величини ВВП (яка виступатиме факторною ознакою x) на доходи домогосподарств (які виступатимуть результативною ознакою y) дослідимо через елементи регресійного аналізу, методична база визначення показників якого описана нами в додатку А дисертації. Відповідні розрахунки зроблені у додатках Б1-Б2.

В табл. 3.3 розкрито зміст коефіцієнтів регресії додатків Б1-Б2 та інтерпретація їхніх значень.

Таблиця 3.3

**Інтерпретація залежності доходів домогосподарств на
макроекономічному рівні (результативна ознака y) від розміру ВВП
(факторна ознака x) за 2001-2021 рр.**

Коефіцієнти	Інтерпретація значень
Лінійна функція (y_x) залежності доходів домогосподарства (y) від розміру ВВП (x) $y_x = 0,922x - 5,44$	При збільшенні ВВП в економіці на 1 млрд грн обсяг доходів домогосподарств зростає на 0,922 млрд грн.
Коефіцієнт еластичності (ε_x) $\varepsilon_x = 1,0034$	При збільшенні ВВП країни на 1% доходи домогосподарств зростають на майже аналогічний 1,0034%
Показник кореляції Пірсона (r_x) $r_x = 0,997$	Між проаналізованими факторами прямий і сильний зв'язок, що вказує на правильність обрання фактору ВВП та його впливу на обсяг доходів домогосподарств
Показник детермінації (Rx^2) $Rx^2 = 0,994$	99,4% варіації доходу домогосподарств пояснюється варіацією розміру ВВП
Індекс кореляції (Rx) $Rx = 0,997$	Лінійність та прямоту зв'язку між досліджуваною нами факторною ознакою x (ВВП) та результативною ознакою y – доходами домогосподарств на макроекономічному рівні підтверджено рівністю значень індексу кореляції $Rx = 0,997$ та показника кореляції Пірсона $r_x = 0,997$. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність несуттєвий, і можемо ними знехтувати

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [253; 254]

Отже, основним фактором, який вплинув на обсяг доходів домогосподарств на макроекономічному рівні є зміна обсягів ВВП країни (99,4% варіації доходу домогосподарств пояснюється варіацією розміру ВВП). Тому між проаналізованими факторами прямий і сильний зв'язок, що вказує на правильність обрання фактору ВВП та його впливу на обсяг доходів домогосподарств (при збільшенні ВВП країни на 1% доходи домогосподарств зростають на майже аналогічний 1,0034%).

Таким чином, проведений аналіз достатності доходів домогосподарств з використанням показників питомої ваги оплати праці у ВВП (P_{OP}), питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарств (P_{BK}), відношення залучених кредитних ресурсів домогосподарств до доходів ($P_{ЗК}$) та показника достатності їхніх доходів P_D засвідчив про неоднозначні тенденції у забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях.

Оцінка достатності доходів домогосподарств продемонструвала реалізацію трьох із п'яти розглянутих нами в розділі 1 принципів організації фінансів домогосподарств. А саме, скорочення питомої ваги як оплати праці у ВВП, так і питомої ваги власних коштів в доходах домогосподарства (результат дії принципів самостійності та автономності) зумовило необхідність залучення зовнішніх фінансових ресурсів для забезпечення власної життєдіяльності (реалізовано принцип взаємозалежності). Такими ресурсами стали кредити депозитних корпорацій та соціальні трансферти, отримані зі сфери публічних фінансів. Це сприяло зменшенню нерівності у формування доходів домогосподарств. Таким чином у практичній площині проявляється система дуального забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, коли державні фінансові органи та фінансові інституції мають можливість покращити результат дії принципів самостійності та альтернативності (рис. 1.12). Це посилює наукову складову запропонованих нами принципів організації фінансів домогосподарств.

Практику використання отриманих на стадії розподілу та перерозподілу ВВП доходів домогосподарств для поточного фінансового забезпечення власних витрат розглянуто в підрозділі 3.2.

3.2. Практика поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств

Розглянута дія механізму розподільної функції фінансів (рис. 1.8) та схеми фінансової діяльності домогосподарств (рис. 1.16) дає підстави стверджувати, що величина їхніх доходів, сформованих на стадії первинного розподілу та перерозподілу ВВП, прямо впливає і визначає масштаби здійснення ними власних витрат.

Макроекономічний рівень дослідження витрат домогосподарств дозволяє виокремити тенденції в їх здійсненні згідно наступного переліку: на придбання товарів і послуг; сплачений дохід від власності; поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти; нагромадження нефінансових активів та приріст фінансових активів [292]. Проте сума витрат домогосподарств в абсолютному вимірі на цьому рівні дослідження не дозволяє визначити, яка їх питома вага споживається, а яка має неспоживчий характер. Це унеможлиблює здійснення оцінки впливу витрат на забезпечення їх фінансової стійкості. Проте, виокремлення ДССУ на мікроекономічному рівні в складі витрат домогосподарств таких, які мають споживчий та неспоживчий характер, дозволяє нам провести аналіз практики їх поточного фінансового забезпечення за допомогою показників, які запропоновані нами у п. 2.3 дисертації.

Саме мікроекономічний рівень дослідження (в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство) дозволить оцінити фінансову стійкість домогосподарств з погляду поточного фінансового забезпечення їх витрат шляхом визначення та порівняння ступеня задоволення поточних потреб домогосподарств і їхніх потреб у майбутньому. Наша позиція обумовлена тим, що облік ДССУ витрат домогосподарств є більш перевіреним, ніж показників доходів через наявність у складі останніх тіньових надходжень. Крім того, як слушно зазначають М. Біль та О. Мульска, «споживча поведінка, як правило, досліджується на індивідуальному рівні з поєднанням ... інструментів впливу на

неї» [293, с. 55]. Тому дослідження стану та динаміки витрат як складової оцінки фінансової стійкості домогосподарств є більш обґрунтованим.

На рис. 3.12 представлена динаміка питомої ваги витрат на придбання товарів і послуг, сплаченого доходу від власності та поточних податків на доходи, майно та інших сплачених поточних трансфертів у загальній сумі витрат вітчизняних домогосподарств на макроекономічному рівні за 2001–2021 рр. Нагромадження нефінансових активів та приріст фінансових активів у складі витрат домогосподарств на макроекономічному рівні розглядаються нами як заощадження домогосподарств і будуть проаналізовані в підрозділі 3.3 дисертації.

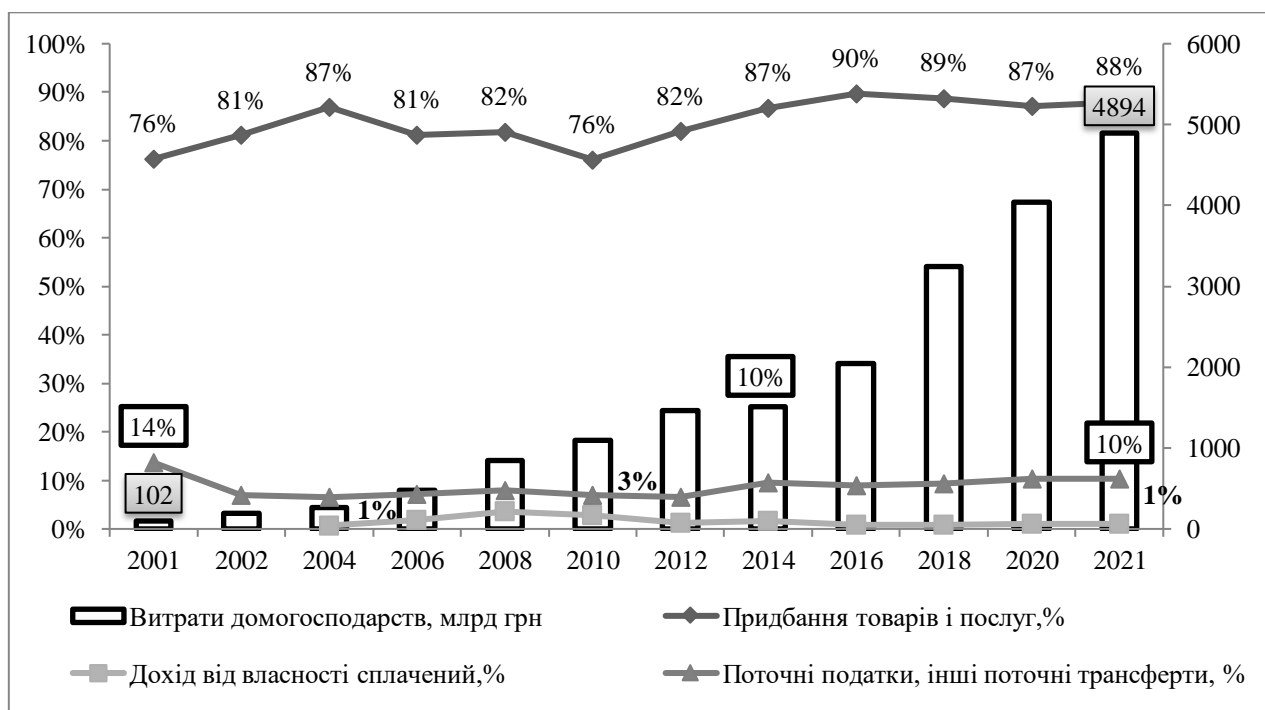

Рис. 3.12. Динаміка структури витрат домогосподарств на макроекономічному рівні за 2001–2021 рр.^{1*}

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [293]

Дані рис. 3.12 свідчать, що придбання товарів і послуг на макроекономічному рівні є не лише найбільшою статтею витрат вітчизняних домогосподарств, але й спостерігалася тенденція до зростання їх питомої ваги. Так, якщо у 2001 р. вони склали 76% загальної суми витрат домогосподарств,

то у 2021 р. – 88%. Витрати, пов'язані із власністю, за аналогічний період скоротилися від 14% до 10% загальної суми витрат; поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти становлять близько 1% загальної суми витрат домогосподарств, і їх розмір, починаючи із 2010 р., суттєво не змінювався. На тлі зростання загального обсягу витрат домогосподарств у 48 разів (від 102 млрд грн у 2001 до 4894 млрд грн у 2021 р.) тенденцію до збільшення споживання товарів і послуг на макроекономічному рівні у 2021 р. порівняно із 2010 р. ми оцінюємо як таку, що не свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств. Перевіримо, чи спостерігається аналогічна тенденція до зростання споживчих витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні.

На рис. 3.13 наведена динаміка сукупних та питомої ваги споживчих витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр.

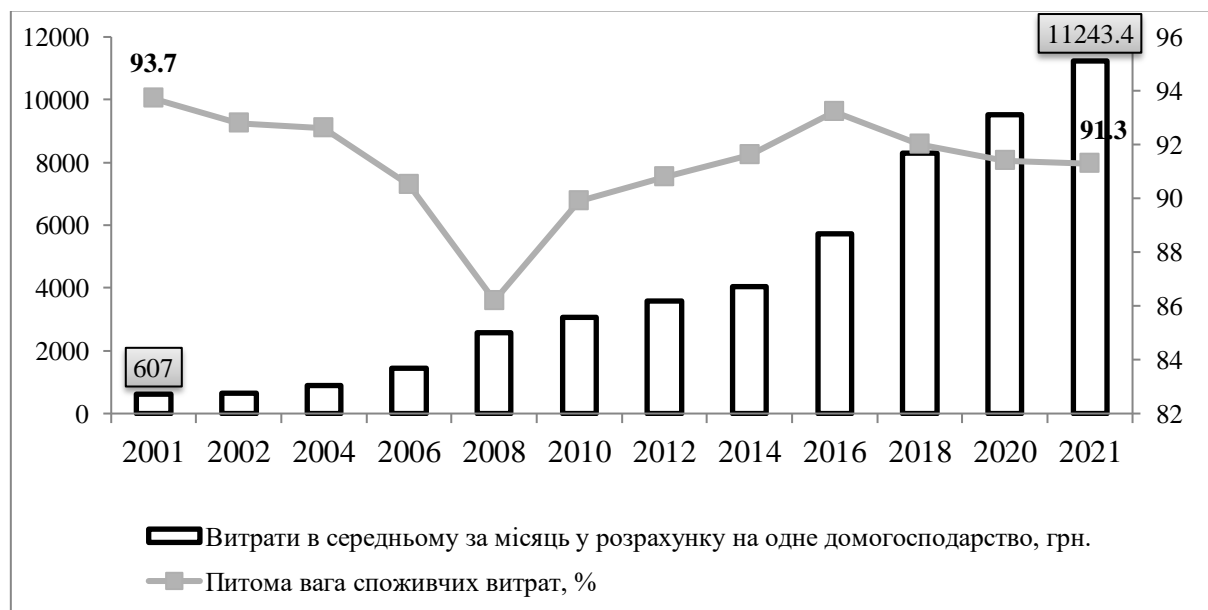

Рис. 3.13. Динаміка сукупних та споживчих витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [253; 282]

Наведені на рис. 3.13 дані показали, що в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, витрати за період 2001–2021 рр. зросли в 18 разів з 0,6 тис. грн до 11,2 тис. грн. Водночас у їхній структурі суттєвих змін

не відбулося – понад 90% усіх витрат вітчизняних домогосподарств спрямовувалось на споживання товарів і послуг. Причому дана тенденція, починаючи із 2008 р., має чітко виражений характер до зростання. Таким чином, усупереч зростанню витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні в абсолютному розмірі більше ніж у вісімнадцять разів, робити висновки про покращення їхньої фінансової стійкості, базуючись на абсолютних значеннях показників, ми не можемо. Порівняння даних рис. 3.12 та 3.13 свідчить про переважну частку споживчих витрат (понад 90%) у загальній сумі витрат домогосподарств. Дана тенденція притаманна як макроекономічному, так і мікроекономічному рівнях дослідження.

У табл. 3.4 розраховано показник витрат на харчування домогосподарств на мікроекономічному рівні (придбання харчових продуктів, безалкогольних та алкогольних напоїв, тютюнових виробів, непродовольчих товарів і послуг) P_B та його динаміку за 2001–2021 рр.

Таблиця 3.4

Динаміка показника витрат на харчування P_B домогосподарств на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр.¹*

Рік	Витрати на харчування домогосподарств на мікроекономічному рівні, грн.	Питома вага споживчих витрат, %	Показник витрат на харчування, P_B
2001	607,0	93,7	0,64
2002	658,3	92,8	0,62
2004	903,5	92,6	0,60
2006	1442,8	90,5	0,56
2008	2590,4	86,2	0,51
2010	3072,7	89,9	0,55
2012	3591,8	90,8	0,54
2014	4048,9	91,6	0,55
2016	5720,4	93,2	0,53
2018	8308,61	92,0	0,51
2020	9523,57	91,4	0,52
2021	11243,4	91,3	0,49

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [253; 292]

Як бачимо, за представленими у табл. 3.4 даними, попри практично незмінність питомої ваги споживчих витрат вітчизняних домогосподарств на

(понад 90%), витрати на харчування за аналогічний період скоротились більше ніж на 10% – значення показника P_B зменшилося від 0,64 до 0,49. Дану тенденцію ми оцінюємо як позитивну. Проте незмінність загальної величини споживчих витрат (рис. 3.13) свідчить про зростання упродовж досліджуваного періоду питомої ваги іншої складової споживання – непродовольчих товарів і послуг.

Це не дозволяє нам стверджувати про покращення матеріального добробуту вітчизняних домогосподарств у 2021 р. порівняно із 2001 р. Тому актуальним постає дослідження закономірностей здійснення споживчих витрат домогосподарств порівняно з їхніми доходами. Проведене дослідження О. Десятнюк та В. Сідляр засвідчило аналогічний висновок, що «структура споживчих витрат українських домогосподарств характерна для країн з низьким рівнем доходів населення, коли лівова частка витрат припадає на харчові продукти та оплату комунальних послуг» [294, с. 90].

Вперше зміни складу та структури витрат населення залежно від обсягу доходу теоретично дослідив німецький статист Ернст Енгель. Вивчаючи бюджети 153 бельгійських сімей [295], вчений дійшов такого висновку: що менший дохід домогосподарства, то більша його величина у відносному вираженні використовується на харчові продукти [296, с. 225]. Дана закономірність працює й у протилежному напрямку – що більший дохід домогосподарства, то менша його питома вага використовується на споживання харчових продуктів. Це дозволяє нам зробити таке припущення: що менша частина доходу домогосподарства використовується на споживання харчових продуктів, то кращою є поточна фінансова стійкість; то більший обсяг фінансових ресурсів може виділятися на неспоживчі цілі (наприклад, заощадження, інвестиції) і то кращим є перспективна (потенційна) фінансова стійкість домогосподарства. Таким чином, показник Енгеля, який визначають методом ділення величини витрат на харчування (у широкому значенні цього слова, включають як безалкогольні, так і алкогольні напої, тютюнові вироби) на

загальну величину доходів домогосподарства, ми розглядаємо як один з показників оцінки їх фінансової стійкості.

На рис. 3.14 представлено динаміку доходів, витрат на харчування домогосподарств на мікроекономічному рівні та показників Енгеля за період 2001–2021 рр.

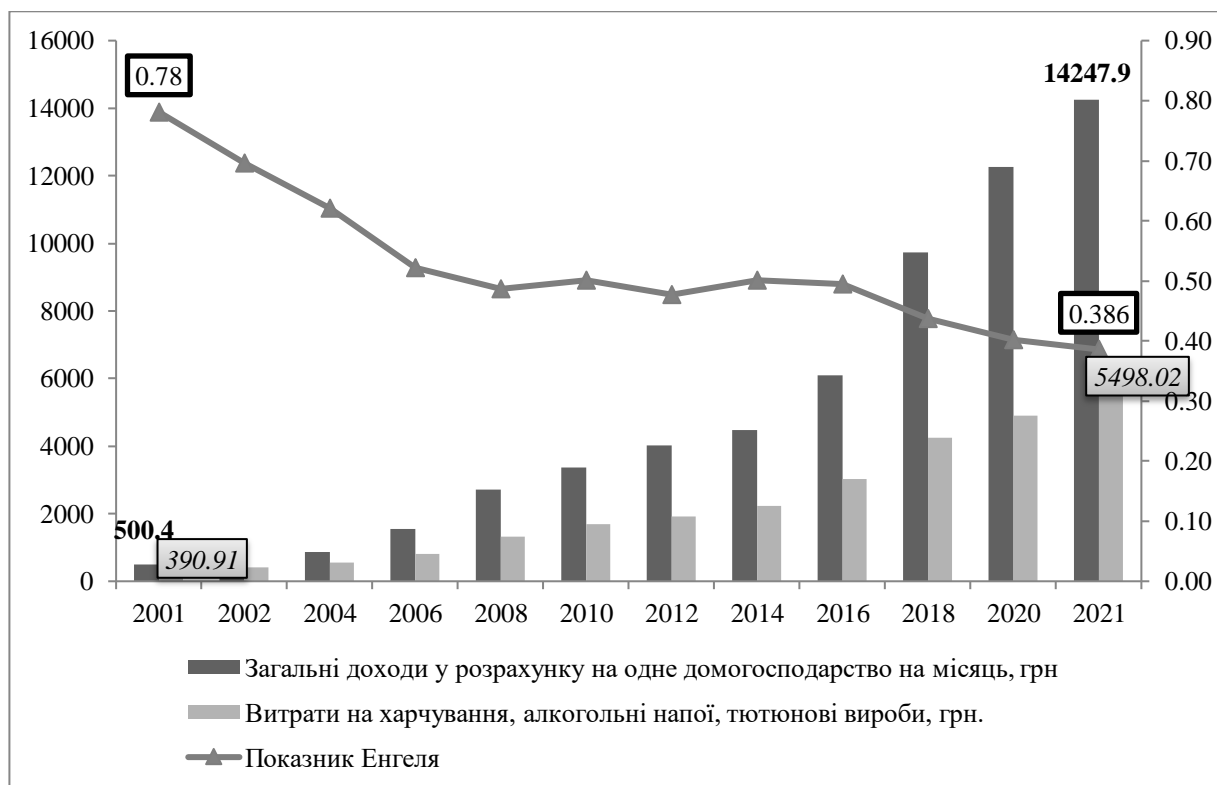

Рис. 3.14. Крива показників Енгеля вітчизняних домогосподарств на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [292]

Дані рис. 3.14 свідчать про скорочення для домогосподарств на мікроекономічному рівні показників Енгеля удвічі із 0,78 у 2001 р. до 0,40 у 2020 р. Спостерігався період суттєвого скорочення його значення у 2001–2008 рр. (від 0,78 до 0,39) та уповільнення темпів зменшення у наступні роки. Таким чином, базуючись на кривій Енгеля, побудовану нами для вітчизняних домогосподарств, ми робимо висновок, що на мікроекономічному рівні їхня фінансова стійкість у 2021 р. порівняно із 2001 р. покращилася. Більшою мірою таке покращення спостерігалось із 2001 р. по 2008 р. Розвиваючи ідею Е.

Енгеля, фінський статист Л. Торнквіст побудував функції залежності попиту на товар від доходу для трьох груп товарів:

- 1) першої необхідності;
- 2) другої необхідності; ця функція має горизонтальну асимптоту, що вища за асимптоту для товарів першої необхідності. Споживання благ починається лише з певного рівня доходу;
- 3) для предметів розкоші. Ця функція демонструє необмеженість людських потреб [297, с. 58].

На рис. 3.15 наведена графічна авторська інтерпретація структури витрат вітчизняних домогосподарств за 2001–2021 рр. крізь призму наукових підходів Л. Торнквіста.

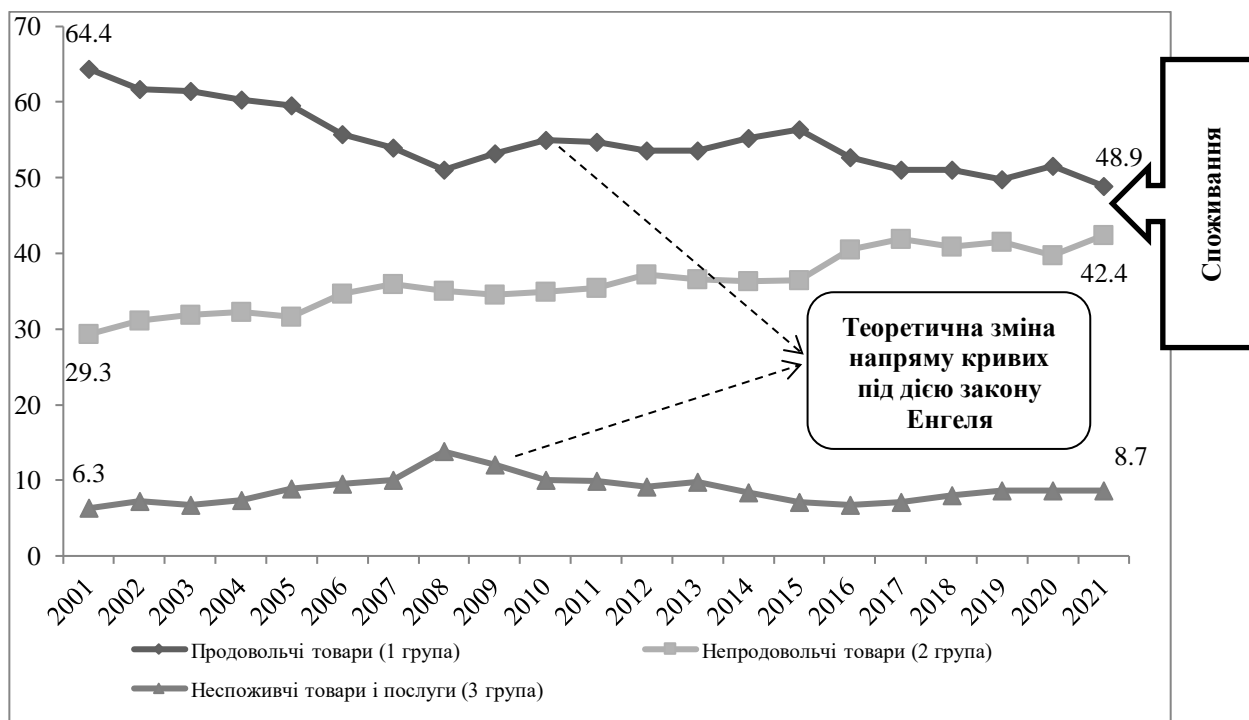

Рис. 3.15. Структура витрат вітчизняних домогосподарств на мікроекономічному рівні у 2001–2021 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [292]

Закон Енгеля та функції Торнквіста дозволяють нам імплементувати у сферу фінансів домогосподарств висновок: зі зростанням доходів домогосподарства питома вага його витрат на харчові продукти повинна

зменшуватися (група 1), частка витрат на придбання непродовольчих товарів та комунальні послуги в межах споживчих витрат – змінюватися мало (група 2), а частка неспоживчих витрат (задоволення культурних та інших нематеріальних благ, подорожі, предмети розкоші тощо) (група 3) – зростати. Тобто, крива, яка акумулює дані про групу товарів 1 повинна мати нахил зліва на право і напрямом до низу; крива, яка відображає дані про групу товарів 2 повинна бути паралельною осі абсцис; крива, яка акумулює дані про групу товарів 3 повинна мати нахил зліва направо і напрямом до гори. Дані рис. 3.14 свідчать, що такі процеси у витратах домогосподарств не спостерігаються (в основному через нахил зліва направо і догори кривої групи товарів 2), а отже, робити висновок про покращення їхньої фінансової стійкості, не зважаючи на зростання загальних витрат у 2021 р. порівняно із 2001 р., не має підстав.

Аналіз складу та структури витрат домогосподарств створює передумови для оцінки їхньої фінансової стійкості на мікроекономічному рівні, згідно з якою:

1) фінансова стійкість домогосподарств покращується за умови скорочення питомої ваги витрат на харчові продукти (1 група товарів Торнквіста), скорочення (або незмінності) споживання непродовольчих товарів та послуг (2 група товарів Торнквіста) і, навпаки, погіршується за умови зростання питомої ваги витрат на дані групи товарів;

2) заощадження домогосподарств є одним із товарів «розкоші» для домогосподарств (3 група товарів Торнквіста); здійснювати заощадження домогосподарство може собі дозволити лише після певного рівня доходу, коли задовольнило всі інші поточні потреби.

Дослідження авторів підручників з теорії макроекономіки [298, с. 92; 299, с. 42; 300, с. 456] дозволяють нам підтвердити дану тезу, побудувавши кейнсіанську функцію та бісектрису споживання для вітчизняних домогосподарств.

Бісектриса споживання – теоретично можлива функція, яка складається зі значень, коли весь отриманий домогосподарством дохід спрямовуватиметься на

споживання товарів і послуг; функція споживання складається із фактичних значень доходу, який спрямований домогосподарствами на споживання товарів і послуг. Різниця між бісектрисою і функцією споживання є графічною областю, яка відображає покращення фінансового стану домогосподарств. Очевидно, що чим більша різниця між функціями, чим більша площа фігури, тим більш фінансово стійкими стають домогосподарства, і навпаки.

На рис. 3.16 побудована бісектриса та функція споживання українських домогосподарств за 2001–2021 рр.

Рис. 3.16. Функція та бісектриса споживання домогосподарств на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [292; 298, с. 92; 299, с. 42; 300, с. 456]

Об'єднавши ідеї Енгеля та Торнквіста, зазначимо, що інтерпретація рис. 3.14 та рис. 3.16 у дослідженні фінансової стійкості домогосподарств така:

1) аналіз бісектриси та функції споживання, за ідеєю Торнквіста Л., показав, що у 2001 р. вітчизняні домогосподарства, маючи невисокі доходи й споживаючи 90% своїх витрат, могли витрати на товари та послуги вищої, ніж

середня, якості близько 35 грн (різниця між загальною сумою витрат 541,3 грн та споживчими витратами 505 грн). Упродовж аналізованого періоду різниця щороку поступово зростала, досягнула показника у 1000 грн у 2021 р. Це збільшило графічну площу покращення фінансової стійкості домогосподарств;

2) аналіз кривої Енгеля показав покращення фінансової стійкості для вітчизняних домогосподарств, починаючи із 2010 р., коли почала знижуватись питома вага витрат на харчові продукти від 50% загальної суми витрат до 46% у 2021 р. Проте ці позитивні зміни знівельовані зростанням споживання непродовольчих товарів і послуг (від 34% до 42% у загальній сумі витрат);

3) попередні висновки аналогічні до того висновку, який ми зробили за результатами аналізу показника достатності доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні, виконаному нами в підрозділі 3.1 дисертації. Запропонований нами для оцінки фінансової стійкості показник відношення обсягу кредитних ресурсів домогосподарств до загального обсягу доходів домогосподарства та аналіз структури отриманих позикових коштів пов'язує собою оцінку достатності доходів домогосподарств із практикою поточного фінансового забезпечення їхніх витрат. Проведена в підрозділі 3.1 оцінка достатності доходів домогосподарств за період 2001–2021 рр. показала тенденцію до зменшення обсягу запозичених коштів у їхньому складі із 2 коп., які припадають на 1 грн доходів, до 5 коп., проте структура запозичених коштів – зростання питомої ваги споживчих кредитів від 71 коп. до 84 коп. на кожну 1 грн позичених коштів свідчить про все ще недостатній рівень забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Таким чином, аналіз кривих Л. Торнквіста і Е. Енгеля при оцінці поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств (скорочення показників Енгеля та тлі зростання споживання непродовольчих товарів і послуг), показник відношення обсягу кредитних ресурсів домогосподарств до загального обсягу доходів домогосподарства (Пзк) та аналізом структури отриманих позикових коштів (переважно на споживання товарів і послуг) дозволяють зробити аналогічні висновки про фінансову стійкість вітчизняних

домогосподарств за досліджуваний період 2001–2021 рр. Це посилює науково-методичну складову розроблених нами показників і зумовлює необхідність дослідження взаємозв'язку між отриманими доходами домогосподарств та здійсненими ними витратами в динаміці за їх складом та структурою.

Рівність загальної величини доходів і витрат домогосподарств на макроекономічному рівні дослідження [292] унеможлиблює встановлення ступеня взаємозалежності між собою цих показників. Проте цю взаємозалежність можна розрахувати між окремими складовими доходів домогосподарств (розміром оплати праці, соціальних трансфертів) та загальною величиною їхніх витрат.

Залежність впливу обсягу власних коштів (які виступатимуть факторною ознакою x_1), соціальних трансфертів (яка виступатиме факторною ознакою x_2), на витрати домогосподарств (які виступатимуть результативною ознакою y) дослідимо через елементи регресійного аналізу. Відповідні розрахунки за період 2001–2021 рр. представлені в додатках В1-В4.

В табл. 3.5 розкрито зміст коефіцієнтів регресії розрахованих у додатках В1-В4 та інтерпретовано їхні значення.

Таблиця 3.5

Інтерпретація залежності витрат домогосподарств на макроекономічному рівні (результативна ознака y) від обсягу власних коштів (факторна ознака x_1) та соціальних трансфертів (факторна ознака x_2) за 2001-2021 рр.

Коефіцієнти	Інтерпретація значень
Лінійна функція (y_x) залежності витрат домогосподарства (y) від обсягу власних коштів (x_1) $y_{x_1} = 1,329x_1 + 150,34$	При збільшенні обсягу власних на 1 грн обсяг витрат домогосподарств зростає відповідно на 1,329 грн
Лінійна функція (y_x) залежності витрат домогосподарства (y) від обсягу соціальних трансфертів (x_2) $y_{x_2} = 3,098x_2 - 120,69$	При збільшенні обсягу трансфертів на 1 грн обсяг витрат домогосподарств зростає 3,098 грн

<p>Коефіцієнт еластичності (ε_x)</p> <p>$\varepsilon_{x_1} = 0,905$</p> <p>$\varepsilon_{x_2} = 1,076$</p>	<p>При збільшенні обсягів власних коштів x_1 1% витрати домогосподарств зростали на 0,905%</p> <p>При збільшенні соціальних трансфертів x_2 на 1% витрати домогосподарств зростали на 1,076%</p>
<p>Показник кореляції Пірсона (r_x)</p> <p>$r_{x_1} = 0,995$</p> <p>$r_{x_2} = 0,997$</p>	<p>Між проаналізованими факторами прямий і сильний зв'язок, що вказує на правильність обрання факторів обсягу власних коштів (x_1) та соціальних трансфертів (x_2) та їх впливу на обсяг витрат домогосподарств</p>
<p>Показник детермінації (Rx^2)</p> <p>$Rx_1^2 = 0,989$</p> <p>$Rx_2^2 = 0,995$</p>	<p>98,9% варіації витрат домогосподарств пояснюється варіацією обсягів власних доходів (x_1)</p> <p>99,5% варіації витрат домогосподарств пояснюється варіацією обсягів соціальних трансфертів (x_2)</p>
<p>Індекс кореляції (Rx)</p> <p>$Rx_1 = 0,995$</p> <p>$Rx_2 = 0,997$</p>	<p>Лінійність та прямоту зв'язку між досліджуваними факторними ознаками x_1 (власними коштами), x_2 (соціальними трансфертами), та результативною ознакою y – витратами домогосподарств на макроекономічному рівні підтверджено рівністю значень індексу кореляції $Rx_1 = 0,995$, $Rx_2 = 0,997$ та показника кореляції Пірсона $r_{x_1} = 0,995$, $r_{x_2} = 0,997$.</p> <p>Вплив решти факторів на аналізовану сукупність несуттєвий, і можемо ними знехтувати</p>

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [254; 255]

Таким чином, результати регресійного аналізу взаємозалежності витрат домогосподарств від розміру власних коштів, соціальних трансфертів на макроекономічному рівні дають підстави зробити висновок, що факторні ознаки визначають 98-99% варіації їхніх витрат. При цьому зміна обсягів соціальних трансфертів більшою мірою впливає на зміну витрат домогосподарств, ніж зміна розміру оплати праці. Вплив решти факторів на обсяг витрат домогосподарств на макроекономічному рівні не суттєвий.

Дослідимо, чи спостерігається аналогічна тенденція щодо ступеня взаємозалежності між собою доходів (власних коштів, соціальних трансфертів) та витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні дослідження. Результати відповідних розрахунків наведено у додатках Д1-Д4.

В табл. 3.6 розкрито зміст коефіцієнтів регресії розрахованих у додатках Д1-Д4 та інтерпретовано їхні значення.

Таблиця 3.6

Інтерпретація залежності витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні (результативна ознака y) від обсягу власних коштів (факторна ознака x_1) та соціальних трансфертів (факторна ознака x_2) за 2001-2021 рр.

Коефіцієнти	Інтерпретація значень
Лінійна функція залежності витрат домогосподарств України (y) від обсягу власних коштів (x_1): $y_{x_1} = 1,197x_1 + 808,83$	При збільшенні обсягу власних коштів на 1 грн обсяг витрат домогосподарств зростає відповідно на 1,197 грн
Лінійна функція залежності витрат домогосподарств України (y) від обсягу отриманих соціальних трансфертів (x_2): $y_{x_2} = 3,976x_2 - 53,91$	При збільшенні обсягу трансфертів на 1 грн обсяг витрат домогосподарств зростає 3,976 грн
Коефіцієнт еластичності (ϵ_x) $\epsilon_{x_1} = 0,805$ $\epsilon_{x_2} = 1,013$	При збільшенні обсягів власних коштів x_1 1% витрати домогосподарств зростають на 0,805% При збільшенні соціальних трансфертів x_2 на 1% витрати домогосподарств зростають на 1,013%
Показник кореляції Пірсона (r_x) $r_{x_1} = 0,987$ $r_{x_2} = 0,991$	Між проаналізованими факторами прямий і сильний зв'язок, що вказує на правильність обрання факторів обсягу власних коштів (x_1) та соціальних трансфертів (x_2) та їх впливу на обсяг витрат домогосподарств
Показник детермінації (Rx^2) $Rx_1^2 = 0,973$ $Rx_2^2 = 0,982$	97,3% варіації витрат домогосподарств пояснюється варіацією власних доходів (x_1) 98,2% варіації витрат домогосподарств пояснюється варіацією соціальних трансфертів (x_2)
Індекс кореляції (Rx) $Rx_1 = 0,987$ $Rx_2 = 0,991$	Лінійність та прямота зв'язку між досліджуваними факторними ознаками x_1 (власними коштами), x_2 (соціальними трансфертами), та результативною ознакою y – витратами домогосподарств підтверджено рівністю значень індексу кореляції $Rx_1 = 0,987$, $Rx_2 = 0,991$ та показника кореляції Пірсона $r_{x_1} = 0,987$, $r_{x_2} = 0,991$. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність несуттєвий, і можемо ними знехтувати

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [257; 292]

Таким чином, результати регресійного аналізу взаємозалежності витрат домогосподарств від розміру власних коштів, соціальних трансфертів на мікроекономічному (табл. 3.6) та макроекономічному (табл. 3.5) рівнях аналогічні – факторні ознаки визначають 97-99% варіації їхніх витрат; зміна обсягів соціальних трансфертів більшою мірою впливає на зміну витрат домогосподарств, ніж зміна розміру оплати праці; впливом решти факторів на обсяг витрат домогосподарств можна знехтувати.

Враховуючи важливість показника Енгеля та ідеї Л. Торнквіста для оцінки фінансової стійкості домогосподарств, доцільним є розрахунок ступеня взаємозалежності між отриманими ними доходами та окремо витратами на харчування в загальній сумі витрат домогосподарств. Тому взаємозалежність впливу величини доходу домогосподарств (факторна ознака x) на його витрати на харчування (питома вага яких у загальних витратах домогосподарств вимірюється за допомогою запропонованого нами показника Енгеля, результативна ознака y) також дослідимо через елементи регресійного аналізу. Параметри для пошуку лінійної функції залежності між обраними ознаками представлені в додатках E1-E2.

В табл. 3.7 розкрито зміст розрахованих коефіцієнтів регресії та здійснена інтерпретація їхніх значень.

Таблиця 3.7

Інтерпретація залежності витрат домогосподарств на харчування на мікроекономічному рівні (результативна ознака y) від обсягу доходів (факторна ознака x) за 2001-2021 рр.

Коефіцієнти	Інтерпретація значень
Лінійна функція залежності зміни витрат домогосподарства, зважаючи на зміни доходу, має такий вигляд: $y_x = 0,381x + 332$	При збільшенні доходу домогосподарств на 1 грн обсяг їхніх витрат на харчування зростав на 38 коп.
Коефіцієнт еластичності (ϵ_x) $\epsilon_x = 0,848$	При збільшенні доходів домогосподарств на 1%, їхні витрати на харчування зростали відповідно на 0,848%

Показник кореляції Пірсона $r_x = 0,993$	Між проаналізованими факторами прямий і сильний, що вказує на правильність обрання фактору доходу домогосподарств та їхнього впливу на обсяг їхніх витрат на харчування
Показник детермінації (Rx^2) $Rx^2 = 0,986$	Понад 98,6% варіації витрат домогосподарств на харчування пояснюється варіацією розміру їхнього доходу
Індекс кореляції (Rx) $Rx = 0,993$	Свідчить про лінійність та прямота зв'язку між досліджуваним фактором й результативною ознакою у (значення індексів кореляції $Rx = 0,993$ та показника кореляції Пірсона $r_x = 0,993$ рівні між собою). Вплив решти факторів на аналізовану сукупність несуттєвий, і можемо ними знехтувати.

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [257; 292]

Порівнюючи показники еластичності між факторними ознаками власними коштами ($\varepsilon_{x_1} = 0,805$), отриманими соціальними трансфертами ($\varepsilon_{x_2} = 1,013$) домогосподарства і результативними ознаками – сукупними витратами домогосподарств (табл. 3.6) та окремо на витрати домогосподарств на харчові продукти ($\varepsilon_x = 0,848$, табл. 3.7), ми бачимо, що її вплив:

а) прямий і сильний (тісний);

б) варіація результативних ознак (табл. 3.6) та (табл. 3.7) майже повністю зумовлена зміною факторних ознак. Це означає, що для регресійного аналізу поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарства ми обрали правильний фактор впливу, і дією інших факторів можна знехтувати.

Члени домогосподарств при купівлі товарів і послуг вибирають певний діапазон цін, у межах яких вони можуть здійснити їхню оплату. Будь-яке коливання ціни впливає на рішення споживача щодо придбання або непридбання товару. Тому можемо стверджувати, що на поведінку споживача впливає не лише його дохід, а й зміна ціни товару. Якщо рівень доходу щодо домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин є внутрішнім фактором, який впливає на рівень поточного забезпечення витрат, то рівень роздрібних цін на товари та послуги – зовнішнім. Дослідники тієї частини теорії

мікроекономіки, яка вивчає поведінку споживача залежно від зміни рівня цін на товари та послуги, спостерігають дію ефектів «доходу» та «заміщення» [10, с. 56; 301, с. 121; 302, с. 506]. «Ефект доходу» характеризує зміни в споживанні товарів, які викликані зміною реального доходу споживача під впливом зміни цін. Зі збільшенням доходів споживання неякісних товарів зменшується, а зростає споживання якісних товарів. Фактично ефект доходу – це зміна структури споживання домогосподарств і є нічим іншим, як кривими Енгеля (рис. 3.14). «Ефект заміщення» натомість відображає зміни в споживанні товару, які є результатом зміни цін певного товару відносно цін на інші товари. Цей ефект виражається в заміні того чи іншого товару на аналогічний і дешевший. Дія цих двох ефектів відбувається одночасно.

Дослідження впливу зміни роздрібних цін, вираженої через індекс споживчих цін на споживчу поведінку вітчизняних домогосподарств під впливом дії «ефекту доходу» та «ефекту заміщення», буде здійснено в розділі 4 дисертації при вивченні впливу екзогенних факторів впливу на фінансову стійкість домогосподарств. Сьогодні чинне законодавство визначає коло домогосподарств, які мають право отримувати дотації на фінансування в галузі охорони здоров'я, освіти, житлово-комунального господарства, транспорту та зв'язку. Це домогосподарства, які є малозабезпеченими, складаються з одиноких осіб, мають у своєму складі інвалідів, людей певних вікових категорій тощо [303: 305]. Можемо припустити, що кошти, зекономлені завдяки отриманим дотаціям, такі домогосподарства витрачають на товари або споживчого, або неспоживчого характеру. Встановимо, чи існує взаємозв'язок між отриманими коштами у формі субсидій та зміною обсягів споживчих та неспоживчих витрат вітчизняними домогосподарствами.

На рис. 3.17 представимо динаміку зміни обсягу отриманих безготівкових дотацій і пільг та витратами у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство в розрізі їхньої структури за 2001–2021 рр.

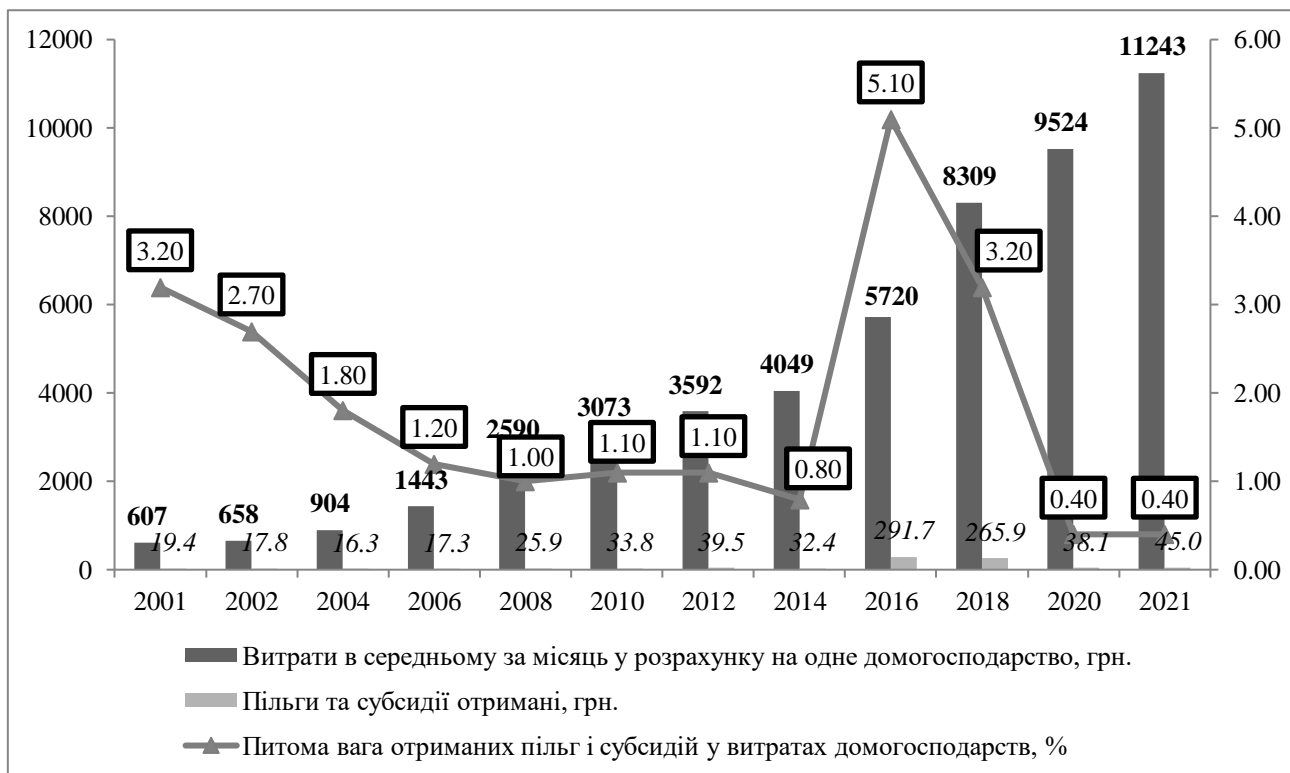

Рис. 3.17. Динаміка пільг (субсидій) та витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [269; 292]

Дані рис. 3.17 свідчать про те, що отримані домогосподарствами в безготівковій формі суми субсидій (пільг) у загальній сумі витрат домогосподарств за 2001–2021 рр. мають, по-перше, не велику питому вагу; по-друге, характеризуються неоднозначними тенденціями – скороченням у 2001–2014 рр., різким зростанням у 2015–2017 рр. та різким падінням надалі. Станом на кінець 2021 р. отримані субсидії і пільги склали 0,4% загальних витрат домогосподарств, що майже на 3% менше, ніж у 2001 р. На підставі лише даних рис. 3.17 ми не можемо однозначно стверджувати чи існує взаємозв'язок між досліджуваними нами ознаками – отриманими коштами у формі субсидій та зміною обсягів споживчих та неспоживчих витрат вітчизняних домогосподарств. Для встановлення такого взаємозв'язку скористаємось елементами регресійного аналізу (додаток А). Параметри для пошуку лінійної функції залежності між обраними ознаками представлені в додатках Е3-Е4.

В табл. 3.8 розкрито зміст розрахованих коефіцієнтів регресії та здійснена інтерпретація їхніх значень.

Таблиця 3.8

Інтерпретація залежності витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні (результативна ознака y) від суми отриманих пільг та субсидій (факторна ознака x) за 2001-2021 рр.

Коефіцієнти	Інтерпретація значень
Лінійна функція залежності зміни витрат домогосподарства відповідно до зміни отриманих ними пільг та субсидій має такий вигляд: $y_x = 15,877x + 2976,01$	При збільшенні обсягу отриманих пільг та субсидій домогосподарств на 1 грн на обсяг їхніх витрат зростає на 15,8 грн.
Коефіцієнт еластичності (ε_x) $\varepsilon_x = 0,283$	При збільшенні розміру пільг та субсидій у складі доходів домогосподарств на 1%, їхні витрати зростають відповідно на 0,28%
Показник кореляції Пірсона $r_x = 0,492$	Між проаналізованими факторами прямий і середній по силі зв'язок, що вказує на правильність обрання фактору отриманих домогосподарствами пільг (субсидій) та їхнього впливу на обсяг їхніх витрат
Показник детермінації (Rx^2) $Rx^2 = 0,242$	Лише четверту частину варіації витрат домогосподарств можна пояснити варіацією рівня отриманих безготівкових пільг і субсидій
Індекс кореляції (Rx) $Rx = 0,492$	Свідчить про лінійність та прямоту зв'язку між досліджуваним нами фактором й результативною ознакою y (значення індексів кореляції $Rx = 0,492$ та показника кореляції Пірсона $r_x = 0,492$ рівні між собою). Вплив решти факторів на аналізовану сукупність суттєвий, і ми не можемо ними знехтувати

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [257; 292]

Оскільки дані табл. 3.8 показують, що лише четверту частину варіації витрат домогосподарств можна пояснити варіацією рівня отриманих безготівкових пільг і субсидій, ми не можемо знехтувати впливом решти факторів на аналізовану сукупність даних. Одним із таких факторів є розмір сплачених домогосподарствами прямих податків. Адже загальна сума сплачених ними прямих податків і обов'язкових платежів автоматично

віднімається від суми загальних доходів і тим самим зменшує можливості домогосподарства для задоволення своїх потреб.

Упродовж 2001–2021 рр. ставка податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) змінювалась декілька разів, проте мала чітку тенденцію до зростання. А саме, проведені дослідження Т. Мокієнко, Т. Прийдак, Р. Ліпського, О. Сіренко [306], положення чинного законодавства [307: 309] показують, що:

- у 2000-2003 рр. діяла прогресивна ставка (від 10% до 40%);
- у 2004-2006 рр. діяла ставка 13%;
- у 2007-2015 рр. діяла ставка 15%. У 2012–2014 рр. діяла диференційована ставка 15% (для оподаткування доходів у розмірі до 10 мінімальних заробітних плат) та 17% (для оподаткування доходів у розмірі понад 10 мінімальних заробітних плат). У 2020 р. ставка 17% збільшилась до 20%;
- з початку 2016 р. і дотепер встановлена єдина ставка – 18%.

Крім того, з 2014 р. в Україні запровадили ще один прями́й податок із доходів фізичних осіб – військовий збір у розмірі 1,5%. Проте для дотримання співмірності досліджуваних показників та їхнього впливу на витрати домогосподарств сплатою військового збору вітчизняними домогосподарствами будемо нехтувати.

Для встановлення взаємозв'язку між зміною ставки податку на доходи фізичних осіб та сукупними витратами домогосподарств скористаємось елементами регресійного аналізу за допомогою формул (А.1)–(А.7), представлених у додатку А дисертації. З метою забезпечення співвимірності проведення відповідних розрахунків та інтерпретації отриманих результатів, скористаємось нижньою межею ставок ПДФО, яка діяла у відповідному періоді (10% для 2000–2003 рр., 13% для 2004–2006 рр., 15% для 2005–2015 рр. та 18% для 2016–2021 рр.). Параметри для пошуку лінійної функції залежності між обраними ознаками представлені в додатках Ж1-Ж2.

В табл. 3.9 розкрито зміст розрахованих коефіцієнтів регресії та здійснена інтерпретація їхніх значень.

Інтерпретація залежності витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні (результативна ознака y) від зміни ставки податку на доходи фізичних осіб (факторна ознака x) за 2001-2021 рр.

Коефіцієнти	Інтерпретація значень
Лінійна функція залежності має такий вигляд: $y_x = 1067,85x - 11713,48$	Вимірювання ставки податку на доходи фізичних осіб у відносних значеннях, а витрат домогосподарств в абсолютних значеннях унеможливує інтерпретацію даних лінійної функції
Коефіцієнт еластичності (ε_x) $\varepsilon_x = 3,821$	При збільшенні ставки оподаткування доходів фізичних осіб на 1% витрати домогосподарств зростали на 3,821%.
Показник кореляції Пірсона $r_x = 0,865$	Між проаналізованими факторами прямий і сильний зв'язок, що вказує на правильність обрання фактору отриманих домогосподарствами пільг (субсидій) та їхнього впливу на обсяг їхніх витрат
Показник детермінації (Rx^2) $Rx^2 = 0,749$	Три четверті варіації витрат домогосподарств можна пояснити варіацією зміни ставки податку на доходи фізичних осіб
Індекс кореляції (Rx) $Rx = 0,865$	Свідчить про лінійність та прямоту зв'язку між досліджуваним нами фактором й результативною ознакою y (значення індексів кореляції $Rx = 0,865$ та показника кореляції Пірсона $r_x = 0,865$ рівні між собою). Вплив решти факторів на аналізовану сукупність суттєвий, і ми не можемо ними знехтувати

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [45; 307: 309; 292]

Аналіз запропонованих нами показників оцінки фінансової стійкості через дослідження практики поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств дав можливість сформулювати такі висновки. Як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях дослідження споживання товарів і послуг складає понад 90% загальної суми витрат домогосподарств. Це не дає підстав робити висновок про покращення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств за 2001-2021 рр. Побудовані криві показників Енгеля (рис. 3.14) та Торнквіста (рис. 3.15) за проаналізований

період 2001–2021 рр. підтверджують дану тезу. З'ясовано, що як власні кошти, так і отримані соціальні трансферти прямо і сильно впливають на витрати домогосподарств. Встановлено, що лише четверта частина варіації витрат домогосподарств пояснюється варіацією рівня отриманих безготівкових пільг і субсидій. На противагу впливу пільг 74,9% варіації витрат домогосподарств пояснюється варіацією зміни ставки оподаткування доходів фізичних осіб. Тобто, оподаткування доходів домогосподарств прямо і більшою мірою впливає на величину їхніх витрат, ніж отримані від сфери публічних фінансів соціальні трансферти у формі пільг чи субсидій. Дії держави у сфері регулювання рівня оподаткування доходів фізичних осіб мають більший ефект на фінансову діяльність домогосподарств, ніж надання їм соціальних трансфертів.

Як установлено нами раніше, заощадження є одним із товарів «розкоші» для домогосподарств (належать до складу 3 групи товарів у класифікації Л. Торнквіста). Воно може собі дозволити їх здійснювати лише після досягнення певного рівня доходу і задоволення усіх поточних потреб. Базуючись на проведеному аналізі достатності доходів (п. 3.1 дисертації) та практиці поточного фінансового забезпечення витрат (п. 3.2 дисертації), у наступному підрозділі дисертації розглянемо тенденції здійснення та форми заощаджень вітчизняних домогосподарств за 2001–2021 рр.

3.3. Тенденції здійснення заощаджень домогосподарств

Заощадження розглядаються як частина фінансових ресурсів домогосподарств, яка залишається у їхньому розпорядженні після споживання та сплати податків і зборів. Дослідження заощаджень домогосподарств як складової їх фінансової діяльності на макроекономічному та мікроекономічному рівні відрізняються. Ця різниця зумовлена відмінними підходами ДССУ до розрахунку їх складу та розміру.

На макроекономічному рівні, згідно з методикою ДССУ, заощадження домогосподарств України визначаються сумарно як підсумок статей «Нагромадження нефінансових активів» та «Приріст фінансових активів (що включає приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах; заощадження в іноземній валюті; позики одержані за виключенням погашених)» таблиці «Доходи та витрати населення» сектору домашніх господарств Системи національних рахунків [310; 311].

На мікроекономічному рівні, ДССУ в складі сукупних витрат у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство виокремлює неспоживчі витрати без їх деталізації за окремими напрямками [292]. Розглядаючи заощадження як ресурси, які залишаються в розпорядженні домогосподарства після споживання товарів і послуг та сплати податків зазначимо, що вони, безумовно, виступають складовою частиною саме неспоживчих витрат домогосподарств. Тому результати аналізу динаміки неспоживчих витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні екстраполюємо на їхні заощадження.

Дослідження тенденцій заощаджень на макроекономічному рівні супроводжується періодичними змінами у їхньому складі відповідно до чинного законодавства на певний період часу. Стабільність складу в розрахунку обсягу заощаджень домогосподарств спостерігається лише з 2012 р. У табл. 3.10 наведено динаміку та склад заощаджень домогосподарств, які визначалися на макроекономічному рівні згідно з методикою ДССУ у відповідному році за період 2001–2021 рр.

**Динаміка та склад заощаджень домогосподарств на макроекономічному
рівні у 2001–2021 рр., млн грн.¹***

Рік	Всього	у т.ч.				
		Нагромадження нефінансових активів	Приріст фінансових активів	у т.ч.		
				Приріст грошових вкладів та заощаджень в цінних паперах	Заощадження в іноземній валюті	Позики, одержані за виключенням погашених
2001	8988	-	-	5453	3535	-
2002	14967	-	-	-	-	-
2003	12014	2655	9359	-	-	-
2004	15494	3071	12423	-	-	-
2005	32956	3244	29712	-	-	-
2006	44203	7159	37044	-	-	-
2007	47 779	9 939	37 840	91489	19909	-77056
2008	52 011	29 515	22 496	90352	32561	116602
2009	82 466	11678	70788	-	-	-
2010	156 358 max	23054	133304	-	-	-
2011	113 925	30856	83069	-	-	-
2012	147 280	-2954	150234	71689	63625	-13533
2013	116 266	5378	110888	104727	21509	5284
2014	30 780	2912	27868	-118734	32472	-40115
2015	31 073	-2117	33190	-106306	-2870	-82752
2016	12 591	-5481	18072	32528	-63243	-20518
2017	30 638	-32060	62698	62180	10452	12097
2018	31 547	-22889	54436	60951	32929	30092
2019	-12 457 min	-40335	27878	65720	34180	24072
2020	63 920	-44539	108459	115675	53827	-11614
2021	7 650	-36771	44421	62894	53106	47886

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [256; 257]

Дані табл. 3.10 свідчать про неоднорідність в обсягах формування окремих складових заощаджень домогосподарств України. За періодом зростання їхніх обсягів у 2001–2010 рр. (максимальний обсяг зафіксовано у 2010 р. +156,4 млрд грн) спостерігаємо щорічні «хвилі» як скорочення (2011 р., 2013–2014 рр., 2016–2017 рр., мінімальний обсяг у 2019 р. – 12,5 млрд грн), так і збільшення (2012 р., 2015 р., 2018 р. та 2020 р.). Також у період 2015–2021 рр. ми спостерігаємо негативні значення з нагромадження нефінансових активів як складової частини заощаджень; одним із найпроблемніших був період 2014–2015 рр., коли спостерігався негативний приріст грошових вкладів та заощаджень в цінних паперах та погашених позиках.

На рис. 3.18 представлена динаміка запропонованої нами у розділі 2 дисертації норми заощаджень домогосподарств за 2001–2021 рр.

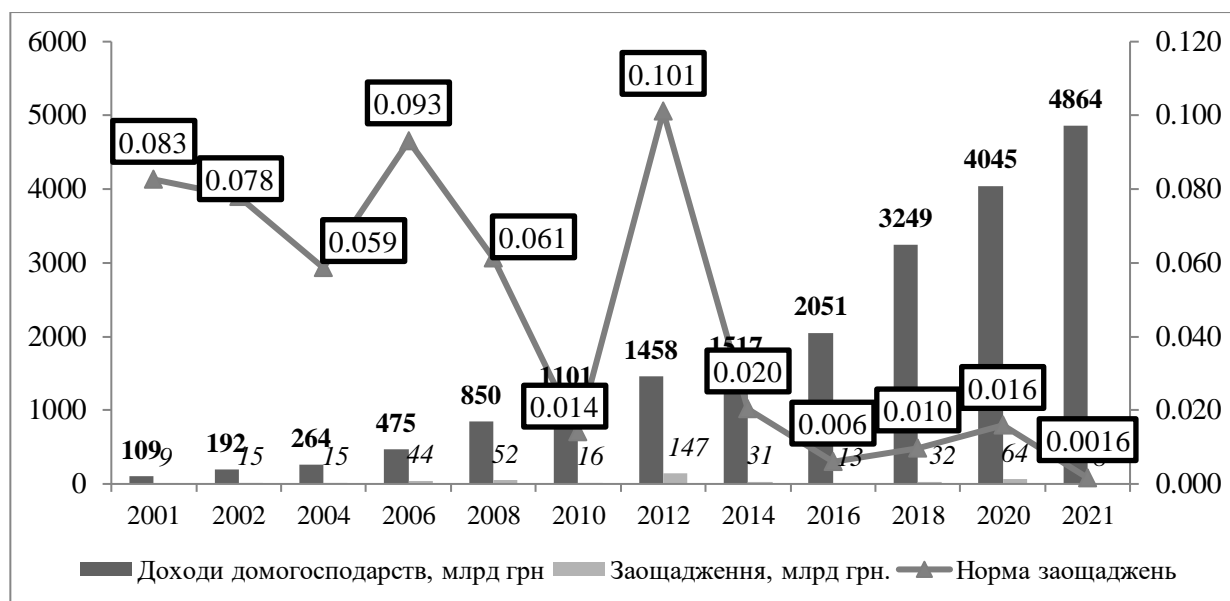

Рис. 3.18. Динаміка доходів, заощаджень та норми заощаджень домогосподарств України за 2001–2021 рр.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [256; 257]

Дані рис. 3.18 свідчать про скорочення показника заощаджень вітчизняних домогосподарств: якщо у 2001 р. у кожній 1 грн отриманих доходів припадало 8 коп. здійснених витрат на заощадження, то у 2021 р. – лише 0,2 коп. При цьому, попри ріст загальних доходів домогосподарств за період 2010–2021 рр. майже в п'ять разів, норма заощаджень з початку 2014 р. суттєво не змінюється. Це свідчить про скорочення або відсутність потенціалу для покращення фінансової стійкості домогосподарств. Запропонований Д. Кейнсом [26, с. 55] показник граничної схильності до заощаджень (ГСЗ) як відношення приросту витрат на заощадження до додаткової одиниці наявного доходу дозволить зробити висновок про покращення фінансового стану домогосподарств. Поділяючи тезу автора «Загальної теорії зайнятості, відсотка та грошей» про те, що «по мірі того, як зростає реальний дохід, суспільство бажає споживати постійно все меншу його частину», вважаємо, що вона не

тільки доповнює і розширює ідеї Е. Енгеля, Л. Торнквіста, але й дозволяє нам оцінити тенденції здійснення заощаджень (формула 3.9):

$$ГСВ = \frac{\Delta З}{\Delta Д} \quad (3.9),$$

де $\Delta З$ – приріст заощаджень домогосподарств за певний період, грн.;

$\Delta Д$ – приріст доходів домогосподарств за певний період, грн.

У табл. 3.11 наведено показники доходів, заощаджень вітчизняних домогосподарств за 2001–2021 рр. та визначеного за допомогою формули (3.9) [312, с. 43] значення показника граничної схильності до заощаджень у річному вимірі.

Таблиця 3.11

Динаміка доходів, заощаджень та граничної схильності до заощаджень домогосподарств України за 2001–2021 рр.¹*

Показник	Приріст сукупних доходів, (ΔД)	Приріст заощаджень, (ΔЗ)	Гранична схильність до заощаджень (ГСЗ) $ГСЗ = \frac{\Delta З}{\Delta Д}$
2001	22,0	-0,2	-0,01
2002	83,1	6,0	0,07
2003	20,0	-3,0	-0,15
2004	52,5	3,5	0,07
2005	101,5	17,5	0,17
2006	109,3	11,2	0,10
2007	150,7	3,6	0,02
2008	224,4	4,2	0,02
2009	47,4	30,5	0,64
2010	203,3	-66,8	-0,33
2011	150,0	98,3	0,66
2012	206,9	33,4	0,16
2013	90,9	-31,0	-0,34
2014	-32,0	-85,5	2,67
2015	255,2	0,3	0,00
2016	279,3	-18,5	-0,07
2017	600,8	18,0	0,03
2018	596,6	0,9	0,00
2019	495,3	-44,0	-0,09
2020	301,1	76,4	0,25
2021	818,8	-55,9	-0,07
2001-2021	4777	-1	-0,0003

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [26, с. 55; 312, с. 43; 313]

Дані табл. 3.11 показують, що, за винятком 2014 р. (-32 млрд грн), за аналізований період 2001–2021 рр. спостерігався щорічний додатний приріст доходів домогосподарств. На противагу цій тенденції заощадження домогосподарств змінювалися нерівномірно: у 7 із 20 проаналізованих років спостерігалось від'ємне значення їх приросту, а у 2015 р. та 2018 р. значення приросту, хоча було додатним, проте майже рівним 0 (+0,3 млрд грн та +0,9 млрд грн відповідно). Відмічаємо також і «глибину падіння» обсягу заощаджень (-66 млрд грн у 2010 р., -85 млрд грн у 2014 р. чи 44 млрд грн у 2019 р.). Абсолютний рекорд падіння (2013–2014 рр.) пояснюється початком воєнної агресії російської федерації, анексією Автономної Республіки Крим – коли для здійснення необхідних витрат домогосподарства залучали раніше заощаджені кошти та сам приріст мав від'ємне значення. Це призвело до того, що визначене сумарно за період 2001–2021 рр. значення граничної схильності до заощаджень майже дорівнює 0 (-0,0003).

Таким чином, аналіз даних рис. 3.18 та табл. 3.11 дозволяє сформулювати аналогічні висновки про відсутність суттєвого потенціалу для покращення фінансової стійкості домогосподарств. Наш висновок ґрунтується на тому, що заощаджених 2 коп. із кожної 1 грн доходу (норма заощаджень домогосподарств) і 1 коп. приросту заощаджень із кожної 1 грн приросту доходу (гранична схильність до заощаджень) суттєво не можуть вплинути на покращення фінансової стійкості домогосподарств.

За умови відсутності соціально-політичних потрясінь і наявності відносно стабільного розвитку економіки приріст заощаджень має додатне значення (2004–2009 рр., 2011–2012 рр., 2020 р.). При цьому у 2020 р. він склав майже 80 коп. із кожної 1 грн приросту доходу домогосподарств. Такий приріст свідчить, що під час пандемії COVID-19 суттєво обмежилися сфери споживання доходу домогосподарств. Така тенденція – до зростання заощаджень у 2020 р. порівняно із 2019 р. – враховуючи світовий масштаб пандемії, повинна спостерігатися і для закордонних домогосподарств. Відповідно до методики Організації економічного співробітництва і розвитку (OECD) [314] та

Статистичної організації Європейського Союзу (Eurostat) [315] заощадження домогосподарств визначається як різниця між доходом домогосподарства та його видатками на споживання товарів і послуг. Такий підхід дозволяє провести порівняння норми заощаджень вітчизняних домогосподарств з аналогічною нормою в інших країнах світу.

У табл. 3.12 представлено динаміку норми заощаджень домогосподарств України, країн Європейського Союзу та високорозвинутих країн з ринковою економікою поза ЄС: США, Канади, Австралії за 2001–2021 рр.

Таблиця 3.12

Динаміка норми заощаджень домогосподарств у 2001–2021 рр.,% ¹ *

Рік	Україна	ЄС	США	Канада	Австралія
2001	0,08	7,98	5,13	4,76	2,8
2002	0,08	7,57	5,92	3,01	-1,27
2003	0,06	7,63	5,57	2,04	-0,71
2004	0,06	7,16	5,13	2,58	0,34
2005	0,09	6,35	2,97	1,53	-0,73
2006	0,09	6,13	3,72	2,6	-0,1
2007	0,08	5,68	3,49	2,16	7,05
2008	0,06	6,17	4,77	3,26	7,71
2009	0,09	7,48	6,07	4,5	5,73
2010	0,01	6,53	6,47	4,27	7,34
2011	0,09	5,98	7,01	4,16	7,88
2012	0,10	5,3	8,85	4,72	6,47
2013	0,08	5,39	6,32	4,75	7,32
2014	0,02	5,14	7,28	3,54	7,53
2015	0,02	5,15	7,78	4,07	6,01
2016	0,01	5,44	7,22	1,62	5,36
2017	0,01	5,22	7,52	1,85	4,76
2018	0,01	5,32	7,88	0,67	5,46
2019	-0,003	6,03	7,9	2,02	12,33
2020	0,002	10,1	12,4	10,5	13
2021	0,05	6,68	7,00	3,93	5,69
Середнє значення за період 2001-2020 рр.	0,05	6,54	6,70	3,63	5,33

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [314; 315]

Дані табл. 3.12 свідчать, що визначена сумарно за період 2001–2021 рр. норма заощаджень:

а) у вітчизняних домогосподарствах суттєво нижча, ніж у високорозвинутих країнах з ринковою економікою (у шість разів порівняно із США та країнами Європейського Союзу, у п'ять разів порівняно з Австралією та у чотири рази порівняно із Канадою);

б) зросла у всіх аналізованих країнах у 2020 р. порівняно з 2019 р. в декілька разів (меншою мірою в Україні). Ми це пояснюємо впливом пандемії COVID-19, а саме, закриттям торговельних комплексів, закладів харчування, що, безумовно, скоротило обсяги споживання домогосподарств і, відповідно, сприяло більшим обсягам заощаджень.

Таким чином, тенденції здійснення заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні свідчать про їх нерівномірність – роки приросту фінансових та не фінансових активів поєднуються із роками суттєвого падіння; на фоні планомірного та суттєвого зростання доходів домогосподарств це призвело до низьких значень показників норми заощаджень (+0,002) та граничної схильності до їх здійснення (-0,003). Крім того, розраховані значення свідчать про суттєво нижчу норму (в декілька разів) заощаджень вітчизняних домогосподарств порівняно із закордонними.

Дослідимо, чи спостерігаються аналогічні тенденції здійснення заощаджень на мікроекономічному рівні дослідження фінансової стійкості домогосподарств. Як зазначалось нами раніше, ДССУ в складі сукупних витрат у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство виокремлює неспоживчі витрати (як різницю між загальною сумою витрат та витратами на споживання товарів і послуг) без їх деталізації за окремими напрямками [292].

Розглядаючи заощадження як складову частину неспоживчих витрат домогосподарств, результати аналізу динаміки останніх екстраполюємо й на їхні заощадження. На рис. 3.19 розраховано обсяги сукупних витрат та неспоживчих витрат домогосподарствами на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр.

Рис. 3.19. Динаміка сукупних витрат, неспоживчих витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр., грн.¹*

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [292]

Наведені на рис. 3.19 дані щодо величини сукупних витрат та неспоживчих витрат домогосподарств свідчать про безумовну тенденцію до стабільного зростання. Проте темпи зростання кожного із розглянутих нами показників відрізняються, а саме: більше ніж вісімнадцятиразове у 2021 р. порівняно із 2001 р. зростання сукупних витрат домогосподарств супроводжувалось більше ніж двадцяти п'ятиразовим зростанням неспоживчих витрат. Таким чином, заощадження як складова неспоживчих витрат за період 2001–2021 рр. мають тенденцію до зростання своїх обсягів, і темпи такого зростання перевищують аналогічні темпи збільшення сукупних витрат домогосподарств.

На рис. 3.20 наведена динаміка запропонованого нами показника оцінки заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні – показника неспоживчих витрат за 2001–2021 рр.

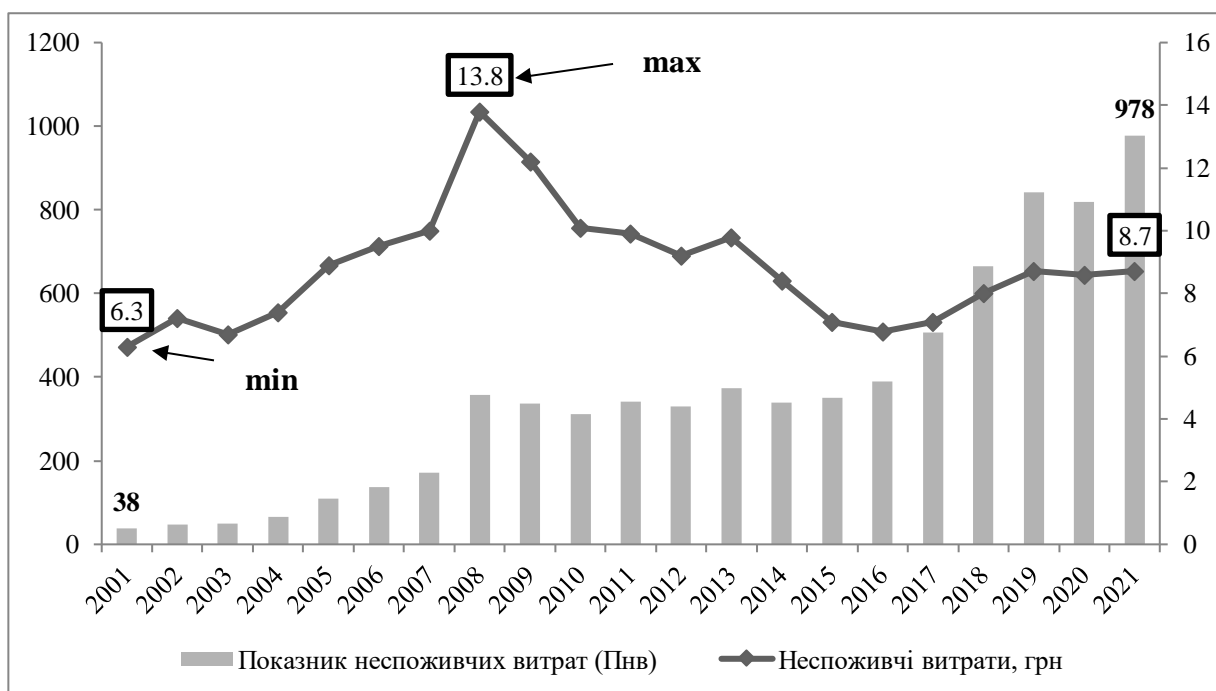

Рис. 3.20. Динаміка загального обсягу та показника неспоживчих витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні дослідження за 2001–2021 рр., грн.¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [292]

Наведені на рис. 3.20 дані свідчать про те, що зростання обсягу неспоживчих витрат у складі сукупних витрат домогосподарств від 38 грн у 2001 р. до 978 грн у 2021 р. супроводжується відповідним зростанням значень показника неспоживчих витрат від 6,3 до 8,7. Тобто, якщо у 2001 р. в кожній 1 грн витрат 6 коп. складали неспоживчі витрати, то у 2020 р. – уже 9 коп. Таке несуттєве покращення значень показника $P_{нв}$, яке ми спостерігаємо, свідчить про збільшення потенціалу для покращення фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні дослідження.

У табл. 3.13 наведемо розрахункові величини приросту доходів, неспоживчих витрат домогосподарств України та показник граничної схильності до здійснення неспоживчих витрат українських домогосподарств за 2001–2021 рр.

**Приріст сукупних доходів і неспоживчих витрат домогосподарств України
за 2010–2021 рр. на мікроекономічному рівні дослідження, грн.¹***

Показник	Приріст сукупних доходів, грн. (ΔД)	Приріст неспоживчих витрат (заощаджень), грн. (ΔЗ)	Гранична схильність до неспоживчих витрат заощаджень (ГСЗ) $ГСВ = \frac{\Delta З}{\Delta Д}$ [26, с. 43; 293]
2001	103	2	0,02
2002	83	9	0,11
2003	95	2	0,02
2004	198	17	0,09
2005	386	43	0,11
2006	282	28	0,10
2007	395	35	0,09
2008	784	185	0,24
2009	169	-21	-0,13
2010	478	-26	-0,05
2011	338	32	0,09
2012	324	-12	-0,04
2013	299	43	0,14
2014	140	-34	-0,24
2015	651	11	0,02
2016	973	37	0,04
2017	1918	118	0,06
2018	1707	158	0,09
2019	2140	177	0,08
2020	388	-22	-0,06
2021	2000	159	0,08
За період 2001-2021	13748	940	0,07

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [292]

Отримані в табл. 3.13 дані свідчать про те, що гранична схильність до здійснення неспоживчих витрат домогосподарств України за 2001–2021 рр. практично характеризується нестабільними тенденціями – у п’яти із проаналізованих нами років цей показник мав від’ємне значення. Абсолютний рекорд падіння – 2014 рік, початок воєнної агресії російської федерації, анексії Автономної Республіки Крим – коли для здійснення неспоживчих витрат домогосподарства залучали раніше заощаджені кошти та приріст склав від’ємне значення (-0,24). Аналогічно, від’ємне значення (-0,06) здійснених заощаджень вітчизняними домогосподарствами у 2020 р. може бути пояснене пандемією

COVID-19. За умови відсутності соціально-політичних потрясінь і відносно стабільного розвитку економіки, приріст неспоживчих витрат має додатне значення, проте лише в одному з останніх десяти років він перевищив 10 коп. із кожної 1 грн приросту доходу домогосподарств. Визначений сумарно за аналізований період показник граничної схильності до заощаджень на мікроекономічному рівні дослідження має додатне значення +0,07. Тобто, за умови приросту свого доходу на 1 грн, домогосподарства мають схильність заощаджувати лише 6-7 коп. і дана тенденція є такою, що свідчить про покращення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств.

З метою співмірності досліджуваних показників у табл. 3.14 представимо базисні (до рівня 2001 р.) показники граничної схильності до здійснення неспоживчих витрат (на мікроекономічному рівні) та заощаджень (на макроекономічному рівні) домогосподарств у 2021 р.

Таблиця 3.14

Динаміка граничної схильності до здійснення неспоживчих витрат та заощаджень домогосподарств України на макроекономічному та мікроекономічному рівнях за 2001–2021 рр.¹*

Показник	Макроекономічний рівень		Мікроекономічний рівень		Гранична схильність до заощаджень (ГСВ) [26, с. 43; 293] $ГСВ = \frac{\Delta B}{\Delta D_1}$	Гранична схильність до неспоживчих витрат (ГСЗ) $ГСЗ = \frac{\Delta Z}{\Delta D_2}$
	Приріст доходів, млрд грн (ΔD_1)	Приріст заощаджень, млрд грн (ΔB)	Приріст доходів, грн (ΔD_2)	Приріст неспоживчих витрат, грн (ΔZ)		
2021 р. до 2001 р.	4777	-1	13748	940	-0,0003	0,07

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [256; 257; 292]

Представлені дані табл. 3.14 свідчать, що попри ріст доходів домогосподарств як на макроекономічному (D_1), так і на мікроекономічному (D_2) рівнях, спостерігаються різні значення граничної схильності заощаджень. На мікроекономічному рівні даний показник має вище значення (+0,07). Вважаємо, що екзогенні та ендогенні фактори з різною силою впливають на

фінансову стійкість домогосподарств на мікро- та макроекономічному рівнях. Перелік таких факторів та їхній вплив на окремі складові фінансової діяльності домогосподарств – доходи, витрати, заощадження та інвестиції – буде розглянуто в розділі 4 дисертації. У даному розділі дисертації зупинимось детальніше на дослідженні впливу інфляції (вираженої через показник індексу споживчих цін) на граничну схильність до заощаджень домогосподарств. На рис. 3.21 наведено динаміку граничної схильності до заощаджень на макро- та мікроекономічному рівнях та індексу споживчих цін за 2001–2021 рр.

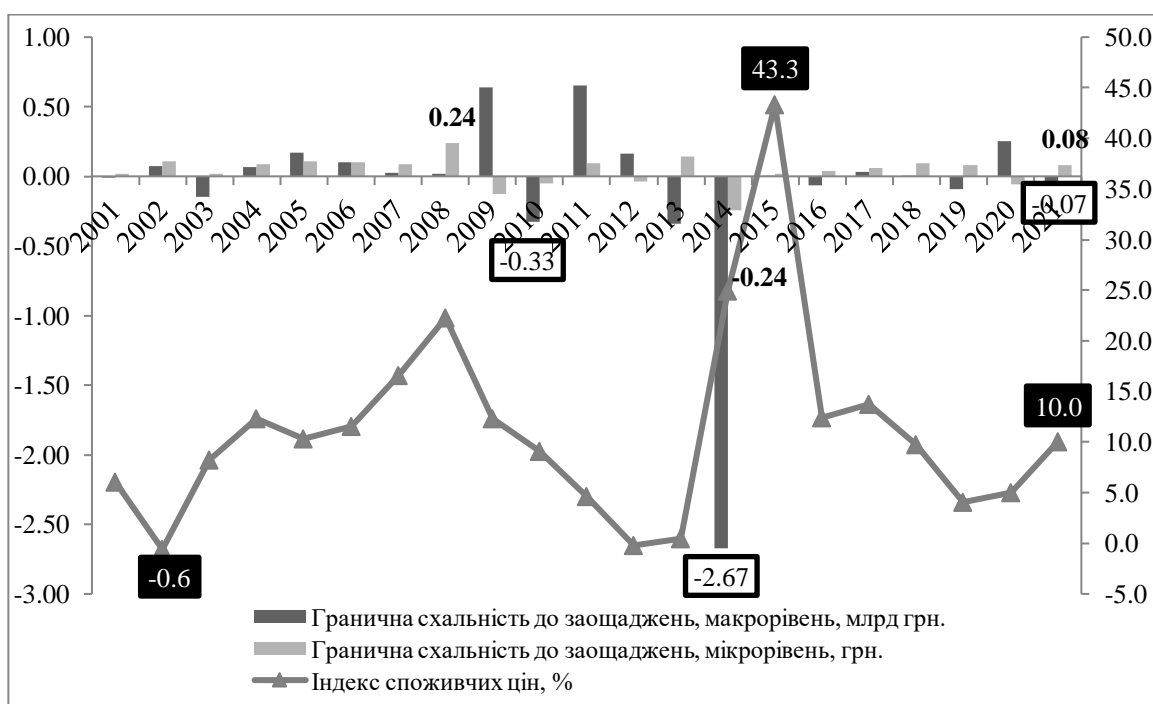

Рис. 3.21. Динаміка індексу споживчих цін та граничної схильності до заощаджень домогосподарств України на макроекономічному та мікроекономічному рівнях за 2001–2021 рр.¹ *

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [256; 257; 292; 316]

Наведені на рис. 3.21 дані показують, що в роки різкого зростання цін гранична схильність до заощаджень або падала швидкими темпами часто досягаючи від’ємних значень (2010 р., 2014 р., 2019 р.), або практично дорівнювала нулю (2007–2008 рр., 2015 р., 2018 р.). Зазначимо, що у 2010 р.

обидва значення граничної схильності до заощаджень як на мікро-, так і на макрорівні мали від'ємні значення.

Взаємозалежність впливу індексу споживчих цін на граничну схильність до заощаджень домогосподарств дослідимо через елементи регресійного аналізу (додатки 31-34). Проведені у додатках 31-34 розрахунки свідчать, що протягом аналізованого періоду 2001–2021 рр.:

а) при збільшенні показника інфляції на 1% гранична схильність до заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні скорочувалась на 4,4% (коефіцієнт еластичності $\varepsilon_x = -4,435\%$);

б) значення індексів кореляції r_{x_1} (для граничної схильності до заощаджень на макроекономічному рівні) та r_{x_2} (для граничної схильності до заощаджень на мікроекономічному рівні) свідчить, що зв'язок між проаналізованими фактором і результативними ознаками обернений й удвічі сильніший на макроекономічному рівні. Упродовж 2001–2021 рр. 30,4% варіації граничної схильності до заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні та 15,6% варіації граничної схильності до заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні можна пояснити варіацією рівня індексу споживчих цін. Вплив решти факторів також суттєвий і ним не можна знехтувати.

Таким чином, наше припущення, що на граничну схильність до здійснення заощаджень домогосподарств негативно впливають інфляційні очікування (значення індексів відповідних індексів кореляції r_{x_1} та r_{x_2} мають від'ємні значення), підтвердилось. Разом із дією факторів військових дій та анексії частини території країни це призвело до скорочення потенціалу для покращення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств. За незмінності інших умов (відсутність військових дій) саме зменшення інфляції є фактором стимулювання здійснення неспоживчих витрат (заощаджень) домогосподарств.

Взаємозалежність впливу величини доходу домогосподарств на їхні заощадження на макроекономічному рівні дослідимо через елементи регресійного аналізу (додаток А, формули А1-А7). Розрахунки шуканої лінійної функції залежності представлена в додатках 35-36.

В табл. 3.15 розкрито зміст розрахованих коефіцієнтів регресії та здійснена інтерпретація їхніх значень.

Таблиця 3.15

Інтерпретація залежності заощаджень (результативна ознака y) від доходів домогосподарств (факторна ознака x) на макроекономічному рівні за 2001–2021 рр.

Коефіцієнти	Інтерпретація значень
Лінійна функція залежності зміни заощаджень домогосподарств відповідно до зміни доходу має такий вигляд: $y_x = -0,005 x + 57,16$	При збільшенні доходів домогосподарств на 1 грн на обсяг їхніх заощаджень залишався майже незмінним
Коефіцієнт еластичності (ϵ_x) $\epsilon_x = -0,153$	При збільшенні доходу домогосподарств на 1% їхні заощадження на макроекономічному рівні скорочувались на 0,15%.
Показник кореляції Пірсона $r_x = -0,14$	Зв'язок між проаналізованими факторами обернений і слабкий. Упродовж 2001–2021 рр. лише 0,14% варіації заощаджень домогосподарств пояснюється варіацією зміни їхніх доходів
Показник детермінації (Rx^2) $Rx^2 = 0,02$	Лише 2% варіації заощаджень можна пояснити варіацією зміни доходів домогосподарств
Індекс кореляції (Rx) $Rx = 0,14$	Свідчить про лінійність та оберненість зв'язку між досліджуваним нами фактором й результативною ознакою y . Вплив решти факторів на аналізовану сукупність суттєвий, і ми не можемо ними знехтувати

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [256; 257]

Дані табл. 3.15 показують, що на макроекономічному рівні на обсяг заощаджень домогосподарств дуже слабо корелює зі зміною їхніх доходів. Це свідчить про наявність, інших, більшою мірою визначальних факторів впливу. Припускаємо, що на розмір заощаджень на макроекономічному рівні більшою мірою впливатимуть екзогенні фактори (інфляція, зміна валютного курсу, фінансова стабільність тощо). Вплив даних факторів буде розглянутий в розділі 4 дисертації.

Дослідимо, чи спостерігається аналогічна тенденція щодо кореляції між собою заощаджень та доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні.

Розрахунок елементів лінійної функції залежності величини заощаджень домогосподарств від їхніх доходів на мікроекономічному рівні представлена в додатках 37 та 38. Отримані результати показали, що протягом аналізованого періоду 2001–2021 рр.:

а) при збільшенні доходу домогосподарств на 1% їхні заощадження на мікроекономічному рівні збільшувались на 0,854%;

б) значення індексу кореляції $r_x = 0,983$ показує, що зв'язок між проаналізованими факторами прямий і дуже сильний; 96,6% варіації заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні пояснюється варіацією зміни їхніх доходів. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність не суттєвий.

Таким чином, розраховані показники впливу доходу домогосподарств на їхні заощадження на макро- та мікроекономічному рівнях дослідження показали таке. Значення доходу на макроекономічному рівні ніяким чином не корелюється із розміром заощаджень домогосподарства (значення відповідного показника $r_x = -0,153$). На противагу цьому на мікроекономічному рівні дослідження значення ендогенного фактора доходу домогосподарств майже повністю визначає значення їхніх заощаджень (відповідний показник кореляції дорівнює $r_x = 0,983$). Вплив решти ендогенних факторів буде розглянуто в розділі 4 дисертації.

Заощадження є одним із напрямів управлінської діяльності домогосподарств, спрямованої на власні фінансові ресурси. Факт заощадження коштів є передумовою, що забезпечує спрямованість системи управління фінансами домогосподарств до збільшення їх фінансової стійкості та, зрештою, до покращення фінансового стану. У рамках цієї діяльності відбувається процес розподілу коштів, які залишаються після споживання та сплати обов'язкових податків і платежів, за окремими напрямами: депозити у фінансових установах,

послуги страхування, купівля фінансових активів тощо [317, с. 15]. Розглянемо детальніше форми заощадження вітчизняних домогосподарств.

Однією із найбільш поширених форм заощаджень домогосподарств України виступають депозити у фінансових установах. За даними Національного банку України, у табл. 3.16 розраховано обсяги депозитів домогосподарств у розрізі видів національної та іноземних валют.

Таблиця 3.16

**Динаміка депозитів домогосподарств України за 2001–2021 рр.,
станом на кінець року в розрізі видів валют, млрд грн ***

Рік	Депозити домогосподарств, всього	у т. ч.		Питома вага депозитів у національній валюті, %
		у національній валюті	у іноземних валютах	
2001	11,6	6,8	4,8	58,6
2002	19,7	12	7,7	60,9
2003	33,1	19,6	13,5	59,2
2004	42,5	23	19,5	54,1
2005	74,8	43,7	31,1	58,4
2006	108,9	59,9	49	55,0
2007	167,2	102,4	64,8	61,2
2008	217,9	110,1	107,8	50,5
2009	214,1	101,1	113	47,2
2010	275,1	142,9	132,2	51,9
2011	310,4	160,5	149,9	51,7
2012	369,3	186,8	182,5	50,6
2013	441,9	257,8	184,1	58,3
2014	418,1	200,9	217,2	48,1
2015	410,9	198,9	212	48,4
2016	444,7	209,6	235,1	47,1
2017	495,3	252,4	242,9	51,0
2018	530,2	289,4	240,8	54,6
2019	576,1	339,1	237	58,9
2020	730,3	433,4	296,9	59,3
2021	794,2	507,0	287,2	63,8
Щорічний темп зміни, %	548	671	414	-

* Джерело: розраховано автором на основі [318; 319]

Наведені дані свідчать про суттєве зростання обсягів депозитів домогосподарств у 2021 році порівняно із 2001 р. У структурі даної форми

заощаджень більш ніж половину займають депозити в національній валюті. Оскільки щорічні темпи зростання таких депозитів дещо перевищували темпи зростання депозитів в іноземній валюті, то їх питома вага в загальній сумі депозитів збільшилась від 58,6% у 2001 р. до 63,8% у 2021 р. Проте суттєвими ці зміни ми назвати не можемо. За даними табл. 3.16 відмічаємо поширеність такої форми заощаджень домогосподарств, що підтверджується щорічним зростанням розмірів депозитів. Винятком є лише 2009 р. (зменшення обсягів на 2% порівняно з попереднім роком) та 2014–2015 рр. (відповідне зменшення на 5% та 2%), що пояснюється наслідками світової економічної кризи (2008 р.) та початком воєнної агресії російської федерації й анексією території України (з початку 2013 р.).

У табл. 3.17 представлено динаміку депозитів домогосподарств України в розрізі національної та іноземних валют за строками їх розміщення у 2001–2021 рр., дані якої свідчать про суттєві зміни щодо строків та валюти розміщення депозитів домогосподарствами України – такий висновок правомірний як для депозитів у національній валюті, так і для депозитів в іноземних валютах.

Таблиця 3.17

Динаміка депозитів домогосподарств України за 2001–2021 рр. у розрізі видів валют та строків розміщення станом на кінець року, млрд грн. *

Рік	Обсяг депозитів у національній валюті			Обсяг депозитів в іноземних валютах		
	всього	у т.ч. коротко строкові	Питома вага короткострокових депозитів, %	всього	у т.ч. коротко строкові	Питома вага короткострокових депозитів, %
2000	3,6	1,4	39	3,3	0,9	27
2001	6,8	2,3	34	4,8	1,1	23
2002	12	7,9	66	7,7	4,6	60
2003	19,6	12,1	62	13,5	7,3	54
2004	23	14,2	62	19,5	10,6	54
2005	43,7	24,5	56	31,1	13,2	42
2006	59,9	30,1	50	49	18,7	38
2007	102,4	48,2	47	64,8	24,4	38
2008	110,1	51,8	47	107,8	44,6	41
2009	101,1	73,6	73	113	81,8	72
2010	142,9	88,3	62	132,2	77,8	59
2011	160,5	94	59	149,9	81,3	54

2012	186,8	119,3	64	182,5	83,4	46
2013	257,8	148,2	57	184,1	60,9	33
2014	200,9	134,2	67	217,2	101,6	47
2015	198,9	154	77	212	134,9	64
2016	209,6	157,1	75	235,1	144	61
2017	252,4	197,4	78	242,9	149,7	62
2018	289,4	252,8	87	240,8	160,8	67
2019	339,1	300,3	89	237	177,5	75
2020	433,4	385	89	296,9	231,5	78
2021	507,0	442,1	87	287,2	240,4	84

* Джерело: розраховано автором на основі [260; 318; 319]

Зокрема, станом на грудень 2021 р. переважну більшість становили короткострокові (до 1 року та вклади на вимогу) депозити – відповідно 87% та 84% їх загальної кількості. Особливо відчутний ріст питомої ваги короткострокових депозитів у 3,1 раза порівняно із 2001 р. спостерігаємо по депозитах в іноземних валютах. Аналогічний показник для депозитів у національній валюті склав 2,2 раза. Що стосується довгострокових депозитів (строком більше ніж 1 рік), то у 2021 р. їхній обсяг зменшився і склав 13% загальної суми депозитів у національній валюті та 16% в іноземних валютах. Дані табл. 3.16 та табл. 3.17 свідчать, що за період 2001-2021 рр. ставлення вітчизняних домогосподарств до депозиту як форми для заощадження власних коштів змінилося – даний інструмент почав розглядатися як короткостроковий із наданням переваги заощаджень у національній валюті.

У табл. 3.18 наведемо показники доходів домогосподарств, загальної суми їхніх депозитів та питомої ваги депозитів у доходах домогосподарств. Крім того, згідно з представленими даними за допомогою формули [26, с. 55] розрахуємо значення показника граничної схильності домогосподарств до заощаджень у формі депозитів за період із 2001 по 2021 рр. Проведені розрахунки свідчать про те, що у 2001–2021 рр. темпи зростання депозитів були меншими від темпів зростання доходів домогосподарств, що зумовило зростання питомої ваги депозитів у доходах домогосподарств майже вдвічі – від 11% у 2001 р. до 16% у 2021 р.

**Динаміка доходів, депозитів домогосподарств України
за 2001–2021 рр., млрд грн ***

Рік	Доходи домогосподарств (Д)	Зміна обсягу доходів ΔД	Депозити домогосподарств (Деп)	Зміна обсягу депозитів ΔДеп	Питома вага депозитів у доходах домогосподарств, %	Гранична схильність до депозитів (ГСДеп = $\frac{\Delta \text{Деп}}{\Delta \text{Д}}$)
2001	109	22	12	5	11	0,21
2002	192	83	20	8	10	0,10
2003	212	20	33	13	16	0,67
2004	264	52	43	9	16	0,18
2005	366	102	75	32	20	0,32
2006	475	109	109	34	23	0,31
2007	626	151	167	58	27	0,39
2008	850	224	218	51	26	0,23
2009	898	47	214	-4	24	-0,08 min
2010	1101	203	275	61	25	0,30
2011	1251	150	310	35	25	0,24
2012	1458	207	369	59	25	0,28
2013	1549	91	442	73	29	0,80 max
2014	1517	-32	418	-24	28	0,74
2015	1772	255	411	-7	23	-0,03
2016	2051	279	445	34	22	0,12
2017	2652	601	495	51	19	0,08
2018	3249	597	530	35	16	0,06
2019	3744	495	576	46	15	0,09
2020	4045	301	730	154	18	0,51
2021	4864	819	794	64	16	0,08
Разом	-	4777	-	787	-	0,16

* Джерело: розраховано автором на основі [26, с. 55; 256; 260]

Також спостерігалися неоднозначні значення показника граничної схильності до заощаджень домогосподарств у формі депозитів – максимальне значення +0,8 у 2013 р. межує із мінімальним значенням у 2009 р. (-0,08). Загалом за підсумками 2001–2021 рр. із кожної 1 грн приросту доходів домогосподарства заощаджували в такому інструменті, як депозит, лише 16 коп. Порівняння значень граничної схильності до заощаджень на макроекономічному рівні (-0,0003) (табл. 3.11), мікроекономічному рівні (+0,07) (табл. 3.13) та граничної схильності до використання депозитів як

форми заощаджень (+0,16) (табл. 3.18) дозволяє підтвердити зроблений раніше висновок про перевагу даного фінансового інструменту над іншими формами заощаджень.

Взаємозалежність впливу інфляції, яка виражена через щорічно розрахований ДССУ показник індексу споживчих цін (ІСЦ) на граничну схильність до заощаджень домогосподарств у формі депозитів за 2001–2021 рр., дослідимо через уже використовувані нами раніше елементи регресійного аналізу. Проведені у додатках К1 та К2 розрахунки свідчать, що протягом аналізованого періоду 2001–2021 рр.:

а) при збільшенні інфляції на 1%, гранична схильність до заощаджень у формі депозитів на макроекономічному рівні скорочувалась на 1,79% ($\varepsilon_x = -1,79$). Пояснення даної закономірності дає встановлення щільності зв'язку між факторною ознакою та результативною;

б) значення індексу кореляції $r_x = -0,175$ показує, що зв'язок між проаналізованими факторами обернений; лише 0,3% варіації заощаджень домогосподарств у формі депозитів пояснюється варіацією зміни інфляції ($Rx^2 = 0,031$). Вплив решти факторів на аналізовану сукупність суттєвий.

Таким чином, проведені розрахунки згідно з даними ДССУ та Національного банку України за 2001–2021 рр. свідчать про збільшення обсягів доходів домогосподарств (рис. 3.3), що пояснює зростання обсягів здійснення ними неспоживчих витрат (рис. 3.19), приріст фінансових активів (табл. 3.10) та заощаджень у формі депозитів (табл. 3.16). Спостерігаємо суттєві зміни в строках розміщення депозитів, а саме – зростання короткострокових (до 1 року) вкладів, які у 2021 р. досягнули рівня 87% в національній валюті та 84% в іноземних валютах (табл. 3.17).

Розраховані показники граничної схильності до здійснення домогосподарствами неспоживчих витрат на мікроекономічному рівні та заощаджень на макроекономічному рівні (табл. 3.14), та заощаджень у формі депозитів (табл. 3.18) засвідчили тенденцію, за якої приріст доходів за 2001–2021 рр. переважно домогосподарствами споживається, а не використовується

на заощадження. Їх питома вага в загальних витратах домогосподарств складає менш як 10% і з кожної 1 грн приросту власних доходів 16 коп. використовується для здійснення заощаджень у формі депозитів.

Крім того, порівнюючи між собою негативні значення показників еластичності індексу інфляції та заощаджень ($\varepsilon = -4,34$); індексу інфляції та депозитів як однієї із найпоширеніших форм заощаджень ($\varepsilon = -1,79$), робимо висновок, що негативний вплив інфляції на схильність до заощаджень домогосподарств у формі депозитів набагато менший.

Попри загальне зменшення схильності до заощаджень домогосподарств як на мікроекономічному, так і макроекономічному рівні, депозити й надалі залишаються для них найпривабливішим фінансовим інструментом. Напряму взаємодії показників інфляції (індексу споживчих цін) та приростів фінансових активів і депозитів домогосподарств (їхні заощадження на макроекономічному рівні), а саме – його негативні значення, підтверджує висунуту нами в розділі 1 дисертації гіпотезу, про те, що за умови низьких відсоткових ставок в економіці, які стануть результатом нижчих від наявних у 2001–2021 рр. темпів знецінення грошей (інфляції), стимулів до здійснення заощаджень домогосподарствами стане більше.

За даними Національного банку України (щодо розміру відсоткових ставок фінансових установ за залученими депозитами домогосподарств) та ДССУ (щодо індексу споживчих цін) на рис. 3.22 представимо динаміку даних показників за 2001–2021 рр. станом на грудень відповідних років. Це дозволить здійснити унормування номінальних доходів домогосподарств від використання заощаджень у формі депозитів на індекс інфляції (споживчих цін).

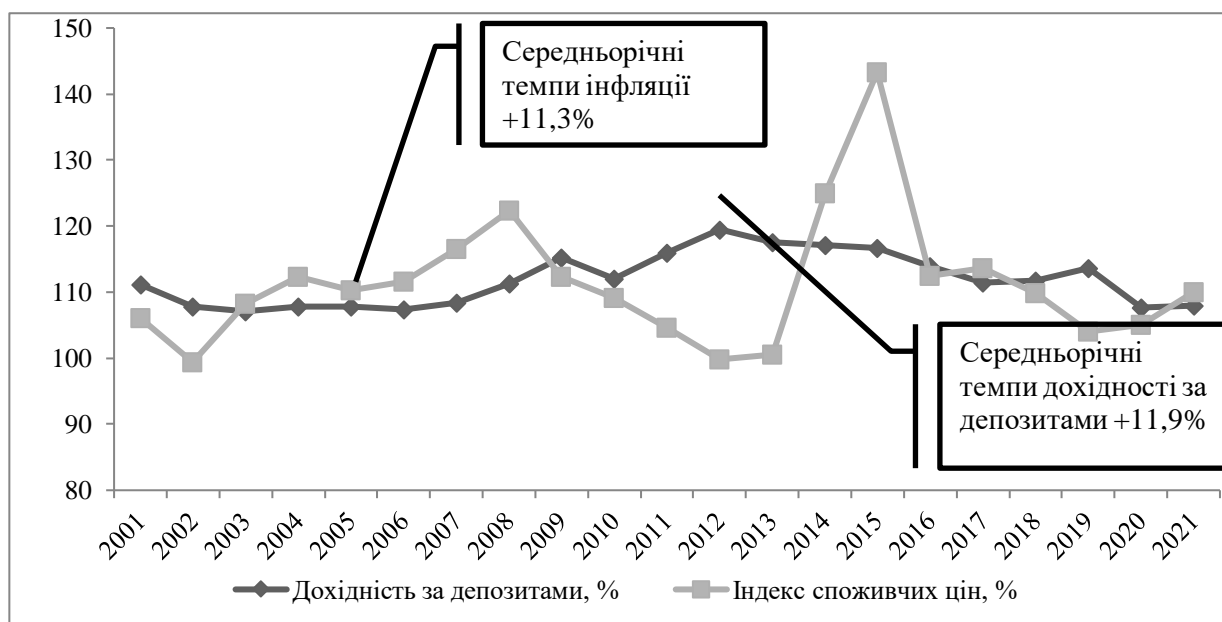

Рис. 3.22. Динаміка дохідності за депозитами та індексу споживчих цін за 2001-2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [316; 318: 320]

Проведені розрахунки свідчать про те, що у 2001–2021 рр. темпи зростання депозитів були меншими від темпів зростання доходів домогосподарств, що зумовило зростання питомої ваги депозитів у доходах домогосподарств майже вдвічі – від 11% у 2001 р. до 16% у 2021 р. Також спостерігалися неоднозначні значення показника граничної схильності до заощаджень домогосподарств у формі депозитів – максимальне значення +0,8 у 2013 р. межує із мінімальним значенням у 2009 р. (-0,08). Загалом за підсумками 2001–2021 рр. із кожної 1 грн приросту доходів домогосподарства заощаджували в такому інструменті, як депозит, лише 16 коп.

Порівняння значень граничної схильності до заощаджень на макроекономічному рівні (-0,0003) (табл. 3.11), мікроекономічному рівні (+0,07) (табл. 3.13) та граничної схильності до використання депозитів як форми заощаджень (+0,16) (табл. 3.18) дозволяє підтвердити зроблений раніше висновок про перевагу даного фінансового інструменту над іншими формами заощаджень. На ці тенденції об'єктивно вплинули економічна та соціальна нестабільність в Україні (світова економічна криза, Революція Гідності, анексія Автономної Республіки Крим, частини Донецької та Луганської областей через

воєнні дії російської федерації). В інші періоди часу, рівномірного розвитку економіки та стабільної політичної ситуації зміни показників «дохід – інфляція» були співмірні й практично рівні.

Як зазначено нами у п. 2.3 дисертації, одним із низькоризикових фінансових інструментів із гарантованою дохідністю (відсотковою ставкою або купоном) є облігації внутрішньої державної позики України (ОВДП) [321]. Згідно з чинним законодавством суттєвою відмінністю даного інструменту від депозиту є відсутність оподаткування отриманого доходу по ОВДП податком на доходи фізичних осіб чи військовим збором [309]. Єдиним недоліком використання облігацій є недоступність для більшості домогосподарств: мінімальний розмір інвестицій встановлюється кожним банком – первинним дилером індивідуально і становить від 100 тис. грн. (АТ ПриватБанк) до 500 тис. грн. (АТ Райффайзенбанк Аваль).

На рис. 3.23 представимо динаміку показників дохідності за ОВДП та індексу споживчих цін за 2004–2021 рр. Дані рис. 3.23 свідчать про дохідність за ОВДП (середньорічні темпи дохідності +11,6%) нижчу від рівня інфляції (відповідно +12,4%). При цьому, якщо крива дохідності ОВДП не сильно варіюється навколо свого середнього значення упродовж аналізованого періоду, то крива індексу споживчих цін відображає в собі сильні коливання показника (особливо у 2010–2015 рр.). Це дозволяє нам зробити висновок, що низькоризикові заощадження у формі ОВДП можуть зберегти кошти домогосподарств від їх знецінення впродовж року; реальний дохід, що суттєво перевищував би рівень інфляції, такий фінансовий інструмент забезпечити домогосподарствам не може.

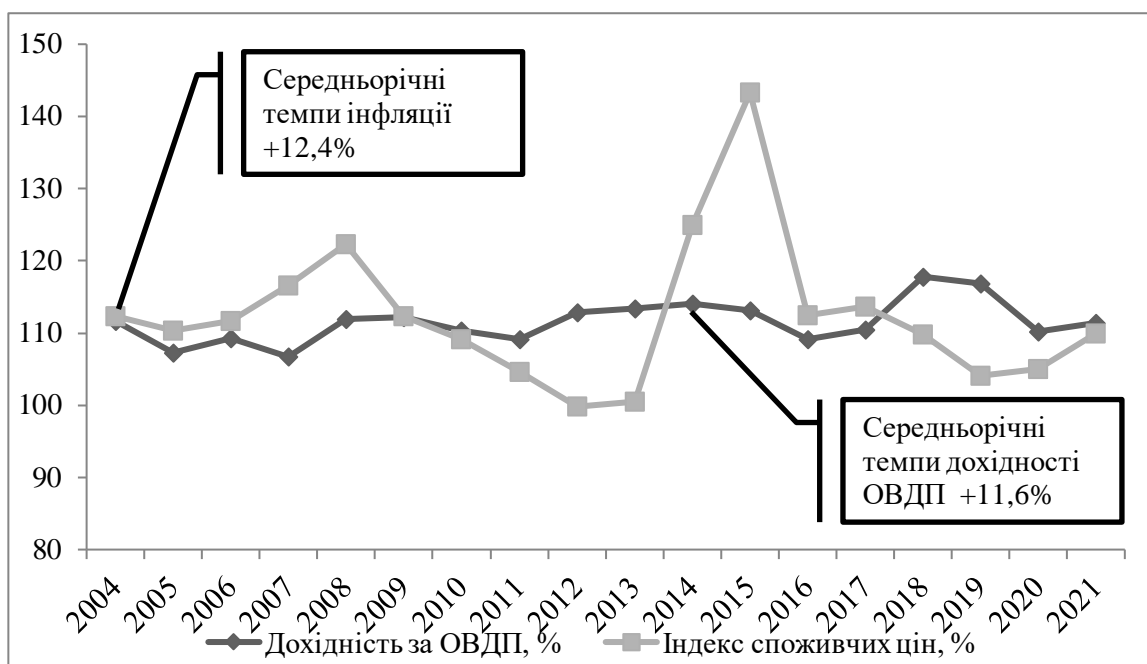

Рис. 3.23. Динаміка дохідності за ОВДП та індексу споживчих цін за 2004-2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [316; 320; 322]

Кожен із розглянутих нами низькоризикових фінансових інструментів для здійснення заощаджень домогосподарств має свої переваги на недоліки:

а) депозити є поширеними через свою доступність; проте дохідність за ними оподатковується податком на доходи фізичних осіб та військовим збором;

б) облігації ОВДП не поширені серед домогосподарств через високий поріг входу на цей ринок з боку банків-емітентів; водночас дохідність за ними не оподатковується податком на доходи фізичних осіб та військовим збором;

в) згідно з проведеним аналізом (рис. 3.22 та 3.23) обидва інструменти мають середньорічні темпи дохідності, що практично дорівнюють середньорічним темпам інфляції. Тобто основна мета їх використання для домогосподарств – це збереження вартості заощаджених коштів від інфляції.

Ще одним низькоризиковим фінансовим інструментом заощаджень домогосподарств є внески до недержавних пенсійних фондів, які почали функціонувати в Україні з 2004 р. [323] і є організаційною основою третього рівня пенсійної системи країни. Станом на 31.12.2021 р. в Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 63 недержавні пенсійні фонди та

20 їх адміністраторів. Найбільша кількість таких фондів зосереджена у м. Києві – 40, або 69,0% від загальної кількості наявних фондів [324; 325].

На думку В. Виговської, яку ми повністю поділяємо, перевагами недержавного пенсійного забезпечення є «можливості отримання визначеного обсягу пенсійних виплат незалежно від зміни демографічної структури суспільства, стану економіки; успадкування пенсійних накопичень; інвестування пенсійних заощаджень у різні види активів для отримання додаткових доходів у майбутньому тощо» [326, с. 172]. Чинне законодавство чітко регламентує склад та структуру використання активів недержавних пенсійних фондів, що дозволило А. Свиридовській сформулювати тезу, що «недержавні пенсійні фонди належать до найконсервативнішого типу інституційних інвесторів. Нові фінансові інструменти, інвестування в які може бути рекомендоване для НПФ, мають відповідати досить жорстким вимогам» [327, с. 151]. Поділяють думку про консервативність інвестиційних портфелів вітчизняних недержавних пенсійних фондів К. Штепенко та А. Деркаченко, які відзначили, що «стратегія інвестування недержавних пенсійних фондів є більш консервативною, ніж у інших фінансових установ» [328, с. 1008]; С. Похилько, В. Миргородська, порівнявши типи інвестиційних портфелів країни ЄС та України, визначили останні як «найбільш стримані (консервативні)» [329, с. 646]. За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку станом на 31.12.2021 р. напрямками інвестування пенсійних активів недержавних пенсійних фондів в Україні стали: державні цінні папери (46,3%); депозити в банках (35,0%); облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України (9,7%); облігації внутрішніх місцевих позик (2,5%); об'єкти нерухомості (2,1%); інші (банківські метали, дебіторська заборгованість тощо) (4,4%) [330]. Таким чином, заощаджуючи кошти в недержавні пенсійні фонди, домогосподарство укладає пенсійний контракт із чітко визначеними, консервативними напрямками інвестування своїх коштів; законодавчою нормою заборони банкрутства даного фонду; гарантованістю повернення коштів у формі пенсійних виплат (особисто або через успадкування членам

домогосподарства). Тому внески до недержавних пенсійних фондів ми розглядаємо як низькоризиковий фінансовий інструмент для заощаджень домогосподарств.

За період 2009–2021 рр. на підставі аналітичних даних Національної комісії із цінних паперів та фондового ринку, Української асоціації інвестиційного бізнесу [330], Компанії з управління активами «Інвестиційний Капітал Україна» [331] та ДССУ [332] на рис. 3.24 порівнюємо дохідність недержавних пенсійних фондів з індексом споживчих цін. Це дозволить зробити висновки про прибутковість пенсійних внесків як безризикового фінансового інструменту.

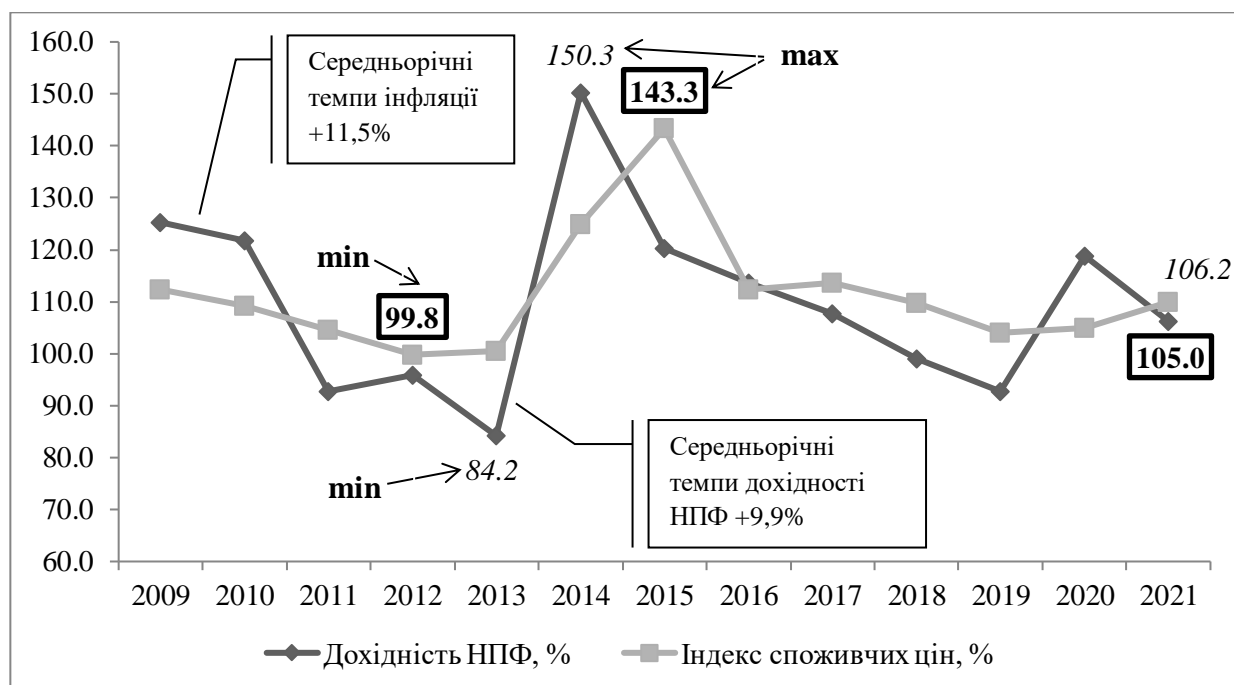

Рис. 3.24. Динаміка дохідності недержавних пенсійних фондів та індексу споживчих цін за 2009–2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [316; 325; 331]

Дані рис. 3.24 свідчать про нестабільність показника дохідності недержавних пенсійних фондів – від +50,3% у 2014 р. до -15,8% у 2013 р.; значення індексу споживчих цін за аналізований період не варіювалось більше ніж 10% навколо свого середнього значення. Рівень дохідності недержавних пенсійних фондів виявився меншим від рівня інфляції впродовж 7 років із

проаналізованих нами в сукупності 12 років; при цьому всі роки із негативними значеннями дохідності припали на період 2011–2019 рр. Такі зміни зумовили стан, за якого у 2009–2021 рр. дохідність фондів (+9,9%) була нижчою від рівня інфляції (+11,5%). Враховуючи, що пенсійні виплати з недержавних пенсійних фондів для їх отримувачів оподатковуються податком на доходи фізичних осіб та військовим збором, реальна дохідність за таким видом заощаджень за останні десять років було близько 8%.

На рис. 3.25 проаналізуємо динаміку кількості недержавних пенсійних фондів в Україні, їхніх учасників та кількості пенсіонерів державної солідарної пенсійної системи.

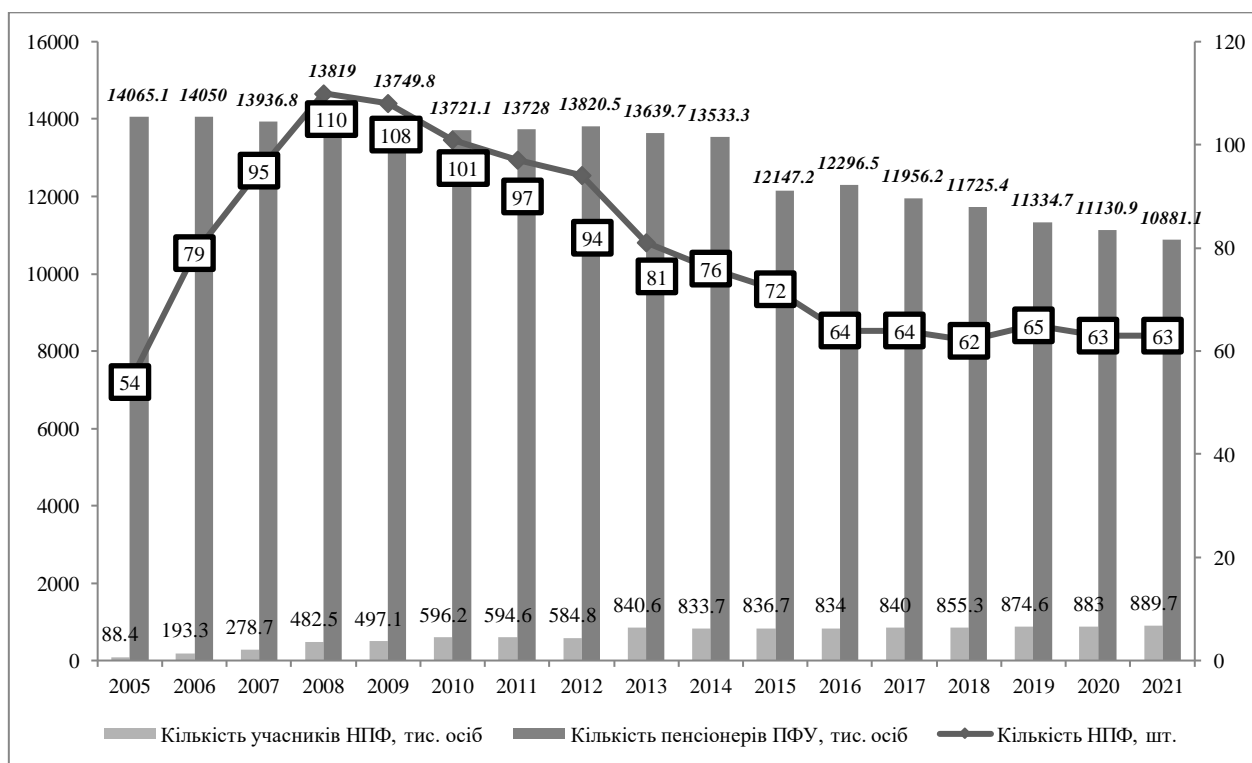

Рис. 3.25. Динаміка кількості недержавних пенсійних фондів, учасників недержавних пенсійних фондів та кількості пенсіонерів за 2005–2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [330; 332]

Дані рис. 3.25 свідчать про те, що станом на кінець 2021 р. загальна кількість учасників НПФ складала 8% від кількості пенсіонерів державної солідарної пенсійної системи, а кількість недержавних пенсійних фондів майже ідентична показнику 2005 р. (60 фондів); зазначимо, що за період 2013–2021 рр.

кількість учасників таких фондів практично не змінилась – 850 тис. осіб. Додатково зауважимо, що станом на 2021 р. сумарна вартість пенсійних внесків до недержавних пенсійних фондів України склала 3,7 млрд грн [331], що дорівнює 0,7% видатків державного Пенсійного фонду України (бюджет останнього становить 521,2 млрд грн) [333]. Тобто, дані кількості та динаміки учасників недержавних пенсійних фондів з початку запровадження третього рівня пенсійної системи (2005 р.), вартості їхніх активів не дозволяють нам зробити висновок про поширення даного фінансового інструменту як низькоризикової форми заощадження. Загалом серед проаналізованих нами низькоризикових інструментів – депозитів, облігацій внутрішньої державної позики та дохідності за внесками до недержавних пенсійних фондів останні показують найнижчі рівні; водночас дохідності всіх розглянутих форм низькоризикових заощаджень практично аналогічні показнику інфляції. Тому зробити висновок про реальну дохідність таких фінансових інструментів у структурі заощаджень вітчизняних домогосподарств немає підстав.

Страховання життя є одним із низькоризикових фінансових інструментів заощаджень домогосподарств. Наша позиція про його низьку ризиковість ґрунтується на положеннях чинного законодавства: регламентує рівень гарантованого інвестиційного доходу за таким видом страхування (якщо є накопичувальна складова договору страхування); гарантії виплат у випадку дожиття страхувальника; можливість успадкування накопичених страхових сум [334]. Зокрема, О. Кнейслер розглядає страхування «як метод нейтралізації ризиків у всіх сферах життя ... забезпечує мобілізацію значного обсягу капіталу, що є вагомим джерелом компенсації можливих фінансових втрат у випадку настання ризикових подій» [335, с. 125]. На думку ряду дослідників, за позитивними рисами, страхування життя як одна із форм страхування є більш привабливим, ніж банківський депозит. Зокрема, В. Галушак зазначає, що «якщо порівняти ці два продукти (банківський депозит і страхування життя – прим. автора), можна сказати, що страхування за своїми якостями є значно привабливішим інструментом». Крім того, на думку автора, «модель роботи

будь-якої компанії зі страхування життя така, що вона вже за своєю сутністю не може стати банкрутом» [336, с. 88]. Ф. Журавка, О.Журавка та Н. Небаба підкреслюють важливість страхування життя не лише для домогосподарств, але й для держави, адже, на їхню думку, розвиток сфери «сприяє зменшенню навантаження на державні соціальні фонди, розширює обсяги соціальних гарантій, важливе значення має у сфері добровільного пенсійного забезпечення, де страхові компанії успішно конкурують з недержавними пенсійними фондами та банками» [337, с. 5]. Розширюють межі розуміння значення страхування життя В. Адамович, О. Васильчишин, які вважають, що «...компанії зі страхування життя повинні становити основу третього рівня пенсійного забезпечення громадян» [338]. На рис. 3.26 проаналізуємо обсяги платежів та виплат зі страхування життя вітчизняних домогосподарств та кількості страховиків, які здійснюють даний вид страхування. Це дозволить оцінити масштаби поширення серед домогосподарств даного виду безризикового фінансового інструменту заощаджень.

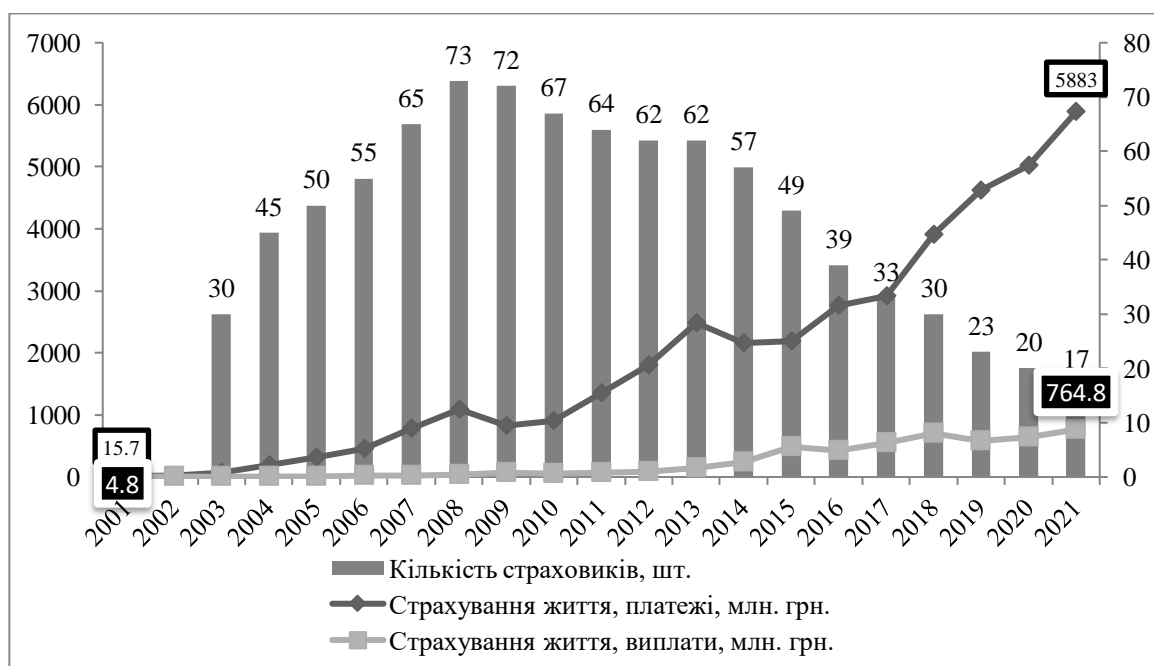

Рис. 3.26. Динаміка платежів та виплат зі страхування життя та кількості страховиків, які здійснюють такий вид страхування за 2001–2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [339]

Наведені дані свідчать про суттєве зростання впродовж 20 проаналізованих років обсягів як платежів (від 15,7 млн грн у 2001 р. до майже 6 млрд грн у 2021 р.), так і виплат (відповідно від 4,8 млн грн до 764,8 млн грн) по страхуванню життя. Якщо у 2001 р. виплати склали 30,6% отриманих страховиками платежів, то у 2021 р. вдвічі менше – 13,0 %, що опосередковано підтверджує висунуту дослідниками тезу про надійність даного виду інвестицій та відсутність перспектив погіршення фінансового стану страховиків у цьому виді страхування. Щодо динаміки кількості страховиків, то вона неоднозначна: період бурхливого зростання їх чисельності – до 72 у 2003–2010 рр. змінився поступовим їх скороченням – до 27 (станом на кінець 2021 р.).

З метою визначення тенденції розвитку на рис. 3.27 представимо динаміку внесків до недержавних пенсійних фондів та платежів зі страхування життя за 2005–2021 рр. Розраховані дані свідчать про однозначну тенденцію переважання обсягів страхування життя над внесками до недержавних пенсійних фондів як без ризикового фінансового інструменту заощаджень домогосподарств: на кінець 2021 р. страхові компанії акумулювали суму вдвічі більшу, ніж недержавні пенсійні фонди.

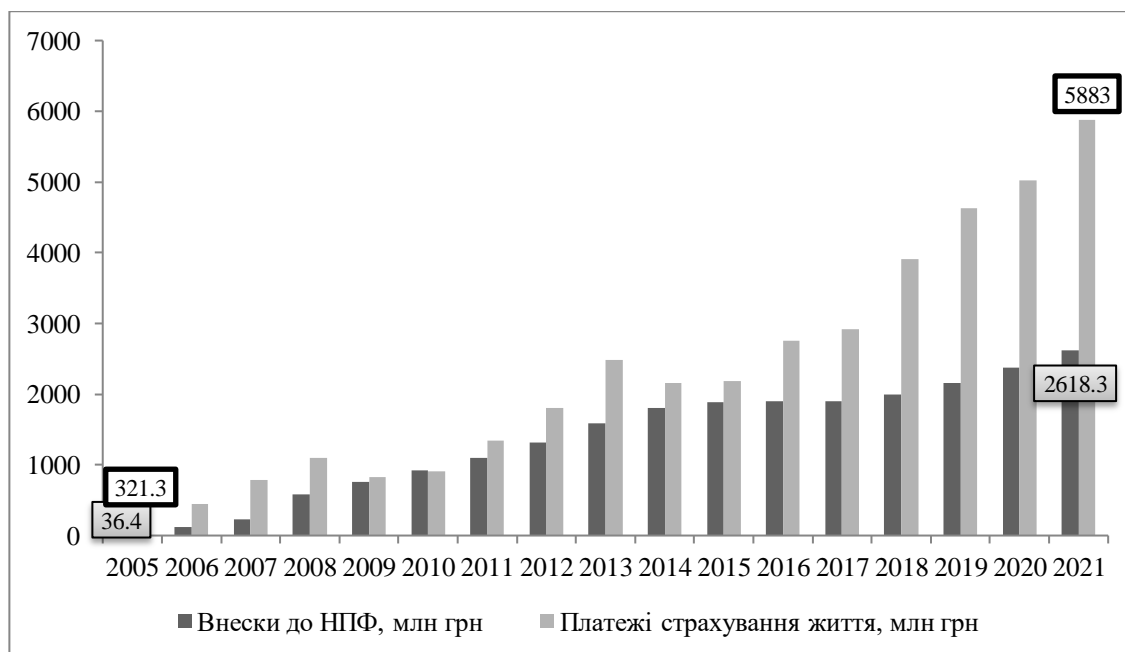

Рис. 3.27. Динаміка платежів зі страхування життя та внесків до недержавних пенсійних фондів за 2005–2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [330; 331; 339]

Таким чином, ідея частини дослідників фінансового ринку про те, що страхування життя (у своїй накопичувальній складовій) не лише конкурує із пенсійними внесками, але також є нехай формальною, але вагомою частиною третього рівня пенсійної системи країни, знайшла своє пряме підтвердження.

Окремою перевагою страхування життя серед інших низькоризикових фінансових інструментів заощаджень є наявність для страхувальників гарантованого інвестиційного доходу. Зокрема, стаття 9 Закону України «Про страхування» визначила, що інвестиційний дохід у даному класі страхування ділиться на такі частини:

1) гарантована величина інвестиційного доходу розміром не більше 4% річних;

2) додатковий інвестиційний дохід від розміщення коштів страхових резервів зі страхування життя за вирахуванням витрат страховика на ведення справи в розмірі до 15 % отриманого інвестиційного доходу [334].

Базуючись на звітних даних щодо складу та структури резервів зі страхування життя, а саме, що 75% їх загальної суми становлять банківські депозити (45%) та облігації внутрішньої державної позики (30%) [339], розрахуємо середній рівень дохідності від інвестування коштів страховиками життя за 2005–2021 рр.

На рис. 3.28 представимо динаміку показників інвестиційної дохідності страхування життя (як середньозважене арифметичне від 60% дохідності по депозитах, 40% дохідності по ОВДП і 4% гарантованого чинним законодавством інвестиційного доходу) та індексу споживчих цін за 2004–2021 рр.

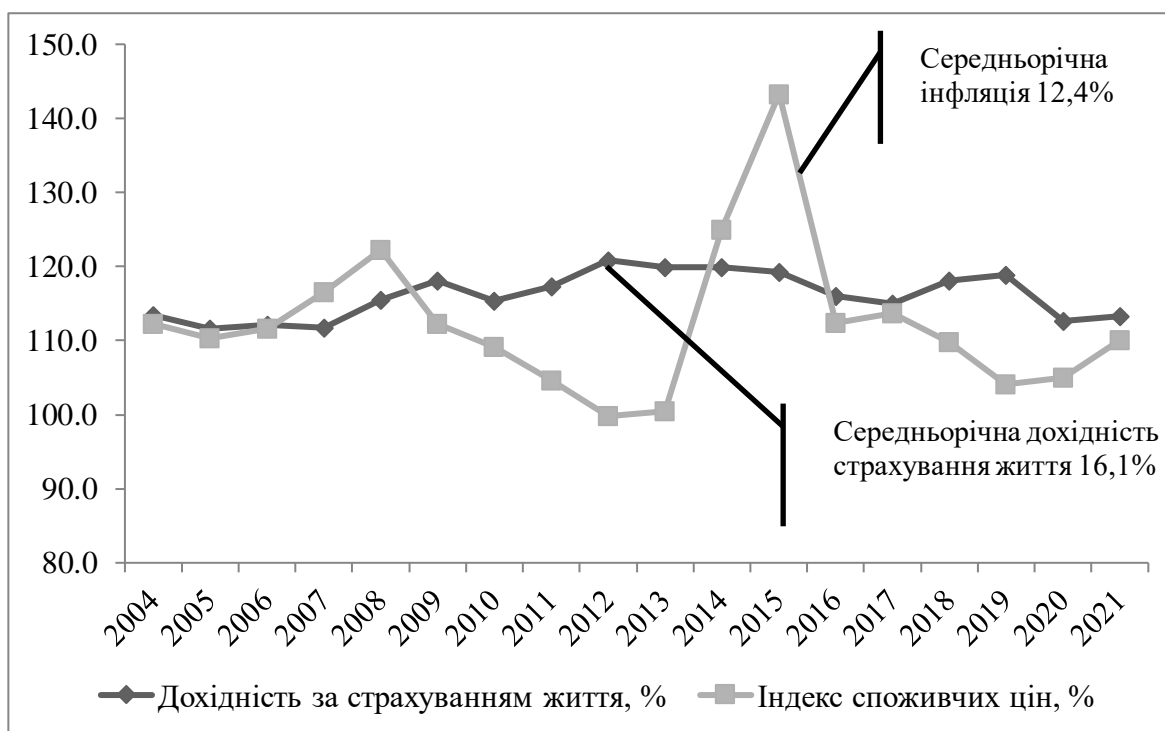

Рис. 3.28. Динаміка дохідності зі страхування життя та індексу споживчих цін за 2009–2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [316; 339]

Наведені дані рис. 3.28 свідчать, що завдяки гарантованій дохідності в 4% страхування життя дозволяє отримати додатковий інвестиційний дохід, який перевищуватиме рівень інфляції. Так, середньорічні темпи інфляції у 2004–2021 рр. склали +12,4%, тоді як дохідність за страхуванням життям – +16,1%. При цьому варіативність останньої набагато менша, ніж варіативність індексу споживчих цін, тобто дохідність страхування життя є відносно стабільною величиною й у жодному з аналізованих років не була меншою за 11%. Дані про дохідність низькоризикових фінансових інструментів заощаджень домогосподарств представлених на рис. 3.22 (банківських депозитів), рис. 3.23 (облігацій внутрішньої державної позики), рис. 3.24 (недержавних пенсійних фондів), рис. 3.28 (страхування життя) та індексу споживчих цін, дає підстави стверджувати, що страхування життя, завдяки гарантованому рівню інвестиційного доходу, є найбільш прибутковим. Натомість внески до недержавних пенсійних фондів були найменш прибутковим фінансовим інструментом.

Зазначимо, що дохідність усіх розглянутих нами форм низькоризикових заощаджень дорівнює (або майже дорівнює) показнику інфляції, вираженому через зміну індексу споживчих цін. Тому робити висновок про їх реальну дохідність у структурі заощаджень вітчизняних домогосподарств немає підстав. Таким чином, забезпечуючи захист грошових коштів домогосподарств від знецінення, такі інструменти слугують для вирішення відмінних від економічних цілей домогосподарств: матеріального забезпечення до досягнення непрацездатного віку; несприятливих обставин життя (хвороба, смерть) тощо. Завдання реальної дохідності від використання заощаджень домогосподарств повинні вирішити їх ризикові інвестиції в цінні папери (акції), валюту (готівкову або валютні депозити) та дорогоцінні метали. У наступному пункті дисертації розглянемо особливості формування інвестиційного потенціалу вітчизняних домогосподарств за допомогою ризикових фінансових інструментів.

3.4. Формування інвестиційного потенціалу домогосподарств

В умовах економічної та воєнної нестабільності в Україні у 2001–2021 рр. (світової економічної кризи, анексії Автономної Республіки Крим та збройної агресії російської федерації) домогосподарства не стали тим суб'єктом у фінансовій сфері, який би забезпечував як власний, так і соціально-економічний розвиток держави. Загалом, це відбувалось на тлі як негативних (девальвації національної грошової валюти, інфляції, скорочення зайнятості, кількості домогосподарств, середнього розміру домогосподарства тощо), так і позитивних (зростання в абсолютних розмірах доходів, витрат, неспоживчих витрат, депозитів домогосподарств) тенденцій і призвело до зменшення приросту фінансових активів останніх на макроекономічному рівні. Паралельне існування тенденцій – зростання доходів, витрат, з одного боку, і скорочення фінансових активів, з іншого, дозволяє нам стверджувати, що управління фінансовими ресурсами домогосподарств не є результативним.

На сучасному етапі розвитку фінансових відносин в Україні питання інвестиційного потенціалу домогосподарств набуває особливої актуальності. Саме розв'язання цього питання дасть можливість домогосподарствам зробити впевнений крок уперед у власному економічному зростанні, підвищенні рівня життя та, зрештою, сприятиме покращенню власної фінансової стійкості в довгостроковій перспективі. За роки незалежності нашої держави та здобуття нею статусу країни з ринковою економікою так і не вдалося побудувати фінансовий ринок із широким обігом державних та приватних цінних паперів (акцій, облігацій) і можливістю вільного доступу до нього домогосподарств. Це, безумовно, впливає на якість і результативність управління заощадженнями домогосподарств, обмежуючи інструменти для здійснення яких до депозитів у фінансових установах. Виникають проблеми, пов'язані з неактивним поширенням функцій фінансових посередників при умові небажання управляти своїми фінансовими ресурсами домогосподарствами самостійно.

Питання фінансового потенціалу домогосподарств загалом та їхнього інвестиційного потенціалу зокрема є надзвичайно важливим, тому провідні вітчизняні та іноземні науковці не припиняють дискусій навколо цієї проблематики. Вивчення наукових праць щодо розкриття сутності інвестиційного потенціалу домогосподарств показав, що дане поняття потребує додаткового дослідження. Як правило, більшість досліджень ґрунтуються на «негативному» аспекті даного явища, а сам потенціал зазвичай відносять до нереалізованих на цей момент можливостей, які виникають у результаті недосконалого управління фінансовими ресурсами домогосподарств. З цього приводу повністю погоджуємося з етимологією даного поняття, яке визначається у словнику української мови як «приховані здатності, сили для якої-небудь діяльності, що можуть виявитися за певних умов» [103].

Огляд наукової літератури із зазначеної проблематики показує, що в переважній більшості досліджень розкривається поняття фінансового потенціалу домогосподарств, рідше – їх інвестиційного потенціалу.

Так, О. Люткевич розглядає фінансовий потенціал домогосподарств «як сукупність фінансових ресурсів домогосподарств у вигляді заощаджень, різних фінансових інструментів і джерел, можуть бути мобілізовані, накопичені та ефективно використані» [180, с. 76]. У такому ж напрямі, як «сукупність наявних та потенційних фінансових ресурсів, що можуть бути мобілізовані та реалізовані для забезпечення сталих темпів економічного зростання», розглядає теоретико-концептуальні засади фінансового потенціалу В. Свірський [340, с. 49]. Заслуговує на увагу авторський підхід, згідно з яким фінансовий потенціал як поняття є ширшим за бюджетний і податковий потенціал, але вужчим за інвестиційний і економічний потенціал суб'єктів фінансової системи країни.

Своєю чергою А. Вдовиченко аргументує, що фінансовий потенціал населення є «неорганізованими (готівковими) заощадженнями, що лише потенційно можуть бути конвертовані в організовану форму і виступити ресурсною базою для подальших інвестицій» [341, с. 147]. Такий підхід дає можливість конкретизувати роль заощаджень для кожного домогосподарства – вони можуть бути трансформовані в інвестиції. Продовжує ідею трансформації Н. Мешко, яка характеризує інвестиційно-інноваційний потенціал «максимальною спроможністю генерувати інвестиційні ресурси та трансформувати їх в інноваційні продукти та процеси ... забезпечуючи стале економічне зростання» [342, с. 107]. Автори роблять акцент на системі розподілу заощаджень домогосподарств, яка відображає їх рух. Але вони не аргументують, яка саме частина заощаджень перерозподіляється і включається до інвестицій, і не пояснюють, у який спосіб (якими фінансовими інструментами) заощаджені кошти домогосподарств перетворюються на інвестиції.

Під трансформацією заощаджень домогосподарств в інвестиції розуміє Т. Кізіма «механізм перетворення тимчасово вільних коштів (грошових ресурсів) домогосподарств у фінансові та нефінансові (матеріальні і нематеріальні) активи з метою отримання майбутнього доходу на ці вкладення» [16, с. 282].

Згідно з авторським підходом, заощадження трансформуються в інвестиції прямим методом (безпосередньо від домогосподарства до інвестора) або опосередкованим (коли зв'язок між інвесторами та позичальниками реалізується через фінансових посередників (банки, інвестиційні, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди тощо). Водночас ми не поділяємо думку вченої про те, що «основною метою інвестування готівкової національної та іноземної валюти є не стільки отримання доходу, скільки збереження її вартості в умовах інфляції». На наш погляд, мета інвестування саме полягає в отриманні доходу понад рівень інфляції; сам процес інвестицій супроводжується нестабільністю, і саме ризик є тим поняттям, що не лише визначає процес інвестування, але й відрізняє його від заощаджень, які за своєю сутністю є безризиковими. Основним завданням заощаджень ми бачимо збереження вартості в умовах інфляції, а інвестицій – її примноження.

Схожий підхід викладено у Т. Пасажко, який класифікував заощадження за типом та гарантованістю доходу, строками та наявністю фінансових посередників на пасивні, умовно-активні заощадження та активні. Останні здійснюються у формі інвестування коштів у різноманітні фінансові інструменти або в прямі інвестиції, для яких не гарантується дохід [343, с. 87]. З огляду на це наведемо думку І. Власової, яка стверджує, що заощадження населення стають інвестиціями лише після проходження таких етапів: 1) вкладення заощаджень на депозитні рахунки інститутів кредитно-банківської системи і в цінні папери; 2) видача інститутами кредитно-банківської системи інвестиційних кредитів за рахунок залучених засобів і / або вкладення їх у довгострокові цінні папери; 3) інвестування в основні фонди коштів, залучених компаніями за допомогою довгострокових банківських кредитів і емітованих цінних паперів [344, с. 5]. На наш погляд, цей підхід є загальним і потребує уточнення щодо визначення суб'єктів, між якими виникають такі правовідносини (домогосподарства → фінансові інституції → інвестори), та що є результатом їх взаємодії.

Взаємодію між домогосподарствами, які заощаджують кошти, та інвесторами описує Т. Одінцева, яка, по-перше, обґрунтовує тезу, що заощадження домашніх господарств виступають як позичковий капітал, який стимулює комерційні банки та підприємства надавати позики від свого імені інвесторам; по-друге, вважає, що перетворення заощаджень в інвестиції залежить від збалансованості сукупного попиту та сукупної пропозиції [345, с. 90]. Поділяючи останню тезу, вважаємо, що позиція автора логічно повинна бути доповнена роз'ясненням, як саме відбувається процес збалансованості сукупного попиту та сукупної пропозиції.

Виокремлюють чотири етапи прийняття фінансових рішень домогосподарств (рефлексія; вибір фінансової установи та фінансових продуктів; підписання договору щодо отримання фінансової послуги; придбання фінансової послуги; взаємодія з фінансовими установами протягом усього періоду дії договору) та визначають фактори впливу на їх фінансову поведінку М. Дубина, Н. Холявко, О. Попело та А. Тарасенко [346, с. 164]. Позиція авторів також повинна бути доповнена роз'ясненням, як саме відбувається процес прийняття фінансових рішень домогосподарств під впливом дії факторів ендо- та екзогенного характеру.

В. Тропіна розглядає трансформацію заощаджень населення в інвестиційний потенціал, а потім в інвестиції у фінансовому секторі як багатоступінний процес, у який залучається велика кількість учасників та який опосередковується дедалі складнішою структурою фінансових відносин [234, с. 21]. Цей підхід є досить цікавим, оскільки в такий спосіб автор розглядає механізм трансформації як триаду «заощадження → інвестиційний потенціал → інвестиції».

Усі із запропонованих підходів більшою чи меншою мірою розглядають інвестиційний потенціал домогосподарств як їх можливу участь заощадженими коштами на фінансовому ринку країни. Однак вважаємо за необхідне дати власне визначення поняття «інвестиційного потенціалу домогосподарств», яке,

на відміну від наявних, відображатиме призначення інвестицій та очікуваний результат.

Під інвестиційним потенціалом домогосподарств пропонуємо вважати обсяг їх готівкових ресурсів поза межами депозитних корпорацій, який може бути використаний для здійснення інвестицій – придбання ризикових фінансових інструментів (акцій, готівкової валюти, валютних депозитів, дорогоцінних металів) і забезпечить у довгостроковій перспективі (понад 20 років) дохід, вищий за рівень інфляції. Таким чином, інвестиції – це реалізований на практиці інвестиційний потенціал домогосподарств. Саме поняття ризику як імовірності не отримати запланований рівень доходу дозволяє нам виокремлювати інвестиції як один із напрямів використання коштів домогосподарств, що залишаються в їх розпорядженні після споживання та сплати податків. Іншим напрямом використання таких коштів є низькоризикові заощадження із гарантованим рівнем доходу, основні форми яких проаналізовані нами в підрозділі 3.3 дисертації.

Такий підхід дозволяє сформулювати тезу про інвестиційний потенціал домогосподарств як перехід від неорганізованої форми заощаджень до організованої (рис. 3.29).

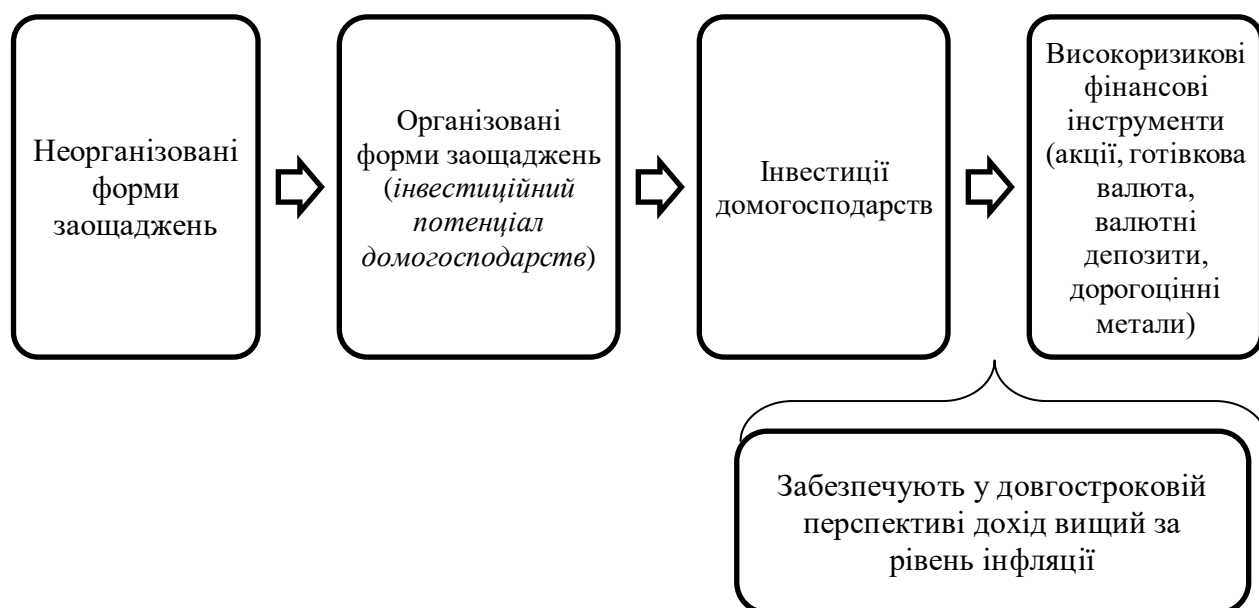

Рис. 3.29. Трансформація інвестиційного потенціалу домогосподарств *

* Джерело: побудовано автором на основі [16, с. 282; 242; 243, с. 75; 341, с. 147]

З огляду на розглянуті в підрозділі 2.3 дисертації ідеї вчених Т. Кізими, А. Вдовиченко, Т. Єфименко, М. Єрмошенка, А. Скірко, М. Дмитренко та багатьох інших вважаємо, що кількісний вимір інвестиційного потенціалу домогосподарств слід проводити через аналіз готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями (грошового агрегату M_0). Наша позиція ґрунтується на тому, що інша частина вільних коштів домогосподарств уже реалізована на практиці у формі низькоризикових депозитів у національній та іноземній валютах (величина грошових агрегатів M_1 та M_2) та в цінних паперах, крім акцій (відповідно – грошовий агрегат M_3). Саме грошові кошти агрегату M_0 потенційно можуть трансформуватися в інвестиції домогосподарств і знайти своє відображення в M_1 , M_2 чи M_3 .

На рис. 3.30 згідно з даними Національного банку України представимо динаміку та темп зміни грошового агрегату M_0 за 2001–2021 рр.

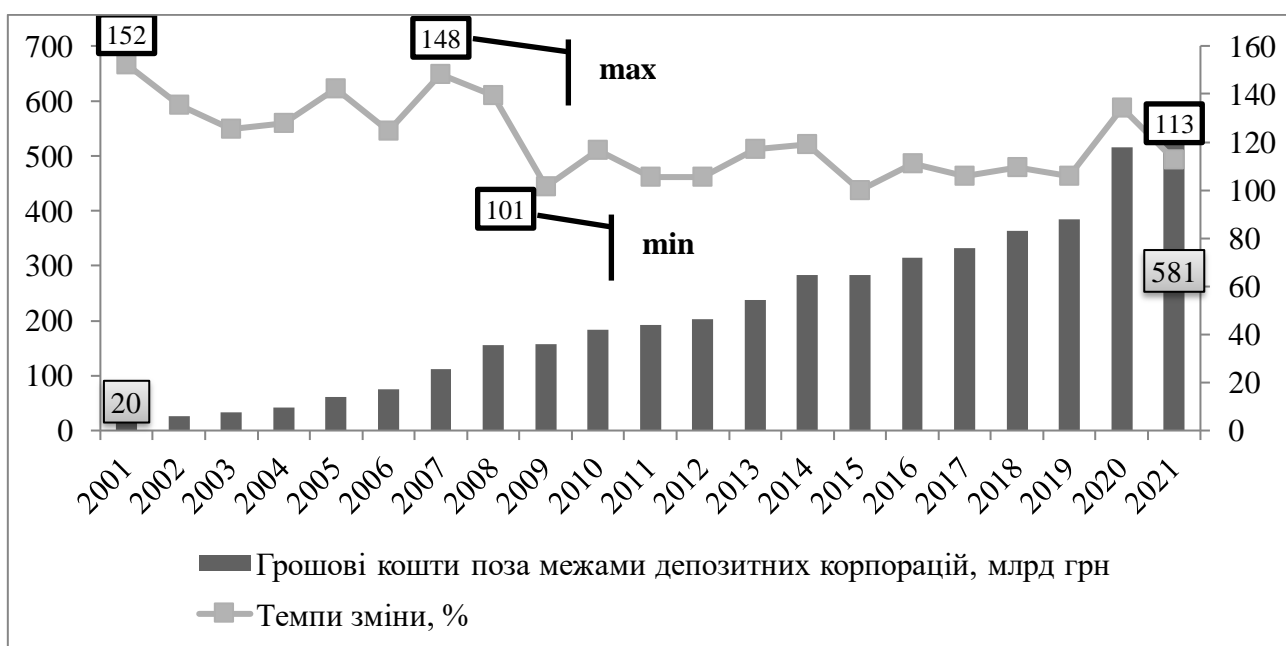

Рис. 3.30. Динаміка грошових коштів поза межами депозитних корпорацій (грошовий агрегат M_0) та темпи зміни показника за 2001–2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [260]

Дані рис. 3.30 показують безумовне зростання обсягів грошових коштів поза межами депозитних корпорацій. Так, за період 2001–2021 рр. їхній обсяг зріс у 29 разів – від 20 млрд грн до 581 млрд грн. Водночас темпи зміни

грошового агрегату M_0 не рівномірні: найбільш відчутними вони були у 2001–2008 рр. (із середньорічними темпами зростання показника понад 20%); у 2020 р. (134% порівняно із рівнем 2019 р.); у попередні роки темпи зміни не перевищували 10–15%; упродовж двох років – 2014 р. та 2015 р. – величина грошової маси була незмінна – 283 млрд грн; у жодному з аналізованих років не спостерігалось явища скорочення показника грошового агрегату M_0 .

Таким чином, екстраполювавши дані рис. 3.30 про величину грошової маси в обігу поза депозитними корпораціями, робимо висновок про зростання інвестиційного потенціалу домогосподарств у 2021 р. порівняно із 2001 р. у декілька десятків разів.

На рис. 3.31 представлено динаміку доходів населення, грошової маси в обігу поза депозитними корпораціями та показника інвестиційного потенціалу домогосподарств за 2001–2021 рр.

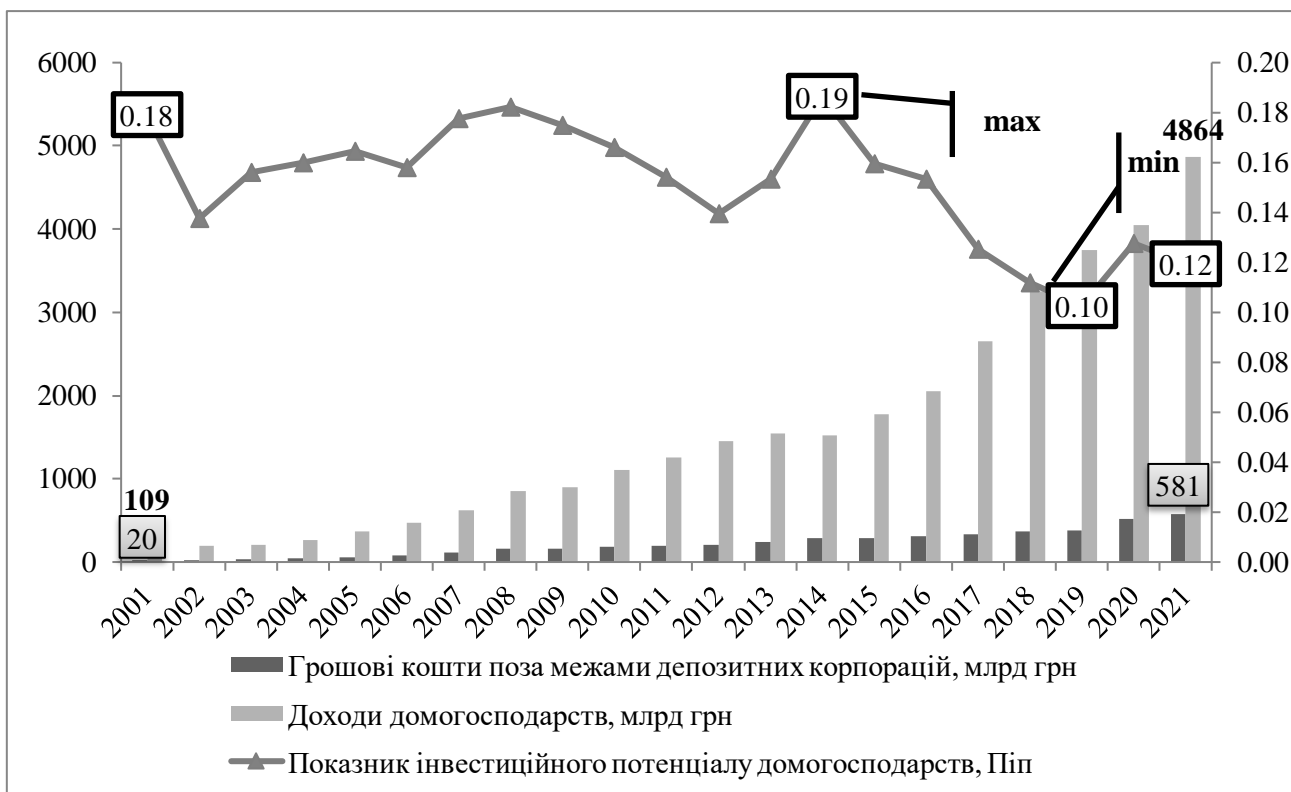

Рис. 3.31. Динаміка доходів населення, грошових коштів поза межами депозитних корпорацій (грошовий агрегат M_0) та показника інвестиційного потенціалу домогосподарств за 2001–2021 рр.

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [260: 262]

Дані рис. 3.31 свідчать про зростання показників доходів населення у 2021 р. порівняно із 2001 р. в 44,6 раза (від 109 млрд грн до 4864 млрд грн); грошовий агрегат М0 зріс у 29,1 раза (від 20 млрд грн до 581 млрд грн). Більші темпи зростання доходів населення над темпами зростання грошової маси в обігу поза депозитними корпораціями зумовила деяке скорочення показника інвестиційного потенціалу домогосподарств від 0,18 у 2001 р. до 0,12 у 2021 р. Протягом аналізованого періоду спостерігаються чітко виражені тенденції – зростання інвестиційного потенціалу у 2002-2008 рр. від значення 0,138 до 0,182; у 2012–2014 рр. – від значення 0,139 до 0,187; скорочення упродовж 2001–2012 рр., 2015–2019 рр. і деяке збільшення у 2020-2021 рр. Загалом значення запропонованого нами для оцінки інвестиційного потенціалу $\Pi_{\text{п}}$ у 2021 р. не перевищує показник 2002 р. Це доводить, що, попри загальний ріст величини як доходів населення, так і грошової маси в обігу поза межами депозитних корпорацій, інвестиційний потенціал вітчизняних домогосподарств за період 2001–2021 рр. не покращився.

Взаємозалежність впливу зміни доходів домогосподарств на грошовий агрегат М0 за 2001–2021 рр. дослідимо через уже використовувані нами раніше елементи регресійного аналізу. Розрахунки коефіцієнтів регресії представлені в додатках Л1-Л2, інтерпретація їхніх значень у табл. 3.19.

Таблиця 3.19

Інтерпретація залежності залежності зміни величини грошового агрегату М0 (результативна ознака у) від зміни доходів домогосподарств (факторна ознака х) за 2001–2021 рр.

Коефіцієнти	Інтерпретація значень
Лінійна функція залежності зміни величини грошового агрегату М0 від зміни доходу має такий вигляд: $y_x = 0,112x + 38,94$	При збільшенні доходів домогосподарств на 1 грн. величина грошового агрегату М0 зростала на 11 коп.
Коефіцієнт еластичності (ε_x) $\varepsilon_x = 0,82$	При збільшенні доходів населення на 1%, грошова маса в обігу поза депозитними корпораціями (грошовий агрегат М0) збільшувалась на 0,82%

Показник кореляції Пірсона $r_x = 0,976$	Зв'язок між проаналізованими факторами прямий і сильний, що свідчить про правильність обрання фактору доходів та його впливу на обсяг грошової маси в обігу поза депозитними корпораціями
Показник детермінації (Rx^2) $Rx^2 = 0,953$	95,3% варіації грошової маси в обігу поза межами депозитних корпорацій (грошового агрегату М0) пояснюється варіацією зміни доходу населення України. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність несуттєвий.
Індекс кореляції (Rx) $Rx = 0,976$	Свідчить про лінійність та прямоту зв'язку між досліджуваним нами фактором й результативною ознакою у. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність не суттєвий, і ми можемо ними знехтувати

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [260; 262]

Для оцінки масштабів трансформації інвестиційного потенціалу населення в економіку країни за даними ДССУ на рис. 3.32 представимо динаміку показників приросту фінансових активів домогосподарств на макроекономічному рівні дослідження (або фактично реалізованих заощаджень у нагромадженні нефінансових активів і прирості фінансових активів) та грошового агрегату М0 (інвестиційного потенціалу домогосподарств) за 2001–2021 рр.

Дані рис. 3.32 показують, наскільки великим у 2001–2021 рр. стало відхилення між фактично реалізованими заощадженнями домогосподарств та їхнім інвестиційним потенціалом. Воно розпочалося у 2007 р. (+ 63 млрд грн) і продовжується до сьогодні (+573 млрд грн у 2021 р.), і дана тенденція є негативною не лише для домогосподарств, але й для інших учасників фінансових відносин – суб'єктів господарювання та держави. Адже всі без винятку автори, чиї праці було розглянуто, відзначають важливість заощаджень для стимулювання розвитку економіки.

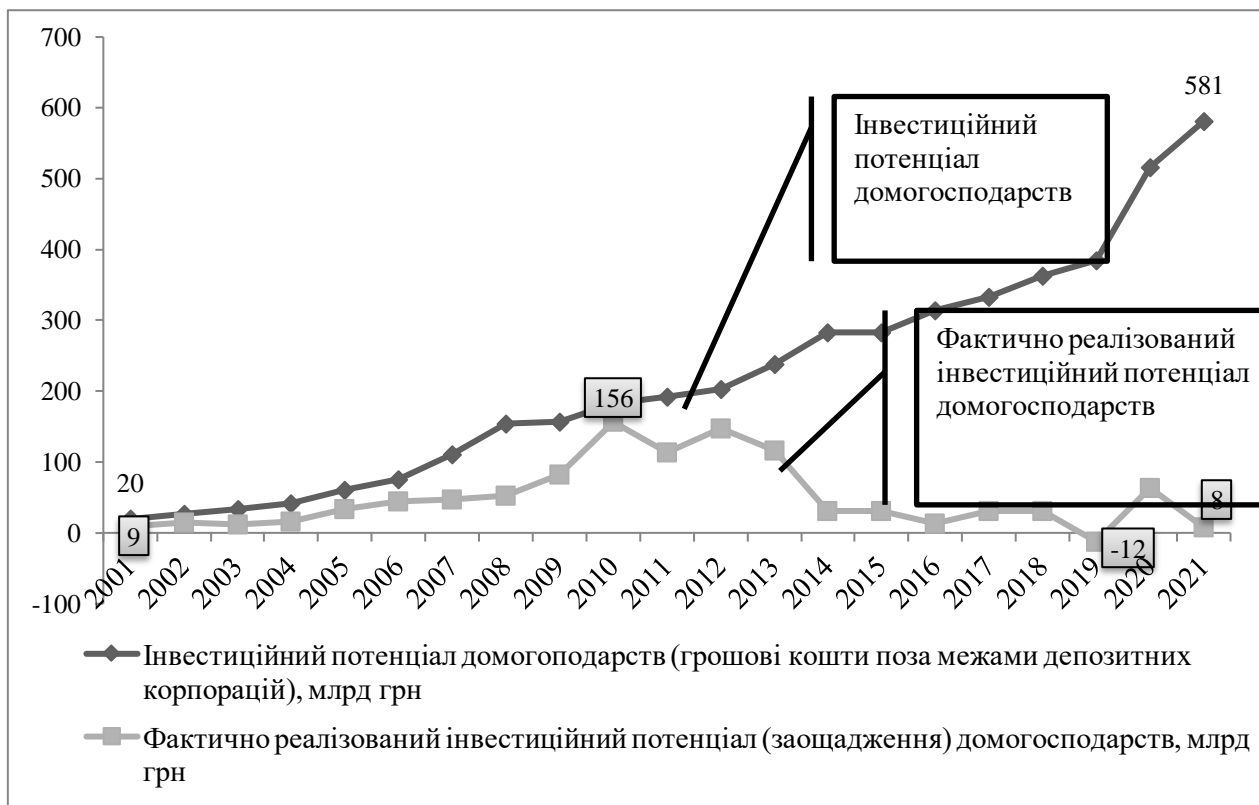

Рис. 3.32. Динаміка заощадження населення, грошових коштів поза межами депозитних корпорацій (грошовий агрегат M0) за 2001–2021 рр.*

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [260: 262]

Ставлячи запитання, чи використання фінансових ресурсів населення може бути фактором економічного та інноваційного розвитку держави, автори дають стверджувальну відповідь (Т. Кізима [16], В. Тропіна [234], А. Вдовиченко [341], Т. Пасажко [343; 347], І. Власова [344], Т. Одінцева [345]). Виходячи з такого трактування, можна зауважити, що вчені досліджують його з позицій держави та суб'єктів господарювання, і це є справедливим, оскільки воно відображає інвестиційні ресурси в основному як передумову розвитку економіки. Перевагами трансформації потенційних коштів домогосподарств у інвестиції є збільшення пропозиції фінансових ресурсів на фінансовому ринку, що при незмінності попиту на кредитні ресурси з боку суб'єктів господарювання зумовить зниження відсоткової ставки на ринку і сприятиме збільшенню зацікавленості інвесторів у розвитку власного виробництва, створенні нових робочих місць тощо. Детальний механізм цього процесу

описаний у розділі 1 дисертації. Такий підхід є актуальним, проте таке трактування ролі інвестиційних ресурсів не дає відповіді на запитання, чому грошова маса домогосподарств, яка перебуває поза межами депозитних корпорацій (M0) і не використана для інвестування, не ефективна для них самих.

Серед причин, які не дозволяють домогосподарствам повною мірою реалізувати свій інвестиційний потенціал, виокремлюють: низький рівень фінансової грамотності (Т. Кізима); низький рівень доходів населення та значна їх диференціація (Т. Одінцева, Т. Єфименко, М. Єрмошенко); недовіра населення до фінансових установ (Т. Пасажко); нерозвинутість вітчизняного фінансового ринку (А. Вдовиченко, В. Тропіна) або недосконалість інструментів, які на ньому обертаються (Т. Пасажко); психологічні фактори (І. Власова); політична нестабільність і невпевненість у завтрашньому дні (Т. Єфименко, М. Єрмошенко) та ін.

На нашу думку, усі вище зазначені причини більшою чи меншою мірою впливають на стан інвестиційного потенціалу домогосподарств та на перспективи його реалізації на практиці. Водночас низький рівень фінансової грамотності та психологічні фактори ми виокремлюємо як основні. Наша позиція ґрунтується на тому, що нерозуміння суті акцій як ризикового цінного паперу (засвідчує участь у діяльності компанії, акції якої придбаває домогосподарство для свого інвестиційного портфеля і, відповідно, розподіл участі від діяльності компанії: збитки або прибутки) та інвестицій як ризикового процесу (винагорода за який – більший рівень доходу, ніж від низькоризикових заощаджень) обумовлена низьким рівнем фінансової грамотності. Фінансово грамотне домогосподарство в жодному разі не може вимагати від процесу інвестування гарантованості доходу. Усвідомлення домогосподарством ризиків від інвестицій, розподіл відповідальності за господарську діяльність компанії-емітента цінних паперів, які включатимуться у власний інвестиційний портфель, свідчатиме про психологічну стійкість. Тому, досліджуючи ризиковість від процесу інвестування – обсяги

вітчизняного фінансового ринку, розмір фактично отриманого від купівлі-продажу акцій доходу (у розумінні домогосподарств – інвесторів негарантованого доходу) у цінні папери (у першу чергу акції) – можна управляти інвестиційним портфелем домогосподарства в такий спосіб, щоб передбачати його результат у майбутньому.

Теоретичні основи управління інвестиційним портфелем домогосподарства розроблені американським економістом Г. Марковіцем у його публікації 1952 р. [348] та досліджувались ним у другій половині ХХ століття. Вченим вперше запропонований підхід, згідно з яким ризик почав розглядатися як статистична величина (варіація (*var*), як міра можливих відхилень значень випадкової величини (у нашому випадку такою випадковою величиною став дохід від розміщення активів) від середнього очікуваного значення. Варіація, або дисперсія (*D*), випадкової величини слугує мірою розкидання її значень навколо середнього значення. Для дохідності (як випадкової величини) варіація, що оцінює «ступінь відхилення» можливих конкретних значень або очікуваної дохідності, слугує мірою ризику, пов'язаного з даною дохідністю. Тобто, процес управління інвестиційним портфелем домогосподарства розглядається як система практичних підходів до процесу його оптимального формування із побудованої множини ефективних портфелів за критеріями дохідності (R_p) та ризику ($var(R_p)$) [349, с. 65-75].

Очевидно, що такий спосіб передбачає високий рівень володіння математичним апаратом для оцінки інвестицій та є складним для середньостатистичного домогосподарства. Станом на кінець 2021 р. інвестиційний потенціал вітчизняних домогосподарств міг реалізуватися шляхом купівлі цінних паперів на фондових біржах: Фондова біржа ПФТС [350]; Українська біржа [351]; Українська міжбанківська валютна біржа [352]; Фондова біржа ПЕРСПЕКТИВА [353].

За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на рис. 3.33 представимо динаміку обсягу торгів цінними паперами та кількості фондових бірж за 2014–2021 рр.

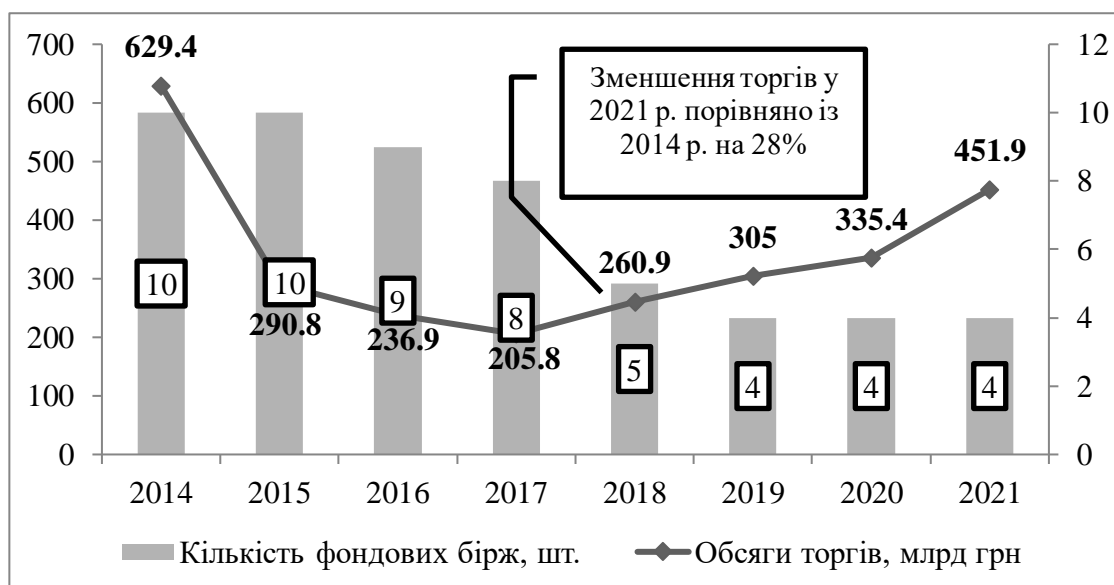

Рис. 3.33. Динаміка обсягів торгів цінними паперами та кількості фондових бірж в Україні за 2014–2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [354]

Дані рис. 3.33 свідчать про неоднорідні тенденції на вітчизняному фінансовому ринку упродовж 2014–2021 рр.: зменшення кількості фондових бірж з 10 у 2014 р. до 4 у 2021 р.; скорочення обсягів угод на купівлю-продаж цінних паперів удвічі – з 629 млрд грн у 2014 р. до 451,9 млрд у 2021 р. Водночас щодо обсягу торгів, то чітко бачимо період їх кардинального падіння у 2014–2017 рр. (- 423,6 млрд грн) та поступового щорічного зростання надалі. Це сприяло тому, що середній обсяг торгів на одній фондовій біржі збільшився з 62,9 млрд грн до 112,9 млрд грн. Попри це, обсяги торгів на фондових біржах у 2021 р. не досягли рівня 2014 р.

На рис. 3.34 порівняємо динаміку обсягів торгів цінними паперами на фондових біржах України та інвестиційного потенціалу домогосподарств, який виражений обсягом грошової маси поза межами депозитних корпорацій за 2014–2021 рр.

Рис. 3.34 Динаміка обсягів торгів цінними паперами фондовими біржами та грошової маси в обігу поза межами депозитних корпорацій в Україні за 2014–2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [260; 354]

Дані рис. 3.34 свідчать про дві тенденції: у 2014–2015 рр. обсяги торгів на фондових біржах України переважали масштаби інвестиційного потенціалу домогосподарств (особливо у 2014 р.); з початку 2016 р. спостерігається поступове переважання обсягів грошової маси поза депозитними корпораціями на обсягах торгів, причому цей розрив щороку збільшується, досягнувши показника майже 150 млрд грн у 2021 р. Такі тенденції ми оцінюємо як вкрай негативні і такі, що свідчать про великі резерви, які можуть (і повинні бути залучені) для зростання фінансового ринку України.

Згідно із нормативним документом Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку фондові біржі розраховують біржовий фондовий індекс – показник, який визначає зведений курс цінних паперів, що котируються на фондовій біржі [355]. Саме біржовий індекс, на думку дослідників фінансового ринку О. Луцишина [356, с. 65], О. Шульги [357, с. 91], В. Яворської [358, с.

87], С. Арутюнян, Л. Добриніної [359, с. 283] є показником вартості зрізу фондового ринку і обраховується як середнє зважене арифметичних цін на акції групи компаній, які входять до розрахунку індексу. Вибір компаній, яких включають до розрахунку індексу фондових бірж, варіюється згідно із чинним законодавством та їх внутрішніми правилами функціонування. Перелік акцій компаній, які формують індекс біржі, питома вага кожної з акцій у загальній вартості індексу є нічим іншим, як портфелем акцій, сформованим самою біржею. Динаміка зміни курсу (дохідності) акцій за підсумками кожного дня торгівлі цінними паперами відобразатиме зміну загального індексу біржі.

Таким чином, проаналізувавши динаміку індексу впродовж визначеного періоду, ми можемо зробити висновки про дохідність портфеля акцій, які входять у його розрахунок. Наше припущення полягає в тому, щоб сформувати інвестиційний портфель домогосподарства з акцій, які включаються фондовою біржею до розрахунку власного індексу. Питома вага кожного виду акцій в інвестиційному портфелі аналогічна їхній питомій вазі при розрахунку індексу. Даний підхід дозволить управляти власним інвестиційним портфелем середньостатистичним вітчизняним домогосподарством, яке не завжди володіє достатнім рівнем фінансової грамотності для розуміння процесів в економіці країни чи її фінансового сектору.

За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, найбільшими організаторами торгів акцій (станом на кінець 2021 р. на них припадає понад 90% зазначених операцій) в Україні є фондова біржа ПФТС та Українська біржа. Тому формування інвестиційного потенціалу домогосподарств розглянемо крізь призму складу та динаміки індексів зазначених фондових бірж.

Кількість акцій емітента, які враховуються при розрахунку індексу біржі ПФТС, упродовж 2010–2021 рр. суттєво змінилася [354]. У додатку М представлено склад та структуру інвестиційного портфеля домогосподарства, сформованого з акцій емітентів, які враховані при обчисленому індексі ПФТС за 2010–2021 рр.

У табл. 3.20 згруповані дані щодо кількості компаній-емітентів, акції яких враховані при розрахунку індексу ПФТС, його динаміки впродовж 2010–2021 рр.

Таблиця 3.20

Складові індексу ПФТС за 2010–2021 рр.*

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Кількість емітентів акцій, які включають до розрахунку індексу ПФТС	20	20	20	20	20	20	10	7	7	7	7	7
Індекс ПФТС, (б.п. поч. року)	585,36	987,8	546,64	330,695	298,244	393,57	243,012	265,558	315,737	556,702	509,648	499,748
Індекс ПФТС, б.п. (кн. року)	975,08	534,43	328,686	300,528	386,923	240,703	265,149	315,058	559,357	509,648	499,748	522,766
Зміна Індексу ПФТС, б.п.	389,72	-453,37	-217,95	-30,167	88,679	-152,87	22,137	49,500	243,62	-47,054	-9,9	23,012
Зміна індексу ПФТС, %	166,6	54,1	60,1	90,9	129,7	61,2	109,1	118,6	177,2	91,5	98,1	104,6
Середньорічні темпи зміни індексу ПФТС +105,14%												

* Джерело: розраховано автором на основі [360]

Як свідчать дані табл. 3.20, значення індексу ПФТС упродовж 2010–2021 рр. неоднозначні: роки суттєвого зростання (+166,6% у 2010 р., +177,2% у 2018 р., +129,7% у 2014 р.) супроводжуються або суттєвим падінням (на 39% у 2012 р. та 2015 р.) або незначною зміною (+/- 10% у 2013 р., 2019–2021 рр.). Зазначимо, що період падіння індексів – це період воєнної агресії російської федерації не є типовим і, як результат, зумовлений суттєвим (більш ніж удвічі) скороченням кількості компаній-емітентів акцій; відносно спокійні роки розвитку вітчизняної економіки, без зовнішніх потрясінь, супроводжуються або зростанням індексу (у 2015–2018 рр.), або несуттєвим його скороченням (у 2019 р. та навіть за умов пандемії COVID-19 у 2020 р.).

Проте всупереч військовим діям, пандемії COVID-19, нерозвинутості та обмеженості фінансових інструментів, неможливості включення у його склад акцій прибуткових підприємств машинобудування та металургії знищених агресором, середньорічні значення індексу ПФТС за 11 аналізованих років склали +105,14%. На рис. 3.35 розширимо діапазон значення індексу на період

2010–2021 рр., десятиліття рівномірного економічного (за винятком світової кризи 2008 р.) та соціального розвитку України.

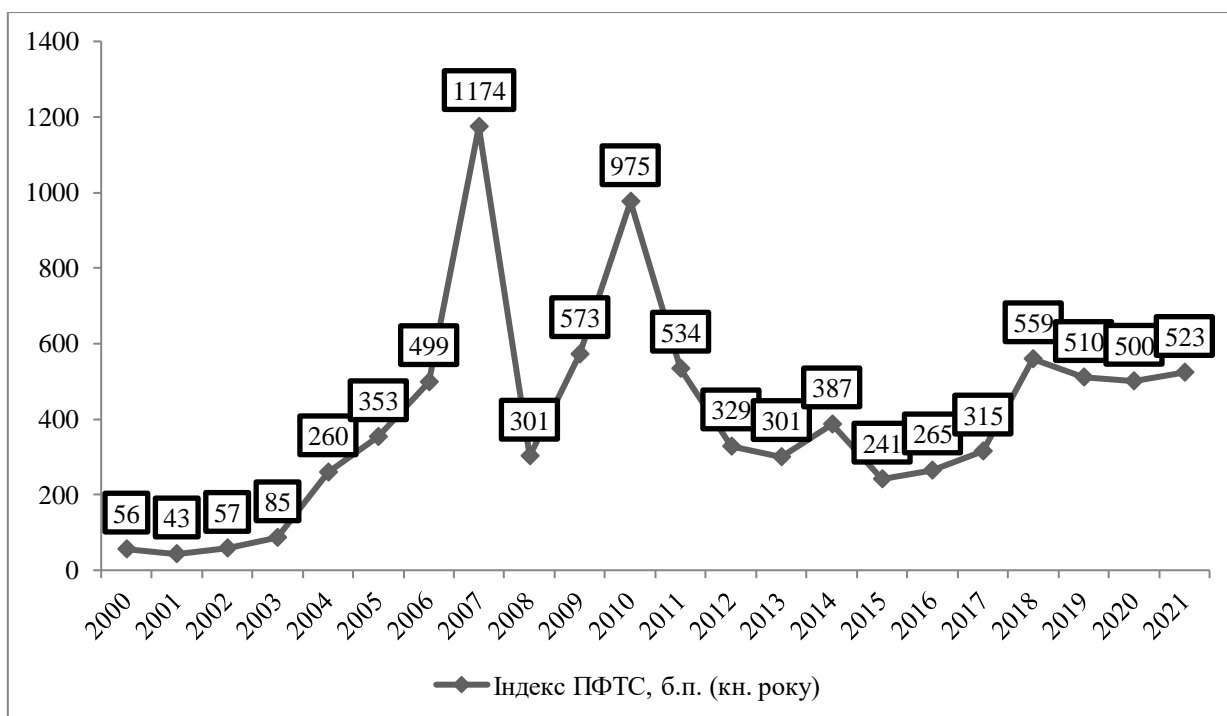

Рис. 3.35. Динаміка індексу ПФТС за 2000–2021 рр.

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [360]

З даних рис. 3.35 зрозуміло, що значення індексу ПФТС за період 2000–2021 рр. суттєво, майже у десять разів, зросло – від 56 п. у 2000 р. до 523 п. у 2020 р. Максимальні значення (1174 п.) були досягнуті в передкризовому 2007 р., чому передувало його постійне після подій Помаранчевої революції 2004 р. щорічне зростання. Попри перипетії політичного, економічного розвитку України (Помаранчева революція 2004 р., Революція Гідності 2013 р.), світової економічної (2008 р.) та епідеміологічної (2020 р.) криз, анексії Автономної Республіки Крим та частини території України (2014 р.), військової агресії російської федерації (з 2014 р.), середньорічні темпи зміни індексу ПФТС за 2000–2021 рр. склали 42,8%. Очевидно, що темпи зміни аналізованого індексу ПФТС перевищують щорічні темпи інфляції або доходу за низькоризиковими активами (депозитами у фінансових установах).

Аналогічно дослідимо склад, структуру та значення індексу Української біржі (УБ), другої за величиною фондової біржі України (почала функціонувати

у 2009 р.). У додатку Н представлено склад та структуру потенційно сформованого інвестиційного портфеля домогосподарства з акцій компаній-емітентів, які враховувались при розрахунку індексу УБ впродовж 2010–2021 рр. Аналіз складу та структури потенційно сформованого інвестиційного портфеля домогосподарств з акцій фондового ринку УБ (додаток Н) у загальних рисах відображає тенденції в складі та структурі індексу ПФТС. Тому склад та структура індексу УБ, як і індексу ПФТС, також підтверджує описану раніше об’єктивну проблему нерозвинутості та деякої обмеженості наявних інструментів на фінансовому ринку України.

У табл. 3.21 представлено дані щодо кількості компаній-емітентів, акції яких враховані при розрахунку індексу УБ, його динаміки впродовж 2010–2021 рр. Як свідчать її дані, значення індексу УБ впродовж 2010–2021 рр. синхронні з індексом ПФТС: роки суттєвого зростання (+168% у 2010 р., +171% у 2017 р., +125% у 2018 р.) супроводжуються або суттєвим падінням (на 35% у 2012 р. та 2015 р.) або незначною зміною (+/- 10% у 2013 р., 2019–2021 рр.).

Таблиця 3.21

Складові індексу Української Біржі (УБ) за 2010–2021 рр. *

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Кількість емітентів акцій, які включають до розрахунку індексу УБ	15	15	10	10	10	10	5	5	6	6	6	6
Індекс УБ, п. (поч. року)	1455,75	2458,5	1472,78	953,13	910,04	1033,61	685,86	795,84	1364,9	1710,7	1518,72	1617,08
Індекс УБ, п. (кн. року)	2446,92	1458,9	950,56	910,04	1033,3	685,86	795,84	1363,1	1705,1	1518,3	1617,08	1738,24
Зміна індексу УБ, п.	991,17	-999,6	-522,22	-43,09	123,26	-347,75	109,98	567,20	340,20	-191,9	98,36	121,16
Зміна індексу УБ, %	168	59	65	95	114	66	116	171	125	89	106	107
Середньорічні темпи зміни індексу УБ +106,86%												

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [361]

Можемо припустити, що фактори впливу на значення індексу ПФТС – анексія частини території, воєнні дії, пандемія COVID-19, нерозвинутість та обмеженість фінансових інструментів, неможливість включення до його складу акцій прибуткових підприємств машинобудування та металургії, знижених

агресором – аналогічним чином впливали і на значення індексу УБ. Водночас як ми зазначали раніше, більша диверсифікація акцій в індексі УБ привела до того, що його середньорічні значення за 11 аналізованих років склали +106,86% і дещо перевищують середньорічні значення індексу ПФТС.

З метою співвимірності даних індексів ПФТС та УБ між собою на рис. 3.36 розширимо діапазон значення індексу УБ на період із березня 2009 (коли він вперше почав розраховуватися) до 2021 рр. Згідно з даними рис. 3.36 ми бачимо, що значення індексу УБ за період 2009–2021 рр. зросло утричі – від 500 п. у 2009 р. до 1738 п. у 2021 р. Максимального значення (2447 п.) було досягнуто у 2010 р., а мінімального (686 п.) – у 2015 р. З початку 2015 р. ми спостерігаємо поступове зростання значення індексу, яке уже перевищило його рівень 2011 р. Загалом досліджуваний індекс подвоював своє значення впродовж 4 років, у середньому зростаючи на 24,8% щороку.

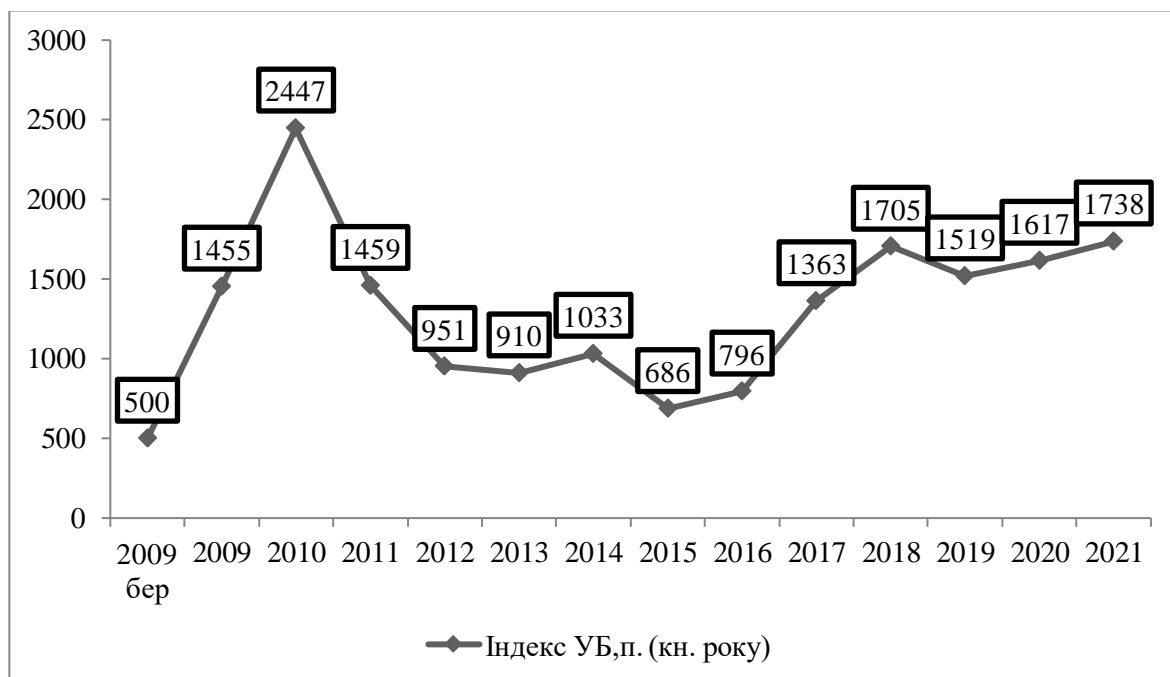

Рис. 3.36. Динаміка індексу УБ за 2009–2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [361]

Дані значення цілком корелюються зі зміною індексу ПФТС за 2000–2021 р. із середньорічними змінами в 42,8%. Таким чином, на основі даних табл. 3.21 та рис. 3.36, ми бачимо, що тенденції, які впливали та визначали значення індексу УБ за період 2010–2021 рр. повною мірою характеризували і значення

індексу ПФТС. Це свідчить про спорідненість індексів між собою, а отже, тенденції у зміни старішого (ПФТС, визначається з 1997 р.) можна екстраполювати й на новіший (УБ, визначається із 2009 р.). Це дозволяє нам зробити припущення, що значення індексу УБ (почало визначатись із 2009 р.) за 2000–2010 рр., так само як й індексу ПФТС, показали б суттєве зростання. Дані рис. 3.37 показують, що індекс біржі ПФТС впродовж 2000–2021 рр. зростає щорічними темпами (+26,8%), які більше ніж удвічі перевищували темпи зростання індексу споживчих цін (+11,3%).

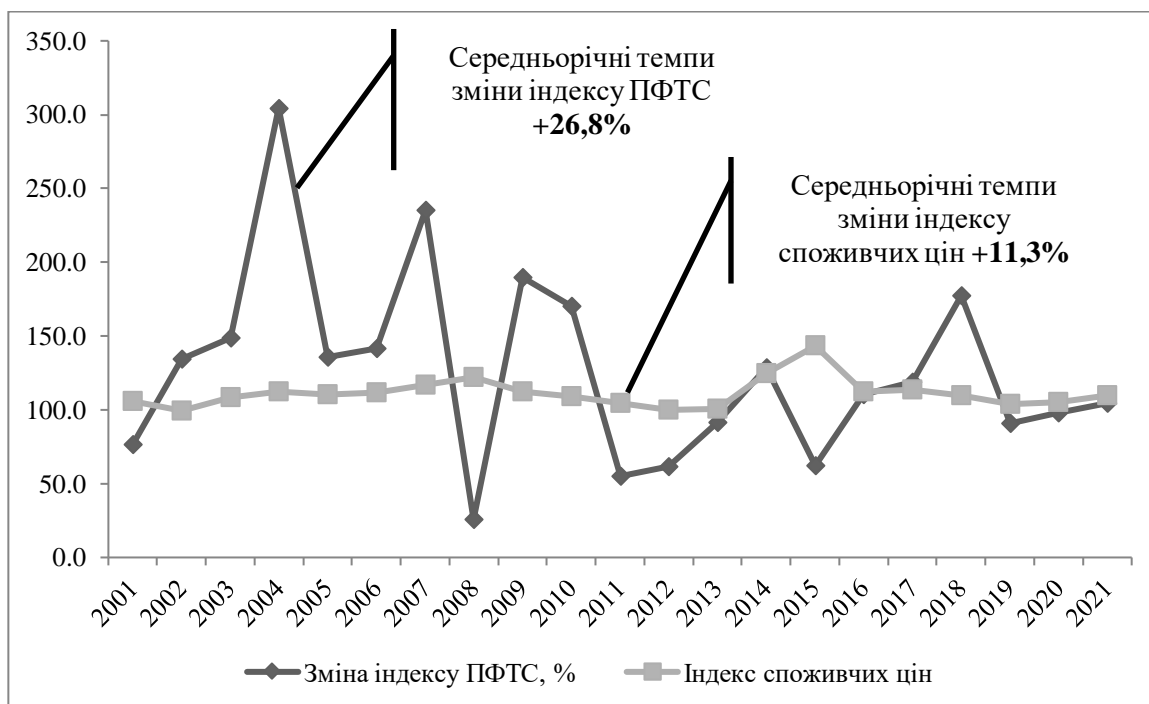

Рис. 3.37. Динаміка зміни індексу ПФТС та індексу споживчих цін за 2001–2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [360; 361]

Різниця в щорічних приростах (+16,6%) показує розмір реального доходу інвестиційного портфеля домогосподарств, який сформований у такому складі та структурі акцій, як і індекс фондової біржі ПФТС (додаток М). Таким чином, основна мета здійснення інвестицій домогосподарствами – реальна (а не номінальна) дохідність заощаджених коштів – цілком досяжна.

Проведений аналіз формування потенційного інвестиційного портфеля домогосподарства відповідно до індексу ПФТС (додаток М) за період 2000–

2021 рр. чи УБ (додаток Н) за період 2009–2021 рр. дозволяє отримувати дохід, що перевищує щорічний рівень інфляції та дохід за заощадженнями. Ризик не дотримати дохід нівелюється, якщо його розмір визначати не щорічно (коли можливі суттєві відхилення в силу об'єктивних причин нестабільного розвитку держави, воєнного стану, економічної кризи тощо), а за підсумками десятиліть.

На думку дослідників фінансів домогосподарств, однією з поширених форм їхніх заощаджень є іноземна валюта у готівковій формі або у формі валютних депозитів. Про це зазначають у своїх працях Т. Кізима [363, с. 35], В. Мітюченко [364, с. 76], А. Олійник, О. Романюк [365, с. 170], О. Литвин, В. Аранчій, О. Дорогань-Писаренко [366, с. 322], І. Козлова [367, с. 55]. Проте оцінка даного фінансового інструменту авторами спрямована у протилежні боки. Зокрема, на негативному аспекті придбання іноземної валюти зосереджує свою увагу Т. Кізима, яка валюту розглядає як «вкладення коштів у купівлю іноземної валюти є досить ризиковим» [363, с. 37]; А. Олійник, О. Романюк дійшли висновків про те, що «розвиток неофіційної доларизації, зазвичай, є наслідком макроекономічної нестабільності в економіці і свідчить про недовіру до національної валюти, а також про те, що вона слабкіша грошова одиниця порівняно з експансивною іноземною валютою» [365, с. 170]. На противагу підходу згаданих учених О. Литвин, В. Аранчій, О. Дорогань-Писаренко вважають, що «готівкова валюта – достатньо звичний та зрозумілий для пересічного українця спосіб збереження заощаджень під час різного роду криз... є бажаним, але часто недосяжним інструментом інвестування для значної частини українців» [366, с. 323]. Отже, відсутність єдиного розуміння впливу заощаджень домогосподарств в іноземній валюті на фінансовий стан домогосподарств свідчить про наявність таких проблем: відсутність макроекономічної стабільності зумовлює зміну валютного курсу в бік девальвації національної грошової одиниці (отже, значення валютних заощаджень зростатиме); наявність макроекономічної стабільності (рівня цін, низьких відсоткових ставок) не змінюватиме валютного курсу і, безумовно, зменшить вплив готівкових заощаджень у валюті на користь інших фінансових

інструментів. Тому детальний аналіз позитивного чи негативного впливу даного інструменту на пряму залежить від макроекономічної ситуації в країні.

Динаміка валютних готівкових заощаджень у формі депозитів фінансових установ, проаналізована нами у п. 3.3 дисертації, свідчить: про зростання їхніх обсягів від 4,8 млн грн у 2001 р. до 287,2 млн грн у 2020 р. (у 60 разів); у структурі валютних депозитів зростання питомої ваги короткострокових – відповідно від 27% у 2001 р. до 84% у 2021 р. (табл. 3.17).

На рис. 3.38 представимо темпи обсягів валютних депозитів та темпи зміни валютного курсу (дол. США до гривні) за 2001–2021 рр.

Рис. 3.38. Динаміка темпів зміни валютних депозитів та курсу долара США до гривні за 2001–2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [260; 368]

Дані рис. 3.38 показують чітку залежність: при стабільному обмінному курсі національної грошової одиниці (2001–2007 рр., 2010–2013 рр., 2019–2021 рр.) обсяги валютних депозитів домогосподарств зростають, і навпаки, при падінні обмінного курсу (2008–2009 рр., 2015 р.) – скорочуються. Це ще раз підтверджує висунуту нами раніше тезу про привабливість валютних депозитів як інструменту заощаджень домогосподарств лише в умовах стабільного курсоутворення. Водночас необхідним завданням постає визначення реальної

дохідності валютних банківських депозитів шляхом порівняння їх номінальної дохідності та індексу споживчих цін. Адже проведений у розд. 3.3 (рис. 3.22) аналіз показав щорічну реальну дохідність банківських депозитів у 2001–2021 рр., майже аналогічну щорічним рівням інфляції.

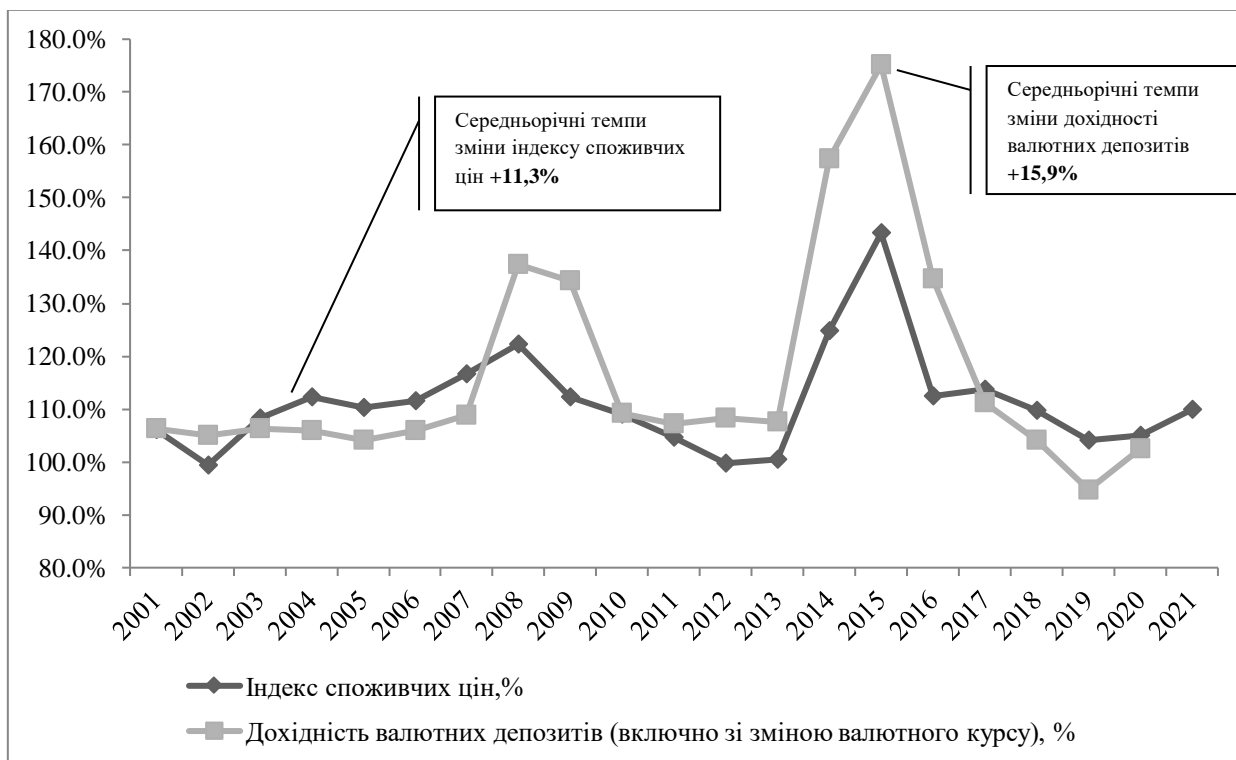

Рис. 3.39. Динаміка дохідності за валютними депозитами та індексу споживчих цін за 2001-2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [360; 369]

Дані рис. 3.39 показують, що згідно з даними Державної служби статистики та Національного банку України за 2001–2021 рр. розміри щорічного доходу від заощаджених коштів у формі валютних депозитів (+15,9%) перевищують, по-перше, показник інфляції (+11,3%) та, по-друге, дохідність гривневих депозитів (+12,1%). Перевищення дохідності валютних депозитів над гривневими відбулось в основному шляхом зміни обмінного курсу національної грошової одиниці. У 2008–2015 рр. спостерігалися два періоди сильної волатильності (2008–2009 рр., 2013–2015 рр. – дохідність за депозитами перевищувала інфляцію; у 2008 р., 2003–2007 рр. інфляція перевищувала дохід за валютними депозитами) досліджуваних показників. Як

ми зазначали раніше, на такі тенденції об'єктивно вплинули економічна та соціальна нестабільність в Україні. В інші періоди рівномірного розвитку економіки та стабільної політичної ситуації зміни показників «дохід – інфляція» були на користь «доходу» від валютного депозиту. Одна з наявних форм заощаджень домогосподарств – купівля валюти без її розміщення на депозити в банківських установах внаслідок зміни валютного курсу дає дохід, який менший за рівень інфляції (рис. 3.40).

Рис. 3.40. Динаміка дохідності від зміни валютного курсу та індексу споживчих цін за 2001-2021 рр.

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [360; 369]

Таким чином, порівнюючи дані про дохідність валютних депозитів (рис. 3.39) і готівкової валюти (рис. 3.40), ми робимо однозначний висновок про більшу ефективність депозитів. Придбання домогосподарствами валюти і очікування зміни її вартості у 2001–2021 рр. хоч і давало щорічну дохідність (+9,5%), але вона виявилась меншою за рівень інфляції (+11,3%).

На рис. 3.41 порівняємо між собою досліджувані нами дохідності ризикових фінансових інструментів: інвестиційного портфеля домогосподарств, сформованого відповідно до індексу ПФТС, та валютних депозитів (як економічно вигіднішого за придбання готівкової валюти). Показники

номінальної дохідності таких інструментів у 2001–2021 рр. унормуємо індексом споживчих цін.

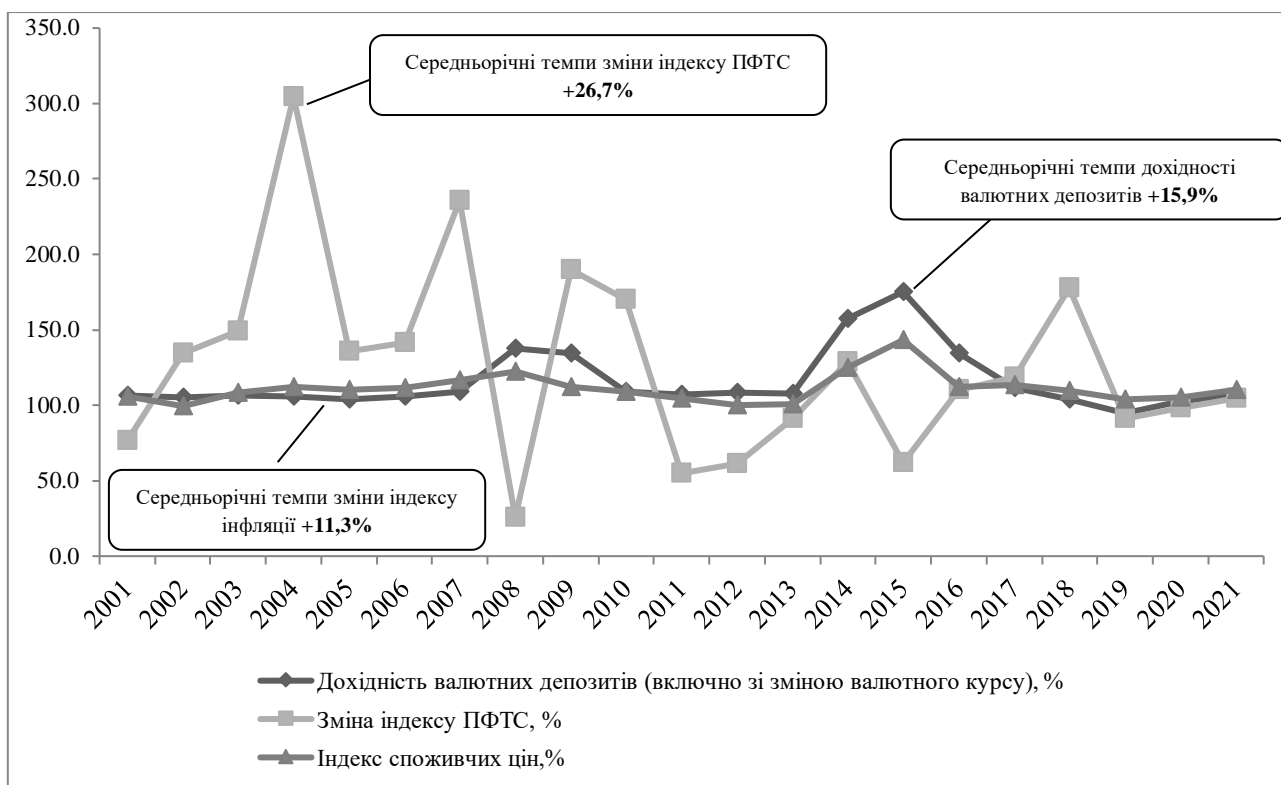

Рис. 3.41. Динаміка дохідності валютних депозитів, індексу ПФТС та індексу споживчих цін за 2001-2021 рр.

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [260; 362; 369]

Дані рис. 3.41 підтверджують реальну прибутковість ризикових інструментів в Україні – обидва вони (індекс ПФТС та валютні депозити) у 2001–2021 рр. демонстрували середньорічний рівень доходу, що перевищує рівень інфляції. Індекс ПФТС показав прибутковість (+26,7%) майже удвічі більшу, ніж дохідність валютних депозитів (+15,9%) та гривневих депозитів (+12,1%).

Зазначаємо, що всі ризикові фінансові інструменти виправдовують свою сутність – нестабільність в отриманні дохідності за ними компенсується більшим її розміром, що перевищує не лише дохідність низькоризикових інструментів, які ми розглянули в підрозділі 3.3 дисертації, але й рівень інфляції, виражений індексом споживчих цін. Слід зазначити, що висновок про реальну дохідність ризикових інструментів зроблений за підсумками аналізу

показників упродовж двох десятиліть розвитку фінансового ринку України, а не щорічно (коли можливі суттєві відхилення в силу об'єктивних причин нестабільності розвитку держави, воєнного стану, економічної кризи, зміни валютного курсу тощо).

На думку багатьох дослідників фінансового ринку, дорогоцінні метали є важливим ризиковим фінансовим інструментом заощаджень домогосподарств. Хоча, на думку Є. Носової [243, с. 79], оцінити обсяг «неорганізованих заощаджень населення (до яких відносять дорогоцінні метали) надзвичайно важко через відсутність достовірних статистичних даних», як зазначають О. Литвин, В. Аранчій, О. Дорогань-Писаренко «перевага інвестицій у золото – стабільність вартості інструменту в довгостроковому періоді» [366, с. 322].

Тезу про ефективність такої форми заощаджень лише в довгостроковій перспективі поділяють також Ю. Янель, К. Соломянова [370, с. 12]. На думку О. Мітала, це зумовлює ситуацію, коли «спрямування заощаджень (домогосподарств) в інвестиції у матеріальні цінності, такі як дорогоцінні метали, квартири» [3371, с. 75] і «заощадження на основі банківських металів переважно здійснюють для отримання прибутку», так вважають С. Давимука та Л. Ключник [372, с. 90]. Таким чином, особливостями заощаджень домогосподарств у дорогоцінні метали є очікувана прибутковість у довгостроковому періоді.

Дані рис. 3.42 підтверджують висунуту раніше тезу про надзвичайну прибутковість інвестування в дорогоцінні метали в довгостроковому періоді – за період 2001–2021 рр. вартість золота зросла в 33 рази (з 47,29 грн за 1 грам у 2001 р. до 1563,3 грн за 1 грам у 2021 р.), срібла у 25 разів (відповідно, з 0,77 грн за 1 грам у 2001 р. до 19,86 грн за 1 грам у 2021 р.).

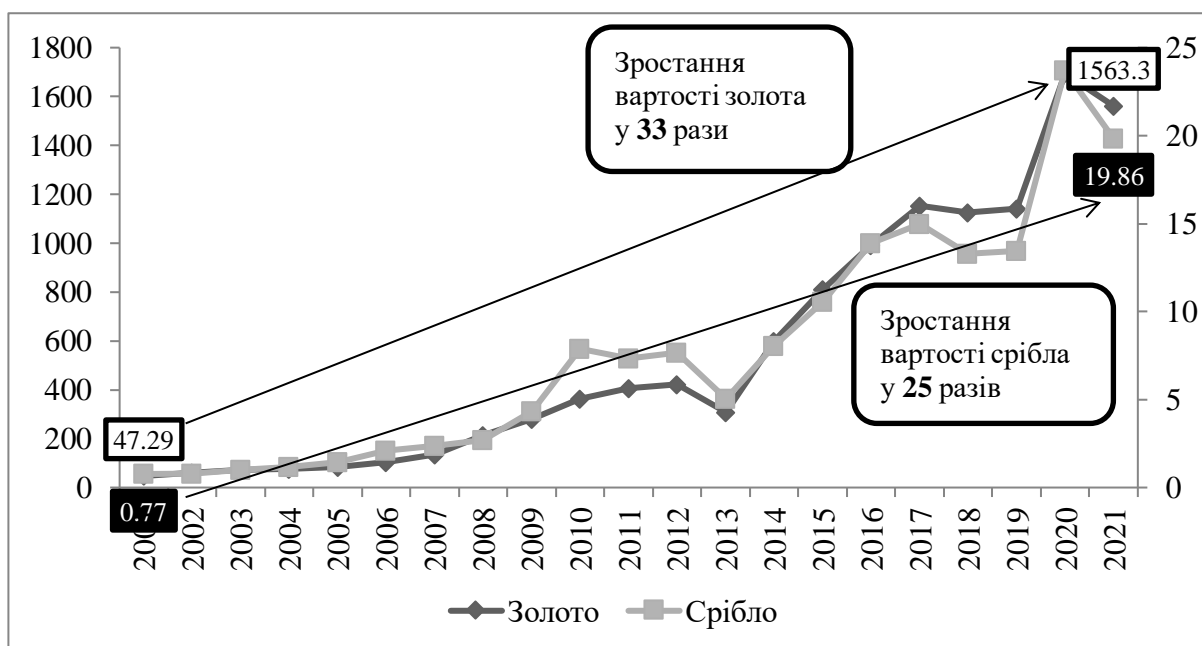

Рис. 3.42. Динаміка дохідності дорогоцінних металів за 2001-2021 рр., грн / 1 грам

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [373]

Для визначення реальної прибутковості заощаджень у метали на рис. 3.42 представимо динаміку зміни їх дохідності та індексу споживчих цін за 2001–2021 рр.

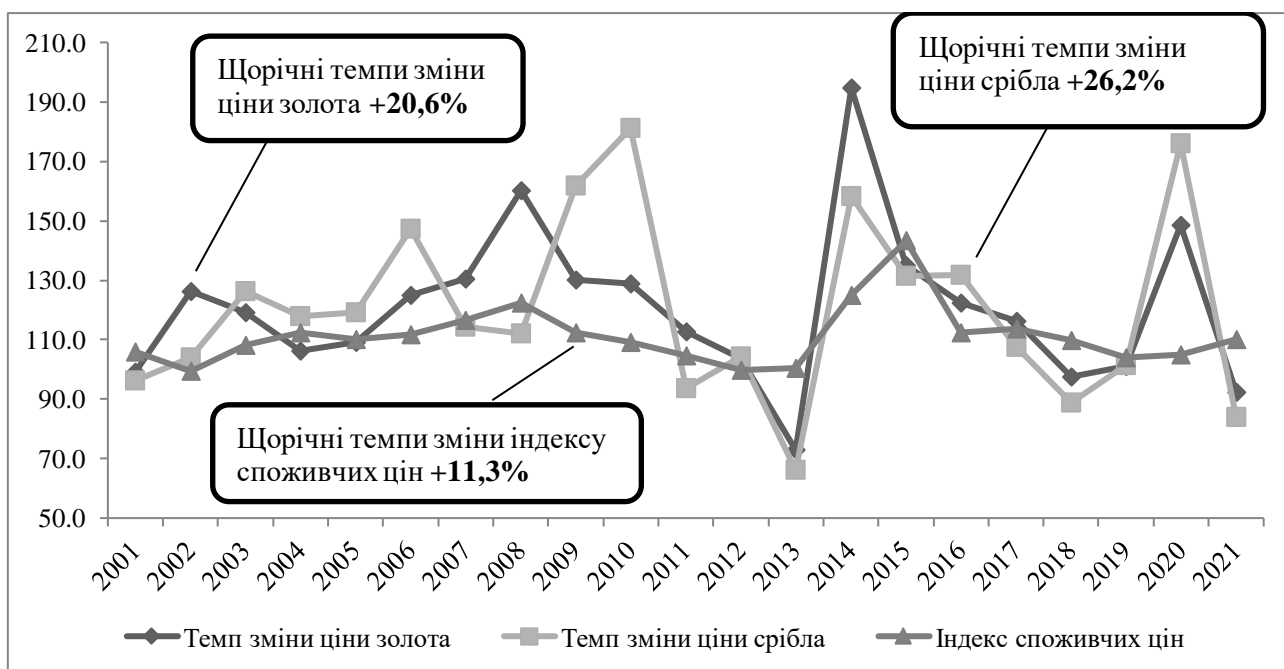

Рис. 3.43. Динаміка ланцюгових темпів зміни дохідності дорогоцінних металів, індексу споживчих цін за 2001-2021 рр., % *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [373]

Дані рис. 3.43 показують синхронну зміну вартості дорогоцінних металів та індексу споживчих цін, проте ланцюгові темпи зміни ціни золота та срібла (відповідно + 20,6% та + 26,2% щорічне зростання) майже удвічі перевищують відповідні темпи зміни інфляції (+11,3%). Ці дані повністю підтверджують висунуту тезу про прибутковість даного інструменту заощаджень для домогосподарств у довгостроковій перспективі (мінімум два десятиліття), яка забезпечує реальну, а не номінальну дохідність.

Таким чином, проведений аналіз інвестиційного потенціалу домогосподарств, який характеризує використання ризикових фінансових інструментів (акцій, готівкової валюти, валютних депозитів, дорогоцінних металів) у довгостроковій перспективі (понад 20 років) показав можливий дохід від заощаджень, вищий за рівень інфляції.

Це свідчить про високу ймовірність того, що такі доходи мають перспективу перейти від стану потенційних до стану реалізованих на практиці. Тим більше, що наш висновок ґрунтується на основі аналізу двох десятиліть в історії України (2001–2021 рр.), коли відбувались значні соціально-політичні, економічні трансформації та анексія частини території внаслідок воєнної агресії російської федерації. Припускаємо, що в умовах стабільного економічного та політичного середовища фінансові результати від інвестування вільних коштів для домогосподарств будуть вищими.

Висновки до розділу 3

У результаті оцінки забезпечення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств можна зробити такі висновки.

Аналіз макроекономічних показників достатності доходів домогосподарств (питомої ваги оплати праці у ВВП та питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарств, відношення запозичених коштів домогосподарств до їхніх доходів) показав практичну незмінність їх фінансової стійкості. Ці тенденції супроводжувались несуттєвим зменшення нерівності у

формуванні доходів домогосподарств, джерелом фінансового забезпечення якої стали кошти надані населенню у формі соціальних трансфертів. А саме, у 2001 р. як і 2021 р. оплата праці могла забезпечити споживання 41% виробленої за рік доданої вартості в економіці України; спостерігається скорочення питомої ваги оплати праці у загальних доходах домогосподарств від 52% у 2001 р. до 45% у 2021 р. Такі зміни зумовили збільшення залежності домогосподарств у забезпеченні своєї поточної життєдіяльності від зовнішніх джерел надходження коштів – питома вага споживчих кредитів у загальному обсязі залучених ресурсів домогосподарств зростає від 71% у 2001 р. до 84% у 2021 р.

Дослідження мікроекономічного показника достатності доходів домогосподарств показують, що у 2001 р. своїми доходами домогосподарства забезпечували власних 0,6 місячних прожиткових мінімумів; у 2021 р. показник достатності доходів зріс до рівня 2,5. Це свідчить про номінальне покращення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств на мікроекономічному рівні.

Оцінка практики поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств через призму показника витрат на харчування (визначено, що понад 90% загальної суми витрат домогосподарствами споживається і тенденція незмінна, попри зростання доходів домогосподарств за 2001–2021 рр. у двадцятикратному розмірі) та показника Енгеля (близько 40% доходів домогосподарств використовується на харчові продукти) показала несуттєве покращення фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні.

Доведено, що зростання обсягу неспоживчих витрат у складі сукупних витрат домогосподарств у 2021 р. порівняно із 2001 р., зумовило зростання значення показника неспоживчих витрат від 6,7 до 8,7 од. та відповідне скорочення норми заощаджень вітчизняних домогосподарств від 0,08 до 0,001 од. Це свідчить про зменшення потенціалу для покращення фінансової стійкості домогосподарств. Встановлено, що на граничну схильність до здійснення неспоживчих витрат домогосподарств негативно впливають інфляційні очікування (значення індексу кореляції $r_x = -0,156$). Тому

зменшення інфляції є фактором стимулювання здійснення неспоживчих витрат (заощаджень) домогосподарств.

Аргументовано, що дохідність усіх розглянутих нами форм низькоризикових заощаджень (банківських депозитів, облігацій внутрішньої державної позики, внесків до недержавних пенсійних фондів, страхування життя) рівні (або майже рівні) показнику інфляції розрахованому зміною значення індексу споживчих цін. Тому, робити висновок про їх реальну дохідність у структурі заощаджень вітчизняних домогосподарств немає підстав. Таким чином, забезпечуючи захист грошових коштів домогосподарств від знецінення, такі інструменти слугують вирішенню відмінних, від економічних, цілей домогосподарств: матеріальному забезпеченню при досягненню непрацездатного віку; несприятливих обставин життя (хвороба, смерть) тощо. Завдання реальної дохідності від використання заощаджень домогосподарств повинні вирішити їх ризикові інвестиції у цінні папери (акції), валюту та дорогоцінні метали.

Встановлено, що попри зростання як доходів домогосподарств, так і грошової маси в обігу поза межами депозитних корпорацій, інвестиційний потенціал вітчизняних домогосподарств за період 2001–2021 рр. не покращився. Відхилення між реалізованими заощадженнями (приростом фінансових активів) домогосподарств та їхнім інвестиційним потенціалом (показником грошового агрегату M_0) яке розпочалося у 2001 р. (+ 11 млрд грн) продовжується до сьогодні (+573 млрд грн у 2021 р.) і дана тенденція є негативною.

Доведено, що за умови реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств шляхом використання високоризикових фінансових інструментів (акцій, готівкової валюти, валютних депозитів, дорогоцінних металів) у довгостроковій перспективі (понад 20 років) є можливість отримання доходу від заощаджень вищий за рівень інфляції.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [1; 2; 13; 14; 15; 17; 21; 29; 30; 31; 32; 36; 37; 38].

РОЗДІЛ 4

ІДЕНТИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ ТА ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ

4.1. Оцінювання фінансової стійкості домогосподарств: ідентифікація ризиків та потенціал росту

Оцінювання фінансової стійкості одночасно на мікроекономічному та макроекономічному рівнях дозволяє виокремити закономірності розвитку як окремого домогосподарства, так і їх сукупності в межах окремої сфери фінансової системи. Ці процеси взаємопов'язані: фінансова стійкість окремого домогосподарства впливає на стан сфери фінансів домогосподарств та інших сфер фінансової системи, і, навпаки сфери фінансової системи здійснюють вплив і визначають напрями розвитку окремих домогосподарств. Зокрема, на думку Л. Швайко, «...фінансовий стан домогосподарств чинить суттєвий вплив на соціально – економічний розвиток держави, визначає рівень життя та добробуту населення» [117, с. 46]. П. Шваб прямо вказує, що «...проблема підвищення життєвого рівня населення і відповідно збільшення споживчої активності домогосподарств є різноплановою, актуальною і прямо пов'язана з виведенням національної економіки з кризового стану...» [118]. Г. Коцюрубенко, Н. Шикіна наголошують, що «...для забезпечення фінансової безпеки держави в цілому пріоритетним напрямком є забезпечення фінансової безпеки домашніх господарств...» [122]. Але якщо взаємний вплив сфер фінансової сфери не викликає сумнівів, то методика для оцінки фінансової стійкості домогосподарств є дискусійним питанням.

Проведена нами в розділі 3 дисертації оцінка фінансової стійкості домогосподарств через аналіз окремих складових їх фінансової діяльності – доходів, витрат, заощаджень та інвестицій – дозволяє нам розрахувати агреговані показники значень їх фінансової стійкості. Адже, як встановлено нами в розділі 1 дисертації, стійкість є однією із властивостей (характеристик)

фінансового стану домогосподарства, тобто стану його фінансових ресурсів. В умовах стійкості сформовані фінансові ресурси виконують своє призначення – забезпечують життєдіяльність домогосподарства у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі під впливом ендогенних та екзогенних факторів (рис. 1.10). Така оцінка окремо на макроекономічному та мікроекономічному рівні сприятиме ідентифікації ризиків, які не дозволяють досягнути її високих значень та виокремити потенціал для росту. Пропонуємо показники, що оцінюють фінансову стійкість вирахувати крізь призму індексів, під якими розуміють абсолютну (або відносну) величину, що визначає зміну певних числових значень, які ідентифікують ризик у часі, просторі або порівняно із стандартом. Агреговані індекси оцінки фінансової стійкості пропонуємо розраховувати як середнє арифметичних значень показників стійкості фінансових ресурсів домогосподарств, які входять до його складу.

Досліджуючи показники у 3 розділі дисертації, ми дійшли висновку, що вони є двох типів:

- 1) збільшення їхнього значення свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств;
- 2) зменшення їхнього значення свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств.

Таким чином, постає необхідність розрахунку агрегованих показників зростання та спадання оцінки фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. Відповідно, виокремлюємо індекси фінансової стійкості домогосподарств $ІФС_{МАзр}$ (показників зростання) та $ІФС_{МАсп}$ (показників спадання) на макроекономічному рівні, які визначаються за формулами:

$$ІФС_{МАзр} = \frac{\sum П_{оп} + П_{опд} + Н_з}{3} \quad (4.1)$$

де, $ІФС_{МАзр}$ – агрегований індекс фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні показників зростання;

$П_{оп}$ – питома вага оплати праці найманих працівників у ВВП;

P_{BK} – питома вага власних коштів у доходах домогосподарств;

N_3 – норма заощаджень домогосподарств;

Z – кількість показників зростання, які входять до складу агрегованого індексу $I\Phi C_{MA3p}$.

Якщо значення індексу $I\Phi C_{MA3p}$ зростатиме, то це свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні, і навпаки.

$$I\Phi C_{MAcп} = \frac{\sum P_{3к} + P_{II}}{2} \quad (4.2)$$

де, $I\Phi C_{MAcп}$ – агрегований індекс фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні показників спадання;

$P_{3к}$ – показник відношення запозичених коштів домогосподарств до їхніх доходів;

P_{II} – показник інвестиційного потенціалу домогосподарств;

2 – кількість показників спадання, які входять до складу агрегованого індексу $I\Phi C_{MAcп}$.

Якщо значення індексу $I\Phi C_{MAcп}$ зменшуватиметься, то це свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні, і навпаки.

У табл. 4.1 розраховано значення запропонованих агрегованих індексів зростання $I\Phi C_{MA3p}$ та спадання $I\Phi C_{MAcп}$, які дали оцінку фінансовій стійкості вітчизняних домогосподарств на макроекономічному рівні дослідження впродовж 2001–2021 рр. Як бачимо, за даними табл. 4.1 протягом 2001–2021 рр. розраховані нами значення агрегованих індексів фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні – $I\Phi C_{MA3p}$ та $I\Phi C_{MAcп}$ – показують тенденції, протилежні очікуваним. Зокрема, агрегований індекс фінансової стійкості $I\Phi C_{MA3p}$, значення якого має зростати, показав динаміку незмінності з +0,336 у 2001 р. до +0,338 у 2021 р.; агрегований індекс фінансової стійкості $I\Phi C_{MAcп}$, значення якого має спадати, показав динаміку зростання з +0,013 у 2001 р. до +0,086 у 2021 р.

**Розрахунок агрегованих індексів фінансової стійкості
домогосподарств зростання ІФС_{МАзр} та спадання ІФС_{МАсп} на
макроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ***

Показник	Доходів			Заощаджень	Інвестицій	Агрегований індекс фінансової стійкості домогосподарств	
	Питома вага оплати праці у ВВП	Питома вага власних коштів в доходах домогосподарств	Відношення запозичених коштів домогосподарств до їхніх доходів	Норма заощаджень домогосподарств	Показник інвестиційного потенціалу домогосподарств	ІФС _{МАзр}	ІФС _{МАсп}
	П _{оп}	П _{вк}	П _{зк}	Н _з	П _{ін}	↑	↓
	↑	↑	↓	↑	↓		
2001	0,409	0,516	0,013	0,083	0,179	0,336	0,013
2002	0,440	0,69	0,019	0,078	0,138	0,403	0,019
2003	0,441	0,616	0,047	0,057	0,156	0,371	0,047
2004	0,440	0,618	0,061	0,059	0,160	0,372	0,061
2005	0,474	0,58	0,097	0,090	0,165	0,381	0,097
2006	0,475	0,611	0,173	0,093	0,158	0,393	0,173
2007	0,469	0,632	0,256	0,076	0,178	0,392	0,256
2008	0,475	0,621	0,330	0,061	0,182	0,386	0,33
2009	0,477	0,604	0,269	0,092	0,175	0,391	0,269
2010	0,480	0,615	0,190	0,014	0,166	0,370	0,19
2011	0,470	0,63	0,161	0,091	0,154	0,397	0,161
2012	0,502	0,628	0,129	0,101	0,139	0,410	0,134
2013	0,499	0,622	0,125	0,075	0,154	0,399	0,140
2014	0,463	0,629	0,139	0,020	0,187	0,371	0,163
2015	0,391	0,628	0,099	0,018	0,160	0,346	0,130
2016	0,366	0,659	0,080	0,006	0,153	0,344	0,117
2017	0,393	0,666	0,066	0,012	0,125	0,357	0,096
2018	0,414	0,675	0,062	0,010	0,112	0,366	0,087
2019	0,436	0,682	0,057	-0,003	0,103	0,372	0,080
2020	0,437	0,662	0,051	0,016	0,128	0,339	0,090
2021	0,409	0,675	0,052	0,002	0,119	0,338	0,086

↑ оптимальним є зростання значення
↓ оптимальним є спадання значення

* Джерело: розраховано автором на основі [254: 257; 260]

Динаміка обидвох із запропонованих агрегованих значень індексів оцінки фінансової стійкості домогосподарств свідчить про її погіршення на макроекономічному рівні дослідження. Ідентичні висновки за різними напрямками зміни індексів посилюють їх науково-методичну складову розробки та використання для оцінки фінансової стійкості домогосподарств.

Отже, негативна тенденція значень ІФС_{МАзр} свідчить, що потенціалом збільшення рівня фінансової стійкості домогосподарств є:

- а) зростання питомої ваги оплати праці у ВВП;
- б) зростання обсягу власних коштів в доходах домогосподарств;
- в) зростання норми заощаджень у загальній величині витрат домогосподарств.

Позитивна тенденція агрегованого індексу $ІФС_{МАсп}$ показує, що зменшення питомої ваги запозичених коштів у доходах домогосподарств та поглиблення реалізації їх інвестиційного потенціалу повинні стати джерелом забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Індекси фінансової стійкості домогосподарств $ІФС_{МІзр}$ (показників зростання) та $ІФС_{МІсп}$ (показників спадання) на мікроекономічному рівні визначаються за формулами:

$$ІФС_{МІзр} = \frac{\sum П_д + П_{нв}}{2} \quad (4.3)$$

де, $ІФС_{МІзр}$ – агрегований індекс фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні показників зростання;

$П_д$ – показник достатності доходів;

$П_{нв}$ – показник неспоживчих витрат домогосподарств;

2 – кількість показників зростання, які входять до складу агрегованого індексу $ІФС_{МІзр}$.

Якщо значення індексу $ІФС_{МІзр}$ зростатиме, то це свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні, і навпаки.

$$ІФС_{МІсп} = \frac{\sum П_в + П_е}{2} \quad (4.4)$$

де, $ІФС_{МІсп}$ – агрегований індекс фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні показників спадання;

$П_в$ – показник витрат домогосподарств на харчування;

$П_е$ – показник Енгеля;

2 – кількість показників спадання, які входять до складу агрегованого індексу $ІФС_{МІсп}$.

Якщо значення індексу $I\Phi C_{MI\text{сп}}$ зменшуватиметься, то це свідчить про покращення фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні, і навпаки.

У табл. 4.2 розраховано значення агрегованих індексів фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні $I\Phi C_{MI\text{зр}}$ та $I\Phi C_{MI\text{сп}}$ як середнє арифметичних значень показників, що входять до їх складу (P_d , P_v , P_e , $P_{нв}$).

Таблиця 4.2

Розрахунок агрегованих індексів фінансової стійкості домогосподарств, зростання $I\Phi C_{MI\text{зр}}$ та спадання $I\Phi C_{MI\text{сп}}$ на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр.*

Показник	Доходів	Витрат		Заощаджень	Агрегований індекс фінансової стійкості домогосподарств	
	Показник достатності доходів	Показник витрат на харчування	Показник Енгеля	Показник неспоживчих витрат домогосподарств		
	P_d	P_v	P_e	$P_{нв}$	$I\Phi C_{MI\text{зр}}$	$I\Phi C_{MI\text{сп}}$
	↑	↓	↓	↑	↑	↓
2001	0,589	0,644	0,781	0,063	0,326	0,713
2002	0,629	0,617	0,696	0,072	0,351	0,657
2003	0,757	0,612	0,664	0,067	0,412	0,638
2004	0,923	0,603	0,622	0,074	0,499	0,613
2005	1,143	0,595	0,580	0,089	0,616	0,588
2006	1,258	0,558	0,521	0,095	0,677	0,540
2007	1,402	0,540	0,480	0,100	0,751	0,510
2008	1,673	0,511	0,486	0,138	0,906	0,499
2009	1,587	0,532	0,507	0,122	0,855	0,520
2010	1,487	0,550	0,502	0,101	0,794	0,526
2011	1,502	0,547	0,510	0,099	0,801	0,529
2012	1,427	0,536	0,478	0,092	0,760	0,507
2013	1,427	0,537	0,473	0,098	0,763	0,505
2014	1,474	0,553	0,501	0,084	0,779	0,527
2015	1,487	0,564	0,545	0,071	0,779	0,555
2016	1,530	0,527	0,495	0,068	0,799	0,511
2017	1,827	0,510	0,454	0,071	0,949	0,482
2018	2,033	0,511	0,437	0,08	1,057	0,474
2019	2,268	0,498	0,406	0,087	1,178	0,452
2020	2,169	0,516	0,401	0,086	1,128	0,459
2021	2,454	0,489	0,386	0,087	1,271	0,438

↑ оптимальним є зростання значення

↓ оптимальним є спадання значення

* Джерело: розраховано автором на основі [269; 271: 292]

За даними табл. 4.2 можна зазначити, що протягом 2001–2021 рр. розраховані нами значення агрегованих індексів фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні – $ІФС_{МІзр}$ та $ІФС_{МІсп}$ – показують очікувані тенденції. Зокрема, показник агрегованого індексу $ІФС_{МІзр}$, значення якого має зростати, продемонстрував динаміку збільшення від +0,326 у 2001 р. до +1,271 у 2021 р.; агрегований індекс $ІФС_{МІсп}$, значення якого має спадати, показав очікувану динаміку зменшення від +0,713 у 2001 р. до +0,438 у 2021 р. Це свідчить про покращення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств на мікроекономічному рівні наукового дослідження. Дане покращення відбулось шляхом зростання доходів у середньому на одне домогосподарство на місяць темпами більшими, ніж відповідний показник прожиткового мінімуму; крім того, темпи зростання таких доходів перевищували темпи витрат домогосподарств на харчування. Вважаємо, що тенденції, які спостерігаються у фінансовій діяльності домогосподарств на мікроекономічному рівні, покращують рівень їх фінансової стійкості і є бажаними й надалі.

Грунтуючись на методиці розрахунку показників оцінювання фінансової стійкості домогосподарств (представлено в розділі 2 дисертації), виокремлюємо такі фактори впливу на їхнє значення, як: загальний розмір доходів домогосподарств; величина оплати праці в доходах; обсяг запозичених коштів домогосподарствами для забезпечення своєї життєдіяльності; обсяг заощаджень та інвестиційного потенціалу домогосподарств. Вважаємо, що зміна даних факторів може впливати на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств як позитивно, так негативно. Відповідно, під ризиками зміни фінансової стійкості домогосподарств розуміємо ймовірність виникнення певних подій, наслідки яких позитивно чи негативно позначаються на її забезпеченні.

Проблематиці ідентифікації ризиків в управлінні ресурсами суб'єктів фінансових відносин загалом та домогосподарств зокрема присвячені праці таких науковців, як Б. Пшик, М. Зварич, Я. Кашуба, Л. Слобода [60], М. Зварич

[208], Д. Дерменджі [374], О. Зоріна [375], І. Білоус [376], В. Коваленко, Н. Мацедонська [377], А. Старостіна, В. Кравченко [378] та ін.

Водночас дані дослідження, як правило, стосуються сфери фінансової безпеки домогосподарств (загроз виникнення та чинників впливу) із виокремленням методів, інструментів, форм її забезпечення. Ми пропонуємо здійснити глибший аналіз ідентифікації саме ризиків, які впливають на забезпечення фінансової стійкості домогосподарства. Усвідомлення ризиковості окремих подій у діяльності домогосподарства, розуміння передумов для їх виникнення та оцінка позитивних або негативних наслідків дасть змогу забезпечити збалансованість фінансових ресурсів домогосподарства у коротко- або довгостроковій перспективі й надалі привести до забезпечення його фінансової стійкості.

Аналіз наукових підходів до розкриття суті поняття та передумов для виникнення ризику у фінансовій діяльності домогосподарства свідчить про їх однаковість. Зокрема, М. Діба розглядає дане поняття як «вид ризику, який виникає у фінансово-економічній діяльності суб'єкта, коли причинно-наслідковий результат або заходи його досягнення відрізняються від встановлених цілей та планових норм, а отримані відхилення мають вартісний характер» [379, с. 24]. Доповнює дане визначення В. Вітлінський, який зазначає, що «ризик – це економічна категорія, що відображає характерні особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин об'єктивно наявних невизначеності і конфліктності, іманентних процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обмежені можливими загрозами і невикористаними можливостями» [380]. О. Зур'ян пропонує визначати фінансові ризики втрати фінансових ресурсів унаслідок впливу факторів макроекономічного та мікроекономічного рівня [381, с. 144]. Розкриваючи етимологію поняття «економічний ризик» М. Клапків доводить, що «поява більшої імовірності того, що у разі недосягнення бажаного результату діяльності або досягнення його лише «невеликою» мірою, така діяльність визнається некорисною або економічно неефективною, тобто

кваліфікується як ризик» [382, с. 20]. Спільним для розглянутих наукових підходів є розуміння, що передумовами виникнення фінансового ризику є невизначеність внутрішніх і зовнішніх умов, однак вони є широкими та не враховують особливостей життєдіяльності домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин. Узагальнюючи розглянуті підходи, у понятті «ризик» для фінансів домогосподарств виокремлюємо такі його ознаки:

- Альтернативність варіантів формування (використання) фінансових ресурсів та, відповідно, варіативність отриманих результатів;
- Імовірність відхилення від передбачених результатів після вибору одного з альтернативних рішень;
- Можливість неотримання запланованого рівня доходу та необхідність покриття незапланованих збитків.

На рис. 4.1 представлено схему прийняття фінансових рішень домогосподарств в умовах ризику. Як видно із даного рисунку, прийняття фінансових рішень домогосподарств не в умовах ризику взагалі не існує, адже внутрішнє і зовнішнє середовище завжди змінюються. Тезу про неможливість безризикової економічної (фінансової) діяльності обґрунтовують та розвивають О. Зур'ян [381, с. 143]; В. Кучеренко, В. Карпов, А. Карпов [383, с. 8]; Т. Васильєва, С. Леонов, Я. Кривич [384, с. 10] та ін. Усвідомлення ризиковості фінансової діяльності передбачає необхідність формування системи управління ризиками домогосподарств – цілеспрямованого впливу суб'єкта, який діє (ним виступає домогосподарство) на об'єкт (конкретний вид ризику) за допомогою визначених методів (інструментів). Таким чином, елементами фінансового ризику домогосподарств, що позитивно (або негативно) впливають на фінансову стійкість домогосподарств, є:

1) об'єкт – показники забезпечення фінансової стійкості, умови функціонування яких не відомі. У нашому випадку це дохід, витрати, заощадження та інвестиційний потенціал домогосподарства;

2) суб'єкт – домогосподарство як особа, компетентна ухвалювати рішення щодо ставлення до об'єкта й зацікавлена в результатах керування;

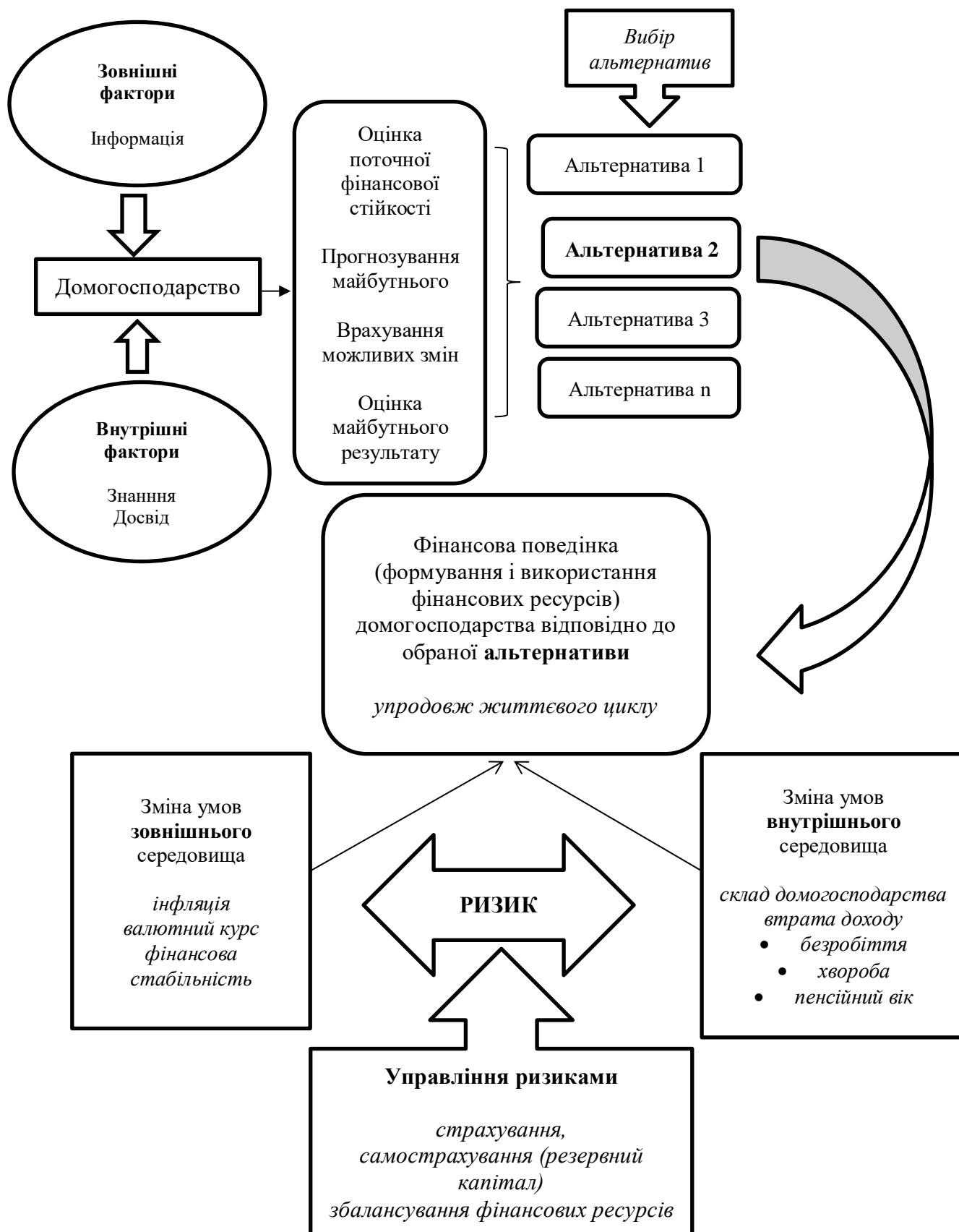

Рис. 4.1. Схема прийняття фінансових рішень домогосподарств в умовах ризику *

* Джерело: запропоновано автором

3) джерело – фактори (явища, процеси, предмети), які породжують невизначеність. Фактори невизначеності, зумовлені процесами всередині домогосподарства, ми класифікуємо як ендогенні (склад домогосподарства, безробіття його членів, тимчасова або постійна непрацевдатність), а ті, що зумовлені зовнішнім середовищем, як екзогенні (інфляція, валютний курс національної грошової одиниці, відсоткова ставка на фінансовому ринку за депозитами, кредитами, форс-мажор та ін.).

Очевидно, що ідентифікація ризиків, зумовлених ендогенними факторами, передбачає і діяльність з їх мінімізації з боку самого домогосподарства (на мікрорівні); зумовлених екзогенними факторами, відповідно, діяльність з їх мінімізації з боку держави (на макрорівні).

Ендогенні ризики безпосередньо стосуються домогосподарства, а отже, піддаються класифікації, спостереженню та мінімізації. Структурні елементи цих ризиків (зміни в складі домогосподарства, безробіття його членів, тимчасова або постійна непрацевдатність), об'єкти (доходи чи витрати домогосподарств), напрям впливу (зростання або спадання) та методи їх мінімізації (обов'язкове або добровільне страхування, самострахування) наведено на рис. 4.2.

Як видно із рис. 4.2, ендогенні ризики, негативно впливаючи на доходи домогосподарства, ставлять під загрозу фінансове забезпечення його життєдіяльності. З метою мінімізації ризику зменшення доходів через безробіття членів домогосподарства дослідники сфери фінансів домогосподарств пропонують використати такі методи, як самострахування (формування резервного фонду) або страхування (обов'язкове чи добровільне).

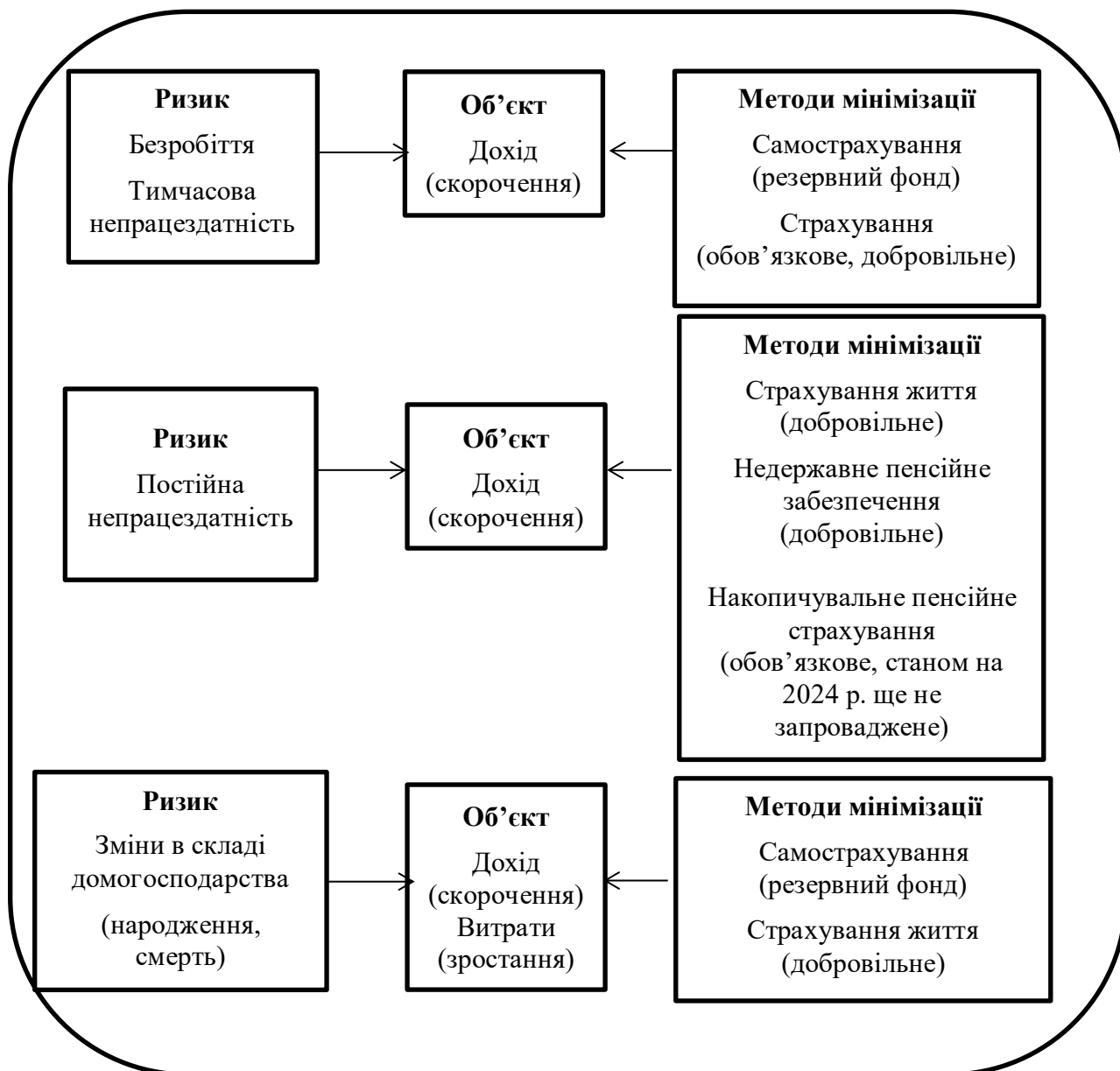

Рис. 4.2. Елементи ендогенних ризиків та методи їх мінімізації *

* Джерело: запропоновано автором

В основу використання запропонованих методів покладено тезу, що мінімізація (або нівелювання) ризику (ризиків) – це формування певного обсягу фінансових ресурсів, для забезпечення життєдіяльності домогосподарства у випадку його (їх) настання. Тобто, такі ресурси повинні забезпечити фінансову стійкість домогосподарства у випадку виникнення внутрішніх (або зовнішніх) загроз його життєдіяльності. На нашу думку, такий підхід дає можливість кількісно виміряти, з одного боку, показники, що оцінюють фінансову стійкість, а з іншого – стати частиною системи ризик-менеджменту (управління

ризиками) яку варто розробити та поширити не лише на фінансові, але й інші ризики, яким піддаються домогосподарства.

Екзогенні ризики безпосередньо не визначаються домогосподарством, але формують середовище його фінансової діяльності, а тому повинні піддаватися спостереженню та мінімізації. Елементами таких ризиків, на нашу думку, є інфляція, різкі коливання валютного курсу (девальвація національної грошової одиниці), розмір відсоткової ставки за депозитами (кредитами), форс-мажорні обставини (війна, стихійне лихо та ін.). Діяльність з мінімізації частини екзогенних чинників, які мають економічний (фінансовий) характер, здійснюється державою в особі різних органів державної влади, переважно Національного банку України.

Елементи запропонованих нами екзогенних ризиків (інфляція, зміна валютного курсу, розмір відсоткової ставки за депозитами, кредитами), об'єкт (складові фінансової діяльності домогосподарств – доходи, витрати, заощадження та інвестиції) і методи їх мінімізації (грошово-кредитна, фіскальна, соціальна політики, с держави) наведено на рис. 4.3.

Рис. 4.3. Елементи екзогенних ризиків та методи їх мінімізації *

* Джерело: запропоновано автором

Як видно із рис. 4.3, об'єктом негативного впливу екзогенних ризиків є всі складові фінансової діяльності домогосподарства – його доходи, витрати, заощадження та інвестиції. Різке знецінення національної грошової одиниці, її девальвація ставлять під загрозу фінансове забезпечення його поточної

життєдіяльності – зниження рівня доходів та витрат (купівельної спроможності); високий рівень відсоткових ставок за депозитами (як результат знецінення грошової одиниці), кредитами негативно впливає на обсяги заощаджень, інвестицій та ставить під загрозу досягнення фінансової стійкості в перспективі.

Мінімізація ризику погіршення фінансової стійкості домогосподарств через дію екзогенних чинників здійснюється методами грошово-кредитної політики Національного банку України. В основу використання запропонованих методів покладено тезу, що політика низьких показників інфляції, стабільності валютного курсу, низьких значень відсоткових ставок за депозитами чи кредитами дозволить забезпечити не лише поточну фінансову стійкість домогосподарств, але й у перспективі. Наша позиція ґрунтується на положеннях чинного законодавства, а саме – ст. 99 Конституції України [385], ст. 6 Закону України «Про Національний банк України», де основною функцією Національного банку визначено цінову стабільність у державі. Сутність цінової стабільності полягає в «збереженні купівельної спроможності національної валюти шляхом підтримання в середньостроковій перспективі (від трьох до п'яти років) низьких, стабільних темпів інфляції, що вимірюються індексом споживчих цін» [386]. Згідно із запропонованим підходом рівень інфляції в середньостроковій перспективі повинен бути на рівні 5% із допустимим діапазоном відхилень ± 1 в. п. [387]. Досягнення пріоритетної цілі Національного банку України пов'язане із забезпеченням поточної фінансової стійкості домогосподарств. Відповідно, щорічний показник інфляції на рівні 5% (± 1 в. п.) будемо вважати оптимальним (пороговим) значенням для оцінки її впливу на фінансову діяльність домогосподарств.

Другою за пріоритетністю ціллю грошово-кредитної (монетарної) політики Національного банку України є сприяння фінансовій стабільності, передусім стабільності банківської системи, якщо це не перешкоджає досягненню цілі з цінової стабільності. Фінансова стабільність досягається стабілізацією інфляційних очікувань, зваженою оцінкою валютних ризиків,

підвищенням довіри до національної грошової одиниці разом із дедоларизацією економічних відносин, зростанням довіри до банків та інших фінансових установ тощо. Якісна оцінка фінансової стабільності представлена в періодичних звітах Національного банку України [388].

На відміну від монетарної політики, ціллю якої є цінова стабільність та чітко виражений кількісний індикатор для вимірювання цілі (індекс споживчих цін), політика фінансової стабільності «значною мірою покладається на якісні (тобто не вимірювані кількісно) цілі й не має єдиних універсальних показників для їх оцінки» [389]. Відповідно, оцінка впливу фінансової стабільності на фінансову стійкість домогосподарств передбачатиме розробку якісних показників.

Третьою ціллю є сприяння дотриманню стійких темпів економічного зростання та підтримання економічної політики Кабінету Міністрів України за умови, що це не перешкоджає виконанню цілей цінової та фінансової стабільності [387, с. 2]. Координуючи монетарні інструменти із бюджетно-податковою політикою держави, дана ціль створює сприятливе середовище для розкриття потенціалу домогосподарств, що позитивно впливатиме на їх фінансову стійкість. Економічне зростання має кількісний вимір через відповідний індекс реального ВВП ($I_{\text{ВВП}}$). Відповідно, порівнюючи значення $I_{\text{ВВП}}$ із запропонованими нами показниками оцінки фінансової стійкості домогосподарств на макро- ($I_{\text{ФС}_{\text{МАзр}}}$, $I_{\text{ФС}_{\text{МАсп}}}$) та мікроекономічному рівнях ($I_{\text{ФС}_{\text{МІзр}}}$, $I_{\text{ФС}_{\text{МІсп}}}$), ми зможемо розрахувати вплив політики економічного зростання на їх фінансову стійкість. На нашу думку, досягнення другої та третьої цілі прямо пов'язане із забезпеченням фінансової стійкості домогосподарств у стратегічній перспективі, воно забезпечує динамічну збалансованість їх фінансових ресурсів.

Проведену ідентифікацію ризиків ендогенного та екзогенного характеру доцільно доповнити розрахунком їхнього впливу на фінансову стійкість домогосподарств у п. 4.2 дисертації.

4.2. Вплив ендогенних чинників на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств та шляхи їх мінімізації

Як зазначалось нами раніше, фінансова стійкість є однією з характеристик оцінки фінансового стану домогосподарств. Ефективність організації та функціонування системи управління фінансовими ресурсами домогосподарств істотною мірою визначають стан фінансових ресурсів (їх склад, структуру), а отже, і фінансову стійкість (здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам забезпечення життєдіяльності). В умовах стійкості фінансові ресурси виконують своє призначення – забезпечують життєдіяльність домогосподарства у коротко -, середньо - та довгостроковій перспективі. У разі ж незадовільного результату, система управління фінансовими ресурсами повинна перевірятися тією мірою, яка необхідна для виявлення конкретних причин виникнення проблеми (або проблем).

Система управління фінансовими ресурсами домогосподарств залежить від великої кількості факторів, які виникають і формуються або у внутрішньому середовищі домогосподарства (ендогенні фактори), або в навколишньому середовищі (екзогенні фактори). Відповідно, ендогенні фактори, які своїм походженням належать до самого домогосподарства, є об'єктом управління. Оцінювання їхнього впливу можливе шляхом зміни складу, структури фінансових ресурсів домогосподарства.

Проведений аналіз поточного управління фінансових ресурсів домогосподарств свідчить про покращення всіх показників їх фінансової стійкості на мікроекономічному рівні та погіршення значення на макроекономічному рівні. Це підтверджується значеннями запропонованих нами агрегованих індексів оцінки фінансової стійкості домогосподарств (табл. 4.1 та табл. 4.2).

До такого становища на мікроекономічному рівні привела фінансова діяльність домогосподарств, коли витрати на забезпечення поточної життєдіяльності зростали на рівні, більшому від мінімальних значень

прожиткового мінімуму, та відповідали темпам збільшення доходів домогосподарств. Відповідні темпи зростання власних доходів повністю забезпечували покриття витрат домогосподарств, що підтверджується таким показником, як збільшення показника достатності доходів (у 3,6 раза), та скороченням питомої ваги витрат на харчування у їхніх доходах (показнику Енгеля на 48,7%). Джерелом видатків домогосподарств були й зовнішні фінансові ресурси, адже питома вага кредитних ресурсів у складі доходів домогосподарств має чітку тенденцію до скорочення упродовж 2001–2021 рр. (у 3,9 раза). Це спричинило нестачу фінансових ресурсів та скорочення практики їхнього використання на заощадження та інвестиції (норма заощаджень скоротилась у п'ять разів, значення показника оцінки інвестиційного потенціалу на 30%).

Оцінка ендогенних чинників, які б впливали на фінансову стійкість домогосподарств, полягає в їх виявленні та систематизації. При цьому головними завданнями мають стати забезпечення результативності планування доходів для забезпечення виконання планових видатків, ритмічності виконання доходів та ступеня рівномірності видатків.

На нашу думку, найважливішим ендогенним чинником впливу на фінансову стійкість є розмір доходу домогосподарств: його зниження в результаті втрати працездатності членів домогосподарства негативно впливає на фінансову стійкість і навпаки. Втрата працездатності має тимчасовий або постійний характер.

Розглянемо вплив ендогенного ризику тимчасової втрати доходу та інструменти його подолання шляхом формування резервного фонду домогосподарств.

На думку дослідників ринку праці України [390] та даних ДССУ [391], середня тривалість пошуку роботи безробітними складає 6 місяців. Тому, з метою мінімізації ризику не забезпечити життєдіяльність домогосподарства через причину втрати доходу впродовж цього теоретично можливого проміжку часу відновлення зайнятості повинен бути сформований відповідний резервний

(страховий) фонд. Обсяг такого фонду пропонується сформувати в розмірі 6-місячного доходу домогосподарства (Сф), що, окрім іншого, дозволить вивести головні показники, які дадуть можливість оцінити фінансову стійкість домогосподарства.

Значення індексу Сф у розмірі 6-місячного доходу домогосподарства прийнято за 1. Відповідно, якщо воно знаходиться в межах ≥ 1 , то це свідчатиме про високий рівень фінансової стійкості домогосподарства та ефективне управління ризиками. Тому критерії оцінки фінансової стійкості в рамках нашого підходу можна сформулювати так:

- 1) наявність резервного фонду в розмірі 6-місячного (та більше) доходу домогосподарства ($Cф1 \geq 1$) – абсолютно стійкий фінансовий стан;
- 2) наявність резервного фонду в розмірі від 4- до 6-місячного доходу домогосподарства ($0,7 \leq Cф2 \leq 1$) – переважно стійкий фінансовий стан;
- 3) наявність резервного фонду в розмірі від 1- до 3-місячного доходу домогосподарства ($0,2 \leq Cф3 \leq 0,6$) – нестійкий фінансовий стан;
- 4) наявність резервного фонду в розмірі до 1-місячного доходу домогосподарства ($Cф4 \leq 0,2$) – критичний фінансовий стан.

Переваги і недоліки формування резервного капіталу як методу мінімізації ризику втрати доходу систематизовані в табл. 4.3.

Таблиця 4.3

Переваги та недоліки формування резервного капіталу як методу мінімізації ризику втрати доходу домогосподарства

Переваги	Недоліки
1. Можливість виявлення об'єкту, який характеризується найбільшим ступенем ризику – дохід домогосподарства. 2. Здійснення загальної оцінки фінансової стійкості та відповідного ризику. 3. Відсутність витрат на проведення оцінки ризику	1. Не аналізуються джерела походження ризику, ризик приймається як цілісна величина, тобто ігноруються мультискладові ризику (причини безробіття, його об'єктивні чи суб'єктивні передумови виникнення) 2. Неврахування факторів виникнення ризику втрати доходу в майбутньому

* Джерело: запропоновано автором на основі [384, с. 64]

Як показано в табл. 4.3, основним недоліком формування резервного фонду як методу мінімізації ризику скорочення доходу є те, що він не враховує впливу конкретних факторів на зростання або зниження ступеня ризику. Водночас перевагами є можливість оцінити загальну фінансову стійкість за допомогою нескладного механізму порівняння обсягу сформованого резервного фонду з його оптимальним значенням.

Основною вимогою стосовно інструментів формування резервного капіталу, метою якого є забезпечення поточної життєдіяльності домогосподарства у випадку настання ризику втрати доходу через настання безробіття або тимчасової непрацевдатності, ми висуваємо надійність. Проаналізовані тенденції здійснення заощаджень домогосподарствами України в розділі 3 дисертації дозволяють нам визначити депозит у фінансових установах з можливістю вільного поповнення та зняття коштів як найбільш вдалий інструмент формування резервного капіталу домогосподарств. Наша позиція обумовлена такими міркуваннями:

- а) це низькоризиковий інструмент із відомою заздалегідь дохідністю;
- б) депозит у фінансових установах із можливістю вільного поповнення та зняття коштів дозволяє швидко та повною мірою забезпечити життєдіяльність домогосподарства у випадку виникнення ризикових подій;
- в) дохідність за використанням інструменту на рівні інфляції дозволяє уникнути знецінення національної грошової одиниці.

Фактична тривалість формування резервного фонду домогосподарства (T_{RF}) розраховується за формулою:

$$T_{RF} = \frac{\sum RF}{N_{RF}} * 100\%, \quad (4.5)$$

де T_{RF} – тривалість формування резервного фонду домогосподарства, місяців;

$\sum RF$ – розмір резервного фонду домогосподарства; запропоновано сформувати на рівні 6-місячних доходів домогосподарства;

N_{RF} – визначена індивідуально норма формування резервного фонду домогосподарства (% від місячних доходів).

Таким чином, враховуючи формулу (4.5), темпи формування резервного фонду визначатимуться домогосподарствами індивідуально і залежатимуть від розміру щомісячних заощаджених коштів. Наприклад:

- за умови щомісячного заощадження 20% отриманого доходу, його формування в оптимальному розмірі триватиме 2,5 роки (30 міс.);
- за умови щомісячного заощадження 10% отриманого доходу, його формування в оптимальному розмірі триватиме 5 років (60 міс.);
- за умови щомісячного заощадження 5% отриманого доходу, його формування в оптимальному розмірі триватиме 10 років (120 міс.).

Ступінь формування страхового (резервного) фонду домогосподарствами України як методу мінімізації ризику втрати власного доходу вважаємо за доцільне здійснювати на основі їх самооцінювання (опитування). Зокрема, у період з 10 серпня по 26 серпня 2021 року компанією Info Sapiens було проведено Всеукраїнське опитування громадян, за результатами якого опубліковано звіт «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021» [392].

Опитавши 2040 респондентів у віці 18-79 років з усіх областей України, за винятком окупованих територій, встановлено, що частка респондентів, здатних забезпечувати свої поточні витрати в разі втрати основного джерела доходу до місяця в Україні складає 41%, від одного місяця до шести місяців – 41%, понад шість місяців – 7% (рис. 4.4)

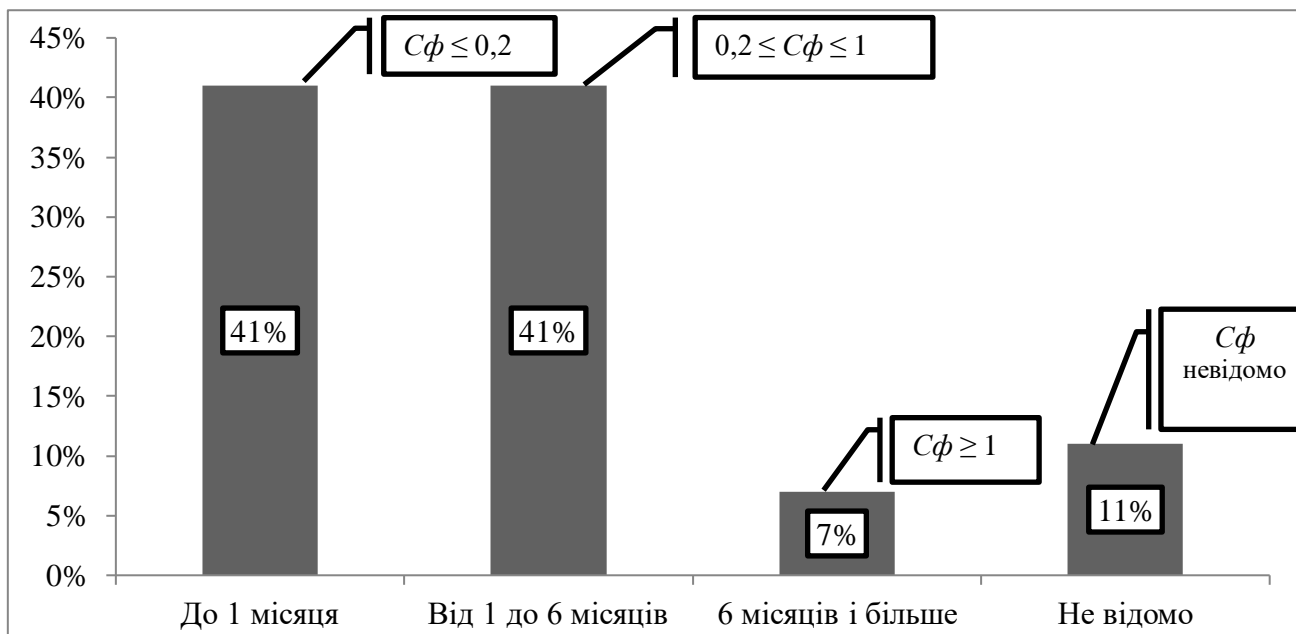

Рис. 4.4. Період, на який вистачить заощаджень домогосподарств в разі втрати основного джерела доходу *

* Джерело: побудовано автором на основі [392, с. 51]

Дані рис. 4.4 свідчать, що майже половина домогосподарств України (41%) має критичний рівень власної фінансової стійкості перед ризиками – сформований ними страховий (резервний) фонд менший від суми власних місячних доходів. Тільки 7% домогосподарств відповідають критеріям абсолютної фінансової стійкості – зі страховим фондом на рівні більше як 6 місячних доходів. Решта домогосподарств (41%) характеризуються рівнем фінансової стійкості, який ми не можемо визначити правдиво, і перебувають у проміжку від нестійкого (наявність резервного фонду в розмірі від 1- до 3-місячного доходу домогосподарства) до стійкого (наявність резервного фонду в розмірі від 4- до 6-місячного доходу домогосподарства).

Розміри формування страхового фонду перебувають у прямій залежності від величини місячних доходів домогосподарства. Зокрема, спостерігається тенденція, коли при досягненні місячного доходу в розмірі приблизно 7 тис. грн відбувається зростання періоду, на який домогосподарствами формується резерв коштів (рис. 4.5).

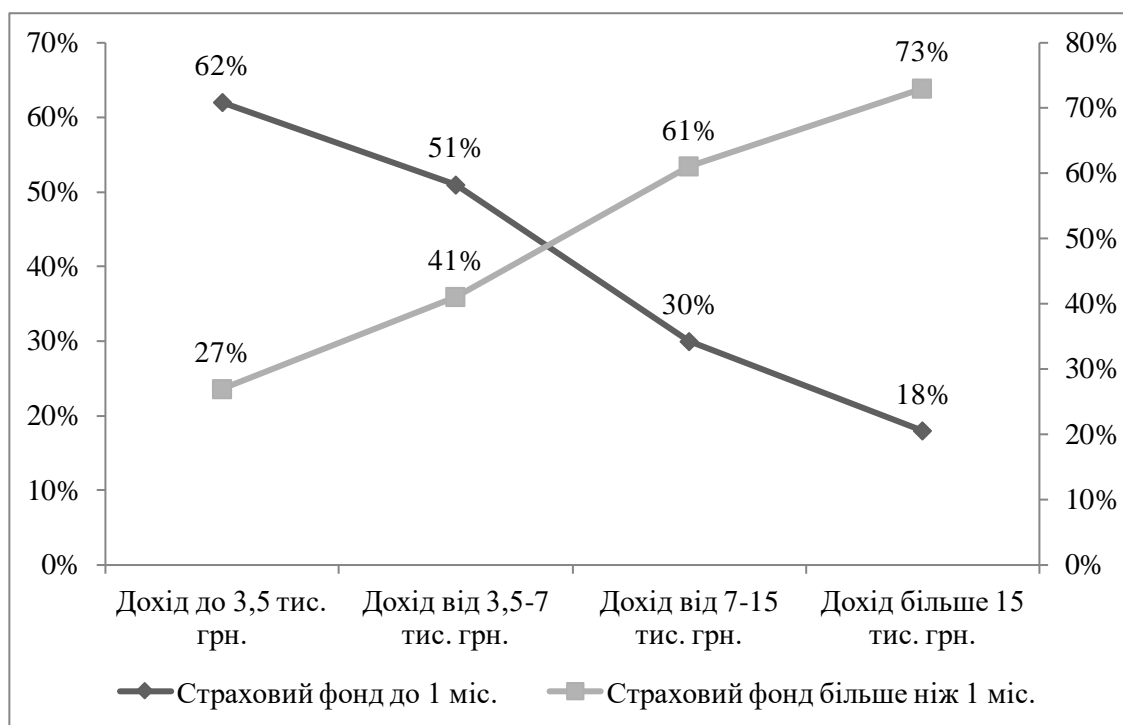

Рис. 4.5. Розмір страхового фонду домогосподарств залежно від рівня місячного доходу, % респондентів *

* Джерело: побудовано автором на основі [392, с. 52]

Згідно з результатами опитування [392] 62% домогосподарств із рівнем місячного доходу до 3,5 тис. грн формують власний страховий фонд у розмірі місячних доходів (відповідно, 27% – понад 1 місяць); 51% домогосподарств із рівнем місячного доходу від 3,5 до 7 тис. грн формують власний страховий фонд у розмірі місячних доходів (відповідно, 41% – понад 1 місяць); 30% домогосподарств із рівнем місячного доходу від 7 до 15 тис. грн формують власний страховий фонд у розмірі місячних доходів (відповідно, 61% – понад 1 місяць); лише 18% домогосподарств із рівнем місячного доходу понад 15 тис. грн формують власний страховий фонд у розмірі місячних доходів (відповідно, 73% – понад 1 місяць) (рис. 4.5).

Формування резервного фонду і забезпечення коштами поточної життєдіяльності домогосподарства у випадку настання безробіття є надійним, проте дорогим та нераціональним методом. На цю властивість резервного фонду як форми самострахування в покритті збитків від непередбачуваних подій вказують як дослідники теорії економічного ризику (Т. Васильєва, С.

Леонов, Я. Кривич [384, с. 126]), так і теорії фінансів (В. Опарін [42, с. 102]). Їхня позиція обумовлена тезою, що резервний фонд формується власними фінансовими ресурсами домогосподарства, які вивільняються від свого основного призначення – забезпечення його життєдіяльності. Альтернативним методом для створення резервного фонду домогосподарствами коштом власних фінансових ресурсів є формування колективних страхових фондів. Останні мають добровільний або обов'язковий характер.

В Україні створена система загальнообов'язкового державного соціального страхування з метою фінансового забезпечення домогосподарств у разі захворювання, втрати працездатності (повної, часткової або тимчасової), втрати годувальника, безробіття, досягнення пенсійного віку та в інших випадках. Формування фінансових ресурсів державного соціального страхування має ряд особливостей:

а) здійснюється шляхом використання такого інструменту як єдиний соціальний внесок [393]. Що стосується суті такого виду обов'язкового платежу, то слід вказати, що його головною особливістю визначено насамперед цільове призначення. Тобто, цей внесок надходить у спеціально визначені і створені для цього фонди (Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування України, Фонд соціального страхування України на випадок безробіття), їх використовувати не за призначенням не дозволяється, а змінити цільове призначення можна тільки в законодавчому порядку. Цей внесок доцільно розглядати як своєрідний цільовий податок;

б) платниками внеску є лише роботодавці (юридичні особи, фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності з найманими працівниками). Варто зазначити, що норма, за якою наймані працівники також сплачували за себе соціальні внески до державних цільових фондів скасована у 2015 році.

Використання фінансових ресурсів системи загальнообов'язкового державного соціального страхування покликане матеріально забезпечити вітчизняні домогосподарства у випадку настання ризиків:

а) за соціальним страхуванням від нещасного випадку – обставини, унаслідок яких може статися нещасний випадок або професійне захворювання. Передбачено фінансування страхових виплат: втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності (щомісячна страхова виплата); одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого); дитині, яка народилася з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності; страхових витрат на медичну та соціальну допомогу [394];

б) за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – обставина, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть тимчасово втратити засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або надання соціальних послуг. Є такі види соціальних допомог, як: допомога по тимчасовій непрацездатності (включно з доглядом за хворою дитиною); допомога по вагітності та пологах; допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві); оплата лікування та/або реабілітаційної допомоги у відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм [394];

в) за соціальним страхуванням на випадок безробіття – обставина, унаслідок якої члени домогосподарства можуть втратити роботу. Передбачено фінансування допомоги по безробіттю; допомоги на поховання в разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні; соціальні послуги із професійної підготовки, перекваліфікації безробітного тощо [395];

г) за пенсійним страхуванням – обставини досягнення віку, що дає право на призначення пенсії за віком; набуття інвалідності, що дає право на призначення пенсії по інвалідності; втрати годувальника, що дає право на отримання відповідної пенсії [396].

Таким чином, фінансові ресурси загальнообов'язкових колективних страхових фондів в Україні формуються шляхом застосування такого важеля

фінансового механізму, як єдиний соціальний внесок, та використовуються на потреби застрахованих осіб (домогосподарств) на засадах безповоротного, безвідплатного, безстрокового виділення коштів (фінансування). Оскільки формування державних цільових фондів здійснюється лише коштом роботодавців, для домогосподарств України даний метод мінімізації та нівелювання ризиків фінансової стійкості є безоплатним.

Як засвідчує чинне законодавство у сфері державного соціального страхування, розмір соціальних виплат:

- залежить від страхового стажу й обмежений строками (наприклад, при фінансуванні допомоги по тимчасовій непрацездатності, безробіттю тощо);
- залежить від страхового стажу і не обмежений строками (наприклад, пенсії за віком, щомісячні страхові виплати в разі нещасного випадку тощо);
- не залежить від страхового стажу та строків (наприклад, при фінансуванні допомоги на поховання безробітного, пенсіонера тощо).

Це пов'язано насамперед з фінансовими можливостями державних цільових фондів та Державного бюджету України, який виступає їх донором (особливо Пенсійного фонду України, дефіцит формування фінансових ресурсів якого почав покриватися бюджетними коштами з початку із 2010 року [397] і триває донині).

З цього погляду, домогосподарства не є суб'єктом системи управління власними ризиками, а її об'єктом; його фінансову стійкість перед зовнішніми і внутрішніми ризиками чітко визначити не можливо, проте вона однозначно не критична і не абсолютна, тобто значення показника Сф знаходитиметься в проміжку від 0,2 (критична фінансова стійкість) до 0,5–0,6 (де 1, абсолютна фінансова стійкість; резервний фонд сформований у розмірі 6 місячних доходів членів домогосподарства). Наша позиція обумовлена тим, що фінансування з боку колективних страхових фондів поширюється на всі домогосподарства у випадку настання страхових ризиків без обмежень, проте в жодному із передбачених чинним законодавством ризиків не відшкодовує 100% місячного доходу домогосподарства. Зокрема, на думку С. Качули, Л. Лисяк, Л. Баранник,

Ю. Масюк та Т. Сальникової, одним із принципів реформування системи охорони здоров'я України є «неприпустимість: а) значних (катастрофічних) витрат домогосподарств на випадок хвороби та б) відмови від отримання необхідної медичної допомоги через неспроможність оплатити її у випадку необхідності» (авт. переклад) [398].

Переваги та недоліки формування колективних страхових фондів як методу мінімізації ризику втрати доходу систематизовані в табл. 4.4.

Таблиця 4.4

Переваги та недоліки формування колективних страхових фондів як методу мінімізації ризику втрати доходу домогосподарства *

Переваги	Недоліки
<p>1. Розподіл ризику – втрати доходу домогосподарства – між учасниками колективних страхових фондів. Даний розподіл як інструмент управління ризиками здійснюється не тільки між домогосподарствами, але й у часовому вимірі</p> <p>2. Відсутність витрат на відшкодування ризику. Відповідно, у домогосподарства з'являються додаткові фінансові ресурси (порівняно із самострахуванням і необхідністю формування страхового фонду) для здійснення витрат, заощаджень чи інвестицій.</p>	<p>1. Не дозволяє компенсувати збитки, що виникають внаслідок настання страхової події, у повному обсязі. Досягнути рівня абсолютної фінансової стійкості (відшкодування 100% втраченого доходу і формування резервного фонду у розмірі 6 місячних доходів домогосподарства) неможливо. Враховуючи положення чинного законодавства, значення запропонованого нами показника оцінки фінансової стійкості Сф знаходиться в проміжку між 0,2 (критична фінансова стійкість) до 0,5-0,6 (нестійка фінансова стійкість).</p> <p>2. Можливість страхування лише масових ризиків, перелік яких визначений законодавчо.</p> <p>3. Не дозволяє знизити рівень ризику, а лише надає можливість матеріального відшкодування у випадку настання ризикової події.</p>

* Джерело: запропоновано автором на основі [393: 396]

Як бачимо з табл. 4.4, основним недоліком використання колективних страхових фондів як методу мінімізації ризику скорочення доходу є те, що не можливо сформувати резервний фонд у розмірі 6 місячних доходів домогосподарства і тим самим забезпечити його абсолютну фінансову стійкість. Водночас перевагою є відсутність витрат для домогосподарства задля мінімізації (нівелювання) ризику втрати власного доходу – вони повною мірою забезпечуються коштами роботодавців, Державного бюджету України. Відповідно, порівняно із самострахуванням та необхідністю формування

страхового фонду домогосподарства власними коштами у нього з'являються додаткові фінансові ресурси для здійснення поточних витрат, заощаджень чи інвестицій. Тому мінімізація ризиків втрати доходу вітчизняних домогосподарств методом створення та функціонування системи державних колективних страхових фондів покращує фінансовий стан домогосподарства краще, ніж формування індивідуальних (резервних) фондів. Тим часом формування індивідуального (резервного, страхового) фонду чи колективних страхових фондів не дає можливості в цілому схарактеризувати їхній вплив на фінансову стійкість домогосподарств перед ризиком виникнення внутрішніх (ендогенних) чи зовнішніх (екзогенних) загроз. Розглянемо детальніше особливості забезпечення фінансової стійкості домогосподарств унаслідок зменшення доходів через постійну втрату працездатності. Серед найважливіших причин постійної втрати працездатності ми виокремлюємо досягнення пенсійного віку членами домогосподарства. Погіршення фінансового стану домогосподарств відбулось через незадовільне співвідношення розміру державної пенсійної виплати до розміру заробітної плати, яка передує виходу на пенсію.

На рис. 4.6 наведено дані середніх розмірів доходу домогосподарства та пенсійної виплати та співвідношення між ними за 2004–2021 рр. Як засвідчують представлені дані, існує чітко виражена тенденція до скорочення значення показника співвідношення між середнім розміром пенсії та середнім розміром доходу домогосподарств від 76,8% у 2009 р. до 46,8% у 2021 р. Середній розмір доходу домогосподарства за місяць зріс від 430 грн у 2004 р. до 7503 грн у 2021 р., або в 17,4 раза; відповідно, середній розмір пенсійної виплати за аналогічний період зріс від 182 грн до 3508 грн, або в 19,2 раза. Це зумовило практично незмінність показника питомої ваги середнього розміру пенсійної виплати на рівні 45% до середньомісячного доходу домогосподарства.

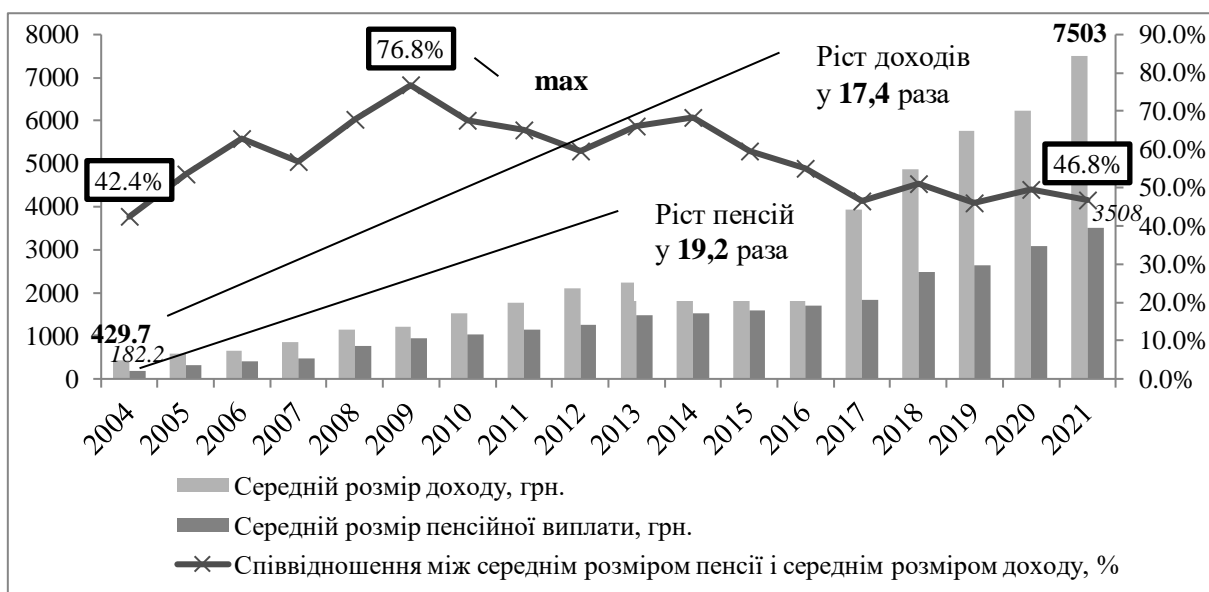

Рис. 4.6. Динаміка середніх розмірів доходу домогосподарств, пенсійної виплати та співвідношення даних показників між собою за 2004–2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [332; 399: 401]

Тому підвищення співвідношення між середнім розміром пенсії та середнім розміром доходу домогосподарства розглядатиметься нами як можливий резерв для покращення значень агрегованих індексів фінансової стійкості домогосподарств на макро- та мікроекономічному рівнях, а отже, і їх фінансової стійкості в період життєдіяльності на пенсії. Власне це завдання і покликана вирішити пенсійна реформа – перехід від солідарної до індивідуально-накопичувальної пенсійної системи, від одно- до трирівневої пенсійної системи.

Пропонована економіко-математична модель стосується забезпечення доходами майбутніх пенсіонерів у межах реалізації другого рівня державної пенсійної системи. Тобто, йдеться про таку ситуацію, коли пенсійні внески акумулюватимуться впродовж періоду трудової активності домогосподарства і з врахуванням величини приватного накопиченого пенсійного фонду та відсотка інвестиційного доходу від його використання, а також отримання пенсійних виплат як певної частини доходу.

Слід зазначити, що вихідними умовами при побудові економіко-математичної моделі стали припущення, що період отримання пенсії членом

домогосподарства втричі менший від періоду сплати ним пенсійних внесків: 35 років страхового стажу будуть співвідноситися з 15 роками отримання пенсії. Ми визначимо обсяги накопичених пенсійних коштів за умов сплати пенсійних внесків лише у формі утримань із заробітної плати членів домогосподарства без врахування чинних нарахувань на фонд оплати праці. Запропоновано варіанти ставок пенсійних внесків у межах від 7% (як передбачається з боку держави [402]) до 10,5% та варіанти інвестиційного доходу на накопичені впродовж 35 років трудової активності внески в межах від 3% до 6,5%.

Метою побудови моделі є:

а) визначення умов, за яких обсяг акумульованих пенсійних внесків має забезпечити якомога більший відсоток співвідношення між отриманими доходами домогосподарств і майбутньою пенсійною виплатою;

б) встановлення зв'язку (якщо такий існує) між питомою вагою фонду оплати праці у ВВП та співвідношенням між отриманими доходами домогосподарств і його майбутньою пенсією.

Накопичений упродовж умовного року бюджет Накопичувального пенсійного фонду (НакПФ) можна математично виразити формулою майбутньої вартості грошей (FV), яка розглянута нами в розділі 1 дисертації (4.6).

За умови існування інвестиційного доходу (r , %) на отриману величину доходів НакПФ його ресурси за перший рік функціонування становитимуть:

$$\text{НакПФ}_1 = \text{НакПФ} * (1 + r), \quad (4.6)$$

де НакПФ – ресурси НакПФ на перший рік;

НакПФ₁ – ресурси НакПФ₁ за умови існування інвестиційного доходу;

r – ставка інвестиційного доходу на акумульовані ресурси НакПФ.

За умови сплати пенсійних внесків домогосподарств упродовж періоду T років та незмінності інших факторів (відсоток інвестиційного доходу, пенсійних внесків) накопичена величина бюджету накопичувального пенсійного фонду (БнакПФ) дорівнюватиме:

$$\text{БнакПФ} = \sum_{i=1}^T \text{НакПФ} * (1 + r)^T \quad (4.7)$$

$$\text{або БНакПФ} = n \frac{(1+r)^T - 1}{r}, \quad (4.8)$$

де T – період сплати домогосподарством пенсійних внесків.

Використовуючи формули (4.6) і (4.8) та враховуючи вихідні умови моделі, у табл. 4.5 наведено можливий відсоток співвідношення між отриманою в майбутньому пенсійною виплатою і доходом домогосподарств. Вже зазначалось, що ставка пенсійного внеску змінюватиметься в межах від 7% до 10,5%, інвестиційного доходу – від 3% до 6,5%, а рівень щомісячного доходу домогосподарств взято на рівні 2021 р.

Таблиця 4.5

Співвідношення між майбутньою пенсійною виплатою та доходом домогосподарства з дотриманням вихідних умов моделі (варіант 1) *

Дохід домогосподарства, грн.	7503							
	7,0	7,5	8,0	8,5	9,0	9,5	10,0	10,5
Ставка пенсійного внеску, %	7,0	7,5	8,0	8,5	9,0	9,5	10,0	10,5
Інвестиційний дохід, %	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0	5,5	6,0	6,5
Накопичена сума пенсійних внесків через 35 років, грн.	392495	465988	551728	651765	768481	904654	1063513	1248815
Щомісячна пенсійна виплата упродовж 15 років, грн.	2181	2589	3065	3621	4269	5026	5908	6938
Співвідношення між пенсією і заробітною платою, %	29,1	34,5	40,9	48,3	56,9	67,0	78,8	92,5

* Джерело: розраховано автором

На основі отриманих розрахункових даних можемо зробити такі висновки. За умови щомісячного доходу домогосподарств 7503 грн (показник 2021 р.), ставки пенсійного внеску із заробітної плати до НакПФ на рівні 7% (яку заплановано запровадити) й інвестиційного доходу на накопичені кошти в розмірі 3% річних бюджет НакПФ через 35 років страхового стажу працівників становитиме 392,5 тис. грн. При його рівномірному використанні впродовж 15 років без урахування інвестиційного доходу на залишок невикористаних сум і зазначених адміністративно-управлінських видатків фонду щомісячні пенсійні виплати дорівнюватимуть 2181 грн. Водночас середній розмір пенсії становитиме лише третину (29,1%) від доходу домогосподарства. Вказаний діапазон розрахункових даних дає підстави зробити висновок, що найбільшого

співвідношення між розміром отримуваної пенсії та заробітної плати (92,5%) можна досягти за умови сплати 10,5% пенсійного внеску і нарахування щорічного відсотка інвестиційного доходу на накопичені внески в розмірі 6,5%.

Варіант 2 запропонованої моделі є моделюванням такої ситуації в економіці держави, коли ставка пенсійних внесків упродовж страхового стажу із заробітної плати найманих осіб буде незмінною – 7%, щомісячний дохід домогосподарств залишиться на рівні 2021 р. – 7503 грн. Змінними факторами стане лише відсоток на інвестиційний дохід. Виходячи із припущення, що він при використанні коштів принаймні повинен бути трохи нижчим від відсоткових ставок на депозити (11%), розглянемо його діапазон від 6,5 до 10%. Отримані розрахунки представлені в табл. 4.6.

Таблиця 4.6

Співвідношення між майбутньою пенсією та доходом домогосподарства з дотриманням вихідних умов моделі (варіант 2) *

Дохід домогосподарства, грн.	7503							
Ставка пенсійного внеску, %	7,0							
Інвестиційний дохід, %	6,5	7,0	7,5	8,0	8,5	9,0	9,5	10,0
Накопичена сума пенсійних внесків через 35 років, грн.	69379	64650	72477	81342	91385	102768	115673	130305
Щомісячна пенсійна виплата упродовж 15 років, грн.	4625	4310	4832	5423	6092	6851	7712	8687
Співвідношення між пенсією і заробітною платою, %	61,7	69,0	77,4	86,9	97,6	109,7	123,5	139,1

* Джерело: розраховано автором

Дані табл. 4.6 показують, що за умови незмінності ставки пенсійних внесків та зміни рівня інвестиційного доходу на накопичені впродовж 35 років внески до НаКПФ в межах від 6,5% до 10% річних найвищого співвідношення між розміром отримуваних пенсій і заробітною платою буде досягнуто за умови сплати 10% річних інвестиційного доходу. За таких обставин, як і у варіанті 1, якщо не враховувати інвестиційний дохід на залишок невикористаних сум та зазначені адміністративно-управлінські видатки фонду, отримувана впродовж 15 років пенсія становитиме 139% від одержуваного заробітку.

Відкинувши крайні значення моделі та враховуючи середні значення заданих параметрів, можемо зробити висновок, що за умови нарахування 8–8,5% інвестиційного доходу та при відрахуванні впродовж 35 років щорічно 7% від свого заробітку наймана особа може в майбутньому розраховувати на пенсію, що дорівнюватиме 86–97% від її заробітку впродовж періоду трудової активності членів домогосподарства.

Розв'язання другої проблеми, яку визначено при побудові економетричної моделі і яка полягає в необхідності встановлення зв'язку між питомою вагою фонду оплати праці у ВВП і величиною співвідношення між отриманими доходами домогосподарств та його майбутньою пенсією, подано в табл. 4.7. При її побудові вихідними стали умови, коли питома вага оплати праці у ВВП України встановлена на рівні 2021 р. (40,9%) і залишається незмінною для пенсійних внесків у межах від 7% до 10,5% та інвестиційного доходу в межах від 3% до 6,5%.

Таблиця 4.7

**Співвідношення між майбутньою пенсією і доходами при незмінності
питомої ваги фонду оплати праці та зміни ставки пенсійних внесків й
інвестиційного доходу на накопичені внески ***

Питома вага фонду оплати праці у ВВП, %	40,9							
Ставка пенсійного внеску, %	7,0	7,5	8,0	8,5	9,0	9,5	10,0	10,5
Інвестиційний дохід, %	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0	5,5	6,0	6,5
Накопичена сума пенсійних внесків через 35 років, разів	178,30	211,68	250,63	296,07	349,09	410,95	483,11	567,29
Щомісячна пенсійна виплата упродовж 15 років, разів	11,89	14,11	16,71	19,74	23,27	27,40	32,21	37,82
Співвідношення між пенсією і заробітною платою, %	29,1	34,5	40,9	48,3	56,9	67,0	78,8	92,5

* Джерело: розраховано автором

Як видно з даних, наведених у табл. 4.7, незмінність питомої ваги фонду оплати праці в економіці держави при збільшенні величини пенсійних внесків і інвестиційного доходу на співвідношення між отримуваною заробітною платою та майбутньою пенсією ніяким чином не впливає. Вона й надалі становитиме

92,5% від заробітної плати за умови існування 10,5% ставки пенсійних внесків і 6,5% доходу на накопичені кошти та відповідно третину доходу, якщо внески встановити на рівні 7% і нараховувати 3% на заощаджені пенсійні внески.

З'ясуємо, які фактори економічної або фінансової системи держави зможуть суттєво вплинути на співвідношення між пенсією та доходами домогосподарств.

У табл. 4.8 вихідними умовами, на відміну від умов табл. 4.5, 4.6 та 4.7, визначимо зміну всіх її параметрів: зростання питомої ваги фонду оплати праці в економіці, підвищення ставки пенсійних внесків і збільшення інвестиційного доходу. Припускаємо, що зміна згаданих параметрів буде постійно зростати на 1%, порівняно з базовими величинами.

Таблиця 4.8

Співвідношення між майбутньою пенсією та заробітною платою при збільшенні частки фонду оплати праці, ставки пенсійних внесків та інвестиційного доходу на накопичені внески *

Питома вага фонду оплати праці у ВВП, %	41,0	42,0	43,0	44,0	45,0	46,0	47,0	48,0
Ставка пенсійного внеску, %	7,0	7,5	8,0	8,5	9,0	9,5	10,0	10,5
Інвестиційний дохід, %	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0	5,5	6,0	6,5
Накопичена сума пенсійних внесків через 35 років, рази	213,6	253,6	300,3	354,8	418,3	492,4	578,9	679,7
Щомісячна пенсійна виплата упродовж 15 років, рази	14,2	16,9	20	23,7	27,9	32,8	38,6	45,3
Співвідношення між пенсією і заробітною платою, %	29,1	34,5	40,9	48,3	56,9	67,0	78,8	92,5

* Джерело: розраховано автором

На основі отриманих даних можемо стверджувати, що зростання величини співвідношення між пенсією та доходом, попри збільшення частки величини фонду оплати праці в економіці держави, відбувається такими самими темпами, що й при незмінній величині цього фонду. Тобто, ні величина абсолютного розміру фонду оплати праці, ні зміна її частки в структурі ВВП на розмір отримуваної майбутньої пенсії зайнятих осіб не впливає. Єдиними факторами впливу є: ставка пенсійних відрахувань, інвестиційного доходу на

заощаджені внески, строк сплати пенсійних внесків і термін отримання майбутньої пенсії.

Вплив рівня безробіття як ендогенного чинника на фінансову стійкість домогосподарств дослідимо через елементи регресійного аналізу, методична база визначення показників якого описана нами в додатку А дисертації. Рівень безробіття виступатиме факторною ознакою x , доходи домогосподарств – результативною ознакою y .

Таблиця 4.9

Інтерпретація залежності доходів домогосподарств (результативна ознака y) від чисельності безробітних (факторна ознака x) за 2001-2021 рр.

Коефіцієнти	Інтерпретація значень
Лінійна функція залежності зміни доходів домогосподарства відповідно до зміни чисельності безробітних має такий вигляд: $y_x = -1,932x + 4915,98$	При збільшенні кількості безробітного населення на 1 тис. осіб, доходи домогосподарств скорочуються на 1,932 грн.
Коефіцієнт еластичності (ε_x) $\varepsilon_x = -2,11$	При зростанні чисельності безробітних на 1%, доходи домогосподарств скорочувались на 2,11%
Показник кореляції Пірсона (r_x) $r_x = -0,354$	Між проаналізованими факторами обернений і середній по силі
Показник детермінації (Rx^2) $Rx^2 = 0,125$	12,5% варіації доходів домогосподарств можна пояснити варіацією чисельності безробітних
Індекс кореляції (Rx) $Rx = 0,354$	Про лінійність та оберненість зв'язку між досліджуваним нами фактором й результативною ознакою свідчить рівність по модулю значень індексів кореляції $Rx = 0,354$ та показника кореляції Пірсона $r_x = -0,354$. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність суттєвий, і ми не можемо ними знехтувати

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [256; 257; 391]

Така ситуація пояснюється тим, що чинники впливу на рівень безробіття (наприклад, очікування роботодавців щодо перспектив розвитку економіки, регламентований законодавчо розмір мінімальної заробітної плати та ін.) слабкою мірою корелюють із ендогенними чи екзогенними чинниками впливу

на розмір доходу домогосподарства (рівень освіти членів домогосподарства, місце їхнього проживання у сільській чи міській місцевості, кількість дітей, особливості політики держави щодо призначення соціальних допомог та ін.).

Окрім системи колективних страхових фондів, в Україні створена система бюджетного фінансування домогосподарств у межах реалізації затверджених Міністерством соціальної політики програм. Мета існування бюджетних програм державної соціальної політики охоплює захист домогосподарств, наприклад, від бідності, малозабезпеченості сімей (у тому числі сімей з дітьми), втрат внаслідок стихійних лих, воєнних дій (для внутрішньо переміщених осіб) та ін. Цей захист також охоплює ризики постійної чи тимчасової втрати працездатності для осіб, які в силу обставин, не мали (або не мають) змоги брати участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Як засвідчує чинне законодавство у сфері соціальної політики, розмір соціальних виплат та коло їх отримувачів визначаються метою затвердженої програми. Наприклад, програма фінансування житлових субсидій охоплює домогосподарства, витрати яких на житлово-комунальні послуги перевищують певний відсоток їхнього сукупного доходу; програма «Доступні ліки» охоплює повне або часткове фінансування витрат на придбання ліків для осіб із встановленим Міністерством охорони здоров'я осіб хворіб і т. д. Загалом, для одержання соціальних трансфертів домогосподарству необхідно відповідати критеріям, які поділяються на дві групи:

- повинна відбутися подія, від наслідків якої захищає програма (настання пенсійного віку за умови відсутності мінімального страхового чи трудового стажу, інвалідність, усиновлення дитини тощо);
- доходи сім'ї або особи за розрахунковий період є нижчими від регламентованого законодавством мінімуму

Забезпечення домогосподарств у межах дії соціальних програм відбувається:

- у формі соціальних трансфертів, що має відшкодувати частину доходу, втраченого внаслідок настання несприятливих подій;
- у формі надання соціальних послуг;
- у формі пілґ – повне або часткове звільнення від оплати отриманих житлово-комунальних послуг, транспортних послуг, послуг зв'язку та ін.;
- у формі натуральної допомоги – безоплатне харчування, забезпечення одягом, ліками тощо.

Фінансування державних соціальних програм здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів. З цього погляду, при бюджетному фінансуванні, домогосподарства не є суб'єктом системи управління власними ризиками, а її об'єктом.

Переваги та недоліки бюджетного фінансування як методу мінімізації соціальних та економічних ризиків домогосподарств систематизовані в табл. 4.10.

Таблиця 4.10.

Переваги та недоліки бюджетного фінансування як методу мінімізації соціальних та економічних ризиків домогосподарств *

Переваги	Недоліки
<p>1. Розподіл соціальних та економічних ризиків між домогосподарствами у межах солідарної відповідальності поколінь. Даний розподіл як інструмент управління ризиками здійснюється не тільки між домогосподарствами, але й у часовому вимірі.</p> <p>2. Відсутність витрат на відшкодування ризику. Відповідно, у домогосподарства з'являються додаткові фінансові ресурси (порівняно із самострахуванням) для здійснення витрат, заощаджень чи інвестицій.</p> <p>3. Вирівнює глибину нерівності у розподілі доходів домогосподарств (забезпечує соціальну справедливість у суспільстві)</p>	<p>1. Не дозволяє компенсувати збитки, що виникають внаслідок настання страхових подій, у повному обсязі. Досягнути рівня абсолютної фінансової стійкості (відшкодування 100% втраченого доходу і формування резервного фонду у розмірі 6 місячних доходів домогосподарства) неможливо.</p> <p>2. Можливість бюджетного фінансування для обмеженого числа домогосподарств і для ризиків, перелік яких визначений законодавчо. Додатково, це зумовлює необхідність чіткої верифікації осіб, які потребують соціальних трансфертів.</p> <p>3. Не дозволяє знизити рівень ризику, а лише надає можливість матеріального відшкодування у випадку настання ризикових подій.</p> <p>4. Домогосподарства не є суб'єктом системи управління власними ризиками, а її об'єктом.</p>

* Джерело: запропоновано автором на основі [303: 305]

Як бачимо з табл. 4.10, основним недоліком використання бюджетного фінансування як методу мінімізації ризику мінімізації соціальних та економічних ризиків домогосподарств є те, що не можливо сформувати резервний фонд у розмірі 6 місячних доходів домогосподарства і тим самим забезпечити його абсолютну фінансову стійкість. Водночас перевагою є відсутність витрат для домогосподарства задля мінімізації (нівелювання) ризиків – вони повною мірою забезпечуються коштами Державного бюджету України, місцевих бюджетів. Відповідно, у нього з'являються додаткові фінансові ресурси для здійснення поточних витрат, заощаджень чи інвестицій. Тому мінімізація соціальних та економічних ризиків вітчизняних домогосподарств методом бюджетного фінансування покращує фінансовий стан домогосподарства краще, ніж формування індивідуальних (резервних) фондів.

Окрім розглянутих інструментів соціальної політики, вирівнювання нерівності у розподілі доходів домогосподарств можливе за допомогою інструментів податкової політики. Така позиція ґрунтується на тому, що одним із принципів побудови податкової системи є соціальна справедливість, яку розглядають як «установлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків» [45]. Сьогодні у дослідників фіскальної політики немає єдиного наукового підходу якими шляхами забезпечується досягнення соціальної справедливості. Виокремлюються точки зору, що вона досягається через:

- запровадження диференційованих ставок оподаткування доходів, майна домогосподарств (А. Крисоватий [403, с. 68], О. Найденко та Ю. Григоренко [404, с. 583]);
- можливість застосування альтернативних санкцій за порушення домогосподарствами податкового законодавства (С. Федоров [405, с. 164]),
- встановлення податків на основі єдиної бази об'єктивної інформації щодо майнового, фінансового стану та інших особливостей окремого платника податку (О. Юрківський [406, с. 291]).

Різне трактування сутності соціальної справедливості як принципу побудови податкової системи свідчить про використання неоднакового інструментарію (соціальні пільги, пропорційна ставка податку на доходи фізичних осіб без врахування рівня доходу та соціального статусу, пропорційна ставка податку на нерухоме майно) при його реалізації. Невпорядкованість теоретичних засад не сприяла досягненню явища соціальної справедливості на практиці. Повернення до диференційованої шкали ставок оподаткування доходів домогосподарств (А. Крисоватий), реформування механізму податкової соціальної пільги (О. Костяна [407, с. 340]) забезпечить дотримання принципу соціальної справедливості в майбутньому. Система оподаткування домогосподарств є важливим інструментом забезпечення фінансової стійкості на макроекономічному рівні. Адже, як встановлено вище (табл. 3.9), оподаткування доходів домогосподарств прямо і більшою мірою впливає на величину їхніх витрат, ніж отримані соціальні трансферти у формі пільг чи субсидій. Дії держави у сфері регулювання рівня оподаткування доходів фізичних осіб і, тим самим, реалізація принципу соціальної справедливості мають більший ефект на фінансову діяльність домогосподарств, ніж надання їм соціальних трансфертів.

Отже, проведене дослідження шляхом виокремлення тимчасової або постійної втрати доходу домогосподарства дало змогу обґрунтувати переваги та недоліки формування індивідуальних та колективних страхових (резервних) фондів, бюджетного фінансування, а також підтвердити тезу про важливість розвитку накопичувальної складової державного пенсійного страхування. Згідно з проведеними розрахунками, формування резервного фонду інструментами дозволяє компенсувати тимчасову втрату доходу (тривалістю до 6 місяців); здійснення особою пенсійних накопичень упродовж 35 років трудової активності при певних параметрах відсоткової ставки від їхнього інвестування (8%) в майбутньому дозволяє розраховувати на пенсію, що дорівнюватиме 86–97% від її заробітку впродовж періоду трудової активності.

4.3. Екзогенні чинники забезпечення фінансової стійкості домогосподарств: вимірювання та особливості впливу

Як встановлено нами вище, об'єктом впливу екзогенних ризиків є всі складові фінансової діяльності домогосподарства – його доходи, витрати, заощадження та інвестиції. А саме, знецінення національної грошової одиниці або девальвація ставлять під загрозу фінансове забезпечення поточної життєдіяльності домогосподарства – зниження рівня його доходів та витрат (купівельної спроможності); високий рівень відсоткових ставок за депозитами (як результат знецінення грошової одиниці), кредитами негативно впливає на обсяги заощаджень, інвестицій та ставить під загрозу досягнення фінансової стійкості домогосподарств у перспективі. Тому питання оцінки впливу екзогенних факторів на фінансову стійкість в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств належить до найактуальніших як у соціально-економічному, так і в політичному контекстах. Розглянемо детально вплив на фінансову стійкість домогосподарств кожного з екзогенних ризиків (інфляція, валютний курс, фінансова стабільність) окремо.

Вважаємо, що головним екзогенним ризиком, який може впливати на фінансову стійкість, є інфляція, яка кількісно вимірюється показником індексу споживчих цін (ІСЦ). Перевіримо це твердження з практичного боку.

Відповідно до рішення Національного банку України рівень інфляції в середньостроковій перспективі повинен бути 5% із допустимим діапазоном відхилень ± 1 в. п. [408]. Відповідно, домогосподарства мають забезпечити власну поточну фінансову стійкість в умовах змінного зовнішнього середовища, одним із показників виміру якого є значення щорічної інфляції на рівні 5%. Значить, даний щорічний показник інфляції – 5% будемо вважати оптимальним (пороговим) значенням для оцінки її впливу на фінансову діяльність домогосподарств. Відхилення фактичного значення індексу споживчих цін розрахованого ДССУ (грудень до грудня попереднього року) від його порогового значення (5%) за 2001–2021 рр. представлено на рис. 4.7.

Рис. 4.7. Динаміка індексу споживчих цін та порогове значення інфляції (5%) за 2001–2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [316; 362; 408]

Як свідчать дані рис. 4.7, за аналізований період 2001–2021 рр. порогове значення інфляції (5%) було досягнуто лише один раз (2020 р.), упродовж 15 років перевищувало його (2001 р., 2003–2010 рр., 2014–2018 рр., 2021 р.) та 5 років було меншим (2002 р., 2011–2013 рр., 2019 р.). Сумарно прогнозоване (порогове) знецінення національної грошової одиниці за 2001–2021 рр. мало скласти 100% (5% щорічно упродовж 20 років); фактичний рівень знецінення – удвічі більший – як 233%. Найбільші значення індексу споживчих цін були зафіксовані у 2008 р. (світова економічна криза), 2014–2016 рр. (анексія Автономної Республіки Крим, війна з російською федерацією), що склало 90,5% із 233% фактичної девальвації гривні за 2001–2021 рр. Таким чином, форс-мажорні обставини, які опосередковано пов'язані із вітчизняною економікою, зумовили 40% зміни загального значення ІСЦ.

Суттєве відхилення фактичних значень ІСЦ від порогового значення інфляції вплинуло на всі складові фінансової діяльності домогосподарств – їхні доходи, витрати, заощадження та інвестиції.

Залежність доходів домогосподарств від зміни ІСЦ пропонуємо визначати за відповідним індексом $I_D^{ІСЦ}$:

– Індекс залежності доходів домогосподарства від ІСЦ:

$$I_D^{ІСЦ} = \frac{\Delta D}{\Delta ІСЦ}, \quad (4.10)$$

де ΔD – зміна доходів домогосподарств певного періоду, %;

$\Delta ІСЦ$ – зміна індексу споживчих цін певного періоду, %.

Вважаємо, що оптимальне (порогове) значення запропонованого індексу $I_D^{ІСЦ}$ становить 1. З погляду теорії, оптимальність значення свідчить про номінальну зміну величини доходів домогосподарств на рівні, що відповідає номінальній зміні ІСЦ. Перевищення порогового значення індексу ($I_D^{ІСЦ} > 1$) розглядається нами як позитивна тенденція (номінальні темпи зміни доходів домогосподарств перевищують темпи зміни ІСЦ → покращується фінансовий стан → підвищується рівень фінансової стійкості), і, навпаки, – значення $I_D^{ІСЦ} < 1$ свідчить про негативну тенденцію в розвитку фінансів домогосподарств (номінальні темпи зміни доходів домогосподарств менші темпів зміни ІСЦ → погіршується фінансовий стан → знижується рівень фінансової стійкості).

Результати розрахунку індексу ($I_D^{ІСЦ}$) за 2001-2021 рр. відображено в табл. 4.11. Дані табл. 4.11 свідчать про те, що впродовж аналізованих нами років номінальні темпи зміни доходів практично дорівнюють темпам зміни інфляції й остання суттєво їх знецінює; тому величина реальних доходів домогосподарств за 2001–2021 рр. суттєво не змінилась.

Важливим є встановити ступінь взаємозалежності показників ІСЦ та доходів домогосподарств за допомогою показників регресійного аналізу: функції лінійної залежності y_x , показника еластичності ε , показника кореляції Пірсона r , факторної дисперсії $\sigma_{y_x}^2$. У регресійному аналізі зміна ІСЦ ($\Delta ІСЦ$) виступатиме факторною ознакою x , зміна доходів домогосподарств ΔD – результативною ознакою y .

**Розрахункові значення Індексу залежності доходів домогосподарств від
індексу споживчих цін (ІСЦ) за 2001–2021 рр., одиниць ***

Рік	Зміна індексу споживчих цін, % (ΔІСЦ)	Зміна доходів домогосподарств, % (ΔД)	Індекс залежності доходів домогосподарства від ІСЦ ($I_{Д}^{ІСЦ}$), одиниць
2001	106,1	125,34	1,18
2002	99,4	176,36	1,77 max
2003	108,2	110,41	1,02
2004	112,3	124,75	1,11
2005	110,3	138,41	1,25
2006	111,6	129,86	1,16
2007	116,6	131,71	1,13
2008	122,3	135,85	1,11
2009	112,3	105,58	0,94
2010	109,1	122,65	1,12
2011	104,6	113,62	1,09
2012	99,8	116,54	1,17
2013	100,5	106,23	1,06
2014	124,9	97,94	0,78 min
2015	143,3	116,83	0,82
2016	112,4	115,76	1,03
2017	113,7	129,29	1,14
2018	109,8	122,50	1,12
2019	104,1	115,25	1,11
2020	105,0	108,04	1,03
2021	110,0	120,23	1,09
Разом	2336,3	2563,1	1,10

* Джерело: розраховано автором на основі [362; 399: 401]

Розрахунок зазначених показників який здійснено у додатках ПЗ та П4 засвідчив, що за аналізований період 2001–2021 рр.:

а) при зростанні ІСЦ на 1%, доходи домогосподарств скорочувались на 0,24%;

б) інфляція своїм впливом закономірно, проте слабо змінює значення доходів домогосподарств (це свідчить про наявність інших чинників впливу, окрім інфляції);

в) зв'язок між проаналізованими показниками обернений (значення індексу кореляції $r_x = -0,16$);

г) лише 2,5% варіації доходу домогосподарств пояснюється варіацією значень інфляції (ІСЦ). Це означає, що зв'язок між зміною інфляції та доходом домогосподарств обернений, слабкий. Окрім лінійності зв'язку, ми робимо

висновок про його невисоку щільність – варіація значень ІСЦ зумовлює лише п'яту частину варіації значень доходів домогосподарств. Вплив решти факторів (наприклад, зміна ВВП, валютного курсу тощо) на аналізовану сукупність доходів домогосподарств також суттєвий.

У системі національних рахунків величина доходів і витрат (у розумінні напрямів використання доходів) домогосподарств рівні між собою [393: 395]. Тому висновки після проведеного аналізу впливу екзогенного фактора інфляції на доходи домогосподарств можна екстраполювати й на їхні витрати. А саме, за період 2001–2021 рр. при зростанні ІСЦ на 1%, витрати домогосподарств скорочувались на 0,24%; варіація значень ІСЦ зумовлює лише п'яту частину варіації значень витрат домогосподарств. Вплив решти факторів на аналізовану сукупність витрат домогосподарств також суттєвий.

Проте дана екстраполяція висновків доречна лише щодо величини доходів чи витрат на макроекономічному рівні. Вплив інфляції на доходи та витрати домогосподарств на мікроекономічному рівні потребує окремого дослідження. Це обумовлено тим, що згідно з методологією ДССУ розрахунок «доходів і витрат у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство проводиться як повна відмова від методу балансу доходів і витрат бюджетів домогосподарств» [409]. Відповідно, обсяг доходів та витрат домогосподарств України на мікроекономічному рівні не збігаються.

Залежність доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні від зміни ІСЦ пропонуємо визначати за відповідним індексом $I_{\text{Дміс}}^{\text{ІСЦ}}$:

$$I_{\text{Дміс}}^{\text{ІСЦ}} = \frac{\Delta \text{Дміс}}{\Delta \text{ІСЦ}}, \quad (4.11)$$

де $\Delta \text{Дміс}$ – зміна доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні протягом певного періоду, %;

$\Delta \text{ІСЦ}$ – зміна індексу споживчих цін протягом певного періоду, %.

Результати розрахунку зазначеного індексу залежності доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні ($I_{\text{Дміс}}^{\text{ІСЦ}}$) відображено в табл. 4.12.

Розрахункові значення Індексу залежності доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні від індексу споживчих цін (ІСЦ) за 2001–2021 рр., одиниць *

Рік	Зміна індексу споживчих цін, % (ΔІСЦ)	Зміна доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні, % (ΔДміс)	Індекс залежності доходів домогосподарства від ІСЦ ($I_{Дміс}^{ІСЦ}$), одиниць
2001	106,1	125,79	1,19
2002	99,4	116,55	1,17
2003	108,2	116,36	1,08
2004	112,3	129,13	1,15
2005	110,3	144,03	1,31 max
2006	111,6	122,37	1,10
2007	116,6	125,56	1,08
2008	122,3	140,42	1,15
2009	112,3	106,21	0,95
2010	109,1	116,78	1,07
2011	104,6	110,18	1,05
2012	99,8	108,39	1,09
2013	100,5	107,54	1,07
2014	124,9	103,09	0,83
2015	143,3	114,56	0,80 min
2016	112,4	119,00	1,06
2017	113,7	131,47	1,16
2018	109,8	121,30	1,10
2019	104,1	122,01	1,17
2020	105,0	103,27	0,98
2021	110,0	116,33	1,06
Разом	2336,3	2384,0	1,07

* Джерело: розраховано автором на основі [269; 362; 410]

Як свідчать наведені дані табл. 4.12, Індекс залежності доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні від зміни ІСЦ ($I_{Дміс}^{ІСЦ}$) мав значення більше від оптимального (>1) у 17 із 21 досліджуваних років; значення менше від оптимального (<1) було у 2009 р., 2014-2015 рр. та 2020 р. Максимальне значення $I_{Дміс}^{ІСЦ}$ (+1,31) спостерігалось у 2005 р., мінімальне (+0,80) – у 2015 р. Якщо індекс $I_{Дміс}^{ІСЦ}$ розрахувати сумарно за період 2001–2021 рр., то його значення хоча і є додатним (+1,07) – зміна темпів інфляції була меншою від темпів зміни доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні, проте, незначним. Дані табл. 4.12 свідчить про те, що за впродовж аналізованих нами років номінальні темпи зміни таких доходів практично дорівнюють темпам зміни інфляції й остання суттєво їх знецінює; тому величина реальних доходів

домогосподарств за 2001–2021 рр. суттєво не змінилась. Розрахунок показників регресії, який здійснено у додатках Р1 та Р2 засвідчив, що доходи домогосподарств на мікроекономічному рівні за аналізований період 2001–2021 рр.:

а) при зростанні ІСЦ на 1% зростали на 0,15%;

б) інфляція своїм впливом закономірно, проте слабо змінює їхні значення, що свідчить про наявність інших чинників впливу, окрім інфляції; зв'язок між проаналізованими показниками прямий (значення індексу кореляції $r_x = 0,14$);

в) лише 2% варіації доходу пояснюється варіацією значень інфляції (ІСЦ). Це означає, що зв'язок між зміною інфляції та доходом домогосподарств прямий, слабкий. Окрім лінійності зв'язку, ми робимо висновок про його невисоку щільність – варіація значень ІСЦ зумовлює лише п'яту частину варіації значень доходів домогосподарств. Отже, інші фактори, відмінні від інфляції, суттєво впливали на аналізовану сукупність значень результативної ознаки.

Залежність витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні від зміни ІСЦ пропонуємо визначати за відповідним індексом $I_{\text{Вміс}}^{\text{ІСЦ}}$:

Індекс залежності витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні від ІСЦ:

$$I_{\text{Вміс}}^{\text{ІСЦ}} = \frac{\Delta \text{Вміс}}{\Delta \text{ІСЦ}}, \quad (4.12)$$

де $\Delta \text{Вміс}$ – зміна витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні за певний період, %;

$\Delta \text{ІСЦ}$ – зміна індексу споживчих цін за певний період, %.

Результати розрахунку зазначеного індексу ($I_{\text{Вміс}}^{\text{ІСЦ}}$) відображено в табл. 4.13. Як свідчать її дані, динаміка індексу $I_{\text{Вміс}}^{\text{ІСЦ}}$ повністю ідентична динаміці індексу $I_{\text{Дміс}}^{\text{ІСЦ}}$: він мав значення більше від оптимального (>1) у 17 із 21 досліджуваних років; значення менше від оптимального (<1) було у 2009 р., 2014-2015 рр., 2020 р. Максимальне значення $I_{\text{Вміс}}^{\text{ІСЦ}}$ (+1,23) спостерігалось у 2005 р. та 2008 р., мінімальне (+0,85) – у 2014-2015 рр.

Розрахункові значення Індексу залежності витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні від індексу споживчих цін (ІСЦ) за 2001–2021 рр., одиниць *

Рік	Зміна індексу споживчих цін, % (ΔІСЦ)	Зміна витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні, % (ΔВміс)	Індекс залежності витрат домогосподарства від ІСЦ ($I_{Вміс}^{ІСЦ}$), одиниць
2001	106,1	112,1	1,06
2002	99,4	108,5	1,09
2003	108,2	111,9	1,03
2004	112,3	122,6	1,09
2005	110,3	136,1	1,23 max
2006	111,6	117,4	1,05
2007	116,6	119,4	1,02
2008	122,3	150,4	1,23 max
2009	112,3	106,3	0,95
2010	109,1	111,6	1,02
2011	104,6	112,5	1,08
2012	99,8	103,9	1,04
2013	100,5	106,2	1,06
2014	124,9	106,2	0,85 min
2015	143,3	122,3	0,85 min
2016	112,4	115,5	1,03
2017	113,7	124,8	1,10
2018	109,8	116,4	1,06
2019	104,1	116,4	1,12
2020	105,0	98,5	0,94
2021	110,0	118,6	1,07
Разом	2336,3	2318,9	1,04

* Джерело: розраховано автором на основі [269; 362; 410]

Якщо індекс $I_{Вміс}^{ІСЦ}$ розрахувати сумарно за період 2001-2021 рр., то його значення хоча і є додатним (+1,04), проте незначним. Представлені дані свідчать про те, що впродовж аналізованих нами років номінальні темпи зміни витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні практично дорівнюють темпам зміни інфляції, і остання суттєво їх знецінює; тому величина таких витрат домогосподарств за 2001–2021 рр. суттєво не змінилась. Ступінь взаємозалежності показників ІСЦ та витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні встановимо за допомогою показників регресійного аналізу. Розрахунок зазначених показників який здійснено у додатках С1 та С2 засвідчив:

а) за аналізований період 2001–2021 рр., при зростанні ІСЦ на 1%, витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні зростали на 0,48%;

б) інфляція своїм впливом прямо і середньою мірою змінює значення витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні (значення індексу кореляції $r_x = 0,43$);

в) варіація таких витрат на 18% пояснюється варіацією значень інфляції (ІСЦ). Як видно із проведеного аналізу, інфляція як екзогенний чинник більше впливає на витрати домогосподарств на мікроекономічному рівні, ніж на їхні відповідні доходи.

ДССУ в складі сукупних витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні виокремлює неспоживчі витрати без їх деталізації за окремими напрямками [386]. Розглядаючи заощадження як ресурси, які залишаються в розпорядженні домогосподарства після споживання товарів і послуг та сплати податків, вони, безумовно, виступають складовою частиною саме неспоживчих витрат домогосподарств. Тому результати аналізу динаміки неспоживчих витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні екстраполюємо на їхні заощадження.

Залежність заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні від зміни ІСЦ пропонуємо визначати за відповідним індексом $I_{Зміс}^{ІСЦ}$:

Індекс залежності заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні від ІСЦ:

$$I_{Зміс}^{ІСЦ} = \frac{\Delta Зміс}{\Delta ІСЦ}, \quad (4.13)$$

де $\Delta Зміс$ – зміна заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні протягом певного періоду, %;

$\Delta ІСЦ$ – зміна індексу споживчих цін протягом певного періоду, %.

Результати розрахунку зазначеного індексу ($I_{Зміс}^{ІСЦ}$) відображено в табл. 4.14.

Розрахункові значення Індексу залежності заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні від індексу споживчих цін (ІСЦ) за 2001–2021 рр.,

одиниць *

Рік	Зміна індексу споживчих цін, % (ΔІСЦ)	Зміна заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні, % (ΔЗміс)	Індекс залежності заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні від ІСЦ ($I_{Зміс}^{ІСЦ}$), одиниць
2001	106,1	102,39	0,96
2002	99,4	123,94	1,25
2003	108,2	104,15	0,96
2004	112,3	135,44	1,21
2005	110,3	163,65	1,48 max
2006	111,6	125,27	1,12
2007	116,6	125,63	1,08
2008	122,3	207,59	1,70
2009	112,3	93,99	0,84
2010	109,1	92,36	0,85
2011	104,6	110,25	1,05
2012	99,8	96,58	0,97
2013	100,5	113,11	1,13
2014	124,9	90,99	0,73
2015	143,3	103,38	0,72 min
2016	112,4	110,64	0,98
2017	113,7	130,31	1,15
2018	109,8	131,13	1,19
2019	104,1	126,57	1,22
2020	105,0	97,35	0,93
2021	110,0	119,43	1,09
Разом	2336,3	2504,2	1,07

* Джерело: розраховано автором на основі [269; 362; 410]

Як свідчать дані табл. 4.14, динаміка індексу $I_{Зміс}^{ІСЦ}$ мала значення більше від оптимального (>1) у 12 із 21 досліджуваних років; значення, менше від оптимального (<1) було у 2001 р., 2003 р., 2009-2010 рр., 2012 р., 2014-2016 рр. та 2020 р. Максимальне значення $I_{Зміс}^{ІСЦ}$ (+1,48) спостерігалось у 2005 р., мінімальне (+0,72) – у 2015 р. Якщо індекс $I_{Зміс}^{ІСЦ}$ розрахувати сумарно за період 2001–2021 рр., то його значення хоча і є додатним (+1,07), проте незначним. Це свідчить про те, що впродовж аналізованих нами років номінальні темпи зміни заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні майже аналогічні темпам зміни інфляції й остання суттєво їх знецінює.

Встановимо ступінь взаємозалежності показників інфляції та заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні за допомогою елементів регресійного аналізу. Розрахунок зазначених показників який здійснено у додатках Т1 та Т2 засвідчив, що:

а) за аналізований період 2001–2021 рр. при зростанні інфляції на 1%, заощадження домогосподарств на мікроекономічному рівні зростали на 0,32%;

б) інфляція своїм впливом прямо і слабкою мірою змінює значення заощаджень (значення індексу кореляції $r_x = 0,13$), що свідчить про наявність інших факторів, окрім фактора інфляції, та його вплив на їх обсяг;

в) варіація заощаджень лише на 2% пояснюється варіацією значень інфляції (ІСЦ).

На макроекономічному рівні згідно з методикою ДССУ заощадження домогосподарств України визначаються сумарно як підсумок статей «Нагромадження нефінансових активів» та «Приріст фінансових активів (чиста вартість фінансових активів)» таблиці «Доходи та витрати населення» сектору домашніх господарств Системи національних рахунків [393: 395].

Залежність заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні від зміни ІСЦ пропонуємо визначати за відповідним індексом $I_3^{ІСЦ}$:

Індекс залежності заощаджень домогосподарств від ІСЦ:

$$I_3^{ІСЦ} = \frac{\Delta Z}{\Delta ІСЦ}, \quad (4.14)$$

де ΔZ – зміна заощаджень домогосподарств протягом певного періоду, %;

$\Delta ІСЦ$ – зміна індексу споживчих цін протягом певного періоду, %.

Результати розрахунку зазначеного індексу ($I_3^{ІСЦ}$) відображено в табл. 4.15.

**Розрахункові значення Індексу залежності заощаджень домогосподарств
від індексу споживчих цін (ІСЦ) за 2001–2021 рр., одиниць ***

Рік	Зміна індексу споживчих цін, % (Δ ІСЦ)	Зміна заощаджень домогосподарств, % (Δ З)	Індекс залежності заощаджень домогосподарства від ІСЦ ($I_3^{ІСЦ}$), одиниць
2001	106,1	97,6	0,92
2002	99,4	166,5	1,68
2003	108,2	80,3	0,74
2004	112,3	129,0	1,15
2005	110,3	212,7	1,93
2006	111,6	153,3	1,37
2007	116,6	114,5	0,98
2008	122,3	117,0	0,96
2009	112,3	121,8	1,08
2010	109,1	189,6	1,74
2011	104,6	72,9	0,70
2012	99,8	129,3	1,30
2013	100,5	78,9	0,79
2014	124,9	26,5	0,21
2015	143,3	101,0	0,70
2016	112,4	40,5	0,36
2017	113,7	243,3	2,14
2018	109,8	103,0	0,94
2019	104,1	-39,5	-0,38 min
2020	105,0	513,1	4,89 max
2021	110,0	12,0	0,11
Разом	2336,3	2663,3	1,14

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [256; 257; 362; 399: 401]

Як свідчать дані табл. 4.15, динаміка індексу $I_3^{ІСЦ}$ мала значення більше від оптимального (>1) у 9, а менше від оптимального (<1) – у 12 із 21 досліджуваних років. У 2019 р. через від’ємне значення загального обсягу заощаджень вітчизняних домогосподарств спостерігалось і від’ємне значення індексу $I_3^{ІСЦ}$. Максимальне значення індексу $I_3^{ІСЦ}$ (+4,89) спостерігалось у 2020 р., мінімальне (-0,38) – у 2019 р. Якщо індекс $I_3^{ІСЦ}$ розрахувати сумарно за період 2001-2021 рр., то його значення є додатним (+1,14). Це свідчить про те, що впродовж аналізованих нами років номінальні темпи зміни заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні суттєво залежали від зміни інфляції.

Встановимо ступінь взаємозалежності показників інфляції та заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні за допомогою елементів регресійного аналізу. Розрахунок зазначених показників який здійснено у додатках У1 та У2 засвідчив, що:

а) за аналізований період 2001–2021 рр. при зростанні інфляції на 1%, заощадження домогосподарств на макроекономічному рівні скорочувались на 1,3%;

б) інфляція своїм впливом обернено і слабкою мірою змінює значення заощаджень домогосподарств (значення індексу кореляції $r_x = -0,13$), що свідчить про наявність інших факторів, окрім фактора інфляції, та його вплив на обсяг заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні;

в) варіація заощаджень домогосподарство лише на 2% пояснюється варіацією значень інфляції (ІСЦ).

Залежність інвестиційного потенціалу домогосподарств (кількісний вимір якого побудований на аналізі грошового агрегату МО – готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями) від зміни ІСЦ пропонуємо визначати за відповідним індексом $I_1^{ІСЦ}$:

Індекс залежності інвестиційного потенціалу домогосподарств від ІСЦ:

$$I_1^{ІСЦ} = \frac{\Delta I}{\Delta ІСЦ}, \quad (4.15)$$

де ΔI – зміна інвестиційного потенціалу домогосподарств протягом певного періоду, %;

$\Delta ІСЦ$ – зміна індексу споживчих цін певного періоду, %.

Результати розрахунку зазначеного індексу інвестиційного потенціалу домогосподарств за 2001–2021 рр. ($I_1^{ІСЦ}$) відображено в табл. 4.16.

**Розрахункові значення Індексу залежності інвестиційного потенціалу домогосподарств від індексу споживчих цін (ІСЦ) за 2001–2021 рр.,
одиниць ***

Рік	Зміна індексу споживчих цін, % (ΔІСЦ)	Зміна інвестиційного потенціалу домогосподарств, % (ΔІ)	Індекс залежності заощаджень домогосподарства від ІСЦ ($I_1^{ІСЦ}$), одиниць
2001	106,1	152,3	1,44 max
2002	99,4	135,4	1,36
2003	108,2	125,4	1,16
2004	112,3	127,8	1,14
2005	110,3	142,3	1,29
2006	111,6	124,6	1,12
2007	116,6	148,1	1,27
2008	122,3	139,3	1,14
2009	112,3	101,4	0,90
2010	109,1	116,6	1,07
2011	104,6	105,3	1,01
2012	99,8	105,4	1,06
2013	100,5	117,0	1,16
2014	124,9	119,0	0,95
2015	143,3	99,9	0,70 min
2016	112,4	111,2	0,99
2017	113,7	105,8	0,93
2018	109,8	109,4	1,00
2019	104,1	105,7	1,02
2020	105,0	134,3	1,28
2021	110,0	112,6	1,02
Разом	2336,3	2426,2	1,09

* Джерело: розраховано автором на основі [260; 362]

За даними табл. 4.16, динаміка індексу $I_1^{ІСЦ}$ мала значення, більше від оптимального (>1), у 16 із 20 досліджуваних років; значення, менше від оптимального (<1), було у 2009 р. та 2004–2017 рр. Максимальне значення $I_1^{ІСЦ}$ (+1,41) спостерігалось у 2001 р., мінімальне (+0,70) – у 2015 р. Якщо індекс $I_1^{ІСЦ}$ розрахувати сумарно за період 2001–2021 рр., то його значення є додатним (+1,09), що дає підстави для логічного висновку – зростання інфляції приводить до приросту грошового агрегату готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями (інвестиційного потенціалу домогосподарств). Наша позиція обумовлена такими міркуваннями: суттєве знецінення національної грошової одиниці змінює поведінку домогосподарств у бік поточного споживання

товарів і послуг замість заощаджувати власні доходи в різних формах фінансових інструментів (депозитах, страхуванні, цінних паперах тощо). Тому зростає обсяг готівкової маси поза межами депозитних корпорацій, і, відповідно, зростає значення грошового агрегату М0. Бажаною, на нашу думку, є протилежна тенденція: низькі темпи інфляції змінять поведінку домогосподарств у бік зростання зацікавленості до використання фінансових інструментів заощаджень та інвестування замість поточного споживання власних доходів. Відповідно, інвестиційний потенціал домогосподарств перетвориться на реалізовані інвестиції, обсяг готівкової маси поза межами депозитних корпорацій (М0) скоротиться, і, як результат, зменшиться значення запропонованого нами індексу $I_1^{ІСЦ}$.

Встановимо ступінь взаємозалежності показників ІСЦ та інвестиційного потенціалу домогосподарств за допомогою елементів регресійного аналізу. Зміна ІСЦ ($\Delta ІСЦ$) виступатиме факторною ознакою x , зміна інвестиційного потенціалу домогосподарств $\Delta І$ – результативною ознакою y . Розрахунок зазначених показників який здійснено у додатках Ф1 та Ф2 засвідчив, що:

а) за аналізований період 2001–2021 рр. при зростанні інфляції на 1%, інвестиційний потенціал домогосподарство скорочувався на 0,2%;

б) між проаналізованими факторами існує обернений, не сильний зв'язок, що свідчить про наявність інших факторів, окрім фактора інфляції, та його вплив на інвестиційний потенціал домогосподарств ($r_x = -0,13$);

в) варіація інвестиційного потенціалу домогосподарств на 2% пояснюється варіацією значень інфляції (ІСЦ).

Розглянувши вплив зміни ІСЦ на значення доходів (на макроекономічному, мікроекономічному рівнях), витрат (на макроекономічному, мікроекономічному рівнях), заощаджень (на макроекономічному, мікроекономічному рівнях) та інвестицій (на макроекономічному рівні) домогосподарств, у табл. 4.17 представимо показники індексів їхньої залежності (I), показників еластичності (ϵ), показників кореляції Пірсона (r) та показників детермінації (R^2). Це дозволяє

виокремити закономірності у впливі зміни ІСЦ на окремі показники фінансової стійкості домогосподарств.

Таблиця 4.17

Показники залежності зміни доходів, витрат, заощаджень, інвестицій домогосподарств від зміни індексу споживчих цін за 2001–2021 рр. *

Показники	Доходів		Витрат		Заощаджень		Інвестицій
	Макро	Мікро	Макро	Мікро	Макро	Мікро	Макро
Значення індексу залежності I	1,10	1,07	1,10	1,04	1,14 max	1,07	1,09
Показник еластичності ϵ_x	-0,24	0,15	-0,24	0,48	-1,26 min	0,32	-0,19
Показник кореляції Пірсона r_x	-0,16 min	0,14	-0,16 min	0,43 max	-0,13	0,13	-0,13
Показник детермінації (Rx^2)	0,03	0,02	0,03	0,18	0,02	0,02	0,02

* Джерело: запропоновано розраховано автором

Дані табл. 4.17 свідчать про позитивне значення індексів залежності складових фінансової стійкості домогосподарств – доходів, витрат, заощаджень та інвестиційного потенціалу від зміни рівня інфляції як на макроекономічному, так на і мікроекономічному рівнях. Тобто, зростання досліджуваних показників відбувалось темпами, що перевищують відповідні темпи зростання інфляції, хоча і несуттєво – значення усіх індексів залежностей знаходяться у діапазоні від 4% до 10%.

Значення (+/-1%) показників еластичності (як додатні, так і від'ємні) свідчать про як пряму, так і обернену взаємозалежність між відносною зміною ІСЦ та показниками фінансової стійкості на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. Існує чітка обернена залежність між зростанням інфляції та скороченням усіх складових фінансової стійкості на макроекономічному рівні (найбільшою мірою на заощадження); пряма

залежність між зростанням інфляції та зростанням усіх складових фінансової стійкості на мікроекономічному рівні (найбільшою мірою також на заощадження).

Найбільші значення показника кореляції Пірсона (+0,43) та показника детермінації (+0,18) характеризували взаємозалежність між інфляцією (ІСЦ) та заощадженнями домогосподарств на мікроекономічному рівні. Упродовж 2001–2021 рр. варіація заощаджень у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство на 18% пояснювалася варіацією значень інфляції (ІСЦ).

Найменше значення показника детермінації ($Rx^2 = 0,02$) характеризує залежність між заощадженнями, інвестиційним потенціалом домогосподарств на макроекономічному рівні та інфляцією (ІСЦ). Це означає майже нульову кореляцію між досліджуваними ознаками й те, що на відхилення фактичних значень заощаджень та інвестиційного потенціалу домогосподарств від його середнього значення впливали інші, відмінні від інфляції фактори (наприклад, ВВП).

Наступним екзогенним ризиком, який може впливати на фінансову стійкість, є зміна валютного курсу національної грошової одиниці, яку кількісно вимірюватимемо показником офіційного курсу гривні до долара США. Наша позиція ґрунтується на тому, що курс національної грошової одиниці суттєво впливає на обсяги імпорту товарів чи послуг і їхню вартість на внутрішньому вітчизняному ринку. Це своєю чергою впливає на окремі складові фінансової стійкості домогосподарств:

- на розмір доходів в еквіваленті доларів США, що визначатиме фінансовий потенціал домогосподарств;
- на склад витрат домогосподарств; їхні споживчі настрої щодо придбання імпортованих товарів довготривалого зберігання;
- на обсяг готівкової валюти та валютних депозитів як потенційно можливих напрямів та форм заощаджень та інвестицій.

Не зважаючи на вище вказані причини, зміна валютного курсу може вплинути як із позитивного боку підвищення, так і з негативного боку

зниження фінансової стійкості домогосподарств у поточній або довгостроковій перспективі. Перевіримо це твердження на практиці.

На рис. 4.8 представимо динаміку офіційного курсу гривні до долара США та темпи його зміни за 2001-2021 рр.

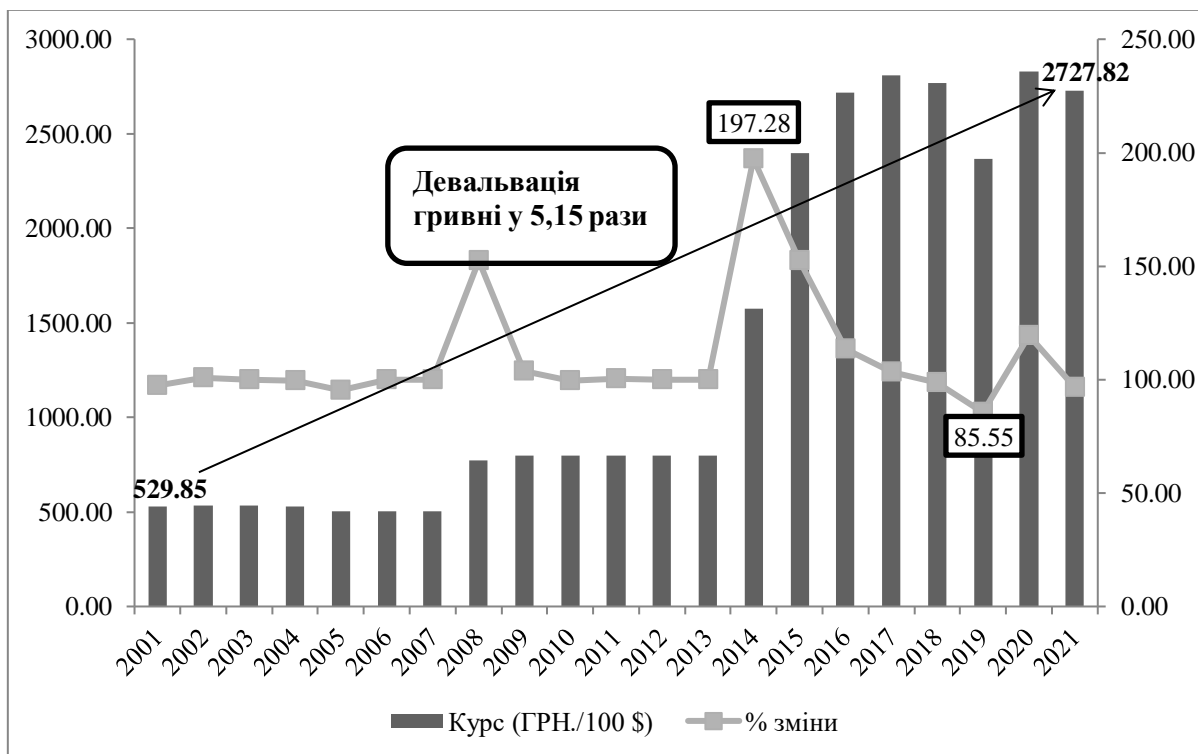

Рис. 4.8. Динаміка офіційного курсу гривні до долара США за 2001–2021 рр. *

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [411]

Дані рис. 4.8 свідчать, що за період 2001-2021 рр. гривня девальвувала в 5,1 раза – від 529,85 грн за 100 доларів США у 2001 р. до відповідно 2727,82 грн у 2021 р. В динаміці зміни офіційного курсу національної валюти спостерігаємо два періоди: а) відносної стабільності (2001-2013 рр.), коли девальвація складала не більше 10% щороку; б) суттєвих коливань зміни курсу період (2014-2021 рр.), коли за три роки гривня девальвувала майже в 4 рази (2014–2016 рр.), ревальвувала на 17% у 2017-2018 рр. та знов девальвувала на 20% у 2020 р. Як ми зазначали вище, причини різкої зміни валютного курсу у 2014-2021 р. певною мірою мають об'єктивний характер – анексія частини території та воєнні дії на сході України.

Для визначення ступеня впливу зміни валютного курсу на фінансову стійкість домогосподарств використаємо інструменти регресійного аналізу:

а) індексів залежності (I) як порівняння темпів зміни доходів, витрат, заощаджень та інвестиційного потенціалу домогосподарств і темпів зміни валютного курсу (за аналогією із формулами (4.10), (4.11), (4.12), (4.13), (4.14), (4.15) поточного підрозділу дисертації);

б) показників еластичності (ε_x), які показують на скільки відсотків зміниться результативна ознака у (почергово доходи, витрати, заощадження та інвестиційний потенціал домогосподарств) при зміні факторної ознаки x (валютного курсу) на 1% (формула (А.2) додатку А дисертації);

в) показників кореляції Пірсона (r_x), який вимірюватиме напрям та щільність зв'язку між результативними ознаками y та факторною ознакою x для лінійних залежностей між ними (формула (А.3) додатку А дисертації);

г) показників дисперсій (σ) (загальної, факторної, залишкової) та показнику детермінації (Rx^2), які вимірюватимуть напрям та щільність зв'язку між результативними ознаками y та факторною ознакою x у випадку нелінійних залежностей між ними (формули (А.4 – А.6) додатку А дисертації).

Результати проведених розрахунків впливу темпів зміни валютного курсу на значення доходів (на макроекономічному, мікроекономічному рівнях), витрат (на макроекономічному, мікроекономічному рівнях), заощаджень (на макроекономічному, мікроекономічному рівнях) та інвестиційного потенціалу (на макроекономічному рівні) домогосподарств за 2001–2021 рр. представлено у додатках Х1-Х15.

Узагальнення отриманих даних представлено в табл. 4.18. Її дані свідчать про позитивне значення індексів залежності складових фінансової стійкості домогосподарств – доходів, витрат, заощаджень та інвестиційного потенціалу від зміни рівня валютного курсу як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях.

**Показники залежності зміни доходів, витрат, заощаджень, інвестицій
домогосподарств від зміни валютного курсу за 2001–2021 рр. ***

Показники		Значення індексу залежності I	Лінійна функція залежності y_x	Показник еластичності ε_x	Показник кореляції Пірсона r_x	Показник детермінації Rx^2
Доходів	Макро	1,11 (додаток X1)	$y_x = -0,203x + 143,4$ (додаток X2)	-0,15	-0,27 min	0,07
	Мікро	1,08 (додаток X4)	$y_x = -0,09x + 128,5$ (додаток X5)	-0,08	-0,2	0,04
Витрат	Макро	1,11 (додаток X1)	$y_x = -0,203x + 143,4$ (додаток X2)	-0,15	-0,27 min	0,07
	Мікро	1,05 min (додаток X7)	$y_x = 0,05x + 110,3$ (додаток X8)	0,05 max	0,12 max	0,01
Заощаджень	Макро	1,15 max (додаток X10)	$y_x = -0,18x + 146,7$ (додаток X11)	-0,16 min	-0,04	0,02
	Мікро	1,08 (додаток X13)	$y_x = 0,01x + 117,9$ (додаток X14)	0,01	0,01	0,0001
Інвестицій	Макро	1,10 (додаток X16)	$y_x = -0,02x + 122,7$ (додаток X17)	-0,01	-0,03	0,0007

* Джерело: запропоновано автором на основі [256; 257; 260; 269; 362; 399; 401; 411]

Тобто, зростання досліджуваних показників відбувалось темпами, що перевищують відповідні темпи зміни валютного курсу, хоча і несуттєво. За винятком заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні, значення індексів залежностей не перевищує 10%.

Переважно від'ємні значення показників еластичності (5 із 7) свідчать про обернену взаємозалежність між темпами зміни валютного курсу та показниками фінансової стійкості на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. На зміну складових фінансової стійкості на макроекономічному рівні, зміна валютного курсу впливає аналогічно, як і інфляція, – їхні значення скорочуються (найбільшою мірою це стосується заощаджень). Винятком, коли зростання валютного курсу привело до відповідного зростання показників фінансової стійкості, спостерігалось для витрат та заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні.

Найбільші значення показника кореляції Пірсона (+0,12) характеризували взаємозалежність між валютним курсом та витратами домогосподарств на мікроекономічному рівні. Упродовж 2001–2021 рр. варіація витрат у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство на 12% пояснювалася варіацією значень валютного курсу. Найменші значення показника кореляції Пірсона (-0,27) характеризували взаємозалежність між валютним курсом та доходами і витратами домогосподарств на макроекономічному рівні.

Найменші значення показників детермінації (0,0001 та 0,0007) характеризує залежність між заощадженнями домогосподарств на мікроекономічному рівні, їх інвестиційним потенціалом домогосподарств та валютним курсом. Це означає майже нульову кореляцію між досліджуваними ознаками й те, що на відхилення фактичних значень заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні, інвестиційного потенціалу домогосподарств від його середнього значення впливали інші, відмінні від зміни валютного курсу, фактори (наприклад, зміна ВВП).

Таким чином, проведений регресійний аналіз впливу екзогенних ризиків інфляції та валютного курсу на окремі складові фінансової стійкості домогосподарств показав таке. Обидва чинники в одному напрямі (обернено) впливають на доходи, витрати, заощадження та інвестиційний потенціал домогосподарств. Більшою мірою це стосується негативного впливу інфляції. Прямий вплив інфляції та валютного курсу на витрати і заощадження домогосподарств на мікроекономічному рівні пояснюється зростанням цін і незмінністю питомої ваги неспоживчих витрат у структурі витрат домогосподарств. Це дає нам підстави зробити висновки про негативний вплив екзогенних чинників на фінансову стійкість домогосподарств за 2001-2021 рр. Макроекономічна стабільність (низькі темпи інфляції та незначні коливання валютного курсу) розглядаються нами як екзогенна передумова для підвищення поточної фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств та на перспективу.

Як зазначалось нами в підрозділі 4.1 дисертації, фінансова стабільність у державі як екзогенний ризик впливу на фінансову стійкість домогосподарств не має єдиних кількісних показників для оцінки. Національний банк України у своїх піврічних звітах, починаючи з червня 2016 р., розраховував ризики фінансової стабільності домогосподарств за рядом показників:

- порівняння динаміки рівня реальної заробітної плати, безробіття;
- приріст заощаджень домогосподарств у розрізі децильних груп;
- розмір боргового навантаження на сектор домогосподарств (зобов'язання за банківськими кредитами до ВВП; зобов'язання за банківськими кредитами до наявного доходу);
- співвідношення кредитів та депозитів фізичних осіб [412, с. 26-28].

Станом на кінець 2021 р. такими показниками стали:

- зміна реального доходу, споживчих витрат населення та рівня безробіття;
- динаміка депозитів домогосподарств;
- боргове навантаження на домогосподарства [413, с. 17-18].

На нашу думку, відсутність єдиного кількісного виміру ризиків домогосподарств у системі фінансової стабільності держави Національним банком України доповнюється тим, що ці показники вимірюють вплив домогосподарств на стабільність фінансової системи (домогосподарства → фінансова стабільність у державі), а не навпаки (фінансова стабільність у державі → домогосподарства). Вважаємо, що для оцінки впливу фінансової стабільності на фінансову стійкість домогосподарств слід використовувати інструмент самооцінки домогосподарствами власного фінансового становища за даними вибіркового спостереження ДССУ. Такий підхід аналогічний позиції М. Біль та О. Мульської, які вивчають самооцінку як одну із складових формування добробуту домогосподарств [414, с. 4]. Проте проведене вибірконе спостереження умов життя домогосподарств «Самооцінка домогосподарствами рівня своїх доходів за 2017 рік» засвідчило, що питання оцінки впливу фінансової стабільності в державі на фінансову стійкість домогосподарств не

розглядалося [415]. Водночас проведений розподіл домогосподарств за оцінкою зміни їх матеріального стану та економічними очікуваннями на наступний рік (додаток 5 [415]) дозволяє нам вивести певні закономірності. У табл. 4.19 представлено показники регресійного аналізу (показник еластичності, показник кореляції Пірсона, показник детермінації), які вимірюють вплив розвитку економіки на матеріальний стан домогосподарств за 2016-2017 рр.

Таблиця 4.19

Показники впливу розвитку економіки на матеріальний стан домогосподарств за 2016–2017 рр. *

Показники	Усі домогосподарства		Показники впливу		
	2016	2017	Коефіцієнт еластичності (ϵ_x)	Показник кореляції Пірсона (r_x)	Показник детермінації (Rx^2)
Із загальної кількості частка домогосподарств (%), які вважають, що їхній матеріальний стан у наступному році					
покращиться (1 сценарій)	8,7	10,2	0,381	1	1
залишиться без змін (2 сценарій)	45,5	55,9	Між розвитком економіки, яка «залишиться без змін» (2 сценарій) і матеріальним станом домогосподарств «без будь-яких відчутних змін» (5 сценарій)	1	1
погіршиться (3 сценарій)	44,1	32,6			
не змогли відповісти	1,7	1,3			
наступний рік буде для розвитку економіки України					
сприятливим (4 сценарій)	1,9	2,9			
сприятливим, але не в усьому	11,0	13,6	Між «несприятливим» розвитком економіки (6 сценарій) і «погіршенням» матеріального стану домогосподарств (3 сценарій)	1	1
без будь-яких відчутних змін (5 сценарій)	35,1	40,4			
несприятливим, але не в усьому	19,7	18,8			
несприятливим (6 сценарій)	30,5	23,0			
не змогли відповісти	1,8	1,3	1,533	1	1

* Джерело: розраховано автором на основі [415]

Отримані розрахункові дані показують, що самооцінка домогосподарствами зміни власного матеріального стану перебуває в прямій залежності від зміни економічного розвитку в державі. Це свідчить про певний «патерналізм» вітчизняних домогосподарств, оскільки за всіма розглянутими сценаріями («покращення», «без змін», «погіршення») показники кореляції та

детермінації дорівнюють 1. Зазначимо, що самооцінка домогосподарств переважно (65%) має песимістичний характер (не сподіваються на зміну свого матеріального становища або вважають, що воно погіршиться). Коефіцієнт еластичності сценарію покращення матеріального стану дорівнює 0,381, тоді як його погіршення – 1,533.

Таким чином, згідно з самооцінкою вітчизняних домогосподарств, екзогенний фактор розвитку економіки в державі прямо і сильно впливає на їхній матеріальний стан. Якщо екстраполювати поняття «стабільність економіки» на поняття «фінансова стабільність» і поняття «матеріального стану» на «фінансовий стан», то можемо зробити висновок про те, що фінансова стабільність у державі суттєво впливає на фінансовий стан та фінансову стійкість домогосподарств. Ці поняття перебувають у прямій кореляційній залежності: покращення фінансової стабільності зумовлює покращення фінансової стійкості домогосподарств і навпаки.

Висновки до розділу 4

Результати ідентифікації ризиків та дослідження чинників впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств дозволили зробити ряд висновків.

Проведене оцінювання фінансової стійкості за допомогою запропонованих агрегованих індексів $I\Phi C_{MAзр}$, $I\Phi C_{MAсп}$, $I\Phi C_{MIзр}$ та $I\Phi C_{MIсп}$ засвідчило її погіршення на макроекономічному рівні та покращення на мікроекономічному рівні. Відповідно, потенціалом забезпечення фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні є зростання питомої ваги оплати праці у ВВП; зростання питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарств та зростання норми заощаджень у загальній величині витрат домогосподарств. Крім того, додатковим позитивним фактором виступає зменшення питомої ваги залучених коштів у доходах домогосподарств та реалізація їх інвестиційного потенціалу.

Здійснена ідентифікація ризиків погіршення фінансової стійкості домогосподарств за змінних умов зовнішнього (інфляції, валютного курсу, відсоткової ставки на фінансовому ринку, форс-мажорних обставин) та внутрішнього (складу домогосподарства, тимчасова чи постійна втрата доходу) середовища. Це дозволило для ендогенних ризиків (зумовлених внутрішніми чинниками) виокремити страхування (добровільне, обов'язкове), самострахування (формування резервного фонду за збалансування фінансових ресурсів) як інструментів управління ризиком погіршення фінансової стійкості домогосподарств. Методами мінімізації екзогенних чинників (зумовлених зовнішніми чинниками) визначено інструменти грошово-кредитної політики, які здійснює Національний банк України. Мінімізація ендогенних ризиків шляхом виокремлення тимчасової або постійної втрати доходу домогосподарства, дала змогу обґрунтувати необхідність формування останніми індивідуальних та колективних страхових (резервних) фондів, дослідити їхні переваги та недоліки, а також підтвердити тезу необхідності розвитку накопичувальної складової державного пенсійного страхування.

Регресійний аналіз впливу екзогенних чинників інфляції та валютного курсу на окремі складові фінансової стійкості домогосподарств показав, що обидва чинники обернено впливають на доходи, витрати, заощадження та інвестиційний потенціал домогосподарств. Прямий вплив інфляції та валютного курсу на витрати і заощадження домогосподарств на мікроекономічному рівні пояснюється зростанням цін і не змінністю питомої ваги неспоживчих витрат у структурі витрат домогосподарств. Це дає нам підстави зробити висновки про негативний вплив екзогенних чинників на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств за 2001–2021 рр.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [1; 3; 4; 5; 9; 27; 28; 43].

РОЗДІЛ 5

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ

5.1. Напрями реалізації інструментів забезпечення фінансової стійкості упродовж життєвого циклу домогосподарства

Оцінка сучасного стану фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях дослідження впродовж 2001–2021 рр. та ідентифікація ризиків, які негативно впливають на її забезпечення характеризується рядом особливостей. Зокрема, скороченням питомої ваги оплати праці та зростанням питомої ваги запозичених коштів у доходах домогосподарств, не високою нормою заощаджень, низьким рівнем реалізації інвестиційного потенціалу, високими значеннями індексу споживчих цін, девальвації національної грошової одиниці тощо. Для подолання зазначених негативних тенденцій потрібно вжити адекватних заходів щодо забезпечення фінансової стійкості як поставленої мети управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Реалізація поставленої мети повинна здійснюватися упродовж усіх етапів життєвого циклу домогосподарств. З огляду на це вважаємо за необхідне обґрунтувати роль і значення життєвого циклу домогосподарства в системі забезпечення стійкості його фінансових ресурсів; запропонувати напрями реалізації різних інструментів (окремих форм, методів заощаджень та інвестицій) забезпечення фінансової стійкості домогосподарств упродовж етапів його життєвого циклу.

Гіпотеза життєвого циклу (Life-cycle hypothesis, LCH) була запропонована Ф. Модільяні [416] і стала однією із моделей міжчасового вибору особи між споживанням та заощадженням власного доходу. На думку В. Тропіної [234, с. 19], Т. Вергелес [417, с. 114], А. Дуки [418, с. 18], дана гіпотеза ґрунтується на таких вихідних положеннях:

1) споживання індивіда залежить не від доходу в поточному періоді, а від доходу впродовж життя;

2) домогосподарства повинні розділити споживання так, щоб потоки витраток були рівномірними впродовж життя. Тобто, їм слід надавати перевагу рівномірній траєкторії витраток над нерівномірною;

3) споживання в період після активної трудової діяльності повинно бути забезпечене здійсненими заощадженнями в період активної трудової діяльності. Відтак заощадження перебуває у тісному зв'язку зі споживанням і є його залишковою вартістю: зростання наявного доходу домогосподарств при незмінності споживання приведе до росту заощаджень і навпаки.

Розглянуті положення (1)–(3) гіпотези життєвого циклу LCH та взаємозв'язок із забезпеченням фінансової стійкості домогосподарств схематично відображені на рис. 5.1.

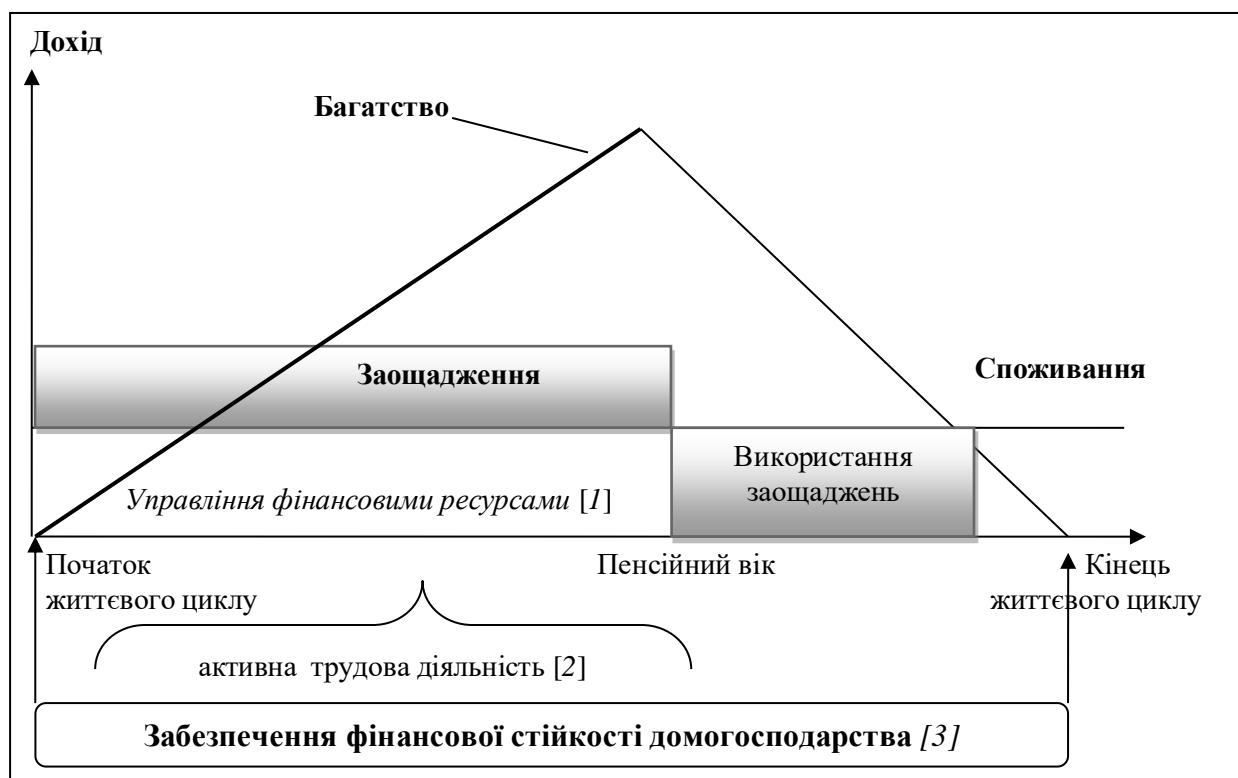

Рис. 5.1. Схематичне зображення гіпотези життєвого циклу LCH та забезпечення фінансової стійкості домогосподарств *

* Джерело: запропоновано автором

Згідно із рис. 5.1, заощадження домогосподарств забезпечують рівномірний (стабільний) обсяг споживання впродовж життєвого циклу домогосподарства незалежно від зміни розміру його доходу. Вибір форм і методів здійснення заощаджень стає основою управління фінансовими ресурсами домогосподарств [1] упродовж періоду активної трудової діяльності [2]. Фінансова стійкість [3] виступає ефективним результатом управління фінансовими ресурсами домогосподарства, який забезпечує повноту споживання впродовж усіх етапів його життєвого циклу.

Значення моделі, розробленої Модільяні Ф., полягає в тому, що вона пояснює необхідність заощаджень для особи, коли її дохід вищий за середній впродовж активної трудової діяльності, і їхнього використання на споживання, коли її дохід менший за середній (наприклад, при досягненні пенсійного віку, настанні тимчасової або постійної непрацездатності тощо). Крім того, досліджуючи коливання особистих обсягів споживання та заощаджень, учений дійшов висновку, що «при зростанні доходів заощадження зростають швидше, ніж споживання; а при зменшенні рівня доходів заощадження зменшуються ще швидше, оскільки людям важко відмовитись від уже звичного для них рівня споживання» [16, с. 184-185]. Відповідно до гіпотези життєвого циклу LCH управління фінансовими ресурсами домогосподарства в основному полягає в збалансуванні їх обсягів залежно від етапу життєвого циклу, на якому воно перебуває. Зокрема, збалансування може проявити себе в рішенні про залучення кредитних ресурсів на початку свого створення (наприклад, іпотеки, придбання рухомого майна), коли власних фінансових ресурсів не вистачає та використання окремих форм та інструментів заощаджень, інвестицій, у випадку надлишку таких ресурсів у майбутньому. Таким чином, припущення про нестачу або надлишок фінансових ресурсів упродовж окремих етапів життєвого циклу домогосподарства (дитинство, молодість, зрілість (активна трудова діяльність), досягнення похилого віку) дозволяє побудувати відповідний графік фінансового забезпечення його витрат (рис. 5.2).

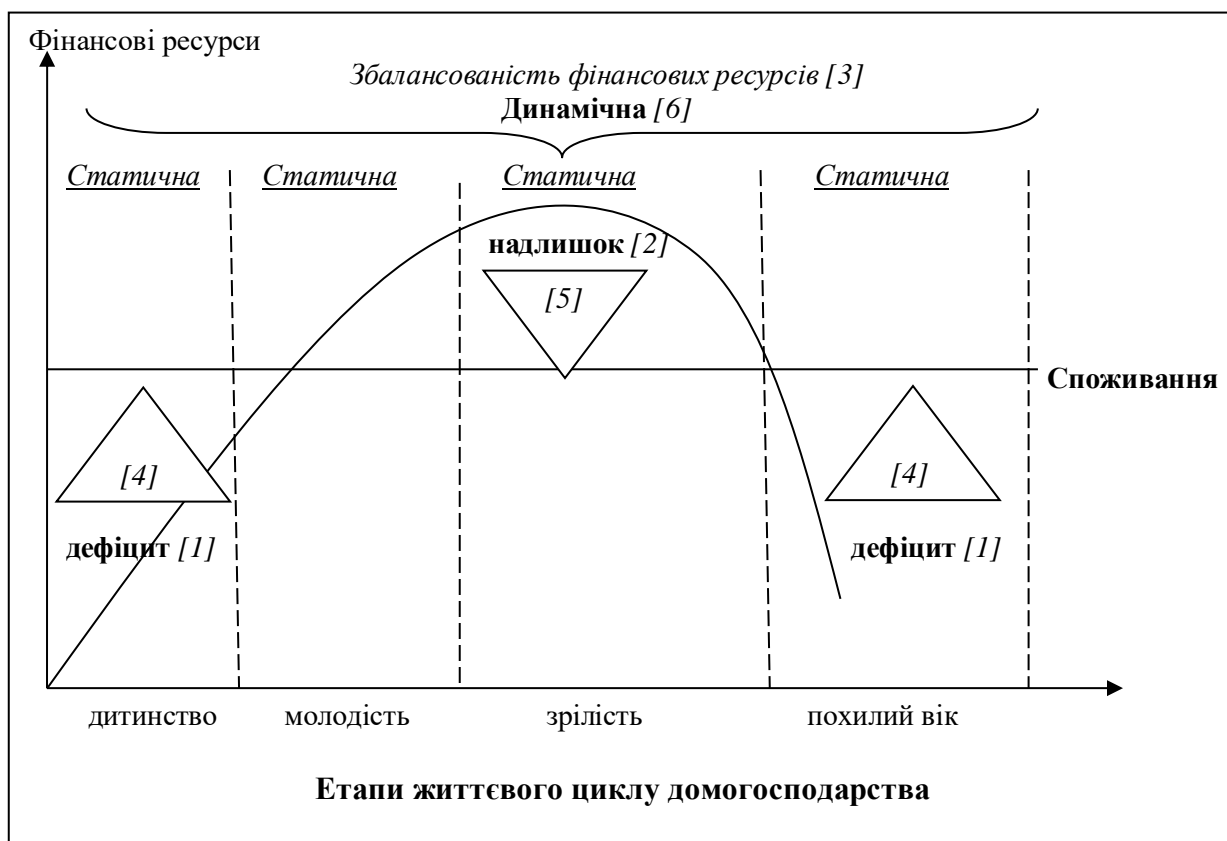

Рис. 5.2. Фінансове забезпечення витрат домогосподарств відповідно до окремих етапів гіпотези життєвого циклу LCH *

* Джерело: запропоновано автором

Згідно із рис. 5.2 домогосподарство впродовж свого життєвого циклу матиме періоди, коли у фінансуванні його потреб чітко прослідкуватимуться дефіцит фінансових ресурсів [1] (дитинство, молодість і похилий вік) та їх надлишок [2] (молодість та зрілість, період активної трудової діяльності). Відповідно, у домогосподарства виникає необхідність збалансувати свої фінансові ресурси [3]. Відтворимо дію процесу збалансування фінансових ресурсів домогосподарств, сутність якого була розглянута в розділі 1 дисертації:

- 1) статична збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств;
- 2) динамічна збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств.

Збалансованість фінансових ресурсів на окремому етапі життєвого циклу домогосподарства (дитинство, молодість – стадія [1] рис. 5.2) розпочинається залученням зовнішніх ресурсів батьків, кредитних ресурсів фінансових установ

([4], рис. 5.2) і завершується в похилому віці отриманням фінансових ресурсів як власним коштом (надходження від заощаджених та інвестованих упродовж активної трудової діяльності коштів [5]), так і коштом інших суб'єктів фінансових відносин (держави – у формі пенсійних виплат, соціальних допомог чи утриманням у будинках для людей похилого віку), недержавних пенсійних фондів (недержавна пенсія), власних дітей або сторонніх осіб (благодійна допомога) ([4], рис. 5.2). На етапі активної трудової діяльності в життєвому циклі, коли спостерігається надлишок фінансових ресурсів, який значно перевищує рівень його споживання (стадія [2] рис. 5.2), домогосподарство збалансовує їхній обсяг, здійснюючи заощадження та інвестиції.

Відповідно, статична збалансованість на окремому етапі життєвого циклу ЛСН проявлятиме себе тоді, коли виконуватимуться дві умови:

1) немає дефіциту (або профіциту) бюджету домогосподарства в рамках його окремого життєвого етапу (або календарного періоду при оперативному чи стратегічному управлінні його фінансових ресурсів);

2) є відповідність між обсягами боргу домогосподарства на початок і на кінець періоду, тобто обсяг боргу протягом звітного періоду не змінювався.

Динамічна збалансованість фінансових ресурсів упродовж усіх етапів життєвого циклу домогосподарства досягається планово, оперативно чи підсумково, є об'єктом управління та обґрунтування використання конкретних інструментів, за допомогою яких необхідно регулювати процеси формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств (стадія [6] рис. 5.2).

Регулювання статичної та динамічної збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств передбачає не лише використання окремих інструментів на стадії їх формування чи використання, але й ідентифікацію ризиків зміни фінансової стійкості домогосподарств, оцінку ендогенних та екзогенних чинників впливу на неї. Досягнути стану статичної або динамічної збалансованості своїх фінансових ресурсів домогосподарство зможе лише за умови налагодження процесу управління ними залежно від розглянутих етапів

його життєвого циклу та досягнення мети такого управління – фінансової стійкості домогосподарств.

Вважаємо за необхідне відтворити фінансову стійкість як мету управління фінансовими ресурсами домогосподарств відповідно до етапів його життєвого циклу через показники (рис. 5.3):

- 1) $P_{оп}$ – питомої ваги оплати праці найманих працівників у ВВП;
- 2) $P_{вк}$ – питомої ваги власних коштів в доходах домогосподарств;
- 3) H_3 – норми заощаджень домогосподарств;
- 4) $P_{зк}$ – відношення запозичених коштів домогосподарств до їхніх доходів;
- 5) $P_{ін}$ – інвестиційного потенціалу домогосподарств;
- 6) $P_{д}$ – достатності доходів;
- 7) $P_{нв}$ – неспоживчих витрат домогосподарств;
- 8) $P_{в}$ – витрат домогосподарств на харчування;
- 9) P_e – показника Енгеля.

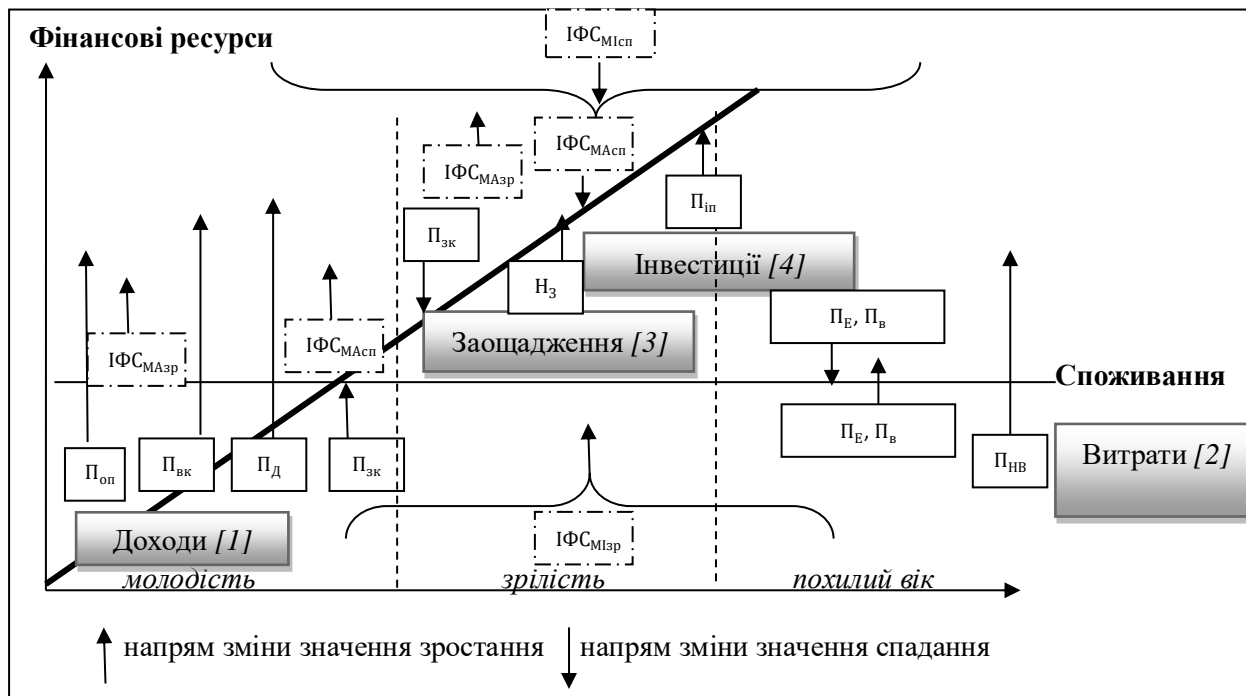

Рис. 5.3. Показники фінансової стійкості домогосподарств відповідно до окремих етапів гіпотези життєвого циклу LCH *

* Джерело: запропоновано автором

Методика розрахунку та аналіз показників, представлених на рис. 5.3, зроблені в розділах 2, 3 та 4 дисертації.

Початковий етап життєвого циклу домогосподарства, як правило, розпочинається з моменту незначних обсягів власних фінансових ресурсів, що пояснює невисокі значення показників, які оцінюють власні доходи ($P_{оп}$, $P_{вк}$ та $P_{д}$), та можливе зростання показника, який оцінює залучені із зовнішніх джерел кошти ($P_{зк}$) [Доходи – 1] (рис. 5.3). Значення норми заощаджень домогосподарств (H_3) та показника оцінки інвестиційного потенціалу $P_{іп}$ будуть близькими до нуля. Відповідно, упродовж даного етапу життєвого циклу домогосподарства значення агрегованих індексів фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному $IФC_{МАзр}$ та $IФC_{МАсп}$ будуть поступово зростати.

Задоволення першочергових споживчих витрат домогосподарства при невисоких значеннях власних фінансових ресурсів відобразиться у високих значеннях показників $P_{в}$, $P_{е}$ та невисоких значеннях $P_{нв}$ [Витрати – 2] (рис. 5.3). В міру зростання обсягу фінансових ресурсів і переходу від етапу молодості до етапу зрілості (активної трудової діяльності) в життєвому циклі домогосподарства значення показників $P_{в}$ та $P_{е}$ будуть зменшуватися, а $P_{нв}$, навпаки, продовжувати зростати. На етапі даного переходу значення норми заощаджень домогосподарств (H_3) та показнику оцінки інвестиційного потенціалу $P_{іп}$ почнуть зростати. Наявність надлишку фінансових ресурсів (рис. 5.2) повинна привести до скорочення значень $P_{зк}$. Відповідно, упродовж даного етапу життєвого циклу домогосподарства – активної трудової діяльності – значення агрегованих індексів фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному $IФC_{МАзр}$ буде продовжувати своє зростання, а $IФC_{МАсп}$, навпаки, зменшуватиметься.

Надлишок фінансових ресурсів та усвідомлення необхідності здійснення заощаджень та інвестицій для забезпечення рівномірного рівня доходу (у випадку тимчасової втрати працездатності на етапі активної трудової діяльності) та забезпечення постійного рівня споживання; для компенсації

втраченого рівня доходу (у випадку постійної втрати працездатності) та забезпечення постійного рівня споживання на наступному етапі власного життєвого циклу – похилому віці, зумовить зростання значень норми заощаджень домогосподарств (H_3) [Заощадження – 3] (рис. 5.3). та показника оцінки інвестиційного потенціалу $\Pi_{ин}$ [Інвестиції – 4].

Зазначимо, що на розглянутих етапах життєвого циклу домогосподарства, значення агрегованого індексу фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні $I\Phi C_{MIзр}$ повинно зростати, а $I\Phi C_{MIсп}$ – скорочуватись. Це відбуватиметься, оскільки постійно зростатиме показник достатності доходів (Π_d) та показник неспоживчих витрат домогосподарств ($\Pi_{нв}$) та скорочуватиметься питома вага витрат на харчування в загальній сумі витрат (Π_B) та доходів домогосподарств (Π_e , показник Енгеля).

Таким чином, роль показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств на окремому етапі життєвого циклу домогосподарств різна – оптимальним для окремих із них стане зростання їхніх значень упродовж усіх етапів ($\Pi_{оп}$, $\Pi_{вк}$, Π_d , $\Pi_{нв}$); зростання впродовж деякого періоду часу і скорочення надалі для $\Pi_{зк}$; зростання впродовж періоду активної трудової активності, після задоволення першочергових потреб у споживанні та виникнення надлишку фінансових ресурсів H_3 та $\Pi_{ин}$, і їхнє скорочення через використання здійснених заощаджень та інвестицій надалі; скорочення впродовж усіх етапів життєвого циклу Π_B та Π_e . Аналогічно, оптимальні значення запропонованих агрегованих індексів оцінки фінансової стійкості домогосподарства залежно від етапу його життєвого циклу також відрізнятимуться: $I\Phi C_{MIзр}$ буде постійно зростати, $I\Phi C_{MIсп}$ постійно зменшуватися, $I\Phi C_{MAзр}$ буде зростати, але необхідним є здійснення заощаджень, $I\Phi C_{MAсп}$ зростатиме до періоду активної трудової діяльності і скорочуватиметься надалі, але при цьому необхідним є зменшення (або відсутність) запозичених коштів та реалізація інвестиційного потенціалу домогосподарств.

Розглядаючи фінансову стійкість як мету управління фінансовими ресурсами домогосподарств, зазначимо, що об'єктами такого управління стають окремі складові його фінансової діяльності – доходи, витрати, заощадження та інвестиції. Однак ці складові є лише грошовим потоком, вираженим за певний період часу [16, с. 310; 419, с. 11; 420, с. 27], і їх слід відрізнити від поняття «багатство» (wealth – англ.), яке розглядає у своїй гіпотезі життєвого циклу LCH Модільяні і є за своєю суттю накопичуваним за певний проміжок часу запасом ресурсів. Саме сукупне багатство домогосподарства може набувати трьох основних форм – фізичне, фінансове та людське – і їхня питома вага впродовж життєвого циклу різниться.

У гіпотезі життєвого циклу LCH очікується, що багатство у фінансовій і фізичній формі повинно поступово зростати (бісектриса Багатство, рис. 5.1).

Користуючись отриманим доходом – багатством як накопиченим доходом за певний проміжок часу, домогосподарство направляє кошти за напрямками, які на даному етапі його життєвого циклу визначені ним як найважливіші або першочергові. Тобто, за допомогою багатства також здійснюється не просто розподіл чи перерозподіл коштів, але й дотримуються інтереси збалансованого розвитку домогосподарства.

Таким чином, управління фінансовими ресурсами домогосподарств є процесом впливу на об'єкти його фінансової діяльності (доходи, витрати, заощадження, інвестиції) та нагромаджене багатство (капітал) для досягнення кінцевої мети (цілі). Там самим управління фінансовими ресурсами набуває рис цілеспрямованої діяльності з боку домогосподарства. Враховуючи етапи життєвого циклу домогосподарства, припускаємо, що залежно від часу, на який вони розробляються, цілі управління фінансовими ресурсами поділяють на короткострокові (до 1 року), середньострокові (від 1 року до 10 років), довгострокові (понад 10 років) (рис. 5.4).

Рис. 5.4. Цілі управління фінансовими ресурсами домогосподарств та забезпечення їх досягнення *

* Джерело: запропоновано автором

Короткострокові цілі, спрямовані на розв'язання поточних фінансових проблем і їх вирішення, досягаються за допомогою збалансування доходів і витрат особи у визначеному періоді (до одного року).

Середньострокові цілі мають за мету розв'язати фінансові проблеми, пов'язані з великими придбаннями особи (нерухоме або рухоме майно). Розв'язання зазначених цілей досягається шляхом уміння здійснювати заощадження.

Довгострокові цілі покликані створити нагромадження, що забезпечать фінансовий добробут особи в пенсійному віці. Розв'язання зазначених цілей досягається шляхом уміння здійснювати інвестиції.

На рис. 5.5 згруповані етапи життєвого циклу домогосподарств та час досягнення цілей управління їхніми фінансовими ресурсами.

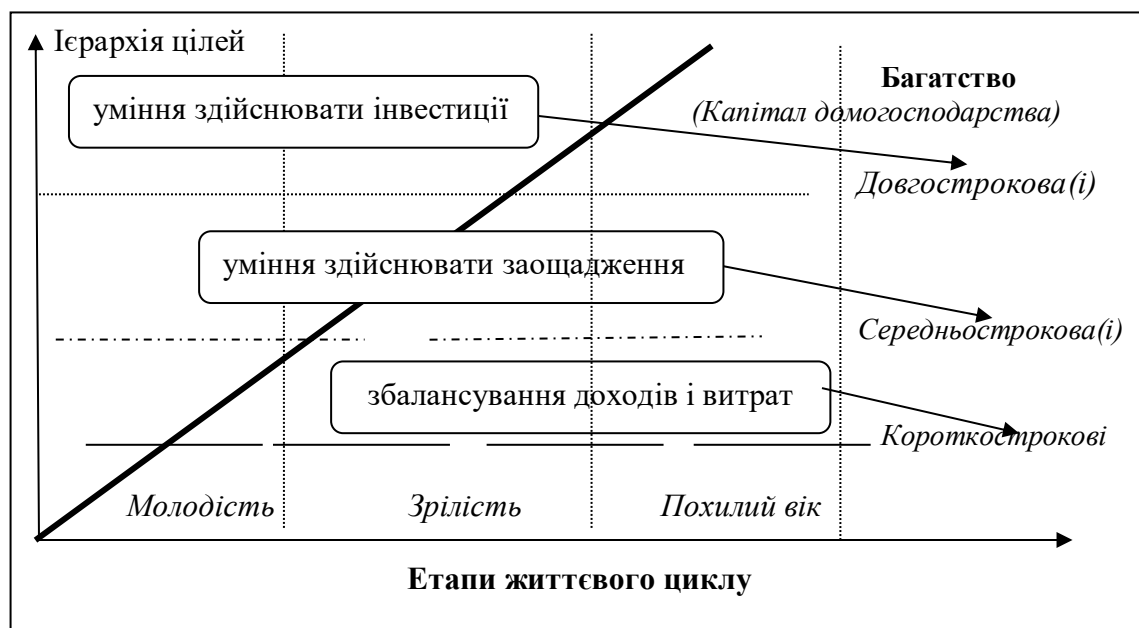

Рис. 5.5. Цілі управління фінансовими ресурсами домогосподарств відповідно до окремих етапів гіпотези їх життєвого циклу LCH *

* Джерело: запропоновано автором

Результатом процесу управління особистими доходами та витратами стає формування сукупного капіталу домогосподарства. Зміст поняття «сукупний капітал домогосподарства» близький до поняття багатства Ф. Модільяні. Як видно із рис. 5.5, ресурси для створення сукупного капіталу домогосподарства є в його вільному розпорядженні, а саме – праця (як фактор виробництва) і час.

На рис. 5.6 запропоновано класифікацію сукупного капіталу домогосподарства, який, на нашу думку, поділяється на три складові: поточний, резервний (страховий) та інвестиційний.

Поточний капітал призначений для того, щоб забезпечити поточне споживання домогосподарства.

Резервний або страховий капітал призначений для створення деяких фінансових резервів, що дозволять забезпечити поточне споживання домогосподарства у випадку настання непередбачуваних подій (наприклад, хвороби, безробіття людини). Резервний капітал домогосподарства компенсує втрачений заробіток членів домогосподарства через несприятливі для них події

у житті. Необхідність утворення такого виду капіталу та оптимальний розмір його формування розглянуто вище.

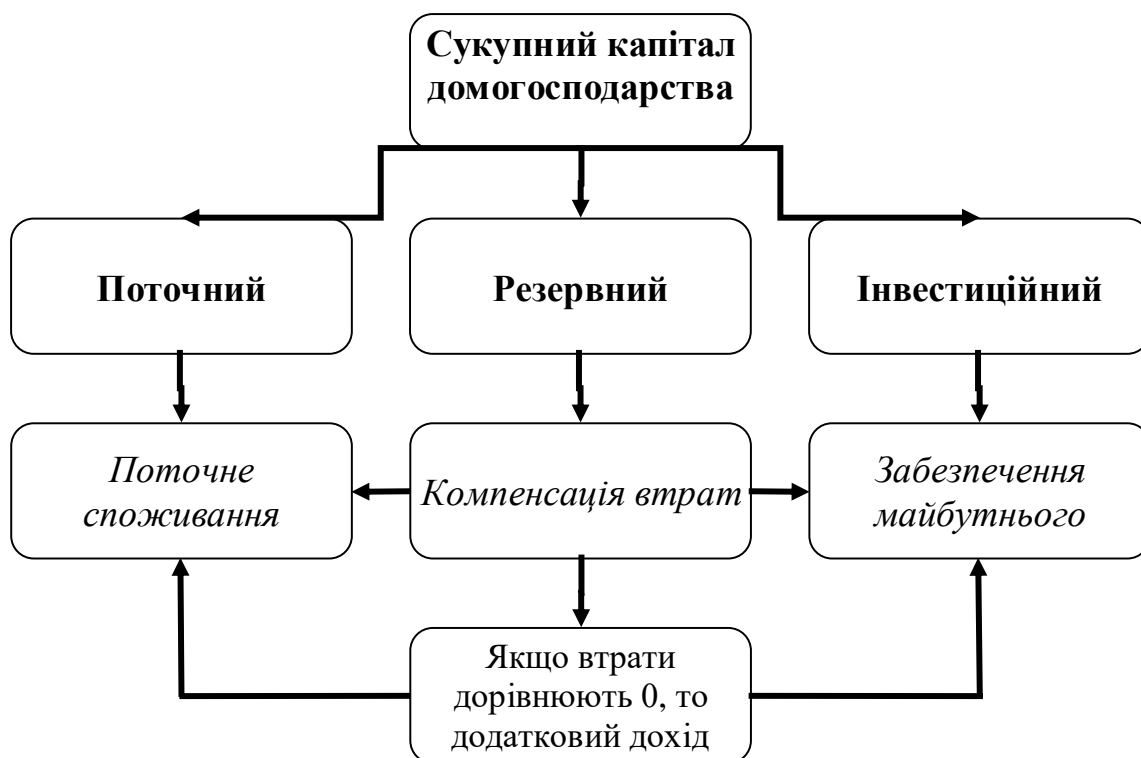

Рис. 5.6. Класифікація сукупного капіталу домогосподарства *

* Джерело: запропоновано автором

Інвестиційний капітал повинен забезпечити людині гідний рівень життя в непрацездатному віці (старості).

Розглянемо, якими властивостями повинен володіти кожен із розглянутих нами видів капіталу домогосподарства. Для цього висунемо вимоги до нього в трьох вимірах: надійності, ліквідності та дохідності.

Надійність капіталу розуміємо як синонім мінімізації ризику при його формуванні чи використанні. Ліквідність – це широко вживане економістами поняття можливості швидко продати актив і отримати гроші. Дохідність – це встановлена домогосподарством величина доходу на інвестований капітал. Дохідність складається із двох компонентів: поточного доходу і приросту вартості активу [421, с. 16].

Між дохідністю і надійністю інвестицій існує обернена залежність – що вищий дохід за інвестиціями в будь-який актив, то менш надійним він є. Для

кожного із видів сукупного капіталу домогосподарства – поточного, резервного та інвестиційного – потрібно підібрати такий актив, який більшою мірою йому підходить, враховуючи співвідношення надійності, дохідності та ліквідності даного активу. Тобто домогосподарство повинно зупинити свій вибір на заощадженні (або інвестуванні) у такий актив, який якнайкраще відповідав би досягненню цілей формування окремого виду його капіталу. Розглянемо, якими властивостями повинен володіти той чи інший вид капіталу домогосподарства (рис. 5.7).

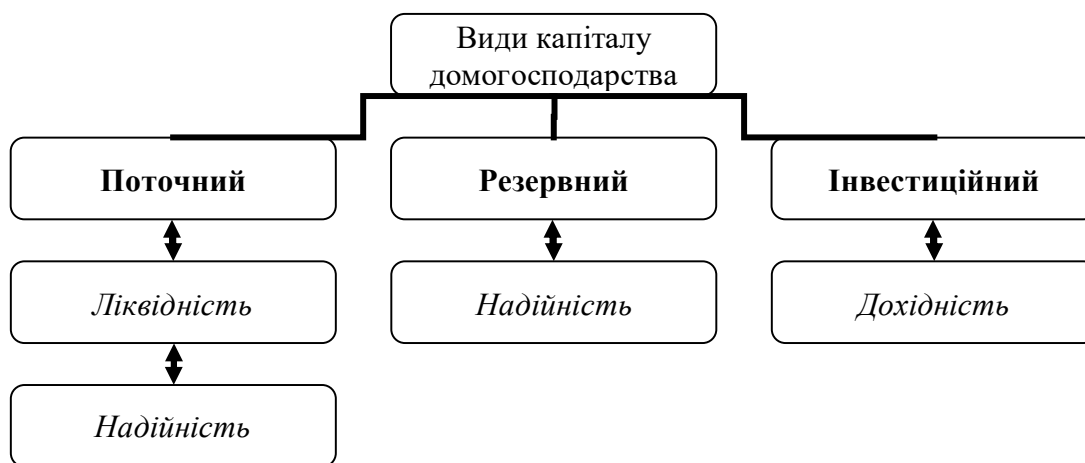

Рис. 5.7. Властивості сукупного капіталу домогосподарства*

* Джерело: запропоновано автором

Як можемо бачити із рис. 5.7 стосовно поточного капіталу, метою формування якого є забезпечення поточного споживання домогосподарства, ми висуваємо вимоги ліквідності та надійності. Стосовно резервного капіталу, метою формування якого є створення деяких фінансових резервів, що дозволять забезпечити поточне споживання домогосподарства у випадку настання непередбачуваних подій, основна вимога, яку ми висуватимемо, – це надійність. Стосовно інвестиційного капіталу, метою формування якого є забезпечення людині гідний рівень життя в непрацездатному віці (старості), основною вимогою, яку ми висуватимемо є дохідність. Інструменти формування окремих видів капіталу домогосподарства класифіковано на високо- та низькоризикові. Високоризикові інструменти – це інструменти, дохідність яких у майбутньому невизначена (наприклад, цінні папери).

Низькоризиковими фінансовими інструментами є ті, дохідність яких у майбутньому визначена (наприклад, банківський депозит, облігації тощо).

На рис. 5.8 згруповано окремі інструменти управління фінансовими ресурсами залежно від видів капіталу домогосподарства.

Рис. 5.8. Місце і роль фінансових інструментів при формуванні сукупного капіталу домогосподарства *

* Джерело: запропоновано автором

Як видно із рис. 5.8, низькоризикові фінансові інструменти використовуються при формуванні всіх складових видів капіталу домогосподарств (депозити – для поточного; страхування життя, облігації – для резервного; внески до недержавних пенсійних фондів – для інвестиційного), високоризикові – лише при формуванні інвестиційного (інвестиції у вітчизняні фондові індекси).

Таким чином, об'єднавши цілі управління фінансовими ресурсами домогосподарств (рис. 5.4 і 5.5), наявні інструменти для їхнього досягнення (рис. 5.8) та склад сукупного капіталу домогосподарств (рис. 5.6, 5.7), на рис. 5.9 представимо схематичне зображення життєвого циклу LCH.

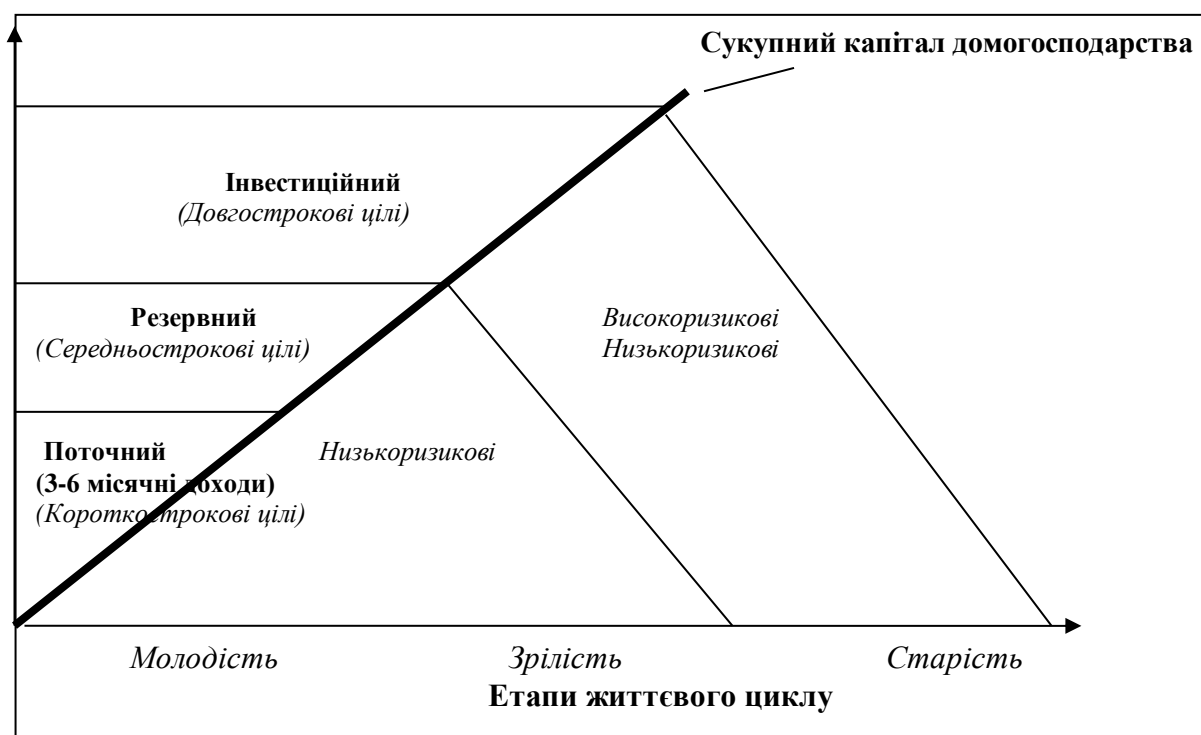

Рис. 5.9. Місце сукупного капіталу домогосподарства відповідно до окремих етапів гіпотези життєвого циклу LCH *

* Джерело: запропоновано автором

Дані рис. 5.9 свідчать, що при використанні низькоризикових фінансових інструментів, поточний та резервний капітал забезпечує виконання коротко- та середньострокових цілей домогосподарства на етапі його молодості та зрілості; додатково до низькоризикових, при використанні високоризикових інструментів, інвестиційний капітал домогосподарства забезпечує виконання довгострокових цілей на етапі похилого віку. Водночас формування сукупного капіталу відбувається впродовж усього життєвого циклу домогосподарства.

Розроблений підхід до застосування різних показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств в етапах його життєвого циклу показує, що фінансова стійкість забезпечується протягом усього цього циклу. Це дозволяє зробити висновок, що дані показники повинні стати ефективним інструментом управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Але слід зауважити, що значення (що зростає або спадає) самих лише показників без належного розуміння необхідності управління фінансовими ресурсами з боку

домогосподарства, не дасть можливості досягти бажаного результату – його фінансової стійкості в умовах змінного внутрішнього та зовнішнього середовища. Використання фінансової інформації, застосування різних знань у фінансовій сфері є необхідними елементами підвищення фінансової стійкості домогосподарств.

5.2. Моделювання фінансової поведінки як стратегічний вектор забезпечення фінансової стійкості домогосподарств

Як показано нами раніше, фінансова стійкість домогосподарства є однією із оцінок його фінансового стану. Крім того, висунуто тези про те, що фінансовий стан є наслідком (результатом) управління фінансовими ресурсами домогосподарств. При цьому етапами управління фінансовими ресурсами домогосподарства є:

- а) планування;
- б) оперативне управління;
- в) контроль за досягненням поставлених цілей.

Як відомо, об'єктами управління фінансовими ресурсами виступають доходи (у формі заробітної плати, соціальної допомоги з боку держави, відсотків на заощаджені чи інвестовані кошти) та видатки (на споживчі цілі, заощадження та інвестиції) домогосподарств. Суб'єктами такого управління є домогосподарство (в особі його членів) одноосібно або через фінансових посередників. Фактично управління фінансовими ресурсами є процесом прийняття практичних рішень із теоретично можливого їх різномаяття під впливом розглянутих у п. 4.2 і п. 4.3 дисертації ендогенних та екзогенних факторів. Це дозволяє нам припустити існування великої кількості варіантів фінансової поведінки домогосподарств та, відповідно, її впливу на фінансову стійкість. Але незалежно від типу, стратегії чи тактики фінансова поведінка є результатом певних заходів, які визначають пріоритети домогосподарства на наступний період або на декілька наступних періодів. Вона повинна виконувати

роль інструменту, який допомагає окреслити фінансовий потенціал домогосподарства, прив'язати його до споживчих та неспоживчих потреб і забезпечити фінансову стійкість у несприятливих обставинах.

На нашу думку, забезпечення фінансової стійкості є одним із позитивних результатів (ефективності) фінансової поведінки домогосподарств (рис. 5.10)

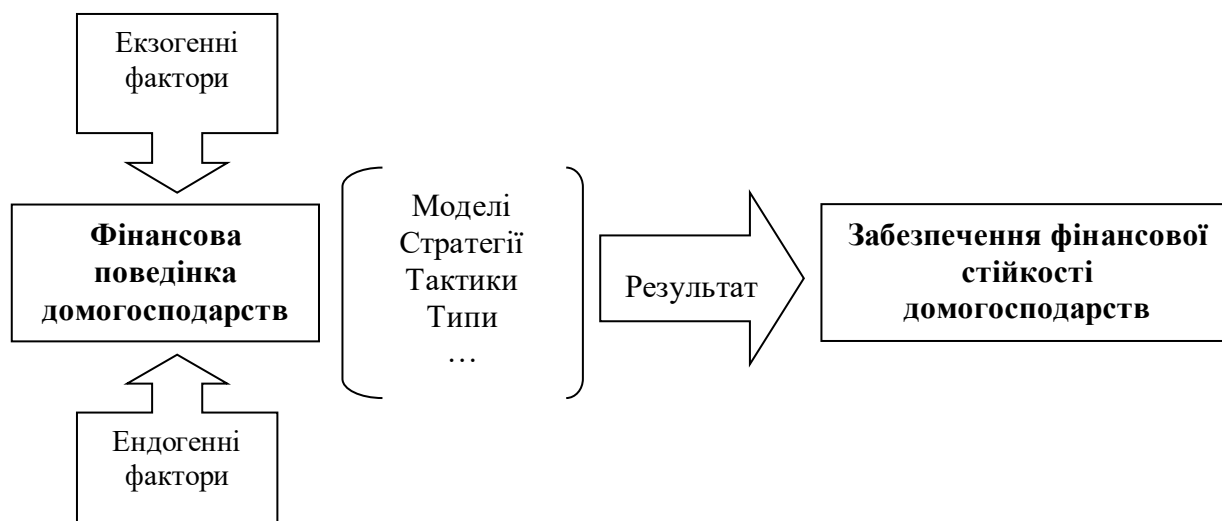

Рис. 5.10. Взаємозв'язок фінансової поведінки домогосподарства та забезпеченням їх фінансової стійкості *

* Джерело: запропоновано автором

Проте вітчизняні дослідники фінансової поведінки домогосподарства визначають її без прив'язки до конкретних цілей, а радше як таку, що характеризує окремі об'єкти управління – доходи, витрати (споживання, заощадження або інвестиції).

На такий підхід до суті фінансової поведінки домогосподарств прямо вказують Г. Голуб та Р. Голуб, зазначаючи, що «фінансова поведінка включає в себе різні види фінансової активності населення, такі як: заощадження, інвестиції, страхування, кредитування, різні програми з накопичення пенсій тощо» [422, с. 43]. Підтвердження даного підходу знаходимо в дослідженні Т. Кізими, яка відзначає, що «різний ступінь вираження тих чи інших пріоритетів, потреб та інтересів домогосподарств формує широкий діапазон конкретних моделей їх фінансової поведінки» [16, с. 215]. На її думку, саме потреби

домогосподарства визначатимуть моделі його фінансової поведінки. У продовження цієї тези А. Вдовиченко розуміє фінансову поведінку як «вибір (схильність) населення щодо використання власних фінансових ресурсів в цілях споживання, заощадження в організованій або неорганізованій формі». Аналогічно до підходу Т. Кізими, А. Вдовиченко кінцеву форму фінансової поведінки визначає залежно від домінування вибору домогосподарства між напрямками використання фінансових ресурсів [241, с. 155]. Розвиваючи даний підхід, О. Шаманська констатує про «переважання у фінансовій поведінці більшості населення споживчої моделі, заощаджень у готівці, домінування ірраціональності у фінансових рішеннях, наявності рутинно-еволюційного типу ринкової взаємодії» [423, с. 105]. Розширює «витратну» спрямованість на сутність фінансової політики домогосподарств Л. Ключник, яка розглядає її як «діяльність домогосподарств, спрямовану на розподіл та перерозподіл фінансових ресурсів, власних та залучених, для формування фондів грошових коштів, з метою задоволення особистих потреб та власного соціально-економічного розвитку» [424, с. 221].

Розширює об'єкти фінансової поведінки домогосподарств їхніми доходами В. Куцяк. Він дає визначення фінансовій політиці домогосподарства як діяльності, яка ґрунтується на створенні й використанні фондів фінансових ресурсів з метою задоволення особистих потреб. Відповідно, фінансова політика таких суб'єктів полягає в оптимізації формування доходів від трудової діяльності, підприємницької діяльності, від власності тощо, а також раціоналізації витрат споживчого і неспоживчого характеру [425, с. 331]. Аналогічно як «систему дій, пов'язану з акумулюванням та перерозподілом фінансових ресурсів за допомогою фінансових інструментів із метою задоволення власних потреб» під поняттям «фінансова поведінка домогосподарств» розуміє О. Косточка [426, с. 699]. Л. Ліпич, О. Івашко, С. Мостенець моделюють систему управління доходами та витратами як передумову розвитку домогосподарства в умовах економічної нестабільності [427, с. 139-154].

Фінансовий ринок як об'єкт фінансової поведінки розглядають автори монографії [60], а також І. Ломачинська [428] та Т. Єфременко [429]. Зокрема, як «особливий вид економічної поведінки, пов'язаний з діями населення на ринку фінансових послуг, і передбачає мобілізацію, перерозподіл та інвестування грошових ресурсів населення» визначає фінансову поведінку домогосподарств Слобода Л. як один із авторів монографії за редакцією Б. Пшика «Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізми забезпечення» [60, с. 55]. Проте, на відміну від попередніх підходів, у цій монографії досліджено моделі та стратегії фінансової поведінки в наданні фінансової безпеки домогосподарств. На думку авторів, рівень фінансової безпеки домогосподарств залежатиме від вибору моделі фінансової поведінки того чи іншого домогосподарства [60, с. 63]. Продовження цієї тези знаходимо у І. Ломачинської, яка зазначає, що фінансова поведінка домогосподарств розглядає як «дії населення на фінансовому ринку щодо перерозподілу та інвестування грошових ресурсів» [428, с. 143] та Т. Єфременко, на думку якої «форма діяльності індивідів і окремих соціальних груп на фінансовому ринку, пов'язана з перерозподілом грошових ресурсів, зокрема з їх інвестуванням» є сутність фінансової поведінки домогосподарств [429, с. 167].

На всі складові фінансової діяльності домогосподарств як об'єкт його фінансової поведінки спрямовують свою увагу В. Дорош, К. Чепель та О. Кузик, які вважають, що за своєю суттю вона є «сукупністю механізмів, за допомогою яких домогосподарств взаємодіють з іншими учасниками ринкової економіки щодо формування доходу, споживання, заощадження і інвестиції та чинників, що впливають на їхню діяльність» [430, с. 365]. Поділяє дану позицію О. Ковтун, яка зазначає, що фінансова політика домогосподарств є «сукупністю дій та інструментів, спрямованих на управління фінансовими ресурсами (власними та залученими), ціллю яких є соціально-економічний розвиток та задоволення власних поточних потреб домогосподарств» [431, с. 282].

Таким чином, підходи згаданих учених або не містять чітких формулювань цілей фінансової поведінки, або формулюють їх у широкому

значенні «забезпечення розвитку домогосподарства» [424; 427; 431]. Водночас встановлення джерела «забезпечення розвитку» як результату управління процесом або окремо споживанням, заощадженнями чи здійсненням інвестицій, або в поєднанні цих складових не може бути ціллю поведінки, а лише інструментами її досягнення.

Як обґрунтовано в підрозділі 4.1 дисертації, сьогодні управління фінансовими ресурсами домогосподарств не результативне. Такий висновок підтверджують розраховані значення запропонованих нами для оцінки фінансової стійкості домогосподарств агрегованих показників $I\Phi C_{MAзр}$, $I\Phi C_{MAсп}$ (табл. 4.1) та $I\Phi C_{MIсп}$ (табл. 4.2). На нашу думку, це є результатом того, що управління фінансовими ресурсами домогосподарств побудоване в такий спосіб, що його дію спрямовано суто на окремі складові його фінансової діяльності – доходи, витрати, заощадження, інвестиції – та на перевірку відхилень їхніх значень від запланованих, які виникають згідно з дією ендогенних або екзогенних факторів його життєдіяльності. Такий підхід є безрезультативним і невиправданим, оскільки не відображає важливість управління у сфері фінансів домогосподарств загалом та не дозволяє досягти його результативності зокрема. Це впливає на розвиток як конкретного домогосподарства, так і зумовлює виникнення негативних явищ, які не дозволяють цій сфері фінансової системи зайняти гідні позиції серед інших її сфер в основному через роль інструментів заощаджень та інвестицій домогосподарств на фінансовому ринку.

Розвиток домогосподарства вимагає від нього застосування результативного підходу до управління власними або залученими фінансовими ресурсами, використовуючи який, воно має можливість виконувати превентивні дії, що враховують імовірність виникнення негативних явищ ендогенного та екзогенного характеру в цьому процесі.

Моделювання як стратегічний вектор забезпечення фінансової стійкості домогосподарств виступає відтворенням певних характеристик (дій, властивостей, факторів) їх фінансової поведінки. Описуючи фінансову

поведінку домогосподарств за конкретних обставин можна отримати модель цієї поведінки, яка є умовною схемою, що характеризується комплексом елементів, їх взаємозв'язку та відображає функціонування процесу забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Моделювання фінансової поведінки домогосподарств, спрямованої на результат – забезпечення фінансової стійкості, вимагає від нього використання низько- і високоризикових інструментів впливу на об'єкти – доходи, витрати, заощадження та інвестиції.

Вважаємо, що моделювання фінансової поведінки домогосподарств у забезпеченні їх фінансової стійкості – це система формування й використання фінансових ресурсів домогосподарств через застосування низькоризикових та високоризикових інструментів. Таке моделювання реалізується на всіх етапах життєвого циклу домогосподарства, визначається рівнем його фінансової грамотності та чинним законодавством, що регламентує відносини у фінансовій сфері держави. Як слушно зазначають С. Качула, Л. Лисяк та Т. Терещенко «фінансова стійкість/стабільність домогосподарств значною мірою залежить від їх фінансової поведінки, зокрема – від того, наскільки виваженими будуть фінансові рішення, враховані і мінімізовані/нейтралізовані фінансові ризики з урахуванням впливу факторів зовнішнього середовища» [432, с. 113].

Отже, моделювання фінансової поведінки та її вплив на фінансову стійкість домогосподарств – це новий вид управління фінансовими ресурсами, який спрямований на результат і при якому суб'єкт, впливаючи на об'єкти, не тільки переводить домогосподарство із нестійкого стану в стійкий під впливом внутрішніх чи зовнішніх загроз, але й дає можливість виявляти інструменти впливу на відхилення, що виникають. Головна перевага результативного підходу у фінансовій поведінці (спрямованого на забезпечення стійкості) порівняно з нерезультативним (спрямованим на окремі складові фінансової діяльності) полягає в тому, що він – замість того, щоб реагувати після виникнення проблем у процесі розвитку домогосподарства, – фінансово

компенсує їх виникнення шляхом планування та застосування низько- та високоризикових фінансових інструментів.

Процес моделювання фінансової поведінки потребує вимог щодо:

- постійного спостереження за фінансовим станом домогосподарства, перебігом окремих процесів його життєвого циклу, які можуть впливати на фінансову стійкість; збирання необхідної інформації про об'єкти фінансової діяльності, фактори впливу на зміну їх складу або структури;
- виявлення кореляційних зв'язків впливу об'єктів фінансової діяльності домогосподарства на стійкість, у якому акцент робиться на пізнанні співзалежних факторів;
- на основі встановлених норм (наприклад щодо обсяг резервного капіталу, частки витрат спрямованих на заощадження, інвестиції та ін.) управління фінансовими ресурсами домогосподарств з урахуванням ендо- та екзогенних факторів;
- здійснення оцінки фінансової стійкості за допомогою розроблених показників та визначення рівня впливу на їхні значення об'єктів фінансової діяльності домогосподарства;
- недопущення або запобігання виникненню відхилень при моделюванні фінансової поведінки.

Поряд з зазначеними вимогами, дотримання яких дозволяє домогосподарствам здійснювати вплив на власну фінансову стійкість, пропонуємо виокремити види фінансової поведінки (дохідна, витратна, заощаджувальна, інвестиційна), які дають можливість дослідити її у різних проявах на окремих етапах власного життєвого циклу LCH. Такий підхід дозволить при розробці моделей фінансової поведінки охопити весь процес фінансової діяльності домогосподарства, а не його окремі складові та виявляти відхилення, які можуть не дозволити забезпечити досягнення фінансової стійкості в майбутньому.

Планування фінансової стійкості домогосподарства рекомендуємо здійснювати на основі розробленої нами методики її досягнення (розділ 2

дисертації), враховуючи дію ендогенних та екзогенних факторів впливу (розділ 4 дисертації). Етап планування буде посилено двома функціями управління фінансовими ресурсами домогосподарств:

а) прогнозування (використання накопиченого досвіду минулого щодо управління низькоризиковими (для заощаджень) та високоризиковими (для інвестицій) інструментами на фінансовому ринку в поєднанні з припущеннями майбутнього з метою уникнення відхилень, які можуть негативно вплинути на доходи й витрати домогосподарств);

б) нормування (заздалегідь визначений порядок дій домогосподарства для досягнення стійкості на основі розроблення декількох сценаріїв активного, а не пасивного характеру).

На відміну від розглянутих підходів, які передбачають цілеспрямоване використання функцій управління фінансовими ресурсами домогосподарств відповідно до його етапів чи об'єктів (окремих складових фінансової діяльності домогосподарств), результативний підхід моделювання фінансової поведінки застосовує функцію планування в управлінні відповідно до досягнення не абстрактної (розвиток домогосподарства), а конкретної цілі – забезпечення його фінансової стійкості під впливом ендогенних та екзогенних факторів. Це дає можливість спочатку спрогнозувати, а потім спланувати чи переглянути реалістичність забезпечення фінансової стійкості згідно із факторами, які можуть на неї вплинути.

Моделювання фінансової поведінки та її впливу на забезпечення фінансової стійкості необхідно розпочинати на першому етапі життєвого циклу LCH, плануючи формування резервного капіталу домогосподарств. Він створюється в розмірі 6 місячних доходів домогосподарства за допомогою низькоризикових інструментів (п. 4.2 дисертації) у середньостроковій перспективі (до 3 років) із використанням норм відрахування із отриманого доходу (наприклад, 4%). Фактичний процес формування резервного капіталу домогосподарств упродовж запланованого періоду посилюватиметься функцією активного контролю (виконання прийнятих управлінських рішень) та

можливістю вносити корективи (регулювання) з огляду на виявлені відхилення. Таке регулювання полягає в усуненні перешкод у досягненні стратегічної цілі фінансової політики домогосподарств (забезпечення фінансової стійкості) згідно із затвердженими нормами й передбачає зміну їх розміру під впливом дії реальних зовнішніх чи внутрішніх факторів. Такий підхід дозволяє фінансовому плану домогосподарства стати основоположним документом, який визначає ті моделі його фінансової політики, на реалізацію яких буде спрямовано його фінансові рішення.

Складання фінансового плану домогосподарства ще на першому етапі його життєвого циклу і на середньострокову перспективу (до трьох років) передбачає забезпечення фінансової стійкості домогосподарств у таких випадках:

- негативна дія ендогенних факторів тимчасової втрати працездатності, безробіття на основі використання низькоризикових фінансових інструментів у взаємодії окремих складових фінансової діяльності домогосподарства як єдиного цілого, у результаті чого формується резервний фонд у складі та структурі, що відповідає досягненню поставленої цілі. Це дає можливість уникнути нестабільності у фінансовому забезпеченні життєдіяльності домогосподарств, що обов'язково виникає при дії ендогенних факторів (п. 4.2 дисертації).

- негативна дія екзогенних факторів (інфляції, зміни валютного курсу тощо) на основі використання низькоризикових фінансових інструментів (п. 4.2 дисертації), в результаті чого формується резервний фонд у складі, структурі та обсягах, що дозволяють забезпечити номінальну (враховуючи негативний вплив зміни споживчих цін) фінансову стійкість домогосподарств. Це також дозволяє уникнути нестабільності у фінансовому забезпеченні життєдіяльності домогосподарств, що обов'язково виникає при дії екзогенних факторів (п. 4.2 дисертації).

Основою для формування резервного капіталу є відповідне його фінансове забезпечення. На цьому етапі моделювання фінансової поведінки надзвичайно важливим є запропонований нами поділ фінансових інструментів на високоризикові та низькоризикові (розділ 3 дисертації).

У поєднанні з підходами підвищення фінансової грамотності домогосподарств (п. 4.4 дисертації) це стає основою для розвитку інших сфер фінансової системи – публічних фінансів, фінансів суб'єктів господарювання, про що детальніше буде розкрито в п. 5.3 дисертації.

Математична модель формування капіталу домогосподарств є імітаційною моделлю експоненційного (до встановленої межі) зростання сплачених ними внесків [433, с. 653]. Вхідними параметрами моделі є:

- t – період за який здійснюється моделювання, $t = 1, 2, \dots, 40$ років;
- $I(t)$ – дохід у році t ;
- $Rk(t)$ – розмір резервного капіталу домогосподарства на момент t ;
- n (%) – частка доходу, яка щомісячно відраховується на формування сукупного капіталу домогосподарств;
- $Mc(t)$ – місячні витрати домогосподарств на момент t , наприклад, $6 \times Mc(t)$ – сума витрат домогосподарств за 6 місяців;
- $Ik(t)$ – розмір інвестиційного капіталу домогосподарств на момент $Mc(t)$;
- $\alpha_d, \alpha_o, \alpha_p, \alpha_s$ – пропорції розподілу коштів на низькоризикові фінансові інструменти: депозити (α_d), облігації внутрішньої державної позики (α_o), внесків до державного накопичувального пенсійного фонду (α_p) і внесків на страхування життя (α_s); відповідно ($\alpha_d + \alpha_o + \alpha_p + \alpha_s = 1$);
- $\beta_p, \beta\$d, \beta\$c, \beta m$ – пропорції розподілу коштів на високоризикові ($\beta high$) фінансові інструменти: індекс ПФТС (β_p), депозити в доларах ($\beta\$d$), готівку в доларах ($\beta\c), дорогоцінні метали (βm); відповідно ($\beta_p + \beta\$d + \beta\$c + \beta m = 1$).

В основу імітаційного моделювання програмою програмного засобу Windows Excel (формула FORECAST) покладено методику, яка передбачає:

- 1) прийняття рішення щодо частки доходу домогосподарства (n), яка буде формувати його сукупний капітал;

2) на основі розподілу частки n між низько- та високоризиковими фінансовими інструментами формування резервного, інвестиційного капіталу домогосподарств;

3) здійснення аналізу отриманих результатів,

4) у випадку настання несприятливих чинників ендо- чи екзогенного характеру прийняття рішення домогосподарством стосовно використання резервного або інвестиційного капіталу для забезпечення власної фінансової стійкості.

Імітаційна модель дасть змогу спрогнозувати різні сценарії формування сукупного капіталу домогосподарств з врахуванням відповідних ризиків і несприятливих обставин, зумовлених довгостроковим періодом їх життєвого циклу. Запропонована модель передбачає відрахування 4%, 8% та 12% (відповідно, $n = 4\%$, 8% та 12%) доходу домогосподарств на формування складових сукупного капіталу. Відмінні між собою розміри відрахувань роблять доцільним виокремлення окремих моделей фінансової поведінки домогосподарств для забезпечення їх фінансової стійкості – консервативну ($n = 1-4\%$), помірковану ($n = 5-8\%$) та агресивну ($n = 9-12\%$).

За умовами імітаційної моделі, домогосподарство, обравши модель власної фінансової поведінки (консервативну, помірковану чи агресивну), щомісячно (4%, 8%, 12%) доходу відраховуватиме на резервний капітал протягом періоду поки його сума не стане рівною сумі 6-місячних витрат. Ця сума розподілятиметься між чотирьома низькоризиковими активами (депозитами у фінансових установах, облігаціями внутрішньої державної позики, внесками до державного накопичувального пенсійного фонду та на страхування життя) у рівних частках по 1%, 2% або 3% (табл. 5.1).

Моделі фінансової поведінки домогосподарств залежно від розміру формування резервного капіталу

Модель фінансової поведінки домогосподарств	Розмір резервного капіталу, всього	Розмір резервного капіталу при моделюванні	Частка заощаджень у депозити фінансових установ	Частка заощаджень в облігації внутрішньої державної позики	Частка заощаджень до державного накопичувального фонду	Частка заощаджень до компанії зі страхування життя
Консервативна	$Rk(t) = RCd(t) + RCo(t) + RCp(t) + RCs(t)$	$Rk(t) = Rk(t-1) + 0,04 * I(t)$	$RCd(t) = \alpha d * 0,01 * I(t)$	$RCo(t) = \alpha o * 0,01 * I(t)$	$RCp(t) = \alpha p * 0,01 * I(t)$	$RCs(t) = \alpha s * 0,01 * I(t)$
Поміркована		$Rk(t) = Rk(t-1) + 0,08 * I(t)$	$RCd(t) = \alpha d * 0,02 * I(t)$	$RCo(t) = \alpha o * 0,02 * I(t)$	$RCp(t) = \alpha p * 0,02 * I(t)$	$RCs(t) = \alpha s * 0,02 * I(t)$
Агресивна		$Rk(t) = Rk(t-1) + 0,12 * I(t)$	$RCd(t) = \alpha d * 0,03 * I(t)$	$RCo(t) = \alpha o * 0,03 * I(t)$	$RCp(t) = \alpha p * 0,03 * I(t)$	$RCs(t) = \alpha s * 0,03 * I(t)$

$I(t)$ – фактичний дохід від заощаджень у фінансові інструменти у 2001-2021 рр.

* Джерело: розраховано автором на основі [269; 292]

Результати залежності періоду формування резервного капіталу домогосподарств від обраної моделі фінансової поведінки домогосподарств зображено на рис. 5.11

Рис. 5.11. Криві періоду формування резервного капіталу домогосподарств залежно від обраної моделі фінансової поведінки *

* Джерело: розраховано автором на основі [269; 292]

Візуальне зображення кривих періоду формування резервного капіталу дало змогу встановити, що вони характеризуються двома властивостями, зокрема:

1) не випадковістю значень періоду формування резервного капіталу, оскільки показники досягнення ним розміру 6 місячних витрат домогосподарств ґрунтуються на фактичних значеннях дохідності фінансових інструментів заощаджень за 2001-2021 рр.;

2) експоненційним зростанням обсягу резервного капіталу. Підтвердження припущення щодо експоненційності зростання обсягу резервного капіталу перевірено шляхом апроксимації через наближення лінії тренду поліномом n ступеня. Результат апроксимації кривих періоду формування резервного капіталу домогосподарств залежно від обраної моделі фінансової поведінки у вигляді лінії тренду зображено на рис. 5.12.

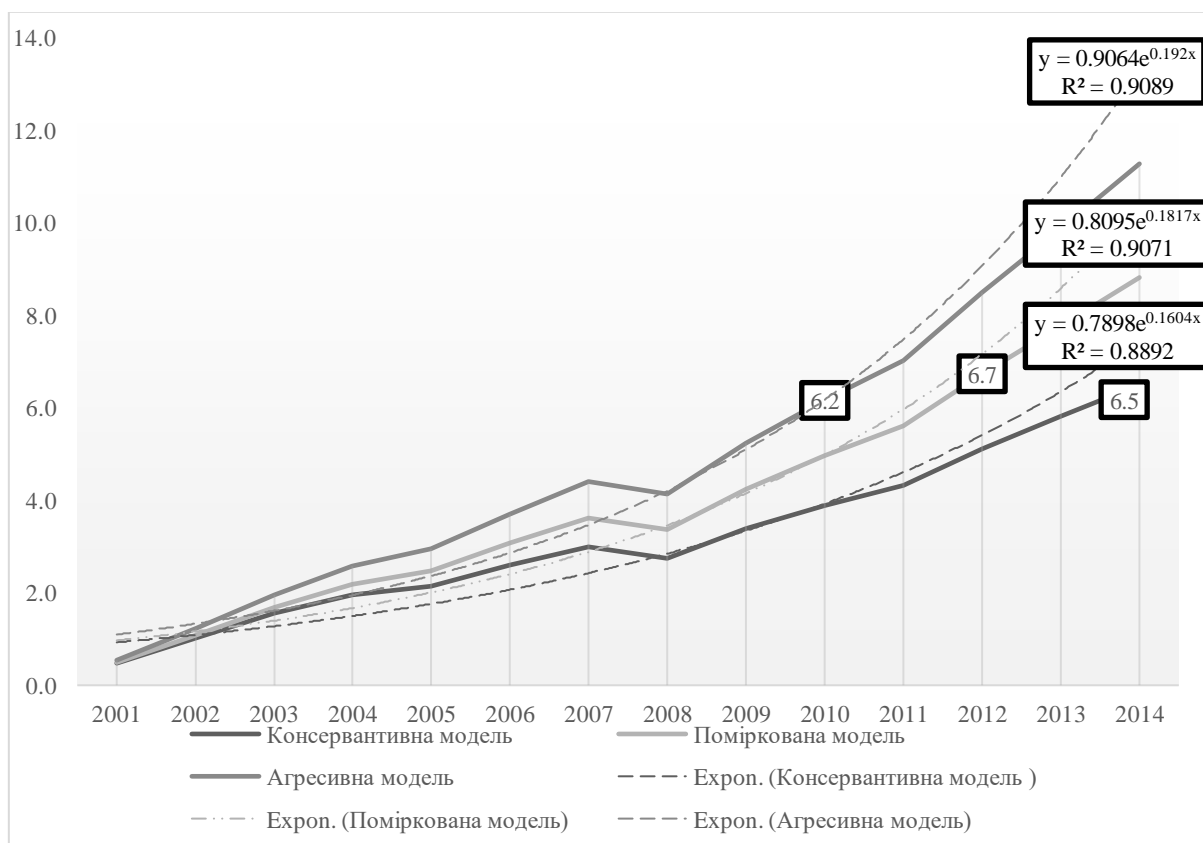

Рис. 5.12. Апроксимація кривих періоду формування резервного капіталу домогосподарств залежно від обраної моделі їх фінансової поведінки *

* Джерело: розраховано автором на основі [269; 292]

Результат апроксимації кривих періоду формування резервного капіталу домогосподарств залежно від обраної моделі їх фінансової поведінки констатує факт щодо не лінійності, а експоненційності приросту. Отже, зазначену властивість експоненційного зростання показника резервного капіталу домогосподарств підтверджено.

Наступним етапом після формування резервного капіталу домогосподарства у встановленому самостійно домогосподарством розмірі, є моделювання інвестиційної політики домогосподарств і реалізація на практиці його інвестиційного потенціалу (п. 3.4 дисертації). Дане моделювання на етапі активного трудової діяльності в життєвому циклі домогосподарства здійснюється на довгострокову перспективу (до двадцяти років), передбачає забезпечення фінансової стійкості домогосподарств у таких випадках:

- негативна дія ендогенних факторів постійної втрати працездатності, досягнення пенсійного віку на основі використання ризикових фінансових інструментів (п. 4.2 дисертації) у взаємодії окремих складових фінансової діяльності домогосподарства як єдиного цілого, в результаті чого формується інвестиційний капітал у складі та структурі, що відповідає досягненню поставленої цілі. Це дає можливість уникнути нестабільності у фінансовому забезпеченні життєдіяльності домогосподарств, що обов'язково виникає при дії ендогенних факторів (п. 4.2 дисертації).

- негативна дія екзогенних факторів (інфляції, зміни валютного курсу тощо) на основі використання ризикових фінансових інструментів (п. 4.3 дисертації), у результаті чого формується інвестиційний капітал у складі, структурі та обсягах, що дозволяють забезпечити реальну (враховуючи негативний вплив зміни споживчих цін і те, що високо ризикові фінансові інструменти забезпечують дохідність вищу за зміну індексу споживчих цін, що доведено відповідними розрахунками у п. 3.4 дисертації), а не лише номінальну фінансову стійкість домогосподарств. Це також дозволяє уникнути нестабільності у фінансовому забезпеченні життєдіяльності домогосподарств, що обов'язково виникає при дії екзогенних факторів (п. 4.3 дисертації). Основою для

формування інвестиційного капіталу є відповідне його фінансове забезпечення. На цьому етапі моделювання фінансової поведінки надзвичайно важливим є використання ризикових фінансових інструментів (розділ 3 дисертації) та інвестування в індекс будь-якої із вітчизняних фондових бірж. Враховуючи необхідність підвищення фінансової грамотності домогосподарств для формування інвестиційного капіталу (п. 4.1 дисертації), зауважимо, що він також стає основою для розвитку інших сфер фінансової системи.

За умовами імітаційної моделі, якщо сума резервного капіталу $Rk(t)$ досягає або перевищує 6-місячні витрати $Rk(t) \geq 6 \times Mc(t)$ модель переходить до етапу формування інвестиційного портфеля. За умовами імітаційної моделі, домогосподарство, обравши модель власної фінансової поведінки (консервативну, помірковану чи агресивну), щомісячно (4%, 8%, 12%) доходу відраховуватиме на формування інвестиційного капіталу або упродовж визначеного періоду часу (наприклад двадцяти років) або до запланованого обсягу. Ця сума розподілятиметься між чотирьома високоризиковими активами (придбання акцій, валютних депозитів, готівкової валюти та дорогоцінних металів) у рівних частках по 1%, 2% або 3% (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Моделі фінансової поведінки домогосподарств залежно від розміру формування інвестиційного капіталу

Модель фінансової поведінки домогосподарств	Розмір інвестиційного капіталу, всього	Розмір інвестиційного капіталу при моделюванні	Частка інвестицій у акції	Частка інвестицій у валютні депозити фінансових установ	Частка інвестицій у готівкову валюту	Частка інвестицій у дорогоцінні метали
Консервативна	$I_k(t) = \beta p(t) + \beta d(t) + \beta c(t) + \beta m(t)$	$I_k(t) = I_k(t-1) + 0,04 * I(t)$	$\beta p(t) = \beta p * 0,01 * I(t)$	$\beta d(t) = \beta d * 0,01 * I(t)$	$\beta c(t) = \beta c * 0,01 * I(t)$	$\beta m(t) = \beta m * 0,01 * I(t)$
Поміркована		$I_k(t) = I_k(t-1) + 0,08 * I(t)$	$\beta p(t) = \beta p * 0,02 * I(t)$	$\beta d(t) = \beta d * 0,02 * I(t)$	$\beta c(t) = \beta c * 0,02 * I(t)$	$\beta m(t) = \beta m * 0,02 * I(t)$
Агресивна		$I_k(t) = I_k(t-1) + 0,12 * I(t)$	$\beta p(t) = \beta p * 0,03 * I(t)$	$\beta d(t) = \beta d * 0,03 * I(t)$	$\beta c(t) = \beta c * 0,03 * I(t)$	$\beta m(t) = \beta m * 0,03 * I(t)$

$I(t)$ – фактичний дохід від інвестицій у фінансові інструменти у 2001-2021 рр.

* Джерело: розраховано автором на основі [269; 292]

Результати формування інвестиційного капіталу домогосподарств залежно від розміру його доходу спрямованого на інвестування у високоризикові фінансові інструменти (4%, 8%, 12%) представлено на рис. 5.13.

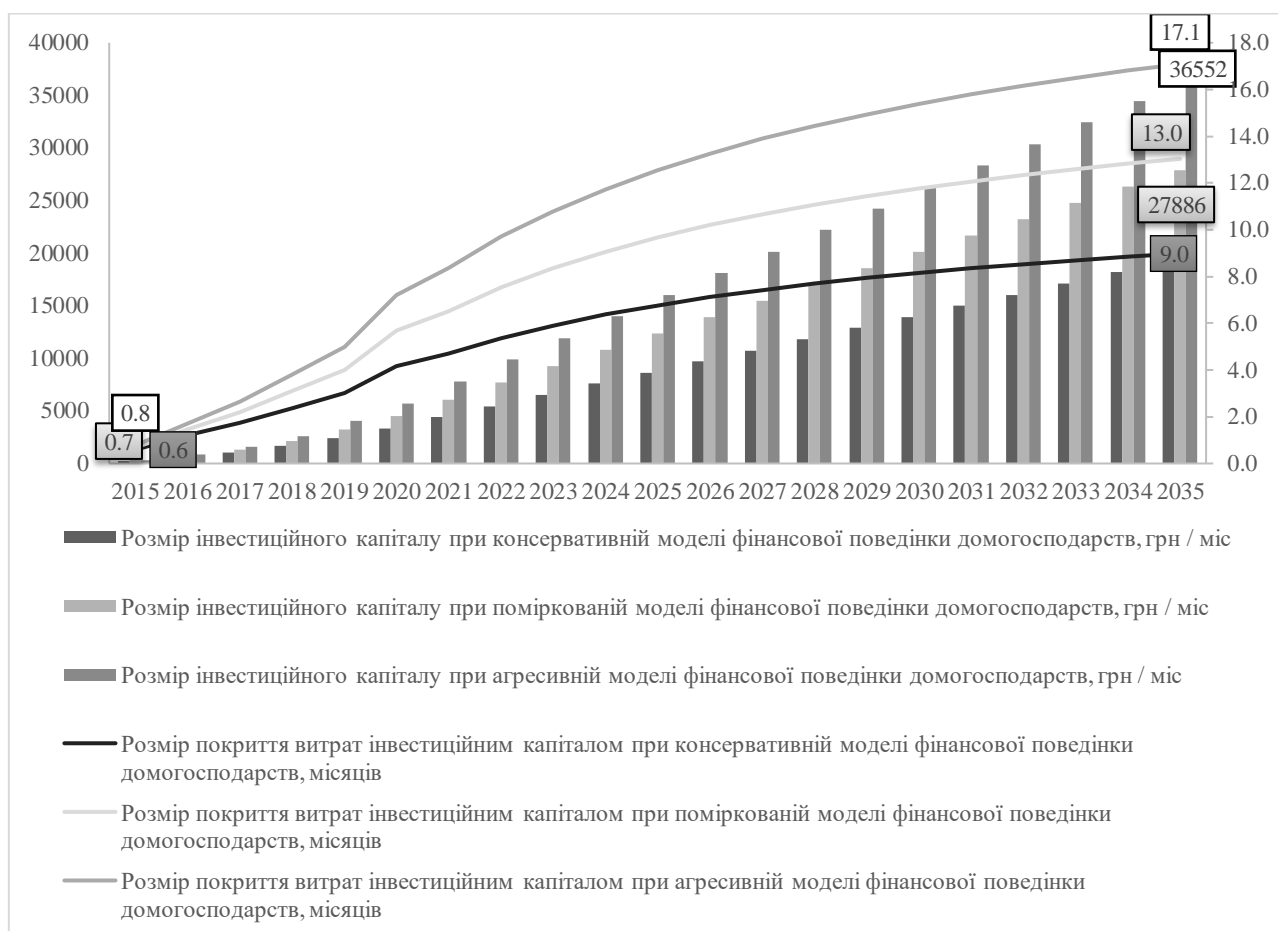

Рис. 5.13. Розмір інвестиційного капіталу домогосподарств залежно від моделі фінансової поведінки, грн/міс

* Джерело: розраховано автором на основі [269; 292]

Моделювання розміру інвестиційного капіталу домогосподарств проведене на основі фактичних даних про дохідності високоризикових фінансових інструментів за 2001-2021 рр. і на плановий період до 2035 рр. показує, що швидкість його формування прямо визначається обраною моделлю його фінансової поведінки

На етапі виконання вибраних моделей фінансової поведінки передбачаємо постійний облік і аналіз процесу формування (дохідна фінансова поведінка домогосподарства) й використання (витратна фінансова поведінка

домогосподарства, що включає заощаджувальні, інвестиційні моделі) фінансових ресурсів домогосподарств, щоб відразу виявляти відхилення та вносити необхідні корективи, що сприятимуть забезпеченню його фінансової стійкості.

Потреба в здійсненні подальшого контролю з боку домогосподарства зникає, оскільки всі відхилення, що з'явилися під час управління його фінансовими ресурсами й реалізації обраної моделі фінансової поведінки, усуваються в ході цього процесу. Це дає можливість оцінити ступінь своєчасності та виваженості прийнятих рішень і підвищити результативність процесу управління фінансовими ресурсами в цілому.

В основі результативного підходу до моделювання фінансової поведінки домогосподарств для забезпечення їх фінансової стійкості лежить механізм, здатний працювати на випередження відхилень, і забезпечувати результат управління. За допомогою методу аналогії проведемо умовну паралель між моделями фінансової поведінки домогосподарств. Головне призначення такого моделювання – вибір між ризиковими та фінансовими інструментами, їхнім складом, структурою – це реакція на дію ендогенних та екзогенних факторів, що виникли і спричинили явища, які негативно впливають на забезпечення фінансової стійкості.

На рис. 5.14 представлені розроблені моделі фінансової поведінки домогосподарств, які охоплюють усі чотири складові їхньої фінансової діяльності. Обрана консервативна, поміркована та агресивна моделі фінансової поведінки домогосподарств покликані забезпечити їх фінансову стійкість під впливом дії ендогенних та екзогенних факторів (пп. 4.1 та 4.2 дисертації) на всіх етапах життєвого циклу (пп. 5.1 дисертації).

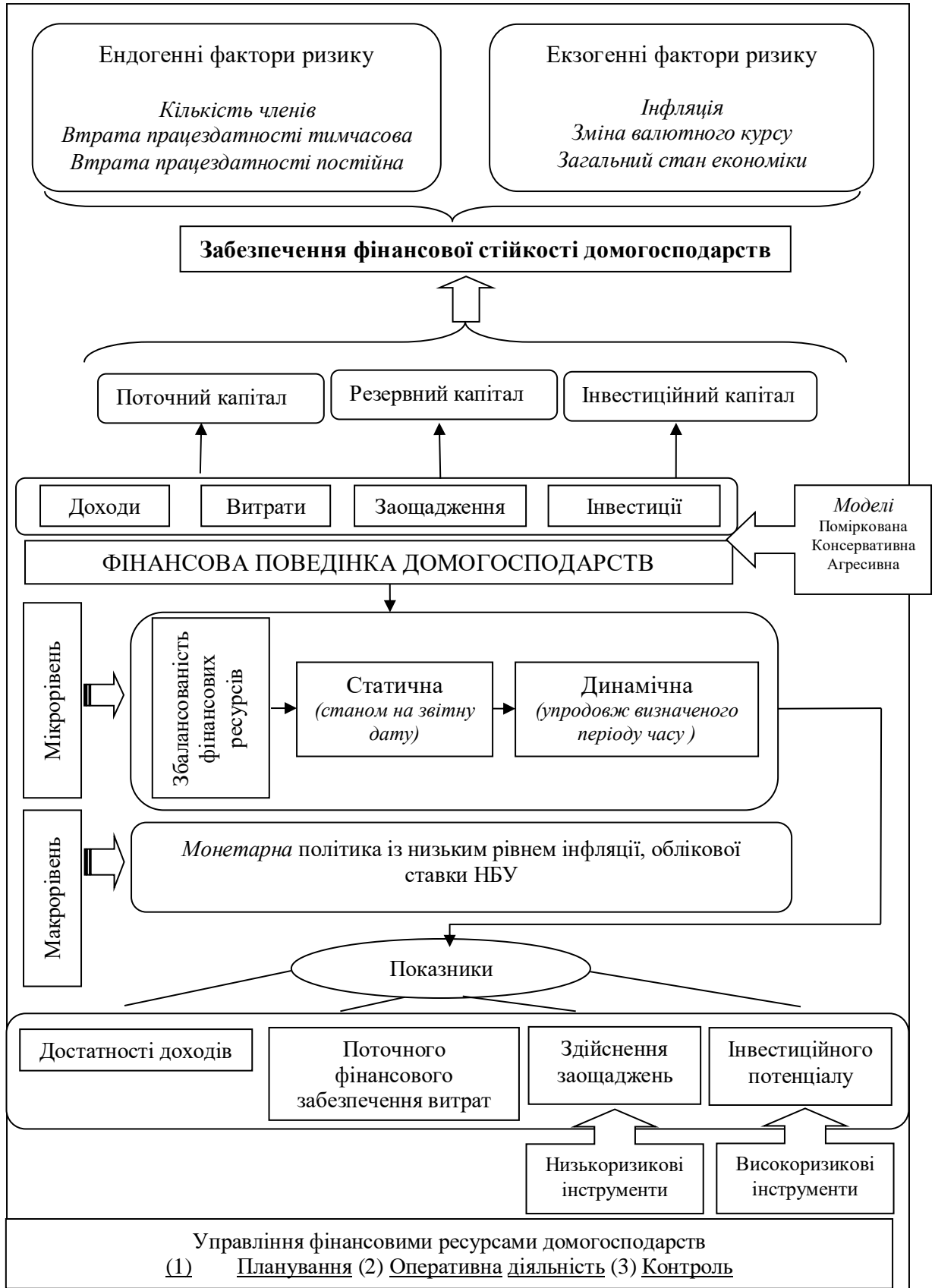

Рис. 5.14. **Модельювання фінансової поведінки та її вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств ***

* Джерело: запропоновано автором

Збалансованість фінансових ресурсів домогосподарств на мікроекономічному рівні передбачає комплексний аналіз ризиків ендогенного та екзогенного характеру, які прямо чи опосередковано впливають на стан формування й використання фінансових ресурсів домогосподарств. На основі такого аналізу проводиться забезпечення їх статичної (на певну дату) та динамічної (упродовж визначеного періоду часу) збалансованості. За допомогою розрахунку значень показників достатності доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень та реалізації інвестиційного потенціалу через фінансові інструменти, що носять низькоризиковий або високоризиковий характер, забезпечується фінансова стійкість домогосподарств. На цьому етапі органам державної влади (в основному Національному банку України) доцільно сконцентрувати свої зусилля на забезпеченні низьких темпів інфляції та значень власної облікової ставки.

Врахування ендогенних факторів впливу на фінансову стійкість домогосподарств (втрати працездатності, що може мати тимчасовий або постійний характер) зумовлює використання методів мінімізації їх негативного впливу, а саме формування резервного фонду (може мати обов'язкову або добровільну, індивідуальну або колективну спрямованість, накопичувальну складову пенсійної системи держави).

Врахування екзогенних факторів впливу на фінансову стійкість домогосподарств (інфляції, зміни валютного курсу, загального стану розвитку економіки країни) зумовлює використання методів мінімізації їх негативного впливу, а саме здійсненням заощаджень та інвестицій упродовж життєвого циклу домогосподарств. Здійснення заощаджень відбувається шляхом використання фінансових інструментів, які мають низькоризиковий характер (депозити, облігації). Аналіз практики їхнього використання вітчизняними домогосподарствами упродовж 2001–2021 рр. показав рівень дохідності за такими інструментами на рівні зміни індексу споживчих цін (п. 3.3 дисертації). Натомість реалізація інвестиційного потенціалу забезпечується використанням

ризикових фінансових інструментів, серед яких найбільш доцільним, на нашу думку, є інвестиції в індекс вітчизняних фондових бірж (п. 3.4 дисертації).

Постійна втрата працездатності через настання пенсійного віку потребує математичне моделювання забезпечення потреб домогосподарства на основі теорії зміни вартості грошей у часі. Це дає можливість здійснити генерування сценаріїв підвищення результативності управління фінансовими ресурсами домогосподарств упродовж періоду активної трудової діяльності (35 років) для забезпечення рівня пенсій на рівні 92,5% отримуваної заробітної плати. Такий підхід дозволяє домогосподарствам на основі довгострокового прогнозування обрати саме той сценарій управління власними фінансовими ресурсами, який сприятиме його ефективності щодо постійної втрати працездатності.

Планування в системі управління фінансовими ресурсами означає їх переміщення між часовими періодами життєвого циклу (активна трудова діяльність —> тимчасова втрата працездатності (тимчасова або постійна), завдяки чому з'являється можливість коригувати план (після розрахунку показників фінансової стійкості). Відхилення, які виникають у поточному періоді, можливо компенсувати впродовж інших етапів життєвого циклу LCH. Це сприяє тому, що планування стає не лише інструментом реалізації фінансової поведінки домогосподарства, але й системою раннього виявлення дефіциту фінансових ресурсів, яка дає змогу своєчасно переглядати стратегічні завдання фінансової політики домогосподарства.

Оперативна діяльність у системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств передбачає реалізацію заходів адаптивного характеру, дію яких спрямовано на збереження фінансової стійкості. На цьому етапі розробляється набір стратегічних завдань фінансової політики згідно з сценарієм, який було обрано на етапі планування. Такий підхід дає можливість домогосподарствам враховувати екзогенні ризики бюджетної, фінансової, політичної, соціальної та економічної нестабільності в державі.

Контроль у системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств передбачає розрахунок агрегованих показників фінансової стійкості, значення

яких показують напрям їх розвитку. На цьому етапі розроблений при плануванні набір стратегічних завдань фінансової політики домогосподарств у сфері доходів, витрат, заощаджень чи інвестицій корегується відповідно до складу домогосподарства (ендогенний фактор забезпечення фінансової стійкості) показниками індексу споживчих цін, зміни валютного курсу, загальної оцінки розвитку економіки країни (екзогенні фактори забезпечення фінансової стійкості). Такий підхід дає можливість домогосподарствам враховувати фактичні ризики ендогенного та екзогенного характеру.

Таким чином, здійснено моделювання фінансової поведінки домогосподарств та її впливу на забезпечення фінансової стійкості; розкрито сутність управління фінансовими ресурсами домогосподарств у контексті забезпечення їх фінансової стійкості; розроблено механізм моделювання в системі управління фінансовими ресурсами домогосподарств; визначено законодавчу складову цього моделювання; досліджено інструментарій розробленого моделювання; обґрунтовано особливості здійснення управління фінансовими ресурсами з позицій забезпечення фінансової стійкості; визначено переваги запровадження моделювання фінансової поведінки в процес управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Це дозволило вперше запропонувати сутність цілеспрямованого управління фінансовими ресурсами, де ціллю визначена фінансова стійкість домогосподарств; розробити концептуальний підхід до забезпечення такої стійкості на основі використання інструментів безризикового та ризикового характеру, який відрізняється від наявних підходів тим, що враховує фактичні результати фінансової діяльності домогосподарств упродовж 2001–2021 рр. Пропонований підхід забезпечить вчасне прийняття виважених рішень у процесі управління фінансовими ресурсами домогосподарств, а також сприятиме їх розвитку у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі.

5.3. Трансформація фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи

Фінансова стійкість розглядається нами як одна з оцінок фінансового стану домогосподарства, який своєю чергою є наслідком (результатом) моделювання фінансової поведінки домогосподарств у сфері їхніх доходів, витрат, заощаджень чи інвестицій. Кожна із даних сфер фінансової діяльності домогосподарств знаходить своє відображення і здійснює вплив на функціонування окремих сфер фінансової системи держави. А саме, сфера фінансів суб'єктів господарювання та публічних фінансів здійснює взаємний вплив на склад, структуру доходів та витрат домогосподарств, установи фінансового ринку, відповідно, пропонують низькоризикові і високоризикові інструменти для здійснення ними заощаджень та інвестицій. Під трансформацією фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи ми розуміємо механізм формування складу та структури їхніх доходів, витрат, заощаджень та інвестицій упродовж життєвого циклу, що забезпечує розвиток не лише сфери фінансів домогосподарств, але й інших сфер фінансової системи держави.

Відповідно до чинного законодавства [434] економічний вимір є однією зі складових елементів сталого розвитку України на період до 2030 р. Це, зокрема, дозволило К. Маркевич сформулювати думку, що «сталий розвиток – одна з головних цілей економічної політики України на найближчу перспективу, а фінанси – головне джерело досягнення цієї мети» [435]. Міжнародний інститут сталого розвитку (англ. IISD) визначає фінанси для сталого розвитку «як надання фінансового капіталу і послуг з управління ... ризиками у такій формі, що забезпечує економічне зростання, соціальну справедливість і управління навколишнім середовищем» [436]. Ідея збалансованості різних вимірів розвитку – економічного, соціального та екологічного і відрізняє «сталу» у тривалій перспективі фінансову систему від «традиційної», спрямованої на досягнення лише «традиційного» фінансового

ефекту, а саме – прибутку. А. Крисоватий зазначає, що «сьогодні фінансову політику розуміємо як мистецтво управління фінансами задля створення умов сталого економічного розвитку... тепер у змістовному наповненні цієї дефініції закладаємо сутнісну тезу про те, що така політика має враховувати інтереси всіх суб'єктів системи фінансового простору, а не тільки органів держави» [437, 116]. Це дозволяє нам зробити висновок, що сталий розвиток фінансової системи держави неможливий без сталого розвитку її окремих сфер та ланок, зокрема – фінансів домогосподарств. Тому постає нагальна потреба в такому розвитку домогосподарств, який би відповідав завданню побудови нової фінансової системи держави. Очевидно, що розвиток будь-якого суб'єкта впродовж певного періоду (а в контексті домогосподарства можемо говорити про тривалість його життєвого циклу – 50-80 років) перебуватиме під постійною дією ендогенних та екзогенних факторів, які можуть мати позитивний або негативний ефект впливу. Це зумовлює необхідність розробки такої системи сталого розвитку домогосподарств, яка зробить їх стійкими до негативних проявів внутрішнього або зовнішнього характеру. У такому контексті ми розглядаємо фінансову стійкість як одну із цілей збалансованого розвитку домогосподарств як суб'єкта однієї із важливих сфер фінансової системи держави. Досягнення цієї цілі, на нашу думку, позитивно вплине на сталий розвиток фінансової системи і навпаки.

Завдання фінансової системи з розрахунку на десятиліття сталого (із збалансуванням економічного, соціального та екологічного виміру) розвитку держави полягає в наданні спектра високоризикових та низькоризикових фінансових інструментів, послуг для домогосподарств, щоб забезпечити їх фінансову стійкість упродовж життєвого циклу. Завдання домогосподарств, обравши забезпечення стійкості як ціль власної фінансової діяльності, визначити склад та структуру високо- та низькоризикових фінансових інструментів відповідно до обраних моделей фінансової поведінки. Фінансовий ринок повинен бути тією сферою фінансової системи, де взаємні впливи

домогосподарств та держави реалізуються на практиці. Тому побудова фінансової системи держави в умовах сталого розвитку має пройти етапи:

- активний розвиток фінансових продуктів/послуг та інструментів;
- формування ширшого кола інституцій, представлених на вітчизняному фінансовому ринку, які за своїм мандатом будуть сталими (зокрема, недержавні пенсійні фонди, банки, страхові компанії тощо) і діяльність яких буде вибудовуватися відповідно до цілей сталого розвитку. В рамках даного підходу доцільним є спрощення доступу вітчизняних домогосподарств до закордонних фінансових ринків;
- зміна фінансової культури домогосподарств з усвідомленням необхідності управління власними фінансовими ресурсами, складання фінансових планів, забезпечення свого всебічного розвитку.

Як зазначає О. Мульска «взаємозв'язані споживча поведінка та стратегія заощаджень домогосподарств визначають обсяги сукупного попиту на внутрішньому ринку товарів і послуг, а також рівень інвестиційного попиту, формують систему фінансових ресурсів для банківського сектору через депозити та стимулюють ділову активність інших суб'єктів малого і середнього бізнесу» [438]. Тому трансформація фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи передбачає використання мобілізованих фінансовим ринком їхніх фінансових ресурсів на тривалий розвиток держави із збалансуванням економічних, соціальних та екологічних факторів. Саме домогосподарства розглядаються нами як основний «постачальник» грошових ресурсів на фінансовий ринок.

Безумовно, трансформація фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи є взаємозалежним процесом. Це пов'язано з тим, що забезпечення стабільності розвитку держави передбачатиме, окрім усього, і подолання бідності, голоду; скорочення нерівності у розподілі доходів домогосподарств; досягнення продовольчої безпеки; забезпечення здорового способу життя та сприяння добробуту для всіх у будь-якому віці; забезпечення всеосяжної і справедливої якісної освіти та заохочення до можливості навчання

впродовж усього життя для всіх; забезпечення рівномірного розвитку регіонів та їх інфраструктурного забезпечення.

Дані процеси обов'язково зумовляють зміни у складі, структурі, зростанні обсягів доходів домогосподарств, що покращить соціально-економічне становище останніх і забезпечить стійкість перед негативними чинниками впливу на їх розвиток.

Структурно-логічну схему механізму трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи подано на рис. 5.15.

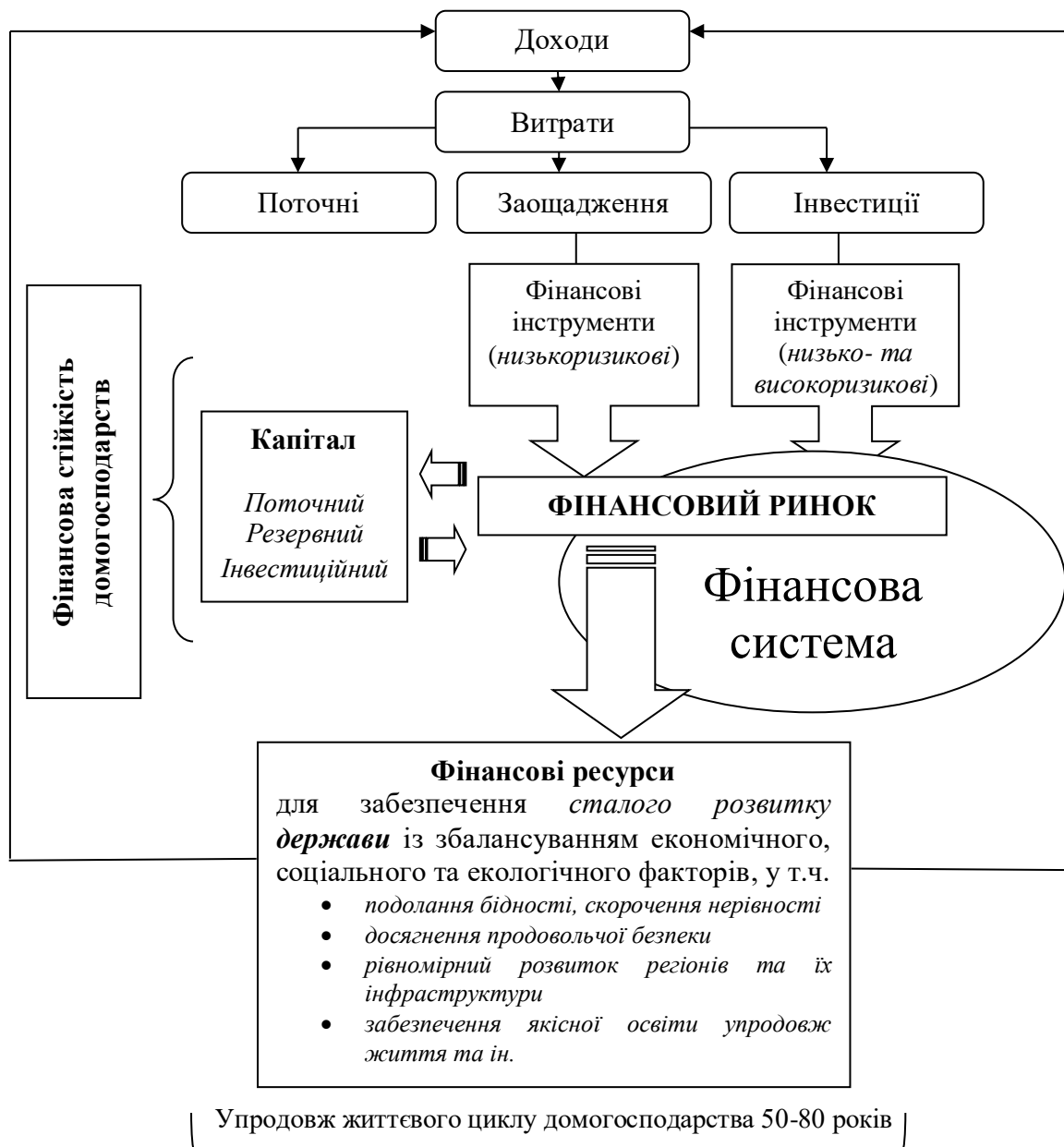

Рис. 5.15. Структурно-логічна схема трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи*

* Джерело: запропоновано автором.

Практика забезпечення фінансової стійкості домогосподарств упродовж 2001–2021 рр. засвідчила тенденцію до скорочення її показників на макроекономічному рівні. На наш погляд, це пов'язано із низкою причин, а саме:

- обмеженістю вітчизняного фінансового ринку кількістю його учасників та нездатністю працювати із дрібним домогосподарством – інвестором по сегментах високо- та низькоризикових інструментів;

- недостатнім рівнем розвитку інституцій фінансового посередництва, спроможних співпрацювати із домогосподарствами;

- обмеженою пропозицією фінансових інструментів та послуг, при цьому «дороговартісністю» наявних (компанії із управління активами пропонують свої послуги із портфелем інвестицій, починаючи із 200 тис. грн), що робить неможливим їх використання середньостатистичним домогосподарством–інвестором;

- недовірою до діяльності фінансових посередників, що, на думку Т. Кізими, пов'язано із «негативним досвідом співпраці домогосподарств із цими суб'єктами на початковому етапі ринкових реформ» [16, с. 285];

- невисоким рівнем фінансової грамотності домогосподарств та відсутністю культури заощаджень чи інвестування впродовж життєвого циклу. Додатковим фактором виступає нерозвинутість інституцій фінансового консультування домогосподарств, які могли б компенсувати їхню власну фінансову необізнаність;

- запровадження з 2015 р. оподаткування доходів домогосподарств, отриманих від здійснених заощаджень чи інвестицій.

Розглянуті передумови вимагають уваги та вирішення з боку як домогосподарств, так і відповідних органів державної влади, а саме: Міністерства фінансів України, Національного банку України, інституцій фінансового ринку тощо. Це дозволить визначити комплекс заходів для залучення домогосподарств до активнішої фінансової діяльності на вітчизняному фінансовому ринку.

Насамперед зазначимо, що трансформація фінансової стійкості у розвиток фінансової системи через посередництво фінансового ринку, на наш погляд, значною мірою визначається взаємозалежністю державної фінансової політики поточних витрат (1) та інвестицій у сталий розвиток (2).

Вважаємо, що повинна реалізовуватися цілеспрямована державна політика в напрямку зменшення витрат (1) на систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування шляхом стимулювання розвитку сфери добровільної та обов'язкової накопичувальної складової пенсійної системи (Накопичувального Фонду, системи недержавного пенсійного забезпечення). По-перше, це дозволить підвищити рівень доходів домогосподарств, у складі яких є особи пенсійного віку, що своєю чергою забезпечить більш стійкий порівняно із наявним рівнем платоспроможний попит в економіці, який є передумовою для розвитку національної економіки. По-друге, це дозволить зменшити навантаження на Державний бюджет України для фінансування дефіциту коштів Пенсійного фонду України (2015 р. (31 млрд грн, або 12% від розміру бюджету фонду) [439]; 2021 р. (відповідно, 38 млрд грн, або 4% від розміру бюджету фонду) [333]), а зекономлені кошти спрямувати на цілі сталого розвитку держави – фінансова політика (2).

Фінансова політика забезпечення сталого розвитку (2) основними пріоритетами має визначити збалансованість економічних, соціальних та екологічних вимірів на довготривалу перспективу. Це унеможливило реалізацію інвестиційних проєктів, які мають на меті лише отримання прибутку, не враховуючи соціальні чи екологічні ефекти.

Фінансування державою традиційних дохідних, проте й більш ризикових інвестиційних проєктів, є, на нашу думку, недоцільним. Дані традиційні (дохідні, ризикові) венчурні проєкти повинні реалізовуватися лише корпоративними інвесторами. Логічно, що уряд повинен активно реалізовувати проєкти сталого розвитку (менш дохідні, проте і нижче ризикові, довготривалі, з врахуванням соціальних, економічних та екологічних аспектів їх реалізації), із залученням до їх фінансування приватних фінансових ресурсів

домогосподарств (наприклад, їх пенсійних накопичень). Для досягнення цієї цілі необхідним стає формування належної інфраструктури вітчизняного фінансового ринку (у першу чергу, фондового); побудова такої системи правового забезпечення, регулювання та ліцензування діяльності учасників фінансового ринку, яка б сприяла зростанню їх кількості на фінансовому ринку, або розробка правової системи доступу вітчизняних домогосподарств до фінансових ринків інших країн та потенційної участі в реалізації інвестицій за кордоном. Додатково держава повинна створити правове поле для системи ефективного контролю за збереженістю заощаджень та інвестицій домогосподарств з метою недопущення шахрайства чи утворення фінансових пірамід, хеджування ризиків, перестраховування, суворої відповідальності за здійснені зловживання учасниками фінансового ринку тощо.

Вагомою проблемою, пов'язаною із трансформацією фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи, є підвищення рівня фінансової грамотності членів домогосподарства. Домогосподарству, котре не здійснює управління своєю фінансовою діяльністю, не розуміє сутність і призначення низькоризикових чи високоризикових фінансових інструментів, представлених на фінансовому (фондовому) ринку, дуже важко забезпечити власну фінансову стійкість при настанні несприятливих обставин. Відтак проведення освітньої роботи серед домогосподарств стосовно роз'яснення необхідності управління власними фінансовими ресурсами, використання тих чи інших фінансових інструментів є актуальним в умовах сталого розвитку фінансової системи.

Але, як показує практичний досвід, на сьогодні цього не досить. Рівень фінансової грамотності вітчизняних домогосподарств України є нижчим, ніж у провідних державах світу. Це приводить до ситуації, коли за даними Проєкту USAID «Трансформація фінансового сектору» Індекс фінансового добробуту в балах для України становить 8,3 бала або 42% від максимально можливого значення. Це доводить, що домогосподарства скоріше невпевнені у своїй здатності «переживати фінансові потрясіння в майбутньому і більш схильні погодитися з тим, що їхні фінанси обмежують їх життєвий вибір, і вони,

зрештою, не контролюють свої довгострокові фінансові плани» [392, с. 59]. Це дозволило авторам дослідження зробити висновок, що, за методологією ОЕСР, загальний індекс фінансової грамотності України становить 12,3 бала (або 58% від його максимального значення) [392, с. 61]. Тому постала нагальна потреба в досягненні такого рівня фінансової грамотності, який би відповідав завданню побудови нової фінансової системи сталого розвитку. Отже, рекомендаціями щодо покращення поточного стану є:

1) посилення роботи із домогосподарствами, які знаходяться на початкових етапах власного життєвого циклу. Час, який є у їхньому розпорядженні, дозволяє досягнути фінансової стійкості меншими зусиллями; час заощаджень важливіший за їхню суму. В табл. 5.3 представлено розрахунки, які доводять дану тезу.

Таблиця 5.3

Залежність розміру заощаджених коштів двома домогосподарствами від часу їх здійснення *

Показник	Домогосподарство 1	Домогосподарство 2
Щомісячна сума заощаджень, грн.	100	200
Період заощаджень, років	30	20
Загальні витрати на заощадження, грн.	36000	48000
Щорічна дохідність, %	5	5
Обсяг капіталу, грн.	83712	83326

* Джерело: запропоновано автором

Отже, використовуючи формулу майбутньої вартості грошей, наведену у підрозділі 1.1 дисертації, проведені умовні розрахунки даних табл. 5.1 засвідчуємо, що здійснюючи щомісячну суму заощаджень упродовж 30 років, можна сформувати капітал домогосподарства, який дорівнює за обсягом капіталу при заощадженні суми, вдвічі більшої упродовж 20 років. Усвідомлення факту, що меншими зусиллями, маючи у своєму розпорядженні лише час, можна досягнути кращих результатів, спонукатиме домогосподарство якнайшвидше почати процес формування власного капіталу.

Наприклад, це буде актуальним для осіб, які досягнувши 16-річного віку і відповідно до ст. 11 Закону України [396] можуть скористатись правом на

добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Мета добровільної участі шляхом сплати необхідних мінімальних внесків – набути страховий стаж необхідний для отримання страхових виплат на наступних етапах життєвого циклу особи при виникненні страхових випадків; призначення і розмір таких виплат визначаються з врахуванням тривалості (або мінімального рівня) страхового стажу;

2) на противагу попередньому пункту, робота з домогосподарствами, що мають у своєму складі осіб, старших за 60 років, які часто мають не тільки низький рівень фінансової грамотності, але й часто залишаються осторонь фінансової системи; активізація роз'яснювальної роботи щодо необхідності та важливості добровільної участі у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування працездатних членів домогосподарства, які працюють за кордоном. Особливо важливою є добровільної участі у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування для тих громадян, які працюють у державах, з якими Україна не має укладених взаємних договорів у сфері пенсійного забезпечення (наприклад, Італія, Франція, Великобританія, Швеція тощо). Відсутність необхідного страхового стажу стає причиною відмови органами Пенсійного фонду України таким особам в призначенні пенсії при досягненні пенсійного віку;

3) спрямування зусиль регуляторів фінансового ринку на посилення захисту прав домогосподарств – споживачів фінансових послуг та усвідомлення ними своєї відповідальності за недоброчесну поведінку.

Фінансова грамотність домогосподарства допомагає зрозуміти ключові фінансові поняття (інфляція, відсоткова ставка, ризик, заощадження, інвестиції тощо) і використовувати їх, з одного боку, для розуміння домогосподарством впливу управлінських рішень органів державної влади у сфері грошово-кредитної політики, а з іншого, для забезпечення власної фінансової стійкості шляхом управління фінансовими ресурсами.

З проблемою підвищення рівня фінансової грамотності домогосподарств пов'язане питання розвитку вітчизняного інституту фінансового

консультування. Побудова цієї системи повинна відповідати не лише тенденціям у розвитку домогосподарств окремої країни, але й загальносвітовим засадам. Проте, «якщо послуги фінансових консультантів для юридичних осіб є широко розповсюдженою практикою в Україні й світі» [440, с. 91], то система фінансового консалтингу домогосподарств повною мірою не використовується і не є дослідженою. По суті, система фінансового консультування домогосподарств є процесом «взаємодії консультанта і клієнта..., який ґрунтується на певній методиці або технології та передбачає надання інформації на платній або безплатній основі у формі порад, висновків та рекомендацій з питань оптимізації, раціонального використання та прибуткового інвестування особистих коштів» [441, с. 95]. Через те, що фінансове консультування є орієнтованим на потреби, цілі та інтереси свого клієнта (домогосподарства) і рівновіддалене від інтересів фінансових установ чи інституцій, воно дозволяє побудувати довірливі відносини у сфері оптимізації фінансових ресурсів населення в довгостроковій перспективі.

Сьогодні фінансове консультування домогосподарств характеризується проблемними аспектами, які перешкоджають його активнішому практичному використанню. Головним фактором, на нашу думку, виступає недовіра домогосподарств до фінансових інституцій у країні на тлі слабких темпів економічного зростання, високих темпів інфляції, девальвації національної грошової одиниці, війни, спалаху пандемії COVID-19. Іншим фактором виступає «розмитість» фінансових послуг серед суб'єктів, які їх пропонують домогосподарствам. А саме, практично всі фінансові інституції (банки, кредитні спілки, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії тощо) пропонують власних консультантів, які реалізують послуги цих установ, дбають про прибутковість послуг, а не про прибутковість чи інтереси домогосподарства. Відтак важливим елементом дієвості фінансової системи загалом та фінансового (фондового) ринку зокрема є рівень розвитку інституту саме незалежних фінансових консультантів. Але вже тепер можна констатувати відсутність законодавчих засад функціонування чи цілеспрямованої державної

підтримки розвитку сфери незалежного фінансового консультування домогосподарств, непопулярності освітніх програм підготовки і навчання фахівців цього напрямку, слабкої культури та традицій довготривалого періоду заощадження чи інвестування коштів населенням. На нашу думку, в Україні потреба в послугах незалежних фінансових консультантів зростатиме за умови збільшення добробуту домогосподарств, становлення середнього класу, розвитку вітчизняного фондового ринку, зростання кількості учасників та пропозиції послуг на фінансовому ринку, усвідомлення домогосподарствами власної відповідальності за свій фінансовий добробут, послаблення їх патерналістських настроїв [440, с. 100].

Держава повинна стимулювати розвиток фінансового консультування як необхідної передумови збільшення рівня фінансової стійкості домогосподарств за умов змінного внутрішнього та зовнішнього середовища. Це своєю чергою зумовить розвиток не лише сфери фінансів домогосподарств, але й фінансової системи держави.

На рис. 5.16 представлено структурно-логічну схему впливу фінансового консультування домогосподарств на розвиток фінансової системи держави. Цей вплив прослідковується як на макроекономічному (підвищення фінансової грамотності домогосподарств приводить до зростання обсягу фінансових ресурсів на фінансовому ринку країни, що стає інвестиційним джерелом розвитку економіки, сфер фінансів суб'єктів господарювання, фінансів домогосподарств та, зрештою, фінансової системи держави загалом), так і на мікроекономічному (поради й фінансові плани консультантів зумовлюють більший ступінь цілеспрямованості в управлінні фінансовими ресурсами домогосподарств, що дозволяє забезпечити їх фінансову стійкість) рівнях.

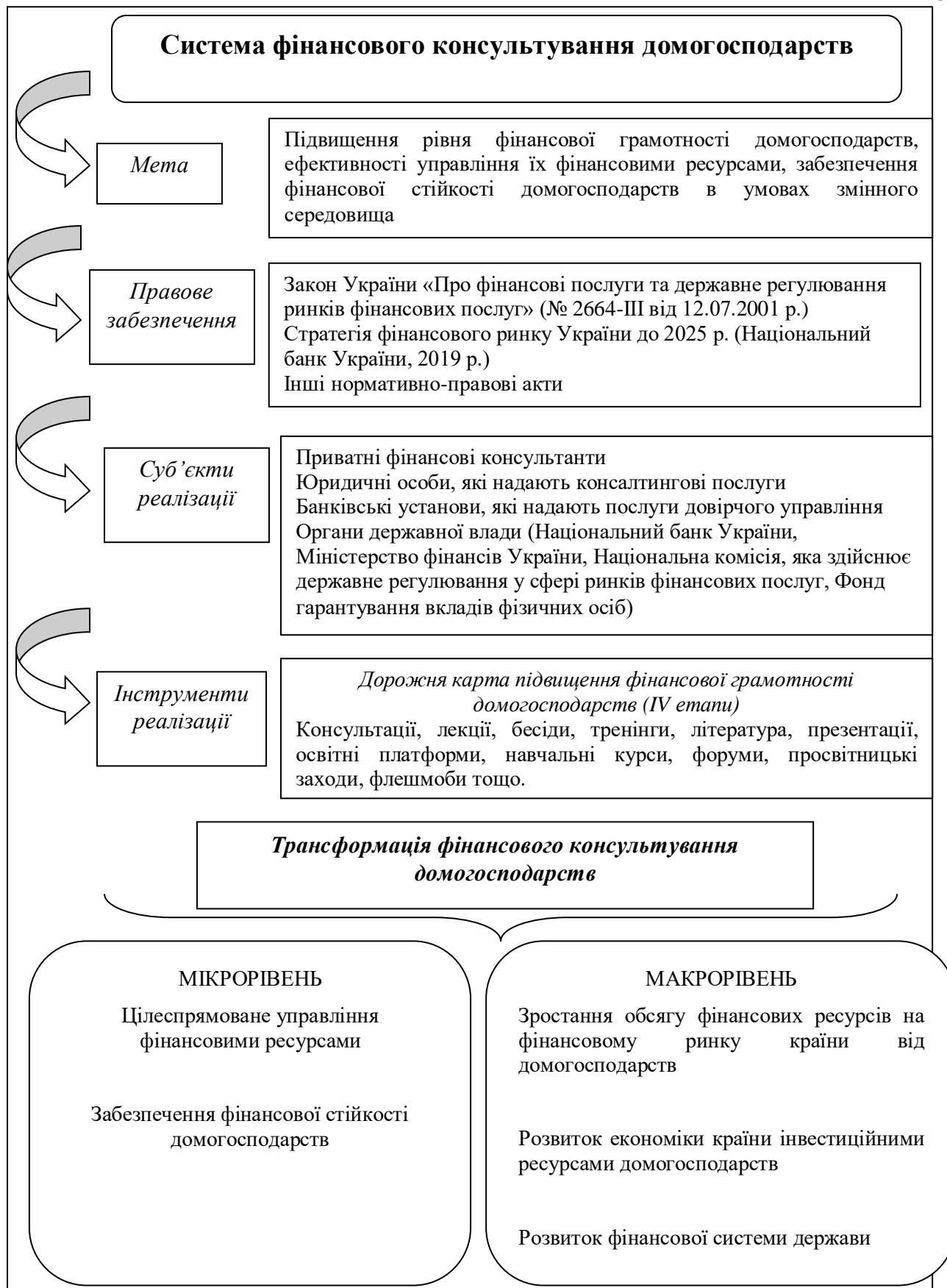

Рис. 5.16. Структурно-логічна схема впливу фінансового консультування домогосподарств на розвиток фінансової системи *

* Джерело: запропоновано автором

Згідно з рис. 5.16 суб'єктами реалізації системи фінансового консультування домогосподарств на практиці стануть приватні фінансові консультанти; юридичні особи, які надають консалтингові послуги; банківські установи, які надають послуги довірчого управління; органи державної влади в особі Національного банку України, Міністерства фінансів України, Національної комісії, яка здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

Підвищення рівня фінансової грамотності домогосподарств у формі консультацій, лекцій, тренінгів, видання науково-популярної літератури, презентацій, безплатних та платних навчальних курсів на освітніх платформах стануть інструментом для реалізації загальнодержавної системи їх фінансового консультування. Це дозволить зміцнити основу для розвитку сфери фінансів домогосподарств, забезпечити результативність управління їх обмеженими фінансовими ресурсами, і, як наслідок, стати стимулом розвитку фінансової системи держави через посередництво фондового ринку. Головною метою таких кроків ми бачимо усвідомлення домогосподарством важливості цілеспрямованого управління своїми фінансовими ресурсами з метою досягнення власної фінансової стійкості упродовж усіх етапів свого життєвого циклу.

Податкове стимулювання інвестицій домогосподарств розглядається нами як один із важливих важелів трансформації їх фінансової стійкості в розвиток фінансової системи. Сьогодні в Україні доходи домогосподарств на заощаджені та інвестовані у фінансові інструменти кошти оподатковуються за ставкою податку з доходів фізичних осіб (18%) [45]. На наш погляд, така ситуація ставить організовані інструменти вкладання тимчасово вільних коштів домогосподарств (депозити, страхові плани, недержавні пенсійні плани) у нерівні умови порівняно із неорганізованими (готівкові заощадження в іноземній валюті), адже величина доходу на вкладені кошти останніх не оподатковуватиметься. Це має важливе значення для домогосподарств, особливо для тих, що оперують невеликими сумами тимчасового вільних

коштів. Як слушно зазначають С. Качула та Л. Лисяк «надання домогосподарствам знань щодо вмілого використання інструментів фінансового планування та достовірного і відповідального консультування з управління депозитними та кредитними коштами може допомогти їм впоратися з фінансовим стресом і змінити/згладити негативні ситуації та виробити оптимальну кредитну та депозитну поведінку, що дозволить досягти за інших рівних умов фінансової стабільності» [442].

Вважаємо, що звільнення від оподаткування доходів на заощаджені та інвестовані кошти для домогосподарств, зменшення ставки із чинної 18% до 5% (як на доходи від володіння цінними паперами), дозволить вирішити ряд проблем. В основному це підвищить сам дохід, який залишатиметься в розпорядженні домогосподарств після здійснених заощаджень та інвестицій. Додатково через покращення значення показників достатності доходів, це зумовить зростання рівня фінансової стійкості домогосподарств. Із досягненням економічної стабільності, сталих темпів економічного зростання у середньо- та довгостроковій перспективі відповідно до попередніх тенденцій низьких значень індексу споживчих цін до питання оподаткування інвестиційних доходів домогосподарства держава може повернутись, адже цілком логічним є оподаткування у фінансовій системі усіх видів доходів з усіх джерел їх отримання. Адже на думку Кізими Т., «знецінення грошей обумовлює нестійкість формування заощаджень, посилює диференціацію та майнову нерівність домогосподарств, оскільки призводить передусім до знецінення заробітних плат, пенсій і допомог» [16, с. 289].

Проведений у розділі 3 дисертації аналіз впливу інфляції на показники достатності доходів, забезпеченості витрат, здійснення заощаджень та інвестиційного потенціалу домогосподарств довів, що зі зростанням значень індексу споживчих цін спостерігається погіршення показників фінансової стійкості домогосподарств на усіх рівнях – мікроекономічному та макроекономічному. Такі структурні зрушення свідчать про необхідність стабілізації як економічної політики держави, так і темпів знецінення

національної грошової одиниці. Це є передумовами успішної трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи держави. Таким чином, підтверджується теза, висунута І. Чугуновим та К. Брижаном, що становлення відносин у фінансовій сфері (у т. ч. фінансів домогосподарств) відбувається в умовах трансформації економіки, яка є передумовою й одночасно об'єктом їх впливу [443, с. 242].

Отже, можемо стверджувати, що в сучасних умовах необхідними є розроблення і впровадження дієвих та ефективних механізмів трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи України. Серед пріоритетних напрямів виокремлюємо:

- інституціональний (становлення, розвиток учасників фондового ринку, розгалуженої мережі банківських установ, страхових компаній, компаній зі страхування життя, кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування та ін.; зростання кількості компаній-емітентів цінних паперів, які входять у розрахунок індексів вітчизняних фондових бірж);

- інструментальний (розширення переліку фінансових послуг і продуктів, що надаються домогосподарствам суб'єктами фінансового ринку, збільшення пропозиції нових інвестиційних інструментів і створення умов для диверсифікації їхніх заощаджень та інвестицій);

- освітньо-інформаційний (створення умов для підвищення домогосподарствами необхідних фінансових знань загалом та щодо особливостей функціонування фондового ринку зокрема; побудова системи фінансового консультування домогосподарств).

Трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи держави сприятиме дотримання низки умов, а саме:

- досягнення домогосподарствами такого рівня доходів, при якому б існувала можливість здійснювати заощадження та інвестиції; значення запропонованих нами показників:

- оцінки поточного фінансового забезпечення витрат P_b та P_e будуть скорочуватись;

– достатності доходів P_d , P_{BK} , P_{OPD} , будуть зростати, а $P_{ЗК}$ скорочуватись.

- розвитку фондового ринку загалом та кількості і якості фінансових інституцій зокрема, здатних акумулювати заощадження, інвестиції домогосподарств;

- наявності різних за ступенем дохідності та ризиковості фінансових інструментів, низьких темпів інфляції та стабільних темпів економічного зростання; розвитку системи фінансового консультування домогосподарств.

Припускаємо, що зазначені умови, розроблені механізми їх реалізації дозволять забезпечити трансформацію фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи держави.

5.4. Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану

Сьогодні важко знайти сферу суспільної діяльності, яка не зазнала б суттєвих змін після запровадження в нашій державі 24 лютого 2022 р. воєнного стану [444]. Цього ж дня Торгово-промислова палата України підтвердила, що обставину, в якій опинилась Україна, починаючи з 24 лютого і до офіційного закінчення воєнного стану, є надзвичайними та невідворотними, тобто підпадають під визначення форс-мажорних [445]. Звична система життєдіяльності країни була зруйнована, що зумовило необхідність оперативного внесення змін для забезпечення її функціонування. Фінансовий сектор, як важливий сектор економіки країни, одним із перших відчув запровадження таких змін.

Більшою або меншою мірою військова агресія російської федерації проти України вплинула на кожне домогосподарство і сформувала нове середовище їх життєдіяльності. Воєнні дії зумовили такі важливі тенденції: бажання гарантувати безпеку для членів домогосподарства, їх переміщення в межах країни (з отриманням статусу внутрішньо переміщених осіб [446]) та за кордон

(з отриманням статусу тимчасового захисту [447]); втрата засобів для існування (заробітної плати для найманих працівників та прибутку для самозайнятих осіб) й отримання доходів у вигляді допомоги від Кабінету Міністрів України, урядів іноземних держав чи міжнародних організацій; наявність змін у діяльності установ, які надають фінансові послуги для домогосподарств. Перехід будь-якого домогосподарства до фактичної життєдіяльності в умовах воєнного стану вимагає переосмислення, а в окремих випадках й розробки нових механізмів забезпечення власної фінансової стійкості.

Попри відносну новизну, дослідження особливостей функціонування фінансової системи держави в умовах воєнного стану набуло значного розвитку серед науковців, представників урядових та неурядових установ і організацій. Зокрема, мають місце періодичні огляди інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні Національного інституту стратегічних досліджень, які стосуються грошово-кредитної сфери, податкової, митної та бюджетної політики, структури державного боргу [447]; офіційні повідомлення Національного банку України щодо ситуації на валютному ринку, стану фінансового ринку [448]; результати аналітичних досліджень Forinsurer [449], VoxUkraine [450] та ін. Окремі аспекти функціонування фінансової системи України в умовах воєнного стану проаналізовано в працях О. Чернишової, А. Чорновол, В. Мирончук [451], П. Латковського [452, с. 224] та ін. Як показують матеріали досліджень, протягом дії воєнного стану в Україні фінансова система пройшла адаптацію і фактично почала виконувати свої функції, хоч і в дещо обмеженому обсязі.

На думку О. Гончаренко та К. Сіренко, «одним із важливих питань функціонування домогосподарств вважається формування їхньої достатньої фінансової бази, що дають змогу повноцінно забезпечити розвиток кожного з членів домогосподарства – безпосередніх власників та носіїв людського капіталу» [191, с. 69]. Автори аналітичної доповіді «Проблеми та перспективи зміцнення стійкості фінансової системи країни» під стійкістю фінансової системи країни розуміють «її здатність протистояти загрозам, адаптуватися до

їх дії, безперервно функціонувати до і під час кризи, а також швидко відновлюватися після кризи до бажаної рівноваги (на попередньому або на новому рівні)» [453, с. 4]. Аналогічно О. Резнікова вважає, що «метою забезпечення національної стійкості є адаптування до загроз та швидких змін безпекового середовища задля підтримання сталого функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після кризи» [454, с. 59]. Без сумніву, війна є одним із найважливіших екзогенних (кризових) факторів сповільнення економічного розвитку держави та зниження зайнятості населення, що за масштабами руйнувань не має рівних. Але вже тепер можна констатувати, що саме обсяг сформованого особистого капіталу домогосподарств у розрізі окремих складових – доходів, заощаджень, інвестицій («фінансова база» в розумінні О. Гончаренко та К. Сіренко) – визначатиме не лише фінансовий потенціал домогосподарства в мирний час, а й здатність адаптуватися [191] до його життєдіяльності в умовах найбільш масштабної загрози – воєнного стану.

Проте розгляд впливу згаданих обмежень у функціонуванні фінансової системи на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств протягом періоду воєнного стану не набув належного розгляду, а відтак не запропоновано шляхи для розв'язання означених проблем.

Варто зауважити, що дослідження фінансової стійкості домогосподарств після 2022 р. має певні аналітичні обмеження, зумовлені відсутністю інформації ДССУ щодо складу доходів домогосподарств, витрат та заощаджень і наявністю обмеженої інформації НБУ щодо функціонування окремих сфер та ланок фінансової системи. Тому досвід України із забезпечення функціонування фінансової системи в умовах воєнного стану за 2022–2023 рр. розглянемо лише на прикладі валютного, банківського та фондового ринку фінансових послуг. Як обґрунтовано в розділі 4 дисертаційного дослідження, саме ці сегменти держави є екзогенними факторами впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Вони впливають у такий спосіб, що їхню дію спрямовано суто на створення зовнішнього середовища для управління

наявними доходами, витратами, заощадженнями й інвестиціями домогосподарств, які, своєю чергою, формують «фінансову базу» забезпечення їх здатності (фінансової стійкості) протистояти негативним умовам функціонування. Такий підхід є виправданим, оскільки відображає важливість управління в монетарній сфері та не дає можливості досягти забезпечення фінансової стійкості лише власними зусиллями домогосподарств в умовах інфляції, різкої зміни валютного курсу, неможливості або обмеженої можливості інвестувати на фінансовому (фондовому) ринку. Головні зміни, ухвалені органами державної законодавчої й виконавчої влади з початку повномасштабного вторгнення російської федерації у сфері регулювання фінансових відносин та авторське бачення їх впливу на забезпечення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств, подано у табл. 5.4. Отже, моніторинг функціонування окремих сегментів фінансового ринку в умовах воєнного стану показав, що протягом 2022–2023 рр. спостерігаються явища як позитивного, так і негативного впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Зокрема, для контролю над можливим «панічним» вилученням із банківської системи готівкових коштів, одним із перших заходів НБУ стало запровадження лімітів на зняття з рахунків домогосподарств не більше 100 тисяч гривень на день. Окрім того, тимчасово призупинив роботу валютний ринок, за винятком операцій з обміну валюти на національну грошову одиницю; зафіксовано офіційний курс валют станом на 24 лютого 2022 р. (норма діяла до жовтня 2023 р.) та заборонено видачу іноземної валюти з рахунків домогосподарств; з'явилася вимога для домогосподарств щодо надання підтвердних документів банків під час переміщення за межі України валютних цінностей, вартість яких перевищує 10 тис. євро. Додатково протягом першого місяця війни кредитним спілкам було надано дозвіл не видавати членські внески та не нараховувати відсотки за ними. Безумовно, вказані раніше заходи негативно впливали на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Функціонування окремих сегментів фінансового ринку України в умовах воєнного стану та їх вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств*

Сегмент фінансового ринку	Нормативні зміни	Вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств
Банківська система Валютний ринок	1) обмеження зняття готівки з рахунків членів домогосподарств в обсязі 100 000 грн на день (не враховуючи виплати заробітної плати та соціальних виплат); 2) заборона видачі готівкових коштів з рахунків членів домогосподарств в іноземній валюті; 3) фіксація офіційного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют станом на 24.02.2022 р. (діяла до жовтня 2023 р.); 4) наявність вимоги щодо надання підтвердних документів банків під час переміщення за межі України валютних цінностей, що перевищують в еквіваленті 10 тис. євро	Негативний
	1) спрощення валютообмінних операцій для домогосподарств біженців; 2) зміна вимоги щодо фіксації офіційного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют станом на 24.02.2022 від жовтня 2023 р.; 3) можливість купівлі військових облігацій внутрішньої державної позики номіналом від 1000 грн. 4) скасування фінансових санкцій за невиконання умов кредитних договорів	Позитивний
Ринок фінансових послуг	дозвіл кредитним спілкам не видавати внески, не нараховувати відсотки під час воєнного стану (діяла у перший місяць війни)	Негативний
	несплата членами кредитних спілок внесків не є заборгованістю	Позитивний

* Джерело: систематизовано автором на основі [455: 456].

Але слід зазначити, що для домогосподарств спостерігалися не лише негативні наслідки обмежень у функціонуванні окремих сфер фінансової системи в умовах воєнного стану. Зокрема, НБУ полегшив порядок валютообмінних операцій для домогосподарств біженців; від жовтня 2023 р. змінено вимоги щодо фіксації офіційного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют станом на 24 лютого 2022 р.; серед низькоризикових

фінансових інструментів з'явилася можливість придбання військових облігацій внутрішньої державної позики, випущених банками-емітентами номіналом від 1000 грн. Крім того, зважаючи на потенційну загрозу втрати зайнятості членами домогосподарств, втрату житла і вимушене переміщення, несплата членами кредитних спілок планових внесків не визнавалася простроченням і, відповідно, щодо неї не застосувалося жодної із можливих фінансових санкцій. Розповсюдженою стала практика надання членам домогосподарств «кредитних канікул». Окремі положення Закону [455], чинні в період дії в Україні воєнного стану та в 30-денний строк після його припинення або скасування, що стосуються фінансової стійкості домогосподарств, передбачають наступне:

1) домогосподарства–позичальники не несуть відповідальності під час воєнного стану та упродовж 30 днів після його скасування за прострочення кредитних зобов'язань, і таке прострочення не впливатиме на кредитну історію позичальника;

2) фінансові санкції (штраф, пеня) під час воєнного стану домогосподарствам – позичальникам не нараховують, а ті, що нараховані з 24 лютого 2022 р., мають бути списані;

3) щодо споживчих кредитів домогосподарств фінансовим установам, то забороняється підвищувати розмір відсоткової ставки за їх користування в разі невиконання зобов'язань за договором. Винятком є кредитні договори, у яких нормами передбачена змінювана відсоткова ставка. Слід зазначити, що із наведеного вище випливає, що Верховна Рада України на час воєнного стану запровадила скасування фінансових санкцій за невиконання зобов'язань за кредитними договорами, але не скасування виконання зобов'язань як таких;

4) щодо іпотечних кредитів домогосподарства–позичальники були додатково захищені положенням про те, що під час дії кредитних канікул іпотекотримач, тобто фінансова установа, не має права виселяти з іпотечного житла його мешканців, набувати право власності на предмет іпотеки або продавати його. Як і стосовно споживчих кредитів, з'явилася можливість призупинити сплату платежів за іпотечним кредитом. Водночас найскладніша

ситуація спостерігається в тих домогосподарств, у яких предмет іпотеки (квартира чи будинок) зруйнований внаслідок бойових дій, оскільки навіть за таких умов кредитні зобов'язання позичальника не припиняються, а страхування такого майна не покриває ризиків його повного або часткового знищення внаслідок бойових дій.

Як зазначалося вище, воєнні дії зумовили важливу тенденцію переміщення членів домогосподарства в межах країни з отриманням статусу внутрішньо переміщених осіб. Внаслідок вимушеної втрати постійного місця роботи, зміни умов проживання, навчання тощо виникло таке негативне явище, як нестабільність у власному фінансовому забезпеченні життєдіяльності домогосподарства, яка впливає на їх фінансову стійкість загалом. Відповідно до чинного законодавства в Україні запроваджено надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам (ВПО) [457]. За даними Національної сервісної служби України, у 2023 р. таких осіб було понад 2,6 млн [458]. Слід зазначити, що під час воєнного стану виплата призначених державних допомог та пільг ВПО не зупиняється, її виплачують у період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення. Крім того, передбачені альтернативні способи виплати пенсій і грошових допомог під час воєнного стану на випадок збоїв у роботі тієї чи іншої банківської установи, а також для тих внутрішньо переміщених осіб, які отримують пенсію через поштового оператора.

Безумовно, гарантування державного фінансування зазначених осіб позитивно впливає на забезпечення їх фінансової стійкості в умовах надзвичайних викликів, що постали під час війни. З погляду органів державної влади, негативний вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств може виникати лише тоді, коли спостерігатиметься необґрунтоване фінансування осіб, які, наприклад, у період отримання допомоги перебувають за кордоном, повернулися на покинуте напередодні місце проживання тощо. Це може свідчити про зниження ефективності цільової спрямованості бюджетних витрат у системі соціального захисту населення. Така позиція обґрунтована

підходом, що допомогу ВПО необхідно надавати лише тим, хто перебуває в складних життєвих обставинах. Тому право на її отримання чи автоматичне продовження призначених виплат виникає після процедури верифікації, під час якої ВПО мають бути перевірені на відповідність так званим «майновим критеріям».

Розглянемо аспект впливу розмірів грошової допомоги на забезпечення фінансової стійкості ВПО з практичного погляду на основі порівняння її розміру із прожитковим мінімумом, який є індикатором мінімальних потреб членів домогосподарств. Слід зазначити, що у 2022 р. допомогу на кожну внутрішньо переміщену особу призначали безстроково (достатньою підставою був факт внутрішнього переміщення, засвідчений довідкою про взяття на облік таких осіб) і надавали щомісячно в розмірі 2000 грн на дорослого та 3000 грн на дитину [458]. Після ухвалення змін підхід до призначення, нарахування та виплати допомоги ВПО змінився:

- 1) допомога стала строковою й призначається лише на 6 місяців із можливістю продовження ще на 6 місяців з урахуванням ступеня вразливості особи (інвалідність, похилий вік, перебування кількості дітей на її утриманні, рівень малозабезпеченості особи тощо);
- 2) для призначення допомоги враховують майновий стан отримувача;
- 3) діти, народжені в осіб після їх внутрішнього переміщення, прямо визначені як отримувачі допомоги;
- 4) з 1 листопада 2023 року допомогу призначатимуть та виплачуватимуть не внутрішньо переміщеним особам, а на сім'ю;
- 5) розміри допомоги не змінилися: для осіб з інвалідністю та дітей – 3000 грн; для інших осіб – 2000 грн [458].

Динаміку розмірів прожиткового мінімуму за окремими демографічними групами (дітей до 6 років, дітей від 6 до 18 років, працездатних осіб, осіб, що втратили працездатність), допомоги ВПО (на дорослих, на дітей) та темпи їх зміни в умовах воєнного стану подано в табл. 5.5.

Динаміка розмірів прожиткового мінімуму за окремими демографічними групами населення України, допомоги ВПО в умовах воєнного стану*

Період	Розмір прожиткового мінімуму					Розмір допомоги ВПО	
	Загальний показник	Діти до 6 років	Діти від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особи, що втратили працездатність	На дорослого	На дитину, осіб, що втратили працездатність
січень-червень 2022	2393	2100	2618	2481	1934	2000	3000
липень-листопад 2022	2508	2201	2744	2600	2027		
грудень 2022	2589	2272	2833	2684	2093		
2023	2589	2272	2833	2684	2093		
Темп зміни за період воєнного стану, %	+8,2					-	-

* Джерело: систематизовано автором на основі [455:458].

Як свідчать дані табл. 5.5, зміна розмірів прожиткового мінімуму за окремими соціальними та демографічними групами, допомоги ВПО в умовах воєнного стану характеризується неоднозначними тенденціями. А саме, за всіма групами показників прожитковий мінімум у 2023 р. зріс, порівняно із 2022 р., на 8,2%, тоді як розмір допомоги ВПО залишився без змін. При цьому розмір зазначеної допомоги для дорослих осіб менший від відповідного розміру прожиткового мінімуму (у 2022 р. – на 19,4%, у 2023 – 25,4%), а для дітей, навпаки, перевищує його (відповідно для дітей до 6 років – у 2022 р. на 42,8%, у 2023 р. – на 32%; для дітей від 6 років до 18 років – у 2022 р. на 14,6% та у 2023 р. – на 5,9%). Тобто рівень фінансового забезпечення внутрішньо переміщених дітей є несуттєво вищим, ніж аналогічне забезпечення для дорослих. Водночас враховуючи незмінність розміру допомоги ВПО та відповідне збільшення показників прожиткового мінімуму, робимо висновок про погіршення фінансової стійкості згаданих осіб за час дії воєнного стану для

усіх груп населення. Тобто, в умовах воєнного стану погіршилася практика забезпечення фінансової стійкості внутрішньо переміщених членів домогосподарств.

Соціально-економічний розвиток домогосподарств у режимі воєнного стану не можливий без триєдності умов: миру, безпеки, фінансового забезпечення життєдіяльності. Аналогічний висновок поширюється й на інші суб'єкти фінансових відносин – державу, суб'єкти господарювання. Динамічність процесів, зміна пріоритетів у суспільному розвитку в умовах війни неминуче спричиняють кількісні та якісні структурні зрушення у фінансовій системі країни. Відсутність повноцінних умов функціонування, неможливість правильного та повного відображення фінансових операцій усіма без винятку суб'єктами фінансових відносин зумовили затримку (або тимчасову зупинку) оприлюднення статистичної інформації. Так, інформація щодо доходів та витрат населення, наявного доходу населення, обсягу ВВП за категоріями кінцевого використання та ін. Державною службою статистики України, починаючи із 2022 року, не оприлюднена. Це унеможливило оцінювання фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств запропонованими в розділі 2 макроекономічними (розрахунок питомої ваги оплати праці у ВВП (P_{OP}), питомої ваги власних коштів в доходах домогосподарств (P_{BK}), відношення залучених коштів домогосподарств до величини їхніх доходів ($P_{ЗК}$), норми заощаджень домогосподарств (H_3), інвестиційного потенціалу домогосподарств ($P_{i_{ш}}$)) та мікроекономічними (достатність доходів P_d , витрат на харчування P_v , Енгеля P_e та неспоживчих витрат домогосподарств ($P_{нв}$)) показниками. У підсумку, неможливо розрахувати агреговані індекси оцінки фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях показників зростання та спадання, дослідження яких запропоновано у розділі 5 дисертації.

Як зазначено раніше, в умовах воєнного стану огляд окремих інструментів фінансової стійкості здійснює Національний інститут стратегічних досліджень (у грошово-кредитній сфері, податковій, митній та

бюджетній політиці, борговій сфері) [447] та НБУ (через призму зовнішніх і внутрішніх умов й ризиків, умов та ризиків банківського сектору) [448]. У зазначених дослідженнях подано динаміку показників, що характеризують й окремі аспекти фінансової діяльності домогосподарств (наприклад, заробітна плата, доходи самозайнятих осіб, споживчі настрої у 2022–2023 рр. населення, боргові навантаження, співвідношення боргу та річного доходу, основні види заощаджень тощо). Оцінювання цих вибірових показників також опосередковано свідчить про тенденції розвитку сфери фінансів домогосподарств загалом та їх фінансової стійкості зокрема. Слід зауважити, що такий підхід дає більш-менш чітке уявлення про фінансові аспекти забезпечення життєдіяльності домогосподарств. Проте є й певні розбіжності, що призводять до неможливості оцінити фінансову стійкість домогосподарств в умовах воєнного часу повною мірою. Це пов'язано з тим, що динаміка показників відображена лише в абсолютних значеннях, а відповідні темпи їх зміни зумовлені зростанням в основному обсягів виплат військовослужбовцям. Відповідно до звіту НБУ, «частка виплат військовим в доходах домогосподарств залишається значною, а рівень – високим. Завдяки відновленню зарплат та значним виплатам військовим загальні доходи населення не зменшуються в реальному вимірі» [459, с. 16]. А це свідчить, що динаміка заробітної плати неповною мірою відображає фінансовий стан в усіх без винятку вітчизняних домогосподарствах, а її зростання має пряме відношення лише щодо виплат військовослужбовцям.

Розглянемо динаміку заробітної плати, доходів самозайнятих членів домогосподарств в умовах воєнного стану більш детально. З метою визначення впливу воєнного стану на динаміку досліджуваних показників початком періоду для дослідження обрано передвоєнний 2021 р. (рис. 5.17).

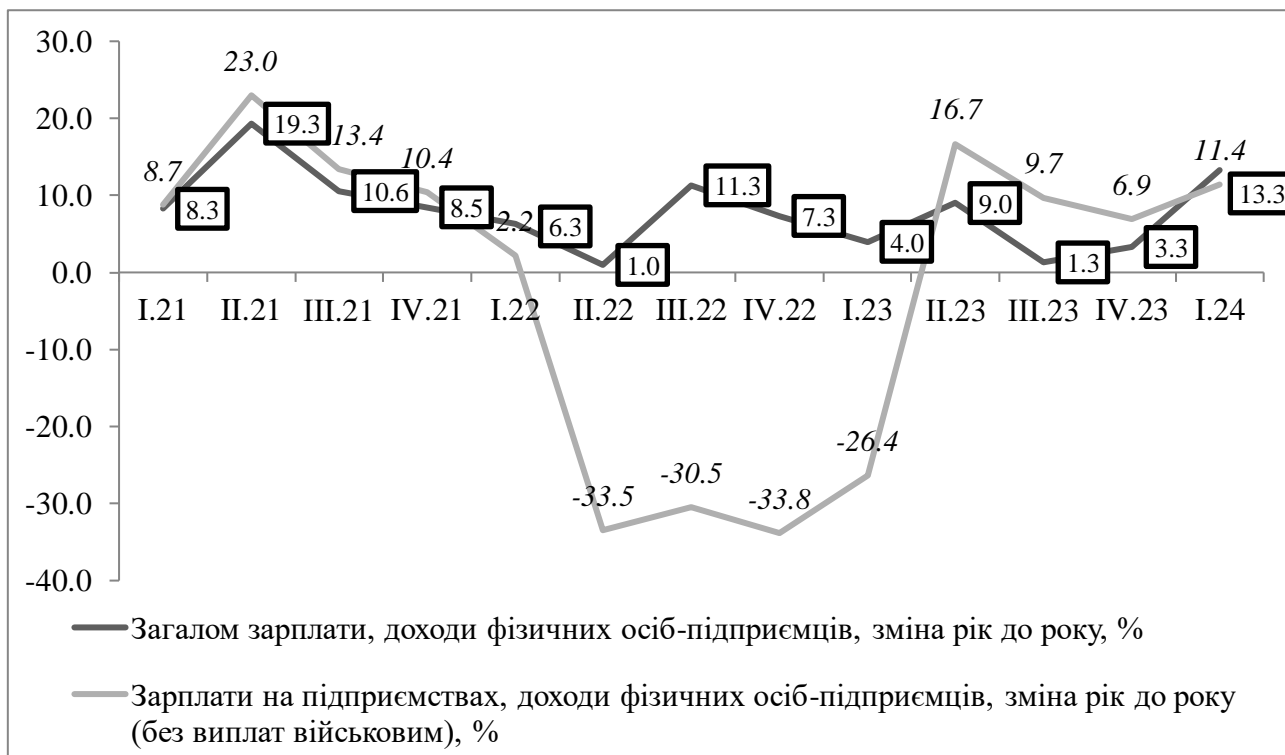

Рис. 5.17. Щоквартальна динаміка показників заробітної плати, доходів фізичних осіб-підприємців України за 2021 – 1 квартал 2024 р., %

* Джерело: побудовано автором на основі [459: 461].

Подана на рис. 5.17 динаміка дає змогу відстежити певною мірою протилежні тенденції, а саме: позитивні значення темпів зміни показників заробітної плати, доходів фізичних осіб-підприємців загалом по сектору домогосподарств та негативні – на підприємствах приватної форми власності. Хоча в обох випадках зазначені темпи суттєво менші за темпи зміни досліджуваних показників у передвоєнному 2021 р. За власною оцінкою НБУ, така динаміка пояснюється тим, що саме значні виплати військовослужбовцям підтримують номінальні доходи населення більшою мірою, ніж відновлення обсягів зарплат у приватних чи державних компаніях [459, с. 16]. Наведені дані можуть свідчити про збільшення значення запропонованих для оцінки показників достатності доходів лише для тих домогосподарств, у складі яких є військовослужбовці, проте їх фінансова стійкість у будь-якому випадку є нижчою, ніж до початку повномасштабного вторгнення російської федерації. Щодо решти домогосподарств, у складі яких немає військовослужбовців,

зазначимо, що показники достатності доходів суттєво скорочувалися п'ять кварталів поспіль (на 30% щокварталу), що свідчить про суттєве падіння фінансової стійкості таких домогосподарств від часу запровадження воєнного стану у 2022 р. та деяке вирівнювання значень у 2023-2024 рр.

Неможливість використовувати офіційні дані ДССУ в умовах воєнного стану щодо складу та структури не лише доходів, а й витрат домогосподарств робить доцільним аналіз результатів соціологічних опитувань щодо самооцінювання їх власного матеріального добробуту. Зокрема, на підставі вибіркового обстеження 1000 осіб віком від 16 років, починаючи із 2000 р., дослідницька агенція Info Sapiens визначає індекс споживчих настроїв домогосподарств (ІСН) [462]. Споживчі настрої населення оцінює крізь призму відповідей на питання щодо зміни матеріального становища сім'ї за останні 6 місяців, прогнозу на наступні 6 місяців; оцінки економічної ситуації в країні загалом впродовж наступних 12 місяців та наступних п'яти років; сприятливого чи несприятливого часу для великих покупок для дому. Відповіді на зазначені запитання можна екстраполювати й на самооцінку щодо фінансової спроможності домогосподарств забезпечувати власну життєдіяльність в умовах змінного внутрішнього та зовнішнього середовища, тобто – на оцінку фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану.

Особливістю вказаного індексу ІСН є те, що його значення може змінюватися в межах від 0 до 200. При цьому значення дорівнює 200 у тому випадку, коли всі домогосподарства оцінюють економічну ситуацію як позитивну; індекс дорівнює 100, коли частки позитивних і негативних оцінок домогосподарств щодо споживчих настроїв однакові. Значення індексу ІСН менше як 100 означає, що в суспільстві переважають негативні оцінки.

Проаналізуємо щоквартальну динаміку індексу споживчих настроїв ІСН за 2021– 1 квартал 2024 рр. (рис. 5.18).

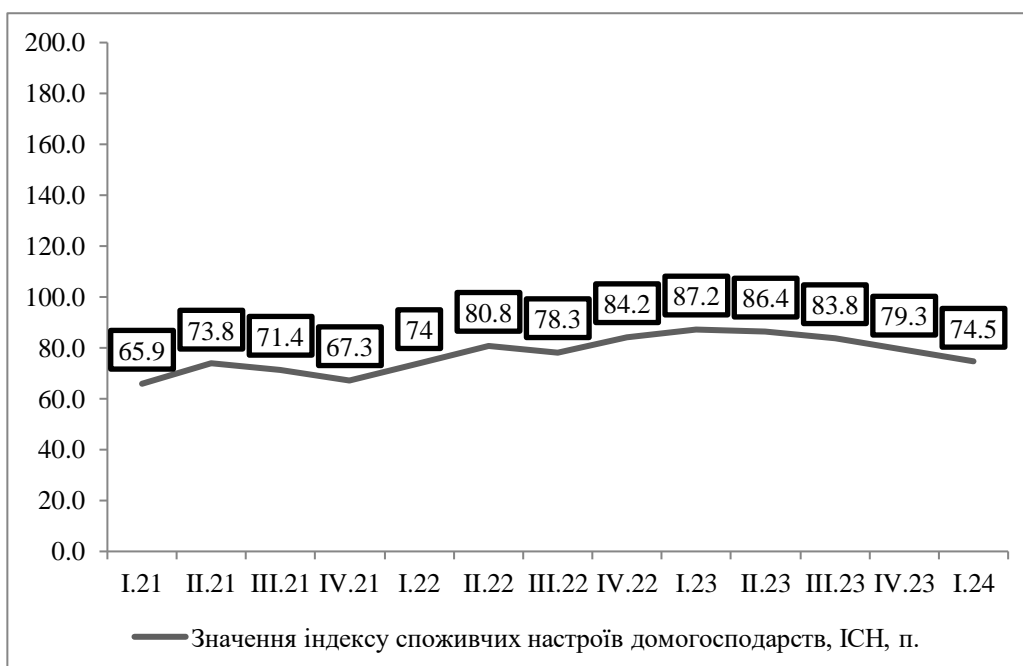

Рис. 5.18. Щоквартальна¹ динаміка індексу споживчих настроїв ІСН домогосподарств України за 2021– I квартал 2024 рр., п.*

¹ Значення ІСН розраховано як середнє арифметичних значень індексу за кожен із трьох місяців аналізованого кварталу

* Джерело: побудовано автором на основі [461; 462].

Як свідчить дані рис. 5.18, за результатами опитувань Info Sapiens, індекс споживчих настроїв ІСН за період з 2021 р. по I квартал 2024 рр. має позитивну динаміку. Так, якщо в I кварталі 2021 р. його значення становило 65,9 п., то в I кварталі 2024 р. – 74,5 п. (ріст на 13%). При цьому впродовж дії воєнного стану суттєво не змінювалося. Зокрема, як зазначено у звіті НБУ, у I кварталі 2023 р. «вперше з початку повномасштабного вторгнення в опитуванні про умови банківського кредитування банки зазначили, що споживчі настрої не знижують кредитного попиту. Водночас значна невизначеність і надалі стримуватиме населення від великих покупок, зокрема нерухомості. Коло потенційних позичальників обмежує все ще висока кількість незайнятих, внутрішньо переміщених осіб та біженців за кордоном, чії кредитні ризики банки оцінюють дуже консервативно» [459, с. 16–17]. Ця тенденція корелює із динамікою значень показників заробітної плати, доходів фізичних осіб-підприємців (рис. 5.14), тому факт практично незмінності споживчих настроїв домогосподарств в умовах воєнного стану пояснюється збільшенням виплат

військовим. Водночас усі значення індексу ІСН упродовж досліджених кварталів становлять менше як 100, що означає, що в суспільстві загалом переважають негативні оцінки – більша частина домогосподарств оцінюють свій матеріальний стан та економічну ситуацію в державі як несприятливу.

Слабкий попит на кредити та зростання номінальних доходів домогосподарств зумовили зниження показників співвідношення боргу та доходів домогосподарств. Як свідчать дані рис. 5.19, співвідношення кредитів, наданих банківськими установами домогосподарствам, до їхніх депозитів зменшилося з 29,2% у I кварталі 2021 р. до 20,6% у I кварталі 2024 р.; співвідношення кредитів, наданих банківськими установами домогосподарствам на цілі придбання нерухомості та бізнес-цілі, до доходів домогосподарств за аналогічний період зменшилося із 11% до 7,2%; співвідношення кредитів, наданих банківськими установами домогосподарствам на споживчі цілі, до доходів домогосподарств відповідно зменшилося з 2,6% до 1,5%. Це свідчить про загалом помірний вплив показників боргового навантаження домогосподарств на їхню фінансову стійкість в умовах дії воєнного стану [463, с. 2081].

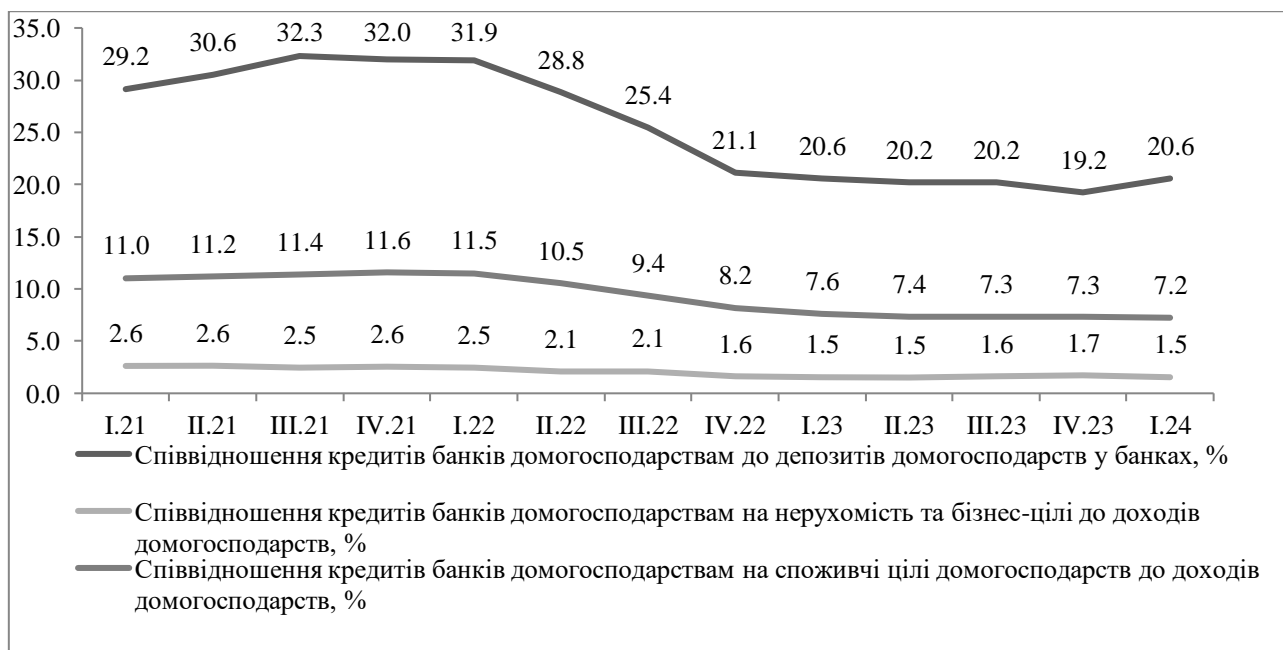

Рис. 5.19. Динаміка показників боргового навантаження домогосподарств України за 2021– I квартал 2024 рр., %*

*Джерело: побудовано автором на основі [459: 461].

Однак, згідно з деталізованими даними НБУ [461, с. 17], боргове навантаження для окремих груп домогосподарств перед фінансовими установами зросло (рис. 5.20).

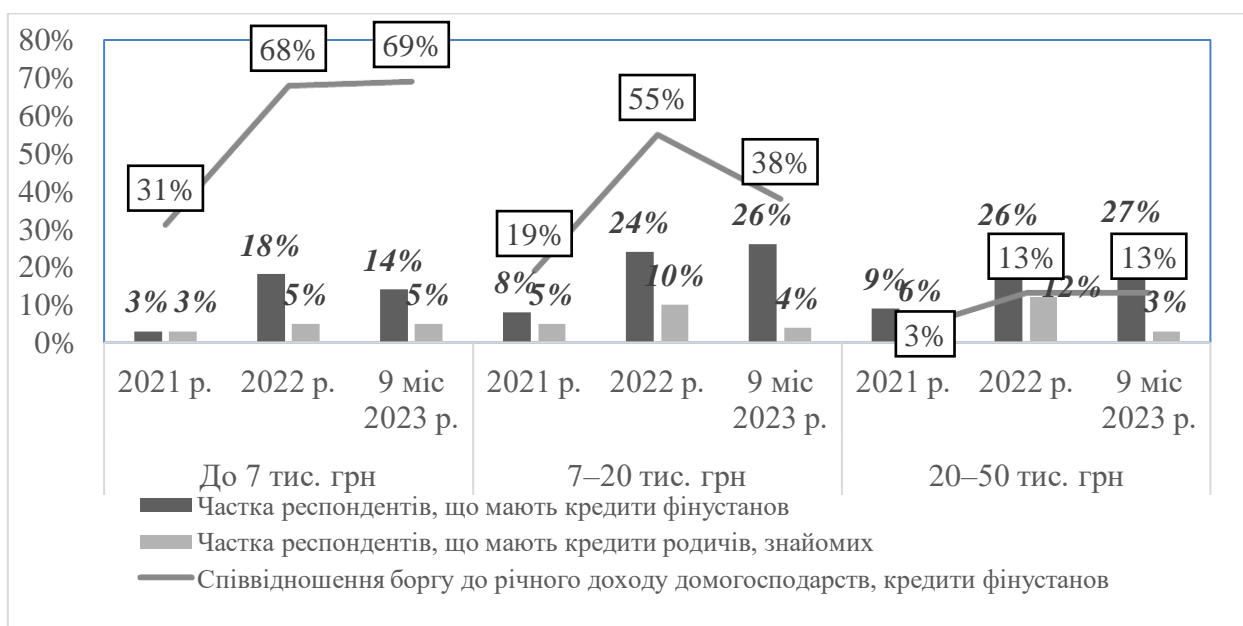

Рис. 5.20. Динаміка співвідношення боргу перед фінансовими установами до річного доходу домогосподарств України, групи за рівнем місячного доходу, %*

* Джерело: побудовано автором на основі [461].

Згідно з даними рис. 5.20, співвідношення боргу перед фінансовими установами до річного доходу домогосподарств із невисоким рівнем власних місячних доходів (до 7 тис. грн) в умовах воєнного стану суттєво зросло (більше ніж удвічі) з 31% до 69%. У середньому для домогосподарств із доходами від 7 до 20 тисяч грн борг перед фінансовими установами становить менше як 1/5 загальних доходів, і з часу повномасштабного вторгнення практично не змінився (на початок 2022 р. – 19%, за 9 місяців 2023 р. – 38 %). Водночас боргове навантаження домогосподарств із вищими доходами (понад 20 тис. грн), попри зростання співвідношення боргу перед фінансовими установами до річного доходу таких домогосподарств (від 3% до 13%), і надалі залишається помірним. Це дозволяє зробити висновок, що, попри зростання реальних доходів громадян, забезпечення життєдіяльності домогосподарств в

умовах воєнного стану зумовлює необхідність залучення додаткових, в т. ч. кредитних ресурсів.

Основні види заощаджень домогосподарств у 2021 – 1 кварталі 2024 рр. подано на рис. 5.21.

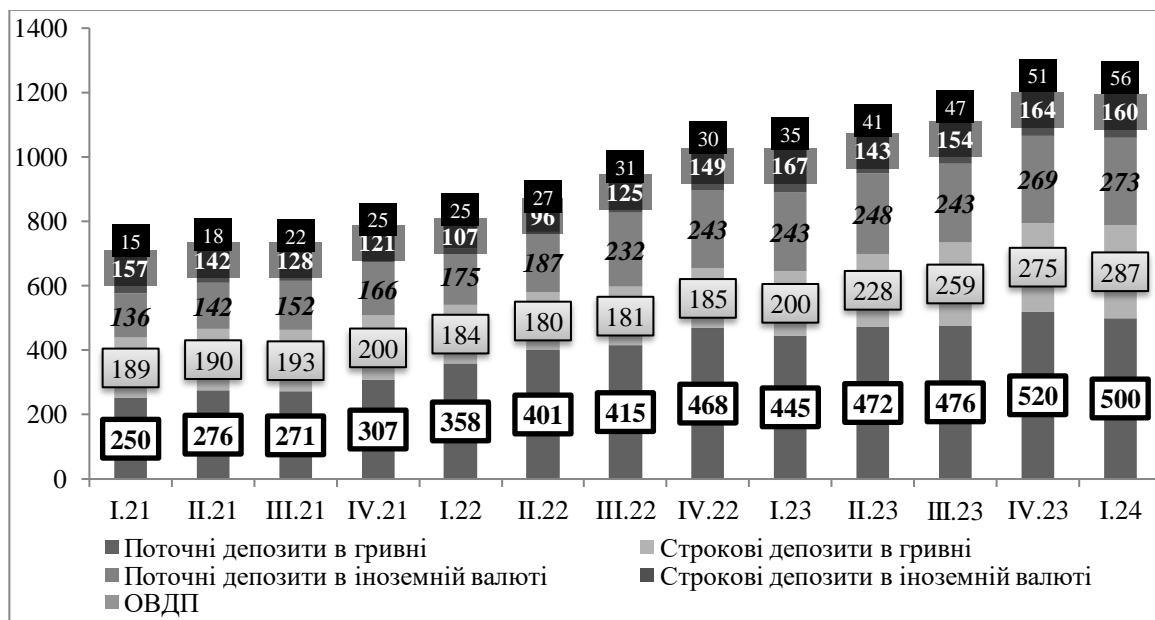

Рис. 5.21. Динаміка основних видів заощаджень домогосподарств України у 2021-2024 рр., млрд грн *

* Джерело: побудовано на основі [461].

Згідно з даними рис. 5.21, обсяги заощаджень домогосподарств за період 2021 – 1 квартал 2024 рр. збільшуються за усіма видами, що є результатом зростання номінальних доходів (рис. 5.17). Більшою мірою це стосується поточних депозитів як у національній, так і в іноземних валютах і пояснюється зростанням залишків на поточних банківських рахунках «з огляду на слабкий споживчий попит і бажання мати заощадження в умовах невизначеності» [461, с. 16]. Крім того, значна частина заощаджень домогосподарств залишалася в банках на поточних рахунках через низькі ставки за строковими депозитами. Підвищення дохідності гривневих депозитів у 2023 р. сприяло зростанню строкових вкладень, зменшуючи попит на готівку та на депозити в іноземній валюті. Отож, номінальне зростання обсягів заощаджень домогосподарств у 2022 – 1 кварталі 2024 рр. може свідчити про посилення їх фінансової стійкості

в умовах воєнного стану. Оскільки таке зростання стало результатом збільшення номінальних доходів, такий висновок стосується в основному домогосподарств, які мають у своєму складі військовослужбовців. Окремо відзначаємо факт збільшення у п'ять разів у 1 кварталі 2024 р. (56 млрд грн), порівняно із довоєнним 2021 р. (11 млрд грн), обсягів заощаджень домогосподарств у формі військових ОВДП, що свідчить про їхній «фінансовий» патріотизм в умовах воєнного стану.

Що стосується реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств в умовах воєнного стану, то слід зазначити про особливості функціонування вітчизняних бірж (ПФТС, УБ). Так, діяльність ПФТС характеризується наявністю торгів переважно облігаціями внутрішньої державної позики (95% структури торгів) та практично незмінністю значення її індексу (з 24 лютого по 31 грудня 2022 р. – 519,2009 п., надалі – 507,027 п.); відсутність діяльності УБ у лютому-серпні 2022 р. на тлі незмінності значення її індексу (1718,5 п.) та аналогічно торгами облігаціями внутрішньої державної позики надалі (у жовтні 2023 р. 87% торгів). Значення індексу УБ при цьому залишається практично незмінним (за час воєнного стану зросло на 9%) [464]. Тому робити висновок про можливість реалізації інвестиційного потенціалу вітчизняних домогосподарств в умовах воєнного стану немає підстав. Очевидно, що це стане можливим лише після перемоги й відновлення повноцінних торгів на фондових біржах ПФТС та УБ цінними паперами (в основному, акціями) вітчизняних компаній. Проведений аналіз функціонування валютного, банківського та ринку фінансових послуг в умовах воєнного стану засвідчив їх прямий і безпосередній вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Встановлено, що на фінансову стійкість вітчизняних домогосподарств позитивно вплинули запровадження фінансовими установами «кредитних канікул», полегшення умов валютообмінних операцій для біженців, більша доступність у придбанні військових ОВДП та, відповідно, негативно вплинули обмеження на зняття готівки з рахунків домогосподарств, заборона видачі

готівкових коштів з рахунків в іноземній валюті тощо. Доведено погіршення фінансової стійкості внутрішньо переміщених осіб – членів домогосподарств як дітей, так і дорослих; показано зростання значення показників достатності доходів лише для тих домогосподарств, у складі яких є військовослужбовці, проте їхня фінансова стійкість у будь-якому випадку є нижчою, ніж до початку війни. Проаналізовані тенденції формування доходів домогосподарств України в умовах воєнного стану корелюють із динамікою витрат, а саме з практично незмінністю їхніх споживчих настроїв, помірним впливом показників боргового навантаження домогосподарств на їхню фінансову стійкість та деяким зростанням основних видів заощаджень (в основному військових ОВДП). Обґрунтовано, що ризики неплатоспроможності для домогосподарств-боржників із нижчими доходами доволі високі й в умовах воєнного стану вони є менш фінансово стійкими з-поміж інших. Через відсутність повноцінного функціонування вітчизняних фондових бірж обґрунтовано неможливість повноцінної реалізації в умовах воєнного стану інвестиційного потенціалу домогосподарств.

Отже, нині стає очевидною необхідність вироблення нових підходів до забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах довгострокового характеру війни, дії обмежень у функціонуванні валютного, банківського секторів економіки, фондового ринку держави й надалі. Саме ці аспекти відкривають перспективи наукових досліджень у сфері фінансів домогосподарств у майбутньому.

Висновки до розділу 5

Розглянуті стратегічні напрями забезпечення фінансової стійкості домогосподарств дозволили зробити ряд висновків.

На основі гіпотези життєвого циклу Ф. Модільяні виокремлено фінансову стійкість домогосподарств як похідну від досягнення коротко-, середньо- та довгострокових цілей управління його фінансовими ресурсами. Існування

періоду активної трудової активності членів домогосподарства і можливості здійснення заощаджень та інвестицій у формі низькоризикових (дозволяють сформувати поточний та резервний капітал) та високоризикових (дозволяють сформувати інвестиційний капітал) фінансових інструментів дозволяють забезпечити їх фінансову стійкість. Встановлено, що на розглянутих етапах життєвого циклу домогосподарства, значення агрегованого індексу фінансової стійкості домогосподарств на мікроекономічному рівні $ІФС_{МІзр}$ буде зростати, а $ІФС_{МІсп}$ – скорочуватись.

Запропоновано визначення процесу моделювання фінансової поведінки домогосподарств та його впливу на фінансову стійкість як нового виду управління фінансовими ресурсами, який спрямований на результат і за якого суб'єкт, впливаючи на об'єкти, не тільки переводять даного суб'єкта фінансових відносин із нестійкого стану в стійкий під впливом внутрішніх чи зовнішніх загроз, але й дає можливість виявляти інструменти впливу на відхилення, що виникають. На нашу думку, головною перевагою результативного підходу у фінансовій поведінці (спрямованого на стійкість) порівняно з нерезультативним (спрямованим на окремі складові фінансової діяльності) полягає в тому, що він – замість того, щоб реагувати після виникнення проблем в процесі розвитку домогосподарства, – фінансового компенсує їх виникнення шляхом планування та застосування низько- та високоризикових фінансових інструментів.

Під трансформацією фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи ми розглядаємо такий механізм формування складу та структури їх доходів, витрат, заощаджень та інвестицій упродовж життєвого циклу, що забезпечує розвиток не лише сфери фінансів домогосподарств але і інших сфер фінансової системи держави. Завдання фінансової системи з розрахунку на десятиліття сталого розвитку держави полягає у наданні широкого спектра високо- та низькоризикових фінансових інструментів, послуг для домогосподарств, щоб забезпечити їх фінансову стійкість упродовж життєвого циклу. Завдання домогосподарств при цьому, обравши стійкість як

ціль власної фінансової діяльності, визначити склад та структуру даних високо- та низькоризикових інструментів відповідно до обраних моделей фінансової поведінки. Фінансовий ринок повинен бути тією сферою фінансової системи де взаємні впливи домогосподарств та держави реалізуються на практиці.

Для забезпечення трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи необхідним є підвищення їх фінансової грамотності. Ці процеси тісно пов'язані із необхідністю побудови ефективної системи фінансового консультування домогосподарств. Згідно із побудованою структурно-логічною схемою, позитивний вплив фінансового консультування домогосподарств на розвиток фінансової системи прослідковується як на макроекономічному, так і мікроекономічному рівнях.

Проведений аналіз забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану свідчить про позитивний вплив на неї запровадження фінансовими установами «кредитних канікул», полегшенні умов валютообмінних операцій для біженців, більшої доступності у придбанні військових ОВДП. Водночас негативно вплинули на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану обмеження на зняття готівки з рахунків домогосподарств, заборона видачі готівкових коштів з рахунків в іноземній валюті тощо. Встановлено погіршення фінансової стійкості внутрішньо переміщених осіб – членів домогосподарств як дітей, так і дорослих та показано зростання значення показників достатності доходів лише для тих домогосподарств, у складі яких є військовослужбовці, проте їхня фінансова стійкість у будь-якому випадку є нижчою, ніж до початку війни. Через відсутність повноцінного функціонування вітчизняних фондових бірж в умовах воєнного стану обґрунтовано неможливість повноцінної реалізації інвестиційного потенціалу для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [1; 6; 11; 12; 18; 19; 20; 24; 25].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове розв'язання наукової проблеми – поглиблення теоретико-методологічних засад фінансової стійкості домогосподарств, розробка на цій основі науково-методологічних і практичних рекомендацій щодо її забезпечення. Результати дослідження дозволили сформулювати такі висновки.

1. Домогосподарства виступають активними суб'єктами фінансових відносин у суспільстві, а сфера їх фінансової діяльності є неодмінною складовою фінансової системи. В сучасних умовах на фінанси домогосподарств значний вплив мають тенденції щодо зростання обсягів залучених ресурсів у забезпеченні їхніх потреб. Зважаючи на це, змінюється склад та структура фінансових ресурсів домогосподарств у напрямку більшої залежності від зовнішніх джерел формування, що погіршує їх фінансову стійкість. Враховуючи значущість фінансової стійкості для розвитку домогосподарств, яка має базуватись переважно на власних джерелах, визначено, що ідентифікація ризиків та дослідження чинників впливу на забезпечення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств набувають особливої актуальності в умовах як мирного, так і воєнного часу.

2. На основі узагальнення інституційного, суб'єктного та фондового концептуальних підходів до розуміння місця і ролі домогосподарства у фінансовій системі запропоновано власну мультикомпонентну модель, яка відображає фінансові відносини, що виникають у сфері фінансів домогосподарств, її категорії, суб'єкти, об'єкти та принципи функціонування, взаємозв'язок та взаємоузгодженість структурних елементів. Це дозволило визначити: а) місце домогосподарств у фінансовій системі держави як найбільш масового учасника фінансових відносин у суспільстві; б) роль домогосподарств у фінансовій системі держави як сфери, що визначає проблеми й обґрунтовує орієнтири для її побудови та розвитку; фінансові ресурси домогосподарств

стають першоджерелом формування та розвитку інших сфер та ланок фінансової системи.

3. Запропонований підхід до дослідження теоретичних основ сутності фінансової стійкості домогосподарств дав змогу розвинути поняттєво-категоріальний апарат сфери фінансів домогосподарств із позицій його впливу на управління їх фінансовими ресурсами; обґрунтувати та аргументувати взаємозалежність та взаємозв'язок фінансових ресурсів, фінансового стану та фінансової стійкості; довести важливість врахування дії екзогенних та ендогенних факторів впливу на окремі складові фінансової діяльності домогосподарств – доходи, витрати, заощадження, інвестиції; зробити висновки щодо необхідності побудови системи показників (індикаторів, коефіцієнтів) оцінки фінансової стійкості домогосподарств. Це дозволило виокремити види оцінки фінансового стану домогосподарств (стійкий, нестійкий) і запропонувати елементи поняття «фінансова стійкість домогосподарств».

4. Дуальний підхід дозволив розглянути забезпечення фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному та мікроекономічному рівнях, що дало змогу виокремити суб'єктність у її забезпеченні та запропонувати різні шляхи для досягнення. На макроекономічному рівні державні фінансові органи та фінансові інституції створюють відповідні умови (формують середовище), а на мікроекономічному рівні домогосподарства покликані використати практичний інструментарій для забезпечення власної фінансової стійкості. Нормативними передумовами забезпечення фінансової стійкості домогосподарств стає збалансованість їх фінансових ресурсів на мікро- та макроекономічному рівні. На мікроекономічному рівні наведена класифікація збалансованості фінансових ресурсів домогосподарств як статичного, так і динамічного явища відображає нові ознаки, згідно з якими можна розглядати окремо фінансові інструменти, доцільні для використання в коротко-, середньо- та довгостроковому періодах його життєвого циклу. Такий підхід дозволяє подолати недоліки безсистемного використання фінансових інструментів при забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств. Їх

системне використання полягає у: використанні низькоризикових інструментів для досягнення коротко- та середньострокових цілей; високоризикових – для досягнення довгострокових цілей домогосподарства. Розглянуті концепції зміни вартості грошей у часі, дія законів попиту та пропозиції на фінансовому ринку та поняття складних відсоткових ставок обґрунтовують нормативні передумови для наявності у складі фінансових ресурсів домогосподарств заощаджень та інвестицій, які, у свою чергу, стануть інструментами для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств на макроекономічному рівні.

5. Дослідження методологічної складової забезпечення фінансової стійкості на базі діалектичного, когнітивного та інституційного методологічних підходів дає змогу детально осмислити її економічну сутність; запропонувати графічну інтерпретацію місця методології забезпечення фінансової стійкості в системі управління фінансовими ресурсами; розробити принципи та методи досліджуваної методології. Це є основою для побудови алгоритму забезпечення фінансової стійкості, який відображає її багатогранність та важливість у підвищенні результативності управління фінансовими ресурсами. Неодмінним елементом та основою дії запропонованого алгоритму є дослідження фінансової стійкості домогосподарств шляхом оцінювання достатності їхніх доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень та інвестиційного потенціалу.

6. Методичний інструментарій оцінювання фінансової стійкості домогосподарства розроблений згідно з принципами декомпозиції, безперервності, повноти, узгодженості, реальності, об'єктивності, багатоваріантності розрахунків. На цій основі запропоновані методи розподіляються згідно з етапами здійснення розрахунків: 1) аналіз показників достатності доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень, інвестиційного потенціалу домогосподарств; 2) оцінювання фінансової стійкості домогосподарства шляхом розрахунку відповідних агрегованих індексів, ідентифікація ризиків погіршення та потенціал для її

забезпечення; 3) визначення впливу ендогенних та екзогенних чинників впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарства; 4) моделювання фінансової поведінки та її впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Розглянутий алгоритм методики оцінки фінансової стійкості домогосподарств сприятиме формуванню умов для її забезпечення на мікроекономічному і на макроекономічному рівнях.

7. До макроекономічних показників оцінки фінансової стійкості домогосподарства віднесено: питому вагу оплати праці у ВВП (P_{OP}), питому вагу власних коштів у доходах домогосподарств (P_{BK}), відношення залучених коштів домогосподарств до величини їхніх доходів ($P_{ЗК}$), норму заощаджень домогосподарств (H_3), інвестиційний потенціал домогосподарств ($P_{iп}$). Відповідно до мікроекономічних показників оцінки фінансової стійкості домогосподарства віднесено такі показники: достатність доходів P_d , витрати на харчування P_v , Енгеля P_e та неспоживчі витрати домогосподарств ($P_{нв}$).

8. За результатами оцінки достатності доходів домогосподарств спостерігаються неоднозначні тенденції в забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях. Скорочення питомої ваги оплати праці у ВВП, питомої ваги власних коштів у доходах домогосподарства (результат дії принципів самостійності та автономності) зумовило необхідність залучення зовнішніх фінансових ресурсів для забезпечення власної життєдіяльності (реалізовано принцип взаємозалежності). Такими ресурсами стали кредити депозитних корпорацій та соціальні трансферти, отримані зі сфери державних фінансів. Це сприяло зменшенню нерівності у формуванні доходів домогосподарств. Таким чином, у практичній площині проявляється система дуального забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, проте це свідчить про недотримання самозабезпечення як принципу функціонування сфери фінансів домогосподарств.

9. Аналіз запропонованих показників оцінки фінансової стійкості домогосподарств через дослідження практики поточного фінансового

забезпечення їх витрат не дає підстав робити висновки про покращення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств за 2001–2021 рр. Це обумовлено тим, що як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях дослідження споживання товарів і послуг складає понад 90% загальної суми витрат домогосподарств. Дії держави у сфері регулювання рівня оподаткування доходів фізичних осіб мають більший вплив на фінансову діяльність домогосподарств, ніж на надання нею соціальних трансфертів. Заощадження стали одним із товарів «розкоші» для вітчизняних домогосподарств, і дозволити собі їх здійснювати вони зможуть лише після досягнення певного рівня доходу й задоволення усіх поточних потреб.

10. Аналіз дохідності низькоризикових фінансових інструментів заощаджень домогосподарств (банківських депозитів, облігацій внутрішньої державної позики, недержавних пенсійних фондів, страхування життя) та динаміки індексу споживчих цін дав підстави стверджувати, що страхування життя, завдяки гарантованому рівню інвестиційного доходу, є найбільш прибутковим фінансовим інструментом, а внески до недержавних пенсійних фондів – найменш прибутковим. Дохідність усіх розглянутих форм низькоризикових заощаджень дорівнює (або майже дорівнює) показнику інфляції, вираженому через зміну індексу споживчих цін. Тому робити висновок про їх реальну дохідність у структурі заощаджень вітчизняних домогосподарств немає підстав. Таким чином, забезпечуючи захист грошових коштів домогосподарств від знецінення, такі інструменти слугують вирішенню інших від економічних цілей домогосподарств: матеріальному забезпеченню до досягнення непрацездатного віку, несприятливих обставин життя (хвороба, смерть) тощо. Завдання реальної дохідності від використання заощаджень домогосподарств повинні вирішити їх ризикові інвестиції в цінні папери (акції), валюту (готівкову або валютні депозити) та дорогоцінні метали.

11. Проведений аналіз інвестиційного потенціалу домогосподарств, який характеризує використання високоризикових фінансових інструментів (акцій, готівкової валюти, валютних депозитів, дорогоцінних металів) у довгостроковій

перспективі (понад 20 років) показав дохід від заощаджень, вищий за рівень інфляції. Це свідчить про високу ймовірність того, що такі доходи мають перспективу перейти від стану потенційних до стану реалізованих на практиці. Тим більше, що цей висновок ґрунтується на основі аналізу динаміки за понад 20 років в історії України (2001–2021 рр.), коли відбувались значні соціально-політичні, економічні трансформації та анексія частини території внаслідок військової агресії російської федерації (з початку 2014 р.). Припускаємо, що в умовах стабільного економічного та політичного середовища фінансові результати від інвестування вільних коштів для домогосподарств будуть вищими.

12. Динаміка запропонованих для оцінки фінансової стійкості домогосподарств агрегованих індексів свідчить про її погіршення на макроекономічному рівні дослідження та про покращення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств на мікроекономічному рівні наукового дослідження. Ідентичні висновки за різними напрямками зміни індексів посилюють їх науково-методичну складову розробки та використання для оцінки фінансової стійкості домогосподарств. Склад агрегованих індексів дозволив виокремити фактори впливу на їхнє значення та ідентифікувати ризики (ймовірність виникнення певних подій), які позитивно чи негативно позначаються на забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств.

13. Дослідження впливу ендогенних чинників на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств шляхом виокремлення ризиків тимчасової або постійної втрати доходу домогосподарства показав необхідність формування останніми індивідуальних та колективних страхових (резервних) фондів, визначив їхні переваги та недоліки, а також підтвердив тезу про важливість розвитку накопичувальної складової державного пенсійного страхування. Згідно з проведеними розрахунками, формування резервного фонду низькоризиковими фінансовими інструментами дозволяє компенсувати тимчасову втрату доходу (тривалістю до 6 місяців); здійснення особою пенсійних накопичень упродовж 35 років трудової активності при певних

параметрах відсоткової ставки від їхнього інвестування (8%) в майбутньому дозволяє розраховувати на пенсію, що дорівнюватиме 86–97% від її заробітку впродовж періоду трудової активності.

14. Проведений регресійний аналіз впливу екзогенних чинників інфляції та валютного курсу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств показав таке. Обидва чинники в одному напрямі (обернено) впливають на доходи, витрати, заощадження та інвестиційний потенціал домогосподарств. Більшою мірою це стосується негативного впливу інфляції. Прямий вплив інфляції та валютного курсу на витрати та заощадження домогосподарств на мікроекономічному рівні пояснюється зростанням цін і незмінністю питомої ваги неспоживчих витрат у структурі витрат домогосподарств. Це дає підстави зробити висновки про негативний вплив екзогенних чинників на фінансову стійкість домогосподарств за 2001–2021 рр. Макроекономічна стабільність (низькі темпи інфляції та незначні коливання валютного курсу) розглядаються як екзогенна передумова для забезпечення поточної фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств та на перспективу.

15. Розроблений методичний підхід до застосування різних індикаторів оцінювання фінансової стійкості домогосподарств в етапах його життєвого циклу показує, що забезпечення фінансової стійкості реалізується протягом усього цього циклу. Це доводить, що дані індикатори повинні стати ефективним інструментом управління фінансовими ресурсами домогосподарств. Але слід зауважити, що значення (що зростає або спадає) самих лише індикаторів без належного розуміння необхідності управління фінансовими ресурсами з боку домогосподарства не дасть змогу досягти бажаного результату – забезпечення його фінансової стійкості в умовах змінного внутрішнього та зовнішнього середовища. Використання фінансової інформації, застосування різних знань у фінансовій сфері є необхідними елементами підвищення фінансової стійкості домогосподарств.

16. Моделювання фінансової поведінки та її впливу на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств є видом управління фінансовими

ресурсами, який спрямований на результат і при якому суб'єкт, впливаючи на об'єкти, не тільки переводить домогосподарство із нестійкого стану в стійкий під впливом внутрішніх чи зовнішніх загроз, але й дає змогу виявляти інструменти впливу на відхилення, що виникають. Головна перевага результативного підходу у фінансовій поведінці (спрямованого на стійкість) порівняно з нерезультативним (спрямованим на окремі складові фінансової діяльності) полягає в тому, що він, замість того, щоб реагувати після виникнення проблем у процесі розвитку домогосподарства, – фінансово компенсує їх виникнення через планування та застосування низько- та високоризикових фінансових інструментів. Запровадження моделювання фінансової поведінки в процес управління фінансовими ресурсами домогосподарств дозволило сформулювати розуміння його цілеспрямованого змісту, де ціллю визначено забезпечення фінансової стійкості домогосподарств; розробити концептуальний підхід до її забезпечення на основі використання інструментів низько- та високоризикового характеру, який відрізняється від наявних підходів тим, що враховує фактичні результати фінансової діяльності домогосподарств упродовж 2001–2021 рр. Пропонований підхід забезпечить вчасне прийняття виважених рішень у процесі управління фінансовими ресурсами домогосподарств, а також сприятиме їх розвитку в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі.

17. Серед напрямів трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи України виокремлено інституціональний (становлення і розвиток учасників фондового ринку, розгалуженої мережі банківських установ, страхових компаній, компаній зі страхування життя, кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування та ін.; зростання кількості компаній-емітентів цінних паперів, які входять у розрахунок індексів вітчизняних фондових бірж), інструментальний (розширення переліку фінансових послуг і продуктів, що надаються домогосподарствам суб'єктами фінансового ринку, збільшення пропозиції нових інвестиційних інструментів і створення умов для диверсифікації їх

заощаджень та інвестицій) та освітньо-інформаційний (створення умов для підвищення домогосподарствами необхідних фінансових знань загалом та про особливості функціонування фондового ринку зокрема; побудова системи фінансового консультування домогосподарств) підходи.

18. На фінансову стійкість вітчизняних домогосподарств в умовах воєнного стану позитивно вплинули такі рішення фінансових установ: запровадження «кредитних канікул», полегшення умов валютнообмінних операцій для біженців, більша доступність у придбанні військових ОВДП та, відповідно, негативно вплинули обмеження на зняття готівки з поточних банківських рахунків домогосподарств, заборона видачі готівкових коштів з рахунків в іноземній валюті тощо. Спостерігаючи за погіршенням фінансової стійкості для внутрішньо переміщених осіб, показали зростання значення показників достатності доходів лише для тих домогосподарств, у складі яких є військовослужбовці. Проте фінансова стійкість таких домогосподарств у будь-якому випадку є нижчою, ніж до початку війни. Через відсутність повноцінного функціонування вітчизняних фондових бірж стала неможливою реалізація інвестиційного потенціалу домогосподарств та спостерігається зростання ризиків неплатоспроможності для домогосподарств-боржників.

19. Забезпечення фінансової стійкості упродовж життєвого циклу домогосподарств і впливу ендогенних та екзогенних чинників можливе при умові цілеспрямованого управління їхніми доходами, витратами, заощадженнями та реалізації інвестиційного потенціалу. Розглянута методологія оцінювання фінансової стійкості домогосподарств за допомогою відповідних показників на макроекономічному та мікроекономічному рівнях наукового пізнання дозволяє ідентифікувати ризики та окреслити потенціал для її забезпечення. Практика забезпечення фінансової стійкості передбачає відповідне моделювання фінансової поведінки шляхом поєднання високо та низько ризикових фінансових інструментів при формуванні та використанні поточного, резервного та інвестиційного капіталу домогосподарств. Це показує взаємопов'язаний вплив процесу забезпечення фінансової стійкості

домогосподарств та розвитку фінансової системи держави. Сьогодні стає очевидною необхідність вироблення нових підходів до забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах довгострокового характеру війни, дії обмежень у функціонуванні окремих сфер фінансової системи й надалі. Саме ці аспекти відкривають перспективи наукових досліджень у сфері фінансів домогосподарств у майбутньому.

Основні результати дослідження використовуються у діяльності Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики, Української асоціації інвестиційного бізнесу, Об'єднання кредитних спілок «Програма захисту вкладів», Всеукраїнської асоціації кредитних спілок, Головного управління Пенсійного фонду України в Тернопільській області, Управління соціальної політики Тернопільської міської ради, а також у навчальному процесі Західноукраїнського національного університету (Додаток Ю).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. All prizes in economic sciences. *The Nobel Foundation*. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/lists/all-prizes-in-economic-sciences/>
2. Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses. *United Nations*. 2017. 316 p.
3. Methodology Report. United Nations Database on Household Size and Composition 2022. *United Nations*. 2022. 10 p.
4. Про всеукраїнський перепис населення : Закон України від 19.10.2000 р. № 2058-III. Дата оновлення: 02.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2058-14#Text>.
5. Методологічні положення з організації державного статистичного спостереження «Обстеження умов життя домогосподарств» : Наказ Державного комітету статистики України від 23.12.2011 р. № 373. Дата оновлення: 29.04.2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
7. Household. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/household>
8. Household definition & meaning. *Merriam-Webster Dictionary*. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/household>
9. Household. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/household>
10. Економічна енциклопедія / редкол.: С. Мочерний та ін. К.: Видавничий центр «Академія». 2000. Т. 1. 864 с.
11. Щетинін А. Політична економія : підручник. К.: Центр учбової літератури. 2011. 480 с.
12. Федоренко В., Діденко О., Руженський М., Іткін О. Політична економія: підручник. К.: Алерта. 2008. 487 с.

13. Основи економічної теорії : підручник / Шевченко Л. та ін. Х. : Право. 2008. 448 с.
14. Ревак І., Кіржецький Ю., Кіржецька М., Мельник С. Основи економічної теорії : навч. посіб. Львів: ЛДУВС. 2019. 191с.
15. Фінанси : підручник / Юрій С., Федосов В. та ін. К. : Знання. 2012. 687 с.
16. Кізима Т. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль. 2011. 467 с.
17. Іванов С. В. Фінанси домогосподарств: аналіз у контексті політики забезпечення добробуту населення України. *Фінанси України*. 2018. № 9. С. 7–24.
18. Венгер В. Фінанси: навч. посіб. К. : Центр учбової літератури. 2009. 432 с.
19. Коваленко В. Фінансова система України: концептуальні основи та стратегія розвитку: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Львів. 2019. 513 с.
20. Глущенко А. Фінанси: навч. посіб. Львів «Магнолія 2006». 2014. 440 с.
21. Юхименко П., Федосов В., Лазебник Л. Теорія фінансів: підручник. К. : Центр учбової літератури. 2010. 576 с.
22. Волошенюк В., Пилипенко Г., Пилипенко Ю. Історія економічних учень: Навч. посібник. Д. : Національний гірничий університет. 2008. 222 с.
23. Золотих І. Історія економічних вчень: навч. посіб. К. : «Центр учбової літератури». 2013. 186 с.
24. Демидюк О. Інституційний підхід до аналізу ролі та функцій держави в ринковій економіці. *Економіка та держава*. № 4. 2014. С. 94–97.
25. Базилевич В., Леоненко П., Гражевська Н., Гайдай Т. Історія економічних учень: підручник: у 2 ч. К. : Знання. 2005. 567 с.
26. Кейнс Дж. Мейнард. Общая теория занятости, процента и денег. URL: http://library.wunu.edu.ua/files/EVD/book_keyns_otzpd.pdf

27. Загальна економічна теорія (політична економія) : підручник у 2–х частинах [І. Буян, В. Ковальчук, Р. Березюк та ін.]; за ред. І. Буяна, В. Ковальчука. Тернопіль. 2001. 336 с. (част. 2).
28. Маркс К. До критики політичної економії. URL: <https://www.marxists.org/ukrainian/marx-engels/1859/m-kritique-ep.htm>
29. Тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/systema>
30. Veblen T. The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of American Institutions and a Social Critique of Conspicuous Consumption. Dogma: 1st edition. 2017. 166 p.
31. Schmidt R., Hryckiewicz A. Financial System – Importance, Differences and Convergence. *Working Paper Series*. 2006. № 4. 32 p.
32. Білінський Д. Про фінанси як системне поняття. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 55–59.
33. Бурбика М., Солонар А., Уткіна М. Підходи до визначення поняття «фінансова система» в Україні на зарубіжних країнах. *Право і суспільство*. 2016. № 4. С. 159–164.
34. Фінанси в трансформаційній економіці України : навч. посібник / за ред. д.е.н., проф. М. Крупки. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка. 2007. 614 с.
35. Габбард Г., Глен Р. Гроші, фінансова система та економіка. К. : КНЕУ. 2004. 889 с.
36. Кириленко О. Фінанси (теорія і вітчизняна практика): навч. посібник. Тернопіль: Астон. 2002. 212 с.
37. Василик О. Теорія фінансів : підручник. Київ: НІОС. 2000. 416 с.
38. Ганзицька Т. Сучасне розуміння поняття та структури фінансової системи. *Юридичний науковий економічний журнал*. 2016. № 5. С. 48–50.
39. Нестеренко А. Визначення «фінансової системи» та її структурний склад. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6-3. С. 72–75.

40. Орлюк О. Фінансове право : підручник. К. : Юрінком Інтер. 2010. 808 с.
41. Миргород-Карпова М. Порівняльно-правовий аналіз категорії «фінансова система» у розробках вітчизняних та західних науковців. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. № 7. С. 70–73.
42. Опарін В. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. К. : КНЕУ. 2007. 240 с.
43. Загорський В., Вовчак О., Благун І. Чуй І. Фінанси : навч. посіб. К.: Знання, 2008. 247 с.
44. Латковська Т. Поняття та структура сучасної фінансової системи України. *Право та державне управління*. 2011. № 1. С. 64–68.
45. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 01.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top>
46. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю : Закон України від 18.05.2004 р. № 1727-IV. Дата оновлення: 27.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15#Text>
47. Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, у тому числі з інвалідністю, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримки малих групових будинків : Постанова КМУ від 26.06.2019 р. № 552. Дата оновлення: 27.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2019-%D0%BF#Text>

48. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-ХІІ. Дата оновлення: 14.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>

49. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 01.06.2000 р. № 1768-ІІІ. Дата оновлення: 01.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>

50. Романенко О. Фінанси : підручник. К : Центр учбової літератури, 2009. 312 с.

51. Ясинська Н. Управління особистими фінансами : навч. посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки. 2015. 356 с.

52. Нікіфоров П., Марич М. Поведінкові фінанси : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т. ім. Ю. Федьковича. 2022. 144 с.

53. Борисова І., Зоря О. Фінанси, гроші та кредит: навч. посібник. Полтава: РВВ ПДАА, 2011. 350 с.

54. Мейш А., Лисак О. Перспективи розвитку фінансової системи України. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 1. С. 70–74.

55. Вітенько Д. Фінанси та їхні види. VIII Всеукраїнська студентська науково-технічна конференція «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання». Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя. (м. Тернопіль, 23-24 квітня 2015 р.). URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/12481/2/Conf_2015v2_Vitenko_D-Finances_and_their_types_52-53.pdf

56. Cambell J. Household Finance. *THE JOURNAL OF FINANCE*. VOL. LXI. №. 4 August. 2006. pp. 1553–1605.

57. Household finance. *National bureau of economic research*. URL: <https://www.nber.org/programs-projects/programs-working-groups%23Groups/household-finance?page=1&perPage=50>

58. Household finance. *Leibniz Institute for Financial Research SAFE*. URL: <https://safe-frankfurt.de/research/research-departments/household-finance.html>

59. Household finance. Stockholm school of economics. URL: <https://www.hhs.se/en/houseoffinance/research/fields-of-research/household-finance>
60. Пшик Б., Зварич М., Кашуба Я., Слобода Л. Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізм забезпечення : монографія. Львів : СПОЛОМ. 2020. 274 с.
61. Стойко О., Дема Д. Фінанси: підручник. К.: Алерта. 2017. 406 с.
62. Каламбет С. Фінанси домогосподарств як категорія. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 13. Частина 3. 2015. С. 32–37.
63. Ясинська Н. Концепція особистих фінансів. *Ефективна економіка*. № 4, 2016. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4881>
64. Мінфін: затверджено 89% місцевих бюджетів. *Міністерство фінансів України*. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/minfin_zatverdzheno_89_mistsevikh_biudzhetiv-3785
65. Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у розрізі регіонів (2010–2022). *Державна служба статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/fin/pssg/ksg_ek_2010_2021_ue.xlsx
66. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). *Державна служба статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/gdvdg/Arh_soc_ek_stan_dom.htm
67. Економічні потреби і виробничі можливості суспільства. Основи економічної теорії. Курс лекцій. *Всеосвіта*. URL: <https://vseosvita.ua/library/osnovi-ekonomichnoi-teorii>
68. Економічна теорія. Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. К. : Знання-Прес, 2007. 719 с.
69. Marshall A. Principles of Economics (Great Minds). Prometheus : Revised edition. 1997. 320 p.

70. Мікроекономіка : підручник / Наливайко А. П., Азьмук Л. А., Банщиків П. Г. та ін. К. : КНЕУ/ 2011. 446 с.
71. Mankiw G. Principles of Economics. Dryden Press. 1998. 797 p.
72. Тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/pryncyp>
73. Левкович О., Калашнікова Ю. Фінансова стійкість як передумова інноваційного розвитку підприємства. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2021/78.pdf
74. Савицька Г. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посібник. 3-є вид., перероб. та доп. К. : Знання. 2007. 668 с.
75. Шаблиста Л. Фінансова стійкість підприємства: сутність і методи оцінки. *Економіка і прогнозування*. 2006. № 2. С. 46–57.
76. Скржинська М. Ксенофонт. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка. 2009. Т. 5 : Кон – Кю. 560 с.
77. Попельнюк Б. «Ойкос» і «економіка»: грецька спадщина у сучасній економічній думці. *Український історичний збірник*. Вип. 19. 2017. С. 338–346.
78. Історія економіки та економічної думки : підруч. / Козюк В., Родіонова Л., Длугопольський О. [та ін.] ; за ред. Козюка В., Родіонової Л.. Тернопіль : ТНЕУ. 2015. 792 с.
79. Воробйов Ю., Ворошило В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави : монографія. Сімферополь : ВД «АРІАЛ». 2013. 232 с.
80. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. Наш формат. 2023. 722 с.
81. Friedman and Hayek on Freedom. *Cato Institute*. 1985. 135 p.
82. Potier J-P. The Socialism of Léon Walras. *L'Économie politique*. Volume 51. Issue 3. 2011. pp. 33-49. URL : https://www.cairn-int.info/article-E_LECO_051_0033--the-socialism-of-leon-walras.htm

83. Юхименко П., Львовчкін С., Федосов В., Юрій С. Фінансова думка України: монографія. К. : Кондор; Тернопіль : Економічна думка. 2010. Т. 1. 687 с.
84. Nozick R. Anarchy, State and Utopia. URL: [http://en.wikipedia.org/wiki/Anarchy, State, and Utopia#Equality.2C_Envy.2C_Exploitation.2C_Etc](http://en.wikipedia.org/wiki/Anarchy,_State,_and_Utopia#Equality.2C_Envy.2C_Exploitation.2C_Etc)
85. Розанвалон П. Утопічний капіталізм. Історія ідеї ринку. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2006. 246 с.
86. Ролз Дж. Теорія справедливості. К.: Основи. 2001. 822 с.
87. Андрущенко В. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). Львів: Каменяр. 2000. 303 с.
88. Van Suntum U., Böhm T., Oelgemöller J., Ilgmann C. Walter Eucken`s Principles of Economic Policy Today. *CAWM Discussion Paper*. 2011. № 49. 21 p.
89. Schultz T. Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities. *National Bureau of Economic Research*. URL: <http://www.nber.org/books/schu72-1>
90. Becker G. Human Capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education. The University of Chicago Press. 1993. 416 p.
91. Полуяктова О., Матюк Т. Людський капітал як чинник інституціональної трансформації економіки. *Інфраструктура ринку*. 2020. № 39. С. 15–18.
92. Галушка З., Катаранчук Г. Поведінка домашніх господарств України: моделі та особливості регулювання : монографія. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. 2018. 190 с.
93. Бойко Н., Миронова В. Українсько-давньогрецько-латинський словник. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2012. 271 с.
94. Економічні категорії. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-18800>

95. Нестеренко А. Функції фінансів та їх значення на сучасному етапі розвитку держави. Одеська юридична академія. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/39_2010/11.pdf
96. Кузнєцова А. Теорія фінансів : навч. посібник. Львів. 2001. 158 с.
97. Злепко Н., Крамарчук С. Фінанси: курс лекцій: навч. посіб. Тернопіль. ТНЕУ. 2007. 114 с.
98. Драган О. Теоретичні основи формування системи управління фінансами домогосподарств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Випуск 5. 2015. С. 841–845.
99. Гуржий Т. Динаміка джерел і структури фінансових ресурсів домогосподарств. *Інтелект XXI*. № 4. 2018. С. 58–63.
100. Колєватова А., Кондрацька К. Роль та значення фінансів домогосподарств у ринковій економіці. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics»*. №18. 2019. С. 55–60. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V18\(2019\)-09](https://doi.org/10.31521/modecon.V18(2019)-09).
101. Глущенко О. Фінансові ресурси домогосподарств як складова частина фонду національного добробуту України. *Економічний аналіз*. Том 24. № 1. 2016. С. 122–132.
102. Тарасюк М. Функції фінансів домогосподарств у ринковій економіці посткризового періоду. *Економічний вісник університету*. 2013. Вип. 21(1). С. 230-235. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecvu_2013_21\(1\)_39.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecvu_2013_21(1)_39.pdf)
103. Тлумачний словник української мови. URL: <https://sum.in.ua/s/stijkyj>
104. Про затвердження Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації : Наказ Міністерства фінансів України та Фонду державного майна України від 26.01.2001 р. № 49/121. Дата оновлення: 19.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-01#Text>
105. Щодо Методичних рекомендацій по аналізу фінансово-господарського стану підприємств та організацій : Лист Державної податкової

адміністрації України від 27.01.1998 р. № 759/10/20-2117. Дата оновлення: 27.01.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2117225-98#Text>

106. Фінанси підприємств : підручник / Поддєрьогін А., Білик М., Буряк Л. та ін. Київ : КНЕУ. 2013. 520 с.

107. Крухмаль О., Коваленко В. Антикризове управління в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи: навч. посіб. Суми: УАБС НБУ. 2011. 198 с.

108. Базилінська О. Фінансовий аналіз: теорія та практика: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури. 2009. 328 с.

109. Білик М., Котов І. Фінансовий стан підприємства: теорія, методика. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2013. № 5. С. 86–92.

110. Дем'яненко М., Лузан Ю. Фінансовий словник-довідник. К.: ІАЕ УААН, 2005. 507с.

111. Прокопенко І., Ганін В., Петряєва З. Курс економічного аналізу : підручник. Харків : Легас. 2004. 266 с.

112. Білик М., Павловська О., Притуляк Н., Невмержицька Н. Фінансовий аналіз: навч. посіб. К. : КНЕУ. 2009. 592 с.

113. Бланк І. Управління фінансовими ресурсами підприємства: навч. посіб. К. : Эльга. 2011. 574 с.

114. Литвин Б. Стельмах М. Фінансовий аналіз : навч. посіб. К.: Хай Тек Прес. 2008. 336 с.

115. Шеремет О. Фінансовий аналіз: навч. посіб. К. : Кондор. 2005. 196 с.

116. Коцюрубенко Г. Складові забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. *Економічний вісник університету*. Випуск № 26/1. 2015. С. 190–195.

117. Швайко М. Сучасні тенденції фінансів домогосподарств України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Випуск 98. 2020. С. 46–54.

118. Шваб П. Витрати і доходи домогосподарств України в період економічної кризи. *Облік і фінанси АПК*. URL: <https://magazine.faaf.org.ua/vitrati-i-dohodi-domogospodarstv-ukraini-v-period-ekonomichnoi-krizi.html>

119. Чечетова Н., Чечетова-Терашвілі Т. Особисті фінанси та фінанси домогосподарств як резерв економічного зростання регіонів. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. № 4 (24). 2019. С. 35–39.

120. Риковська О. Фінансові обмеження участі домогосподарств у ринку земель сільськогосподарського призначення. *Тернопільський національний технічний університет*. URL : https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/34896/2/FMZKPNES_2021_Rykovska_O-Financial_constraints_on_36-38.pdf

121. Мошківська Л. Фінансовий стан домогосподарств під час війни росії проти України. *Державний університет «Житомирська політехніка»*. URL : <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/195.pdf>.

122. Коцюрубенко Г., Шикіна Н. Оцінювання фінансової безпеки домогосподарств: методичний та аналітичний аспекти. *Економіка та суспільство*. 2021. № 25. С. URL: DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-40>.

123. Сніщенко Р. Методологічні проблеми та особливості аналізу й оцінки фінансової безпеки домогосподарств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. № 22. 2017. С. 105–109.

124. Єгоричева С., Вертебний І. Вплив використання кредитних послуг на фінансову безпеку домогосподарств в Україні. *Вісник Університету банківської справи*. № 3 (42). 2021. С. 67–74.

125. Звіт про фінансову стабільність. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H2.pdf?v=4

126. Financial soundness indicators compilation guide. *International Monetary Fund*. 2019. 218 p.

127. Індикатори фінансової стійкості. *Національний банк України*. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123334
128. Лактіонова О. А. Оцінка фінансової гнучкості домогосподарств в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 12. Ч. 2. 2015. С. 153–159.
129. Рамський А. Ю. Інвестиційний потенціал домогосподарств : монографія. К. : КНУТД. 2014. 352 с.
130. Федорович Р., Загородна О., Серединська В. Фінансовий аналіз : навч.-метод. посіб. Тернопіль: ТАНГ. 2001. 149 с.
131. Van Horne J., Wachowicz J. *Fundamentals of Financial Management* : 12ed. Pearson Education Limited. 2005. 401 p.
132. Серединська В., Загородна О., Федорович Р. Економічний аналіз : навч. посібник. Тернопіль: Видавництво Астон. 2010. 624 с.
133. Лисяк Л., Качула С. Бюджетна політика підтримки фінансової безпеки та стійкості фінансів домогосподарств регіонів України. *Ефективна економіка*. 2023. № 7. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.7.4>. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1839/1855>
134. Кірейцев Г. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. К. : ЦУЛ. 2002. 495с.
135. Ковалюк О. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики) : монографія. Львів : ЛНУ. 2002. 396 с.
136. Кириленко О. Фінанси : навч. посіб. Тернопіль : Економічна думка. 1999. 163 с.
137. Буздуган Я. Поняття, принципи, форми фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні. *Віче*. 2008. № 9–10. С. 26–28. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/960/>
138. Жукова Ю. Макроекономічний механізм фінансування науки в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ. 2000. 15 с.
139. Філософський енциклопедичний словник. К. : Абрис. 2002. 751 с.

140. Стефанишин О. Теоретичні основи визначення сутнісних характеристик, функцій та складових фінансового забезпечення суб'єктів господарювання. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 10. С. 40–43.
141. Тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/balans>.
142. Ізюмська В. Історичні підходи до збалансування державного бюджету. *Бізнес- навігатор*. № 6 (49). 2018. С. 177–181.
143. Тищенко В. Впровадження фінансового планування на підприємстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 16 (ч. 2). 2017. С. 125–129.
144. Дропа Я., Макаренко У. Концепція модернізації управління фінансовими ресурсами розвитку національної економіки України. *Причорноморські економічні студії*. Випуск 37. 2019. С. 191–198.
145. Білоусова О. Фінансове планування підприємств в управлінні процесами збалансування фінансів реального сектора. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. № 3. Т. 1. 2011. С. 45–54.
146. Бугас В., Задорожний В. Суть фінансового планування і прогнозування. *Київський національний університет технологій та дизайну*. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/15707/1/IMPER2020_P068-069.pdf.
147. Навроцький С., Петліна І. Система фінансового регулювання доходів домогосподарств у сучасних умовах. *Фінансовий простір*. № 3 (11). 2013. С. 48–52.
148. Скриньковський Р. Фінанси домогосподарств: регіональний аспект. *Ефективна економіка*. № 1. 2015. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3724>
149. Витрати і ресурси домогосподарств у 2020 р. *Державна служба статистики України*. Частина 1. К. 2021. 449 с.

150. Скриньковський Р., Цибульський Ю. Витрати домогосподарств України: змістовно-сутнісні та інформаційно-аналітичні аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. № 1. 2015. С. 38–42.
151. Кізима Т. Витрати домогосподарств України: сутнісно-аналітичний аспект. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. Вип. 2. 2009. С. 61–70.
152. Македон Г. Витрати домогосподарств регіонів України: факторний аналіз. *Економіка. Фінанси. Право*. № 1. 2020. С. 14–17.
153. Бойда С., Колосінська М. Особливості функціонування домогосподарств та їх роль в соціально-економічному розвитку України. *Ефективна економіка*. № 7. 2020. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.7.67.
154. Демографічна та соціальна статистика. Доходи та умови життя. *Державна служба статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/virdg.htm
155. Статистика фінансового сектору. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>
156. Тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/balansuvaty>
157. Методологічні положення розрахунку валового внутрішнього продукту : Наказ Державної служби статистики України від 17.09.2018 № 187. Дата оновлення: 17.09.2018. *Державна служба статистики України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0187832-18#Text>
158. Stewart J. An Inquiry Into the Principles of Political Economy. URL: https://books.google.com.ua/books?id=uN8TAAAAQAAJ&redir_esc=y
159. Маршалл А. Головні принципи економіки. URL: <https://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html>
160. Семененко В., Коваленко Д., Бугас В., Семененко О. Економічна теорія. Політекономія : навч. посіб. К. : ЦУЛ. 2011. 428 с.
161. Історія економічних вчень : підручник / Тарасевич В., Петруні Ю. та ін. К. : «Центр учбової літератури». 2013. 352 с.

162. Ковальчук В. Економічна теорія. Тернопіль: ТНЕУ. 2014. 326 с.
163. Номінальна відсоткова ставка. *Фінансова енциклопедія*. URL: <https://ua.nesrakonk.ru/nominalinterestrates/>
164. Реальна відсоткова ставка. *Фінансова енциклопедія*. URL: <https://ua.nesrakonk.ru/realinterestrates/>
165. Сідельникова Л., Новосьолова О. Фіскальний потенціал оподаткування доходів фізичних осіб в системі державних фінансів. *Економіка та суспільство*. № 57. 2023. URL: DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-79>
166. Заболоцький М., Прокопишин І. Основи фінансової математики: навч. посібник. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. 2016. 144 с.
167. Панасенко О., Прокопович С. Фінансова математика: навч. посібник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця. 2017. 264 с.
168. Фінансова математика та елементи актуарної математики: навч. посібник / Голіченко І., Клесов О., Тимошенко О. К. : КПІ ім. І. Сікорського. 2019. 104 с.
169. Березька К. М., Неміш В. М. Фінансова математика : навч. посібник. Тернопіль : ТНЕУ. 2010. 195 с.
170. Васютинська Л. Кейнсіанська модель державного регулювання економіки: уроки для України. *Держава та регіони*. 2020. № 3 (14). Ч. 1. С. 32–35. DOI: DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-3-6>
171. Білоус Т. Джон Мейнард Кейнс: економіст і філософ. *Філософська думка*. 2018. № 2. С. 71–88.
172. Інструменти монетарної політики. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/tools>
173. Гриненко А. Соціальна справедливість як ключовий принцип у реалізації соціальної політики держави. *Наукові праці Науковий праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. 2009. Вип. 99. Том 112. С. 104–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduped_2009_112_99_19

174. Макарова О. Соціальна політика в Україні: монографія. Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. К., 2015. 244 с.

175. Пасічніченко С. Соціальна політика і соціальна справедливість. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2013. Т. 26 (65). № 2-2. С. 53–60.

176. Значення соціальної справедливості для розвитку людського потенціалу / Балакірева О., Близнюк В., Курило І. та ін. *Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи*: колективна монографія. НАН України, Секція суспільних і гуманітарних наук. Київ. 2019. Розд. 1. С. 11–89.

177. Про Державний бюджет на 2021 рік : Закон України від 15.12.2000 р. № 1082-IX. Дата оновлення: 07.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>

178. Бондаренко О. Фінансові ресурси та фінансові потоки: сучасна теорія і практика управління. *Інвестиції: практика та досвід*. № 4. 2017. С. 25–28.

179. Онишко С., Чубенко В. Становлення та рівень розвитку інституційної інфраструктури фінансової безпеки України. *Молодий вчений*. № 9 (109). 2022. С. 144–149.

180. Карпінський Б. Індикатори фінансової безпеки в контексті збалансованості фінансової системи держави. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2008. Вип. 18-2. С. 131–145.

181. Корнєєв М. Методологічні засади оцінювання та регулювання дисбалансів руху фінансових ресурсів в економіці України: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Суми. 2015. 516 с.

182. Колодій С., Гаряга Л., Кочума І. Концептуальні підходи до забезпечення збалансованості фінансових ресурсів держави. *Вісник університету банківської справи*. № 2–3 (35–36). С. 12–21.

183. Тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/upravljaty>

184. Баранова Г., Коцюрубенко Г. Фінансова стратегія як складова управління фінансовими ресурсами домогосподарств. *Економіка та держава*. № 12. 2014. С. 20–23.

185. Рамський А. Значення фінансів домогосподарств для фінансової системи держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 13. Частина 1. 2015. С. 60–63.

186. Люткевич О. Ідентифікація фінансового потенціалу домашніх господарств регіону. *Регіональна економіка*. № 1. 2011. С. 72–78.

187. Єріна А. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. К. : Центр навчальної літератури. 2004. 212 с.

188. Бурау Н., Антонюк В., Півторак Д. Методологія наукових досліджень у галузі: практикум : навч. посіб. КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 58 с.

189. Тимоць М. Фінансові ресурси домогосподарств як джерело фінансування національної економіки. *Економіка та управління національним господарством*. Issue I-II (77-78). 2020. С. 59–68.

190. Хом'як М. Особливості фінансів домогосподарств в Україні та їх місце в фінансовому просторі країни. *Причорноморські економічні студії*. Випуск 19. 2017. С. 106–109.

191. Гончаренко О., Сіренко К. Фінансове забезпечення домогосподарств як підґрунтя сталого розвитку національної економіки. *Вісник АПСВТ*. №4. 2018. С. 67–74.

192. Мельничук Н. Бюджетний механізм в системі державного регулювання: теорія, методологія, практика: дис. ... д-ра. екон. наук : 08.00.08. Чернігів. 2018. 441 с.

193. Скорина Л., Скорина О. Латинсько-український, українсько-латинський словник. К. : Обереги, 2004. 448 с.

194. Гаращенко Н. Когнітивність організації та її оцінка. Ефективна економіка. 2010. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=230>
195. Петровський П. Методологія наукового дослідження в галузі державного управління : навч. посіб. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2015. 240 с.
196. Ткачова О. Теоретичні основи інституційних механізмів державного управління митною справою. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=587>
197. Важинський С., Щербак Т. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми: Сум ДПУ імені А. Макаренка. 2016. 260 с.
198. Юринець В. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 2011. 178 с.
199. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Конверського. К. : Центр учбової літератури. 2010. 352 с.
200. Методологія наукової діяльності : навч. посібник. / за ред. Д. Чернілевського. Вінниця. АМСКП. 2010. 484 с.
201. Братута О. Засоби проведення наукового дослідження як елемент методологічного забезпечення української економічної науки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. № 14. 2016. С. 8–16.
202. Барановський О. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізм забезпечення) : монографія. К. : КНТЕУ. 2004. 759 с.
203. Безбородова Т. Сутність та необхідність аналізу фінансового стану. *Економіка. Управління. Інновації*. Випуск № 1 (11). 2014. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_9
204. Литвин Б., Стельмах М. Фінансовий аналіз : навч. посіб. К. : «Хай-Тек Прес». 2008. 336 с.
205. Потьомкін С., Козлова І. Аналіз структури доходів і витрат домогосподарств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Випуск 13. 2016. С. 172–179.

206. Васи́лига Н. Оці́нка ситуації у сфері розвитку домогосподарств в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. № 12. 2017. С. 120–124.
207. Фінанси інституційних секторів економіки України : монографія / за ред. Т. Єфименко, М. Єрмошенка. К. : ДННУ «Акад. фін. Управління». 2014. 584 с.
208. Зварич М. Механізм забезпечення фінансової безпеки домогосподарств в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Київ. 2020. 25 с.
209. Сидоренко-Мельник Г., Лупир М. Інтегральна оцінка фінансової безпеки домогосподарств: методичний аспект : матер. II всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 25 лют. 2019 р.). Полтава. 2019. С. 241–245.
210. Ціщик Р. Статистичний аналіз стану та динаміки розвитку домогосподарств України з метою вдосконалення прийняття управлінських рішень щодо їх державної підтримки. *Причорноморські економічні студії*. Випуск 6. 2016. С. 57–63.
211. Методологічні пояснення до розділу «Національні рахунки». *Державна служба статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/metod_nr.htm
212. Методичні положення державного статистичного спостереження «Квартальні національні рахунки» : Наказ Державної служби статистики України від 01.06.2021. № 101. Дата оновлення: 26.12.2022. *Державна служба статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2021/101/101.pdf
213. Опалько В. Ідеологія причин нерівності та суперечності глобального економічного розвитку. *Проблеми економіки*. 2018. № 2 (36). С. 24–30.
214. Наумова М. Диференціація доходів населення України: тенденції і фактори. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2018. № 2 (60). С. 130–142.
215. Булавинець В., Заклекта О. Нерівність доходів населення в Україні: чинники та сучасний стан. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5870>

216. Gastwirth J. A General Definition of the Lorenz Curve. *Econometrica*. 1971. Vol. 39, No. 6. С. 1037-1039. URL: <https://www.jstor.org/stable/1909675>
217. Langel M., Tillé Y. Corrado Gini, a pioneer in balanced sampling and inequality theory. *Metron – International Journal of Statistics*. 2011. LXIX. С.45-65. DOI: 10.1007/BF03263549.
218. Назарова О., Чуприна О., Чатченко Т. Доходи та витрати населення: аналітично-статистичний аспект. *Економіка та суспільство*. 2021. № 31. DOI: <https://DOI.ORG/10.32782/2524-0072/2021-31-17>
219. Rogerson P., Plane D. The Hoover Index of Population Concentration and the Demographic Components of Change: An Article in Memory of Andy Isserman. *International Regional Science Review*. 2013. 36 (1). С. 97-114. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0160017612440811>
220. Floyd D. Measuring Inequality: Forget Gini, Go with the Palma Ratio Instead. *Investopedia*. 2022. November 30. URL: <https://www.investopedia.com/news/measuring-inequality-forget-gini-go-palma/>
221. Кривицька О. Страхування життя як альтернативне джерело задоволення потреб населення. *Соціальна економіка*. 2017. Випуск 53 (1). С. 28-33.
222. Методологічні положення державного статистичного спостереження України «Обстеження умов життя домогосподарств» : Наказ Державної служби статистики України від 09.06.2022 р. № 172. Дата оновлення: 28.12.2022. *Державна служба статистики України*. К. 2022. 53 с.
223. Тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/dostatnij>
224. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV. Дата оновлення: 20.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=966-14#Text>
225. Мочерний С. Політична економія : навч. посібник. К. : Знання Прес. 2002. 687 с.

226. Замора О., Ярема Л. Особливості розвитку та значення домогосподарства як суб'єкта економічної системи. *Агросвіт*. № 8. 2016. С. 48–52.
227. Юрчишена Л. Політична економія : навч. посібник. Вінниця : ВФЕУ. 2014. 341 с.
228. Про проведення обстеження умов життя у домогосподарствах : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.11.1998 № 1725. Дата оновлення: 29.08.2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1725-98-%D0%BF#Text>.
229. Методологічні пояснення до розділу «Демографічна та соціальна статистика». *Державна служба статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvdg_rik/dvdg_u/dvdg_met2007.html
230. Саріогло В. Проблеми комплексного використання соціально-демографічних даних. *Демографія та соціальна економіка*. 2004. № 1-2. С. 37–44.
231. Engel curve. *Britannica*. URL : <https://www.britannica.com/topic/Engel-curve>
232. Chai A., Moneta A. Retrospectives Engel Curves. *Journal of Economic Perspectives*. Volume 24. Number 1. Winter 2010. pp. 225–240.
233. Наливайко А., Азьмук Л., Банщиків П. та ін. Мікроекономіка : підручник. К. : КНЕУ. 2011. 446 с.
234. Тропіна В. Заощадження населення як основа формування інвестиційного потенціалу домогосподарств. *Економіка та держава*. 2016. № 1. С. 18–21.
235. Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). *Державна служба статистики України*. URL : https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/gdvdg/Arh_vrdu_u.htm
236. Методологічні положення з організації державного статистичного спостереження «Річні національні рахунки» : Наказ Державної служби статистики України від 09.07.2020 р. URL : https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/204/204.pdf

237. Organisation for Economic Co-operation and Development (*OECD*).
URL : <https://www.oecd.org/>
238. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. Дата оновлення 05.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15/print1491296480899025#top>
239. Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. Дата оновлення 18.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#top>
240. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. Дата оновлення 01.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#top>
241. Вдовиченко А. Фінансовий потенціал населення: нові можливості інноваційного розвитку економіки України : монографія. Ірпінь: Національний університет ДПС України. 2012. 225 с.
242. Булавинець В. Особливості заощаджувальної поведінки домогосподарств в Україні. *Ефективна економіка*. № 12. 2018. URL : DOI: 10.32702/2307-2105-2018.12.111
243. Носова Є. Заощадження домогосподарств як джерело інвестиційних ресурсів в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. № 2 (167). 2015. С. 73–80.
244. Спеціальний стандарт поширення даних. Огляд депозитних операцій. *Національний банк України*. URL : <https://bank.gov.ua/ua/files/oStkKVHxGhXMYMZ>
245. Скірко А. Теоретична суть і необхідність гарантування вкладів фізичних осіб. *Економічний аналіз*. Тернопіль: «Економічна думка». Том 19. № 1. 2015. С. 162–170.
246. Дмитренко М. Ощадно–кредитна система у контексті формування в Україні власної інвестиційно–інноваційної політики. *Вісник НБУ*. № 1. 2006. С. 16–18.
247. Бахрушин В. Математичні основи моделювання систем : навч. посібн. Запоріжжя : Класичний приватний університет. 2009. 224 с.

248. Математичні моделі у фінансах : навчальний посібник / Рядно О., Піскунова О., Рибальченко Л., Хрущ Я. Дніпропетровськ: ДДФА. 2011. 188 с.
249. Андрієнко В. Статистичні індекси в економічних дослідженнях : навчальний посібник. К. : 2004 р. 106 с.
250. Статистика : підручник / Герасименко С., Головач А., Єріна А. та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: КНЕУ. 2000. 467 с.
251. Мармоза А. Теорія статистики : підручник. К. : Центр учбової літератури. 2013. 592с.
252. Ткач Є., Сторожук В. Загальна теорія статистики : підручник. К. : Центр учбової літератури. 2009. 442 с.
253. Характеристика домогосподарств. *Державна служба статистики України.* URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/gdvdg/har_dom/arh_har_dom_u.htm
254. Валовий внутрішній продукт за категоріями доходу. *Державна служба статистики України.* URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/arh_svvpzkd_u.htm
255. Валовий внутрішній продукт. *Державна служба статистики України.* URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/vvp/vvp_rik/arh_vvp_rik_90-18u.htm
256. Доходи та витрати населення. *Державна служба статистики України.* URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/dvn/arh_dvn2021_u.html
257. Доходи та витрати населення (квартальна інформація). *Державна служба статистики України.* URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdn/dvn_rik/dvn_rik_u/arh_dvn_kv_u.htm
258. Диференціація життєвого рівні населення (1999-2013 рр.). *Державна служба статистики України.* URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvdg_rik/dvdg_u/duferen2006_u.htm

259. Диференціація життєвого рівні населення (1999-2021). *Державна служба статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdvvg/duf/duf_20ue.xls
260. Грошово-кредитна статистика. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>
261. Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України) домашнім господарствам, у розрізі регіонів за цільовим спрямуванням. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>
262. Процентні ставки депозитних корпорацій (крім Національного банку України) за новими кредитами домашнім господарствам, у розрізі регіонів за цільовим спрямуванням. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>
263. Csajbok, A., Dadashova, P., Shykin, P., Vonnak, B. Consumer Lending in Ukraine: Estimation of the Equilibrium Level. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*. № 249. С. 4-12. URL: <https://doi.org/10.26531/vnbu2020.249.01>.
264. Прилуцький А., Пахалюк Л. Споживче кредитування в Україні та його особливості. *Ефективна економіка*. URL: <https://DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.90>
265. Задерей Н. Споживче кредитування: чи є зростання небезпечним? *VoxUkraine*. URL: <https://voxukraine.org/spozhivche-kredituvannya-chi-ye-zrostannya-nebezpechnim/>
266. Ганзюк С. М., Вишнякова Ю. О. Кредитування споживчих потреб в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. № 18. 2019. С. 47–52.
267. Сліпковська В. Розвиток споживчого кредитування в Україні. Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». Поліський національний університет. 2020. 36 с.

268. Коваль С., Грицишина Л. Особливості формування фінансових ресурсів домогосподарств у сучасних умовах. *Світ Фінансів*. № 4 (65). 2020. URL: DOI: 10.35774/sf2020.04.131

269. Структура сукупних ресурсів домогосподарств. *Державна служба статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/gdvdg/ssr/arh_ssr_u.htm

270. Про затвердження прожиткового мінімуму на 2000 рік : Закон України від 05.10.2000 р. № 2025-III. Дата оновлення: 05.10.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2025-14#Text>

271. Про затвердження прожиткового мінімуму на 2001 рік : Закон України від 22.03.2001 р. № 2330-III. Дата оновлення: 22.03.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2330-14#Text>

272. Про затвердження прожиткового мінімуму на 2002 рік : Закон України від 15.11.2001 р. № 2780-III. Дата оновлення: 01.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-14#Text>

273. Про затвердження прожиткового мінімуму на 2003 рік : Закон України від 28.11.2002 р. № 247-IV. Дата оновлення: 01.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/247-15#Text>

274. Про затвердження прожиткового мінімуму на 2004 рік : Закон України від 11.05.2004 р. № 1704-IV. Дата оновлення: 11.05.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1704-IV#Text>

275. Про затвердження прожиткового мінімуму на 2005 рік : Закон України від 19.10.2004 р. № 2089-IV. Дата оновлення: 19.10.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2089-IV#Text>

276. Про Державний бюджет України на 2006 рік : Закон України від 20.12.2005 р. № 3235-IV. Дата оновлення: 25.11.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3235-15#Text>

277. Про Державний бюджет України на 2007 рік : Закон України від 19.12.2006 р. № 489-V. Дата оновлення: 09.07.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/489-16#Text>

278. Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 28.12.2007 р. № 107-VI. Дата оновлення: 24.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-17#top>

279. Про Державний бюджет України на 2009 рік: Закон України від 26.12.2008 р. № 835-VI. Дата оновлення: 23.12.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-17#Text>

280. Про Державний бюджет України на 2010 рік : Закон України від 27.04.2010 р. № 2154-VI. Дата оновлення: 12.08.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2154-17#Text>

281. Про Державний бюджет України на 2011 рік : Закон України від 23.12.2010 р. № 2857-VI. Дата оновлення: 29.12.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2857-17#Text>

282. Про Державний бюджет України на 2012 рік : Закон України від 22.12.2011 р. № 4282-VI. Дата оновлення: 08.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4282-17#Text>

283. Про Державний бюджет України на 2013 рік : Закон України від 06.12.2012 р. № 5515-VI. Дата оновлення: 29.12.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5515-17#Text>

284. Про Державний бюджет України на 2014 рік : Закон України від 06.12.2012 р. № 719-VII. Дата оновлення: 15.04.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-18#Text>

285. Про Державний бюджет України на 2015 рік : Закон України від 28.12.2014 р. № 80-VIII. Дата оновлення: 29.12.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-19#Text>

286. Про Державний бюджет України на 2016 рік : Закон України від 25.12.2015 р. № 928-VIII. Дата оновлення: 01.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928-19#Text>

287. Про Державний бюджет України на 2017 рік : Закон України від 21.12.2016 р. № 1801-VIII. Дата оновлення: 02.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1801-19#Text>

288. Про Державний бюджет України на 2018 рік : Закон України від 21.12.2016 р. № 2246-VIII. Дата оновлення: 13.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19#Text>

289. Про Державний бюджет України на 2019 рік : Закон України від 23.11.2018 р. № 2629-VIII. Дата оновлення: 13.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19#Text>

290. Про Державний бюджет України на 2020 рік : Закон України від 14.11.2019 р. № 294-IX. Дата оновлення: 10.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text>

291. Про Державний бюджет України на 2021 рік : Закон України від 15.12.2020 р. № 1082-IX. Дата оновлення: 09.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#top>

292. Структура сукупних витрат домогосподарств. *Державна служба статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/gdvdg/ssv/arh_ssv_u.htm

293. Біль М., Мульська О. Моделі споживчої поведінки домогосподарств і регіональні особливості їх формування в Україні. *Регіональна економіка*. 2021. № 2. С. 53–60.

294. Десятнюк О., Сідляр В. Фіскальне регулювання споживчого ринку України. *Світ фінансів*. 2020. № 1 (62). С. 78–94. URL : DOI: 10.35774/sf2020.01.078

295. Hayes A. Engel's Law, Curve, and Coefficient Explained. *Investopedia*. URL : <https://www.investopedia.com/terms/e/engels-law.asp>

296. Chai, A., Moneta, A. Retrospectives Engel Curves. *Journal of Economic Perspectives*. 2010. vol.24. no. 1. pp. 225–240.

297. Петрушенко Ю., Дудкін О., Костюченко Н. Мікроекономіка : конспект лекцій. Суми : Сумський державний університет. 2013. 206 с.

298. Малий І., Радіонова І., Куценко Т., Федірко Н. та ін. Макроекономіка: базовий електронний текст лекцій. К. : КНЕУ. 2017. 200 с. URL :

http://feu.kneu.edu.ua/ua/depts4/mdu/disciplines_of_bachelor_level_mdu/macroeconomics/

299. Макроекономіка : навчальний посібник для дистанційного навчання. За ред. Кириленка В. Тернопіль : «Економічна думка». 2008. 250 с.

300. Манків Г. Макроекономіка. К : Основи. 2000. 588 с.

301. Оверченко В., Мажак З., Софій М. Мікроекономіка: навч. посібн. / за наук. ред. Ануфрієвої О. Івано-Франківськ. «Ліле НВ». 2015. 348 с.

302. Мікроекономіка і макроекономіка : підручник / за ред. Будаговської С. : Основи. 1998. 519 с.

303. Деякі питання надання житлових субсидій та пільг на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого палива і скрапленого газу у грошовій формі : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 р. № 373. Дата оновлення: 18.11.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2019-%D0%BF#Text>

304. Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 409. Дата оновлення: 10.11.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-2014-%D0%BF#Text>

305. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. Дата оновлення: 01.01.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

306. Мокієнко Т. В., Прийдак Т. Б., Ліпський Р. В., Сіренко О. В. Утримання із заробітної плати: від дев'яностих до сьогодні. *Інвестиції: практика та досвід*. № 8. 2021. С. 45–49.

307. Про прибутковий податок з громадян : Декрет Кабінету Міністрів України від 26.12.1992 р. № 13-92. Втратив чинність: 01.01.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/13-92#Text>

308. Про податок з доходів фізичних осіб : Закон України від 22.05.2003 р. № 889-IV. Втратив чинність: 01.01.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/889-15#Text>

309. Особливості оподаткування доходів фізичних осіб. *Міністерство юстиції України*. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_4819

310. Методичні вказівки щодо розрахунку доходів та витрат населення України : Наказ Державного комітету статистики України від 07.03.2002 №113. Дата оновлення: 01.03.2006 № 62. URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/menu/01_nr.htm

311. Методологічні положення оновленої версії системи національних рахунків 2008 року : Наказ Державної служби статистики України № 398 від 17.12.2013 р. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

312. Киреев С. Гранична схильність до заощадження. Енциклопедія Сучасної України / гол. редкол.: Дзюба І., Жуковський А., Железняк М. та ін.; Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2006. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=26821

313. Кириленко В., Вергелес Т., Возьний К., Фаріон М. та ін. Макроекономіка : навч. посібн. для дистанційного навчання. Тернопіль: «Економічна думка». 2008. 250 с.

314. Householdsavings. *Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)*. URL : <https://data.oecd.org/hha/household-savings.htm>

315. Household saving rate. Eurostat. *European Commission*. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat>

316. Індeksi споживчих цін на товари та послуги (до грудня попереднього року). *Державна служба статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ct/is_c/arh_isc/arh_iscgr10_u.html

317. Качула С., Лисяк Л. Інвестиції домогосподарств як джерело їх фінансової стійкості. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 14. С.12–17.

318. Дрозд А. Аналіз ринку депозитів банків України – динаміка депозитних продуктів в 2016-2018 роках. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2019. С. 415-431. URL : <https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/182750/182678>

319. Річний звіт Національного банку України за 2005 рік. Департамент статистики та звітності. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/A_report_2005.pdf?v=4

320. Спеціальний стандарт поширення даних / проценті ставки. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sdds>

321. Статистика фінансових ринків. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#2fs>

322. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України № 3480-IV 23.02.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#top>

323. Первинний ринок ОВДП. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/primary-ovdp-chart?date=14.12.2004&valcode=UAH>

324. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 29.05.2003 р. № 1057-IV. Дата оновлення: 16.11.2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>

325. Реєстр недержавних пенсійних фондів. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку*. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/reiestr-nederzhavnykh-pensiinykh-fondiv/>

326. Виговська В. Сучасні проблеми розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 4 (24). С. 170–178.

327. Свиридовська А. Інвестиційна діяльність недержавних пенсійних фондів в Україні. *Наукові праці НДФІ*. 2016. № 4 (77). С. 148–157.

328. Штепенко К., Деркаченко А. Аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1 (40). С. 1006–1010.

329. Похилько С., Миргородська В. Аналіз ефективності недержавних пенсійних фондів України і напрями її підвищення з урахуванням інноваційних підходів країн ЄС. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 37. С. 643–651.

330. Квартальна статистика НПФ в управлінні. *Українська асоціація інвестиційного бізнесу (УАІБ)*. URL : <https://www.uaib.com.ua/analituaib/archive/analit-npf>

331. Результати діяльності НПФ. *Компанія з управління активами «Інвестиційний Капітал Україна»*. URL : <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1iFGRZrGY5Zl8VWFW4DTdUaLc8BYdkf wfm1xpNqx7lN4/edit#gid=0>

332. Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів. *Державна служба статистики України*. URL : https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/sz/sz_u/srp_07rik_u.html

333. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2021 р. : Постанова Кабінету Міністрів України № 126 від 17.02.2021 р. Кабінет Міністрів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/126-2021-%D0%BF#Text>

334. Про страхування : Закон України від 18.11.2021 р. № 1909-ІХ. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#top>

335. Кнейслер О. Теоретична концептуалізація страхування, *Світ фінансів*. 2009. № 1 (18). С. 119–126.

336. Галушак В. Страхування життя: переваги та недоліки його розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. № 29. С. 87–90.

337. Журавка Ф., Журавка О., Небаба Н. Проблемні аспекти сталого розвитку вітчизняного ринку страхування життя в умовах глобалізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 5. С. 5–8.

338. Адамович В., Васильчишин О. Проблеми розвитку страхування життя як соціально значимого виду страхування. *Forinsurer*. URL : <https://forinsurer.com/public/02/11/23/118>

339. Статистика страхового ринку України за 2001–2021 рр. *Forinsurer*. URL : <https://forinsurer.com/stat>

340. Свірський В. Фінансовий потенціал: теоретико-концептуальні засади. *Світ фінансів*. № 4 (13). 2007. С. 43–51.

341. Вдовиченко А. Реалізація фінансового потенціалу населення: міжнародні зіставлення в контексті інноваційного розвитку. *Наука молода*. № 11. 2009. С. 147–153.

342. Мешко Н. Механізм управління інвестиційно-інноваційним потенціалом: макрорівень : монографія. Дніпро : Наука і освіта. 2004. 272 с.

343. Пасажко Т. Шляхи вдосконалення фінансового механізму трансформації заощаджень населення в інвестиційні ресурси економіки України. *Інвестиції: практика та досвід*. № 10. 2015. С. 85–89.

344. Власова І. Заощадження населення як інвестиційний ресурс економіки. *Економіка: теорія та практика*. № 2. 2016. С. 4–7.

345. Одінцева Т. Заощадження населення як джерело інвестиційних ресурсів української економіки. *Бізнес Інформ*. № 7. 2014. С. 89–92.

346. Дубина М., Холявко Н., Попело О., Тарасенко А. Концептуальні положення дослідження трансформації фінансової поведінки домогосподарств в умовах диджиталізації ринку фінансових послуг. *Інфраструктура ринку*. 2021. Випуск 62. С. 159-165.

347. Пасажко Т. Фінанси домогосподарств як джерело інвестиційних ресурсів економіки України. *Економіка та держава*. № 7. 2015. С. 108–111.

348. Markowitz Harry M. Portfolio Selection. *Journal of Finance*. Vol. 7. № 1. 1952. pp. 71–91. URL : https://www.math.hkust.edu.hk/~maykwok/courses/ma362/07F/markowitz_JF.pdf

349. Goodman L., Fabozzi F. Managing a Portfolio of Collateralized Debt Obligations. *The Journal of Investing*. 2003. 12 (4). pp. 22–30. URL : 10.3905/joi.2003.319564

350. Фондова біржа ПФТС. URL : <https://pfts.ua/>

351. Українська біржа. URL : <http://www.ux.ua/>

352. Українська міжбанківська валютна біржа. URL : <https://www.uicgroup.com/>

353. Фондова біржа ПЕРСПЕКТИВА. URL: <http://fbp.com.ua/>
354. Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку*. URL : <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/>
355. Про затвердження Положення про функціонування фондових бірж : Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22.11.2012 № 1688. Дата оновлення: 05.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2082-12#Text>
356. Фінансовий ринок : опорн. консп. лекцій / уклад. Луцишин О. Тернопіль : ТНЕУ. 2018. 173 с.
357. Шульга О. Фондові індекси як основний показник стану ринку капіталу. *Наукові праці НДФІ*. № 3 (52). 2010. С. 90–98.
358. Яворська В. Аналітична оцінка стану світового біржового фондового ринку. *Інфраструктура ринку*. № 10. 2017. С. 86–91.
359. Фінансовий ринок : навч. посібник за ред. Арутюнян С. / Арутюнян С., Добриніна Л. та ін. К.: Гуляєва В. 2018. 484 с.
360. Параметри цінних паперів індексу ПФТС. *Фондова біржа ПФТС*. URL : <https://pfts.ua/trade-info/indexes/shares-indexes>
361. Перелік акцій для розрахунку Індексу. *Українська біржа*. URL : <http://fs.ux.ua/files/59>
362. Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001–2022 рр. *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ct/isc_rik/isc1991-2020pm.xls
363. Кізіма Т. Фінансові інструменти залучення заощаджень домогосподарств до інвестиційних процесів: прагматико-аналітичний аспект. *Вісник Економіки*. 2019. № 4. С. 33–46.
364. Мітюченко В. Заощадження домогосподарств як інвестиційний ресурс економічного розвитку. Дипломна робота ОКР «Магістр» за спец. 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». Полтава. 2019. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/7786>

365. Олійник А., Романюк О. Економічні чинники стимулювання залучення заощаджень населення у банківську систему в умовах доларизації економіки. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 3. Т. 3. С. 169–173.

366. Литвин О., Аранчій В., Дорогань-Писаренко О. Вплив економічної ситуації в Україні на вибір інвестиційних інструментів. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. №6 (180). С. 321–326.

367. Козлова І. Інвестиційна поведінка домогосподарств в умовах невизначеності. Дис. на здобуття наук. ступ. к. е. н. спец. 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. Харків. 2021. 253 с.

368. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. *Національний банк України*. URL : <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates>

369. Процентні ставки за строковими депозитами, залученими банками у фізичних осіб. *Національний банк України*. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#1ms>

370. Янель Ю., Соломянова К. Заощадження домогосподарств України та їх мотивація. *Економіка. Фінанси. Право*. 2006. № 6. С. 9–13.

371. Мітал О. Заощадження домогосподарств та їх трансформація в інвестиційні ресурси. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2017. № 1 (22). С. 70–78.

372. Давимука С., Ключник Л. Активи домашніх господарств у формуванні інвестиційного потенціалу України в умовах соціально-економічної нестабільності. *Регіональна економіка*. 2020. №2. С. 85–93.

373. Закупівельні ціни на дорогоцінні метали. *Національний банк України*. URL : <https://bank.gov.ua/ua/markets/precious-metals>.

374. Дерменджі Д. Визначення сутності фінансових ризиків та основних методів їх оцінки в умовах нестабільної ринкової економіки. *Причорноморські економічні студії*. № 25. 2018. С. 71–74.

375. Зоріна О. Методи аналізу фінансових ризиків. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. № 2 (20). 2011. С. 221–229. URL: [https://doi.org/10.26642/pbo-2011-2\(20\)-221-229](https://doi.org/10.26642/pbo-2011-2(20)-221-229)

376. Білоус І. Основні чинники впливу та загрози фінансовій безпеці домогосподарства. *Ефективна економіка*. № 8. 2020. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8104> DOI: [10.32702/2307-2105-2020.8.61](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.8.61)

377. Коваленко В., Мацедонська Н. Сутність фінансової безпеки домогосподарств та напрями її забезпечення. *Економічний простір*. (167). 2021. С. 111–114. URL : <https://doi.org/10.32782/2224-6282/167-20>

378. Старостіна А., Кравченко В. Ризик–менеджмент: теорія і практика : навч. посібник. К. : ІВЦ «Видавництво «Політехніка». 2004. 206 с. URL: https://www.slideshare.net/vladimir_krav/ss-86353815

379. Диба М. Суть та види фінансових ризиків у системі ризик-менеджменту підприємства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. № 635. 2008. С. 22–28.

380. Вітлінський В. Концептуальні засади ризикології у фінансовій діяльності. *Фінанси України*. № 3. 2003. С. 3–7.

381. Зур'ян О. Економічна сутність та класифікація фінансових ризиків. *Наукові праці МАУП*. 2016. Вип. 50 (3). С. 141–146.

382. Клапків М. Питання етимології економічного ризику. *Фінанси України*. № 4. 2001. С. 14–20.

383. Кучеренко В., Карпов В., Карпов А. Економічний ризик та методи його вимірювання : навч. посіб. Одеса : ОНЕУ. 2011. 200 с.

384. Економічний ризик : методи оцінки та управління: навч. посіб. / Васильєва Т., Леонов С., Кривич Я. та ін. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ». 2015. 208 с.

385. Конституція України : від 28.06.1996 р. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

386. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

387. Основні засади грошово-кредитної політики на 2022 рік та середньострокову перспективу : Рішення Ради Національного банку України від 13.09.2021 р. №31-рд. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr031500-21#Text>

388. Про фінансову стабільність. *Національний банк України*. URL : <https://bank.gov.ua/ua/stability/about>

389. Звіт про фінансову стабільність. Червень 2022 р. *Національний банк України*. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2022-roku>

390. Цимбал О., Ярош О. Український ринок праці у дзеркалі офіційних та неофіційних джерел. *VoxUkraine*. URL : <https://voxukraine.org/ukrayinskij-riнок-pratsi-u-dzherkali-ofitsijnih-ta-neofitsijnih-dzherel/>

391. Безробітне населення (за методологією МОП) за тривалістю пошуку роботи у 2010–2021 роках. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/rp/ean/ean_u/arh_brntp_rik_u.htm

392. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021. *Info sapiens*. К. 2021. 83 с.

393. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. Дата оновлення: 30.04.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>

394. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. Дата оновлення: 24.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>

395. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III. Дата оновлення: 21.04.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>

396. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. Дата оновлення: 30.04.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>

397. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2010 рік : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2010 р. № 626. Дата оновлення 30.04.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/626-2010-%D0%BF>

398. Kachula S., Lysiak L., Varannyk L., Masiuk Iu., Tereshchenko T., Salnykova T. Public-private partnership as a foundation of the financial stability of the state and households in the conditions of health care financing transformation in Ukraine (Державно-приватне партнерство як основа фінансової стабільності держави та домогосподарств в умовах трансформації фінансування охорони здоров'я в Україні). AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research – Magnanimitas. 2023. 12/03-XXIX, С. 152–159. <https://doi.org/10.33543/1301347683>, URL: <http://www.magnanimitas.cz/12-02-xxix>

399. Доходи та витрати населення України за 2010 рік. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/gdn/dvn_ric/dvn_ric_u/dvn_kv10_u.htm

400. Доходи та витрати населення України за 2011 рік. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/gdn/dvn_ric/dvn_ric_u/dvn_kv11_u.htm

401. Доходи та витрати населення України (2012–2020). Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/dvn/dvn_12_22_ue.xlsx

402. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-IV. Дата оновлення: 19.12.2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17#Text>

403. Крисоватий А. Інституційна трансформація теорії податкової політики соціально-ринкової держави. *Світ фінансів*. 2010. № 1. С. 62–73.

404. Найденко О., Григоренко Ю. Забезпечення принципу соціальної справедливості в оподаткуванні. *Економіка і суспільство*. 2017. № 12. С. 577–584.

405. Федоров С. Принцип соціальної справедливості податкової системи України як оцінне поняття. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 10. С. 160–165.

406. Юрківський О. Податки як інструмент забезпечення соціальної справедливості в Україні. *Вісник ЖДТУ*. 2012. № 1(59). С. 288–291.

407. Костяна О. Реалізація принципу соціальної справедливості при оподаткуванні доходів фізичних осіб в Україні. *Бізнес Інформ*. 2019. Вип. 4. С. 335–341.

408. Основні засади грошово-кредитної політики на 2022 рік та середньострокову перспективу : Рішення Ради Національного банку України від 13.09.2021 р. №31-рд. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr031500-21#Text>

409. Методичні вказівки щодо розрахунку доходів та витрат населення України : Наказ Державного комітету статистики України від 07.03.2002 №113. Дата оновлення: 01.03.2006 № 62. URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/menu/01_nr.htm

410. Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) (статистичний бюлетень). *Державна служба статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/gdvvg/Arh_vrduB_u.htm

411. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates>

412. Звіт про фінансову стабільність. Червень 2016. *Національний банк України*. Випуск 1. 64 с.

413. Звіт про фінансову стабільність. Грудень 2020. *Національний банк України*. Випуск 1. 49 с.

414. Біль М., Мульска О. Економічна поведінка домогосподарств та їхній добробут: моделі і форми взаємовпливу. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2020. Вип. 5 (145). С. 3–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2020_5_3

415. Самооцінка домогосподарствами рівня своїх доходів за 2017 рік (за даними вибіркового спостереження умов життя домогосподарств). *Державна служба статистики України*. URL: <https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/gdvdg/sdrd2017.zip>

416. Modigliani F. Life-cycle, individual thrift and wealth of nations. *American Economic Review*. 1986. Вип. 76. №. 3. С. 297–313. URL: <https://www.jstor.org/stable/1813352>

417. Вергелес Т. Франко Модільяні: єдність теорії та емпіричного аналізу. *Вісник THEU*. 2008. № 1. С. 112–118.

418. Дука А. Потенціал заощаджень та їх ресурсоутворююча роль у забезпеченні інноваційного розвитку економіки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія Економіка. 2012. № 136, С. 16–19.

419. Методологічні положення Державного статистичного спостереження «Квартальні національні рахунки». К. 2021. 80 с.

420. Скриньковський Р., Леськів С. Формування доходів домогосподарств та їх вплив на рівень життя населення. *Агросвіт*. 2015. № 1. С. 25–29.

421. Замковий О. Методичні вказівки з самостійної підготовки до практичних занять з дисципліни «Основи прийняття фінансових рішень» для бакалаврів спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». Нац. техн. ун-т. «Дніпровська політехніка», каф. екон. аналізу і фін. Д. : НТУ «ДП». 2020. 150 с.

422. Голуб Г., Голуб Р. Фінансова поведінка домогосподарств та її детермінанти. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2019. № 2. С. 42–47.

423. Шаманська О. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, мотиви, види та чинники. *Вісник ТНЕУ*. № 2. 2014. С. 104–111.
424. Ключник Л. Фінансова поведінка домашніх господарств: сутність та особливості. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2021. Том 6. № 3. С. 219–227.
425. Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку України : моногр. / за ред. В. Г. Дем'янишина, Тернопіль : ТНЕУ. 2014. 464 с.
426. Косточка О. Фінансова поведінка домогосподарств України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Вип. 11. 2016. С. 698–701.
427. Ліпич Л., Івашко О., Мостенець С. Формування системи управління доходами та витратами домогосподарств: моногр. Луцьк : Вежа-Друк. 2015. 204 с.
428. Ломачинська І. Оптимізація фінансової поведінки домогосподарств у трансформаційній економіці України. *Економічний простір*. 2011. № 49. С. 141–149.
429. Єфременко Т. Фінансова поведінка населення України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2002. № 2. С. 165–175.
430. Дорош В., Чепель К., Кузик О. Фінансова поведінка домогосподарств в ринкових умовах господарювання. *Економічні науки: збірник наукових праць*. Серія «Облік і фінанси». Луцьк: ЛНТУ. 2012. Вип. 9 (33). Ч. 1. С. 361–371.
431. Ковтун О. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, структура та класифікація. *Бізнес-Інформ*. 2013. № 9. С. 280–286.
432. Качула С., Лисяк Л., Терещенко Т. Фінансова поведінка домогосподарств регіонів України як підґрунтя забезпечення їх стійкості в умовах економічної нестабільності. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2023. №2 (82). С. 108–115.
433. Іващук О., Сенів Г., Пласконь С., Березька К. та ін. Економіко-математичне моделювання : навчальний посібник. Тернопіль : ТНЕУ «Економічна думка», 2008. 704 с.

434. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. Дата оновлення: 30.09.2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>

435. Маркевич К. Нормативні та прикладні засади формування фінансової системи України в умовах сталого розвитку. *Разумков Центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/normatyvni-ta-prykladni-zasady-formuvannia-finansovoi-systemy-ukrainy-v-umovakh-stalogo-rozvytku>

436. Sustainable Finance. *International Institute for Sustainable Development (IISD)*. URL: <http://www.iisd.org/finance/> (дата звернення 14.01.2023).

437. Крисоватий А. Аналітична записка. *Світ фінансів*, 2021. № 3 (68). С. 115–134.

438. Мульська О. Концептуальна сутність зв'язку економічної поведінки домогосподарств і розвитку територій. *Економіка та суспільство*. 2021. № 4. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/182/174>

439. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2015 рік : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.02.2015 р. № 67. Дата оновлення : 27.12.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2015-%D0%BF#Text>

440. Сидор І., Віятик І. Фінансове консультування та його вплив на зростання суспільного добробуту населення. *Світ фінансів*. № 4 (69). 2021. С. 91–103.

441. Жукевич С., Карпишин Н. Фінансове консультування населення: теоретико-організаційні аспекти діяльності. *Економічний аналіз*. № 2 (27). 2017. С. 91–97.

442. Качула С., Лисяк Л. Кредитна та депозитна поведінка домогосподарств в Україні як складова забезпечення їх фінансової стійкості. *Агросвіт*. 2023. № 16. С. 11–19.

443. Чугунов І., Брижан К. Бюджетна політика в умовах трансформації економіки. *Економічний вісник університету*. Вип. 32 (1). 2017. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2017_32%281%29__34

444. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. Дата оновлення: 26.07.2023. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

445. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. Дата оновлення: 03.08.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#top>.

446. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. *The UN Refugee Agency*. URL : <https://www.unhcr.org/ua/>.

447. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2023. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voyennoho-stanu-v>.

448. Стан фінансового сектору України та заходів НБУ з підтримки його безперебійного функціонування в умовах воєнного стану. *Національний банк України*. 2022. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/stan-finansovogo-sektoru-ukrayini-ta-zahodi-nbu-z-pidtrimki-yogo-bezperebiynogo-funktsionuvannya-v-umovah-voyennogo-stanu>.

449. Стан фінансово-страхового сектору України та заходи НБУ щодо підтримки роботи у воєнний час. *Forinsurer*. 2022. URL : <https://forinsurer.com/news/22/03/03/40979>.

450. Петрик О. Як національний банк допомагає здобувати перемогу. *VoxUkraine*. 2022. URL : <https://voxukraine.org/yak-natsionalnyj-bank-dopomagaye-zdobuvaty-peremogu/>.

451. Чернишова О., Чорновол А., Мирончук В. Функціонування фінансового сектору України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-49>.

452. Латковський П. Фінансова політика в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання*. 2022. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.42>.

453. Проблеми та перспективи зміцнення стійкості фінансової системи України : аналіт. доп. / Шемаєва Л. , Жаліло Я., Юрків Н. та ін. ; за наук. ред. Жаліла Я. Київ : НІСД. 2021. 104 с.

454. Резнікова О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД. 2022. 532 с.

455. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану : Постанова Правління Національного банку України від 24.02.2022 р. № 18. Дата оновлення: 03.10.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text>.

456. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 року № 2120-IX. Дата оновлення: 15.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>.

457. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 332. Дата оновлення: 01.08.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#n54>.

458. Допомога ВПО: зміни. *Національна соціальна сервісна служба України*. 2023. URL : <https://nssu.gov.ua/vpo/dopomoha-vpo-zminy>.

459. Звіт про фінансову стабільність. Червень 2023 року. *Національний банк України*. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2023-N1.pdf?v=4.

460. Звіт про фінансову стабільність. Грудень 2023 року. *Національний банк України*. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2023-roku>.

461. Звіт про фінансову стабільність. Червень 2024 року. *Національний банк України*. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2024-roku>

462. Індекс споживчих настроїв в Україні. *Info Sapiens*. URL : <https://www.sapiens.com.ua/>.

463. Dubyna M., Unynets-Khodakivska V., Panchenko O., Bazilinska O., Matskiv V., Lobko O. Features of the formation and transformation of household credit behavior under macroeconomic instability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*. 2022. № 7. С. 2075–2087. <https://doi.org/10.18280/ijmdp.17070>.

464. Огляд діяльності ПФТС, жовтень 2023 р. *Фондова біржа ПФТС*. URL : <https://pfts.ua/news/7534-ohliad-diiialnosti-pfts-zhovten-2023-roku>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Пояснювальна записка використання елементів теорії кореляційно-регресійного аналізу для оцінки показників фінансової стійкості домогосподарств

Регресійний аналіз встановлює математичну модель, що зв'язує залежну змінну y із досліджуваною змінною x , тобто дозволяє отримати залежність виду $y = f(x)$ рівняння парної регресії [70, с. 33]. Значення змінної y може залежати відразу від декількох змінних x_1, x_2, \dots, x_n і т. д. Унаслідок обробки таких статистичних даних можна отримати залежність виду $y = f(x_1, x_2 \dots x_n)$ – рівняння множинної регресії [71, с. 73]. У регресійному аналізі розрізняють функціональні та кореляційні залежності. Під функціональною розуміють таку залежність, коли зі зміною одного фактора змінюється інший, при цьому одному значенню незалежного фактора відповідає тільки одне значення залежного фактора [72, с. 24]. Саме функціональний тип залежності допоможе нам встановити вплив окремих внутрішніх і зовнішніх факторів x на результативну ознаку y .

В контексті оцінки показників, які впливають на фінансову стійкість домогосподарств (дохід, витрати, заощадження та інвестиції домогосподарства), які ми почергово визначаємо як результативні ознаку y , факторними ознаками x виступатимуть розміри ВВП, відсоткової ставки за кредитами, депозитами та ін. У практичній роботі залежність між змінними величинами x часто виходить в результаті вимірювань заданої y вигляді таблиці. Для зручності користування такими залежностями необхідно спочатку підібрати формулу, яка описує досліджувані дані. Підбір такої формули є суттєвою частиною обробки експериментальних даних. Якщо зі зміною фактора x результат y змінюється більш-менш рівномірно, такий зв'язок описується лінійною функцією y_x (А.1):

$$y_x = ax + b \quad (\text{А.1}),$$

де y_x – вирівняне середнє значення результативної ознаки;

x – значення факторної ознаки;

a і b – параметри рівняння;

b – значення y , при яких $x = 0$;

a – показник регресії.

Одним з методів отримання цих формул є спосіб найменших квадратів [73, с. 103]:

$$a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$$

$$b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$$

де n – число членів у кожному з двох порівнюваних рядів;

$\sum x$ – сума значень факторної ознаки;

$\sum x^2$ – сума квадратів значень факторної ознаки;

$\sum y$ – сума значень результативної ознаки;

$\sum ux$ – сума добутків значень факторної ознаки на значення результативної ознаки.

Вирахувавши за фактичними даними всі записані вище суми та підставивши їх у наведені формули, зможемо знайти параметри прямої y_x . Зазначимо, що рівняння регресії y_x досліджує закономірності зв'язку не між окремими елементами x та y обраної сукупності, а для сукупності в цілому. Для економічної інтерпретації лінійних зв'язків між двома досліджуваними явищами використаємо розраховані на основі рівнянь регресії коефіцієнти еластичності, які показують, на скільки відсотків зміниться результативна ознака y при зміні факторної ознаки x на 1%. Для лінійної залежності коефіцієнт еластичності визначається за такою формулою (А.2):

$$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}, \quad (\text{А.2})$$

де ε_x – коефіцієнт еластичності;

\bar{x} – середнє значення факторної ознаки;

\bar{y} – середнє значення результативної ознаки.

В теорії статистики при дослідженні кореляційного впливу між факторами x і результативною ознакою y важливе значення приділяється оцінці щільності даного зв'язку [73, с. 107; 74, с. 347; 75, с. 215]. Якщо вплив значний,

це проявиться в закономірній зміні значень y зі зміною значень x , тобто фактор x своїм впливом формує варіацію значень y . І навпаки, якщо щільного зв'язку немає, варіація y не залежатиме від варіації x . Для оцінювання щільності зв'язку теорія статистики використовує показник кореляції Пірсона (r), який має такі властивості: якщо немає будь-якого зв'язку, його значення наближається до нуля; при високому функціональному зв'язку – до одиниці; за наявності кореляційного зв'язку показник виражається дробом, який за абсолютною величиною, тим більший, чим щільнішим є зв'язок.

Обчислення лінійного показника кореляції r ґрунтується на відхиленнях значень взаємозв'язаних ознак x і y від середніх (А.3):

$$r_x = \frac{\sum_1^n (x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x-\bar{x})^2 \sum_1^n (y-\bar{y})^2}} \quad (\text{А.3})$$

Показник кореляції r не лише оцінює щільність зв'язку між досліджуваними ознаками, але й вказує на його напрям: коли він прямий – r величина додатна, а коли зворотний – від'ємна. У випадку нелінійного зв'язку між фактором x та результативною ознакою y вимірювання його щільності ґрунтується на співвідношенні варіацій теоретичних та емпіричних (фактичних) значень результативної ознаки. У регресійному аналізі це:

а) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$) – є наслідком дії фактора x і вимірюється показником загальної дисперсії (σ_y^2);

б) відхилення від лінії регресії ($y - y_x$) – є наслідком дії інших, відмінних від досліджуваного фактора x , факторів і вимірюється показником залишкової дисперсії (σ_e^2).

Загальну дисперсію ознаки y обчислюють за такою формулою (А.4):

$$\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} \quad (\text{А.4})$$

Залишкову дисперсію ознаки y обчислюють за формулою (А.5):

$$\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} \quad (\text{А.5})$$

Факторну дисперсію визначають за правилом додавання дисперсій як різницю між загальною та залишковою дисперсіями за формулою:

$$\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 \quad (\text{А.6})$$

Значення факторної дисперсії $\sigma_{y_x}^2$ буде тим більшим, чим сильнішим є вплив фактора x на y . Відношення факторної дисперсії до загальної розглядається як міра щільності кореляційного зв'язку і дорівнює значенню показника детермінації:

$$R_x^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} \quad (\text{A.7})$$

Показник детермінації показує, яка частка варіації результативної ознаки y залежить від варіації факторної ознаки x . Корінь квадратний із показника детермінації називають індексом кореляції (R_x), і коли зв'язок між досліджуваними ознаками лінійний, то $R_x^2 = r_x^2$ (із формули А.3).

Додаток Б

Таблиця Б.1

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності доходів домогосподарства (y) від розміру ВВП (x) за 2001–2021 рр., млрд грн.¹ *

Рік	Факторна ознака (x), ВВП	Результативна ознака (y), доходи домогосподарств	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка з залежності $y_x = 0,922x - 5,44$
2001	211	109	22983	44595	$n = 21$ $\bar{x} = 1723$ $\bar{y} = 1583$ $\sum x = 36192$ $\sum y = 33245$ $\sum xy = 98729156$ $\sum x^2 = 107327790$ $(\sum x)^2 = 1309873531$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 * 98729156 - 36192 * 33245}{21 * 1309873531 - 13098735310} = 0,922$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{33245 - 0,922 * 36192}{21} = -5,44$	189,20
2002	234	192	44915	54756		210,24
2003	277	212	58702	76729		249,88
2004	358	264	94649	128164		324,54
2005	457	366	167227	208849		415,79
2006	565	475	268488	319225		515,33
2007	751	626	470027	564001		686,77
2008	991	850	842580	982081		907,98
2009	947	898	850093	896809		867,43
2010	1079	1101	1187995	1164241		989,09
2011	1300	1251	1626307	1690000		1192,79
2012	1405	1458	2048299	1974025		1289,58
2013	1465	1549	2268894	2146225		1344,88
2014	1587	1517	2407111	2518569		1457,33
2015	1989	1772	3524540	3956121		1827,86
2016	2385	2051	4892424	5688225		2192,86
2017	2981	2652	7905856	8886361		2742,20
2018	3560	3249	11565479	12673600		3275,88
2019	3977	3744	14890127	15816529		3660,24
2020	4222	4045	17078796	17825284		3886,06
2021	5451	4864	26513664	29713401		5018,85
Σ	36192	33245	98729156	107327790	$y_x = 0,922x - 5,44$	33245

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [237; 238]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності доходів домогосподарства (y) від розміру ВВП (x) за 2001–2021 рр. ^{1 *}

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = 0,922 \frac{1723}{1583} = 1,0034$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x-1723)(y-1583)}{\sqrt{44952860 \cdot 38391958}} = \frac{41433889}{41543090} = 0,997$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{38391958}{21} = 1828188$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (ВВП):</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{201571}{21} = 9599$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{yx}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 1828188 - 9599 = 1818590$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2} = \frac{1818590}{1828188} = 0,994$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,994} = 0,997$

Додаток В

Таблиця В.1

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності витрат домогосподарства (y) від обсягу власних коштів (x_1)
на макроекономічному рівні за 2001–2021 рр., млрд грн.¹ *

Рік	Факторна ознака (x_1), власні кошти домогосподарств	Результативна ознака (y), витрати домогосподарств	$x_1 y$	x_1^2	Параметри функції залежності $y_x = ax_1 + b$	Перевірка залежності $y_{x_1} = 1,329x_1 + 150,34$
2001	56	109	6112	3154	$n = 21$ $\bar{x}_1 = 1077$ $\bar{y} = 1583$ $\sum x_1 = 22627$ $\sum y = 33243$ $\sum x_1 y = 64391532$ $\sum x_1^2 = 45882615$ $(\sum x_1)^2 = 511988460$ $a = \frac{n \sum x_1 y - \sum x_1 \sum y}{n \sum x_1^2 - (\sum x_1)^2}$ $a = \frac{21 * 64391532 - 22627 * 33243}{21 * 45882615 - 511988460} = 1,329$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{33243 - 1,329 * 22627}{21} = 150,34$ $y_{x_1} = 1,329x_1 + 150,34$	225
2002	132	192	25337	17424		326
2003	131	212	27762	17161		324
2004	163	264	43094	26569		367
2005	212	366	77576	44944		432
2006	288	472	135936	82944		533
2007	394	623	245462	155236		674
2008	525	846	444150	275625		848
2009	542	898	486537	293764		871
2010	677	1101	745387	458329		1050
2011	788	1251	985792	620944		1198
2012	915	1458	1333946	837225		1367
2013	963	1549	1491430	927369		1430
2014	954	1517	1446997	910116		1418
2015	1114	1772	1974026	1240996		1631
2016	1351	2051	2771348	1825201		1946
2017	1766	2652	4683577	3118756		2498
2018	2192	3249	7121216	4804864		3064
2019	2677	3744	10022849	7166329		3709
2020	3284	4045	13284407	10784656		4516
2021	3503	4864	17038592	12271009		4807
Σ	22627	33234	64391532	45882615		33234

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [240; 241]

Розрахунки лінійної функції (y_{x_2}) залежності витрат домогосподарства (y) від обсягу отриманих соціальних трансфертів (x_2)на макроекономічному рівні за 2001–2021 рр., млрд грн.¹ *

Рік	Факторна ознака (x_2), соціальні трансферти домогосподарств	Результативна ознака (y), витрати домогосподарств	x_2y	x_2^2	Параметри функції залежності $y_{x_2} = ax_2 + b$	Перевірка залежності $y_{x_2} = 3,098x_2 - 120,69$
2001	23	109	2474	517	$n = 21$ $\bar{x}_2 = 550$ $\bar{y} = 1583$ $\sum x_2 = 11545$ $\sum y = 33234$ $\sum x_2y = 30605321$ $\sum x_2^2 = 10328148$ $(\sum x_2)^2 = 133288341$ $a = \frac{n \sum x_2y - \sum x_2 \sum y}{n \sum x_2^2 - (\sum x_2)^2}$ $a = \frac{21 * 30605321 - 11545 * 33234}{21 * 10328148 - 133288341} = 3,098$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{33234 - 3,098 * 11545}{21} = -120,69$ $y_{x_2} = 3,098x_2 - 120,69$	-50
2002	59	192	11394	3524		63
2003	82	212	17324	6682		133
2004	100	264	26447	10007		189
2005	154	366	56200	23588		355
2006	186	472	87856	34646		456
2007	238	623	148053	56475		616
2008	331	846	280202	109699		905
2009	355	898	319054	126327		980
2010	424	1101	466489	179513		1192
2011	463	1251	579676	214710		1315
2012	543	1458	791300,9	294611		1561
2013	586	1549	908145	343840		1696
2014	562	1517	852917	316209		1622
2015	659	1772	1167555	434129		1921
2016	699	2051	1434578	489076		2046
2017	886	2652	2350959	785808		2626
2018	1056	3249	3431094	1115419		3151
2019	1190	3744	4456375	1416700		3567
2020	1368	4045	5532110	1870267		4116
2021	1580	4864	7685120	2496400		4774
Σ	11545	33234	30605321	10328148		28381

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [240; 241]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_{x_1}), показників кореляції Пірсона (r_{x_1}), детермінації ($R^2_{x_1}$), індексу кореляції (Rx_1) залежності витрат домогосподарства (y) від обсягу власних коштів (x_1) на макроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ^{1 *}

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_{x_1})	$\varepsilon_{x_1} = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_{x_1} = 1,329 \frac{1077}{1583} = 0,905$
Показник кореляції Пірсона (r_{x_1})	$r_{x_1} = \frac{\sum_1^n (x_1 - \bar{x}_1)(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x_1 - \bar{x}_1)^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_{x_1} = \frac{\sum_1^{21} (x_1 - 1077)(y - 1583)}{\sqrt{21502212 * 38410773}} = \frac{28581923}{28738765} = 0,995$
Показник детермінації (Rx_1^2)	$Rx_1^2 = \frac{\sigma_{y_{x_1}}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{38410773}{21} = 1829084$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x_1 (обсягу власних коштів домогосподарств):</p> $\sigma_{e_{x_1}}^2 = \frac{\sum (y - y_{x_1})^2}{n} = \frac{418110}{21} = 19910$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_{x_1}}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 1829084 - 19910 = 1809174$ $Rx_1^2 = \frac{\sigma_{y_{x_1}}^2}{\sigma_y^2} = \frac{1809174}{1829084} = 0,989$
Індекс кореляції (Rx_1)	$Rx_1 = \sqrt{\frac{\sigma_{y_{x_1}}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx_1 = \sqrt{Rx_1^2} = \sqrt{0,989} = 0,995$

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_{x_2}), показників кореляції Пірсона (r_{x_2}), детермінації (Rx_2^2), індексу кореляції (Rx_2) залежності витрат домогосподарства (y) від обсягу отриманих соціальних трансфертів (x_2) на макроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ^{1 *}

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_{x_2})	$\varepsilon_{x_2} = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_{x_2} = 3,098 \frac{550}{1583} = 1,076$
Показник кореляції Пірсона (r_{x_2})	$r_{x_2} = \frac{\sum_1^n (x_2 - \bar{x}_2)(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x_2 - \bar{x}_2)^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_{x_2} = \frac{\sum_1^{21} (x_2 - 550)(y - 1583)}{\sqrt{3981084 * 38410773}} = \frac{12334184}{12365942} = 0,997$
Показник детермінації (Rx_2^2)	$Rx_2^2 = \frac{\sigma_{yx_2}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{38410773}{21} = 1829084$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x_2 (обсяг отриманих соціальних трансфертів):</p> $\sigma_{e_{x_2}}^2 = \frac{\sum (y - y_{x_2})^2}{n} = \frac{197037}{21} = 9383$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_{x_2}}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 1829084 - 9383 = 1819702$ $R^2 x_2 = \frac{\sigma_{y_{x_2}}^2}{\sigma_y^2} = \frac{1345219}{1354467} = 0,995$
Індекс кореляції (Rx_2)	$Rx_2 = \sqrt{\frac{\sigma_{yx_2}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx_2 = \sqrt{R^2 x_2} = \sqrt{0,995} = 0,997$

Додаток Д

Таблиця Д.1

Розрахунки лінійної функції (y_{x_1}) залежності витрат домогосподарства (y) від розміру власних коштів (x_1) на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр., грн.¹ *

Рік	Факторна ознака (x_1), оплата праці домогосподарств	Результативна ознака (y), витрати домогосподарств	x_1y	x_1^2	Параметри функції залежності $y_{x_1} = ax_1 + b$	Перевірка залежності $y_{x_1} = 1,197x_1 + 808,83$
2001	220	607	133540	48400	$n = 21$ $\bar{x}_1 = 2793$ $\bar{y} = 4152$ $\sum x_1 = 58651$ $\sum y = 87185$ $\sum x_1y = 417714968$ $\sum x_1^2 = 309362447$ $(\sum x)^2 = 3439939801$ $a = \frac{n \sum x_1y - \sum x_1 \sum y}{n \sum x_1^2 - (\sum x_1)^2}$ $a = \frac{21 * 417714968 - 58651 * 87185}{21 * 309362447 - 3439939801} = 1,197$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x_1}{n}$ $b = \frac{87185 - 1,197 * 58651}{20} = 808,83$	1072
2002	268	658	176424	71824		1130
2003	328	737	241670	107584		1201
2004	435	904	393023	189225		1329
2005	642	1229	789275	412164		1577
2006	819	1443	1181653	670761		1789
2007	1082	1722	1863204	1170724		2104
2008	1489	2590	3857106	2217121		2591
2009	1533	2754	4222035	2350089		2644
2010	1810	3073	5561587	3276100		2975
2011	1984	3456	6856704	3936256		3183
2012	2214	3592	7952245,2	4901796		3459
2013	2369	3814	9035366	5612161		3644
2014	2414	4049	9774045	5827396		3698
2015	2699	4952	13365448	7284601		4039
2016	3163	5720	18093625	10004569		4595
2017	4551	7139	32491455	20711601		6256
2018	5881	8309	48862935	34586161		7848
2019	7567	9670	73174403	57259489		9866
2020	7851	9524	74769548	61638201		10206
2021	9332	11243	104919676	87086224		11978
Σ	58651	87185	417714968	309362447	$y_{x_1} = 1,197x_1 + 808,83$	87185

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [251; 274]

Розрахунки лінійної функції (y_{x_2}) залежності витрат домогосподарства (y) від обсягу отриманих соціальних трансфертів (x_2)

на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр., грн. ¹ *

Рік	Факторна ознака (x_2), соціальні трансферти домогосподарств	Результативна ознака (y), витрати домогосподарств	x_2y	x^2	Параметри функції залежності $y_{x_2} = ax_2 + b$	Перевірка залежності $y_{x_2} = 3,976x_2 - 53,91$
2001	90	607	54630	8100	$n = 21$ $\bar{x}_2 = 1058$ $\bar{y} = 4152$ $\sum x_2 = 22210$ $\sum y = 87185$ $\sum x_2y = 145068955$ $\sum x_2^2 = 36783044$ $(\sum x_2)^2 = 493282130$ $a = \frac{n \sum x_2y - \sum x_2 \sum y}{n \sum x_2^2 - (\sum x_2)^2}$ $a = \frac{21 \cdot 145068955 - 22210 \cdot 87185}{21 \cdot 36783044 - 493282130} = \frac{30468955}{3,976}$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x_2}{n}$ $b = \frac{87185 - 3,976 \cdot 22210}{21} = -53,91$	304
2002	119	658	78320	14155		419
2003	125	737	91999	15591		443
2004	195	904	175766	37845		720
2005	303	1229	372390	91751		1151
2006	366	1443	528098	133973		1402
2007	446	1722	768000	198910		1720
2008	629	2590	1629276	395599		2447
2009	752	2754	2070863	565384		2936
2010	869	3073	2671431	755871		3403
2011	946	3456	3267962	894142		3706
2012	1093	3592	3924562	1193873		4291
2013	1174	3814	4476496	1377574		4613
2014	1207	4049	4887601	1457194		4746
2015	1291	4952	6391764	1666020		5079
2016	1408	5720	8054009	1982309		5545
2017	1619	7139	11556179	2620016		6383
2018	1934	8309	16071575	3741624		7638
2019	2277	9670	22019834	5185101		9001
2020	2548	9524	24261698	6489972		10076
2021	2821	11243	31716503	7958041		11164
Σ	22210	87185	145068955	36783044	$y_{x_2} = 3,976x_2 - 53,91$	87185

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [251; 274]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_{x_1}), показників кореляції Пірсона (r_{x_1}), детермінації (Rx_1^2), індексу кореляції (Rx_1) залежності витрат домогосподарства (y) від обсягу власних коштів (x_1) на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ^{1 *}

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_{x_1})	$\varepsilon_{x_1} = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_{x_1} = 1,197 \frac{2793}{4152} = 0,805$
Показник кореляції Пірсона (r_{x_1})	$r_{x_1} = \frac{\sum_1^n (x_1 - \bar{x}_1)(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x_1 - \bar{x}_1)^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_{x_1} = \frac{\sum_1^{21} (x_1 - 2793)(y - 4152)}{\sqrt{145555790 * 214144762}} = \frac{174215874}{176550304} = 0,987$
Показник детермінації (Rx_1^2)	$Rx_1^2 = \frac{\sigma_{y_{x_1}}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{214144762}{21} = 10197370$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x_1 (обсягу власних коштів):</p> $\sigma_{e_{x_1}}^2 = \frac{\sum (y - y_{x_1})^2}{n} = \frac{5625605}{21} = 267886$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_{x_1}}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 10197370 - 267886 = 9929484$ $Rx_1^2 = \frac{\sigma_{y_{x_1}}^2}{\sigma_y^2} = \frac{9929484}{10197370} = 0,973$
Індекс кореляції (Rx_1)	$Rx_1 = \sqrt{\frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx_1 = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,973} = 0,987$

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_{x_2}), показників кореляції Пірсона (r_{x_2}), детермінації (Rx_2^2), індексу кореляції (Rx_2) залежності витрат домогосподарства (y) від обсягу отриманих соціальних трансфертів (x_2) на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ^{1 *}

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_{x_2})	$\varepsilon_{x_2} = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_{x_2} = 3,976 \frac{1058}{4152} = 1,013$
Показник кореляції Пірсона (r_{x_2})	$r_{x_2} = \frac{\sum_1^n (x_2 - \bar{x}_2)(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x_2 - \bar{x}_2)^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_{x_2} = \frac{\sum_1^{21} (x_2 - 1058)(y - 4152)}{\sqrt{13293418 * 214144762}} = \frac{52860739}{53354624} = 0,991$
Показник детермінації (Rx_2^2)	$Rx_2^2 = \frac{\sigma_{y_{x_2}}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{214144762}{21} = 10197370$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x_2 (обсягу отриманих соціальних трансфертів):</p> $\sigma_{e_{x_2}}^2 = \frac{\sum (y - y_{x_2})^2}{n} = \frac{3946175}{21} = 187913$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_{x_2}}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 10197370 - 187913 = 10009457$ $Rx_2^2 = \frac{\sigma_{y_{x_2}}^2}{\sigma_y^2} = \frac{10009457}{10197370} = 0,982$
Індекс кореляції (Rx_2)	$Rx_2 = \sqrt{\frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx_2 = \sqrt{Rx_2^2} = \sqrt{0,982} = 0,991$

Додаток Е

Таблиця Е.1

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності витрат домогосподарства на харчування (y) від розміру доходу (x) на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр., грн. ¹ *

Рік	Факторна ознака (x), доходи домогосподарств	Результативна ознака (y), витрати домогосподарств на харчування	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності $y_x = 0,381x + 332$
2001	500	391	195611	250400	$n = 21$ $\bar{x} = 4772$ $\bar{y} = 2179$ $\sum x = 100217$ $\sum y = 45764$ $\sum xy = 351141452$ $\sum x^2 = 821186289$ $(\sum x)^2 = 10043354890$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 \cdot 351141452 - 100217 \cdot 45764}{21 \cdot 821186289 - 10043354890} = 0,387$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{45764 - 0,387 \cdot 100217}{21} = 332,0$	526
2002	583	406	236878	340122		558
2003	679	451	305994	460498		595
2004	876	545	477417	767902		671
2005	1262	731	923214	1592896		821
2006	1544	805	1243319	2385171		930
2007	1939	930	1803130	3760109		1083
2008	2723	1324	3604143	7413640		1386
2009	2892	1465	4237301	8363664		1451
2010	3370	1690	5696040	11355552		1636
2011	3708	1892	7014172	13750747		1767
2012	4032	1925	7762899	16256218		1893
2013	4331	2048	8868502	18757561		2008
2014	4471	2239	10010524	19988947		2063
2015	5122	2793	14305387	26234884		2315
2016	6095	3015	18374292	37149025		2691
2017	8013	3641	29176418	64209772		3434
2018	9720	4246	41269126	94483066		4095
2019	11860	4816	57113950	140654856		4923
2020	12248	4914	60187894	150008605		5073
2021	14248	5498	78335239	203002654		5847
Σ	100217	45764	351141452	821186289	$y_x = 0,381x + 332$	45764

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [251; 274]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності витрат домогосподарства на харчування (y) від розміру доходу (x) на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ¹ *

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = 0,381 \frac{4772}{2179} = 0,848$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x - 4772)(y - 2179)}{\sqrt{342931294 * 52121814}} = \frac{132744032}{133694432} = 0,993$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{52121814}{21} = 2481991$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (розміру доходу)</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{132744032}{21} = 35162$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 2027845 - 28094 = 2446829$ $R^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{2446829}{2481991} = 0,986$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,986} = 0,993$

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності витрат домогосподарства (y) від суми отриманих ними пільг та субсидій (x) на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр., грн.¹*

Рік	Факторна ознака (x), отримані пільги та субсидії домогосподарств	Результативна ознака (y), витрати домогосподарств	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності $y_x = 15,877x + 2976,01$
2001	19	607	11790	377	$n = 21$ $\bar{x} = 74$ $\bar{y} = 4152$ $\sum x = 1555$ $\sum y = 87185$ $\sum xy = 9717450$ $\sum x^2 = 320576$ $(\sum x)^2 = 2418079$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 \cdot 9717450 - 1555 \cdot 87185}{21 \cdot 320576 - 2418079} = 15,877$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{87185 - 15,877 \cdot 1555}{21} = 2976,01$	3284
2002	18	658	11701	316		3258
2003	18	737	13029	313		3257
2004	16	904	14694	264		3234
2005	14	1229	16626	183		3191
2006	17	1443	24980	300		3251
2007	21	1722	35583	427		3304
2008	26	2590	67102	671		3387
2009	33	2754	91021	1092		3501
2010	34	3073	103856	1142		3513
2011	38	3456	131383	1445		3580
2012	40	3592	141911	1561		3603
2013	34	3814	130919	1178		3521
2014	32	4049	131149	1049		3490
2015	84	4952	416879	7087		4313
2016	292	5720	1668872	85112		7608
2017	364	7139	2599530	132576		8757
2018	266	8309	2209056	70690		7197
2019	106	9670	1028640	11315		4665
2020	38	9524	362794	1451		3581
2021	45	11243	505935	2025		3690
Σ	1555	87185	9717450	320576	$y_x = 15,877x_1 + 2976,01$	87185

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [251; 274]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (R^2), індексу кореляції (R) залежності витрат домогосподарства (y) від суми отриманих ними пільг та субсидій (x) на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ¹ *

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = 15,877 \frac{74}{4152} = 0,283$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x - 74)(y - 4152)}{\sqrt{205429 * 214144762}} = \frac{3261544}{6632616} = 0,492$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{214144762}{21} = 10197370$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (суми отриманих пільг та субсидій)</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{162362115}{21} = 7731529$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 10197370 - 7731529 = 2465840$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{2465840}{10197370} = 0,242$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,242} = 0,492$

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності витрат домогосподарства (y) від зміни ставки податку на доходи фізичних осіб (x) на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ¹ *

Рік	Факторна ознака (x), ставка податку на доходи фізичних осіб, %	Результативна ознака (y), витрати домогосподарств, грн.	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності $y_x = 973,174x - 10508,56$
2001	10	607	6070	100	$n = 21$ $\bar{x} = 15$ $\bar{y} = 4152$ $\sum x = 312$ $\sum y = 87185$ $\sum xy = 1445427$ $\sum x^2 = 4776$ $(\sum x)^2 = 97344$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 \cdot 1445427 - 312 \cdot 87185}{21 \cdot 4776 - 97344} = 1067,85$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{87185 - 1067,85 \cdot 312}{21} = -11713,48$	-1035
2002	10	658	6583	100		-1035
2003	10	737	7368	100		-1035
2004	13	904	11746	169		2169
2005	13	1229	15982	169		2169
2006	13	1443	18756	169		2169
2007	15	1722	25830	225		4304
2008	15	2590	38856	225		4304
2009	15	2754	41312	225		4304
2010	15	3073	46091	225		4304
2011	15	3456	51840	225		4304
2012	15	3592	53877	225		4304
2013	15	3814	57210	225		4304
2014	15	4049	60734	225		4304
2015	15	4952	74280	225		4304
2016	18	5720	102967	324		7508
2017	18	7139	128509	324		7508
2018	18	8309	149555	324		7508
2019	18	9670	174064	324		7508
2020	18	9524	171424	324		7508
2021	18	11243	202374	324		7508
Σ	312	87185	1445427	4776	$y_x = 1067,85x - 11713,48$	87185

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [37; 52; 53; 54]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності витрат домогосподарства (y) від ставки податку на доходи фізичних осіб (x) на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ¹ *

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = 1067,85 \frac{21}{4152} = 3,821$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x-21)(y-4152)}{\sqrt{141 \cdot 214144762}} = \frac{150109}{173501} = 0,865$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{214144762}{21} = 10197370$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (розміру ставки податку на доходи фізичних осіб)</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{53851819}{21} = 2564372$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 10197370 - 2564372 = 7632997$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{7632997}{10197370} = 0,749$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,749} = 0,865$

Додаток 3

Таблиця 31

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності граничної схильності до заощаджень домогосподарств (y_1) від зміни індексу споживчих цін (x) на макроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ¹ *

Рік	Факторна ознака (x), індекс споживчих цін, %	Результативна ознака (y_1), гранична схильність до заощаджень домогосподарств, грн.	xy_1	x^2	Параметри функції залежності $y_{1x} = ax + b$	Перевірка залежності $y_{1x} = -0,02x + 2,14$
2001	106,10	-0,01	-1	11257	$n = 21$ $\bar{x} = 111,25$ $\bar{y}_1 = -0,07$ $\sum x = 2336,3$ $\sum y_1 = -1,53$ $\sum xy_1 = -208,4$ $\sum x^2 = 261859,35$ $(\sum x)^2 = 5458297,69$ $a = \frac{n \sum xy_1 - \sum x \sum y_1}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 * (-208,4) - 2336,3 * (-0,07)}{21 * 261859,35 - 5458297,69} = -0,02$ $b = \frac{\sum y_1}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{-0,07 - (-0,02) * 2336,3}{21} = 2,14$	0,03
2002	99,40	0,07	7	9880		0,16
2003	108,20	-0,15	-16	11707		-0,01
2004	112,30	0,07	7	12611		-0,09
2005	110,30	0,17	19	12166		-0,05
2006	111,60	0,10	11	12455		-0,08
2007	116,60	0,02	3	13596		-0,18
2008	122,30	0,02	2	14957		-0,29
2009	112,30	0,64	72	12611		-0,09
2010	109,10	-0,33	-36	11903		-0,03
2011	104,60	0,66	69	10941		0,06
2012	99,80	0,16	16,1	9960		0,15
2013	100,50	-0,34	-34	10100		0,14
2014	124,90	-2,67	-334	15600		-0,34
2015	143,30	0,00	0	20535		-0,71
2016	112,40	-0,07	-7	12634		-0,10
2017	113,70	0,03	3	12928		-0,12
2018	109,80	0,00	0	12056		-0,04
2019	104,10	-0,09	-9	10837		0,07
2020	105,00	0,25	27	11025		0,05
2021	110,00	-0,07	-8	12100		-0,05
Σ	2336,30	-1,53	-208,40	261859,35	$y_{1x} = -0,02x + 2,14$	-1,53

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [274; 240; 241; 297]

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності граничної схильності до заощаджень домогосподарств (y_2) від зміни індексу споживчих цін (x) на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ¹ *

Рік	Факторна ознака (x), індекс споживчих цін, %	Результативна ознака (y_2), гранична схильність до заощаджень домогосподарств, грн.	xy_2	x^2	Параметри функції залежності $y_{2x} = ax + b$	Перевірка залежності $y_{2x} = -0,002x + 0,221$
2001	106,10	0,02	2	11257	$n = 21$ $\bar{x} = 111,25$ $\bar{y}_2 = 0,04$ $\sum x = 2336,3$ $\sum y_2 = 0,87$ $\sum xy_2 = 93,56$ $\sum x^2 = 261859,35$ $(\sum x)^2 = 5458297,69$ $a = \frac{n \sum xy_2 - \sum x \sum y_2}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 \cdot 93,56 - 2336,3 \cdot 0,04}{21 \cdot 261859,35 - 5458297,69} = -0,02$ $b = \frac{\sum y_2}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{0,87 - (-0,02) \cdot 2336,3}{21} = 0,221$	0,05
2002	99,40	0,11	11	9880		0,06
2003	108,20	0,02	2	11707		0,05
2004	112,30	0,09	10	12611		0,04
2005	110,30	0,11	12	12166		0,04
2006	111,60	0,10	11	12455		0,04
2007	116,60	0,09	10	13596		0,03
2008	122,30	0,24	29	14957		0,02
2009	112,30	-0,13	-14	12611		0,04
2010	109,10	-0,05	-6	11903		0,04
2011	104,60	0,09	10	10941		0,05
2012	99,80	-0,04	-3,6	9960		0,06
2013	100,50	0,14	15	10100		0,06
2014	124,90	-0,24	-30	15600		0,02
2015	143,30	0,02	3	20535		-0,01
2016	112,40	0,04	4	12634		0,04
2017	113,70	0,06	7	12928		0,04
2018	109,80	0,09	10	12056		0,04
2019	104,10	0,08	9	10837		0,05
2020	105,00	-0,06	-6	11025		0,05
2021	110,00	0,08	9	12100		0,04
Σ	2336,30	0,87	93,56	261859,35	$y_{2x} = -0,002x + 0,221$	0,87

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [274; 240; 241; 297]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності граничної схильності до заощаджень домогосподарств (y_1) від зміни індексу споживчих цін (x) на макроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ^{1 *}

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}_1}$	$\varepsilon_x = -0,02 \frac{111,25}{-0,07} = 30,41$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y_1 - \bar{y}_1)}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y_1 - \bar{y}_1)^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x - 2336,3)(y_1 - (-0,07))}{\sqrt{1940,41 * 8,288}} = \frac{-38,558}{126,82} = -0,304$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{y_1x}^2}{\sigma_{y_1}^2}$	<p>Загальна дисперсія ($\sigma_{y_1}^2$) відхилення лінії регресії від середньої ($y_1 - \bar{y}_1$):</p> $\sigma_{y_1}^2 = \frac{\sum (y_1 - \bar{y}_1)^2}{n} = \frac{8,288}{21} = 0,395$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (індексу споживчих цін)</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y_1 - y_{1x})^2}{n} = \frac{7,52}{21} = 0,358$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_1x}^2 = \sigma_{y_1}^2 - \sigma_e^2 = 0,395 - 0,358 = 0,036$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{y_1x}^2}{\sigma_{y_1}^2} = \frac{0,036}{0,395} = 0,092$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{y_1x}^2}{\sigma_{y_1}^2}}$	$Rx = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,092} = 0,304$

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності граничної схильності до заощаджень домогосподарств (y_2) від зміни індексу споживчих цін (x) на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ^{1 *}

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}_2}$	$\varepsilon_x = -0,02 \frac{111,25}{0,04} = -4,349$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y_2 - \bar{y}_2)}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y_2 - \bar{y}_2)^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x - 2336,3)(y - 0,04)}{\sqrt{1940,41 * 0,209}} = \frac{-3,14}{20,142} = -0,156$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{y_2x}^2}{\sigma_{y_2}^2}$	<p>Загальна дисперсія ($\sigma_{y_2}^2$) відхилення лінії регресії від середньої ($y_2 - \bar{y}_2$):</p> $\sigma_{y_1}^2 = \frac{\sum (y_2 - \bar{y}_2)^2}{n} = \frac{0,209}{21} = 0,01$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (індексу споживчих цін)</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y_2 - y_{2x})^2}{n} = \frac{0,204}{21} = 0,0097$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_{1x}}^2 = \sigma_{y_1}^2 - \sigma_e^2 = 0,010 - 0,0097 = 0,0002$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{y_{2x}}^2}{\sigma_{y_2}^2} = \frac{0,0002}{0,01} = 0,0242$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{y_{2x}}^2}{\sigma_{y_2}^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,0242} = 0,156$

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності заощаджень домогосподарств (y) від їхніх доходів (x) на макроекономічному рівні за 2001–2021 рр., млрд грн.^{1*}

Рік	Факторна ознака (x), доходи домогосподарств	Результативна ознака (y), заощадження домогосподарств	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності $y_x = -0,005x + 57,16$
2001	109	9	978	11845	$n = 21$ $\bar{x} = 1583,08$ $\bar{y} = 49,56$ $\sum x = 33245$ $\sum y = 1041$ $\sum xy = 1463322$ $\sum x^2 = 91021237$ $(\sum x)^2 = 1105214865$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 * 1463322 - 33245 * 1041}{21 * 91021237 - 1105214865} = -0,005$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{1041 - (-0,005) * 33245}{21} = 57,16$	54
2002	192	15	2873	36843		54
2003	212	12	2546	44911		53
2004	264	15	4096	69898		53
2005	366	33	12059	133900		53
2006	475	44	21005	225815		53
2007	626	48	29903	391711		53
2008	850	52	44221	722894		53
2009	898	82	74027	805810		52
2010	1101	156	172153	1212234		52
2011	1251	114	142521	1565014		52
2012	1458	147	214714	2125367		52
2013	1549	116	180065	2398574		51
2014	1517	31	46686	2300585		51
2015	1772	31	55062	3140041		51
2016	2051	13	25828	4207959		51
2017	2652	31	81254	7033539		50
2018	3249	32	102488	10554247		49
2019	3744	-12	-46640	14017985		48
2020	4045	64	258569	16363570		48
2021	4864	8	38912	23658496		34
Σ	33245	1041	1463322	91021237	$y_x = -0,005x + 57,16$	1041

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [240; 241]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності заощаджень домогосподарств (y) від їхніх доходів (x) на макроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ^{1 *}

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = -0,005 \frac{1583,08}{49,56} = -0,153$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x - 1583,08)(y - 49,56)}{\sqrt{38391958 * 44880}} = \frac{-184351}{1312644} = -0,14$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{44880}{21} = 2137$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (доходи домогосподарств):</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{43995}{21} = 2095$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 2137 - 2095 = 42$ $R^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{42}{2137} = 0,02$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,02} = 0,14$

**Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності заощаджень домогосподарств (y) від їхніх доходів (x)
на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр., млрд грн.¹***

Рік	Факторна ознака (x), доходи домогосподарств	Результативна ознака (y), заощадження домогосподарств	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності $y_x = 0,064x + 52,42$
2001	500	38	19136	250400	$n = 21$ $\bar{x} = 4772$ $\bar{y} = 360$ $\sum x = 100217$ $\sum y = 7561$ $\sum xy = 58191905$ $\sum x^2 = 821189138$ $(\sum x)^2 = 10043374933$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 \cdot 58191905 - 100217 \cdot 7561}{21 \cdot 821189138 - 10043374933} = 0,064$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{7561 - (0,064) \cdot 100217}{21} = 52,42$	85
2002	583	47	27642	340122		91
2003	679	49	33499	460498		97
2004	876	67	58589	767902		110
2005	1262	109	138095	1592896		134
2006	1544	137	211685	2385171		152
2007	1939	172	333913	3760109		178
2008	2723	357	973333	7413640		228
2009	2892	336	971713	8363664		239
2010	3370	310	1045793	11355552		270
2011	3708	342	1268738	13750747		291
2012	4032	330	1332323	16256218		312
2013	4331	374	1618807	18757561		331
2014	4471	340	1520587	19988947		340
2015	5122	352	1800854	26234884		382
2016	6095	389	2370877	37149025		444
2017	8013	507	4061825	64209772		568
2018	9720	665	6460935	94483066		677
2019	11860	841	9977738	140654856		814
2020	12248	819	10031279	150008605		839
2021	14248	978	13934544	203005504		971
Σ	100217	7561	58191905	821189138	$y_x = 0,064x + 52,42$	7561

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [274]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r), детермінації (R^2), індексу кореляції (R) залежності заощаджень домогосподарств (y) від їхніх доходів (x) на мікроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ¹ *

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = 0,064 \frac{4772}{360} = 0,854$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x - 4772)(y - 360)}{\sqrt{342933189 * 1475873}} = \frac{22107550}{22497238} = 0,983$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{1475873}{21} = 70280$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (доходи домогосподарств):</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{50686}{21} = 2414$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 70280 - 2414 = 67866$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{67866}{70280} = 0,966$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,966} = 0,983$

Додаток К

Таблиця К.1

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності граничної схильності до заощаджень домогосподарств у формі депозитів (y) від індексу споживчих цін (x) на макроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ¹ *

Рік	Факторна ознака (x), ставка податку на доходи фізичних осіб, %	Результативна ознака (y), витрати домогосподарств, грн.	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності $y_x = -0,004x + 0,75$
2001	106,10	0,21	23	11257	$n = 21$ $\bar{x} = 111,25$ $\bar{y} = 0,27$ $\sum x = 2336,3$ $\sum y = 5,61$ $\sum xy = 615,55$ $\sum x^2 = 261859,35$ $(\sum x)^2 = 5458298$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 \cdot 615,55 - 2336,3 \cdot 5,61}{21 \cdot 261859,35 - 5458298} = -0,004$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{5,61 - (-0,004) \cdot 2336,3}{21} = 0,75$	0,29
2002	99,40	0,10	10	9880		0,32
2003	108,20	0,67	73	11707		0,28
2004	112,30	0,18	20	12611		0,26
2005	110,30	0,32	35	12166		0,27
2006	111,60	0,31	35	12455		0,27
2007	116,60	0,39	45	13596		0,24
2008	122,30	0,23	28	14957		0,22
2009	112,30	-0,08	-9	12611		0,26
2010	109,10	0,30	33	11903		0,28
2011	104,60	0,24	25	10941		0,30
2012	99,80	0,28	28	9960		0,32
2013	100,50	0,80	80	10100		0,31
2014	124,90	0,74	93	15600		0,21
2015	143,30	-0,03	-4	20535		0,13
2016	112,40	0,12	14	12634		0,26
2017	113,70	0,08	10	12928		0,26
2018	109,80	0,06	6	12056		0,27
2019	104,10	0,09	10	10837		0,30
2020	105,00	0,51	54	11025		0,29
2021	110,00	0,08	9	12110		0,27
Σ	2336,30	5,61	615,55	261859,35	$y_x = -0,004x + 0,75$	5,61

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [240; 241]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності граничної схильності до заощаджень домогосподарств у формі депозитів (y) індексу споживчих цін (x) на макроекономічному рівні за 2001–2021 рр. ^{1 *}

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = -0,004 \frac{2336,3}{5,61} = -1,79$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x - 2336,3)(y - 5,61)}{\sqrt{1940,4 * 1,17}} = \frac{-8}{47,6} = -0,175$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{1,17}{21} = 0,056$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (розміру ставки податку на доходи фізичних осіб)</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{1}{21} = 0,054$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 0,056 - 0,054 = 0,002$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{0,002}{0,056} = 0,031$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,031} = 0,175$

Додаток Л

Таблиця Л.1

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності величини грошового агрегату M_0 (y) від доходів домогосподарств (x) за 2001–2021 рр. ¹ *

Рік	Факторна ознака (x), доходи домогосподарств, млрд грн.	Результативна ознака (y), грошовий агрегат M_0 , млрд грн.	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності $y_x = 0,112x + 38,94$
2001	109	20	2122	11845	$n = 21$ $\bar{x} = 1583$ $\bar{y} = 217$ $\sum x = 33245$ $\sum y = 4554$ $\sum xy = 11523181$ $\sum x^2 = 91021237$ $(\sum x)^2 = 1105214865$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 \cdot 11523181 - 33245 \cdot 4554}{21 \cdot 91021237 - 1105214865} = 0,112$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{4554 - (0,112) \cdot 33245}{21} = 38,94$	50,65
2002	192	26	5067	36843		60,03
2003	212	33	7015	44911		62,29
2004	264	42	11183	69898		68,21
2005	366	60	22029	133900		79,68
2006	475	75	35640	225815		92,03
2007	626	111	69534	391711		109,05
2008	850	155	131616	722894		134,39
2009	898	157	140934	805810		139,75
2010	1101	183	201486	1212234		162,71
2011	1251	193	241069	1565014		179,66
2012	1458	203	296238,0	2125367		203,02
2013	1549	238	368289	2398574		213,28
2014	1517	283	429094	2300585		209,67
2015	1772	283	500949	3140041		238,50
2016	2051	314	644938	4207959		270,05
2017	2652	333	881817	7033539		337,91
2018	3249	364	1181238	10554247		405,30
2019	3744	384	1439217	14017985		461,25
2020	4045	516	2087723	16363570		495,26
2021	4864	581	2825984	23658496		585,54
Σ	33245	4554	11523181	91021237	$y_x = 0,112x + 38,94$	4554

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [240: 242]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності величини грошового агрегату M_0 (y) доходів домогосподарств (x) за 2001–2021 рр. ^{1 *}

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності ε_x	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = 0,112 \frac{1583}{217} = 0,82$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x - 1583)(y - 217)}{\sqrt{38391958 * 508434}} = \frac{4314290}{4418120} = 0,976$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{508434}{21} = 24211$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (розміру грошового агрегату M_0)</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{23617}{21} = 1125$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 24211 - 1125 = 23086$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{23086}{24211} = 0,953$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,953} = 0,976$

Додаток П

Таблиця П.1

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності доходів домогосподарства (y) від чисельності безробітних (x) за 2001–2021 рр.¹ *

Рік	Факторна ознака (x), чисельність безробітних, млн. осіб	Результативна ознака (y), доходи домогосподарств, млрд грн.	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка з аележності $y_x = -1,932x + 4915,98$
2001	2455	109	267595	6027025	$n = 21$ $\bar{x} = 1725$ $\bar{y} = 1583$ $\sum x = 36235$ $\sum y = 33245$ $\sum xy = 54872675$ $\sum x^2 = 63810846$ $(\sum x)^2 = 1312953484$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$	174
2002	2141	192	411014	4582596		781
2003	2008	212	425696	4032064		1037
2004	1907	264	503369	3635505		1233
2005	1601	366	585893	2562561		1824
2006	1515	475	719625	2295225		1990
2007	1418	626	887418	2009590		2178
2008	1425	850	1211335	2030910		2163
2009	1959	898	1759002	3836897		1132
2010	1714	1101	1887004	2937453		1605
2011	1662	1251	2079037	2761912		1706
2012	1590	1458	2317928	2527464		1845
2013	1510	1549	2339610	2281308		1999
2014	1848	1517	2802809	3413626		1347
2015	1655	1772	2932128	2738032		1720
2016	1678	2051	3441988	2816355		1674
2017	1698	2652	4503096	2883204		1636
2018	1579	3249	5128871	2491978		1867
2019	1488	3744	5569949	2213251		2042
2020	1674	4045	6772139	2802946		1682
2021	1712	4864	8327168	2930944		1609
\sum	36235	33245	54872675	63810846	$y_x = -1,932x + 4915,98$	33245

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [240; 241; 273]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності доходів домогосподарства (y) від чисельності безробітних (x) за 2001–2021 рр. ^{1*}

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = -1,932 \frac{1725}{1583} = -2,11$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x-1725)(y-1583)}{\sqrt{1289252 \cdot 38391148}} = \frac{-2490306}{7035329} = -0,354$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{38391148}{21} = 1828150$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (чисельності безробітних):</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{33580896}{21} = 1599090$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 1828150 - 1599090 = 229060$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{229060}{1828150} = 0,125$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,125} = 0,354$

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності доходів домогосподарства (y) від індексу споживчих цін (x) за 2001–2021 рр.¹*

Рік	Факторна ознака (x), індекс споживчих цін, %	Результативна ознака (y), зміна доходів домогосподарств, %	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка з алежності $y_x = -0,262x + 151,21$
2001	106,10	125,34	13298	11257	$n = 21$ $\bar{x} = 111,25$ $\bar{y} = 122,05$ $\sum x = 2336,3$ $\sum y = 2563,14$ $\sum xy = 284647,24$ $\sum x^2 = 261859,35$ $(\sum x)^2 = 5458297,69$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 * 284647,24 - 2336,3 * 2563,14}{21 * 261859,35 - 5458297,69}$ $= -0,262$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{2563,14 - (-0,262) * 2336,3}{21}$ $= 151,21$	123,40
2002	99,40	176,36	17531	9880		125,16
2003	108,20	110,41	11946	11707		122,85
2004	112,30	124,75	14010	12611		121,78
2005	110,30	138,41	15266	12166		122,30
2006	111,60	129,86	14493	12455		121,96
2007	116,60	131,71	15357	13596		120,65
2008	122,30	135,85	16614	14957		119,16
2009	112,30	105,58	11857	12611		121,78
2010	109,10	122,65	13381	11903		122,62
2011	104,60	113,62	11885	10941		123,80
2012	99,80	116,54	11630,2	9960		125,06
2013	100,50	106,23	10676	10100		124,87
2014	124,90	97,94	12232	15600		118,48
2015	143,30	116,83	16742	20535		113,66
2016	112,40	115,76	13012	12634		121,75
2017	113,70	129,29	14700	12928		121,41
2018	109,80	122,50	13450	12056		122,43
2019	104,10	115,25	11997	10837		123,93
2020	105,00	108,04	11345	11025		123,69
2021	110,00	120,23	13225	12100		122,38
\sum	2336,30	2563,14	284647,24	261859,35	$y_x = -0,262x + 151,21$	2563,14

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [240; 241; 344]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності зміни доходів домогосподарства (y) від індексу споживчих цін (x) за 2001–2021 рр. ¹ *

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = -0,262 \frac{111,25}{122,05} = -0,24$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x-111,25)(y-122,05)}{\sqrt{1940,4 \cdot 5285,8}} = \frac{-508}{3202,6} = -0,16$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{5285,8}{21} = 251,7$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (індексу споживчих цін):</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{5153}{21} = 245,4$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{yx}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 251,7 - 245,4 = 6,3$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2} = \frac{6,3}{251,7} = 0,025$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,025} = 0,159$

Додаток Р

Таблиця Р.1

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності доходів у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство (y) від індексу споживчих цін (x) за 2001–2021 рр., %¹*

Рік	Факторна ознака (x), індекс споживчих цін	Результативна ознака (y), зміна доходів у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності $y_x = 0,157x + 101,59$
2001	106,10	125,8	13347	11257	$n = 21$ $\bar{x} = 111,25$ $\bar{y} = 119,06$ $\sum x = 2336,3$ $\sum y = 2500,29$ $\sum xy = 278468,39$ $\sum x^2 = 261859,35$ $(\sum x)^2 = 5458297,69$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 * 278468,39 - 2336,3 * 2500,29}{21 * 261859,35 - 5458297,69} = 0,157$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{2500,29 - 0,157 * 2336,3}{21} = 101,59$	118,25
2002	99,40	116,5	11585	9880		117,20
2003	108,20	116,4	12590	11707		118,58
2004	112,30	129,1	14502	12611		119,23
2005	110,30	144,0	15886	12166		118,91
2006	111,60	122,4	13656	12455		119,12
2007	116,60	125,6	14640	13596		119,90
2008	122,30	140,4	17173	14957		120,80
2009	112,30	106,2	11928	12611		119,23
2010	109,10	116,8	12740	11903		118,72
2011	104,60	110,2	11525	10941		118,02
2012	99,80	108,4	10817	9960		117,26
2013	100,50	107,5	10808	10100		117,37
2014	124,90	103,1	12876	15600		121,20
2015	143,30	114,6	16417	20535		124,09
2016	112,40	119,0	13375	12634		119,24
2017	113,70	131,5	14948	12928		119,45
2018	109,80	121,3	13319	12056		118,83
2019	104,10	122,0	12701	10837		117,94
2020	105,00	103,3	10844	11025		118,08
2021	110,00	116,3	12793	12100		118,87
Σ	2336,30	2500,29	278468,39	261859,35	$y_x = 0,157x + 101,59$	2500,29

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [251; 344; 387]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності зміни доходів у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство (y) від індексу споживчих цін (x) за 2001–2021 рр. ^{1*}

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = 0,157 \frac{111,25}{119,06} = 0,15$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x-111,25)(y-119,06)}{\sqrt{1940,4 \cdot 2488,7}} = \frac{305}{2197,5} = 0,14$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{2488,7}{21} = 118,5$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (індексу споживчих цін):</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{2441}{21} = 116,2$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 118,5 - 116,2 = 2,3$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{2,3}{118,5} = 0,019$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,019} = 0,14$

Додаток С

Таблиця С.1

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності витрат у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство (y) від індексу споживчих цін (x) за 2001–2021 рр., %¹ *

Рік	Факторна ознака (x), індекс споживчих цін	Результативна ознака (y), зміна витрат у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності $y_x = 0,157x + 101,59$
2001	106,10	112,1	11898	11257	$n = 21$ $\bar{x} = 111,25$ $\bar{y} = 116,05$ $\sum x = 2336,3$ $\sum y = 2436,96$ $\sum xy = 272085,03$ $\sum x^2 = 261859,35$ $(\sum x)^2 = 5458297,69$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 * 272085,03 - 2336,3 * 2436,96}{21 * 261859,35 - 5458297,69} = 0,499$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{2436,96 - 0,499 * 2336,3}{21} = 60,59$ $y_x = 0,499x + 60,59$	113,48
2002	99,40	108,5	10780	9880		110,14
2003	108,20	111,9	12110	11707		114,52
2004	112,30	122,6	13771	12611		116,57
2005	110,30	136,1	15009	12166		115,57
2006	111,60	117,4	13097	12455		116,22
2007	116,60	119,4	13916	13596		118,71
2008	122,30	150,4	18398	14957		121,55
2009	112,30	106,3	11940	12611		116,57
2010	109,10	111,6	12172	11903		114,97
2011	104,60	112,5	11765	10941		112,73
2012	99,80	103,9	10372,2	9960		110,34
2013	100,50	106,2	10672	10100		110,69
2014	124,90	106,2	13259	15600		122,85
2015	143,30	122,3	17526	20535		132,02
2016	112,40	115,5	12984	12634		116,62
2017	113,70	124,8	14190	12928		117,27
2018	109,80	116,4	12778	12056		115,32
2019	104,10	116,4	12116	10837		112,48
2020	105,00	98,5	10341	11025		112,93
2021	110,00	118,1	12991	12100		115,42
Σ	2336,30	2436,96	272085,03	261859,35	$y_x = 0,499x + 60,59$	2436,96

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [251; 344; 387]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності зміни витрат у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство (y) від індексу споживчих цін (x) за 2001–2021 рр. ^{1*}

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності ε_x	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = 0,499 \frac{111,25}{116,09} = 0,48$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x-111,25)(y-116,09)}{\sqrt{1940,4 \cdot 2627,3}} = \frac{967}{2257,9} = 0,43$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{2627,4}{21} = 125,1$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (індексу споживчих цін):</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{2145}{21} = 102,2$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{yx}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 125,1 - 102,2 = 22,9$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2} = \frac{22,9}{125,1} = 0,18$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,18} = 0,43$

Додаток Т

Таблиця Т.1

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності зміни заощаджень у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство (y) від індексу споживчих цін (x) за 2001–2021 рр., %¹ *

Рік	Факторна ознака (x), індекс споживчих цін	Результативна ознака (y), зміна заощаджень у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності $y_x = 0,346x + 80,77$
2001	106,10	102,4	10863	11257	$n = 21$ $\bar{x} = 111,25$ $\bar{y} = 119,25$ $\sum x = 2336,3$ $\sum y = 2504,17$ $\sum xy = 279265,43$ $\sum x^2 = 261859,35$ $(\sum x)^2 = 5458297,69$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 * 279265,43 - 2336,3 * 2504,17}{21 * 261859,35 - 5458297,69} = 0,346$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{2504,17 - 0,346 * 2336,3}{21} = 80,77$	117,46
2002	99,40	123,9	12320	9880		115,15
2003	108,20	104,2	11269	11707		118,19
2004	112,30	135,4	15210	12611		119,61
2005	110,30	163,7	18051	12166		118,92
2006	111,60	125,3	13980	12455		119,37
2007	116,60	125,6	14649	13596		121,10
2008	122,30	207,6	25389	14957		123,07
2009	112,30	94,0	10555	12611		119,61
2010	109,10	92,4	10077	11903		118,50
2011	104,60	110,2	11532	10941		116,95
2012	99,80	96,6	9639	9960		115,29
2013	100,50	113,1	11368	10100		115,53
2014	124,90	91,0	11365	15600		123,97
2015	143,30	103,4	14814	20535		130,33
2016	112,40	110,6	12435	12634		119,64
2017	113,70	130,3	14817	12928		120,09
2018	109,80	131,1	14398	12056		118,74
2019	104,10	126,6	13176	10837		116,77
2020	105,00	97,4	10222	11025		117,08
2021	110,00	119,4	13137	12100		118,81
Σ	2336,30	2504,17	279265,43	261859,35	$y_x = 0,346x + 80,77$	2504,17

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [251; 344; 387]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності зміни заощаджень у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство (y) від індексу споживчих цін (x) за 2001–2021 рр. ^{1*}

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = 0,346 \frac{111,25}{119,25} = 0,32$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x-111,25)(y-119,25)}{\sqrt{1940,4 \cdot 14564,1}} = \frac{671}{5316,1} = 0,13$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{14564,1}{21} = 693,5$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (індексу споживчих цін):</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{14322}{21} = 682,5$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 693,5 - 682,5 = 11$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{11}{693,5} = 0,02$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,02} = 0,13$

Додаток У

Таблиця У.1

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності зміни заощаджень домогосподарств (y)від індексу споживчих цін (x) за 2001–2021 рр., %¹*

Рік	Факторна ознака (x), індекс споживчих цін, %	Результативна ознака (y), зміна заощаджень домогосподарств, %	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності y_x $= -1,431x + 286,02$
2001	106,10	97,6	10353	11257	$n = 21$ $\bar{x} = 111,25$ $\bar{y} = 126,82$ $\sum x = 2336,3$ $\sum y = 2663,22$ $\sum xy = 293513,41$ $\sum x^2 = 261859,35$ $(\sum x)^2 = 5458297,69$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{2663,22 - (-1,431) * 2336,3}{21}$ $= 80,77$	134,19
2002	99,40	166,5	16552	9880		143,78
2003	108,20	80,3	8685	11707		131,19
2004	112,30	129,0	14483	12611		125,32
2005	110,30	212,7	23461	12166		128,18
2006	111,60	153,3	17110	12455		126,32
2007	116,60	114,5	13350	13596		119,17
2008	122,30	117,0	14313	14957		111,01
2009	112,30	121,8	13679	12611		125,32
2010	109,10	189,6	20686	11903		129,90
2011	104,60	72,9	7621	10941		136,34
2012	99,80	129,3	12901,9	9960		143,21
2013	100,50	78,9	7934	10100		142,21
2014	124,90	26,5	3307	15600		107,29
2015	143,30	101,0	14466	20535		80,96
2016	112,40	40,5	4555	12634		125,18
2017	113,70	243,3	27667	12928		123,32
2018	109,80	103,0	11306	12056		128,90
2019	104,10	-39,5	-4111	10837		137,06
2020	105,00	513,1	53878	11025		135,77
2021	110,00	12,0	1317	12100		128,61
\sum	2336,30	2663,22	293513,41	261859,35	$y_x = -1,431x + 286,02$	2663,22

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [240; 241; 344; 381; 383]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності зміни заощаджень домогосподарств (y) від індексу споживчих цін (x) за 2001–2021 рр. ^{1 *}

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = -1,431 \frac{111,25}{126,82} = -1,26$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x-111,25)(y-126,82)}{\sqrt{1940,4 \cdot 244515,4}} = \frac{-2777}{21782,1} = -0,13$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{244515,4}{21} = 11643,6$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (індексу споживчих цін):</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{240542}{21} = 11454,4$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{yx}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 11643,6 - 11454,4 = 189,2$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2} = \frac{189,2}{114643,6} = 0,02$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,02} = 0,13$

Додаток Ф

Таблиця Ф.1

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності зміни інвестиційного потенціалу домогосподарств (y)від індексу споживчих цін (x) за 2001–2021 рр., %¹*

Рік	Факторна ознака (x), індекс споживчих цін	Результативна ознака (y), зміна інвестиційного потенціалу домогосподарств	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності y_x $= -0,203x + 143,44$
2001	106,10	152,3	16164	11257	$n = 21$ $\bar{x} = 111,25$ $\bar{y} = 120,9$ $\sum x = 2336,3$ $\sum y = 2538,83$ $\sum xy = 282057,7$ $\sum x^2 = 261859,35$ $(\sum x)^2 = 5458297,69$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 * 282057,7 - 2336,3 * 2538,83}{21 * 261859,35 - 5458297,69}$ $= -0,203$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{2538,83 - (-0,203) * 2336,3}{21}$ $= 143,44$	121,94
2002	99,40	135,4	13457	9880		123,30
2003	108,20	125,4	13566	11707		121,52
2004	112,30	127,8	14351	12611		120,68
2005	110,30	142,3	15698	12166		121,09
2006	111,60	124,6	13904	12455		120,83
2007	116,60	148,1	17272	13596		119,81
2008	122,30	139,3	17041	14957		118,66
2009	112,30	101,4	11390	12611		120,68
2010	109,10	116,6	12717	11903		121,33
2011	104,60	105,3	11014	10941		122,24
2012	99,80	105,4	10523,8	9960		123,22
2013	100,50	117,0	11761	10100		123,08
2014	124,90	119,0	14859	15600		118,13
2015	143,30	99,9	14320	20535		114,40
2016	112,40	111,2	12500	12634		120,66
2017	113,70	105,8	12025	12928		120,40
2018	109,80	109,4	12007	12056		121,19
2019	104,10	105,7	11006	10837		122,35
2020	105,00	134,3	14097	11025		122,16
2021	110,00	112,6	12386	12100		121,15
\sum	2336,30	2538,83	282057,70	261859,35	$y_x = -0,203x + 143,44$	2538,83

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [242; 344]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності зміни інвестиційного потенціалу домогосподарств (y) від індексу споживчих цін (x) за 2001–2021 рр. ¹ *

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = -0,203 \frac{111,25}{120,9} = -0,19$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x-111,25)(y-120,9)}{\sqrt{1940,4 \cdot 5093}} = \frac{-393}{3143,6} = -0,13$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{5093}{21} = 242,5$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (індексу споживчих цін):</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{5013}{21} = 238,7$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{yx}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 242,5 - 238,7 = 3,8$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2} = \frac{3,8}{242,5} = 0,02$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,02} = 0,13$

Додаток X

Таблиця X.1

Розрахункові значення Індексу залежності доходів та витрат домогосподарств на макроекономічному рівні від зміни валютного курсу за 2001–2021 рр., одиниць *

Рік	Зміна валютного курсу, % (ΔBK)	Зміна доходів та витрат домогосподарств на макроекономічному рівні, % (ΔD)	Індекс залежності доходів та витрат домогосподарств на макроекономічному рівні від зміни валютного курсу ($I_{Д}^{BK}$), одиниць
2001	97,50	125,34	1,29
2002	100,64	176,36	1,75 max
2003	99,98	110,41	1,10
2004	99,51	124,75	1,25
2005	95,19	138,41	1,45
2006	100,00	129,86	1,30
2007	100,00	131,71	1,32
2008	152,48	135,85	0,89
2009	103,70	105,58	1,02
2010	99,71	122,65	1,23
2011	100,35	113,62	1,13
2012	100,04	116,54	1,16
2013	100,00	106,23	1,06
2014	197,28	97,94	0,50 min
2015	152,21	116,83	0,77
2016	113,29	115,76	1,02
2017	103,22	129,29	1,25
2018	98,65	122,50	1,24
2019	85,55	115,25	1,35
2020	119,37	108,04	0,91
2021	96,48	120,23	1,25
Разом	2315,14	2563,14	1,11

* Джерело: розраховано автором на основі [240; 241; 344]

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності доходів та витрат домогосподарств на макроекономічному рівні (y) від зміни валютного курсу (x) за 2001–2021 рр.¹*

Рік	Факторна ознака (x), зміна валютного курсу, грн. / 1 дол. США, %	Результативна ознака (y), зміна доходів та витрат домогосподарств на макроекономічному рівні, %	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності y_x $= -0,203x + 143,44$
2001	97,50	125,34	12220	9506	$n = 21$ $\bar{x} = 110,24$ $\bar{y} = 122,05$ $\sum x = 2315,14$ $\sum y = 2563,14$ $\sum xy = 280332,95$ $\sum x^2 = 268800,52$ $(\sum x)^2 = 5359886,2$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 * 280332,95 - 2315,14 * 2563,14}{21 * 268800,52 - 5359886,2}$ $= -0,17$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{2563,14 - (-0,17) * 2315,14}{21}$ $= 140,26$ $y_x = -0,17x + 140,26$	124,16
2002	100,64	176,36	17749	10128		123,64
2003	99,98	110,41	11039	9997		123,75
2004	99,51	124,75	12414	9902		123,83
2005	95,19	138,41	13174	9060		124,54
2006	100,00	129,86	12986	10000		123,75
2007	100,00	131,71	13171	10000		123,75
2008	152,48	135,85	20714	23249		115,08
2009	103,70	105,58	10949	10754		123,13
2010	99,71	122,65	12229	9942		123,79
2011	100,35	113,62	11402	10071		123,69
2012	100,04	116,54	11658,2	10008		123,74
2013	100,00	106,23	10623	10000		123,75
2014	197,28	97,94	19321	38919		107,68
2015	152,21	116,83	17782	23167		115,13
2016	113,29	115,76	13115	12835		121,55
2017	103,22	129,29	13345	10655		123,21
2018	98,65	122,50	12084	9732		123,97
2019	85,55	115,25	9859	7318		126,13
2020	119,37	108,04	12897	14250		120,55
2021	96,48	120,23	11600	9308		124,33
Σ	2315,14	2563,14	280332,95	268800,52	$y_x = -0,17x + 140,26$	2563,14

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [240; 241; 344]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності зміни доходів та витрат домогосподарств на макроекономічному рівні (y) від зміни валютного курсу (x) за 2001–2021 рр. ¹*

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = -0,17 \frac{110,24}{122,05} = -0,15$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x - 110,24)(y - 122,05)}{\sqrt{13597,9 \cdot 5285,8}} = \frac{-2240}{8468,6} = -0,27$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{5285,83}{21} = 251,7$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (зміни валютного курсу):</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{4916}{21} = 234,1$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 257,7 - 234,1 = 17,6$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{17,6}{251,7} = 0,07$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,07} = 0,27$

Розрахункові значення Індексу залежності доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні від зміни валютного курсу за 2001–
2021 рр., одиниць *

Рік	Зміна валютного курсу, % (ΔBK)	Зміна доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні, % (ΔD_{mi})	Індекс залежності доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні від зміни валютного курсу ($I_{D_{mi}}^{BK}$), одиниць
2001	97,50	125,79	1,29
2002	100,64	116,55	1,16
2003	99,98	116,36	1,16
2004	99,51	129,13	1,30
2005	95,19	144,03	1,51
2006	100,00	122,37	1,22
2007	100,00	125,56	1,26
2008	152,48	140,42	0,92
2009	103,70	106,21	1,02
2010	99,71	116,78	1,17
2011	100,35	110,18	1,10
2012	100,04	108,39	1,08
2013	100,00	107,54	1,08
2014	197,28	103,09	0,52
2015	152,21	114,56	0,75
2016	113,29	119,00	1,05
2017	103,22	131,47	1,27
2018	98,65	121,30	1,23
2019	85,55	122,011	1,43
2020	119,37	103,272	0,87
2021	96,48	116,33	1,21
Разом	2315,14	2500,32	1,08

* Джерело: розраховано автором на основі [251; 344; 387]

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні (y) від зміни валютного курсу (x)

за 2001–2021 рр.¹*

Рік	Факторна ознака (x), зміна валютного курсу, грн. / 1 дол. США, %	Результативна ознака (y), зміна доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні, %	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності $y_x = -0,09x + 128,53$
2001	97,50	125,79	12264	9506	$n = 21$ $\bar{x} = 110,24$ $\bar{y} = 119,06$ $\sum x = 2315,14$ $\sum y = 2500,32$ $\sum xy = 274482,9$ $\sum x^2 = 268800,52$ $(\sum x)^2 = 5359886,2$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 * 274482,9 - 2315,14 * 2500,32}{21 * 268800,95 - 5359886,2} = -0,09$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{2500,32 - (-0,09) * 2315,14}{21} = 128,53$	120,16
2002	100,64	116,55	11729	10128		119,89
2003	99,98	116,36	11634	9997		119,94
2004	99,51	129,13	12850	9902		119,98
2005	95,19	144,03	13709	9060		120,36
2006	100,00	122,37	12237	10000		119,94
2007	100,00	125,56	12556	10000		119,94
2008	152,48	140,42	21410	23249		115,44
2009	103,70	106,21	11015	10754		119,62
2010	99,71	116,78	11644	9942		119,97
2011	100,35	110,18	11057	10071		119,91
2012	100,04	108,39	10842,8	10008		119,94
2013	100,00	107,54	10754	10000		119,94
2014	197,28	103,09	20338	38919		111,59
2015	152,21	114,56	17437	23167		115,46
2016	113,29	119,00	13481	12835		118,80
2017	103,22	131,47	13571	10655		119,67
2018	98,65	121,30	11967	9732		120,06
2019	85,55	122,01	10438	7318		121,18
2020	119,37	103,27	12328	14250		118,28
2021	96,48	116,33	11224	9308		120,25
Σ	2315,14	2500,32	274482,9	268800,52	$y_x = -0,09x + 128,53$	2500,32

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [251; 344; 387]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності зміни доходів домогосподарств на мікроекономічному рівні (y) від зміни валютного курсу (x) за 2001–2021 рр. ¹ *

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = -0,09 \frac{110,24}{119,06} = -0,08$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x - 110,24)(y - 119,06)}{\sqrt{13567,9 \cdot 2488,5}} = \frac{-1165}{5811} = -0,2$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{2488,5}{21} = 118,5$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (зміни валютного курсу):</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{2388}{21} = 113,7$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 118,5 - 113,7 = 4,8$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{4,8}{118,5} = 0,04$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,04} = 0,02$

Розрахункові значення Індексу залежності витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні від зміни валютного курсу за 2001–
2021 рр., одиниць *

Рік	Зміна валютного курсу, % (ΔBK)	Зміна витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні, % (ΔB_{mi})	Індекс залежності витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні від зміни валютного курсу ($I_{B_{mi}}^{BK}$), одиниць
2001	97,50	112,14	1,15
2002	100,64	108,45	1,08
2003	99,98	111,92	1,12
2004	99,51	122,62	1,23
2005	95,19	136,07	1,43
2006	100,00	117,36	1,17
2007	100,00	119,35	1,19
2008	152,48	150,43	0,99
2009	103,70	106,32	1,03
2010	99,71	111,57	1,12
2011	100,35	112,47	1,12
2012	100,04	103,93	1,04
2013	100,00	106,19	1,06
2014	197,28	106,16	0,54
2015	152,21	122,30	0,80
2016	113,29	115,52	1,02
2017	103,22	124,81	1,21
2018	98,65	116,38	1,18
2019	85,55	116,388	1,36
2020	119,37	98,4837	0,83
2021	96,48	118,06	1,22
Разом	2315,14	2436,92	1,05

* Джерело: розраховано автором на основі [251; 344; 387]

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні (y)від зміни валютного курсу (x) за 2001–2021 рр.¹ *

Рік	Факторна ознака (x), зміна валютного курсу, грн. / 1 дол. США, %	Результативна ознака (y), зміна витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні, %	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності $y_x = 0,05x + 110,3$
2001	97,50	112,14	10933	9506	$n = 21$ $\bar{x} = 110,24$ $\bar{y} = 116,04$ $\sum x = 2315,14$ $\sum y = 2436,92$ $\sum xy = 269365,22$ $\sum x^2 = 268800,52$ $(\sum x)^2 = 5359886,2$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 * 269365,22 - 2315,14 * 2436,92}{21 * 268800,95 - 5359886,2} = 0,05$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{2436,92 - (0,05) * 2315,14}{21} = 110,3$	115,38
2002	100,64	108,45	10915	10128		115,54
2003	99,98	111,92	11191	9997		115,51
2004	99,51	122,62	12202	9902		115,48
2005	95,19	136,07	12952	9060		115,26
2006	100,00	117,36	11736	10000		115,51
2007	100,00	119,35	11935	10000		115,51
2008	152,48	150,43	22937	23249		118,24
2009	103,70	106,32	11025	10754		115,70
2010	99,71	111,57	11124	9942		115,49
2011	100,35	112,47	11287	10071		115,53
2012	100,04	103,93	10397,1	10008		115,51
2013	100,00	106,19	10619	10000		115,51
2014	197,28	106,16	20943	38919		120,58
2015	152,21	122,30	18615	23167		118,23
2016	113,29	115,52	13087	12835		116,20
2017	103,22	124,81	12883	10655		115,68
2018	98,65	116,38	11481	9732		115,44
2019	85,55	116,39	9956	7318		114,76
2020	119,37	98,48	11756	14250		116,52
2021	96,48	118,06	11390	9308		115,33
Σ	2315,14	2436,92	269365,22	268800,52	$y_x = 0,05x + 110,3$	2436,92

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [251; 344; 387]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності зміни витрат домогосподарств на мікроекономічному рівні (y) від зміни валютного курсу (x) за 2001–2021 рр. ¹ *

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = 0,05 \frac{110,24}{116,04} = 0,05$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x-110,24)(y-116,04)}{\sqrt{13567,9 \cdot 2627,2}} = \frac{707}{5970} = 0,12$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{2627,2}{21} = 125,1$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (зміни валютного курсу):</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{2590}{21} = 123,4$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{y_x}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 125,1 - 123,4 = 1,7$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{y_x}^2}{\sigma_y^2} = \frac{1,7}{125,1} = 0,01$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,01} = 0,12$

Розрахункові значення Індексу залежності заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні від зміни валютного курсу за
2001–2021 рр., одиниць *

Рік	Зміна валютного курсу, % (ΔBK)	Зміна заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні, % (ΔZ)	Індекс залежності заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні від зміни валютного курсу (I_3^{BK}), одиниць
2001	97,50	97,58	1,00
2002	100,64	166,52	1,65
2003	99,98	80,27	0,80
2004	99,51	128,97	1,30
2005	95,19	212,70	2,23
2006	100,00	153,32	1,53
2007	100,00	114,49	1,14
2008	152,48	117,03	0,77
2009	103,70	121,80	1,17
2010	99,71	189,60	1,90
2011	100,35	72,86	0,73
2012	100,04	129,28	1,29
2013	100,00	78,94	0,79
2014	197,28	26,47	0,13
2015	152,21	100,95	0,66
2016	113,29	40,52	0,36
2017	103,22	243,33	2,36
2018	98,65	102,97	1,04
2019	85,55	-39,49	-0,46
2020	119,37	513,13	4,30
2021	96,48	11,97	0,12
Разом	2315,14	2663,22	1,15

* Джерело: розраховано автором на основі [240; 241; 344; 381; 383]

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні (y)від зміни валютного курсу (x) за 2001–2021 рр.¹*

Рік	Факторна ознака (x), зміна валютного курсу, грн. / 1 дол. США, %	Результативна ознака (y), зміна заощаджень домогосподарств на макроекономічному рівні, %	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності $y_x = -0,18x + 146,68$
2001	97,50	97,58	9514	9506	$n = 21$ $\bar{x} = 110,24$ $\bar{y} = 126,82$ $\sum x = 2315,14$ $\sum y = 2663,22$ $\sum xy = 291162,29$ $\sum x^2 = 268800,52$ $(\sum x)^2 = 5359886,2$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$	129,12
2002	100,64	166,52	16759	10128		128,55
2003	99,98	80,27	8026	9997		128,67
2004	99,51	128,97	12833	9902		128,75
2005	95,19	212,70	20246	9060		129,53
2006	100,00	153,32	15332	10000		128,67
2007	100,00	114,49	11449	10000		128,67
2008	152,48	117,03	17845	23249		119,21
2009	103,70	121,80	12631	10754		128,00
2010	99,71	189,60	18905	9942		128,72
2011	100,35	72,86	7312	10071		128,60
2012	100,04	129,28	12933,0	10008		128,66
2013	100,00	78,94	7894	10000		128,67
2014	197,28	26,47	5223	38919		111,14
2015	152,21	100,95	15365	23167		119,26
2016	113,29	40,52	4591	12835		126,27
2017	103,22	243,33	25117	10655		128,09
2018	98,65	102,97	10158	9732		128,91
2019	85,55	-39,49	-3378	7318		131,27
2020	119,37	513,13	61253	14250		125,18
2021	96,48	11,97	1155	9308		129,30
\sum	2315,14	2663,22	291162,29	268800,52	$y_x = -0,18x + 146,68$	2663,22

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [240; 241; 344; 381; 383]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності заощаджень домогосподарство на макроекономічному рівні (y) від зміни валютного курсу (x) за 2001–2021 рр. ^{1*}

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = -0,18 \frac{110,24}{126,82} = -0,16$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x-110,24)(y-126,82)}{\sqrt{13567,9 \cdot 244515,4}} = \frac{-2445}{57598} = -0,04$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{244515,4}{21} = 11643,6$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (зміни валютного курсу):</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{244072}{21} = 11622,6$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{yx}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 11643,6 - 11622,6 = 21$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2} = \frac{21}{11643,6} = 0,002$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,002} = 0,04$

Розрахункові значення Індексу залежності заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні від зміни валютного курсу за
2001–2021 рр., одиниць *

Рік	Зміна валютного курсу, % (ΔBK)	Зміна заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні, % (ΔZmi)	Індекс залежності заощаджень домогосподарств мікроекономічному рівні від зміни валютного курсу (I_{Zmi}^{BK}), одиниць
2001	97,50	102,39	1,05
2002	100,64	123,94	1,23
2003	99,98	104,15	1,04
2004	99,51	135,44	1,36
2005	95,19	163,65	1,72
2006	100,00	125,27	1,25
2007	100,00	125,63	1,26
2008	152,48	207,59	1,36
2009	103,70	93,99	0,91
2010	99,71	92,36	0,93
2011	100,35	110,25	1,10
2012	100,04	96,58	0,97
2013	100,00	113,11	1,13
2014	197,28	90,99	0,46
2015	152,21	103,38	0,68
2016	113,29	110,64	0,98
2017	103,22	130,31	1,26
2018	98,65	131,13	1,33
2019	85,55	126,57	1,48
2020	119,37	97,35	0,82
2021	96,48	119,43	1,24
Разом	2315,14	2504,17	1,08

* Джерело: розраховано автором на основі [251; 344; 387]

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні (y)від зміни валютного курсу (x) за 2001–2021 рр.¹*

Рік	Факторна ознака (x), зміна валютного курсу, грн. / 1 дол. США, %	Результативна ознака (y), зміна заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні, %	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності $y_x = 0,01x + 117,88$
2001	97,50	102,39	9982	9506	$n = 21$ $\bar{x} = 110,24$ $\bar{y} = 119,25$ $\sum x = 2315,14$ $\sum y = 2504,17$ $\sum xy = 276239,17$ $\sum x^2 = 268800,52$ $(\sum x)^2 = 5359886,2$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 * 276239,17 - 2315,14 * 2504,17}{21 * 268800,95 - 5359886,2} = 0,01$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{2504,17 - (0,01) * 2315,14}{21} = 117,88$	119,09
2002	100,64	123,94	12474	10128		119,13
2003	99,98	104,15	10413	9997		119,12
2004	99,51	135,44	13477	9902		119,11
2005	95,19	163,65	15577	9060		119,06
2006	100,00	125,27	12527	10000		119,12
2007	100,00	125,63	12563	10000		119,12
2008	152,48	207,59	31653	23249		119,77
2009	103,70	93,99	9747	10754		119,17
2010	99,71	92,36	9209	9942		119,12
2011	100,35	110,25	11064	10071		119,12
2012	100,04	96,58	9662,0	10008		119,12
2013	100,00	113,11	11311	10000		119,12
2014	197,28	90,99	17951	38919		120,32
2015	152,21	103,38	15735	23167		119,76
2016	113,29	110,64	12534	12835		119,28
2017	103,22	130,31	13451	10655		119,16
2018	98,65	131,13	12936	9732		119,10
2019	85,55	126,57	10828	7318		118,94
2020	119,37	97,35	11621	14250		119,36
2021	96,48	119,43	11523	9308		119,08
Σ	2315,14	2504,17	276239,17	268800,52	$y_x = 0,01x + 117,88$	2504,17

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [251; 344; 387]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності заощаджень домогосподарств на мікроекономічному рівні (y) від зміни валютного курсу (x) за 2001–2021 рр. ¹ *

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = 0,01 \frac{110,24}{119,25} = 0,01$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x-110,24)(y-119,25)}{\sqrt{13567,9 \cdot 14564,1}} = \frac{168}{14057} = 0,01$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{14564,1}{21} = 693,5$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (зміни валютного курсу):</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{14562}{21} = 693,4$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{yx}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 693,5 - 693,4 = 0,1$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2} = \frac{0,1}{693,5} = 0,0001$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,0001} = 0,01$

Розрахункові значення Індексу залежності інвестиційного потенціалу домогосподарств від зміни валютного курсу за 2001–2021 рр.,

одиниць *

Рік	Зміна валютного курсу, % (ΔВК)	Зміна інвестиційного потенціалу домогосподарств, % (ΔІ)	Індекс залежності інвестиційного потенціалу домогосподарств від зміни валютного курсу (I_{Γ}^{BK}), одиниць
2001	97,50	152,34	1,56
2002	100,64	135,38	1,35
2003	99,98	125,38	1,25
2004	99,51	127,79	1,28
2005	95,19	142,32	1,50
2006	100,00	124,58	1,25
2007	100,00	148,13	1,48
2008	152,48	139,33	0,91
2009	103,70	101,42	0,98
2010	99,71	116,56	1,17
2011	100,35	105,30	1,05
2012	100,04	105,45	1,05
2013	100,00	117,03	1,17
2014	197,28	118,97	0,60
2015	152,21	99,93	0,66
2016	113,29	111,21	0,98
2017	103,22	105,76	1,02
2018	98,65	109,35	1,11
2019	85,55	105,72	1,24
2020	119,37	134,26	1,12
2021	96,48	112,58	1,17
Разом	2315,14	2538,81	1,10

* Джерело: розраховано автором на основі [242; 344]

Розрахунки лінійної функції (y_x) залежності інвестиційного потенціалу домогосподарств (y)від зміни валютного курсу (x) за 2001–2021 рр.¹*

Рік	Факторна ознака (x), зміна валютного курсу, грн. / 1 дол. США, %	Результативна ознака (y), зміна інвестиційного потенціалу домогосподарств, %	xy	x^2	Параметри функції залежності $y_x = ax + b$	Перевірка залежності $y_x = -0,02x + 122,7$
2001	97,50	152,34	14853	9506	$n = 21$ $\bar{x} = 110,24$ $\bar{y} = 120,9$ $\sum x = 2315,14$ $\sum y = 2538,81$ $\sum xy = 279668,68$ $\sum x^2 = 268800,52$ $(\sum x)^2 = 5359886,2$ $a = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2}$ $a = \frac{21 * 27966,68 - 2315,14 * 2538,81}{21 * 268800,95 - 5359886,2} = -0,02$ $b = \frac{\sum y}{n} - \frac{a \sum x}{n}$ $b = \frac{2538,81 - (-0,02) * 2315,14}{21} = 122,7$	121,10
2002	100,64	135,38	13625	10128		121,05
2003	99,98	125,38	12536	9997		121,06
2004	99,51	127,79	12717	9902		121,07
2005	95,19	142,32	13547	9060		121,14
2006	100,00	124,58	12458	10000		121,06
2007	100,00	148,13	14813	10000		121,06
2008	152,48	139,33	21245	23249		120,20
2009	103,70	101,42	10518	10754		121,00
2010	99,71	116,56	11622	9942		121,07
2011	100,35	105,30	10567	10071		121,06
2012	100,04	105,45	10549,1	10008		121,06
2013	100,00	117,03	11703	10000		121,06
2014	197,28	118,97	23470	38919		119,47
2015	152,21	99,93	15210	23167		120,21
2016	113,29	111,21	12600	12835		120,85
2017	103,22	105,76	10917	10655		121,01
2018	98,65	109,35	10788	9732		121,09
2019	85,55	105,72	9044	7318		121,30
2020	119,37	134,26	16027	14250		120,75
2021	96,48	112,58	10862	9308		121,12
Σ	2315,14	2538,81	279668,68	268800,52	$y_x = -0,02x + 122,7$	2538,81

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій

* Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [242; 344]

Розрахунки коефіцієнту еластичності (ε_x), показників кореляції Пірсона (r_x), детермінації (Rx^2), індексу кореляції (Rx) залежності інвестиційного потенціалу домогосподарств (y) від зміни валютного курсу (x) за 2001–2021 рр. ¹ *

Показник	Формула розрахунку	Значення
Коефіцієнт еластичності (ε_x)	$\varepsilon_x = a \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$	$\varepsilon_x = -0,02 \frac{110,24}{120,9} = -0,01$
Показник кореляції Пірсона (r_x)	$r_x = \frac{\sum_1^n (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum_1^n (x - \bar{x})^2 \sum_1^n (y - \bar{y})^2}}$	$r_x = \frac{\sum_1^{21} (x-110,24)(y-120,9)}{\sqrt{13567,9 \cdot 5093,3}} = \frac{-222}{8312,9} = -0,03$
Показник детермінації (Rx^2)	$Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}$	<p>Загальна дисперсія (σ_y^2) відхилення лінії регресії від середньої ($y - \bar{y}$):</p> $\sigma_y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = \frac{5093,3}{21} = 242,5$ <p>Залишкова дисперсія σ_e^2, яка вимірює дію інших, відмінних від досліджуваного фактора x (зміни валютного курсу):</p> $\sigma_e^2 = \frac{\sum (y - y_x)^2}{n} = \frac{5090}{21} = 242,4$ <p>Факторна дисперсію визначається як різниця між загальною і залишковою дисперсіями:</p> $\sigma_{yx}^2 = \sigma_y^2 - \sigma_e^2 = 242,5 - 242,4 = 0,1$ $Rx^2 = \frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2} = \frac{0,1}{242,5} = 0,0007$
Індекс кореляції (Rx)	$Rx = \sqrt{\frac{\sigma_{yx}^2}{\sigma_y^2}}$	$Rx = \sqrt{Rx^2} = \sqrt{0,0007} = 0,03$

Додаток Ц

Список публікацій зарахованих за темою докторської дисертації

Наукові праці, які відображають основні наукові результати дисертації

1. Сидорчук А. Фінансова стійкість домогосподарств: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. 474 с. (23,4 д.а.).
2. Формування фінансового механізму сталого розвитку України : моногр. / за ред. д-ра екон. наук, проф. О. П. Кириленко та д-ра екон. наук, доц. О. І. Тулай. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 414 с. (особистий внесок здобувача: підрозділ 3.10. Сидорчук А. Управління інвестиційним портфелем домогосподарства в умовах сталого економічного розвитку. С. 364–373 (0,42 д.а.)).
3. Сидорчук А. Напрями підвищення ефективності використання фінансових ресурсів державного пенсійного страхування. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. Серія : Економічні науки. Кіровоград: КНТУ. 2013. Вип. 23. С. 237–244 (0,49 д.а.).
4. Сидорчук А. Суть фінансових ресурсів державного соціального страхування. *Вісник Одеського національного університету*. Серія : Економіка. Одеса. 2014. Т. 19. Вип. 3/4. С. 93–98 (0,66 д.а.).
5. Сидорчук А. Формування системи соціального страхування як важеля подолання бідності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Економіка і менеджмент. Одеса. 2015. Вип. 13. С. 217–220 (0,55 д.а.).
6. Сидорчук А. Необхідність формування інвестиційного портфеля домогосподарств. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Економіка. Ужгород. 2016. Вип. 1 (47). Т. 1. С. 402–404 (0,44 д.а.).

7. Сидорчук А. Фінанси домогосподарств у фінансовій системі країни: сутність, принципи організації. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 16. С. 797–801 (0,44 д.а.).
8. Сидорчук А. Особистий капітал та інструменти його формування. *Економіка та суспільство*. 2017. Вип. 10. С. 651–658 (0,56 д.а.).
9. Sydorchuk A. Factor-models of formatting of financial resources of the state social pension insurance. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія : Економіка. 2017. Вип. 14. С. 38–45 (0,46 д.а.).
10. Sydorchuk A. Theoretical basis of the state social insurance. *Evropský časopis pro ekonomiku a management*. 2017. Vol. 3. Issue 4. Praha, Česká republika : Verostav družstvo. С. 20–26 (0,78 д.а.).
11. Sydorchuk A. A necessity for forming the investment portfolio of households. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2017. Вип. 2 (17). С. 162–170 (0,60 д.а.).
12. Сидорчук А. Інвестиції як складова управління особистими фінансами. *Економічний вісник університету*. 2017. Вип. 35/1. С. 274–280 (0,77 д.а.).
13. Пшик Б., Сидорчук А., Адамик М., Медуник Н., Михалевич Р. Механізми активізації інвестиційного потенціалу домогосподарств в Україні: макроекономічний аспект. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. № (4) 39. С. 349–361 (особистий внесок здобувача: розкрито шляхи стимулювання інвестиційного потенціалу домогосподарств) (0,2 д.а.) (Web of Science). DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i39.241327>
14. Сидорчук А. Практика та проблематика використання в Україні ризикових та безризикових інструментів заощаджень домогосподарств. *Бізнес-навігатор*. 2021. Вип. 5 (66). С. 53–59 (0,5 д.а.).
15. Sydorchuk A. The practice of household expenditure in Ukraine: factor analysis and estimate. *Green, Blue & Digital Economy Journal*. 2022. Vol. 3. No. 1. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». С. 47–53 (0,55 д.а.).

16. Сидорчук А. Теоретичні засади оцінки фінансового стану домогосподарств. *Sworld Journal*. 2022. № 13 (2). Bulgaria: D. A. Tsenov Academy of Economics – Svistov. С. 32–36 (0,34 д.а.).

17. Кириленко О., Сидорчук А., Коваль С., Сидор І. Аналіз витрат як складова оцінки фінансового стану домогосподарств. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2022. № 3 (44). С. 82–91 (особистий внесок здобувача: оцінено фінансовий стан домогосподарств через призму їхніх витрат) (0,21 д.а.) (Scopus).

18. Sydorчук A. The financial sustainability during household life-stages. *Інтернаука*. Серія : Економічні науки. 2023. № 7 (75). С. 10-13 (0,44 д.а.).

19. Sydorчук A. Modelling of household financial behaviour. *Modern engineering and innovative technologies*. 2023. Issue 28. Part 1. Germany, Karlsruhe: Sergeiva&Co. С. 98-103 (0,46 д.а.).

20. Кириленко О., Сидорчук А. Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану. *Світ фінансів*. 2023. № 4 (77). С. 68-83 (особистий внесок здобувача: розкрито функціонування окремих сегментів фінансового ринку та їх вплив на забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану) (0,56 д.а.).

21. Kyrylenko O., S. Koval S., Sydor I., Sydorчук A. The sufficiency of household incomes: estimation and economic interpretation for their financial stability. *Journal of Governance and Regulation*. 2024. Vol. 13. Issue 2. С. 86-95. (особистий внесок здобувача: оцінено показники достатності доходів домогосподарств) (0,3 д.а.) (Scopus)

22. Сидорчук А. Дуальне забезпечення фінансової стійкості домогосподарств: принципи та складові. *Ефективна економіка*. 2024. № 7. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.7.63> (0,70 д.а.).

23. Сидорчук А. Методологічні підходи до дослідження фінансової стійкості домогосподарств. *Економіка. Фінанси. Право*. 2024. № 7. С. 112-116. (0,71 д.а.)

**Наукові праці, які додатково відображають наукові результати
дисертації**

24. Сидорчук А. Етапи управління інвестиційним портфелем домогосподарств. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків*: зб. тез. доп. Першої Інт.-конф. проф.-викл. складу каф. фін. ТНЕУ. (м. Тернопіль, 14 квіт. 2015 р.). Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль: Вектор, 2015. С. 103–105 (0,14 д.а.).

25. Фінанси домогосподарств: навч. посіб. / [Т. О. Кізіма, Н. І. Карпишин, І. П. Сидор та ін.]; за ред. Т. О. Кізіми. Тернопіль : Вектор, 2015. 260 с. (особистий внесок здобувача: 4.3. Управління інвестиційним портфелем домогосподарства. Агресивна, поміркована та консервативна стратегії інвестування. С. 160–176. (0,57 д.а.).

26. Сидорчук А. Необхідність управління фінансами домогосподарств. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків* : зб. тез доп. Другої Всеукр. Інт.-практ. конф. (м. Тернопіль, 11 квіт. 2016 р.), Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль: ТНЕУ, 2016., С. 111–115 (0,24 д.а.).

27. Соціальне страхування : підручник / за ред. О. П. Кириленко та В. С. Толуб'яка. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2016. 516 с. (особистий внесок здобувача: Розділ 3. Пенсійне страхування. С. 121–146 (0,88 д.а)).

28. Sydorchuk A. Developing second level the pension system of Ukraine. *Забезпечення стійкого економічного розвитку країни: можливості та перспективи* : матеріали науково-практичної конференції (Львів, 21-22 жовтня 2016 р.), ГО «Львівська економічна фундація». Львів: ЛЕФ, 2016. С. 124–126 (0,22 д.а.).

29. Сидорчук А. Чинники впливу на формування витрат домогосподарств. *Людина віртуальна: нові горизонти* : зб. наукових праць

IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Монреаль, 20-21 березня 2017 р.), СРМ «ASF», 2017. Частина 2. С. 156–159 (0,18 д.а.).

30. Сидорчук А. Структура і динаміка доходів домогосподарств в Україні. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства* : зб. тез доп. Третьої всеукр. Інт-Конф., (м. Тернопіль, 10 квітня 2017 р.). 2017. С. 215–218 (0,18 д.а.).

31. Sydorchuk A. The advantages and disadvantages of bank deposit as a form of savings. *Аналіз сучасних підходів до ефективного використання потенціалу економіки України* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 18-19 серпня 2017 р.). 2017. С. 113–116 (0,16 д.а.).

32. Сидорчук А. Форми заощаджень домогосподарств. *Треті Всеукр. наук. читання пам'яті С. І. Юрія* : зб. наук. праць / за ред. проф. Кириленко О.П. (м. Тернопіль, 28 листопада 2017 р.). 2017. С. 110–113 (0,15 д.а.).

33. Sydorchuk A. The role of households in the financial system. *Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір* : зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 10 вересня 2019 року). Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 127–128 (0,12 д.а.).

34. Сидорчук А. Принципи фінансів домогосподарств. *Міжнародне науково-технічне співробітництво: принципи, механізми, ефективність* : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 14 вересня 2019 р.). К. : ГО «Київський економічний науковий центр», 2019. С. 87–89 (0,13 д.а.).

35. Сидорчук А. Особисті індикатори фінансового стану домогосподарств. *Актуальні питання розвитку сучасної економіки, управління та адміністрування*: Матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 28 грудня 2019 р.). К. : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2019. Ч. 2. С. 90–93 (0,16 д.а.).

36. Sydorchuk A. State pension insurance in Ukraine: practice functioning of. *Теоретичні та практичні аспекти формування економічної системи в умовах нестабільності* : збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної

науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 31 жовтня 2020 р.), К.: Аналітичний центр «Нова Економіка», 2020, С. 112–113 (0,12 д.а.).

37. Сидорчук А. Financial instruments for household savings. *Інноваційна парадигма розвитку економіки, фінансів, обліку та права*: зб. тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 15 вересня 2021 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2021. С. 47–48 (0,11 д.а.).

38. Кириленко О., Сидорчук А. Тенденції здійснення заощаджень домогосподарств. *Сьомі Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія* : зб. наукових праць (м. Тернопіль, 16 листопада 2021 р.), Тернопіль : ЗУНУ, 2021. С. 55–59 (особистий внесок здобувача: проаналізовано склад та структуру заощаджень домогосподарств) (0,3 д.а.).

39. Кириленко О., Сидорчук А. Поняття та оцінка інвестиційного потенціалу домогосподарств. *Соціально-економічні відносини в цифровому суспільстві*. 2022. Т. 1 (43). С. 5–11 (особистий внесок здобувача: розкрито розуміння поняття інвестиційного потенціалу домогосподарств та здійснено розрахунок його обсягів за 2001-2020 рр.) (0,35 д.а.).

40. Сидорчук А. Методологія дослідження фінансової стійкості домогосподарств. *Modern problems of science, education and society* : the 5th International scientific and practical conference (Kyiv, 17-19 July 2023), Kyiv : SPC «Sci-conf.com.ua», 2023. С. 606–610 (0,19 д.а.).

41. Сидорчук А. Нормативний підхід до розуміння домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин. *Scientific progress: innovations, achievements and prospects* : the 11th International scientific and practical conference (Munich, 23-25 July 2023), Munich : MDPC Publishing, 2023. С. 181–186 (0,27 д.а.).

42. Sydorhuk A. The financial stability of households: a methodology for assessing. *Progress in Science* : proceedings of the 3rd International Scientific Conference (Brussel, 27-28 July 2023), Brussel : University Brussel, 2023. С. 45–50 (0,38 д.а.).

43. Сидорчук А. Поняття ризику в управлінні фінансовими ресурсами домогосподарств. *Стратегії управління інноваціями в сучасній економіці* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 1 вересня 2023 р). Research Europe, 2023. С. 102–104 (0,18 д.а).

Додаток Ш

Апробація результатів дисертації

Назва конференції, конгресу, симпозіуму, семінару, круглого столу	Місце проведення	Дата проведення (із зазначенням числа, місяця та року)	Форма участі
Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків	м. Тернопіль	14 квітня 2015 р.	очна
Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків	м. Тернопіль	11 квітня 2016 р.	очна
Забезпечення стійкого економічного розвитку країни: можливості та перспективи	м. Львів	21-22 жовтня 2016 р.	заочна
Людина віртуальна: нові горизонти	м. Монреаль	20-21 березня 2017 р.	заочна
Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства:	м. Тернопіль	10 квітня 2017 р.	очна
Аналіз сучасних підходів до ефективного використання потенціалу економіки України	м. Дніпро	18-19 серпня 2017 р.	заочна
Треті всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія	м. Тернопіль	28 листопада 2017 р.	очна
Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір	м. Тернопіль	10 вересня 2019 р.	очна
Міжнародне науково-технічне співробітництво: принципи, механізми, ефективність	м. Київ	14 вересня 2019 р.	заочна
Актуальні питання розвитку сучасної економіки, управління та адміністрування	м. Київ	28 грудня 2019 р.	заочна
Теоретичні та практичні аспекти формування економічної системи в умовах нестабільності	м. Київ	31 жовтня 2020 р.	заочна
Інноваційна парадигма розвитку економіки, фінансів, обліку та права	м. Полтава	15 вересня 2021 р.	заочна

Продовження додатку Ш

Сьомі Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія: збірник наукових праць	м. Тернопіль	16 листопада 2021 р.	очна
Modern problems of science, education and society	м. Київ	17-19 липня 2023 р	заочна
Scientific progress: innovations, achievements and prospects	м. Мюнхен	23-25 липня 2023 р.	заочна
Progress in Science	м. Брюсель	27-28 липня 2023 р.	заочна
Стратегії управління інноваціями в сучасній економіці	м. Одеса	1 вересня 2023 р.	заочна

Додаток Ю

ДОВІДКА

про впровадження результатів
наукового дослідження докторанта кафедри фінансів ім. С. І. Юрія
Західноукраїнського національного університету
Сидорчука Анатолія Андрійовича
на тему:
«Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств: теорія,
методологія та практика»

Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, які мають у своєму складі осіб пенсійного віку, передбачає формування відповідного інституційного середовища та інструментів, що визначатимуть можливості накопичення, збереження та інвестування коштів даних осіб упродовж періоду їх активної трудової діяльності. Важливе значення для досягнення такої мети повинен відігравати Накопичувальний пенсійний фонд як суб'єкт другого рівня пенсійної системи держави.

Проведене наукове дослідження А. Сидорчука містить ряд висновків та пропозицій, які мають практичне значення та будуть враховані під час внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09 липня 2003 р. № 1058-IV. Зокрема, важливими у практичному аспекті вбачаються пропозиції щодо:

- зміни розміру страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування із запланованих 7% до 10,5%. Представлена автором економіко-математична модель обґрунтовує тезу, що така зміна дозволить збільшити співвідношення між розміром отримуваної пенсії та заробітної плати від 29,1% до 92,5%;
- передбачення процедури добровільної участі у системі накопичувального пенсійного страхування осіб старше 35 років;
- передбачення необхідності зазначення у договорі накопичувального пенсійного страхування норми згідно якої, величина інвестиційного доходу не повинна перевищувати чотирьох відсотків річних;
- уточнення процедури публічного представлення інформації про виконання бюджету Накопичувального пенсійного фонду за підсумками року, зокрема передбачити відповідну норму у переліку повноважень Ради Накопичувального фонду (ст. 82).

Керівник секретаріату Комітету
Верховної Ради України з питань
фінансів, податкової та митної політики

І.М. Прийма

Підпис *І.М. Прийма*
підтверджую *І.М. Прийма*
Управління кадрів
Апарату Верховної Ради України
« 20 » 10 2023 р.

Продовження додатку Ю

УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ
ІНВЕСТИЦІЙНОГО БІЗНЕСУ
Саморегульована організація

UKRAINIAN ASSOCIATION
OF INVESTMENT BUSINESS
Self-regulatory organisation

вул. Предславинська, 28
03150, м. Київ, Україна
Телефон/факс: (044) 528-72-66, 528-72-70
E-mail: office@uaib.com.ua

28 Predslavynska St
03150 Kyiv, Ukraine
Tel./fax: 528-72 -66, 528-72-70
E-mail: office@uaib.com.ua

Вих. №107
Від 15.08.23 р.

Докторанту кафедри фінансів ім. С. І. Юрія
Західноукраїнського національного університету
Сидорчуку А. А.

ДОВІДКА

про впровадження результатів
наукового дослідження докторанта кафедри фінансів ім. С. І. Юрія
Західноукраїнського національного університету
Сидорчука Анатолія Андрійовича
на тему:

«Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств: теорія, методологія та практика»

Дослідження сфери фінансів домогосподарств займають важливе місце у вивченні сучасних закономірностей та проблем розвитку фінансової системи держави. Одним із напрямів наукових розробок є визначення шляхів і способів забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах змінного внутрішнього й зовнішнього середовища життєдіяльності як очікуваного результату управління їх власними фінансовими ресурсами.

Проведене наукове дослідження Сидорчука А. містить ряд висновків та пропозицій, які можуть бути використані для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств, зокрема щодо:

- необхідності формування резервного капіталу домогосподарств у розмірі його 6-місячного доходу безризиковими фінансовими інструментами у формі депозитів кредитних установ, страхуванням життя, придбанням ОВДП, що дозволяє забезпечити фінансову стійкість у коротко- та середньостроковій перспективі;

- необхідності формування інвестиційного капіталу у формі внесків до недержавних пенсійних фондів та інших ризикових фінансових інструментів (придбанням портфельів акцій зі складу та структурою, аналогічним до індексів вітчизняних фондових бірж, придбанням цінних паперів інститутів спільного інвестування, зокрема й тих, що мають на меті відтворення складу і структури цих індексів), що дозволяє забезпечити фінансову стійкість у довгостроковій перспективі;

- розробці моделей фінансової поведінки домогосподарств, які охоплюють складові їхньої фінансової діяльності (формування доходів, поточного фінансового забезпечення витрат, здійснення заощаджень, реалізації інвестиційного потенціалу) та їх впливу на фінансову стійкість домогосподарств під впливом дії ендогенних та екзогенних факторів на всіх етапах життєвого циклу.

Зазначені пропозиції дозволяють трансформувати фінансову стійкість домогосподарств у розвиток фінансової системи держави.

З повагою

Генеральний директор

А. А. Рибальченко

Продовження додатку Ю

Об'єднання кредитних спілок «Програма захисту вкладів»
02192, Україна, м. Київ, бульвар Дарницький, будинок 8-В, приміщення 170,
п/р UA19338545000026009300086553 в АТ «Ощадбанк», МФО 338545,
код ЄДРПОУ 35199696

30 жовтня 2023р.
вих. №75

Західноукраїнському національному університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження

Видана докторанту кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету Сидорчуку Анатолію Андрійовичу про те, що його докторська дисертація на тему: «Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств: теорія, методологія та практика» містить ряд висновків та пропозицій, мають практичне значення та будуть використані під час діяльності кредитних спілок, а саме:

- поглиблено розуміння поняття сукупного капіталу домогосподарств при формуванні окремих складових якого використовуються вклади до кредитних спілок (рис. 5.8). Притаманні депозитам у кредитних спілках риси надійності та ліквідності не лише забезпечують захист грошових коштів домогосподарств від знецінення, але додатково слугують досягненню відмінних від економічних цілей домогосподарств: матеріальному забезпеченню при несприятливих обставинах життя (тимчасовій, постійній втраті працездатності, воєнному стану тощо);

- обґрунтовано, що формування резервного (страхового) фонду домогосподарств безризиковими фінансовими інструментами (у тому числі вкладками до кредитних спілок) компенсує тимчасову втрату доходу його членів тривалістю до 6 місяців. Це дозволяє моделювати фінансову поведінку домогосподарств залежно від коротко-, середньо- та довгострокових цілей його життєдіяльності (підрозділ 5.1 дисертації);

- розроблено Дорожню карту підвищення фінансової грамотності домогосподарств, яка передбачатиме використання різних форм та інструментів заощаджень (у тому числі вкладів до кредитних спілок), залежно від етапу їхнього життєвого циклу, впливу ендегенних та екзогенних факторів. Її реалізація сприятиме поглибленню знань про домогосподарства, процес управління та збалансування їх фінансових ресурсів, фінансовий стан та стійкість (підрозділ 5.3 дисертації). Це посилює значення кредитних спілок у фінансовій системі країни, що відіграє важливу роль у забезпеченні фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств.

Голова Правління
Об'єднання кредитних спілок
«Програма захисту вкладів»

Zml
Зоряна Розлуцька

ВСЕУКРАЇНЬСКА АСОЦІАЦІЯ КРЕДИТНИХ СПІЛОК

Дарницький бульвар, 8-В, прим 170, м. Київ, 02192, Україна
www.vaks.org.ua e-mail: office@vaks.org.ua

ІВАН № UA953808050000000026 001238181
в Київській регіональній дирекції «Райффайзен Банк Аваль»,
код ЄДРПОУ 33349572

вих. № 03-30
від «06» грудня 2023 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів
наукового дослідження докторанта кафедри фінансів ім. С. І. Юрія
Західноукраїнського національного університету
Сидорчука Анатолія Андрійовича
на тему:

«Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств: теорія, методологія та практика»

У дисертації Сидорчука А. здійснено теоретичне узагальнення і наведено нове розв'язання важливої наукової проблеми, що полягає у розробці та розвитку нових теоретико-методологічних положень, формуванні науково-методичних підходів та обґрунтуванні практичних рекомендацій щодо забезпечення фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств. Окрім того, автором запропоновані вектори трансформації фінансової стійкості домогосподарств у розвиток фінансової системи держави, у тому числі шляхом розширення у ній ролі кредитних спілок.

Наукове дослідження Сидорчука А. містить ряд висновків та пропозицій, які можуть бути використані в процесі управління фінансовими ресурсами домогосподарств, зокрема щодо:

- необхідності формування поточного та резервного капіталів домогосподарств, одним із важливих фінансових інструментів утворення яких визначено депозити у кредитних установах. Обґрунтовано, що поточний капітал призначений для того, щоб забезпечити поточне споживання домогосподарства, резервний – для створення фінансових (страхових) резервів, що забезпечить поточне споживання домогосподарства у випадку настання непередбачуваних подій (підрозділ 5.1 дисертації, рис. 5.6). Це дозволить забезпечити фінансову стійкість на усіх етапах упродовж життєвого циклу домогосподарств;

- поглиблення розуміння поняття «безризикові фінансові інструменти» (як інструментів із задалегідь відомою дохідністю, наприклад депозит у кредитних спілках, банківських установах, облігації внутрішньої державної позики та ін.) та «ризикові фінансові інструменти» (як інструментів із задалегідь невідомою дохідністю при їх використанні, наприклад акції, внески до недержавних пенсійних фондів та ін.). Це розширює роль і значення кредитних спілок у процесі моделювання фінансової поведінки домогосподарств залежно від коротко-, середньо- та довгострокових цілей його життєдіяльності (підрозділи 4.3, 4.4 та 5.1 дисертації);

- побудови структурно-логічної схеми впливу фінансового консультування домогосподарств на розвиток фінансової системи держави (рис. 5.13), що поєднує макро- та мікроекономічний рівень забезпечення їх фінансової стійкості. Це посилює значення кредитних спілок у фінансовій системі країни та їхню роль у забезпеченні фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств.

Президент ВАКС

Ольга ТУГАЙ

ПЕНСІЙНИЙ ФОНД УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ
В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Майдан Волі, 3, м. Тернопіль, 46001, тел. (0352) 52-20-53,
 E-mail: gu.ternopil@pfu.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 14035769

від 02.04.2024 20__ р. № 672/10-16

На № _____ від _____ 20__ р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження
 к.е.н., доцента, доцента кафедри фінансів ім. С. І. Юрія
 Західноукраїнського національного університету
 Сидорчука Анатолія Андрійовича

У докторській дисертації на тему: «Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств: теорія, методологія та практика», Анатолій Сидорчук здійснив дослідження теоретико-методологічних положень фінансової стійкості домогосподарств та запропонував авторську концепцію її забезпечення в умовах мирного часу. Наукове дослідження містить ряд висновків та пропозицій які використані в роботі Головного управління при забезпеченні наповнення бюджету Пенсійного фонду, а саме пропозиції щодо активізації залучення громадян до добровільної участі у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування (пп. 5.2 дисертації).

Одним із показників стійкості домогосподарств, як зазначає автор, є показник здійснення добровільного страхування його членів, які досягли працездатного віку і навчаються у закладах освіти або займаються у домашньому господарстві, працюють за кордоном тощо. За даними статистичної звітності ДПШ в Тернопільській області станом на 1 січня 2023 року кількість осіб, які брали добровільну участь у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні склала 457 осіб, а на кінець року – 506. Крім того, щомісяця здійснюють доплату до мінімального страхового внеску в середньому 20 осіб.

Законом України від 9 липня 2003 року №1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», з 1 січня 2004 року запроваджена нова формула розрахунку пенсій, яка встановлює пряму залежність розміру пенсії від страхового стажу та заробітку особи, з якого сплачувались страхові внески. Для обчислення розміру пенсії визначається страховий стаж особи – період, протягом якого вона підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок. Добровільна участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – це новизна, запроваджена Законом, який визначає принципи, засади і механізми функціонування системи

Продовження додатку Ю

загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг з коштів Пенсійного фонду, що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел.

Важливим на сьогодні є донесення інформації про можливість і доцільність добровільної участі в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування до членів домогосподарств працездатного віку, які є застрахованими особами, отримують доходи і можуть здійснювати сплату страхових внесків за інших членів домогосподарства, які навчаються, не отримують доходів і не мають можливості самостійно здійснювати страхування. А також питання здійснення добровільної участі в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування є актуальним для громадян, які працюють за кордоном, в країнах з якими Україна не має укладеного договору у сфері пенсійного забезпечення.

Наукове дослідження Сидорчука А. А. також містить ряд висновків та пропозицій які підвищують ефективність управління фінансовими ресурсами членів домогосподарств, а саме добровільна участь у системі накопичувального пенсійного страхування осіб старше 25 років (пп. 5.1 дисертації). Обґрунтовано, що за умови відрахування впродовж 35 років щорічно 7% від свого доходу та нарахування 8–8,5% інвестиційного доходу на накопичені пенсійні внески, застрахована особа може в майбутньому розраховувати на пенсію, що дорівнюватиме 86–97% від її заробітку в період трудової активності (пп. 4.2 дисертації).

Визначено фактори впливу на зростання величини співвідношення між пенсією особи та доходом впродовж періоду її трудової активності. До них віднесено розміри ставки пенсійних відрахувань та інвестиційного доходу на заощаджені внески, строк сплати пенсійних внесків і термін отримання майбутньої пенсії (табл. 4.7 та табл. 4.8). Представлена автором економіко-математична модель обґрунтовує тезу, що така зміна дозволить збільшити співвідношення між розміром отримуваної пенсії та заробітної плати від 30% до 90%.

Зазначені пропозиції підвищують рівень фінансової стійкості домогосподарств, які мають у своєму складі осіб пенсійного віку.

**Заступник начальника Головного управління
Пенсійного фонду України в Тернопільській області,
доктор наук з державного управління,
професор**

Віталій ТОЛУБ'ЯК

Підпис Толуб'яка В. С. засвідчую:
заступник начальника управління
адміністративного забезпечення-
начальник загального відділу
Тетяна ПАПЕРОВСЬКА

ТЕРНОПІЛЬСЬКА МІСЬКА РАДА

Управління соціальної політики

м. Тернопіль, вул. Лисенка, 8, 46002 тел.: (0352) 23 56 70, e-mail: ternopil@sobes-ter.gov.ua

04.10.2023
№ 66/13-8

ДОВІДКА

про впровадження результатів
наукового дослідження докторанта кафедри фінансів ім. С. І. Юрія
Західноукраїнського національного університету
Сидорчука Анатолія Андрійовича

на тему:

«Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств: теорія, методологія та практика»

Фінансове забезпечення малозабезпечених сімей, сімей з дітьми передбачає розрахунок середньомісячного сукупного доходу сім'ї як обчисленого у середньому за місяць доходу усіх членів сім'ї, одержаний ними протягом шести місяців (ст. 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» № 2811-XII від 21.11.1992 р.; ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» № 1768-III від 01.06.2000 р.). Результати проведеного наукового дослідження Сидорчука А. містять ряд висновків, що можуть бути використані при проведенні державної соціальної політики. Зокрема, важливими у практичному аспекті є пропозиції щодо:

- розрахунку показника достатності доходів домогосподарства як відношення величини доходів у розрахунку на одне домогосподарство на місяць до величини прожиткового мінімуму в розрахунку на одне домогосподарство на місяць (розділ 2 дисертації). Це дозволить об'єктивно оцінити рівень достатності доходів домогосподарства для забезпечення його мінімальних потреб.

- розрахунку питомої ваги оплати праці у доходах членів домогосподарства (розділ 3). Це дозволить об'єктивно оцінити залежність домогосподарства від зовнішніх джерел фінансового забезпечення його потреб;

- зміни розміру страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування із запланованих 7% до 10,5% (розділ 4). Представлена автором економіко-математична модель обґрунтовує тезу, що така зміна дозволить збільшити співвідношення між розміром отримуваної пенсії та заробітної плати від 29,1% до 92,54%. Це дозволить підвищити рівень фінансової стійкості домогосподарств як складового елементу складі осіб пенсійного віку.

Начальник управління

Віталій ХОРКАВИЙ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 51-75-75;
www.wunu.edu.ua; rektor@wunu.edu.ua; ідентифікаційний код за ЄДРПОУ 33680120

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сидорчука Анатолія Андрійовича

Основні положення та результати дисертаційної роботи кандидата економічних наук, доцента кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету Сидорчука Анатолія Андрійовича на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит на тему: «Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств: теорія, методологія та практика» впроваджені у навчальний процес Західноукраїнського національного університету за такими напрямками:

1. При підготовці навчально-методичного забезпечення та викладанні дисциплін «Фінанси домогосподарств», «Управління інвестиційним портфелем домогосподарств», «Управління особистими доходами і витратами», «Фінансове консультування в умовах цифровізації», «Поведінкові фінанси»;
2. При підготовці підручників та навчальних посібників:
 - Фінанси домогосподарств: навчальний посібник / Кізима Т. О., Карпшин Н. І., Сидор І. П. та ін.; за ред. Т. О. Кізими. Тернопіль: Вектор, 2015. 260 с. (гриф «Рекомендовано Вченою радою ТНЕУ» (протокол № 6 від 17.12.2014))
 - Соціальне страхування: підручник / за ред. О. П. Кириленко та В. С. Толуб'яка. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2016. 516 с. (гриф «Рекомендовано Вченою радою ТНЕУ» (протокол № 5 від 23.03.2016)).

Основні результати дисертаційного дослідження опубліковані у наукових статтях, апробовані на наукових конференціях та використані при написанні монографій.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Західноукраїнського національного університету.

Проректор
з науково-педагогічної роботи

Андрій Крисоватий
(0352)517576*11-124

Віктор ОСТРОВЕРХОВ

ЗУНУ
№ 126-32/663 від 13.03.2024

